

ISSN 2074-1847

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
(маҷаллаи илмӣ)

БАХШИ ФИЛОЛОГӢ

4/5(174)

ВЕСТНИК

**ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА**
(научный журнал)

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЯ

**ДУШАНБЕ: «СИНО»
2015**

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.**

**Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:**

**Имомов М.С. – гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафармамадов С.М. – зам. гл. редактора, доктор химических наук, профессор
Абдулазизов В.- зам.гл.редактора, кандидат филологических наук, доцент**

**Аъзои ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:**

**Кучаров А.- доктор филологических наук, профессор
Муроди М.- доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова М. - доктор филологических наук, профессор
Ходжаев Д.- доктор филологических наук, профессор
Шаринов Х. - доктор филологических наук, профессор
Саидов Х. - доктор филологических наук, доцент**

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатається на таджикском, русском и английском языках.

**Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2015
Вестник Таджикского национального университета, 2015**

ЗАБОНШИНОСИ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

НИЗОМИ ФЕЪЛ ДАР «ДАСТУРИ СУХАН»-И МИРЗОҲАБИБИ ИСФАҲОНӢ ВА МУҚОИСАИ ОН БО «ЧАҲОР ГУЛЗОР»-И ХОҶА ҲАСАНИ НИСОРӢ

Д. Хоҷаев, Х. Назарӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«Дастури сухан»-и Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ китобест, ки чихати дастури забони форсӣ ба унвони дониши мустақил таҳия шудааст. Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ аз рустои тобеи Исфаҳон буда, муддате дар Истамбул (Туркия) муаллими забони форсӣ будааст. Таҳсили ибтидоиро дар Исфаҳон ва Техрон гирифта, сипас дар Бағдод чаҳор сол дар риштаи адабиёт, фикҳ ва усул таҳсил кардааст.

Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ «Дастури сухан»-ро соли 1287 ҳичрӣ- қамарӣ дар шаҳри Истамбул таълиф кардааст. Баъдтар қисмати қавоиди форсии онро барои навомӯзон ба исми «Дабистони порсӣ» дар шакли китобчае ба таъб мерасонад. Аз ин чихат, «Дастури сухан»-и Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ ба рисолаи «Чаҳор гулзор»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ монандӣ дорад. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ низ гулзори аввали «Чаҳор гулзор»-ро, ки шомили панҷ гул аст, чихати зуд савод баровардани мубтадиён ва аз бар кардани асосҳои қавоиди забони форсӣ дар асри XVI таълиф намудааст.

Мусаллам аст, ки дар ҳар забоне муҳимтарин ва мураккабтарин баҳши сарф мавзӯи феъл ва қавоиди марбути феъл маҳсуб мешавад. Аз ин мавқеъ, беҳтарин китоби дастури забон ҳамонест, ки ин мавзӯро мукаммалу қадре ба фаҳм осон матраҳ карда бошад. Аз ин нуқтаи назар, ду дастуре, ки мо ба сурати намуна интиҳоб кардем, ба назари мо, беҳтарин мебошанд. Қазоват кунед, ки яке аз дастурҳо, ки мусаммо ба «Чаҳор гулзор» аст, ханӯз дар асри XVI навишта шудааст ва нахустину қадимтарин китобе аз дастури забони форсӣ аст, дигаре «Дастури сухан»-и Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ, ки дар асри XIX пас аз рисолаи «Сарфу наҳви форсӣ»-и Ҳоҷӣ Каримхони Кирмонӣ дуҷумин дастури меъёрӣ ва ихтисосӣ маҳсуб меёбад.

Бисёр ҷолиб аст, ки дар ҳар ду дастур ба мавзӯи феъл ва низоми он аҳамияти хосса дода шудааст.

Дар «Дастури сухан»-и Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ пас аз таърифи илми сарф, наҳв воҳидҳои ин ду баҳш -калима, калом ва таснифи ҳиссаҳои нутқ нахуст исм, анвои исм шарҳ дода мешавад. Пас аз шарҳи ҳамаҷонибаи исм якҷанд фасли алоҳида ба шарҳу тавзеҳи феъл баҳшида шудааст. Масалан, дар фасли аввал оварда мешавад: феъл дар ду қисм аст: лозим ва мутааддӣ. Лозим он аст, ки феъл дар фоил, яъне кунандаи он, нагузарад ва ба ғайр воқеъ нашавад ва ба ибороти дигар, мафъули сарех, ки мафъул бих бошад, надорад ва мафъули сарех он аст, ки лафзи «ро» дар охир надарояд, чунон ки гӯӣ: «Гузашти шаб нишастам, хобидӣ, ки инҳо мафъули сарех надоранд ва лозим мебошад. Мутааддӣ он аст, ки феъл дар фоил бигузарад ва бар ғайр воқеъ шавад ва он ғайри мафъули сарех аст, ки дар охираш лафзи «ро» гузошта шавад, чунон ки гӯӣ: Кушт Рустам Сухробро. Ошомидам чойро ва задам ўро, аммо мафъули ғайри сарех аз лозим ва мутааддӣ ҷоиз бошад ва мафъули ғайри сарех он аст, ки феъл ба воситаи ҳарфе бад-он тааллуқ пазирад, чунон ки гӯӣ: Будар дар хона. Нишастам дар тахт. Баъзе сиғаҳо гоҳ лозим ва гоҳ мутааддӣ бошад, мисли: шикастан: **шикастам чўбро, чўб шикаст**; даридан: **даридам чомаро, чома дарид**; афрўхтан: **афрўхтам оташро, оташ афрўхт**; сўхтан: **сўхтам чўбро, чўб сўхт** ва монанди инҳо» [6, 98-99).

Чунон ки дида мешавад, Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ феъли мондаву гузарандаро хеле нозукона шарҳ додааст.

Хоҷа Ҳасани Нисорӣ феъли лозимӣ ва мутааддиро чунин таъриф додааст: «Феъли лозимӣ он аст, ки фоил он феълро барои худ бикунад ва барои дигар накунад ва масдари феъли лозимӣ бисёр аст. Дар ин ҷо барои таълими навомӯзон чанд масдар навишта мешавад ва он ин аст: «**хўрдан**» ва «**нўшидан**» ва «**нишастан**» ва «**дидан**» ва ғайри он.

Феъли мутааддӣ ин аст, ки фоил он феълро барои шахси дигар кунад, на барои худ, чун «**хўронидан**» ва «**нўшонидан**» ва «**давонидан**» ва ғайри он» [9, 14). Дар фаҳмиши Хоҷа Ҳасани Нисорӣ феъли лозимӣ феълҳои тарзи фоилии бевосита буда, феъли мутааддӣ тарзи фоилии бавосита аст. Дар фасли дигар Мирзоҳабиби

Исфaҳонӣ оид ба сиғаҳои феъл суҳан ронда мегӯяд: «Ҳар феълро се сиға аст: мутакаллим, шахси аввал низ мегӯянд; муҳотаб, ки шахси дуум низ меноманд; ғоиб, ки шахси сеюм ҳам мегӯянд ва ҳар яке аз ин серо муфрад ва ҷамъ аст, магар амр». Тавре ки мебинем, Мирзоҳабиби Исфaҳонӣ сиға гуфта, тасрифи феълро аз рӯи шахсу шумора медонад. «Ҳар кореро, - мегӯяд Мирзоҳабиби Исфaҳонӣ як кунанда лозим аст. Он корро феъл ва он кунандаро ғоил гӯянд, ҷунон ки гӯӣ: **хӯрдам**, ин «мим» (ам) аломати ғоил аст, яъне феъл ва кори хӯрдан аз ман содир шуда ва ҷамҷун соири сиғаҳои дигар, мисли: **хӯрдам**, яъне **ман**; **хӯрдем**, яъне **мо**; **хӯрдӣ**, яъне **ту**; **хӯрдед**, яъне **шумо**; **хӯрд** дар ин сиға ғоил дар ҳуди феъл аст, яъне **ӯ**; **хӯрданд**, яъне **онҳо** ва боқӣ низ аз ин қиёс аст ва сиғаи тасния, ҷамъ, музаккар ва муаннас дар форсӣ яксон аст» [9, 14].

Муҳтавои ҳамин гуфтаи Мирзоҳабиби Исфaҳониро мо дар «Ҷаҳор гулзор»-и Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ низ мебинем, ҷунончи: «Ҳар феъл шаш қисм аст: якум – воҳиди ғоиб; дуум – ҷамъи ғоиб; сеюм – воҳиди ҳозир; чорум – ҷамъи ҳозир; панҷум – воҳиди мутакаллим; шашум – ҷамъи мутакаллим. Ва дар форсӣ ҳар ҷи аз воҳид таҷовуз кунанд, ҷамъ аст ва сиғаи ташнеҳ мустаъмал нест ва тафрикаи музаккар ва муаннас ҳам нест» [9, 15].

Дар фасли дигар Мирзоҳабиби Исфaҳонӣ феълро боз ба се: мозӣ, музореъ ва амр тақсим карда мегӯяд: «Мозӣ феъле аст, ки бирасонад корро дар замони гузашта ва нишонаш ҳарфи «нун» аст ва инро мозии мутлақ меноманд. Мисоли мозии мутлақ аз феъли мутааддӣ: **хӯрдам**, **хӯрдӣ**, **хӯрд**, **хӯрдем**, **хӯрдед** ва **хӯрданд**» [6,101].

Сиғаи мозии мутлақро Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ хеле устодона шарҳ бастааст, ки нисбат ба Мирзоҳабиби Исфaҳонӣ комилтар аст, ҷунончи: «...Сиғаи мозии мутлақи воҳиди ғоиб аз исқоти «нун»-и охири масдар мегардад, ҷун **«гуфт»**. «**ӯ**»-и замири воҳиди ғоиб дар **ӯ** пӯшида аст, яъне «**ӯ** гуфт». Аз ҳамон мозии мутлақи воҳиди ғоиб бо овардани замоир панҷ сиғаи дигар меояд ва тафсили он маъба замоир ин аст: замири ҷамъи ғоиб «нун»-и сокин ва «дол»-и мавқуф, ҷун **«гуфтанд»** ва замири воҳиди ҳозир бо «ё»-и маъруф ҷун **«гуфтӣ»** ва замири ҷамъи ҳозир бо «ё»-и маҷҳул, бо «дол»-и мавқуф ҷун: **«гуфтед»** ва замири воҳиди мутакаллим бо «мим»-и сокин, ҷун **«гуфтам»** ва замири ҷамъи мутакаллим бо «ё»-и маҷҳул ва бо «мим»-и мавқуф, ҷун **«гуфтем»** ва тафсили замоир аз шаш сиғаи мозии мутлақ возеҳ хоҳад гашт: **гуфт**, **гуфтанд**, **гуфтӣ**, **гуфтед**, **гуфтам**, **гуфтем** [9, 14].

Шакли замони гузаштаи нақлӣ (мозии нақлӣ)-ро, ки дар дастурҳои имрӯза роиҷ аст, Мирзоҳабиби Исфaҳонӣ мозии баъид гуфтааст. Ҷунончи: «Ва гоҳе «ҳо» дар охири мозӣ дароранд ва онро мозии баъид меноманд. Мисол: **хӯрдаам**, **хӯрдаӣ**, **хӯрдааст**, **хӯрдаем**, **хӯрдаед** ва **хӯрдаанд**. Ва мурод аз мозии баъид он аст, ки замонаш дур шуда бошад ва андозаи дуриш ҷандонест, ки миёни он замон ва замони ҳолро замоне ҷудо кунанд. Дигар ба ҳар андоза, ки дур шуд, мумкин аст. Шеър:

Ғар хӯрӣ савганд ман, ки хӯрдаам,

Аз пиёзу сир тақво кардаам...» [6, 102].

Бисёр аҷиб менамояд, ки Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ шакли феълии **«гуфта»**-ро мозии қариб гуфтааст, ки бар ҳилофи назари Мирзоҳабиби Исфaҳонӣ аст. Ҷунончи, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ фармудааст: «Ва ҳар гоҳ қасди бинои мозии қариб созанд, дар охири мозии мутлақи воҳиди ғоиб «ҳо»-и муҳтафӣ бо лафзи «аст» зиёда кунанд, то мозии қариб шавад, ҷун **«гуфтааст»**, яъне «**ӯ** гуфтааст». Ва дар ҳар шаш сиғаи мозии қариб бар ҳилофи замоир марқуми ҳамза зоида аст. Ҷунончи: **гуфтааст**, **гуфтаанд**, **гуфтаӣ**, **гуфтаед**, **гуфтаам** ва **гуфтаем**» [9, 15].

Ҷамҷунон ки аз муқоисаи назароти муаллифи ин ду дастур бармеояд, назари Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ, сарфи назар аз қадимияти ҳеш, ба назари дастурҳои муосири форсии дарӣ ва тоҷикӣ мувофиқ аст.

Мувофиқи ақидаи Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ, мозии баъид (замони гузаштаи дур) дар натиҷаи ба охири мозии мутлақ илова кардани «ҳо»-и муҳтафӣ ва феъли ёвари «буд» ҳосил мешавад. Ин назари Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ба фаҳмиши имрӯзаи ин ҳодисаи сарфии забони дарӣ ва тоҷикӣ мувофиқ аст. Масалан, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ мегӯяд: «Ва ҳар гоҳ қасди бинои мозии баъид кунанд, ба охири мозии мутлақи воҳиди ғоиб «ҳо»-и муҳтафӣ бо лафзи «буд» зиёда намоянд, то мозии баъид шавад, ҷун **гуфта буд**, яъне **ӯ** гуфта буд ва тафсили ҳар шаш сиғаи мозии баъид ба дастури замоири марқум ин аст: **гуфта буд**, **гуфта буданд**, **гуфта будӣ**, **гуфта будед**, **гуфта будам**, **гуфта будем**» [9, 15].

Шакли замони гузаштаи ҳикоягиро, ки дар дастурҳои муосири тоҷикӣ мустаъмал аст, ба мисли: **мехӯрдам**, **мехӯрдӣ**, **мехӯрд**, **мехӯрдем**, **мехӯрдед**, **мехӯрданд**

Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ ҳикоятул ҳол фил мозӣ гуфтааст. Чунончи, ӯ мегӯяд: «Ва гоҳе лафзи «ме» дар аввалаш (мозии мутлақ дар назар аст - Д. Х.) дароваранд ва онро ҳикоятул ҳол фил мозӣ номанд. Мисол: меҳӯрдам, меҳӯрдӣ, меҳӯрд, меҳӯрдем, меҳӯрдед, меҳӯрданд. Ва мурод аз ҳикоятул ҳол фил мозӣ он аст, ки хабар медиҳад аз ҳоли фоил дар замони гузашта. Шеър:

Аз мучоати иштихо ҳар гову ҳар,
Коҳро меҳӯрад хуштар аз шакар [6, 102].

Дар мавриди ин шакли феълӣ назари Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ба фаҳмиши имрӯзи дастурҳои забони форсӣ наздик аст. Ӯ мефармояд: «Ва агар қасди бинои мазии истимрорӣ намојанд, дар аввали мазии мутлақ (аз назари дастурҳои муосири забони форсии тоҷикӣ замони гузаштаи наздик - Д. Х.) лафзи «ме» зиёда кунанд, то мазии истимрорӣ (замони гузаштаи ҳикоягӣ - Д. Х.) шавад, чун «мегуфт», яъне ӯ мегуфт.

Тафсили ҳар шаш сифаи мазии истимрорӣ ба дастури замоири мазкур ин аст: **мегуфт, мегуфтанд, мегуфтӣ, мегуфтед, мегуфтам, мегуфтем**» [9, 15].

Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ шакли замони гузаштаи нақли ҳикоягиро, бо истилоҳи ӯ ҳикоятул ҳол фил мазии баъид, ҳудо кардааст. Ӯ мегӯяд: «Ва гоҳе «ме» дар аввал ва «ҳо» дар охираш (дар назар аст, замони гузаштаи наздик - Д. Х.) дароваранд ва онро ҳикоятул ҳол фил мазии баъид номанд. Мисол: **меҳӯрдаам, меҳӯрдай, меҳӯрдааст, меҳӯрдаем, меҳӯрдаед, меҳӯрдаанд**. Ва мурод аз ҳикоятул ҳол фил мазии баъид он аст, ки ҳикоят ва баён мекунад ҳолати фоилро дар замони мазӣ, ки баъид бошад ва андозаи баъидаш ҳамон қадар аст, ки дар мазии баъид гуфта шуд. Мисол:

Дар азал меҳмони он шах будем,
Мабоида аз хони вай меҳӯрдаем» [6, 108].

Ин шакли феълӣ дар «Чаҳор гулзор»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ вонаҳӯрд, аммо дар нахустин дастури меърии замони муосири забони тоҷикӣ «Сарфу наҳви тоҷикӣ»-и Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ (Самарқанд, 1926), «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (нашри академӣ, Душанбе, 1986) бо истилоҳи замони гузаштаи нақлӣ қайд шудааст.

Дарвоқеъ, назари муаллифи «Сарфу наҳви тоҷикӣ» ва муаллифони «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» дурусту саҳеҳ аст. Замони гузаштаи баъид (дур) ба воситаи феъли ёвари «будан» сурат мегирад, аммо бо чӣ асос Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ баъид гуфтааст, маълум нашуд.

Баъдтар шакли замони «**меҳӯрда будам**»-ро ҳикоят-ул-ҳол-ул-мозӣ фил мозӣ номидааст, ки дар дастурҳои муосир замони гузаштаи ҳикоягии нақли дур мегӯянд.

Мутаассифона, шакли феълии «**хӯрда будам**»-ро, ки муаллифи «Чаҳор гулзор» мазии баъид, «Сарфу наҳви тоҷикӣ» мазии баъид, муаллифони «Сарф» Т. Зехнӣ Ҳ. Бақозода гузаштаи дур, муаллифони «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» гузаштаи дур гуфтаанд, Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ ҳикояти мазӣ фил мазӣ гуфтааст. Чунончи, «Ва гоҳе «ҳо» дар охир дароварда ва мазии феъли муовини «будан» бад-он пайванданд ва онро ҳикояти мазӣ фил мазӣ гӯянд: **хӯрда будам, хӯрда будӣ, хӯрда буд, хӯрда будем, хӯрда будед, хӯрда буданд**» [6, 109].

Бисёр аҷиб аст, ки шакли феълии «**хӯрда будам**»-ро, ки дар дастурҳои муосири форсии тоҷикӣ гузаштаи шартӣ-хоҳишмандӣ (Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик), мазии ташкик (Чаҳор гулзор, Сарфу наҳви тоҷикӣ) гуфтаанд, Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ иншоияи мазӣ номидааст. Чунончи, «Ва гоҳе «ҳо» дар охири мазӣ дароварда ва музореи феъли муовин аз «будан» бад-он пайванданд ва махсус ба иншо бошад ва онро иншоияи мазӣ гӯянд... Мисол: **хӯрда бошам, хӯрда бошӣ, хӯрда бошад, хӯрда бошем, хӯрда бошед, хӯрда бошанд**».

Баъдтар боз Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ ҳамин шакли феълиро шарҳ дода, онро мустақбали мақдум меномад, ки ҳамон шакли замони гузаштаи шартӣ-хоҳишмандӣ аст. Чунончи ӯ мегӯяд: «Ва бошад, ки мустақбали чамъ бошад ва бо насабе ба он мақдум бошад, онро мустақбали мақдум номанд... Чунонки гӯӣ: Зоҳиран то чӯпон бирасад гург гӯсфандро хӯрда бошад. Шайх Саъдӣ фармояд: «То тарёк аз Ироқ ояд, моргазида мурда бошад», ки омадани тарёк ва мурдани моргазида мақдум воқеъ мешавад ба нисбати сонӣ. Мавлавӣ гӯяд:

Аз назар чун бигзарӣ в-аз хаёл,
Гашта бошӣ ними шаб шамъи висол».

Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ мисли Хоҷа Ҳасани Нисорӣ шакли замони ояндаро аз тасрифи феъли замони гузаштаи наздик бо феъли ёвари «хостан» дониста чунин мегӯяд: «Ва гоҳе музореи феъли муовини «хостан» қабл аз он дароранд ва онро мустақбал номанд ва тасрифи афъоли мураккабе, яъне феълхое, ки ба феъли муовин

чамъ шаванд, дар феъли муовин бошад, на феъле, ки ахбор аз он ба хилофи он чи гузашт аз афъоли муфрада. Ва мурод аз тасриф он ҷо пайвастанӣ замири ғоил аст. Мисол: **хоҳам хӯрд, хоҳӣ хӯрд, хоҳад хӯрд, хоҳем хӯрд, хоҳед хӯрд, хоҳанд хӯрд**» [6, 104].

Бояд таъкид кард, ки тавзеҳи муаллифи «Ҷаҳор гулзор» Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ нисбат ба шарҳи додаи Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ дар бораи шакли замони оянда сахҳтару содатар аст, чунончи: «Ва лафзи «хоҳад», ки сиғаи музореъ аз масдари «хостан» аст, чун моқабли сиғаи мазии мутлақ ба дастури замоири маркум бар хилофи сиғаҳои мазӣ дароранд, мустақбал шавад. Чунончи: **хоҳад гуфт, хоҳанд гуфт, хоҳӣ гуфт, хоҳед гуфт, хоҳам гуфт, хоҳем гуфт**» [9, 15].

Мусаллам аст, ки шакли музореъи феъл аз феъли амр бо иловаи бандакҳои феълии ишоракунандаи шахсу шумора ташкил мешавад ва ин шакли феълӣ замони ҳозира-ояндаро мефаҳмонад. Ҳоло мебинем, ки ин шакли феълӣ дар ин ду дастури манзури мо чӣ тавр шарҳ дода шудаанд. Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ дар мавриди ин шакли феълӣ мегӯяд: «Музореъ феъле аст, ки бирасонад кореро дар замони ҳол ва оянда ва нишонаи он ҳазфи аломати исми ғоил аст чунон ки мебинем, муаллиф онро шакли ихтисоршудаи исми ғоил, ки аз нигоҳи дастури имрӯзи форсии тоҷикӣ сифати феълии мисли **гуфта, хонда, хӯрда аст**, медонад, ки баҳсталаб мебошад.

Мисолҳое, ки муаллиф овардааст, чунин аст: **хӯрам, хӯрӣ, хӯрад, хӯрем, хӯред, хӯранд**.

«Ва гоҳе, - мегӯяд Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ, лафзи «ме-»-ро дар аввали он дароваранд махсус ба замони ҳол шавад, чун лафзи «ме» ҳикоеъи замони ҳол мекунад, яъне баён менамояд ҳоли ғоилро. Онро ҳикоеъи ҳол фил ҳол меноманд. Мисол: **мехӯрам, мехӯрӣ, мехӯрад, мехӯрем, мехӯред, мехӯранд**» [6, 105].

Мутаассифона, Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ намегӯяд, ки ин шакли феълӣ маънии оянда ҳам медиҳад. Дар ин бобат назари Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ сахҳтар аст. Ӯ мефармояд: «Ва лафзи «ме» қабли сиғаи ҳол ба дастури замоир ин аст: **мегӯяд, мегӯянд, мегӯӣ, мегӯед, мегӯям, мегӯем**. Ва музореъ он аст, ки ба ҳол ва истиқбол муштарак бошад, яъне гоҳе маънии истиқбол пайдо кунад. Саъдии алайҳирраҳмат фармояд, байт:

Чунон паҳн хони қарам густурад,
Ки Симурғ дар Қоф қисмат хӯрад.

Агар дар ин байт, - мегӯяд Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ, маънии «**хӯрад**» маънии истиқбол гуфта шавад, саҳт қаробат пайдо кунад ва ҳалал ба ҳамд ояд ва агар маънии ҳол баён намуда шавад, бисёр фасеҳ ва малеҳ мегардад, яъне хони қарам чунон мегустурад, ки Симурғ дар Қоф қисмат мехӯрад. Ба маънии истиқбол низ ӯ (яъне Саъдӣ - Д.Х.) мефармояд, байт:

Агар бо падар ҷанг ҷӯяд қасе,
Падар бегумон ҳашм гирад қасе.

Маънояш, - мегӯяд Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ муҳтоҷи шарҳ нест ва аз Низомии Ганҷавӣ ба маънии истиқбол (замони оянда - Д. Х.) байти зеринро меорад:

Наборад ҳаво, то нагӯӣ бибор,
Замин н-оварад, то нагӯӣ биёр.

Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ назарашро дар бораи ин шакли феълӣ чунин ҳулоса мекунад: « **густурад** ва **хӯрад** ва **ҷӯяд, гирад, борад, орад** дар ин ҳар се байт сиғаи музореъи воҳиди ғоиб аст, чун «**гӯяд**» ва тафсили ҳар шаш сиғаи музореъ ба дастури замоир ин аст: **гӯяд, гӯянд, гӯӣ, гӯед, гӯям, гӯем**» [9, 16].

Чунон ки дида мешавад, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ин шакли феълиро, ки дар дастурҳои муосири тоҷикӣ ба исми замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-ҳоҳишмандӣ ёд мешавад, барои замони ҳозира ва оянда муштарак донистааст, ки ба фаҳмиш забоншиносии имрӯз наздик аст. Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ ба сиғаи амр низ дахл намуда, аз ҷумла мегӯяд: «Амр феъле аст, ки бирасонад талаби ба ҷо овардани кореро ва аломати он мисли музореъ ҳазфи аломати исми ғоил аст ва аз амр панҷ сиға сарф шавад ва муфради мутақаллим надорад. Мисол: **хӯр, хӯрад, хӯрем, хӯред, хӯранд**. Ва мурод аз амр он аст, ки фармон медиҳад ба қардани қоре. Ва бисёр бошад, ки ҳарфи «би» дар аввали сиғаи амрӣ дароваранд, чун «дор», ки «бидор» гӯянд. Фирдавсӣ гӯяд:

Ту қасби сипеҳро ба ойна бидор,
Пиёда ман акнун қунам қорзор [6, 110].

Тавре ки аз тавзеҳи Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ бармеояд, ӯ моҳияти сиғаи амриро ҳуб баён қардааст, аммо ӯ ғайр аз шахси якуми танҳо дигар ҳамаи шахсҳоро чун муҳотаб донистааст.

Хоча Ҳасани Нисорӣ дар шарҳи сиғаи амр назари амиқ ва ба диди имрӯзи забоншиносӣ наздик дорад. Ӯ мефармояд: «Амр се қисм аст: аввал амри мучаррад он аст, ки бе алокаи лафзи дигар ба истеъмол дарояд, чун «**кун**» аз **кардан**; «**гӯй**» аз **гуфтан**; «**рав**» аз **рафтан**; «**хӯр**» аз **хӯрдан** ва чамъи ҳозирӣ онҳо: **кунед**, **гӯед**, **равед**, **хӯред**, ки бо овардани замири чамъи ҳозирӣ ҳосил шуд. Амри мудомӣ он аст, ки қабли сиғаи амри мучарради воҳид лафзи «ме» зиёда карда шавад, чунончи: **мекун**, **мегӯ**, **мерав**, **мехӯр** ва чамъи он чунон ки муштарак ба сиғаи ҳол мешавад, бинобар ин ба истеъмол дарнаёмада. Ва амри ҳолия он аст, ки баъди сиғаи амри мучарради воҳид лафзи «он» зиёда карда шавад, чун «**равон**», «**давон**» ва ғайра» [9, 16].

Тавре ки мебинем, дар се қисми амр: амри мучаррад: **гӯй**; амри мудомӣ: **мегӯй**; амри ҳолия: **равон** танҳо шахси дуом, яъне мухотаб дар назар дошта шудааст, ки воқеан амр ба мухотаб нигаронида мешавад. Хулоса, Мирзоҳабиби Исфahонӣ мисли Хоҷа Ҳасани Нисорӣ аксари шаклҳои замони феълро хеле муфасссал бо мисолу шояди мушаххас шарҳу эзоҳ дода, аз баъзе ҷиҳатҳо низоми феъли забони форсии дарӣ, тоҷикиро, ки Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ба риштаи таҳқиқ кашида буд, такмил додааст. Нақши «Дастури суҳан»-и Мирзоҳабиби Исфahонӣ пас аз маълумоти дастурии Шамси Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам», Хоҷа Ҳасани Нисорӣ дар «Чаҳор гулзор», Ҳоҷӣ Карим-хони Кирмонӣ дар «Сарфу наҳв ва имло» барои рушди афкори забоншиносии форсӣ, тоҷикӣ, дарӣ ва дастурнависӣ дар ин забонҳои ҳамрешаю хеш хеле калон аст.

АДАБИЁТ

1. Абӯалӣ ибни Сино. Донишнома / Абӯалӣ ибни Сино // Осори мунтахаб. – Душанбе, 1980. - Ҷ. 1. – С. 29-139.
2. С. Айний. Оид ба вазъи забоншиносии тоҷик / С. Айний // Шарҳи сурх, 1952. - №6. – С. 3-8.
3. Виноградов В.В. История русских лингвистических учений / В.В. Виноградов. – М., 1978. – 378 с.
4. Гиргас В.Ф. Очерк грамматической системы араб / В.Ф. Гиргас. – СПб, 1873. – 326 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. – Душанбе, 1985. - Ҷ. 1. - 350 с.
6. Маҳинбону Соней. Сайре дар дастури забони форсӣ / Маҳинбону Соней. – Техрон, 1371 х. - 268 с.
7. Растаргуева В.С. Система таджикского глагола / В.С. Растаргуева, А.А. Керимова. – М., 1964. - 291 с.
8. Ҳоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асри X-XVI / Д. Ҳоҷаев. – Душанбе, 2013. - 344 с.
9. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор / Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. - Душанбе, 1998. - 116 с.

СИСТЕМА ГЛАГОЛА В ПОСОБИИ «ОСНОВА ГРАММАТИКИ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА» МИРЗОХАБИБА ИСФАХОНИ И СОПОСТАВЛЕНИЕ ЕГО С «ЧАХОР ГУЛЗОР»

ХОДЖА ХАСАНА НИСОРИ

В статье рассматривается система персидско-таджикских глаголов в пособии «Основы грамматики персидского языка», который написан в XIX веке Мирзохабибом Исфahони. Автор статьи для выявления обоснованности научно-практических ценностей концепции Мирзохабиба Исфahони о системе глагола сопоставляет его с глагольным комментарием Ходжа Хасана Нисори в «Чахор гулзор» написанного в XVI веке.

Ключевые слова: глагол, морфология, синтаксис, система, инфинитив, время, настоящий, будущий, прошедшие, единственный, множественный, пособие, языкознание, концепция, грамматика.

SYSTEM PERSIAN TADZHIKSY VERB IN THE MANUAL "BASIC GRAMMAR OF THE PERSIAN LANGUAGE" MIRZOHABIBA ISFAHONI AND ITS COMPARISON WITH

"CHAHOR GULZOR" HODGE HASANI NISOR

The article discusses the system tadjiksy Persian verbs in the manual "Basic grammar of the Persian language," which is written in the XIX century Mirzohabibam Isfahoni. Author of the article to identify the validity of scientific and practical value of the concept Mirzohabiba Isfahoni about the system compares it with the verbal comments Hodge Hasani Nisor in "Chahor gulzor" Writing in the XVI century.

Key words: Verbs, morphology, syntax, system, infinitive, time, present, future, past, single, multiple, manual, linguistics, the concept of grammar.

Сведения об авторах: *Д. Ходжаев* – доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета

Х. Назари. – аспирант Таджикского национального университета

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКӢ ВА ГРАММАТИКИИ ФЕЪЛҲО ДАР ЗАБОНИ ҒАЗАЛ

М. Саломов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзишу тадқиқи феъл ба ҳайси ҳиссаи мустақили нутқ дар забоншиносии тоҷик то андозае мавриди баҳси илмӣ васеъ қарор гирифта, паҳлуҳои гуногуни он аз ҷиҳати грамматикӣ муайяну муқаррар шудаанд. Ин хусусиятҳои феъл дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», дар китоби С. Ҳалимиён «Феъл (Куниш)» дар баъзе асару мақолаҳои профессор М.Н. Қосимова ва дигар муҳаққиқон мавриди пажӯҳишу баррасӣ қарор дода шудааст. Доир ба хусусиятҳои маъноии феъл муҳаққиқон Д.М. Искандарова ва Ж. Гулназарова баъзе тадқиқотҳои назаррасро ба анҷом расонидаанд, ки ин пажӯҳишҳо саҳифаи наво дар таҳлили хусусиятҳои маъноии феъли забони тоҷикӣ маҳсуб мешаванд. Ҷойи тазаққур аст, ки феъл бо хусусиятҳои семантикию грамматикӣ худ вазифаи аз ҷама муҳимми забон - вазифаи муҳабиротиро адо менамояд. Яъне, бидуни феъл ва ҷанбаҳои маъноию грамматикӣ он воқеъ гардидани муоширату муҳабироти комил ғайриимкон аст.

Дар баробари ин, вижагиҳои семантикии феъли забони тоҷикӣ ҳанӯз ба таври васеъ мавриди таҳлили илмӣ қарор нагирифтааст. Баъзе паҳлуҳои семантикии феъл, ки хеле ҷолиб ба назар мерасанд, дар забони осори манзум ифодаи худро ёфтаанд. Бояд зикр кард, ки дар матн аксари ҳиссаҳои номии нутқ феълро иваз карда метавонанд, вале хеле ба нудрат ба назар мерасад, ки феъл ғайр аз исм боз ба ҷойи ҳиссаҳои дигари номии нутқ омада бошад.

Доир ба хусусиятҳои маъноии феъл забоншинос Ж. Гулназарова чунин гуфтааст: «Намудҳои шакли феъл на танҳо аз рӯйи тарз, усул, роҳи амал, балки аз рӯйи маъноҳои луғавӣ низ ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд. Аз ин рӯ, ҳангоми таҷзияи феъл вобаста ба мақсад ва усули таҳқиқ метавон маъноро ба инобат гирифт, зеро на дар ҷама маврид ин шаклҳо ҳамчун ҷуфти якдигар баромад мекунад. Инчунин феълҳое, ки ба услуби бадеӣ бештар тааллуқ доранд ва дар мундариҷаи маъноии худ хусусиятҳои махсуси экспрессивиро дороанд, кам нестанд» [И. 3, 55].

Воқеан, дар забони назм баъзе феълҳое истифода шудаанд, ки онҳо имрӯз дар забони адабӣ мавриди истифода қарор намегиранд, вале дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ онҳо мавриди истифода қарор доранд. Масалан, вожаи «палос» дар забони осори манзум бо ду маъно мавриди истифода қарор гирифтааст. Аввалан, он исми буда, дар луғат ба маънои «1. фарш, гилем, намади дурушти аз пашм бофташуда; 2. либоси пашминаи дурушт» [И. 10, 21] омадааст. Бо ин маъно вожаи «палос» дар осори манзум хеле маъмул аст. Масалан:

Чу бор бастай моле, гилеми фақр гузор,

Чу бар **палос** туро нест, ранги хирқа чӣ суд? [И. 2, 182].

Тасбеҳ бидеҳ, пиёла бистон,

Хирқа бинеху **палос** дарпӯш [И. 6, 162].

Дарवेशи туро хона пур аз атласу чарх аст,

Хуш бош ду се рӯз, ки дар зери **палосӣ** [И. 2, 389].

Дар осори манзум ҳатто аз ин вожа вожаи мураккаб низ сохтаанд. Масалан:

Бо ҷумла палос хуш набошад,

Он **аҳдпалосро** вафо ку? [И. 4, 823]

Ҷалолиддини Балхӣ ва Ҷамоли Хучандӣ дар ғазалиёти худ вожаи мазкурро барои ифодаи феъл қорбаст кардаанд. Агар мо ба хусусиятҳои морфологӣ ҷамаи вожаҳои абёти зерини ин ду шоир назар афканем, дармеёбем, ки вожаи «палос» дорои хусусиятҳои морфологӣ феъл аст ва зимни саволгузорӣ низ он ба саволи «чӣ қор кун?»-и феъл ҷавоб мешавад. Ҷамчунин ин калима мисли феълҳо дар ҳиҷои аввал зада қабул мекунад. Масалан:

Бо ҷамагон **палосу** кам, бо мане **палос** ҳам,

Хосбаки ниҳон манам, роз зи ман ниҳон кунӣ [И. 4, 916].

Гуфтаӣ гарди **палосат** з-атласи мо бех, Ҷамол,

Бо ҷама олам **палосу** бо мани дарवेश ҳам [И. 2, 299].

Дар ҷамин мазмун Ҷавим низ байте дорад, ки он ба таври зер аст:

Хостам гуфтан, ки дасту таъби ту абр асту қон,

Ақл гуфт: «Ин мадҳ бошад, лек бо ман ҳам **палос**.

Тавре ки мушоҳида мешавад, дар мисраи якуми байти дуюм калимаи «палос» ба маънии либос омадааст, вале дар мавридҳои дигар он ҳамчун феъл корбаст гардидааст. Бояд зикр кард, ки дар баъзе ғӯйишҳои лаҳҷаи ҷанубии забони тоҷикӣ вожаи мазкур ҳамчун феъл корбаст мегардад. Яъне, агар як нафар кори зиёди пурмашаққат барои ба даст овардани манфиат кунад, ба ӯ мегӯянд, ки «чӣ ин қадар мепалосӣ» ё «ҳамин қадар палосидам, ҳеҷ ғоида накард». Мавриди зикр аст, ки ба вазифаи феъл омадани вожаи феъл дар фарҳангу луғатҳо низ ба назар намерасад. Танҳо дар «Луғатномаи Деҳхудо» вожаи мазкур дар шакли сифати феълӣ оварда шудааст: «Палосида пажмурдани барг ва амсоли он. Рӯ ба фасод ниҳодану ҷӯна шудани мева. Ин феъл як масдар беш надорад» [I. 6, 409]. Тавре ки бармеояд, ин маъно дар абёти боло ба назар намерасад ва маънии дар луғатнома дарҷгардида дар забони тоҷикӣ бо вожаи «тосидан» ифода меёбад. Аз тобишҳои маъноии вожаи «палос» ба натиҷае расидан мумкин аст, ки он дар байтҳои мазкур ба вазифаи феъл омада, маънои талош кардан, ҷаҳд кардан ё кӯшиш карданро ифода кардааст, ки то андозае ҳамин маъно дар баъзе ғӯйишҳои лаҳҷаи ҷанубии забони тоҷикӣ боқӣ мондааст. Мисолҳои бадастоварда доир ба вожаи мазкур ҳамчунин далели он аст, ки «палос» ҳамчун феъл дар таърихи забони адабии тоҷик хосси ғӯйишҳои мардуми Мовароуннаҳр Балхи таърихӣ будааст, зеро дар осори шоирони дигар ин вожа ҳамчун феъл корбаст нагардидаст.

Шоирони ғазалсарои асрҳои XII-XIV дар ғазалиёти худ як қатор феълҳои истифода намудаанд, ки онҳо доираи истеъмоли маҳдуд доранд. Тавре аз таҳлили ин гурӯҳ феълҳо бармеояд, онҳо асосан дар забони назм корбаст гардида, дар забони осори мансур хеле кам мавриди истеъмол қарор мегиранд. Чун ин феълҳо доираи истеъмоли маҳдудтар доранд, метавон онҳоро феълҳои нодир номид. Дар зер намунае чанд аз феълҳои нодирро дар асоси маълумоти фарҳангу луғатҳо мавриди таҳлил қарор хоҳем дод.

Чун **менаниюшад** сухан Анварӣ, охир,

Як раҳ ту бигӯ, гуфти тӯро хор надорад [II. 1, 804].

Ниюшидан – 1.шунидан, ғӯш кардан, 2. ғиғону нола, ғиря ба гулӯ [9, 858]

Ҳаргиз аз дил хабар надоштаӣ,

Бар дилам ранҷ аз он **ғумоштаӣ** [II. 1, 909].

Асоси замони ҳозираи феъли «ғумоштан» «ғумор» аст.

Чун ҳамнафасе кунам таманно,

Бар ойнаи чашм **барғуморам** [II. 7, 397].

Дил бар касе **бигмоштӣ**, к-аз хоки раҳ бигзоштӣ,

Хуни дилам бигзоштӣ, дар хуни ноб андохтӣ [II. 7, 429].

Ғумоштан- маъмур, таъин кардан, муқаррар кардан [I. 9, 290].

Ту агар зи мастӣ дили мо **бихастӣ**,

Ду сабӯ шикастӣ, на дусад сабӯӣ [II. 4, 1153]

Зи нӯши лаб чу марҳам менадодӣ,

Зи неши лаб чаро ҷонам **бихастӣ**? [II. 6, 215].

Хастан - ярадор қадан, захмӣ қардан, маҷрӯҳ қардан, 2. ранҷондан, озурдан [I. 10, 469].

Бо ин ҳама борони бало бар сари Саъдӣ,

Нашиғфӣ, агараш хонаи чашм об ҷакидаст [II. 5, 373].

Шигифт - тааҷҷуб, ҳайрат [I. 10, 582].

Як рӯз ғазалгӯён, валлоҳ, супорам ҷон,

Зеро ки чу мӯшуд ҷон, азбаски **ҳамемӯям** [II. 4, 565]

Як дам ки хумори ту аз мағз шавад камтар,

Сад навҳа барорад сар, ҳар мӯй **ҳамемӯяд** [II. 4, 265].

Маъшуқ шаҳиди ишқи худро

Бо ашк бишӯяду **бимӯяд** [II. 2, 213].

Мӯйидан – ғиря ва нола қардан бо овози баланд [I. 9, 808]

Остинам зи ғуҳарҳои ниҳонӣ бардор,

Остине, ки басе ашк аз ин дида **сутурд** [II. 4, 319].

Сутурдан//ситурдан- 1.тарошидан, пок ва тоза қардан (дар бораи мӯй ва риш), 2. тоза қардан, пок қардан, мас, қашав қардани асп [I. 10, 251].

Бирав, бирав чӣ қаж меравӣ ба шевагарӣ,

Биё, биё, ки чӣ хуш **меҳамӣ** ба раъноӣ [II. 4, 1147].

Феъли «хамидан» дар ғӯйиши кӯлобии лаҳҷаи ҷанубии забони тоҷикӣ дар шакли «хамбидан» хеле серистеъмол буда, ба маънии фаромадан аз баландӣ ба пастӣ меояд, яъне амали фаромаданро ифода мекунад.

Хамидан – қач шудан, ҳам шудан, дуто шудан [I. 10, 460].
 Қисмати қисом бин, ҳеч мабину **мачах**,
 Кор батар мешавад, гар ту дар ин **мечахӣ** [II. 4, 1114].
 Ид намедихад фараҳ бе назари ҳилоли ту,
 Кӯсу духул **намечахад** бе шерафи давоми ту [II. 4, 806].

Чахидан- кушидан ва ситеза кардан ва дар «Латоиф» тунд дам задан ва худро ба ҳам кашидан ба вақти ҷимоъ аз хушӣ [I. 7, 258]
 Ишқ ар самои бораву дафҳох нестӣ,
 Ман ҳамчу ною чангу ғазал кай **шахуламе** [II. 4, 1108].
 шахулидан – пажмурдан ва фарёд кардан [I. 7, 458]
 Эй, ки шамшери чафо бар сари мо **охтай**,
 Сулҳ кардем, ки моро сари пайкори ту нест [II. 5, 399]
 Охтан – баркашидан; ва аксар бо теғ мутаъмал мешавад [I. 7, 21].
 Кадом чора **сиголам**, ки бо ту даргирад,
 Кучо равам, ки дил аз ту бар гирад [II. 5, 422].
 Сиголидан - андеша кардан, қасд кардан [I. 7, 431].
 Ба ҳадис дарнаёӣ, ки лабат шакар нарезад,
Начамӣ, ки шохи тубӣ ба ситеза бар нарезад [II. 5, 424].

Чамидан – бо ноз хиромидан, бо тафохур ва нозу истиғно роҳ рафтан, сайру гашт кардан [I. 10, 521]
 Ҳей, ки бисе чонҳо мӯй ба мӯй бастаанд,
 Чун магасон **шистаанд** бар сари чарбӯйҳо [II. 4, 126]
 Шистан – шакли кӯтоҳи ништастан [I. 10, 591]
 Ин моҳу хуршед чун ду гови **харосанд**,
 Рӯз чароиву шаб асми **шиёрӣ** [II. 4, 1120].
 Харос- осӣ, ки бо қувваи хар, гов ё чорпои дигар мегардад [I. 10, 466].
 Шиёр - шудгор, замини говоҳанзада, замини шудгоршуда, шиёр кардан шудгор кардани замин [I. 10, 583].
 Бош шабҳо бари ман то ба сахар, то ки шабе
 Маҳ барояд аз раҳу ҳамроҳ **ғавӣ** [II. 4, 1067]
 Ғав – феъли номӣ аз исм сохта шудааст. Ғавӣ дар луғат ба маънои гумроҳ аст [I. 10, 641].
 Баъзан аз исмҳо як гурӯҳ феълҳое сохта шудааст, ки муайян кардани хусусиятҳои маъноии онҳо хеле мушкил аст. Масалан, дар ғазалиёти шоирони мавриди таҳқиқ феъли «навардан» хеле зиёд корбаст шудааст ва гумон меравад, ки маънои он аз исми «навард» лӯлапеч, тӯмор, махсусан тӯмори нома ва мактуб аст:
 Хар **наварде**, ки зи тӯмори ғамам боз кунӣ,
 Харфҳо бинӣ оғушта ба хуни ҷиғарам [I. 9, 818].
 Дар «Луғати фурс» ин калима ба маънои «дархӯр бошад» омадааст [I. 1, 72].
 Дар «Ғиёс-ул-луғот» ин калима ба таври зайл шарҳ шудааст:
 Навард- печутоб; ва бисот ва фарш; ва ҷубе бошад ҷӯлоҳаро, хар қадар чома, ки бофта мешавад, бар он мепечад; ва ба маънии баробар; ва чангу хусумат; ва ба маънии дархӯр ва лоиқ... [I. 8, 355]
 Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа гунаи калимаи «набард» доништа шудааст, ки ин вожа низ исм аст ва онро дар шакли масдари «навардидан»//«наврдан» чунин шарҳ додаанд: 1. печидан, печонидан, қат кардан; 2. тай кардан, гузаштан, гардидан [I. 9, 818].
 Бисоти умри маро гӯ, фуру **навард** замона,
 Ки ман ҳикояти дидори дӯст **дарнавардам** [II. 5, 501].
 Бигуфтам, рӯз бегоҳ асту бас раҳ дур, гуфто, рав,
 Ба ман бингар, ба раҳ мангар, ки ман раҳро **навардидам** [II. 4, 550].
 Гар варақи умри мо тамом бипечанд,
 Мо сари тӯмори дӯстӣ **нанавардем** [II. 2, 301].

Тавре аз ин мисолҳо бармеояд, вожаи «навард» унсурҳои морфологии феълро, аз қабилӣ пешвандҳои «фуру-, дар- ва на-» қабул намуда, иҷрои амалро ифода намудааст. Яъне, агар ин феъл дар байти аввал ба маънии «паси сар кардан», «аз сар гузаронидан» омада бошад, дар байти Мавлавӣ ба маънои «тай кардан» омадааст ва дар байти сеюм Камоли Хучандӣ то андозае онро барои ифодаи маънои аввалини луғавӣ, яъне ба маънои «печонидан» (дар матн напечонем) корбаст намудааст. Аз ин бармеояд, ки дар феълҳо низ то андозае тобиши сермаъношавӣ ба назар мерасад.
 Дар ифодаи маъноии баъзе феълҳо муносибати антонимӣ ба назар мерасад, Масалан:

Гар ман зи дасти бозии ҳар ғам **пажуламе**,
Зеро-к набудамеву хирадманд **гуволаме** [II. 4, 1108].

Феъли «пажулидан» дар луғат маънои пажмурда шудан, маҷозан парешон шудан, ошuftа шуданро ифода мекунад [II. 10, 9].

Дар байти боло феъли мазкур ба маънои ошuftа шудан омадааст.

Ин феъл дар шакли сифати феълӣ низ барои ифодаи парешон шудан меояд. Масалан:

Эй боди субҳдам, хабаре деҳ зи ёри ман,
К-аз ҳаҷри ӯ шудааст **пажулида** кори ман [II. 1, 903].

Вожаи «гуволидан» дар луғат ба маъноҳои зерин шарҳ ёфтааст: 1. андӯхтан, ҷамъ кардан; 2. болидан, нумӯъ кардан, нашъу намо кардан (Дар «Ғиёс-ул-луғот» низ ҳамин маъно оварда шудааст) [I. 9, 276]. Чунин ба назар мерасад, ки Мавлавӣ ин вожаро на ба маънои луғавӣ, балки ба маънои «пиндоштан» мавриди истифода қарор додааст.

Дар осори манзум феъли «пажулидан» дар гунаи «жулидан» ва шакли сифати феълӣ «жулида» низ ба қор рафтааст, ки дар ин маврид бештар маънои «мӯйи парешон» ё «зулфи парешон»-ро ифода кардааст ва дар забони ғазал мавриди истифодааш низ ҳамин аст. Яъне, ҳамеша барои ифодаи маънои парешонии мӯй ё зулф меояд. Масалан:

Як шаб ин девонаро меҳмони он занҷир кун
В-ар **пажулонад** сари зулфи туро **жулида** гир [II. 4, 422].

Яке аз феълҳои, ки дар забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV хеле маъмул аст, феъли «ҳил» (асоси замони ҳозира) ва асоси замони гузаштаи он «ҳиштан» ба маънои ниҳодан ва гузоштан, тарк кардан, партофтан, раҳо кардан, сар додан омадааст [II. 10, 748].

Ин феъл, ки имрӯз дар забон мавриди истифода қарор надорад, пешвандҳои гуногуни феълӣ ва бандакҳои феълӣ қабул намуда маъноҳои дар боло зикршударо ифода менамояд. Масалан:

Асоси замони ҳозираи феъли «ҳилидан» бо пешванди **фурӯ** ва бандаки феълӣ шахси дуҷуми танҳо:

Намебинӣ чу рӯйи дӯст боре,
Ҳичоб аз пеши рӯйи хур **фурӯ хил** [II. 6, 167].

Асоси замони ҳозираи феъли «ҳилидан» бо пешванди инкории на- ва бандаки хабарии шахси сеҷуми танҳо:

Он соғару он кӯза, к-ӯ нашканадам рӯза,
Аммо **наҳилад** дар сар, не ақл не хушёрӣ [II. 4, 965].

Асоси замони ҳозираи феъли «ҳилидан» бо пешвандҳои «дар» ва инкории на- ва бандаки феълӣ шахси якуми танҳо ва «ёо»-и ҳикоят:

Соқим гар надодӣ доруи фарбеҳӣ,
Ҳамчун лаби зучочу қадаҳ **дарнаҳиламе** [II. 4, 1108].

Замони гузаштаи феъли «ҳиштан» бо асоси замони гузашта ва бандаки феълӣ шахси сеҷуми танҳо ва бо пешванди би- ва бандаки феълӣ шахси дуҷуми танҳо:

Аз даст чаро **ҳишт** сари зулфи ту Ҳофиз,
Такдир чунин буд, чӣ қардӣ, ки **биҳиштӣ** [II. 3, 313].

Асоси замони гузаштаи феъли «ҳиштан» бо пешванди инкории на- ва бандаки феълӣ шахси сеҷуми танҳо:

Оҳ, к-он сояи Худо гӯ ҳар диле пурмое,
Офтоби ӯ **наҳишт** андар ду олам сояе [II. 4, 1039].

Феъли мазкур дар шакли сифати феълӣ низ қорбаст гардидааст:

Забони сидку барқи рӯ бароти муъминон омад,
Ки чонам восили васл асту **ҳишта** бесуботино [II. 4, 79].

Феъли «газидан»-ро Ҳоконӣ дар шакли «газо» овардааст, ки дар ин маврид ба маънои маҷозӣ омада, неш задан, газанд расонидан, озор додан, осеб расониданро ифода кардааст:

Маро ба сол мазан таъна, гар қуҳаншудасарвам,
Ба оби дида зи ишқат, ки заҳри **умр газой** [II. 7, 463].

Қолиби таваҷҷуҳ он аст, ки дар забони назм гоҳо феълҳои мустақил ҳамчун қуъи номии феълҳои таркибии номӣ шуда меоянд, ки дар ин маврид онҳо хусусияти феълӣ худро аз даст дода, дорои хусусиятҳои ҳиссаҳои номии нутқ, махсусан исм, мегарданд, ки ин ҳилофи меъёри феълҳои таркибии номӣ аст, зеро «феълҳои таркибӣ калимаҳои мебошанд, ки аз исму сифат ва ё шумора (аз ҳиссаҳои номии нутқ) ва феълҳои ёвар сохта шудаанд» [I. 11, 24]. Дар байти зер мо ҳодисаи муҳолифи ин

қоидаро мушоҳида мекунем, яъне Мавлавӣ феъли таркибии «рафт шавад»-ро корбаст намудааст, ки феъли замони гузаштаи «рафт» ба ҳайси ҷузъи номии ин таркиби феълӣ омадааст. Бояд таъкид кард, ки феъли мазкур аввалан, вижагиҳои исмро касб намуда, маъноӣ «фано»-ро ифода кардааст ва сипас ба ҳайси ҷузъи номии феъли таркибии фавқ омадааст:

Ўд дамад зи дуди ман, кӯр шавад ҳасуди ман,

Рафт шавад вучуди ман танг шавад қабои ман [II. 4, 687].

Ифодаи эҳтиром тавассути бандаки феълии шахси сеюми ҷамъ сурат мегирад, ки дар ин маврид шахси дуом ё сеюми танҳо дар назар гирифта мешавад. Бояд таъкид кард, ки ҷунин тарзи баён дар анъанаи шеърӣ классикӣ ҷандон роиҷ набуд ва ин тарзи ифода бештар ба услуби гуфтугӯӣ марбут буд. Бо вучуди ин Қамолӣ Хучандӣ дар байти зерин ҳангоми муҳотаб ба Саъдии Шерозӣ аз ин тарзи ифодаи феъл истифода карда, эҳтироми худро нисбат ба ӯ баён кардааст:

Дар лутфи табъ **Саъдии Шерозӣ**, эй Қамол,

Бовар намекунам, ки гӯӣ Хучандиям [II. 2, 303].

Феълҳои модалӣ низ дар забони назм дорои тобишҳои маъноӣ аҷиб аст. Муҳаққиқон асосан феълҳои «боистан», «шоистан», «хостан», «тавонистан» ва «ёристан»-ро ба ин гурӯҳ шомил кардаанд. «Онҳо аз рӯи маъно ва тарзи истеъмолашон аз феълҳои мустақил тафовут доранд. Онҳо амалу ҳолатро ифода намекунам, балки имконият, зарурат, гумон, шубҳа, хоҳишро далолат менамоянд. Аз ин рӯ, бештар ҳамроҳ бо феълҳои мустақил ба қор бурда мешаванд ва бо онҳо аъзои як ҷумла мебошанд» [I. 11, 13].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба феълҳои модалӣ ҷунин оварда шудааст: «Як гурӯҳи махсуси феълҳои ёридиҳандаи забони тоҷикӣ бо маънои лугавӣ ва моҳияти грамматикӣ худ муносибати ба воқеият доштаи мазмунӣ суханро ифода мекунанд ва аз ин ҷиҳат дорои тобиши сиғавӣ мебошанд» [I. 2, 183]. Дар ин асар танҳо чор феъли модалӣ (тавонистан, хостан, боистан, шоистан) оварда шудааст. Забоншиносон М.Н. Қосимова ва С. Ҳалимиён ба ин гурӯҳ вожаҳои «ёрастан» ва таркиби феълии модалӣ «нигар то»-ро ҳамроҳ кардаанд.

Тибқи қоидаи маъмул феълҳои модалӣ дар матн пеш аз феълҳои асосӣ меоянд, вале дар забони назм баъзан онҳо баъд аз феъли асосӣ омада метавонанд. Масалан: дар байти зерин феълҳои модалӣ «шояд» ва «ёрад» баъд аз феъли асосӣ омадаанд:

Дилбар ҳанӯз моро аз худ намешуморад,

Бо ӯ чӣ **кард шояд**, бо ӯ кӣ **гуфт ёрад** [II. 1, 803]

Феъли модалӣ «ёрастан», ки маънои тавонистан, қудрат ва тавоноӣ доштан, ҷуръат доштан [9, 415]-ро дорад, дар забони ғазал бо шаклҳои гуногун ифода ёфтааст, ки баъзан барои ифодаи феъли асосӣ омадааст. Яъне, агар дар ҷумла феъли асосӣ ифода наёфта бошад, дар ин маврид маънои лугавӣ феъли модалӣ бартарӣ касб намуда, вазифаи феълро дар матн ифода менамояд. Масалан:

Миёни зоҳиду риндон зи бода дарёҳост,

Равон-равон сӯи мо омадан кучо **ёрад**? [II. 2, 129].

Баъзан феълҳои модалӣ пешвандҳои феълӣ ва бандҳои феълӣ низ қабул менамоянд. Масалан, феъли модалӣ «ёрастан» дар мисоли зерин дар навъи замони ҳозираи феъл омада, пешвандҳои на- ме- ва бандаки феълии шахси якуми танҳо қабул намудааст:

Сухани хеш ба бегона **намеёрам** гуфт,

Гида аз дӯст ба душман на тариқи адаб аст [II. 5, 368].

Феъли модалӣ мазкур баъзан дар гунаҳои «ёр» ва «ёро» низ корбаст мегардад ва дар гунаи «ёро» бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ қабул намудааст. Масалан:

Сару зар ку, ки манат **ёрам** ҷуст,

Фурсати омаданат **ёрам** ҷуст [II. 7, 341].

Дар гунаи «ёр» тавре ки аз байти боло бармеояд, феъли модалӣ мазкур маънои тавонистанро ифода менамояд.

Бинмой ба ман рӯят, **ёро-т** намеафтад,

Оре, чӣ **тавон** кардан, бо мот намеафтад [II. 6, 113].

Феъли модалӣ «боистан» низ дар забони ғазал дорои шаклҳо ва тобишҳои гуногуни маъноӣ аст. Он баъзан хусусиятҳои грамматикӣ феъли асосиро касб менамояд, масалан, дар байти зерин «йо»-и ҳикоят қабул кардааст:

Ё бад-он рух назаре **боистӣ**,

Ё аз он лаб шакаре **боистӣ** [II. 1, 914].

Ё ин ки дар байти зер ҳамчун асоси замони ҳозираи феъли асосӣ дар шакли «бо» омада, пешванди ме- ва бандаки феълии –й қабул намудааст:

Бе тумон чону дил **намебояд**,
Дили моро ба чон ту **мебой** [П. 6, 240].

Феъли модалии «шоистан» низ дар забони ғазал дорои шаклҳо ва гунаҳои гуногун аст. Он дар гунаҳои «шой», «нашой» «шоён» (шоиста, лоиқ, муносиб, сазовор) истеъмоли гардидааст. Масалан,

Эй Хоча, ту чӣ мурғӣ, номат чӣ, чаро **шой**?
Не парию не чарӣ, эй мурғаки ҳалвой [П. 4, 973].
Он чашм агар кушой, ҷуз хешро **нашой**
В-ар ин назар кушой, донӣ, ки беназирам [П. 4, 640].
Чӣ орам бар дари васлат, ки дил лоиқ намеафтад,
Чӣ бозам дар раҳи ишқат, ки чон **шоён** намебинам [П. 6, 183].

Ҳамин тариқ, феълҳои модалӣ дар забони назм дар баробари он ки ба ҳайси як ҷузъи феъли асосӣ омада, тобишҳои гуногуни маъноии феълро ифода менамоянд, дар забони назм, махсусан забони ғазал, боз дорои семантикаи махсус гардида, муносибати гӯяндаро ба воқеият ба таври муассир ифода менамоянд.

Хулоса, мо зимни баррасии вижагиҳои семантикию грамматикӣ феъл танҳо он ҷанбаҳои феълро таҳлил намудем, ки ифодаи онҳо дар забони гуфтугӯӣ ва баъзан забони осори мансур ғайриимкон аст ва аз ин пажӯҳиш ба натиҷае расидан мумкин аст, ки феъл ба ҳайси яке аз унсурҳои муҳими морфологии забон дар баробари он меъёрҳои муқарраргардидаи грамматикӣ боз дорои паҳлуҳои гуногуни лексикӣ семантикӣ ва услубӣ буда, дар забони назм барои муассир гардидани ҳама гуна муҳаббат ва ё ифодаи вазъияту ҳолат ё амал нақши муҳимме дорад.

І. АДАБИЁТ

1. Абӯмансур Аҳмад бинӣ Алӣ Асадии Тусӣ.-Техрон: Интишороти Хоразмӣ, 1365.-247 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе: Дониш, 1985. - Ҷ.1. - 356 с.
3. Гулназарова Ж. Таснифоти маъноии феъл дар «Бахористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова. - Душанбе: Шӯҷоиён, 2001. - 167 с.
4. Гулназарова Ж. Луғати феълҳои «Бахористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова. - Душанбе, 2014. - 95 с.
5. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2003. - 490 с.
6. Луғатномаи Деххудо (таълифи Алиакбари Деххудо). - Техрон, 1330. - Ҷ.13. - 808 с.
7. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1987. - Ҷ.1. - 480 с.
8. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1988. - Ҷ.2. - 416 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М: Советская энциклопедия, 1969. - Ҷ. 1. - 950 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М: Советская энциклопедия, 1969. - Ҷ 2. - 950 с.
11. Ҳалимиён С. Феъл (Куниш) / С. Ҳалимиён. - Душанбе, 2013. - 126 с.

II. САРЧАШМАҲО

1. Девони Анварӣ. - Техрон, Ширкати интишороти илмӣ фарҳангӣ, 1376. - 1172 с.
2. Девони Камоли Хучандӣ. - Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1375. - 480 с.
3. Девони Ҳофиз. - Техрон: Ширкати интишороти эҳёи китоб, 1384. - 400 с.
4. Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад (машхур ба Мавлавӣ). Куллии девони Шамс / Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад. - Техрон: Маҳорат, 1374.- Ҷ. 1. - 748 с.
5. Куллии Саъдӣ (тасхех ва вироиши Қозими Мутлақ). - Кум: Интишороти Асва, 1385. - 896 с.
6. Шайх Фаҳриддин Иброҳими Ҳамадонӣ (мутахаллис ба Ироқӣ). Куллии девон / Шайх Фаҳриддин Иброҳими Ҳамадонӣ. - Техрон: Созмони интишороти Ҷовидон, 1367. - 447 с.
7. Ҳоконии Шарвонӣ. Девон / Ҳоконии Шарвонӣ; ба эҳтимоми Ҷаҳонгир Мансур ва бо муқаддимаи устод Бадеъуззамон Фурӯзонфар. - Техрон: Нигоҳ, 1375. - 862 с.

НЕКОТОРЫЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛА В ЯЗЫКЕ ГАЗЕЛИ

Автор в данной статье проанализировал некоторые семантические и грамматические особенности таджикского глагола в языке поэзии. Автором выявлены такие особенности таджикского глагола, которые по своей семантике не употреблялись в языке классической поэзии и в современный период тоже не употребляются. По мнению автора некоторые глаголы образовались из существительных и они приобрели глагольные морфологические особенности и образовали именные глаголы.

Ключевые слова: глагол, редкие глаголы, морфология, грамматические нормы, морфологические структуры, семантика, слова, существительное, значение, суффикс, префикс, язык поэзии.

SOME SEMANTIC AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE VERB IN THE LANGUAGE OF THE GHAZAL

The author of this article reviewed some of the semantic and grammatical features of the Tajik verb in the language of poetry. The author reveals such features of the Tajik verb whose semantics was not used in the language

of classical poetry in the modern period is also not used. According to the author some verbs formed from nouns and they have acquired verbal morphological features and formed a nominal verbs.

Key words: verb, rare verbs, morphology, grammatical rules, morphological structure, semantics, words, noun, value, suffix, prefix, language poetry.

Сведения об авторе: *М. Саломов* - кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ. Телефон: (+992) 918-80-84-67. E-mail: salomov1967@mail.ru

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ – ГАР- ДАР «ЁДДОШТХО»- И С. АЙНӢ

Санавбар Низомова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимасозӣ ҳамчун як соҳаи мустақили илми забоншиносӣ дар бораи усулҳои калимасозӣ, воситаҳои калимасозӣ баҳс мекунад. Он як воситаи асосии бой гардидани таркиби луғавии забон буда, бо ёрии он калимаву мафҳумҳои нав пайдо мешавад. Забони адабии ҳозираи тоҷик меёриҳо ва тарзҳои муайяни калимасозӣ дорад, ки таърихан ташаккул ёфта, баробари забон инкишоф меёбад. Тарзҳои калимасозии забони адабӣ то андозае устувор буда, дар садсолаҳо тағйир намеёбад ва дар асоси ҳамин қолабҳо дар забон калимаҳои сохтамешаванд [3, 15]. Бо роҳи морфологӣ сохта шудани калимаҳо дар забони тоҷикӣ серистеъмол мебошад. Бо ёрии пасвандҳо сохта шудани калимаҳо дар ҳиссаҳои нутқ гуногунаст. Асосан исм ва сифат ба воситаи вандҳо сохта мешаванд. Яке аз пасвандҳои маъмули калимасоз пасванди –гар мебошад. Мавқеи калимасозии ин пасванд дар асари ёддоштии устод Садриддин Айни намоён аст.

Пасванди –гар дар форсии миёна дар шакли **-gar** мавҷуд буд. Дар адабиёти классикӣ дар калимасозӣ мавқеи устуворро соҳиб буд. Дар «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ калимаҳои *анғубингар, биногар, искиргар, лобатар, мӯягар, риёзатгар, санъатгар* ва амсоли инҳо ҷой доранд [7, 51]. **Гар** дар охири исм омада сифати ғойӣ месозад: коргар, заргар, оҳангар, *мисгар, собунгар, кордгар* ва дигарҳо [9, 125]. Азбаски **-гар** яке аз воситаҳои маъмули ҳалқиву классикии калимасозист, дар забони адабии имрӯз ғайри фаъол шудани он ҳеҷ ҷойи таъҷуб надорад [14, 354]– навиштаст академик Муҳаммадҷон Шакурӣ.

Дар асари ёддоштии устод Садриддин Айни калимаҳои зиёде сохта шудаанд, онҳо ифодакунандаи мафҳумҳои шахс, касбу кор, машғулият буда, қисме имрӯздаристеъмол нестанд, қисми дигардаристифодаанд.

Калимасозии пасванди **-гарро** вобаста ба ҳиссаҳои нутқ чунин тасниф намудан мумкин аст:

1. Пасванди-гар асосан исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногунро моликанд.

а). аз исмҳои мушаххас исмҳои шахс месозад, ки касбу ҳунаро мефаҳмонанд: ангишт+гар, каланд+гар, коса+гар, чит+гар, кулол+гар, ҳалво+гар, мис+гар ва ғайра:

Қозибачаҳо он дарахтҳоро ба ангиштгарон фурӯхта буданд. Ангиштгарон дар он чорбоғ чандин кӯра сохта он дарахтҳоро галтонда сӯхта ангишт карда истода буданд [1, 920]. Дар мисоли боло калимаи ангиштгарон омадааст, ки имрӯз дар истифода нест. Дар забони адабии муосир калимаи ангиштканон қорбаст мешавад. Дар асрҳои гузашта ангиштро аз кундаи дарахт тайёр мекарданд. Кундаро нимсӯз намуда, ба ҷойи ангишт қор мефармуданд. Ҳоло ангишт ҳамчун кандани ғойданок маҳсуб меёбад, ки аз қонҳои пухтарасидаи табиӣ ба мардум дастрас мешавад.

Дар мисолҳои зерин калимаҳои **каландгар, читгар, косагар** истифода гардидаанд, ки дар асрҳои IX-XX ба гурӯҳи ҳунароҳои маъмули мардуми тоҷик шомил буданд. Калимаҳои мазкур имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ гузаштаанд. Калимаи **каландгар** аз истифода баромада, ба ҷойи он калимаи каландсоз ва оҳангар серистифода аст. Азбаски каланд аз маснуоти оҳан сохта мешавад, исми оҳангар серистеъмол аст. Калимаҳои **читгар** ва **косагар** низ аз истеъмол баромадаанд, гарчанде калимаҳои чит ва коса ҳамчун маҳсулоти ниёзи мардум истифода мегарданд. Дар замони гузашта читро бо таври дастӣ омода мекарданд. Косаро гарчанде **кулолгарон** месохтанд, мансуб ба чизии истеҳсолкардаашон устои косагар мегуфтанд.

Меғуфтанд 10 кас ҳаст, ки ҳар кадоми онҳо бо Устодӯстбойи **каландгар** каландҳои 5-клограммӣ фармуда гирифтанд [1, 46,]. Усто амак ғайр аз кандакориҳои худ ба устохонаҳои дигар ҳам нақшҳои шинам кашида меод, аз ҷумла **косагарон**, **читгарон** ва гилкорон барои кори худ ба ӯ нақшаҳо фармуда мегирифтанд [1, 66]. Дар он миён тағои чорбозоргардам- Алихон аз Ғиждувон духтари як **косагарро** ба худ номзад кард [1, 66].

Исми дигари бо ин қолаб сохташуда **кулолгар** аст, ки ин ҳунари қадимаи мардуми тоҷик буда, аз гил маснуоти рӯзгор омода мекунад. Ин исм имрӯз серистеъмол аст. *Ин болохона рӯшноиро аз ҳавли масҷидчае мегирифт, ки рӯи ҳавли он анбори кулолгарон ва ҷойи танӯро офтобаву кӯзаву хумчагузори онҳо буд* [1, 626].

Калимаи Ҳалвогар аз исми ҳалво ва пасванди –гар сохта шуда, имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил шудааст. Ҳалворо ҳоло дар фабрикаҳои қаннодӣ истеҳсол мекунанд. Он замон касби маъмуле буд, ки бо усулҳои гуногун бо воситаи даст ҳалво омода мекарданд. Ҷойи онро техникаи ҳозиразамон гирифтааст: **Ҳалвогарон** ҳамири қиёмиро бо дастони худ як лӯлаи дарозе сохта, ду нӯги он лӯларо ба ҳам пайванд дода як ҳалқа карданд...баъд аз он ҷавони белдор ба рӯи он ҳалқаи ҳамирин қадре орд пошид ва **ҳалвогарон** он ҳалқаро чапу рост дуқат карда ба рӯи ҳам партофта як ҳалқаи дуқабатаи хурд ба вуҷуд оварданд [1, 19]. **Читгарҳо** одатан ҳар чизро мувофиқи худаш нақш ва ранг мекарданд [1, 19].

Исмҳои заргар ва мисгар, ки яке аз касбу ҳунароҳои маъмули ҳалқи тоҷик маҳсуб меёфтанд, дар асар зиёд мушоҳида мегарданд. Вожаи мис+гар аз истеъмол баромада, исми зар+гар имрӯз низ серистеъмол аст. Аммо сангҳои нуқримат надошт, сангҳое, ки ӯ мефурӯхт, ҳамагӣ арзонбаҳо ва одӣ буданд, ки **заргарҳо** ва **мисгарҳо** харида, ба ниғинакориҳои зарфҳо кор мефармуданд [1, 301].

б) Аз исми маънӣ исми амал сохтааст, ки ба ҷӣ молик будани шахсро ифода мекунад. Дар мисолҳои зер калимаи **горатгарон**, **базмгарон** омадааст, ки калимаи **базмгар** имрӯз дар истеъмол нест.

Ин ҳамаи Раҳимдод буд, ки аз тарафи горатгарони туркман тохта шуда бо номи Неқадам (Некқадам) дар ҳафтсолагии ба Абдураимбой ном маҳаллаи болоӣ фурӯш шуда буд [1, 192]. Мо ҳам дар қатори онмаи **базмгарони** шахр, бе ҳеҷ даъват, мувофиқи расму одати Бухоро, бо шунидани хурӯши доира «дойрахабар» шуда ба он ҷо рафтем [1, 471]. Калимаҳои **тарбият+гар** ва **тороч+гар** низ дар ҳамаи қолаб сохта шуда, имрӯз маъмуланд: Ҳарчанд ӯ шавқи шеърфаҳмӣ надошта бошад ҳам, бо таъсири **тарбиятгари** худ Дой ва хӯҷаи худ Шарифҷон маҳдум дар шеърҷамъкунӣ ҷиддиёна машғулӣ мекард [1, 269-270]. Ин ду **торочгар** ба гурӯҳи малахон- мулозимон ва шогирдпешагони худ он бӯстони навободро ба ҷӯлистон гардониданд [1, 57].

Калимаи архаистии **рехта+гар** аз сифати феълии рехта бо пасванди –гар омада, исми касбу машғулият сохтааст. Калимаи маъмур дар асар беш аз 10- маротиба истифода гардидааст. Рехта+гар касро гӯянд, ки филизотро ғудохта, бақолибхорехта, асбоби гуногун месозад, оҳангудоз [13, 162]. **Шайхӣ рехтагар** дар замони ҷавониаш дар ҳавли худ дӯкончаи рехтагарӣ мекардааст. рехтагарони бедӯкуну бедастгоҳро ба домиш кашида, корхонаи худро ривоҷ меод [1, 346].

Калимаи **тамошогар** бо пасванди –гар сохта шудааст, аммо имрӯз ҷойи онро исми мураккаби тамошобин гирифтааст. Ба саввум макон низ ҷойи нишаст, **тамошогарон** рост аз тахтабаст [1, 584].

Дар мисоли зерин калимаи шуштагар кор бурда шудааст, як навъи ҳунари касибӣ ҳисоб мешуд. Нависанда шуштагарро чунин шарҳ медиҳад: **Шуштагар** – пештар шахсро меғуфтанд, ки карбос ва ё дигар матои нав бофташударо бо зарби ҷӯб дар об мешуст ва суфта мекард [1, 662].

Аз ҳама бештар карбос мебофт, ӯ як қисми вайро ба **шуштагар** ба худ курта- лозимӣ дӯзонид, дигариашро абра ва остари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркориҳои хона дӯзонда, ба читгар дода, рангкунонида гирифт [1, 49].

3. Дар асар як қатор исмҳои бо ин қолаб сохтара дучор омадем, ки нисбат ба соҳибони ин касбу кор номи маконро ифода мекунанд. Ба ин гурӯҳ исмҳои Заргарон, Мехчагарон, Тиргарон, Намадгарон маҳсубанд, ки аз рӯи мансубият нисбат ба пешаи шахсони ин касбу пеша номгузори шудаанд: *Аз тоқи Заргарон, аз растаи Заргарӣ, аз байни мадрасаҳои Мирзо Улугбек ва Заргарӣ, аз гузаргоҳи Дегрезӣ, Мехчагарон, Қалобод ва дигарҳо гузашта ба гузари Ҷаъфархоҷа расидем, ки ҳавли Аҳмад-маҳдум дар ҳамаи гузар будааст* [1, 178]. То ба таҳти тоқи **Тиргарон** расидани намоиши ҷазодиҳӣ дар аробаиш дигар асари ҳаёт намонда буд...[519]....Аз тарафи ҷануб ба тоқи **Тиргарон** гузашта, ба растаи Намадбофон ва **Мисгарон** расид...[1,

516].. Чун ба деҳаи **Намадгарон**, ки дар байни деҳаи мо ва қалъаи **Ғиждувон** аст, расидам.[1, 539].

Пасванди калимасози –гар дар асар серистеъмол буда, асосан аз исмҳои модӣ ва маънӣ, исми ифодакунандаи касбу кор ва машғулияти амал сохтааст, ки исмҳои мазкур моро бо хунароҳои мардуми тоҷик дар асрҳои гузашта шинос мекунад.

АДАБИЁТ

1. С. Айни. Ёддоштҳо. Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик/ С. Айни. - Душанбе, 2009.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. - Ҷ. 1.
3. Бобомуродов М. Чамоли мард дар фасоҳати гуфтори ӯст / М.Бобомуродов. - Душанбе: Эр-граф, 2012. - 240.
4. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1959. - 294 с.
5. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот / Муҳаммад Ғиёсиддин. - Душанбе, 1987. - Ҷ. 1. - 480 с.
6. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот / Муҳаммад Ғиёсиддин. – Душанбе, 1988. - Ҷ. 2. - 416 с.
7. Низомова С. Калимасозии сарфи дар «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ / С. Низомова. - Душанбе, 2010.
8. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. - Душанбе, 1972. - 70 с.
9. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ., Фитрат. Қойидаҳои забони тоҷикӣ., Бектош. Дар атрофи забони адабии тоҷик. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. - 2010. – 187 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М, 1969. - Ҷ. 1. - 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М, 1969. - Ҷ. 2. - 949 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ. 1. - 950 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ. 2. - 945 с.
14. Шакурӣ М. Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта мақоме медорад / М. Шакурӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ С ПОМОЩЬЮ СУФФИКСА –ГАР (-ЩИК) В ПОВЕСТИ

САДРИДДИНА АЙНИ «ВОСПОМИНАНИЯ»

В статье анализируются словообразовательные возможности суффикса –*gar* в образовании производных слов означающие профессии и ремесла. Автор на примере повести Садриддина Айни старается доказать возможности данного суффикса в создании новых терминов на базе исконно-таджикских слов, а не путем заимствования и образования кальки.

Ключевые слова: суффикс, словообразование, производные слова, профессия, ремесло.

WORD FORMATION WITH THE SUFFIX -GAR IN "MEMORIES" BY AINI

The thesis analyzes the word combination's possibility of suffix in the formation of derivatives –*gar* word means the line of work and ability. In addition the author tried to provide evidence the capabilities of this suffix in the creation of new terms on the basis of native Tajik words in the examples Aini's story, and not by borrowing and education copies.

Key words: suffix, word formation, derived words, a profession, a craft.

Сведения об авторе: *Санавбар Низомова* – докторант Таджикского национального университета

КОНСТРУКЦИИ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ *ТАВОНИСТАН* В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ С ВЫРАЖЕНИЕМ ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ

Г. Толибова

Курган-Тюбинский государственный университет имени Носира Хусрава

Глагол *тавонистан* в современном таджикском языке относят к группе модальных глаголов, по своим лексическим значениям выражающих возможность//невозможность совершения действия основного глагола.

В точки зрения функциональности модальный глагол *тавонистан* – служебный, поскольку не обозначает действие как таковое, а только выражает модальные отношения между субъектом и действием.

Возможность/невозможность - общее значение данного модального глагола, однако в разных контекстах происходит усиление различных оттенков. Его семантическая структура выражает широкий диапазон разных оттенков модального значения, например: физические и интеллектуальные умения, объективная возможность, разрешение, сомнение, невозможность, запрещение, малая степень вероятности, невероятность.

Таким образом, модальный глагол *тавонистан* многозначен, образуя в силу своей многозначности разные семантические поля модальных значений с другими средствами

выражения модальности. В данном исследовании под другими средствами выражения модальности имеются в виду категория наклонения и разные формы инфинитива.

Парадигма модального глагола *тавонистан* отражена в неспрягаемых и спрягаемых формах глагола.

Неспрягаемые формы являются непредикативной формой подсистемы глагола, не имеющей лица, времени и наклонения. К данной подсистеме относятся инфинитив, причастия настоящего, настоящего-будущего и прошедшего времени.

Существует множество разных мнений об инфинитиве и его модальных отношениях, однако самое распространенное определение инфинитива утверждает, что инфинитив является глагольным номинативом, т. е. основной исходной формой глагола, имеющей отношение к лицу.

В.В. Виноградов по данному поводу пишет: "...инфинитив потенциально содержит в себе отношения к лицу..." [1, 64].

Инфинитив модального глагола *тавонистан* сочетается с формой причастия прошедшего времени основного глагола.

Это сочетание может выполнять разные синтаксические функции в предложении: *Фурушгар аз фурухта тавонистани он китоб умедашро канда: Хуб, майлат, як танга деҳ, гир, - гуфт.*

Дар борони сели туффонмонанди кууистон роугум назадаиш, ба шароити ноозмуд ва гарони зиндагони ҷангалбонон тоб оварда тавонистаниш ва аз силсилаи санҷиҷои сахти дигар гузаштанишро низ аз шафоати Хиромон, хайрхоуи у медонист

Ман маиқи хатро тамошо кардам, мақсади асосӣ ва аввалинам аз хатнависӣ, ки навишта гирифта тавонистани баъзе шеърӯ буд, ба даст даромад. Чунки майро ҳам хурда тавонистан лозим. Пекин дар ҳамин синни қавонӣ хоксор шуда тавонистан аломати балогат аст.

В первом примере конструкция с модальным глаголом в предложении выполняет функцию косвенного дополнения, во втором примере - прямого дополнения, в третьем и в четвертом примерах - именного сказуемого, в пятом примере - подлежащего.

Образование формы причастия прошедшего времени модального глагола *тавонистан* происходит в процессе присоединения основы прошедшего времени глагола суффикса-а : тавонист + а = тавониста.

У причастия прошедшего времени есть несколько функций в системе таджикского глагола. Его используют в образовании временных форм системы таджикского глагола, а также в сложно-глагольных конструкциях.

По поводу временного значения причастия прошедшего времени замечается, что при условии управляющего глагола в настоящем или прошедшем времени, причастие прошедшего времени недлительного вида обозначает вместе с тем и действие, предшествующее действию управляющего глагола" [2, 34].

Употребление причастия прошедшего времени модального глагола *тавонистан* в глагольных конструкциях следует назвать открытыми модально-глагольными конструкциями, т.е. состоящими из двух глагольных конструкций, первая из которых с модальным глаголом *тавонистан* примыкает ко второму глаголу в предложении в роли сказуемого, определяющегося в качестве управляющего глагола:

Мо дар нобобии ҷойи истиқомати навамон тоҷат карда натаеониста нест аз тамомиати соли таҳсил баргаште); Модарам бинобар бемориаш он сол ишини тут пухта натавониста як қуволна тутмавиз карда монда буд; Дар ин муддат падари Ойими Шоу ба гаму гуссаи вай тоҷат оварда натавониста вафот кард; Командири баталйон дар ҷамъомади мухтасари шабонаи фармондеҳон бо андуҳ мегуфт, ки танк ба он ДЗОТ расида натавониста нобуд шуд.

В глагольных конструкциях с причастием прошедшего времени модального глагола *тавонистан* основной глагол используется в форме причастия прошедшего времени и стоит в препозиции к модальному глаголу. Следует отметить, что в открытых глагольных конструкциях причастие прошедшего времени модального глагола *тавонистан* также может употребляться в отрицательной форме, образованной частицей на-.

Эта конструкция выполняет в предложении разные синтаксические функции.

В первом, во втором и в третьем конструкция с причастием прошедшего времени модального глагола *тавонистан* выполняет функцию обстоятельства причины, в четвертом примере - обстоятельства времени входя в его состав.

Причастие настоящего-будущего времени модального глагола *тавонистан*

Форма причастия настоящего-будущего времени модального глагола *тавонистан* образуется от основы прошедшего времени с помощью префикса *ме-* и суффикса *-агӣ*: *ме* + *тавонист* + *агӣ* = *метавонистагӣ*.

Данная форма модального глагола *тавонистан* с формой причастия прошедшего времени основного глагола употребляется только в глагольных оборотах. Например: *Баъд аз ин кунҷқобҳо, китобхонҳо ва суфағҳо Муҳҳаббат муаллимаеро, ки ба вай дода буданд, ба таври бояду шояд ба пеши назараи оварда метавонистагӣ шуд. Ҳатто ман куча баромада наметавонистагӣ шуда мондам*.

Аввал занҳои амир ва баъд модари амир ба вай раит бурданд ва уро дида наметавонистагӣ шуданд.

В приведенных примерах в глагольных конструкциях участвуют три глагола: основной глагол в форме причастия прошедшего времени, модальный глагол *тавонистан* в форме причастия настоящего-будущего времени и вспомогательный глагол *шудан* в соответствующем времени в зависимости от смысла в предложении, который выполняет функцию глагола модификатора.

В первом примере глагол-модификатор употреблен в настоящем-будущем времени, который в целом выражает совершение действия в будущем времени, во втором, третьем и четвертом примерах - в простом прошедшем времени, выражает совершенное действия, в пятом примере - в форме перфектно- длительного времени, выражает намерения в прошлом.

Данные глагольные конструкции выполняют роль составного сказуемого в предложении.

Предикативные формы глагола - это подсистема парадигмы глагола, которая целым комплексом синтаксических и грамматических средств соотносит сообщение с действительностью. Предикативные формы модального глагола *тавонистан* заключаются в формах наклонения, времени, лица и числа.

"Богатство значений глагола обусловлено также многообразием его синтаксических возможностей, его конструктивной, организующей силой».

Наклонение является одним из средств выражения модальности в лингвистике. Наклонение является грамматической категорией глагола, выражающей отношение действия к действительности. Семантическая структура модального глагола *тавонистан* позволяет его употребление в объективной реальной и ирреальной модальности.

В объективной реальной модальности модальный глагол *тавонистан* означает, что способность осуществления действия основного глагола с точки зрения говорящего лица отвечает объективной реальности. В объективной ирреальной модальности модальный глагол *тавонистан* используется для оценки возможности совершения действия основного глагола с позиции говорящего.

Выражение объективной модальности зависит от временных форм модального глагола *тавонистан*, употребляемых в наклонениях. "Разные временные формы образуют отдельные слова, - отмечает В. В. Виноградов, - семантическое расстояние между этими формами небольшое" [1, 48].

В таджикском языке существует четыре наклонения: изъявительное, повелительное, условно-сослагательное и предположительное.

Необходимо подчеркнуть, что у модального глагола *тавонистан* не имеется форм повелительного наклонения, поскольку он является служебным по функции.

Шахובהва М. Б., коснувшись темы модальных глаголов в таджикском и английском языках, дает следующее заключение: " в обоих языках сами модальные глаголы не обозначают действие, а придают модальные оттенки инфинитиву смыслового глагола" [3, 142]. Однако по отношению к группе модальных глаголов таджикского языка это определение несколько неправильно, за исключением некоторых конструкций с модальным глаголом *хостан*, которые могут сочетаться с инфинитивом основного глагола. Остальные модальные глаголы не используются с инфинитивом основного глагола в современном таджикском языке. Модальный глагол *тавонистан* сочетается только с двумя грамматическими формами основного глагола: с причастием прошедшего времени и с формой аориста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов, В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. - М.: Наука, 1975. - С. 53-87.
2. В.В. Виноградов. Вопросы теории и истории языка / В.В. Виноградов. - М., 1952.

3. Шахобова М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков / М.Б. Шахобова. - Душанбе: Дониш, 1985. - 252 с.
4. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Таҷикӣ-русӣ словарӣ. - Душанбе: Дониш, 2006. - 784 с.
5. Хамроалиев Н. Глагольный вид в современном английском и таджикском языках / Н. Хамроалиев. - Душанбе: Дониш, 1979. - 182 с.

КОНСТРУКЦИИ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ ТАВОНИСТАН В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ С ВЫРАЖЕНИЕМ ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ

В данной статье автор анализирует конструкции с модальным глаголом тавонистан. Модальный глагол *тавонистан* многозначен, образуя в силу своей многозначности разные семантические поля модальных значений с другими средствами выражения модальности. В данном исследовании под другими средствами выражения модальности имеются в виду категория наклонения и разные формы инфинитива.

Ключевые слова: модальный, глагол, конструкция, инфинитив, средства, семантический, выражение, действие, наклонение, значение.

DESIGNS WITH MODAL VERB TAVONISTAN IN TADZHIK LANGUAGE WITH EXPRESSION OF THE POSSIBILITY OF COMPLETION OF THE ACTION

In given article author analyses the designs with modal verb тавонистан. The Modal verb тавонистан ambiguous, forming on the strength of its ambiguity different semantic fields modal importances with the other facility of the expression to modality. In given study under the other facility of the expression to modality there are in view of category of the inclination and form miscellaneous of the infinitive.

Key words: modal, verb, design, infinitive, facility, semantic, expression, action, inclination, importance.

Сведения об авторе: *Гулчехра Толибова* – преподаватель кафедры теории и методики преподавания иностранных языков Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава

СТРУКТУРНОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ТЕРМИНОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ПРОЦЕССЕ НОМИНАЦИИ

Г.Ф. Саъдиева

Российско-Таджикский (славянский) университет

Процесс номинации - это название предметов, явлений, принадлежащих определённой сфере знаний, с помощью отдельных терминов и терминосочетаний. Для того, чтобы стать языковой единицей, содержательная сторона термина должна соединиться с некоторой звуковой формой, то есть должно произойти формирование термина как единства звучания и значения [1].

Существует четыре способа формирования терминов в процессе номинации:

1. Морфологический;
2. Семантический;
3. Синтаксический;
4. Заимствование

I. Морфологический способ, в свою очередь, делится на:

- 1) аффиксацию;
- 2) безаффиксальный;
- 3) аббревиацию;
- 4) сложение

1. Аффиксация бывает трёх типов:

- а) *префиксация*;
- б) *суффиксация*;
- в) *префиксально-суффиксальный способ* [3].

а) **Префиксация-присоединение приставок, как к простым, так и к производным терминам.**

a+ field= afield- в поле - дар сахро а - приставка, обозначающая «локальность»

field - поле a+ bloom= abloom- цветущий - а - приставка, обозначающая «состояние»

bloom - цвет, цветение - *гулкунӣ* по+сев= посев- sowing;

по - приставка, обозначающая «начало действия» и «неполную меру действия, совершаемого в течение короткого периода»;

сев - образовано от глагола «сеять»- «рассыпая, сажать семена»;

от+ бор = отбор – selection;

от - приставка, обозначающая "движение в сторону";

бор - корневая морфема глагола "брать." - "захватывать рукой";
dis + bud- disbud- обрезать почки;
dis - приставка со значением «лишать чего-нибудь»;
bud - прививать глазком, окулировка - от + ъем = отъём от - приставка, обозначающая "устранение", "удаление" ъем - связанная корневая морфема;
under + (thresh+ ing) = under threshing- недомолот - under - приставка, обозначающая «недостаточность»;

thresh - молотить -ing - суффикс, обозначающий "действие" threshing - обмолот вы/+(шелуш+ и(ть)) = вышелушить вы - приставка, обозначающая "исчерпанность действия" шелуши - вариант, корневой морфемы существительного "шелуха" пучок, пуст -и - суффикс, обозначающий действие шелушить - to husk - *мухашиар кардан*;

б) Суффиксация- присоединение, суффиксов как к простым, так и к производным терминам.

Late +ness = lateness-позднеспелость; late -поздний -ness - . суффикс, обозначающий "состояние" humus+ ness = humusness- гумусность - гумуси humus - гумус; -ness - суффикс, обозначающий «качество»; коз+ ёнок= козлёнок- goatling - козл - корневая морфема существительного "козёл"- "goat" , , -буз, , -ёнок - суффикс, обозначающий детёнышей сельскохозяйственных животных, муч+ н(ой)=мучной- mealy – муч;

вариант корневой морфемы существительного "мука"- "meal" -н
суффикс, обозначающий "свойство", "качество" Суффикс, обозначающий "лицо", "деятель": в английском языке:

мужского рода: er/-or- farmer- фермер - cultivator- земледелец, фермер ist- pastoralist- скотовод, agriculturalist- специалист сельского хозяйства — фермер ee- absentee- земледелец, проживающий постоянно вне своего землевладения (i)an- agrarian- аграрий, крупный землевладелец ant- tenant- владелец- арендатор, habitant- мелкий, канадский фермер французского происхождения женского рода: ess- shepherdess- пастушка ette- farmerette- работница на ферме в русском языке:

мужского рода:

- арь - косарь- mower пахарь- plowman, ец- жнец-geareg атор- дегустатор- panelist , ист- тракторист ух/- юх- пастух- herder конюх- *саис*, groom кик- садовник- horticulturalist яр-дояр- milker - *говхуш* женского рода:

- к (а)- доярка- milker ниц (а)- птичница-poultry woman (en+crust)+ation= encrustation- затверждение, образование корки en - приставка, обозначающая "покрытие" crust - корка encrust - покрываться коркой - ation - суффикс, обозначающий "процесс" (под+ почв) + енный= подпочвенный- subsoil (под - приставка, обозначающая «нахождение ниже чего-нибудь» почв - корневая морфема существительного «почва»- «soil» подпочва – subsoil;

- енн(ый) - суффикс, обозначающий "свойство";
(citri+ culture) + ist= citriculturist- цитрусовод - ситруспарвар- citri - корневая морфема существительного "citrus"- "цитрус" culture - возделывание – *парваридан*;

citriculture - цитрусоводство (садовод+ ств(о))= садоводство , (horticulture) садовод - horticulturist -ств(о) - суффикс, обозначающий "науку", "отрасль науки"

в) Префиксально- суффиксальный способ - одновременное присоединение суффикса и префикса к исходному термину.

a+ric+al= apical- верхушечный - апикальный а - приставка, обозначающая "направленность";

-ric - связанная корневая морфема -ai - суффикс, обозначающий "свойство" ab+ erg+ ant= aberrant- абберантный, отклоняющийся от нормы аз *меъёр дур ишудан* ab - приставка со значением "от"-егг - корневая

морфема существительного "errors"-“ошибка”-ant - суффикс, обозначающий "свойство", "качество" бес+ стебель+ н (ый)= бесстебельный- unstalked;

бес - приставка со значением «отсутствие чего-нибудь»

стебель - корневая морфема- stalk -н - суффикс, обозначающий «свойство»;

2) Безаффиксальный способ бывает двух типов:

I. Конверсия;

II. Бессуффиксальный.

I. Конверсия- образование новых терминов в результате перехода терминов одного грамматического класса в другой, dwarf- карликовое растение — dwarf- карликовый - streak - штрих - рах - to streak - делать посев штрихом, зерновые (культуры)

— зерновые озимые (культуры) -Конверсия бывает трёх типов:

1. Субстантивация - образование существительных от глаголов и прилагательных в английском языке:

а) V-N thresh- молотба - to thresh - молоть

б) (V+D)-N to follow up- следить- *нигаҳбонӣ кардан* follow -up- следящее устройство гоап- чалая (масти) — гоап- лошадь чалой масти

в русском языке:

зелен (ый)+ь-зелень гнил(ой)+ь— гниль озим(ый)+ ь— озимь первотельная (корова)— первотельная посевная (работа)- посевная. Адъективация- образование прилагательных от существительных N-Adja fallow- пар — fallow- вспаханный под пара hallow- дупло — hallow- дуплистый.

Вербализация - образование глаголов от существительных и прилагательных.

Только в английском языке:

N - V harrow - борона to harrow -боронить

- fleeces - руно, овечья шерсть - to fleeces- стричь овец mellow - спелый, зрелый to mellow- созреть.

Семантические отношения в типах:

1) а) V-N

I. Действие - его процесс

to crush- дробить - to crush- дробление

to grind- размалывать, молотить, grind-размолачивать.

II. Действие - результат действия

get- производить на свет—get- приплод, потомство *наел*, to take- хватать, ловить- take- улов (рыбы)

б) V+D-N

III. Действие— результат действия

to pull down- полоть, убирать - pulldown- грубый корм из_ листьев кукурузы или corn, отделённых от стеблей и высушенных

IV. Действие - его процесс

to cut back- укорачивать cutback- укорачивание (ветвей или побегов в кроне).

V. Действие- инструмент действия

to cut out- выключать , cutout- выключатель б) N- V

I. Конкретный предмет— действие, совершаемое при его помощи scythe- коса , to scythe- косить, hoe- мотыга, to hoe- мотыжить.

II. Вещество- действие над ним

dung- навоз , to dung- унавоживать, turf- дерн -, to turf- задерновать.

III.Субъект действие, ему свойственное

shepherd- пастух, to shepherd- пасти овец, hive- улей, рой пчёл, to hive- роиться, foal- жеребёнок, to foal- жеребиться

IV. Результат действия —действие

graft- прививка - to graft- прививать, earmark –выщип на ушах — to earmark- выщипывать.

Конверсия иногда сопровождается переносом ударения:

transfer ['traensfi:] - перевивка, пересадка - transfer

[traens'f3:] - перевивать, пересаживать transplant ['traenspla:nt]- пассада -

саженец — transplant [tfaens pla:nt]- пересаживать

II. Бессуфиксальный способ-образование терминов-существительных путём отсекания суффиксов и отбрасывания окончаний у префиксальных терминов- глаголов обмолотить - и(ть)-обмолот; недожинать;, а (ть)- недожим, накосить; -и(ть)-накос - дарав, недосевать- а(ть)-недосев; настригать-а(ть)-настриг;- откормить-и(ть)~откорм; опороситься-и(ться)-опорос- надоить-и(ть)+й-надой. Аббревиация - образование терминов путём сокращения. DOP [day old pullet] - суточная курочка, СОМО - сухой обезжиренный молочный остаток. В качестве исходных единиц в процессе аббревиации могут выступать отдельные термины (простые, производные, сложные) и терминосочетания.

Аббревиации подвергаются только номинативные терминосочетания. Сокращения, в зависимости от числа компонентов, делятся на:

а) однокомпонентные:

S [stockj-скот, га [гектар] - hectare - *гектар*

б) двухкомпонентные (исходная единица - двухкомпонентное терминосочетание):

WR [White Rock] — белый плмутрок (порода кур) СГ [спящие глазки] dormant eyes.
в) трёхкомпонентные (исходная единица - трёхкомпонентное терминосочетание):

CCW [chilled carcass weight] - масса охлажденной туши ВИР [Всесоюзный институт растениеводства] г) четырёхкомпонентные (исходная единица ~ четырёхкомпонентное терминосочетание):

DHIR [Dairy Herd Improvement Registry] - официальная система учёта молочной продукции, ПТОП [пункт товарной обработки плодов] д) пятикомпонентные (исходная единица - пятикомпонентное терминосочетание):

FD&CA [Food, drug and Cosmetic Act]- закон о пищевых продуктах и косметических средствах ВНИИС-[Всесоюзный научно-исследовательский институт садоводства].

Лёгкость, с которой образуются сокращения терминов в английском языке, приводит к тому, что некоторые сокращения имеют несколько десятков зарегистрированных значений. Сокращение «В» имеет 42 различных значения в английском языке, 2 из них используются в терминологии сельского хозяйства: В-[bale- вымя] и [bale- брикет]. Спецификой английского языка является то, что почти каждая буква алфавита, которая является сокращением, имеет несколько значений:

- Р- 1. [parent]- родитель; [parental] - родительский; [pattern]- узор завитка;
- 2. [pectoral]- пекторальный; [pelleted j]- гранулированный; [period]- фаза;
- 3. [periodical]- периодический; [plague] Эпидемия; [posterior]- последующий; [provisional] —временный;
- р- 1. [part]- доля; [partial] частичный [pattern] узор-загровка;
- 2. [peak]- максимум [portable.]- переносный [power]- производительность;
- 3. [pressure]- напор; [ррте]- высший ейрт

В русском языке, в противоположность английскому, аббревиация, как способ формирования терминов сельского хозяйства непродуктивна.

4) Сложение- образование терминов путём сложения полных и сокращенных основ.

а) сложение полных основ: farm+ yard - farmyard- двор фермы Hard + rind-hard-rind-крепкокожий, толстокожий (о тыкве, об арбузе) пчеловод-опытник - пчеловод- опытник, плуг рыхлитель - плуг- рыхлитель herd+s+manherdsman - herdsman-пастух мед о + сбор - медосбор

б) сложение полных и сокращенных основ: [государственная] плем [плёменная]+ книга- госплемкнига

hatch+ ibator [incubator] —hatchibator- инкубатор

в) сложение сокращённых основ:

Мин [Министерство] + плодовоовощи [плодовощного]+хоз [хозяйства]- Минплодовощхоз

agr [agricultural]- а + lature [legislature] agralature сельскохозяйственное законодательство;

2) Семантический способ - образование терминов путем изменения значений обычных слов. Данный способ образования терминов отличается от других способов тем, что если в других случаях для выражения нового понятия создается заново новая форма, то здесь новое содержание вкладывается в старую форму. Для терминообразования путём изменения значения характерно то, что объект терминообразования всегда имеет какую-либо общую черту с предметом или явлением, название которого используется в качестве термина, nursery -детская-(комната для детей) nursery -питомник (место разведения растений или животных) пасынок - неродной сын одного из супругой, пасынок - боковой побег, вырастающих из пазух листьев.

В зависимости от того, какой именно характерный признак кладётся в основу при переносе названия, можно отличить следующие основные виды терминообразования путём изменения значения:

1) Называние по сходству-внешних признаков - для выражения термилируемого понятия, используется слово, обозначающее предмет, который имеет бросающиеся в глаза внешние признаки (форму, размер, цвет), сходные с такими же признаками объекта терминообразования Ball -круг Ball-клуб пчёл вокруг матки.

При назывании по сходству признаков часто используются названия

а) отдельных частей тела:

arm-herf- arm-побег, рукав, виноградной лозы; пятка - heel-задняя часть ступни пятка - heel -нижняя часть черенка; head-голова-head-кочан (капусты); body-теле - body:- корпус плуга; плечики - shoulders - shoulders плечики- косая поверхность, у привоя; nose- нос -

pose- нос(ок), носовая часть (лемеха); breast- грудь - breast, грудь 'отвала (плуга); mouth- рот, mouth- грызло (удил); tooth-зуб tooth- 1) культиваторная лапа 2) сегмент ножа (режущего, аппарата); foot- ступня - foot- сошник;

б) частей одежды:

шапка- головной убор шапка- масса, состоящая из гребней, кожуры и семян виноградики и всплывающая на поверхность жидкости при брожении красных сортов сусли; coat- пиджак - coat- шёрстный покров (у животных), оперение (у птиц); skirt- юбка - skirt- крышка полки седла; shoe- туфля - shoe- 1) подкова; 2) решётный стан; 3) сошник; jacket - жакет - jacket 1) кофух, рубашка; 2) шкура (животного); 3) картофельные очистки; collar- воротник - collar- ошейник; boot- ботинок - boot- 1) обёртка (початок); 2) башмак; 3) корпус сошника, сошник; 4) наковка

в) животных, птиц, их частей тела: herringbone (кость селёдки) в ёлочку— herringbone- доильная установка "ёлочка"; гребень- нарост на голове у петуха; гребень - ось соцветия виноградики, змейка- змея - (винтовой сепаратор)- машина для очистки семян от примесей (по форме похожа на змею); claw- коготь - claw- коллектор доильного аппарата;

г) животное, растение (и его части) уподобляются человеку: senior- старшекласник - senior- 1) половозрелое животное; 2) кролик в возрасте 6 месяцев и старше;- конкурент - соперник - конкурент- побег, вырастающий из смежной или близко расположенной почки; princess- принцесса - princess- матка (у пчёл до брачного полёта); worker- рабочий- worker- рабочая пчела robber- вор, грабитель - robber- пчела- воровка; spinster- старая дева, незамужняя женщина spinster- яловая самка; sleeper- спящий человек - sleeper - лошадь больная энцефаломиелитом; monster- урод, чудовище - monster- неправильно развившийся плод; migrant- переселенец, migrant - мигрирующее животное, перелётная птица.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики. Однотомник для широкого круга специалистов различных областей науки и техники / Д.С. Лотте. - М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1961. - 158 с.
2. Новиков Л.А. Семантика русского языка / Л.А. Новиков. - М.: Высшая школа, 1982. - 272 с.
3. Большой англо-русский словарь / под ред. В.К. Мюллер. - М.: ООО «Дом славянской книги», 2010. - 960 с. (Библиотека словарей).

СТРУКТУРНОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ТЕРМИНОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ПРОЦЕССЕ НОМИНАЦИИ

В данной статье рассмотрены пути и способы формирования сельскохозяйственной терминологии в английском и русском языках. Автор анализирует сельскохозяйственную терминологию в двух языках. А также приведены примеры компонентов аббревиатуры в обоих языках.

Ключевые слова: аффиксация, префиксация, конверсия, аббревиация

STRUCTURAL FORMING OF AGRICULTURAL TERMINOLOGY IN THE PROCESS OF NOMINATION

This article is concerned the ways of forming agriculture terminology in English and Russian. Here is analyzed agriculture terminology in morphological, semantically, syntactical, borrowing. It's also brought the examples of components of abbreviation in both languages.

Key words: Affixation, prefixion, conversion, abbreviation.

Сведения об авторе: *Г.Ф. Саъдиева* — кандидат филологических наук, доцент Российско-Таджикский (славянский) университет. Телефон: (+992) 915-99-09-73

ФУНКЦИИ ПРЕДЛОГОВ В СИСТЕМЕ ЧАСТЕЙ РЕЧИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Н. Раджабов

Курган-Тюбинский государственный университет имени Носира Хусрава

В словаре лингвистических терминов предлоги определяются следующим образом: это «часть речи, характеризующаяся категориальным значением отношения предмета к предмету, явлению, ситуации; это значение выражается не исконным лексическим значением слов этого класса, а особенностями их функционирования в качестве

связующих служебных слов» [1, 347]. Эту точку зрения разделяют также Л.Р. Зиндер и Т.В. Строева: «Предлог является служебной частью речи, служащей для выражения отношений между словами в предложении» [4, 98]. В.Н. Съедин «...предлоги ставят знаки языка в определённые отношения с другими знаками. Эту роль они выполняют благодаря тому, что сами являются выразителями этих отношений - коррелятами» [5, 6].

Опираясь на анализ лингвистической литературы можно сделать вывод, что большинство ученых относят предлог к служебной части речи, которая не может выступать в функции члена предложения, поскольку выражает разнообразные отношения существительного (или местоимения) к другим словам в предложении - пространственные, временные, причинные, модальные и др.

Таким образом, ведущим в значении предлога является понятие отношения. Сущность предлога как коррелята передает и немецкий термин "Verhältniswort", "Beziehungswort" (слово, выражающее отношение), которым, наряду со словом "Präposition", обозначают предлог.

Иногда вследствие различного развития форм имени и предлога в современном немецком языке не обнаруживается соответствующих форм имен и тогда следует говорить лишь об исторической соотнесенности предлогов с именами. Например, предлог *neben*, возникший из предложного сочетания *ahd "in eban"* и означающий первоначально «на одной линии». Или же предлоги *innerhalb*, *oberhalb*, *außerhalb*, которые восходят к существительному *"halbe"*, означавшем «сторона» и не существующем в современном немецком языке. Представляет также научный интерес происхождение предлогов *nach* и *zu*, которые первоначально обозначали местоположение, а не направление, как в современном немецком языке. Предлог *nach* возник из предложного сочетания *"nahe bei"*, затем *"in die Nähe von"*, которое можно перевести как «вблизи от»; *zu* восходит к *"hin"* и означает *"in, an, bei"*, о чем свидетельствуют такие устойчивые выражения как *"zu Hause"*, *"der Dom zu Worms"* [4, 119].

Чаще всего, говоря об отыменных предлогах, мы имеем дело с предлогами, образованными от отыменных наречий. Однако, в некоторых случаях имена переходят в предлоги, минуя наречие. Например, от существительных было образовано большинство предлогов, обозначающие различные логические отношения (*dank, kraft, trotz, laut, statt*) и небольшое число предлогов пространственного и временного значения от прилагательных (*unweit, angesichts*) и причастий (*während*) [7, 367].

Тем не менее, следует отметить, что принципиального различия между пространственными и временными предлогами, образованными непосредственно из имен или образованными из наречий, не существует.

Прежде чем рассматривать пространственно-временные предлоги, обратимся к исходному понятию «предлог». Само слово "Präposition" было заимствованно из латинского языка и означает «впереди стоящий» (*das Vorangestellte*) [7, 365]. Тем не менее, следует отметить, что предлоги не всегда стоят перед зависимыми от них словами (существительными или местоимениями), но и могут занимать постпозицию. Такие предлоги называются послелогоми.

Т.А. Шнитке, Э.Б. Эрлих относят предлог к неизменяемой служебной части речи, которая «осуществляет связь между разнородными членами предложения, чаще всего между сказуемым, выраженным глаголом, и дополнением или обстоятельством, выраженным существительным или другой частью речи, употребляемой самостоятельно, как существительное» [6, 38].

Согласно определению, что «часть речи представляет формальный класс основ, обнаруживающих сходное поведение в отношении словоизменения, синтаксиса или того и другого» [3, 134], служебные слова, в том числе и предлог, выделяются в особую группу в силу того, что им не присущи основные признаки самостоятельных частей речи, а именно:

1. Служебные слова не имеют самостоятельной синтаксической функции в предложении. На семантическом уровне предлог никогда не выступает как самостоятельный член предложения, он всегда относится к какому-либо члену предложения [Schröder] и содействует установлению связи между самостоятельными членами предложения [Moskalskaja]. Предлог соединяет сочетание минимум из 2-х компонентов и образует с именем замкнутую группу, определяя падеж последнего [Eroms, 1981]. Так, Е. Форштройер и К. Эгерер-Мёсляйн отмечают, что внутри группы функциональных слов (*Funktionswörter*) предлоги вместе с союзами имеют своей задачей связывать слова или словосочетания друг с другом и устанавливать между ними определенные отношения (обстоятельственные, объектные или атрибутивные). Например:

Das Buch liegt auf dem Tisch. (Обстоятельственные отношения.) *Das Buch auf dem Tisch hat einen bunten Schitzumschlag.* (Атрибутивные отношения).

2. Как и прочие частицы, предлоги не обладают грамматическими категориями, т.е. они не способны грамматически изменять свою форму. Предлог не обладает полнозначной флективной системой как знаменательные части речи, однако, некоторые лингвисты, в частности, М.Т. Ролланд, считают, что «флексией предлога является управление падежом».

3. Служебные слова не имеют вне контекста своего собственного, абстрактно-обобщенного назывного значения. Они выступают в качестве «вспомогательных или формальных слов, которые служат исключительно для определения морфологического и синтаксического характера других слов, для организации этих слов, словосочетаний и предложений» [6, 58]. Предлог «оживает» и начинает функционировать как необходимый элемент речи только лишь в предложении, словосочетании как части предложения, т.е. его «внешним выразителем» служит «поведение» этого предлога в структуре синтаксических единиц [4, 27]. Таким образом, можно утверждать, что семантика предлога в каждом конкретном случае употребления раскрывается лишь на основе его окружения. О роли контекста для раскрытия значения служебных слов упоминал в своих работах и Г.Е. Крейдлин, отмечая, что, независимо от разряда служебного слова, его значение крайне трудно определить вне синтаксической формы, в которую она входит. Способность предлогов проявлять свое лексическое значение при имени, связана не с отсутствием этого значения, а с его спецификой. Для толкования предлогов необходимо лексическое окружение, так как они обозначают отношения между предметами. А поскольку отношения между предметами и явлениями не могут существовать и не мыслиться без самих этих предметов и явлений, постольку и предлоги не могут употребляться в речи самостоятельно, без знаменательных слов. То есть само значение предлога уже предполагает его функционирование в рамках словосочетания. К тому же по природе своей первообразные предлоги многозначны и имеют омонимы, а контекст снимает многозначность и проявляет конкретное значение в каждом случае употребления. Однако когда толкуемая единица является синтаксической формой, перед лингвистами встает сложная проблема отделения значения слова от значений, порожденных контекстом.

Л.Н. Спивак [6, 79]) выделяет разносторонние критерии, которые позволяют определить предлоги немецкого языка в отличие от знаменательных слов:

1. Семантические:

1.1. Выражение отношений

1.2. Синсемантичность

1.3. Полная или частичная утрата предлогом дескриптивных элементов слова, от которого произошел предлог.

2. Формальные (морфологические):

2.1. Неизменяемость (для становящихся предлогов в форме словосочетаний (напр., *im Laufe* 'в течение') устойчивость, невозможность изменения их элементов или вставки слов в словосочетание)

2.2. Цельнооформленность (слияние в одно целое или утрата предложного компонента в предложной группе)

2.3. Утрата грамматических категорий, свойственных слову, от которого произошел предлог и приобретение присущих предлогу грамматических (морфологических) признаков.

3. Синтаксические:

3.1. Утрата сочетаемости и синтаксических связей, свойственных данной части речи и приобретение сочетаемостных и синтаксических связей, характерных для предлога (управление существительным)

3.2. Приобретение стойкой сочетаемости с определенным падежом существительного без помощи другого предлога.

Следует, однако, отметить, что для выделения предлогов немецкого языка вышеизложенные признаки все же не являются жесткими и всеобъемлющими.

Следует подчеркнуть, что предлог, относясь к служебным словам, занимает, тем не менее, особое место внутри класса частиц и отличается от других подклассов, входящих в эту группу.

Подводя итог вышесказанному, отметим, что большинство ученых сходятся во мнении о том, что предлоги характеризуются большей абстрактностью своего значения,

чем знаменательные части речи, специфичностью роли в языке и особенностями функционирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: КомКнига, 2005. - 576 с.
2. Бергер Д. Грамматические трудности немецкого языка / Д. Бергер. - СПб.: Лань, 1996. - 208 с.
3. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежицкая; под ред. Т.В. Булыгиной. - М.: Языки русской культуры, 1999. - 780с.
4. Зиндер Л.Р. Современный немецкий язык / Л.Р. Зиндер, Т.В.Строева. - М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1957. - 419 с.
5. Съедин В.Н. Предлоги немецкого языка / В.Н. Съедин. - М.: Наука, 1963. - 287 с.
6. Спивак Л.Н. Лексико-семантический анализ предлогов современного немецкого языка: автореф. / Л.Н. Спивак. - М.: Моск. гос. пед. ин-т. иностр. языков им. Мориса Тереза, 1979. - 23 с.
7. Шнитке Т.А., Эрлих Э.Б. Грамматика немецкого языка / Т.А. Шнитке, Э.Б. Эрлих; ред. В.М. Кирзнер. - Киев, 1995. - 224 с.
8. Юнг В. Грамматика немецкого языка / В. Юнг. - Санкт-Петербург: Лань, 1996. - 544 с.
9. Moskalskaja O. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / O. Moskalskaja. - М.: Hochschule, 1971. - 383 с.
10. Schröder J. Deutsche Präpositionen im Sprachvergleich / J. Schröder. - VEB Verlag Enzyklopaedie Leipzig: Leipzig, 1987. - 163 s.

ФУНКЦИИ ПРЕДЛОГОВ В СИСТЕМЕ ЧАСТЕЙ РЕЧИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Автор в этой статье раскрывает функции предлогов в системе частей речи немецкого языка. Предлог является служебной частью речи, служащей для выражения отношений между словами в предложении. Предлоги не обладают грамматическими категориями, т.е. они не способны грамматически изменять свою форму.

Ключевые слова: предлоги, функция, категория, грамматическая, немецкий язык, семантический, служебное слово, синтаксический.

FUNCTIONS PRETEXT IN PARTIAL SYSTEM SPEECH GERMAN LANGUAGE

The Author in this article reveals the functions a pretext in a partial system speech german language. The Pretext is an official part speech, служащей for expression of the relations between word in offer. The Pretexts do not possess the grammatical category i.e. they not capable grammatically to change its form.

Key words: pretexts, function, category, grammatical, german language, semantic, official word, syntax.

Сведения об авторе: *Неъматулло Раджабов* – преподаватель кафедры теории и методики преподавания иностранных языков Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава.
Телефон: (+992) 918-51-32-74

ОБРАЩЕНИЕ В РУССКОМ РЕЧЕВОМ ЭТИКЕТЕ

Ш. Мирова

Российско-Таджикский (славянский) университет

Общение предполагает наличие еще одного слагаемого, еще одного компонента, который проявляет себя на всем протяжении общения, является его неотъемлемой частью, служит перекидным мостиком от одной реплики к другой. И в то же время норма употребления и сама форма обращения окончательно не установлены, вызывают разногласия, являются большим местом русского речевого этикета.

Автор письма в эмоциональной форме, достаточно остро, используя данные языка, ставит вопрос о положении человека в нашем государстве. Таким образом, синтаксическая единица — обращение — становится социально значимой категорией.

Чтобы разобраться в этом, необходимо осмыслить, в чем заключается особенность обращения в русском языке, какова его история.

Обращение в русском языке, как и в других языках, издавна служит для выполнения нескольких функций. Главная из них вокативная – привлечь внимание собеседника.

Поскольку в качестве обращений используются как собственные имена (Анна Сергеевна, Игорь, Саша), так и названия людей по степени родства (отец, дядя, дедушка), по положению в обществе, по профессии, должности (президент, генерал, министр, директор, бухгалтер); по возрасту и полу (старик, мальчик, девочка), обращение помимо вокативной функции указывает на соответствующий признак.

Наконец, обращения могут быть экспрессивно и эмоционально окрашенными, содержать оценку. Любочка, Маринуся, Любка, болван, остопоп, недотепа, шалопай,

умница, красавица. Особенность таких обращений заключается в том, что они характеризуют как адресата, так и самого адресанта; степень его воспитанности, отношение к собеседнику, эмоциональное состояние.

Приведенные слова-обращения используются в неофициальной ситуации; только некоторые из них, например, собственные имена (в их основной форме), названия профессий, должностей служат обращениями и в официальной речи.

Отличительной чертой официально принятых обращений на Руси было отражение социального расслоения общества, такой его характерной черты, как чинопочитание.

Не поэтому ли в русском языке корень *чин* оказался плодотворным, дав жизнь словам: *чиновник, чиновничество, благочинный, благочиние, чинолюбие, чинопочитание, чиноначальник, чиноначальствовать, бесчинный, бесчинствовать, чиноразрушитель, чиногубитель, чинопочитатель, чинокрад, чинно, чинность, подчиниться, подчинение;*

— словосочетаниям: *не по чину, раздать по чинам, чин чином, большой чин, не разбирая чинов, не чинясь, чин по чину;*

— пословицам: *Чин чина почитай, а меньшей садись на край; Пуля чинов не разбирает; Дураку, что большому чину, везде простор; Целых два чина: дурак да дурачина; А тот бы и в чинах; да жаль, карманы пусты.*

Социальное расслоение общества, неравенство, существовавшие в России несколько веков, нашли отражение в системе официальных обращений.

Во-первых, существовал документ «Табель о рангах», изданный в 1717-1721 гг., который затем переиздавался в несколько измененном виде. В нем перечислялись военные (армейские и флотские), гражданские и придворные чины. Каждая категория чинов подразделялась на 14 классов. Так, к 3-му классу относились генерал-поручик, генерал-лейтенант, вице-адмирал, тайный советник, гофмаршал, шталмейстер, егермейстер, гофмейстер, обер-церемониймейстер; к 6-му классу — полковник, капитан 1-го ранга, коллежский советник, камер-фурьер; к 12-му классу — корнет, хорунжий, мичман, губернский секретарь.

Помимо названных чинов, которые определяли систему обращений, существовали обращения *ваше высокопревосходительство, ваше превосходительство, ваше сиятельство, ваше высочество, ваше величество, милостивейший (милостивый) государь, государь и др.*

Во-вторых, монархический строй в России до XX в. сохранял разделение людей на сословия. Для сословно организованного общества характерны были иерархия в правах и обязанностях, сословное неравенство и привилегии. Выделялись сословия: дворяне, духовенство, разночинцы, купцы, мещане, крестьяне. Отсюда обращения *господин, госпожа* по отношению к людям привилегированных социальных групп; *сударь, сударыня* — для среднего сословия или барин, барыня для тех и других и отсутствие единого обращения к представителям низшего сословия.

В языках других цивилизованных стран, в отличие от русского, существовали обращения, которые использовались как по отношению к человеку, занимающему высокое положение в обществе, так и к рядовому гражданину: *мистер, миссис, мисс* (Англия, США); *сеньор, сеньора, сеньорита* (Италия, Франция), *хонум, бону ханоб, йигит* и др. (Таджикистан) и т.п.

Несколько иначе сложилась судьба слова **товарищ**. Оно зафиксировано в памятниках XV в. Известно в словенском, чешском, словацком, польском, верхнелужицком и нижнелужицком языках. В славянские языки это слово пришло из тюркского, в котором корень *taɣaɣ* означало «имущество, скот, товар». Вероятно, первоначально слово *товарищ* имело значение «компаньон в торговле». Затем значение этого слова расширяется: *товарищ* - не только «компаньон», но и «друг». Об этом свидетельствуют пословицы: *В дороге сын отцу товарищ; Умный товарищ - половина дороги; От товарища отстать - без товарища стать; Бедный богатому не товарищ; Слуга барину не товарищ.*

С ростом революционного движения в России в начале XIX в. слово *товарищ*, как в свое время слово *гражданин*, приобретает новое общественно - политическое значение: «единомышленник, борющийся за интересы народа».

С конца XIX в. и в начале XX в. в России создаются марксистские кружки, их члены называют друг друга *товарищами*. В первые годы после революции это слово становится основным обращением в новой России. Естественно, дворяне, духовенство, чиновники, особенно высокого ранга, не все и не сразу принимают обращение **товарищ**.

Отношение к обращению *товарищ* представителей разных социальных групп талантливо показал драматург К. Тренев в пьесе «Любовь Яровая». Действие происходит в годы гражданской войны. В речи духовенства, офицеров царской армии, разночинной интеллигенции продолжают использоваться обращения: ваше высокопревосходительство, ваше превосходительство, ваше благородие, господа офицеры, господин поручик, господа.

Советские поэты в последующие годы старались подчеркнуть универсальность и значимость обращения товарищ, создавая сочетания: товарищ жизнь, товарищ солнце, товарищ урожай (В. Маяковский); товарищ победоносный класс (Н. Асеев); товарищ рожь (А. Жаров).

Происходит четкое разграничение: *товарищи* - это большевики, это те, кто верит в революцию. Остальные - не товарищи, значит, враги.

В последующие годы советской власти слово товарищ было особенно популярным, А.М. Горький в сказке «Товарищ» пишет, что оно стало «яркой, веселой звездой, путеводным огнем в будущее». В романе Н. Островского «Как закалялась сталь» читаем: «Слово «товарищ», за которое еще вчера платили жизнью, звучало сейчас на каждом шагу. Непередаваемо волнующее слово «товарищ». Прославляла его и одна из популярных в советское время песен: «Наше слово гордое товарищ нам дороже всех красивых слов». Так даже обращение приобретало идеологический смысл, становилось социально значимым. Вот что по этому поводу пишет журналист Н. Андреев:

«После Великой Отечественной войны слово товарищ постепенно начинает выходить из повседневного неофициального обращения людей друг к другу».

Возникает проблема: как обратиться к незнакомому человеку? Вопрос начинают обсуждать на страницах печати, в передачах по радио. Высказывают свое мнение филологи, писатели, общественные деятели. Предлагают возродить обращения сударь, сударыня.

На улице, в магазине, в городском транспорте все чаще слышатся обращения *мужчина, женщина, дед, отец, бабуля, парень, тетенька, дяденька*.

Подобные обращения не являются нейтральными. Они могут восприниматься адресатом как неуважение к нему, даже оскорбление, недопустимое фамильярничание. Отсюда возможны грубость в ответ, выражение обиды, ссора.

Начиная с конца 80-х гг. в официальной обстановке стали возрождать обращения *сударь, сударыня, господин, госпожа*.

История повторяется. Как в 20-30-х гг. обращения господин и товарищ имели социальную окраску, так и в 90-х гг. они вновь противостоят друг другу. Показателен пример: депутат Н. Петрушенко при обсуждении закона о собственности на Верховном Совете в 1991 г. сказал:

«Примечательна параллель. Задолго до перестройки шел фильм «Депутат Балтики» о первых послереволюционных годах. Главный герой картины депутат Петроградского Совета от балтийских моряков профессор Полежаев выступает с речью перед народом. Он начинает ее так: «Господа!» Аудитория неприятно удивлена: такое обращение может относиться только к людям привилегированных классов. Вероятно, оратор оговорился. Профессор понимает реакцию зала: «Я не оговорился. Я вам говорю — рабочим и работницам, крестьянам и крестьянкам, солдатам и морякам... Вы хозяева и подлинные господа на шестой части мира...».

В последнее время обращение *господин, госпожа* воспринимается как норма на заседаниях Думы, в передачах по телевидению, на различных симпозиумах, конференциях. Параллельно с этим на встречах представителей власти, политических деятелей с народом, а также на митингах выступающие с речью стали использовать обращения *россияне, сограждане, соотечественники*.

В среде государственных служащих, бизнесменов, предпринимателей, преподавателей вузов нормой становится обращение господин, госпожа в сочетании с фамилией, названием должности, звания. Трудности возникают в том случае, если директор, профессор — женщина. Как в таком случае обратиться: господин профессор или госпожа- профессор!

Обращения *товарищ* продолжают использовать военные и члены партий коммунистического направления. Ученые, преподаватели, врачи, юристы отдают предпочтение словам коллеги, друзья. Обращение уважаемый — уважаемая встречается в речи старшего поколения. Слова *женщина, мужчина*, получившие распространение в последнее время в роли обращений, нарушают норму речевого этикета, свидетельствуют о

недостаточной культуре говорящего. В таком случае предпочтительнее начинать разговор без обращений, используя этикетные формулы: *будьте любезны...*, *будьте добры...*, *извините...*, *простите...*

Таким образом, проблема общеупотребительного обращения в неофициальной обстановке остается открытой. Она будет решена только тогда, когда каждый гражданин России научится уважать себя и с уважением относиться к другим, когда научится защищать свою честь и достоинство, когда станет личностью, когда неважно будет, какую должность он занимает, каков его статус. Важно, что он гражданин Российской Федерации. Только тогда никто из россиян не будет чувствовать неловкость и смущение, если его назовут или он кого-то назовет *господин, госпожа*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Формановская Н.И. О функциях речевого этикета и его единиц // Русский язык за рубежом. 1979. - № 3. - С. 72-74.
2. Рыжова Л.П. Речевой этикет и языковая норма / Л.П. Рыжова // Языковое общение. Единицы и регулятивы. – Калинин, 1987. – С. 51-57.
3. Киселева Л.А. Вопросы теории речевого воздействия / Л.А. Киселева. – Л., 1978. – 160 с.
4. Гейсина Р.М. Средства речевого контакта в отношении к структуре предложения / Р.М. Гейсина // Вопросы синтаксиса русского языка. – Ростов-на-Дону, 1971. – С. 36-44.

ОБРАЩЕНИЕ В РУССКОМ РЕЧЕВОМ ЭТИКЕТЕ

Обращение в русском языке, как и в таджикском, служит, прежде всего, для привлечения внимания собеседника - это его вокативная задача. Например, обращение к именам людей, названия их по родству, по профессии и должности, по полу и возрасту, обращения могут считаться клички и псевдонимы.

Ключевые слова: обращение, речь, этикет, общение, обстановка, должность, имя, оценка, чин, эмоциональное название, общество.

APPEAL IN RUSSIAN SPEECH ETIQUETTE

In Russian, as in Tajik serves, first of all for attract attention of a – interlocutor it is his task vocative. For example, the reference to names of person, according to their kinship, by occupy actions and positions, by sex and age, appeals may be nicknames and aliases.

Key words: appeal, speech, etiquette, communication, situation, position, name, member, mark, emotional name, society.

Сведения об авторе: *Ш. Мирова* – соискатель Российско-Таджикского (славянского) университета

КЛАССИФИКАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

З.Д. Пулотова

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Под термином «фразеология» понимается, с одной стороны, раздел языкознания, который изучает словосочетания, и, с другой стороны, совокупность всех устойчивых сочетаний слов данного языка.

Словарный состав языка составляет не только отдельные слова, но и устойчивые словосочетания, которые наряду с отдельными словами служат средством выражения понятий.

Устойчивость словосочетания обуславливается тем, что оно состоит из строго определенных слов, причем замена одного из его компонентов другим невозможна без нарушения смысла.

Устойчивое словосочетание не создается говорящим в момент речи, но воспроизводится в речи в уже установившейся форме и с определенным значением. При такой семантической целостности компоненты устойчивого словосочетания не являются самостоятельными членами предложения, но все устойчивое сочетание в целом образует один член предложения, за исключением пословиц, которые могут быть по своей структуре равны целому предложению.

Устойчивые сочетания слов называются также фразеологическими единицами языка. Фразеологические единицы состоят из двух или нескольких слов-компонентов, могут выражать одно понятие и тем самым быть эквивалентны слову, обычно имеют однословный синонимический эквивалент, синтаксически образуют один член предложения. По своей структуре фразеологические единицы представляют большое

разнообразие. Семантические связи между компонентами фразеологической единицы могут быть различными: слова, входящие в состав такой единицы, могут сохранять свою семантическую самостоятельность в большей или меньшей степени. Согласно классификации академика В.В. Виноградова все фразеологические единицы можно разделить на три группы: фразеологические сочетания, фразеологические единства и фразеологические сращения.

Фразеологические сочетания - это устойчивые сочетания, в которых, каждый из компонентов сочетания, оставаясь несвободным, сохраняет некоторую семантическую самостоятельность. Значение слов, составляющих фразеологическое сочетание, является несвободным, фразеологическим связанным. Значение всего сочетания складывается из значения слов, его составляющих:

- to make allowances – принять во внимание;
- to make up one's mind – решить;
- to make friends – подружиться;

Фразеологические единства – это устойчивые словосочетания, в которых значение целого мотивировано и выводится из значения отдельных компонентов. В основе общего значения фразеологического единства лежит легко улавливаемый образ. Отдельные слова, входящие в его состав, - семантически несамостоятельны, и значение каждого из компонентов подчинено единству общего образного значения всего фразеологического выражения в целом, например:

- to turn over a new leaf – букв. “перевернуть новую страницу = начать новую жизнь”;
- to dance on a tight rope – букв. “танцевать на натянутом канате = рисковать”;

Фразеологические сращения – это устойчивые словосочетания, представляющие собой семантически неделимое целое; значение целого не выводится из значений отдельных слов, входящих в состав данного фразеологического сращения. Семантическая самостоятельность слов – компонентов утрачено полностью:

- to show the white feather – (букв. показать белое перо) струсить;
- to kiss the hare's foot – (букв. целовать заячью лапу) опаздывать;

Фразеологические единицы могут иметь различия в стилистической окраске. В основном можно различать фразеологические единицы, имеющие торжественно – возвышенную стилистическую окраску: to make one's excuse – просить извинения, to give ear – слушать, to hold opinion – иметь мнение; и фамильярно – разговорную: to dot the i's and cross the t's – быть педантически аккуратным или not to care a fig – относиться с безразличием; that's got him! – задело!; there is a dear – будь умницей; I am fed up with it! – надоело! хватит!; to have a go – попробовать. Некоторые жаргонные выражения имеют оттенок даже несколько вульгарный: a pretty kettle of fish – неразбериха, to fly off the handle – выйти из себя, и др.

Некоторые фразеологические единицы в английском языке являются многозначными. Так, выражение **to feed the fishes** имеет значения:

- 1). утонуть, 2). страдать морской болезнью;

to give way имеет значения:

- 1). отступать, 2). уступать место, 3). надломиться (о здоровье), 4). понизиться в цене.

Фразеологические единицы, как и отдельные слова, могут иметь синонимы, причем можно различать синонимичные фразеологические единицы двух типов:

1). Синонимичные фразеологические единицы, которые имеют одинаковое построение и тот же лексический состав, за исключением одного компонента:

- e.g. to get the bit between one's teeth - закусить удила
- to take the bit between one's teeth - закусить удила
- to nip in the bud – пресечь в корне
- to check in the bud – пресечь в корне

2). Синонимичные фразеологические единицы, которые имеют в основе разные образы и соответственно построены на различной лексике:

- e.g. to leave no stone unturned – испытать все возможности
- to move heaven and earth - испытать все возможности
- to have a bee in one's bonnet – быть помешанным на чем-либо
- to have something on the brain - быть помешанным на чем-либо

Источники возникновения фразеологических единиц могут быть различными. Это может быть:

а). намек на историческую ситуацию или забытый обычай, например, фразеологическая единица to burn one's boats – “сжечь корабли, предотвратить возможность отступления”

указывает на обычай некоторых полководцев древности, которые, высаживая свое войско на берег, приказывали сжигать корабли, чтобы уничтожить возможность отступления;

to bury the hatchet – “заключить мир” восходит к обычаю североамериканских индейцев при заключении мира закапывать томагавк (боевой топор);

б). литературная цитата: например, to make a cat's paw of – “сделать (кого-либо) своим орудием” - из басни об обезьяне, которая заставила кошку доставать ей из огня жаренные каштаны; Brevity is the soul of wit – “краткость – душа остроумия” (Шекспир);

в). кальки, т.е. дословный перевод иноязычной фразеологической единицы, например:

the apple of discord – разногласие – “яблоко раздора” (с греческого);

to wash one's hands of (something) – “умыть руки” (с греческого);

to make two bite of a cherry – “затягивать работу” (с французского);

г). различные профессиональные выражения, а также выражения, связанные с различными развлечениями, играми, спортом и др., например: to put the finishing touches – “сделать последние штрих” – профессиональное выражение художников,

to feel one's pulse – “узнать чьи-либо намерения” - из медицинского выражения, прямое значение которого “щупать пульс”, to have a ball at one's feet – “быть хозяином положения” - выражение игроков в футбол, прямое значение, которого “иметь мяч у ног”, to have all the trumps in one's hand – “иметь все козыри в руках” – выражение игроков в карты, between wind and water – “в опасном месте” - выражение моряков (букв. между ветром и водой) и т.п.

Некоторые фразеологические единицы построены по принципу сдвигания синонимов, например: really and truly – “действительно” или антонимов – give and take – “взаимная уступка”. Распространенным принципом образования фразеологических единиц служит сравнение; при этом используются союзы “as” или “like”:

например: as brittle as glass – “хрупкий как стекло”, as easy as ABC – “простой как азбука”. Таким образом создаются парные по своей структуре фразеологические единицы.

Основой для образования фразеологических единиц языка являются слова основного словарного фонда. Так, фразеологические единицы:

to keep late hours – “ложиться поздно спать”, to keep one's eye – “следить”, to have the upper hand – “одержать победу”, to have an old head on young shoulders – “быть мудрым не по летам”, to have a sweet tooth – “быть сластолюбивым” – состоят из слов, относящихся к основному словарному фонду. В состав фразеологических единиц могут также входить устаревшие слова, которые в современном языке не употребляются самостоятельно вне этих фразеологических единиц, например: kith and kin – “все родные и знакомые”, hue and cry – “погоня, шумиха”. Слова “kith” и “hue” в современном языке самостоятельного употребления не имеют.

Фразеологические единицы обогащают язык, делают его более образным и увеличивают его выразительные возможности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. - М., 1959.
2. Ворно Е.Ф. Лексикология современного языка / Е.Ф. Ворно, М.А. Кашеева, Е.В. Малышевская, И. А.Потапова. - Л., 1955.
3. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка / А.В. Кунин. - М., 1972.
4. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. - М., 1967.
5. Англо - русский, русский - английский словарь.

КЛАССИФИКАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Фразеологические единицы обогащают язык, делают его более образным и увеличивают его выразительные возможности. Основой для образования фразеологических единиц языка являются слова основного словарного фонда. Фразеологические единицы состоят из двух или нескольких слов-компонентов, могут выражать одно понятие и тем самым быть эквивалентны слову, обычно имеют однословный синонимический эквивалент, синтаксически образуют один член предложения. По своей структуре фразеологические единицы представляют большое разнообразие. Семантические связи между компонентами фразеологической единицы могут быть различными: слова, входящие в состав такой единицы, могут сохранять свою семантическую самостоятельность в большей или меньшей степени.

Ключевые слова: фразеологические единицы, словосочетания, устойчивые словосочетания, устойчивые сочетания, фразеологические сочетания, фразеологические единства, фразеологические сращения, семантически, синонимы, кальки, словарный фонд.

CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Phraseological units enrich the language, make it more imaginative and increase its expressive power. The basis for the formation of phraseological units of language are words of the basic word stock. Phraseological units consist of two or more words-components, can Express the same concept and thus to be equivalent to the word,

usually have a single-word synonym equivalent, syntactically form a single sentence. On the structure of phraseological units represent a great variety. Semantic relations between the components of phraseological units may be different: the words contained in the composition of such units can maintain their semantic autonomy to a greater or lesser extent.

Key words: phraseological units, collocations, idioms, sustainable combinations, phraseological combinations, phraseological unity, phraseological fusion, semantically, synonyms, tracing paper, dictionary Fund.

Сведения об авторе: *З.Д. Пулотова* –старший преподаватель кафедры английского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. E-mail:-zamirahonum@mail.ru

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ИНФИНИТИВА В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

А.А. Бойматов, А.А. Исоков, Р.К. Фузайлов

**Худжандский государственный университет им.Б.Гафурова,
Институт экономики и торговли Таджикского государственного
университета комерции в г.Худжанд**

Инфинитив как личная форма глагола в английском и узбекском языках обладает признаками глагола и имени существительного. Если глагольные признаки инфинитива обнаруживаются на уровне формы, то его именные признаки проявляются на синтаксическом уровне.

Эти признаки характеризуются различной степенью проявления в сопоставляемых языках. Показателем инфинитива в английском языке является частица “to”; которая может опускаться в потоке речи: Что касается узбекского языка, то в ряде лингвистических источников по узбекскому языку говорится, что два форманта (-моқ, и -иш) указывают на имя действия: ёмоқ–ёиш, бормоқ–бориш и т.д. В частности, Г.Мелиев отмечает, что номинанты действия с морфемами –“моқ” и –“иш” и по своей семантике, и по морфологическим принципам соответствуют инфинитиву [4, 10] Соответственно словоформы такого разряда в отдельных источниках рассматриваются и как имя действия, и как инфинитив [2, 58], однако единицы с формантом–моқ в значительной степени отвечают характеристикам инфинитива, ибо у образования с этой морфемой наряду с признаками имени существительного имеются глагольные свойства: бермоқ, берилмоқ, айтмоқ – айтиб турмоқ, айтмоқ – айтиб бермоқ. Что касается единиц с формантом –иш, то у них отсутствуют категориальные формы глагола. У них обнаруживаются большинство признаков имени существительного: ўқиш – ишлар, ўқиши - ўқишни, ўқишга, ўқишдан и т.д. поэтому целесообразнее назвать их отглагольными существительными.

Что касается английского инфинитива, то у него также имеются признаки глагола и имени существительного.

Глагольные признаки инфинитива в обоих языках проявляются на морфологическом уровне. Таким же образом субстантивные признаки узбекского инфинитива обнаруживаются на морфологическом уровне. Однако такие признаки узбекского инфинитива проявляется только в его синтаксических функциях. Хато қилмоқ бордир, тузатмаслик ордир (Пословица).

В данной статье будут анализированы синтаксические функции инфинитива английского и узбекского языков в сопоставительном плане. Анализ фактического материала сопоставляемых языков показывает, что инфинитив в сопоставляемых языках выполняет различные синтаксические функции:

1. Инфинитив выступает в роли подлежащего, однако, в английском языке инфинитив употребляется с частицей “to”, а в узбекском языке с морфемой «моқ».

To get up early makes a man healthy, wealthy and wise.

Эрта турмоқ одамга саломатлик, бойлик ва донишмандлик бағишлайди.

Бу дори ындистондан келтирилгунча, касалнинг йигирмаси ўтиб, қирқи яқинлашмоғи аниқ эди [6,45].

Как видно из перевода английского инфинитива на узбекский язык он передается на узбекский язык посредством инфинитива с аффиксом «моқ».

Разница между отглагольным существительным и инфинитивом узбекского языка заключается в том, что первое привлекает внимание слушателя к факту действия, а второе к процессуальности.

В отличие от узбекского инфинитива, английский инфинитив может выступать в синтаксической функции сложного подлежащего:

Paper is said to have been invented in China (Daily worker).

Айтадиларки қоғоз Хитойда чиқарилган.

В этом примере “Paper ... to have been invented” является сложным подлежащим, которое передается на узбекский язык личной формой глагола.

В обоих языках инфинитив может выполнять синтаксическую функцию сказуемого вместе с личной формой какого-нибудь другого глагола. В зависимости от семантики спрягаемого глагола инфинитив может входить в состав трех типов сказуемого:

Если финитный глагол является связкой, то инфинитив вместе с ней образует именное составное сказуемое.

Our intention is to help you. Бизнинг ниятимиз сенга ёрдам бермокдир.

В английском языке, как правило, подлежащее занимает начальную позицию в предложении. Однако оно может стоять и после сказуемого. Это происходит тогда, когда подлежащее выражается инфинитивной конструкцией. При этом инфинитивная конструкция носит рематическую функцию: например: It was his delight to run into the garden and shave the rose – bush over him [K.Mansfield].

Бошга югуриб бориб гул ниҳолини кучоқлаш унинг завқи эди.

Вышеуказанную мысль можно выразить и следующим образом:

To run into the garden and shave the rose bush over him was his delight.

Как видно из перевода английский инфинитив не соответствует узбекскому инфинитиву.

а) В английском языке инфинитив вместе с личной формой глаголов, обозначающих начало, продолжение и конец действия является компонентом, так называемого составного видового глагольного сказуемого, такой тип сказуемого в узбекском языке не разграничивается. Например: Her cowardice began to trouble her in a way. (Jh. Dreiser) Кэрри ўзининг тортинчоғлигидан ғазаблана бошлади.

в) Вместе с вспомогательными глаголами shall, will, should, would, а также в сочетании модальных глаголов инфинитив может выступать в синтаксической функции сказуемого: I shall sit here. (J. Galsworthy). Мен бу ерда ўтираман.

I knew Aron would dig it for us. (Eliot). Мен билардим, ки Арон буни биз учун ковлайди.

You must come here (Jh. Hardy). Сен бу ерга келишинг керак.

Как видно, в таких случаях английский инфинитив не соответствует узбекскому инфинитиву.

He had promised to come next Sunday [J.Galsworthy].

У келаси якшанбе куни келишни ваъда берди.

Инфинитив соответствует от глагольному существительному в узбекском языке форма инфинитива с аффиксом «мок» выполняет функцию простого дополнения и находится в винительном падеже.

Валихўжа эшон извошдан тушиб, кучерига уни кутиб турмокни буюрди. (Ғ.Ғулом) [6.24]

Инфинитив в узбекском языке в дательном падеже выполняет синтаксическую функцию дополнения

- Ноилож у ҳам ўйнамоққа мажбур бўлди [А.Қодирий].

В этом предложении дополнение выражено инфинитивом.

В английском языке инфинитив вместе с другим дополнением, выраженным именем существительным или личным местоимением в объектном падеже образует сложное дополнение:

- Carrie wants us to go to the theatre, she said, looking in upon her husband [S.Carrie].

- Кэрри хохлайди, ки биз театрга борсак, деди, у эрига қараб.

В английском языке us to go передается на узбекский язык при помощи предикативной группы : биз борсак

Инфинитив в сопоставляемых языках может выступать в синтаксической функции обстоятельства. При этом, английский инфинитив может вводиться при помощи предлога in order или без него. Этот предлог соответствует узбекскому предлогу «учун» или существительным «мақсадида», орзусида, ниятида.

Annie got up to clear the table (Lawrence) – Энни столни тозаламок учун ўрнидан турди.

Яна кампирни ўзи гапни бошқа ёққа бурмок учун ... Ёдгорни койиб кетди. (Ғ.Ғулом) [6.23]

Инфинитив в узбекском языке, употребляясь в форме родительного падежа, может выполнять синтаксическую функцию определения.

Например:

Караса, дарёнинг катталигидан ўтмокнинг хисоби йўқ. (А. Қодирий) [7.85]

И в английском языке инфинитив может употребляться в функции определения.

She wanted time to think it over) [1.J.Galsworthy].

Буни ййлаб чиқмоқ учун унга вақт керак эди.

Таким образом, инфинитив в обоих языках реализует свои субстантивные признаки и может выступать в функций всех пяти членов предложения.

В английском языке инфинитив образует инфинитивную конструкцию, выступающую в синтаксической функции сложного подлежащего или дополнения.

Во многих случаях инфинитив в сопоставляемых языках выполняет одинаковую функцию.

Одной отличительной особенностью узбекского инфинитива является то, что в различных синтаксических функциях может изменяться по падежам и числам.

Употребление узбекского инфинитива с предлогом «учун», или «мақсадида» не характерно английскому инфинитиву.

Английский инфинитив может передаваться в узбекском языке не только посредством инфинитива, но также и при помощи отглагольного существительного или личной формы глагола.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д.А. Штеллинг. - Москва, 1960.
2. Боровков А.К. Грамматика современного узбекского языка / А.К. Боровков. - Л., 1955.
3. Воронцова Г.Н. Очерки по грамматике английского языка / Г.Н. Воронцова. - М., 1960.
4. Мелиев К. Хозирги туркий тилларда ҳаракат номлари / К. Мелиев. - Тошкент, 1969.
5. Усмонов К.У. Грамматикаи назарии забони англисӣ / К.У. Усмонов. - Душанбе, 2010.
6. Ғ.Ғулом. Узбек халқ достони / Ғ.Ғулом. - Тошкент, 1958.
7. А.Қодирий. Утган кунлар / А. Қодирий. - Тошкент, 1964.
8. J.Galsworthy. The Forsyte Saga / J.Galsworthy. - Moscow, 1955.
9. T.Drieser. S.Carrie / T. Drieser. - NY. USA, 1900.
10. K. Mansfield. Selected stories / K. Mansfield. - Moscow, 1957.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ИНФИНИТИВА В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается сопоставительный анализ синтаксических функций инфинитива в английском и узбекском языках. Установлено, что английскому инфинитиву соответствуют инфинитив с морфемой “-моқ” и имени действия “-иш” и “ув” в узбекском языке. Инфинитив и его эквиваленты в узбекском языке выполняют одинаковые синтаксические функции.

Подчеркивается, что английский инфинитив больше тяготеет к глаголу, а инфинитив и имена действия в узбекском языке склонны иметь больше именных признаков.

Ключевые слова: инфинитив, синтаксическая функция, имя действия, морфема, словоформа, субстантивные признаки, отглагольное существительное, финитный глагол, инфинитивная конструкция, составное видовое сказуемое, вспомогательный глагол.

SYNTACTIC FUNCTIONS OF AN INFINITIVE IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

The article dwells upon the comparative analysis of the syntactical functions of the infinitive in English and Uzbek languages. It is established that the infinitive and verbal nouns with the affixes “-ish”, “-uv” in Uzbek mostly correspond to the English infinitive. English infinitive and its equivalents in Uzbek perform the identical syntactical functions.

It is pointed out that if the English infinitive has more verbal features its equivalents in the Uzbek language tends to possess more nominal qualities.

Key words: infinitive, syntactical function, name of the action, morpheme, word form, substantive sign, verbal noun, finite verbs, infinitive constructions, compound aspect predicate, auxiliary verb.

Сведения об авторах: **А. Бойматов** - кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и методики её преподавания ХГУ им.Б.Гафурова. Телефон: **(+992) 927-01-61-81**

А.А. Исоков – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков ИЭТ ТГУК. Телефон: **(+992)928-61-00-42**

Р.К. Фузайлов - кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой иностранных языков ИЭТ ТГУК. Телефон: **(+992) 927-36-00-45**

РАБОТА НАД РУССКИМ УДАРЕНИЕМ В ТАДЖИКСКИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Р.Н. Бабаева

Таджикский национальный университет

Одной из основных задач изучения русского языка в нерусских образовательных учреждениях является практическое усвоение его как средство связи и общения.

В деле осуществления этой задачи большое значение имеет привитие учащимся, студентам навыков правильного русского литературного произношения, т.к. не овладев общепринятым произношением, учащиеся таджикских общеобразовательных учреждений, студенты вузов не смогут правильно высказывать свои мысли и правильно понять говорящего с ними. Неправильное произношение нередко искажает смысл слова, фразы и всей речи в целом и затрудняет, таким образом, языковое общение. Ошибки в произношении, как указывает Л.В. Щерба: «Не лучше ошибок, например, в грамматическом роде имен существительных, в падеже и тому подобное, в зачатку даже хуже их, так как мешают осуществлению основной цели языка – коммуникации, т.е. взаимопониманию» [3, 14].

Поэтому наряду с обучением учащихся – таджиков русской орфографии, необходимо прививать им навыки литературного произношения. «Всякое простое слово имеет в русском языке ударение. Оно как биение сердца, есть органическое выражение жизни мысли, с тончайшим её отливами», - так охарактеризовано ударение, этот основной элемент ритмики речи, в «Грамматике русского языка», составленной академиком И. Давыдовым [2, 14]

Однако, как показывают наши специальные наблюдения, работа над ударением в таджикских образовательных учреждениях не всегда находит должное место. Беседа с учителями, работающими в таджикских школах, показало, что при обучении русскому языку основное внимание уделяется на привитие учащимся орфографических навыков и совершенно незначительное внимание уделяют вопросам ударения, хотя в очень многих случаях учащиеся - таджики ставят неправильное ударение в словах. Это в значительной мере обусловлено тем, что вопросы методики работы над русским ударением в таджикских учреждениях связаны с большими трудностями, вытекающими из особенностей звуковой системы родного языка учащихся.

Учащимся, студентам усваивать русское ударение удается с большим трудом. Объясняется это как трудностями русского ударения для нерусских (его разноместностью и подвижностью), так и специфическими особенностями ударения в родном языке.

В таджикском языке, как и в русском языке, ударение силовое. Но в таджикском языке ударение гораздо слабее, чем в русском языке, поэтому различие между ударными и безударными слогами иногда не чувствуется большой разницей, слог не выделяется резко, а следовательно, слабее и редуцируется. Другой характерной особенностью ударения в таджикском языке является его большая стабильность: оно обычно падает на последний слог: хона́, китоб, девор, додан. При присоединении к слову префикса – ме ударение обычно передвигается на этот префикс: мехона́м, - прочитаю; менависа́м – напишу. Также если данный суффикс состоит из двух или нескольких слогов, то ударение падает на последний слог: дусти – дружба, ягона́ги – еди́нство, калонта́р – крупнее; Одной из особенностей таджикского ударения является то, что ударение не падает никогда в следующих случаях: 1) на изафет (в сочетании определяемого с определением): пада́ри ман – мой отец, чуби́ даро́з – длинная палка; на местоименные энклитики: пада́рам, китоба́т, хона́ашон; на послелог ро, выражающий винительный падеж: талаба́ро, духта́рро, макта́бро; на словообразовательные префиксы: баа́кл – умный, бепу́л – безденежный, бога́йрат – энергичный, нота́рс – бесстрашный; на показатель единичности и неопределенности –е: каса́ – кто – то, чизе́ – что – то, китобе́ – какая – то; на предикативные связи: а́м, и́, а́ст, е́м, е́д, а́нд: корга́рам – я рабочий, ту талаба́и – ты ученик; на соединительный союз хам: ва́й хам гуфта́ – он тоже сказал и т.д.; [1, 65].

Таким образом, ударение в русском и таджикском языках имеет как сходные, так и отличительные черты, которые следует учесть при обучении русскому языку учащихся и студентов-таджиков. Как уже говорилось, овладение русским ударением для учащихся нерусских представляет большие трудности. Зачастую учащиеся вплоть до окончания

средних общеобразовательных учреждений ошибаются в постановке правильного ударения. Часто они русские слова, как и таджикские слова произносят с ударением на последнем слоге: землях, уехать, умер, вместо землях, уехать, умер (ударение). Кроме того, у некоторых учащихся наблюдается неумение ясно, отчетливо, с большим напряжением произносить ударный слог, благодаря чему в слове получается как бы два ударения: основное и дополнительное – на конечном слоге: сегодня, работа.

Нарушение норм ударения искажает слово и затрудняет понимание смысла речи. Поэтому работа над русским ударением в таджикских общеобразовательных учреждениях приобретет особое важное значение. Учащиеся и студенты должны получить понятие о русском ударении, усвоить его природу и понять отличительные черты его от ударения в родном языке. Кроме того, они должны научиться произносить с правильным ударением все слова, которые употребляют в своей речи. Достигнуть всего этого в течение 2 -3 часов, конечно, невозможно. Поэтому работа над русским ударением должна проходить в течение всех лет обучения русскому языку.

Работа по усвоению и закреплению навыков правильного произношения, т. е. ударения должна продолжаться, начиная с начальных классов и в дальнейшем, при изучении состава слова и частей речи, и только при таком условии учащиеся смогут постепенно практически ознакомиться с разнообразными случаями передвижения ударения в русских словах. Выработка навыков русского ударения и правильного произношения гласных в различных положениях в слове должна вестись на протяжении всех лет обучения попутно с другими видами работ, в том числе и в связи с изучением грамматики. Изучение ученических ошибок показало, что учащиеся нерусские затрудняются при произношении слов с подвижным ударением и при словообразовании или словоизменении сохраняют ударение корня или начальной формы слова, в то время как оно должно переместиться. Поэтому для усвоения подвижного ударения, кроме постоянной работы по развитию русской речи учащихся, полезны специальные упражнения в связи с прохождением грамматики. При изучении грамматики учитель имеет возможность закрепить и углубить знания учащихся о русском ударении. Провести наблюдения над местом ударения в словах, упражнять в правильном произношении, ознакомить с основными случаями перемещения ударения. Учащиеся – таджики привыкли к определенному ритму таджикских слов, поэтому иногда их затрудняет русские слова с разноместным и подвижным ударением. Нередко при чтении мало знакомого текста ученик видит знак ударения, но не может управлять своим голосом так, чтобы правильно прочитывать слово. Для привития учащимся прочных навыков в правильном произношении слов, независимо от того, где находится ударение в них, полезно будет использовать такие приемы для речевой практики, как хоровое чтение, групповое и индивидуальное проговаривание и другие приемы, снимающие психологический барьер – страх допустить ошибку в речи на неродном языке. Общие приемы работы над ударением на уроках чтения в основном совпадают с общими приемами обучения технике чтения: 1) объяснение учителя, как надо произносить (читать) те или иные слова изучаемого произведения (особенно незнакомые учащимся слова); 2) пример, образец чтения самого учителя; 3) практика чтения самих учащихся.

1. При изучении любого текста, литературного произведения учитель должен объяснить, как нужно прочитать то или иное трудное для произношения слово, на каком слоге поставить ударение, обращая внимание при этом на произношении незнакомых для учащихся слов. Каждое новое слово должно быть усвоено детьми в безукоризненно правильном произношении. Для этого учитель дает им образец произношения усваиваемого слова и добивается такого произношения от них. Одним из эффективных приемов для правильного произношения является заучивание наизусть. Если учащиеся овладевают с большим трудом произношением нового слова, неправильно ставят ударение, то целесообразно отработать его произношение посредством хорового чтения.

2. Своим чтением учитель обязан показать учащимся образец правильного орфоэпического чтения, не допуская ни одной ошибки в постановке ударения. Он должен читать достаточно громко, отчетливо и ясно, чтобы не терялся смысл читаемого, чтобы русская речь воспринималась учащимся в её естественном виде. По своему темпу, чтение учителя должна приближаться к обычному неторопливому разговору, и, конечно, оно должно быть максимально выразительным.

3. Самым важным моментом в обучении чтению и вместе с тем правильному русскому ударению является практика чтения самих учащихся. Сколько бы ученики ни слушали образцовое произношение, как бы хорошо учитель не объяснял правила русского

литературного ударения, они не овладеют его нормами до тех пор, пока не будут тренироваться в орфоэпическом чтении сами. Поэтому основным приемом обучения русскому литературному ударению на уроках чтения должна явиться практика чтения самих учащихся. При этом нужно так организовать работу, чтобы учащиеся при чтении допускали ошибок в ударении как можно меньше, ибо овладеть в совершенстве русским ударением можно только при правильном, с точки зрения произношения, чтении. Но сразу преодолеть все ошибки в ударении, конечно, невозможно. Как бы методически верно не было организовано чтение, отдельные ошибки в постановке ударения у учащихся встретятся. Поэтому учителю необходимо строго следить за чтением и исправить все ошибки в постановке ударения и каждая ошибка должна быть исправлена немедленно после того, как она допущена.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арзуманов С. Д. Самоучитель таджикского языка: пособие, изучающим таджикский язык / С.Д. Арзуманов, под редакцией проф. А.Л. Хромова. – Душанбе: Маориф, 1989. - 65 с.
2. Давыдов И.И. Общеобразовательная грамматика русского языка: логика и грамматика, понятие и значение / И.И. Давыдов. - Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук, 1852. - 14 с.
3. Щерба Л.В. Современный русский литературный язык: научная статья, избранные работы по русскому языку / Л.В. Щерба. - Москва: Учпедгиз, 1957. - 14 с.

РАБОТА НАД РУССКИМ УДАРЕНИЕМ В ТАДЖИКСКИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В таджикских общеобразовательных учреждениях, при обучении русскому языку совершенно незначительное внимание уделяют вопросам ударения. Это в значительной мере обусловлено тем, что вопросы методики работы над русским ударением в таджикских учреждениях связано с большими трудностями. В статье показаны характерные и отличительные черты русского и таджикского ударения. При обучении русскому ударению нужно учесть данные различия и характерные особенности русского ударения.

Ключевые слова: ударение, методика преподавания большие трудности, различия и характерные особенности.

WORK ON THE RUSSIAN ACCENT IN THE TAJIK EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In Tajik educational institutions, in teaching the Russian language quite insignificant attention is paid to the stress. This is largely due to the fact that the issues of methodology of work on the Russian accent in the Tajik institutions connected with great difficulties. The article shows the typical and distinctive features of Russian and Tajik accent. When learning Russian accent must take into account these differences and characteristics of Russian accent.

Key words: accent, methodology of teaching, great difficulties, differences and characteristics of Russian accent.

Сведения об авторе: *Р.Н. Бабаева* – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общего языкознания и литературы Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 92-888-03-93

ВИДЫ СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗИ В СТРУКТУРЕ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

З.Р. Юсупова, Н.Ш. Ишанкулова

Педагогический колледж города Курган-Тюбе

Сложное предложение как особая синтаксическая единица признана учеными сравнительно недавно, уже в 20 столетии. В самых значительных синтаксических описаниях конца 19 - начала 20 веков сложное предложение как синтаксическая единица не представлено. А термин «предложение» использовался только для обозначения простого предложения. А.А. Шахматов рассматривал сложное предложение как сочетание предложений (простых), А.М. Пешковский – как сложное целое (образование, превышающее по объему предложение – простое предложение).

Интенсивное изучение сложного предложения началось во второй половине 20 века, прежде всего – в трудах В.В. Виноградова, Н.С. Пospelова, затем в работах Л.Ю. Максимова, В.А. Белошапковой, М.И. Черемисиной и других исследователей, на труды которых мы будем ссылаться в ходе изложения данной темы.

К проблеме сложного предложения, видам синтаксической связи в его структуре, классификации союзов на сочинительные и подчинительные в разные годы обращались такие видные ученые, как А.М.Пешковский, Ф.И.Буслаев, В.В. Виноградов, А.Н. Гвоздев, А.Б. Шапиро, В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов, В.А. Белошапкова, И.А. Василенко, О.В. Долгова, Ю.И. Леденев, М.Н. Петерсон, Н.С. Поспелов, Е.Н. Ширяев, В.С. Юрченко, В.И. Жельвис, М.И. Черемисина и Т.А. Колосова и др. - в русском языкознании.

Анализу СПП современного таджикского языка посвящены ряд обстоятельных работ Б. Ниёзмухамадова, В.С. Расторгуевой, Н. Маъсуми, Х. Хусейнова, М.Н. Касымовой, Р. Гаффарова, Б. Камолиддинова, Ш. Рустамова, Ю.А. Рубинчика, Дж.Ш. Рустамова, А. Шафай, Д.Т. Таджиева, А.Д. Ходжаева, В. Абдулазизова и др.

В современном синтаксисе сложное предложение рассматривается как одна из трех основных синтаксических единиц (словосочетание, простое предложение, сложное предложение). Вопросы синтаксиса сложного предложения в языкознании привлекают особое внимание многих исследователей. Среди этих вопросов, до сих пор требующих дальнейшей научной разработки, важное место занимает вопрос о сложном предложении, как особой единице синтаксиса, и существующей связи между его компонентами.

В "Русской грамматике" (1980) принята общая схема описания сложных предложений (их классификация). Все сложные предложения делятся на союзные и бессоюзные. Союзные в свою очередь по типу союзов и выражаемых ими отношений подразделяются на сложносочиненные и сложноподчиненные: сложносочиненные предложения образуются на основе сочинительной связи, сложноподчиненные - на основе связи подчинительной.

Сложное предложение представляет собой грамматически оформленное сочетание предложений (частей), так или иначе приспособленных друг к другу. В составе сложного предложения его части характеризуются грамматической и интонационной взаимосвязанностью, а также взаимообусловленностью содержания.

Объединение двух или более предложений в одно сложное предложение сопровождается их формальным, модальным, интонационным и содержательным приспособлением друг к другу. Предложения, являющиеся частями сложного, не имеют интонационной, а часто и содержательной (информативной) законченности; такой законченностью характеризуется все сложное предложение в целом.

Под сочинительной связью двух частей предложения принято понимать такую их связь, при которой эти части одинаково зависят друг от друга в смысловом, грамматическом и ритмомелодическом отношении.

При подчинительной связи одна из частей сложного предложения (главная часть) в смысловом, грамматическом и отчасти в ритмомелодическом отношении более независима, чем вторая (придаточная) часть. В целом же подчинение представляет собой случай более тесной связи между отдельными частями высказанной мысли, чем сочинение.

Объединение предложений внутри сложного и установление между ними различных отношений осуществляется целым рядом синтаксических средств. Взаимное приспособление предложений при их объединении в сложное может проявляться в интонации, морфологических и лексических средств, взаимных ограничениях видов или видовых отношений, форм времени и наклонения, в ограничениях целевой установки сообщения, союзов и союзных слов, соотносительных местоименных слов, лексических и фразеологических элементов, порядке слов и предложений, эллипсисе и др.

1. **Интонация.** Интонация в сложном предложении выполняет такие же функции, как и в простом, - интонационно оформляет высказывание как единое целое. Предложения, являющиеся частями сложного, не имеют интонационной, а часто и содержательной (информативной) законченности; такой законченностью характеризуется все сложное предложение в целом. *Я никуда не пойду (ИК-3), потому что очень занят.* Интонация в сложном предложении при отсутствии союзных средств связи выполняет конструктивную функцию. Это проявляется в способности интонации активизировать синтаксические отношения в сложном предложении. Сравните также бессоюзные сложные предложения, в которых интонация выполняет основную функцию организации сложного предложения.: - *Соати калони деворб тик-тик мезад, ду нафар одамони гарбӣ таппончаҳояшонро раваган мекарданд, комендант ба дафтар чизе менавишт.*(И) - *Тикали настенные часы, два военных чистили свои пистолеты, комендант что-то писал в тетради; Борон монда буд, ҳаво кушода мешуд.*(И). - *Перестал дождь, прояснялось.* Если в названных предложениях, с одной стороны, интонация является фонетическим

средством структурной организации предикативных частей в сложном предложении, то, с другой, она выполняет смысловоразличительную функцию, обозначая семантико-синтаксические отношения между предикативными частями бессоюзного сложного предложения.

2. Морфологические средства:

а) формальными элементами структуры сложного предложения могут быть слова, относящиеся к определенной части речи: имя существительное, компаратив. Например: *Я приехал в город, где прошло мое детство – Ман ба шаҳре омадам, ки кудакиам дар он чо гузашт.* (вторая, придаточная часть предложения относится к имени существительному; Показателем зависимости в таджикском языке является также наличие неопределенного артикля (-е) при соотносительном существительном); *Он оказался лучше, чем мы о нем думали – Назар ба он, ки мо дар бораи у фикр мекардем, у беҳтар будааст* (для структуры данного предложения необходим компаратив (лучше -беҳтар): именно его значение распространяется придаточной частью);

б) соотношения морфологических форм. Например: в русском языке глагол совершенного вида в прошедшем времени в соотношении с такими же формами в других компонентах сложного предложения создает значение последовательности ситуаций: *Лошади тронулись, колокольчик зазвенел, кибитка полетела* (А. Пушкин). – *Аспҳо ба роҳ даромаданд, зангула ба ҷарангосзанӣ даромад, аробаи пушида бо суръат рафт.* Ср. сложные предложения в таджикском языке: *Ятим ба хонаи сиёҳ даромад, соҳиби хона даст дароз кард, барои нишастан ҷой нишон дод.* (А). Глагол в форме повелительного наклонения в соотношении с глаголом в форме сослагательного наклонения создает условно-следственные отношения: *Окажись рядом друг, беды бы не случилось.* – Ср. в таджикском: *Бодҳои баҳорӣ мевазиданд, насими форамии шабона бӯйҳои хуши сабзаҳои навхези баҳориҳо меовард.* (Х.И.);

в) употребление определенных глагольных форм с определенными союзами: «чтобы» + Inf, «чтобы» + Vf с суффиксом «л»: *Пришел, чтобы поговорить – Омадам, ки гапзанон кунем; Я приду пораньше, чтобы мы успели поговорить. – Ман барвақттар меоям, ки гапҳои монро зада тавонем.*

4. Лексические средства:

а) семантическая функция: соотношение ситуаций. Лексическое наполнение компонентов сложного предложения предопределяет те или иные синтаксические отношения этих компонентов;

б) конструктивная функция:

- синсемантические слова: слова со значением речемыслительной деятельности, восприятия, волеизъявления (*знаю, понял, известно, ясно, понятно, удивительно, вижу, слышу, казалось, прошу, требую – медонам, фаҳмидам, фаҳмо, равшан, таачубовар, бинам, шунидам, илтимос мекунам, чунин намуд, талаб менамоем, илтимос мекунам* и многие другие) являются формальными показателями структуры сложноподчиненных изъяснительных предложений. Например: *Я знаю, что ты мой друг. – Ман медонам, ки ту дустӣ ман астӣ; Удивительно, как это вы догадались. – Таачҷубовар аст, ки шумо инро дарк намудед; Отец потребовал, чтобы я ехала с Ним. – Падарам талаб намуд, ки ман бо ӯ равам;*

- лексические соотношения: Соотношения лексических значений отдельных слов могут быть средством выражения синтаксических отношений между компонентами сложного предложения. Например, слова-антонимы участвуют в выражении противопоставления: *Ты богат – я очень беден, ты прозаик – я поэт, ты румян, как маков цвет – я ж, как смерть, и тощ, и бледен – Ту бой – ман хеле камбағал, Ту сурхрӯй, чун гули ботароват, ман бошам чун марг рангпариди ва лоғарам;*

- фразеосхемы с участием знаменательной лексики: «стоит – как», «не успел – как», «достаточно – чтобы» - «мабодо – ҳама», «кифоя буд..., ки» и др. Например: *Стоило ему открыть рот, как все начинали смеяться – Мабодо банохост даҳонаширо кушояд, ҳама ба ханда меомаданд.* Фразеосхема «стоило – как» выражает временные отношения: вторая ситуация возникает одновременно с первой. *Часто достаточно было пустяка, чтобы Шалыпин пришел в неистовый гнев – Ҳар вақт воқеаи ночизе кифоя буд, ки Шалыпин ба хашм ояд.* Фразеосхема *достаточно – чтобы* - *кифоя буд, ки...* выражает отношения обусловленности: вторая ситуация является следствием такого условия, которое не должно приводить к подобному следствию.

5. Повтор слов. Повтор слов также является одним из лексико-грамматических средств синтаксической организации сложного предложения: *Онҳо ба касе ҷафо накарда буданд, онҳо нони касеро аз даҳонаш кашида нагирифта буданд* (И.) - *Никому они не нанесли вреда, они не лишили кого-то последнего куска хлеба*. *Ин ишқ ӯро аз тири оташу аҷал нигоҳ дошт, ин ишқ ба вай қувват, матонат ва далерӣ бахшид* /И/. – *Он защитил свою любовь от притязаний, эта любовь одарила его силой, волей и стойкостью*.

6 **Артикль** (в таджикском языке). В первой части сложносочиненного предложения в таджикском языке употребляется артикль-е /ё-и ишора/, что делает обязательным наличие второй предикативной части, включающей пояснение: *Яке – муаллиму дигаре – бозбон* (Н.Ф.). *Чанде азқ он мугаддам дар Тошканд ба шарафи ташкил ёфтани республикаҳои миллии советии Осиёи Миёна намоише барпо шуд ва намоишчиён шабона бо машғалҳо мегаштанд* (У).

7. **Энклитические местоимения**. Особенность таджикского языка в организации сложного предложения проявляется в том, что в составе одного из членов предложения второй предикативной части сложного предложения употребляются притяжательные энклитические местоимения, указывая соотношенность данной части к первой предикативной части: *Дарёе дамида хашигин шудааст, меузраду мешерад, обаи тезу мавҷаи баланд* (Б). *Ман дар ин саҳрои сарди сафед тани танҳо меравам, боди сард тамоми вуҷудамро мелесада*. (С.Ш.). *Аноргул омад аз пасаш гулзор пайдо гардид* (У).

8. **Порядок компонентов сложного предложения**. Порядок компонентов сложного предложения прежде всего выполняет коммуникативную функцию. Поэтому различное расположение компонентов сложного предложения отражает актуальное членение предложения. В предложении: *Когда он встал, было еще рано* – первая предикативная часть (придаточная) – тема, главная часть – рема предложения. Отражая иную коммуникативную цель, предложение имеет особый тип актуального членения и порядок компонентов: *Было еще рано, когда он встал* – главная часть становится темой, а придаточная – ремой.

Порядок компонентов сложного предложения выполняет также конструктивную функцию. Так как большая часть предикативных частей сложносочиненного предложения выявляют количественные и перечислительные отношения, называя последовательность совмещаемых действий, событий, места предикативных частей являются неизменяемым; изменение позиции приводит к изменению семантических Отношений между ними. Сравните классический пример: *Стало весело, и ушедшие возвратились*: - *Ушедшие возвратились, и стало весело*. - *Хама хурсандӣ мекарданд ва рафтагон баргаштанд*; - *Рафтагон баргаштанд ва ҳама хурсандӣ мекарданд*. В предложении: *[ҳаво тафсон ба мисли дегдон аст, - шамол самти оташдон вазон аст*. (М.Ф.) и его русское соответствие *Стоит жара как в печи, - с нее обдает резким жаром* – вследствие структурно-грамматической зависимости порядок слов изменить невозможно.

9. **Неполнота предложения**. Особенностью предложений, входящих в состав сложного, может быть структурная "неполнота" синтаксической конструкции, одного из предложений, опущение, пропуск в речи или тексте подразумеваемой языковой единицы, обусловленная тенденцией к неповторению в сложном предложении тех семантических компонентов, которые являются общими для обеих его частей и легко восстанавливаемыми из контекста: *Дайте мне две пятерки, а я вам десятку. Дан приказ ему на запад, Ей - в другую сторону* (М. В. Исаковский). *Вот этот сок нужен липе, тот - ландышу, тот - сосне, а тот - папоротнику или дикой малине* (Купр.) - только первая часть характеризуется полнотой грамматической структуры, а все остальные - неполные, пропуск главных членов в них обусловлен контекстом, т.е. наличием его в первой части предложения. В таджикском языке неполнота предложения имеет свои специфические особенности, что проявляется и в способах передачи вышеприведенных предложений на таджикский язык: *Ба ман дуто панҷсуми диҳед, ман ба шумо – якто даҳсума. Фармон шуд, ки ӯ ба гарб равад, маҳбубааш - ба сӯи муқобил*. В двух первых предложениях-соответствиях пропуск сказуемого в таджикском языке стилистически обусловлен употреблением в устной речи. Только третье предложение имеет полное соответствие в таджикском языке: *Мана ин шира ба дарахти зерфун даркор, вайаш – ба гули барфак, вайаш – ба санавбар, вайаш бошад – ба фарн, ё тамашк*.

Неполнота предложения проявляется также в эллиптических предложениях, с отсутствием сказуемого, относимых некоторыми исследователями к неполным предложениям: *Теркин - дальше, автор - вслед* (Твард.).

10. Синтаксическая связь между предикативными частями. Между предикативными частями, входящими в состав сложного, существует синтаксическая связь - сочинительная или подчинительная. Связь называется сочинительной, если она оформляется сочинительными союзами, и подчинительной, если она оформляется подчинительными союзами или союзными словами.

Соответственно по характеру связи все сложные предложения членятся на две группы: предложения сложносочиненные и сложноподчиненные.

Для сложного предложения в сопоставляемых языках характерны показатели, которые раскрывают формальные средства связи, или формальные синтаксические отношения между предикативными частями в предложении.

1) Прежде всего, это **союзные средства**. В этом отношении сопоставляемые языки проявляют существенные различия. В сопоставляемых языках выделяются собственно союзы, аналоги союзов, союзные слова. Функционируют они по-разному: среди них особо выделяются выразители отношений, т.е. слова, обозначающие те или иные отношения. Это семантические союзы и аналоги союзов. Например, отношения противопоставления могут быть выражены противительными союзами *но, а* - аммо, лекин, *вале*, их аналогами - словом *однако* - *бо вучуди ин*, частицей *только* - *факат*, вводными словами наоборот, напротив - *баръакс, муқобил*. Другие союзные средства не являются экспликаторами отношений, они не обозначают отношений, а только оформляют связь. Это асемантические союзы: всегда асемантичен союз *что* и его эквивалент *ки*; как асемантические в русском языке могут употребляться союзы *чтобы, будто, как будто* - *ки, то ки* и некоторые другие (в изъяснительных предложениях) и соотносительные слова. Например, определительные отношения (Ему нравились книги, над которыми не надо думать) создаются не союзным словом, а отнесенностью придаточной части к имени существительному («книги»), которое, как всякое существительное, прогнозирует определение. Наиболее ярко эти отношения выражаются в сложноподчиненном предложении с придаточной определительной в таджикском языке, в котором союз *ки* полностью асемантичен: *Ба у китобҳое макбул буданд, ки мутолиаашон андешаронири талаб намекард*. В предложении Директор потребовал, чтобы работа была закончена к вечеру - объектно-восполняющие отношения оформляются не союзом «чтобы» (он здесь является асемантическим), а лексическим значением глагола «потребовал», требующего объектного восполнения. Соотносительный им в таджикском языке союз *то ки также* является асемантическим, что обусловлено выражением изъяснительных семантико-синтаксических отношений *сказуемым* талаб намуд: Директор талаб намуд, ки кор то шом ба итмом расонда шавад.

Существенные различия между сопоставляемыми языками заключаются в том, что в таджикском языке семантико-синтаксические отношения между предикативными частями сложноподчиненного предложения связаны не с семантикой средства связи, а прежде всего с семантикой соотносительных слов, составляющих компонентный состав предикативных частей.

2) **Союзы и союзные слова** в некоторых типах сложного предложения взаимодействуют с соотносительными словами. Причем, соотносительные слова играют разную роль в структуре сложного предложения: в одних случаях они обязательны, в других - факультативны. В предложениях *Тишина такая, какая бывает только перед рассветом* - *Ҳамон хомушии буд, ки он факат пеш аз субҳ буда метавонад* - соотносительные слова *такая* - *Ҳамон* - обязательный элемент структуры предложения, его нельзя изъять, потому что именно к нему относится придаточная часть); в предложении *Это был тот знаменитый артист, которого она видела на сцене в прошлом году* и его соответствие в таджикском языке - *Ин ҳамон ҳунарпешаи маиҳуре буд, ки уро у дар сахна соли гузашта дида буд* - соотносительные слова *тот* - *ҳамон* - факультативный элемент, выполняющий выделительную функцию, он может быть изъят из предложения, потому что придаточная часть относится к имени существительному («артист»).

Союзы по их роли в предложении могут выражать смысловые отношения между отдельными словами в предложении или между частями сложного предложения. Как отмечал профессор Петерсон, союзы, употребляющиеся только для выражения смысловых отношений между частями сложного предложения «... более позднего

происхождения. Вместе с ростом употребительности сложных предложений, что вызывается потребностью выражения все более сложных отношений между явлениями, количество союзов все увеличивается, значение их становится разнообразнее» [Петерсон 1952, 30].

Союзы, соединяющие между собой целые предложения, могут связывать их и на началах равноправия - в таком случае это будут сочинительные союзы - и на началах подчинения одного предложения другому - в таком случае это будут подчинительные союзы. Новые союзы возникают из других источников. Например, слово *как* и его эквивалент в таджикском языке *чун* - первоначально наречия, превращаются в союз: *Как только он прибыл, он был препровожден в свою комнату - Чун ҳозир гаишт, ба ҳучраи худ чой гирифт*. Состав союзов пополняется и за счет предложных сочетаний: *для того чтобы, с тем чтобы, из-за того что* и др. - *В случае, если он придет, чтобы ожидали и сообщили мне*.

Сложные предложения принято делить на два широких разряда - сложносочиненные и сложноподчиненные предложения. Как утверждает А.Н.Гвоздев, учение о сочинении и подчинении существует давно, и уже в XIX веке проводилось деление сложных предложений на сочиненные и подчиненные, но детального анализа особенностей этих разрядов не производилось. И время от времени такое деление подвергалось сомнению.

Так, М.Н.Петерсон целиком отрицал наличие в языке сочинения и подчинения, доказывая, что «объективного различия между ними нет и нет нужды сохранять это наследие теории предложения» [Петерсон 19].

В последующие годы вновь ставится вопрос об обоснованности такого деления. Например, во «Введении» ко второму тому академической «Грамматики русского языка» заявляется: «Унаследованное от давней традиции деление всех сложных предложений на сложносочиненные и сложноподчиненные очень схематично и условно». Правда, дальше указывается: «В качестве способа первоначальной ориентировки можно пользоваться традиционным делением на сложносочиненные, сложноподчиненные и бессоюзные» [Гр.1954]. В дальнейшем в статье проводится обзор типов подчинительной связи в сложноподчиненном предложении русского и таджикского языков.

Таким образом, подводя итог вышесказанному, стоит отметить, что сложное предложение является синтаксическими структурами, которые могут включать в себе более двух предложений и обнаруживать различные виды синтаксической связи между ними. В русском языкознании, а затем под непосредственным его влиянием таджикская грамматика установила в теории сложного предложения дихотомию способов связи его частей - сочинение и подчинение, выработав понимание этих основных способов связи предикативных единиц, согласно которому сочинение выражает синтаксическую равноправность, одинаковый синтаксический уровень сочетаемых единиц, подчинение было охарактеризовано как способ связи, устанавливающий синтаксическую зависимость.

В целом сопоставляемые языки проявляют общность в проявлении основных признаков, способов и средств синтаксической связи предикативных частей сложного предложения. В то же время в конкретной их реализации в структуре предложения таджикский и русский языки обнаруживают некоторые различия. Наиболее существенным в структурном аспекте между сопоставляемыми языками является развитие союзных слов, охватывающих как вид подчинительной связи все типы сложноподчиненных предложений в русском языке. С другой стороны, следует указать на большую систематизацию средств подчинительной связи в таджикском языке и универсализацию союза *ки* для выражения подчинительных отношений в структуре сложноподчиненного предложения. Проблема состояния сравнительного изучения сложного предложения в таджикском и русском языках, а также вопросы, связанные с общими и частными аспектами изучения сложного предложения с сочинительной и подчинительной связью в сопоставительно-типологическом аспекте требуют своего всестороннего изучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабайцева В.В. Современный русский язык: В 3 ч. Синтаксис. Пунктуация / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. - М.: Просвещение, 1987. - Ч. 3.
2. Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке / В.А. Белошапкова. - М.: Просвещение, 1967.
3. Белошапкова В.А. К изучению типов сложного предложения. Доклады и сообщения института языкознания АН СССР / В.А. Белошапкова. - 1951. - С. 28.

4. Биренбаум Я.Г. Сопоставление сложноподчиненных предложений русского и английского языков / Я. Г. Биренбаум // Сопоставительный лингвистический анализ: науч. тр. - Куйбышев, 1977. - Т. 202. - 432 с.
5. Василенко И.А. Учение о сложноподчиненном предложении в отечественном языкознании / И.А. Василенко // Уч. зап. МГПИ им.В.П. Потемкина, т.ЛХХШ, вып. 3. - М., 1954. - С. 143-144.
6. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения / В.В. Виноградов // Вопросы грамматического строя. АН СССР. - М., 1955. - С. 424.
7. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык.: Синтаксис. - М.: Просвещение, 1958. - Ч. 2.- 301 с.
8. Грамматикаи забони адабии хозираи тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 1987. - Ч. II.
9. Долгова О.В. Синтаксис как наука о построении речи / О.В. Долгова. - М.: Высшая школа, 1980. - 190 с.
10. Крючков С.Е. Современный русский язык: Синтаксис сложного предложения / С.Е. Крючков, Л.Ю. Максимов. - М., 1977.
11. Леденев Ю.И. О наиболее существенных свойствах русских союзов / Ю.И. Леденев // Русский язык: Материалы и исследования. - Ставрополь, 1971. - Вып.3 - С. 36-42.
12. Петерсон М.Н. Союзы в русском языке / М.Н. Петерсон // Русский язык в школе. - 1952. - №5. - С. 28-34.
13. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. - М., 1956. - 7 изд.
14. Поспелов Н.С. О грамматической природе сложного предложения / Н.С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. - М., 1950. - С. 336, 337.
15. Русская грамматика: Синтаксис. - М.: Наука, 1980. - Т.2.
16. Современный русский язык / Под ред. В.А. Белошапковой. - М., 1989. - 2 изд.
17. Черемисина М.И., Колосова Т.А. Очерки по теории сложного предложения / М.И. Черемисина, Т.А. Колосова. - Новосибирск, 1987.
18. Ширяев Е.Н. Дифференциация сочинительных и подчинительных союзов на синтаксической основе / Е.Н. Ширяев // Филологические науки. - 1980. - №2. - С. 49-54.
19. Юрченко В.С. Приемы разграничения омонимичных союзов и союзных слов / В.С. Юрченко // РЯШ. - 1988. - № 2.

ВИДЫ СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗИ В СТРУКТУРЕ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

В статье анализируются средства синтаксической связи в структуре сложного предложения в таджикском и русском языках в сопоставительном аспекте, определяются виды синтаксической связи, устанавливаются средства их выражения, выявляются признаки сходства и различия в способах синтаксической связи в реализации в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: сложное предложение, синтаксическая связь, сочинение, подчинение, союзы и союзные слова, неполнота предложения, порядок компонентов сложного предложения, энклитические местоимения, артикль, повтор слов, морфологические средства, интонация.

TYPES OF SYNTACTIC RELATIONS IN THE STRUCTURE OF COMPLEX SENTENCES TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

The article analyzes the syntactic means of communication in the structure of complex sentences in Tajik and Russian languages in a comparative perspective, defines the types of syntactic relations, are the means of their expression, there is an indication of the similarities and differences in the ways in which syntactic relations in the implementation in comparable languages.

Key words: compound sentence, syntactic communication, writing, submission, unions and the Union of words, incomplete sentences, the order of the components of the complex sentence, enclitics pronouns, articles, repetition of words, morphological means, intonation.

Сведения об авторах: *З.Р. Юсупова* - кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Педагогического колледжа города Курган-Тюбе. Телефон: **(+992) 915-07-77-37**

Н.Ш. Ишанкулова – старший преподаватель кафедры иностранных языков Педагогического колледжа города Курган-Тюбе. Телефон: **(+992) 918-84-96-27**

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЦВЕТ КОЖИ ЛИЦА ЧЕЛОВЕКА

Ш.Р. Хасанова

Таджикский национальный университет

Прилагательные таджикского языка, служащие для характеристики внешности человека по особенностям цвета кожи его лица, количество их равно 17 единицам, также широко представлены в таджикском языке. Данные прилагательные в основном образованы по следующим моделям:

а) «указатель цвета+*рӯй*»: зардрӯй, рӯйзард, сурхинарӯй, русурх, сурхрӯй, рӯсиёх, сиёхрӯй, сафедрӯй, сафедчарӯй, русафед;

б) «указатель цвета+*рух(сор)*»: сурхрухсор, сафедрухсор, гулгунрух(сор);

в) «указатель цвета+чехра»: **сиёхчехра**, **сурхчехра**, **сафедчехра**, **чехрагулгун**;

Все перечисленные прилагательные относятся к нейтральной лексике таджикского языка, поскольку являются стилистически не окрашенными словами, однако существительное **рӯй** и производные от него перечисленные выше прилагательные в таджикском языке употребляются намного чаще, нежели производные от **рухсора** и **чеъра**.

Прилагательные **сурхинарӯй**, **рӯсурх**, **сурхрӯй**, **сурхрухсор**, **сурхчехра**, **чехрагулгун**, **чехрагулнор** составляют один синонимический ряд с общим значением «он ки ранги рӯяш ба сурхӣ моил аст» - краснотелый, с румяным лицом. Эти прилагательные, как и прилагательные русского языка **румянотелый**, **розовотелый**, **краснотелый**, входящие в синонимический ряд, содержат указание на цвет лица. Данный признак может быть более или менее постоянным признаком, поскольку человек может обладать данным цветом лица вследствие молодости и хорошего здоровья, то есть имеют тенденцию сочетаться с названиями лиц молодого возраста, например, **розовотелый** юноша.

Обе были в одинаковых, новеньких, голубых платьях – свежие, **румяные**, веселые...[11, 417]. - *Хар ду духтарак дар бар куртаҳои нави осмониранг доштанд, ботароват, сурхру ва хушхол буданд* [12, 8].

Вместе с тем данные прилагательные могут свидетельствовать и о временном признаке лица человека, ибо румянец на лице выступает при морозе.

Грубые, просторечные прилагательные **красномордый**, **краснорожий** и их таджикский эквивалент **сурхсуммот** со значением «имеющий красное, некрасивое лицо» также можно включить в указанные синонимические ряды, хотя они редко используются в целях физической характеристики человека и зачастую употребляются как бранные слова.

Следует также особо отметить, что прилагательные **рӯсурх**, **сурхрӯй**, **сурхрухсор**, **сурхчехра** в таджикском языке не только характеризуют цвет лица человека, но и употребляются в метафорическом значении. Языковая картина мира подразумевает использование данных прилагательных в переносном значении «достойный, порядочный, незапятнанный»

Прилагательные **сафедрӯй**, **сафедчарӯй**, **рӯсафед**, **сафедчехра**, **сафедрухсор** в таджикском языке входят в один синонимический ряд со значением «он ки ранги рӯяш ба сафедӣ моил аст» - белолицый. Данные прилагательные, как и их русские эквиваленты **белолицый**, **светлолицый**, **светлолицкий** имеют общую сему «со светлой кожей лица» и принадлежат к нейтральной лексике, за исключением **светлолицкий**, которое отличается своей стилистической принадлежностью и относится к устаревшей книжной лексике.

В переднем углу гостиной у сандали сидел белолицый и рябоватый человек [9, 211]. - *Дар пешгоҳи меҳмонхона, дар кодоки сандали як шахси сафедчарӯйи доғи нагзадор нишаста буд* [10, 73].

Более того, перечисленные прилагательные несут в себе положительную эмоциональную окраску и подчеркивают в сопоставляемых языках общую особенность красоты лица и используются в переносном значении «красавец, красавица». Следует отметить в этой связи дискуссионность мнения ряда ученых, в частности М.Р. Натха, об отнесенности в данный синонимический ряд прилагательных **бледнотелый**, **бледнотелый**, **бледный**. Поскольку эти прилагательные, как и их таджикские эквиваленты **рангпарид**, **рангканда**, **тирарӯй** указывают на временный признак лица человека, так как бледность может быть результатом плохого здоровья, и имеют несколько иную общую сему «заъир, нотоб, бемор» - «лицо без румянца».

Прилагательные **рӯсиёх**, **сиёхрӯ**, **сиёхчехра** составляют синонимический ряд со значением «он ки рӯяш сиёҳранг аст» - темнотелый, чернотелый.

Вай марде буд қоматбаланд, сиёхчехра ва қулӯтариш [7, 472]. - *Это был высокий, смуглый мужчина с густой окладистой бородой* [8, 261].

Прилагательные **сабзина**, **сабзинарӯ**, **сабзиначехра**, **гандумгун** также указывают на цвет лица, сравнивая его с цветом пшеницы, по ФТЗТ данные единицы трактуются как «гандумирӯ», а по ТРС имеют соответствие «смуглотелый, смуглый».

Майя Пегливанова – духтаракӣ дар асл мисли лӯлидухтарон гандумгун, хушрӯй, сиёхчаши... [6, 15]. - *Майя пегливанова, природно смуглая, как цыганка, красивая чернокожая девушка...* [5, 12].

Русские эквиваленты данного синонимического ряда **темнотелый**, **чернотелый**, **темнотелый**, **чернотелый**, **смуглотелый** также указывают на различные оттенки одного и того же цвета. То есть члены данного синонимического ряда отличаются не только

оттенками значений, так как **черноликий** и **чернолицый** указывают на более темный цвет лица, а также своей стилистической окрашенностью, так как сложные прилагательные с основой *лик* относятся к устаревшей лексике.

Более того, в русском языке употребляются как бранные слова, указывающие на цвет лица, прилагательные **черномазый**, **черномордый** и **чернорылый**, имеющие значение «с очень черным, некрасивым лицом», к которым не было выявлено эквивалентов в таджикском языке:

Впереди шли директор шахты №1 – бис Валько, плотный бритый мужчина лет пятидесяти, в пиджаке и сапогах, с лицом мрачным и черным, как у цыгана [5, 19]. Валько, марди тануманди риштарошидаи тахминан панчохсола, ки дар танаи пиджак ва дар пояи муза дошт, чехраи хира ва мисли руи лули сиёх буд [6, 27].

Прилагательные таджикского языка **сиёхрӯ**, **рӯсиёх**, **сиёхчехра**, **сабзинарӯ**, **сабзиначехра** и их русские эквиваленты **чернолицый**, **темнолицый**, **темноликий**, **черноликий**, **смуглолицый** при их использовании для физической характеристики человека выступают антонимами по отношению к прилагательным **сафедруй**, **сафедчаруй**, **сафедчехра**, **сафедрухсор** таджикского и **белолицый**, **светлолицый**, **светлоликий** русского языка. Однако, наряду с этим, в противовес своим русским эквивалентам, таджикские прилагательные **рӯсиёх** и **сиёхрӯ** несут в себе не только характеристику лица человека, но и зачастую используются носителями языка в переносном значении «пристыженный, осрамленный, опозоренный» и в этой связи могут выступать антонимами прилагательных **рӯсурх**, **сурхруй**, **сурхрухсор**, **сурхчехра** с общей семой «достойный, порядочный, незапятнанный».

Качественные прилагательные, как русского, так и таджикского языка помимо обозначения признаков красноты, белизны и черноты кожи лица человека, могут указывать и на другие цветовые особенности. Так прилагательные таджикского языка **зардрӯ** и **рӯзард** и их русский эквивалент **желтолицый**, указывают на желтизну лица человека и нездоровый вид его обладателя. В этом случае данные прилагательные могут выступать антонимами по отношению к **чехрагулгун**, **сурхинарӯ**, **чехрагулнор** и **краснолицый**, **розоволицый**. Но если лексические единицы **зардрӯ** и **рӯзард**, помимо характеристики лица человека, подчеркивают эмоциональное состояние человека и имеют значение «переживающий, страдающий», то в русском языке желтизна лица является еще и показателем принадлежности к определенной расе.

Примечателен тот факт, что характерной особенностью использования прилагательных данной лексико-семантической подгруппы в рассматриваемых языках является их использование как в составе сложного прилагательного, так и в составе именной конструкции, например, **краснолицый – с красным лицом** в русском и **сурхрӯ – рӯйи сурх** в таджикском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. БАС (Большой академический словарь) – Словарь современного русского лит. языка. – М – ЛТ.: АН СССР, 1950-1965. – Т.1–17.
2. МАС (Малый академический словарь) – Словарь русского языка. – М.: АН СССР, 1957-1961. – Т.1-4.
3. Словарь синонимов русского языка. – Л.: Наука, 1970-1971. – Т.1-2. – 1536 с.
4. Словарь русского языка / Сост. С. И. Ожегов; под. ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1984. – 816 с.
5. А.А.Фадеев. Молодая гвардия / А.А.Фадеев. – М.: Просвещение, 1982. – Ч.1-2. – 528 с.
6. А.А.Фадеев. Гвардия чавон / А.А.Фадеев; перевод Х. Ахрори. – Душанбе: Маориф, 1985. – Ч. 1. – 456 с.
7. Чалол Икромӣ. Духтари оташ. («Дарбадарӣ» фасли дуум) / Чалол Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 560 с.
8. Джалол Икромӣ. Двенадцать ворот Бухары: Трилогия. Роман «Дочь Огня» («Скитания» часть вторая) / Джалол Икромӣ; перевод с таджикского Л. Бать, В. Смирновой, М. Явич. – Москва: Советский писатель, 1987. – 768 с.
9. Садриддин Айни. Повести и очерки «Смерть ростовщика» / Садриддин Айни; перевод О. Сухаревой. – Душанбе: Маориф, 1983. – 393 с.
10. С. Айни. Марги судхур / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. – 215 с.
11. Толстой Л.Н. Война и мир / Л.Н. Толстой. – Москва: Худ. литература, 1983. – Т.1-2. – 832 с.
12. Толстой Л.Н. Чанг ва Сулх / Л.Н. Толстой; перевод Х. Ахрорӣ. – Сталинобод, 1957. – Т. 2. – 377 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЦВЕТ КОЖИ ЛИЦА ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматривается ЛСГ прилагательных, выражающие цвет кожи лица человека, их способ образования в таджикском языке на фоне русского языка. Приводятся примеры из художественного текста с указателями цвета кожи человека.

Ключевые слова: лексико – семантическая группа, модель, цвет кожи, эквиваленты, синонимический ряд.

LEXICON-SEMANTIC GROUP OF ADJECTIVES, EXPRESSING A COLOR FACIAL OF M

In the article LСГ is examined прилагательных, expressing a color facial of man skins, their method of education in the Tadjik language нв background of Russian. Led examples from artistic text with the pointers of color of skin.

Key words: Lexico is a semantic group, model, color of skin, equivalents, synonymous row.an skins.

Сведения об авторе: *Ш.Р. Хасанова* - Таджикский национальный университет

КЛАССИФИКАЦИЯ НУМЕРАЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Т. Тагоева

Курган-Тюбинский государственный университет им.Носира Хусрава

Существительные, реализующие сему числа, в лингвистической литературе обозначаются различными терминами: «счетные слова» (Пешковский, 1956), «счетные существительные» (Грамматика 1960), «количественные слова» (Виноградов 1972), «определенно-количественные слова» (Шахматов 1952), «слова меры и веса» (Филин 1966), «нумеративы», «substantival quantifiers» (Jespersen 1949), «words of number and amount», «quasi-nouns» (Little, Fowler, Coulson 1956) и др. В целом, нам кажется, различие в терминах – названиях количественных существительных связано с разными основами определения количественных отношений в семантической структуре количественных существительных. В настоящей работе существительные, содержащие сему количественности, принято назвать нумеративами или нумеральными существительными.

Учитывая многообразие семантических соотношений различных аспектов проявления количественных отношений в семантической структуре существительных, исследователи проявляют различный подход также к классификации существительных. Эта классификация отражена в работах Швачко С.А. (Швачко 1982, 31-32), Науменко Н.И. (Науменко 1984, 5-8), Игнатьевой Э.В. (Игнатьева 1982, 11-13), Чернюка Н.И. (Чернюк 1978), А.В. Воронцова (Воронцов 1990, 203-204), (Джумаев 1987) и др. Приводимые в них типы классификации, конечно, различаются степенью охвата материала, лингвистической направленностью самой классификации.

Классификация, проводимая ниже, является попыткой обобщения классификаций существительных - нумеративов, предпринятых в исследованиях. В то же время в основе ее ставится конкретное свойство существительных, обозначающих количество – их дифференциальный семантический признак.

Изучение субстантивных лексических единиц при выражении категориального понятия количественности во взаимной связи и обусловленности показывает, что количественные отношения в системе существительных многоаспектны и многоуровневы, выделяясь как особые единицы лексико-грамматической системы и иерархической организации структуры существительных, обозначаясь как лексическими, так и лексико-грамматическими средствами, при которых грамматические и лексические средства используются в синтезе, дополняя, усиливая или заменяя друг друга.

В целом, следует указать на двухуровневый аспект количественных отношений в системе существительных:

- 1) категориально - грамматический уровень;
- 2) лексико-семантический уровень.

Каждый уровень отличается особым способом обозначения количественности, связанным с отношением обозначаемого содержания с понятийной сигнификативной или денотативной соотносительностью значения слов или с общим, отвлеченным языковым значением, присущим ряду слов, объединенных единством грамматических форм (словоформ). Исходя из этого, категориально-грамматический уровень отражает обозначение количества как обобщенные грамматические свойства и значения, находящие свое регулярное выражение морфологическими средствами. Сюда относятся такие обобщенные грамматические значения, как оппозиции единичности // множественности, исчисляемости // неисчисляемости (*китоб* –

китобат, одам – одамият, суд – судя) и другие, проявляющиеся в категории числа (единственное // множественное), определенности // неопределенности (*китоб* – *китобе*, *одам* – *одаме*) и др.

Лексико-семантический уровень соотносится с лексическим значением, содержанием слов, отображающимся в представлении количества в семантике слова.

Разграничивая двухуровневый аспект выражения количества в системе существительных, мы не отрицаем тесную взаимосвязь содержания количественности в языке с различными его уровнями. В то же время разграничения двухуровневой представленности значения количественности является фактом языковой действительности. Первый уровень проявляется в оппозициях, выделяемых в содержательной структуре грамматических значений, охватывающих как формальный, так и содержательный аспект количественности в системе существительных. Сравните: *оҳу* – *оҳуе* – *оҳувон*, *одам* – *одаме* – *одамон* и др.

Основываясь в целом на критериях обусловленности количественного значения в качестве ядра лексических единиц, тесной взаимосвязи и взаимопроникновения лексического и грамматического уровней, вхождения семантического признака количественности в основные лексико-грамматические разряды существительных, лексический уровень выражения количественности в системе существительных считается основным. Поэтому мы считаем, что в качестве ядра обозначения признака количественности в системе существительных выступают лексические единицы.

В работе предпринимается классифицировать количественные существительные по способу словопроизводства. Каждый лексико-грамматический разряд количественных существительных распределяется по структурным типам: корневые слова, производные слова, сложные и сложнопроизводные слова.

Корневые слова не имеют специальных маркеров количественности, так как это значение передаётся имплицитно. При изучении категории количественности в системе существительных этот способ представил большую трудность. Поэтому, подвергнув полной инвентаризации весь материал английского и таджикского языков, мы произвели билингвистическую селекцию единиц, обозначающих количественную лексику в системе имен существительных.

Количественные отношения в лексико-семантической структуре существительных выражаются в виде конкретных семантических признаков, с другой стороны, они обусловлены контекстным использованием, переосмыслением семантики существительного, чаще основанного на метафоре и метонимии.

Парадигматические отношения на семантическом уровне проявляются в оппозитивных отношениях точного // неточного, определенного // неопределенного, большого // малого количества, а также в частных соотношениях ряда или групп слов по дифференциальным семантическим признакам (*monosemy* – *gasemy*, *singularity* – *plurality*, *solitude* – *multitude*, *majolil* – *minority*, *bit* – *lot*, *macrosystem* – *microsystem*, *number* – *part*, *eternity* – *particle*).

Выражение семантической оппозиции точности // неточности, как известно, является одной из основных в содержательной структуре количества. Она, как было рассмотрено выше, широко представлена в системе числительных. Точность // неточность количества становится также главной семантической оппозицией и в структуре количественных существительных, при этом она охватывает фактически все семантическое поле данных существительных.

Точное количество характеризуется однозначностью отображаемых им числовых значений. Неточное количество отображает более чем односложное числовое значение, неконкретно, приблизительно.

Мезуративы – это существительные, которые употребляются с не дискретными единицами при выражении предметности, объема, веса, отношении дименсионального плана, составляют группу слов меры и веса [13, 45].

В других случаях количественный семантический признак в семантике существительных проявляется в тесной взаимосвязи и взаимообусловленности с их лексико-грамматическим значением. Взаимосвязь морфологической формы, особенности проявления категориально семантических отношений в содержательной структуре слова обуславливает способ проявления количественных отношений в существительных. Количественные отношения в семантике существительных основываются на оппозиционных рядах, соотносящихся с признаками единичности и множественности (*monosemy* – *polysemy*, *singularity* – *plurality*, *solitude*, *mull* – *tude* – *моносемия* – *полисемия*, *танҳо* – *чамъ*,); большого и малого количества (*majority* – *minority*, *bit* – *lot*, *macrosystem* – *microsystem*, *myriad* – *particle* – *макросистем* –

микросистем, мириад -); статальности - партитивности (*number - part, eternity - bit*), якзана - дузана, ҷуз – кул, великан -лилипут, громадина -малютка, целое - часть и др.

Кроме того, следует обратить внимание на лексико-семантические группы существительных, выражающих значение количественности в контекстной актуализации, семантическую классификацию которых выявляет общность структурных типов, состоящих из нескольких структурных микротипов и микрогрупп.

В целом учет особенностей соотношения семантических признаков как категориально-грамматических, так и понятийно-семантических объективирует следующую классификацию существительных с количественными значениями:

1) конкретно-точные количество: англ: *poun, trio, dozen, etc.*; тадж: *лутп/л, мемп, грамм/г., центнер/ц.* и др.;

2) неопределенно-ограниченное количество: англ: *group, cup, spoonfull* и др.; тадж: *саф, катор, гурух, сабад, канор* и др.;

3) неопределенно-большое количество: англ: *sea, mountain, rain, army, etc.*, тадж: *чаҳон, қабат – қабат* и др.;

4) неопределенно-малое количество: англ: *drop, atom, ounce*; тадж.: *чакра, қатра, луқма, порча* и др.

Содержание каждого из аспектов выражения количественности в структуре существительного передается разнообразными и в то же время взаимосвязанными средствами языка, являющимися единицами разных уровней языковой системы: грамматического, морфологического, лексического и др. Образуя систему функционально-семантического поля количественности на основе общности функциональной семантики, каждый из которых характеризуется собственными индивидуальными особенностями, семантическим содержанием, особенно это различие проявляется между лексическим и грамматическим значениями, проблема которого нашла достаточно конкретного определения в языкознании с начала XX века.

Выделяемые общекатегориальные семантические типы количественных отношений в системе существительных охватывают фактически все количественные признаки, характерные для выражения количественных отношений в общей системе языка. Охватывать с целью научного анализа все аспекты выражения количественных значений в системе существительного в пределах одного исследования нецелесообразно и невозможно ввиду огромного материала, представляемого в обоих языках. В подтверждение мысли о широте представленности существительных с количественным значением свидетельствует хотя бы тот факт, что только с производными от некоторых числительных в каждом из сопоставляемых языков представлено достаточно слов: *two, twice, two-headed, two-raged, two-seater* и др. – *даҳмарда, даҳкарата, даҳқадоқи, даҳрӯза, даҳсола, даҳошёна* и др. Учитывая также то, что целью настоящей статьи является анализ количественных отношений нумеральности в сопоставляемых языках, мы ограничимся рассмотрением существительных, в семантической структуре которых количественные отношения представляют в наиболее близкой к числительным понятийном и содержательном виде.

Как свидетельствует материал, указанная специфика обозначения количественных отношений в наибольшей степени представлена в семантической структуре существительных первой группы, а также частично в некоторых аспектуальные содержания количественных отношений в других семантических группах, в частности, третьей группы и других. В целом здесь рассматриваются в сопоставительном плане те существительные, которые служат для обозначения и выражения конкретного, точного количества и в аспекте обозначения количественных отношений наиболее близки к номинации количества к числительным. Семантическая идентичность существительных, наподобие *пяток, десяток, пара, сотня* и т.п. давало повод некоторым исследователям отнести их к числительным. Такого мнения придерживался академик А.А. Шахматов, который относил их к так называемым числительным «совокупительным», так как они называют количественные представления не само по себе, а в сочетании с существительными *пара лошадей, пара сапог, сотня яиц, дюжина ложек, осьмушки табаку* и т.п. [12, 91-93].

Акуленко отмечает, что слова меры и веса - нумеральные слова, денумеративы, производные от числительных и реализующие значения количества сопутствующим семами, семантически тяготеют к числительным [1]. Однако, приближаясь к

числительным по способу характеристики общих признаков, функциональная нагрузка каждого из лексико-грамматических разрядов реализуется специфически. Как показывает анализ семантической структуры существительных, содержащих интегральные количественные семантические признаки, в зависимости от проявления дифференциальных признаков, наиболее близки в обозначении категории числа к числительным, подразделяются на несколько видов типологических отношений в выражении категории количества существительных, что основывается на учете особенностей характеристики оппозитивных отношений как в самой структуре категории количества в системе существительных, так и в её противопоставлении подобным отношениям в системе числительных и других частей речи.

Парадигматическая организация отношения количественности в существительных представлена системой противопоставлений, каждая из которых характеризуется свойственным ей набором признаков. Так, в существительных *time, eternite, period* – *замон, вақт, абад, сол* и др. понятие времени как особая категория объективной действительности соотносится с обозначением конкретных количественных отношений. В их структуре проявляются определенные оппозитивные отношения, служащие для образования парадигматических групп количественных существительных. Сравните семантическую оппозицию существительных *second, day, year, centenary* приведенным выше существительным на основе обозначения конкретного и абстрактного количества.

На основе характеристики парадигматической организации отношения количественности очерчиваются виды существительных, включенных в систему категории количественных: денумеративы - мезуративы: счетные слова - слова меры и веса образуют понятийное поле конкретно-точного выражения количества в системе существительных. По функциям и специфике числового обозначения количественные существительные подразделяются на нумеральные слова и мезуративы.

Нумеральные существительные – это существительные предметно-счетной или совокупно счетной семантики, выполняющие функцию числовых показателей по специфике обозначаемых отношений.

Мезуративы употребляются с недискретными единицами при выдвигании протяжности, объема веса, отношений димензиального плана. Существительные, употребляемые с недискретными единицами при выражении протяженности, объема, веса, отношений димензиального плана, составляют группу слов меры и веса (мезуративов).

Таким образом, семантика нумеральности и сама нумеральная функция в сопоставляемых языках является одной из основных в функционировании существительных в семантико-синтаксической структуре существительных. Поэтому в качестве основы классификации существительных нумеральной семантики прежде всего следует учитывать функциональные особенности самого существительного.

Таким образом, по совокупности семантических функций в структуре нумеральной количественной семантики существительных следует выделить лексико-семантические типы и подтипы нумеральных существительных. Прежде всего, по тем же функциональным особенностям в структуре нумеральных существительных следует разграничить два основных типа семантических оппозиций:

1. Нумеральные слова – единицы измерения.

2. Нумеральные слова – указатели категориальной принадлежности исчисляемого предмета.

Каждый из выделяемых типов семантически неоднороден и представлен в многообразии семантических групп нумеральных существительных.

1. Нумеральные слова – единицы измерения – тип нумеральных слов, функционирующих в языке для обозначения любых мер, включая метрические единицы всех видов, названия предметной совокупности и множества, обозначение части, делимости. По конкретным семантическому многообразию представленных в структуре лексических единиц семантических признаков нумеральные слова – единицы измерения подразделяются на следующие подтипы:

- а) нумеральные существительные, обозначающие меры длины: англ.: *mile, yard, inch, inches, foot, feet, furlong*, – тадж.: *чақрим, ангушт, ваҷаб, газ, қадам, санг, фарсах, метр, сантиметр, километр, мили баҳрӣ* и др.;

- б) нумеральные существительные, обозначающие меры площади: англ.: *acre, meter quare, yard, hectare* и др.; тадж.: *таноб, чақрим, десятина, гектар, метри мураббаъ // мураббаъметр*;

в) нумеральные существительные, обозначающие меры времени: англ.: *day, month, minute, second, year; season*; тадж.: *сол, моҳ, ҳафта, шабонарӯз, рӯз, соат, дақиқа, сония* и др.;

г) нумеральные существительные, обозначающие меры объема: англ.: *barrel, ounce, bushel, hundredweight, ton, pound, carriage* и др.; тадж.: *ҷувол, стакан, литр, қанор, вагон, сабад* и др.;

д) нумеральные существительные, обозначающие меры веса: англ.: *pound, ton, funt, pud, gramm, center* и др.; тадж.: *мискол, манн // манн, сер, санг, қадок, пуд, грамм, центнер* и др.;

е) нумеральные существительные, обозначающие меры скорости: англ.: *meter-square, kilometer-square, kilometer-hour* и др.; тадж.: *метр-сония, километр-соат, метр-сония дар квадрат, километр-соат, километр-соат дар квадрат* и др. Как отмечает Джумаев А., исследовавший нумеративы таджикского языка, существительные, обозначающие меры скорости, в большинстве-это кальки – сложносоставные слова и лексикализованные словосочетания, проникшие в таджикский язык из русского [5, 16];

ж) нумеральные существительные, обозначающие меры температуры: *дараҷа, градус*;

з) нумеральные существительные, обозначающие меры энергии: англ.: *fathom, calorya, watt, cilowatt, cilowatt-hour* и др.; тадж.: *калория, ватт, киловатт, киловатт-соат* и др.;

и) нумеральные существительные, обозначающие меры стоимости: англ.: *pound, shilling, dollar, pence, funt, funt-sterling*; тадж.: *дирам, тага, тилло, манот, сум, сомони, тин, мирӣ, доллар, риёл* и др.;

к) нумеральные существительные, обозначающие совокупность и множества однородных предметов, живых существ: англ.: *set, parcel, series, herd, covey*; тадж.: *пушта, туда, рама, пода* и др.

л) нумеральные существительные, обозначающие совокупность коллективов людей: англ.: *croud, bodi, gang*; тадж.: *звено, бригада, рота, гурӯҳ* и т.д.

м) нумеральные существительные, обозначающие меру слоев и ярусов: англ.: *row*, тадж.: *ошён, кабат, печ, катор, саф* и др.

н) нумеральные существительные, обозначающие части, делимости при счете предметов, связанных с едой: англ.: *mouthful, piece*, и др.; тадж.: *қулт, луқма, даҳон, тика* и др.;

о) нумеральные существительные, обозначающие малую меру: англ.: *tear, fist, base, kind* и др. тадж.: *муит, каф, қабза, қатра, чакра* и др.;

п) нумеральные существительные, обозначающие качественную характеристику меры, род, вид или сорт предмета: англ.: *sort, kind* и др.; тадж.: *хел, навъ, сорт, намуд* и др.;

р) нумеральные существительные, обозначающие совокупность единиц измерения: англ.: *bushel, peck, imch* и др.; тадж.:

с) нумеральные существительные, обозначающие общее название количества: англ.: *number, quantity* и др.; тадж.: *адад, шумора* и др.;

т) нумеральные существительные, обозначающие количество сосудов, контейнеров: англ.: *bottle, box, cup* и др.; тадж.: *контейнер, бочка, кутти, стакан* и др.

у) нумеральные существительные, обозначающие количественные разделы: англ.: *bit, slice, piece* и др.; тадж.: *бит,*

2. Нумеральные слова – указатели категориальной принадлежности исчисляемого предмета включают слова, обозначающие общие указания на штурность предмета, указания на его существование как отдельное целое, а также конкретные указания основные классы предметов [Джумаев1987, 8]. В зависимости от обозначения конкретного вида указателей категориальной принадлежности исчисляемого предмета к данному типу относятся следующие подтиповые семантические группы нумеральных существительных:

а) нумеральные существительные, обозначающие измерение печатной и рукописной продукции – “весьма специализированная по значению, но довольно обширная подгруппа, свидетельствующая о многообразии и богатстве таджикской письменной культуры: *боб, фасл, сатр, саҳифа* и мн.др.); некоторые существительные этой подгруппы могут выступать и как классификаторы, и как единицы измерения *чилд, нусха, номгуй*“ [5, 17] и др. В английском: *clay, kind* и др.

б) нумеральные существительные, обозначающие парность предметов, очень немногочисленные: англ: *model, list, pair*, тадж.: *ҷуфт*: як *ҷуфт* *гушвора* "пара серег", *200 ҷуфт* *муза* "200 пар сапог" и его просторечные эквиваленты *қуш*, *қуша*; и др.;

в) нумеральные существительные, обозначающие языковые единицы при счете: англ: *word, piесе* и др.; тадж.: *калима, сухан, гап* и др.

г) нумеральные существительные, содержащие указания на штучность предмета и сочетающиеся с универсальным энклитическим нумеративом субстантивного происхождения -то // - та "штука" : англ: *piесе*, тадж.: *як-то дафтар, садт-о китоб, ним-та нон, даҳ-то дарахт* и др.;

д) нумеральные существительные, указывающие на классы лиц при счете: англ.: *number, people, person* и др.; тадж.: *кас, нафар, сар*;

е) нумеральные существительные, указывающие на классы животных при счете: тадж.: *сар, раъс* и др.;

ж) нумеральные существительные, указывающие на классы неодушевленных предметов при счете: *дона, адад*.

Как видно из приведенного материала, легшего в основу классификации, наиболее распространенными нумеративами в системе существительных являются лексические единицы, служащие для обозначения мер. При этом среди них выделяются как слова для обозначения точного количества, так и приблизительного, основанного также на метафорическом переосмыслении значения существительных.

Слова меры и веса соотносятся с терминологической лексикой. Они характеризуются однозначностью, точностью, системностью, синэмоциональностью, синсинонимичностью. Детерминологизируясь, они образуют новые прагматические ряды, соотносящиеся с 'много' и 'мало'.

Существительные нумеральной семантики в сопоставляемых языках представляют собой классы слов, имеющих открытую структуру, постоянно меняющихся и пополняющихся в результате социолингвистических факторов развития языка. В этом отношении следует указать на важную закономерность становления и развития нумеральных существительных в таджикском языке.

Происхождение существительных с количественным значением в целом отражает пути становления нумеральных существительных в сопоставляемых языках. Для таджикского языка история становления нумеративов была подробно рассмотрена А.Джумаевым [5]. Он предлагает по источнику происхождения классифицировать их на подгруппы, которых придерживаемся также в данной работе.

Прежде всего среди нумеральных слов, как и во всей лексике, следует разграничить исконные и заимствованные слова.

Источниками происхождения нумеральных существительных в таджикском языке является, прежде всего, наследие самого таджикского языка, т.е. исконно-таджикские слова. Как правильно замечает Джумаев А., «они составляют ядро разряда классификаторов и значительную часть традиционных единиц измерения» [5, 14].

ЛИТЕРАТУРА

1. Акуленко В.В. Категория количества в современных европейских языках / В.В. Акуленко. – Киев: Наукова Думка, 1989.
2. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. – М., 1972.
3. Воронцова Г.Н. Очерки по грамматике английского языка / Г.Н. Воронцова. – М.: Издательство иностранной литературы, 1990. – 399 с.
4. Грамматика русского языка. – М., 1980. – 638 с.
5. Джумаев А. Лексико-грамматические особенности нумеративов и нумеральных слов в таджикском языке: автореф. дисс... канд. филол. наук / А. Джумаев. – Л., 1987. – 23 с.
6. Игнатъева Э.В. Средства выражения количественных отношений в системе имени в структуре английского языка: автореф. дисс... канд. филол. наук / Э.В. Игнатъева. – 1982.
7. Науменко Н.И. Средства передачи значения размытого количества именем числительным в современном английском языке: автореф. дисс... канд. филол. наук / Н.И. Науменко. – Л., 1984. – 19 с.
8. Пешковский А.М. Русский язык в научном освещении / А.М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
9. Филин Ф.П. Лексика русских народных говоров / Ф.П. Филин. – М.-Л.: Наука, 1966. – 223 с.
10. Чернюк И.И. Количественные градации в системе имен английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук / И.И. Чернюк. – М., 1978. – 20 с.
11. Шахматов А.А. Из трудов по современному русскому языку / А.А. Шахматов. – М.: Учпедгиз, 1952. – 271 с.
12. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – М., 1957. – С. 91-93

13. Швачко С.А. Английские числительные и их место в лексико-семантическом поле количества: дис.... д-ра филол. наук / С.А. Швачко. - Сумы, 1982. - 360 с. - Машинопись.
14. Jespersen O. Essentials of English Grammar / O. Jespersen. - London: 1949. - 388 p.
15. Little W. The Shorter Oxford English on Historical Principles / Little W., Fowler H.W. Coulson J. - 1956.

КЛАССИФИКАЦИЯ НУМЕРАЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье анализируются нумеральные существительные с точки зрения отражения количественной семантики, в зависимости от которой проводится их классификация на виды и подвиды.

Ключевые слова: нумеративы, существительные, парадигматические отношения, уровни количественных отношений, семантическая оппозиция, семантические типы и подтипы.

CLASSIFICATION NUMERALLY NOUNS IN TAJIK AND ENGLISH

The article analyzes numeral nouns from the point of view of the reflection quantitative semantics, depending on which are their classification at the species and subspecies.

Key words: enumerative, nouns, paradigmatic relations, levels of quantitative relations, semantic opposition, semantic types and subtypes.

Сведения об авторе: *Т. Тагоева* – кандидат филологических наук, доцент, докторант Курган-Тюбинского государственного университета им. Носира Хусрава

ЗАБОНШИНОЌ ДАР АФҶОНИСТОН ВА ПАЙВАНДИ ОН БО РАҲИМИ ИЛҶОМ

Мунири Баҳром
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пажӯҳишҳои забонӣ дар Афғонистон ба ҳайси китоби мустақил, ҳаммонанди сабқшиносӣ ва нақд ба мафҳуми имрӯзин ҷавон буда, таърихчаи чандон тӯлонӣ надорад ва умри он наздик ба сад сол мерасад. То он ҷо, ки мадорики дастдошта нишон медиҳад, нигориши масоили забоншиносӣ ва дастури забон дар Афғонистон, пас аз соли 1923 милодӣ, бо «Сарфу нахви форсӣ» аз Саидмахмуди Сомӣ ва «Дастури забони форсӣ ё Сирочулқаовид» аз марҳум Абдулғафури Надими Кобулӣ ва бо «Қавоиди форсӣ» аз Қорӣ Абдуллоҳ оғоз меёбад. Шоёни зикр аст, дастурҳои китобие, ки то имрӯз дар Афғонистон навишта шудаанд, теъдодашон маҳдуд будаанд ва зиёда аз сӣ чилд таҷовуз намеkunанд. Аммо, дар байни ин осор ба навиштаҳои гаронсанге бармеҳурем, ки ҳама саропо бикр ва тозаанд ва аз нахустин пажӯҳишҳои дақиқи забоншиносӣ на танҳо дар Афғонистон, балки дар ҳавзаи васеи забони порсии дарӣ маҳсуб мешаванд, ки «Равиши ҷадид дар таҳқиқи дастури забони дарӣ» аз Раҳими Илҳом ва «Дастури забони муосири дарӣ»-и Накхат Саидӣ намунаи он аст. Ва ҳамчунон иддае аз чунин осор танҳо ном боқист ва ба даст овардани он қорест душвор. Монанди «Дастури забони форсӣ» аз Саид Махмуди Сомӣ ва «Дастури забони форсӣ ё Сирочулқаовид» аз Абдулғафури Надими Кобулӣ, «Дастури форсии Кобулӣ»-и Равон Фарҳодӣ, «Дастури забони дарӣ» аз Муҳаммадуллоҳи Лутфро метавон ном бурд. Ва гурӯҳе ҳам нисбатиянд, нисбатӣ бадин маъно, ки сирф ба қасе нисбат дода шудааст, вале то ҳанӯз басо забоншиносон ва дастурнависоне, ки ман бо эшон дар тамад будаам, надидаанд ва дар ҳеҷ маъҳаз ва манбае қадом китобе ҳам наомадааст: монанди «Дастури забон»-и Абдулҳусайни Тавфиқ ва «Дастури забон»-и Муҳаммад-иброҳими Халил. Аммо, иддаи дигаре аз дастурҳо ва навиштаҳои перомуни масоили забоншиносӣ борҳо иқболи ҷоп ёфтаанд. Ва аз ҷониби дигар, бо мавозин ва меъёрҳои дастурнависӣ, наметавон ҳамаи ин дастурҳоро дастур хонд ва муаллифони онҳоро дастурнавис, зеро теъдоди аз ин дастурҳо тӣҳӣ аз ҳаллоқият, ибтикор ва навоарӣ буда, сирф рӯнавиштҳо ва тақлидҳои маҳзе мебошанд ва баръакс, теъдоди дигаре дорои навоариҳо ва назарияҳои дақиқи илмӣ бар мабноси назарияҳои навини забоншиносиянд. Лекин гурӯҳи нахустро ҳам наметавон монанди бархе аз дӯстон, ки таҳқир ва тақфирро дар ҳам омехта сари онҳо мекубанд, аз худ ронд. Зеро, онҳо дар пешгуфторҳо ва пешдаромадҳои худ эътироф намудаанд, ки дастурашон ҷомеъ набуда, барои донишомӯзони ибтидоӣ ва дар ҳадди як гирдоварӣ мебошад. Дар ин ҷо метавон китобҳои таълифшуда перомуни масоили забоншиносӣ ва дастури забонро бар асоси соли таълифашон чунин феҳрист намуд:

1. Сарфу наҳви форсӣ (Саидмахмуди Сомӣ, соли 1923)
2. Дастури забони форсӣ ё Сирочулқавоид (Абдулғафури Надим, ҳудуди солҳои 1934- 1949)
3. Кавоиди форсӣ (Қорӣ Абдуллоҳ соли 1927)
4. Дастури забони форсӣ (Абдулҳақи Бетоб, соли 1954)
5. Дастури Кобулӣ (Равон Фарҳодӣ, соли 1955)
6. Муқаддимае бар дастури забон (Раҳими Илҳом ҳудуди солҳои 1961-1963)
7. Модари забони дарӣ (Абдулҳайи Ҳабибӣ, соли 1963)
8. Дастури забони дарӣ (Абдулҳабиби Ҳамидӣ, соли 1968)
9. Дастури забони муосири дарӣ (Накҳат Саидӣ, соли 1969)
10. Равиши ҷадид дар таҳқиқи дастури забони дарӣ (Раҳими Илҳом, соли 1970)
11. Дастури забони дарӣ (Муҳаммадҳайдарӣ Лаҳиб, соли 1978)
12. Овошиносӣ (Айниддини Наср, соли 1979)
13. Дастури забони дарӣ (Муҳаммадуллоҳи Лутф, соли 1981)
14. Лаҳҷаи дариӣ Парвон (Усмонҷон Обидӣ, соли 1982)
15. Забоншиносӣ (Муҳаммадхусайни Шайхзода, соли 1983)
16. Асосоти забоншиносии умумӣ (Абдулазизи Абдулзукхур, соли 1984)
17. Дастури нигориш барои ҳама (Муҳаммадхусайни Ямин, соли 1985)
18. Дастури забони дарӣ, баҳши сарф (Муҳаммадхусайни Ямин, соли 1986)
19. Дастури забони дарӣ, баҳши наҳв (Муҳаммадхусанӣ Ямин, соли 1986)
20. Дастури сухан (Аҳмадҷисини Фарҳорӣ, соли 1990)
21. Дастури забони муосири порсии дарӣ (Муҳаммадхусайни Ямин, соли 1991)
22. Дастури тарихии забони форсии дарӣ (Муҳаммадхусайни Ямин, соли 2000)
23. Дастури забони дарӣ (Муҳаммадкабар Сано, соли 2001)
24. Вожашиносӣ (Муҳаммадхусайни Ямин, соли 2002)
25. Дастури забони форсии дарӣ (Асадуллоҳи Ҳабиб, соли 2004)
26. Лаҳҷашиносии забони дарӣ (Муҳаммадхусайни Ямин, соли 2005)
27. Дастури забони дарӣ (Масъуди Атрофӣ, соли 2006)
28. Дастури забони дарӣ, баҳши сарф (Ғуломяхё, соли соли 2006)
29. Дастури забони дарӣ, баҳши наҳв (Ғуломяхё, соли 2007)
30. Маботии забоншиносӣ (Начибуллоҳи Фревар, соли 2010)
31. Сайри муқоисавии дастури забони дарӣ бо дастури забони арабӣ (Абдулҳолиқи Ҳайдарӣ)
32. Овошиносии забони дарӣ (Начибуллоҳи Фревар, соли 2013).

Гузашта аз китобҳои номбурдаи пажӯҳишҳои забонӣ, ҳам қабл аз китобҳои номбурда ва ҳам баъд аз онҳо, мақолати мутааддид дар маҷаллаҳои мухталифи кишвар, монанди «Ирфон», «Ориёно», «Адаб», «Хуросон», «Ҳуччат», «Жувандун» ва ғайра зевари ҷоп ёфтаанд, ки метавон аз ин забоншиносон ва пажӯҳишгарон ном бурд, Айниддини Наср, Абдулзукхур, доктор Абдулаҳмади Ҷовид, доктор Мучовири Аҳмадҷиё, доктор Эҳсони Интизор, доктор Муҳиддин Маҳдӣ, Муҳаммадумари Зоҳидӣ, Моили Ҳиравӣ, Ҳайдарӣ Жубл, Холмаҳмади Ҳаста, Беранги Кӯҳдоманӣ, Пуё Форёбӣ, Иноятуллоҳи Шаҳристонӣ, Муҳаммадхусайни Розӣ, Ҳумон, Розики Рӯйин, Абдуллоҳи Афғоннавис, Абдурраҳмони Балуч, Зиёвуддини Зиё, Аҳмади Тоҳирӣ, Муҳаммадазими Сиистонӣ, Абдулваҳҳоби Тарзӣ, Хусайни Фраманд, Набии Кухсон, Сухайло Пуён, Аҳмадҷиёи Ҳақшинос, Муҳаммадаъзамхон, Абдурраззоқхон, Заҳиризода, Муҳаммадвалии Улумӣ, устод Носири Раҳёб ва дигарон. Ҳамчунон аз забоншиносони тоҷик, ки дар Афғонистон муддате будаанд ва мақолати зиёде дар заминаи пажӯҳишҳои забоншиносӣ доштаанд, метавон аз дуктур Усмонҷони Обидӣ, профессор Абдулғафури Ҷӯразода ва чанде дигарон... ном бурд. Ва аз донишмандон ва забоншиносони русӣ, ки дар рисолаҳои илмӣ худ роҷеъ ба забони дариӣ Афғонистон маълумоти муҳимме ироа намудаанд, метавон аз инҳо ном бурд: Хонум Л. Киселёва, Э.А. Бертелс, М.Г. Аслонов, М.С. Андреев, хонум Ду Руфи Айво, О. Ефимов.

Аммо аз маҷмӯи ин навиштаҳо ва китобҳо таҳқиқот ва пажӯҳишҳои Раҳими Илҳом сартоҷи ҳама қаламдод мешавад.

Зеро забоншиносӣ дар Афғонистон бар пояи илмӣ ва назарияҳои навини

забоншиносӣ баъд аз соли 1954 бо василаи Муҳаммад Раҳими Илҳом оғоз ёфт. Ӯ дар ин сол асаре ба номи «Дастури забон»-ро ба нашр расонд, ки мавзӯоти муҳимми забоншиносиро фарогир мебошад. Масъалаҳои мубраме чун шохаҳои дастури забон, зарурати морфемашиносӣ, морфема чист?, таъвофут байни фонема ва морфема, таърифи морфема, морфемаҳои муштарак, морфемаҳои озод ва баста, морфема ва ҳичо, маъно, ибҳоми маъно, иштибоҳоти қиёсӣ, дастури забон ва тадқиқи тартиби вуқӯи морфемаҳо, соҳаҳои забон, аломорф ва ҳаммонанди инҳоро дар ин мақола ба тафсил шарҳ додааст.

Ӯ дар соли 1961 ба тарҷумаи «Дастури забони пашту»- асари Ҳарберт Пензели амрикоӣ пардохта, бар назариёти навини забоншиносии ҳеш истехкомият бахшид. Ӯ нахуст ин асарро ба забони пашту тарҷума намуд ва сипас ба қавли ҳудаш кори тарҷумаи форсии дариин онро оғоз намуд. Устод Илҳом барои нахустин бор таърифҳои илмии аз забон мабҳаси вочҳо, чигунагии сарфу нахв ва хонаводаи забонҳоро дар тадриси «Муқаддимае бар забоншиносӣ» гунҷонида, онро шомили маводи дарсии донишқадаи адабиёти Дошингоҳи Кобул намуд ва ҷойгоҳи хешро ба ҳайси бунёдгузори забоншиносӣ дар Афғонистон бар пояи илмӣ тасбид намуд.

Яке аз асарҳои арзишманди Раҳими Илҳом, ки шухрати фаромарзӣ дорад, «Равиши ҷадид дар таҳқиқи дастури забони дарӣ» аст, ки дар соли 1970 интишор ёфт. Ин дастур, агарчанд ҳудаш онро дастур наменомад, яке аз муҳимтарин китобҳои ҳаст, ки дар заминаи шеваи ҷадид дар таҳқиқи дастурнависӣ бар қонуният ва асосоти сохтмони ҳуди ҳамон забон ва бо интиқоди илмӣ аз равиши дастурҳои классикӣ ва анъанавӣ нигориш ёфтааст.

Дастури забони Илҳом танҳо як дастури таълимӣ нест, ки битавон барои омӯхтани дастури забон аз он баҳра гирифт, балки он роҳнамое аст илмӣ ва пажӯҳишӣ барои равиш ва шеваи нигориши дастури забон, яъне ин дастур дорои ҷанбаи илмӣ ва таҳқиқӣ мебошад.

Ҳадаф аз нигориши ин дастур ҳамоно, ки аз номаш пайдост, муаррифии яке аз ин равишҳои илмӣ муосир ва ҷустуҷӯи имконоти тадқиқи он дар дастурнависии забони форсии тоҷикӣ аст. Ин рисола ҳамчунон ки тамоми назариёт ва равишҳоро дар боби дастури забон эҳтиво намекунад, дастури забони дарӣ ҳам нест, балки дар бораи дастур сухан мегӯяд [1, 2].

Муаллиф дар ин китоб дар ҷустуҷӯи як равиши илмӣ, дар таҳқиқи дастури забони форсии тоҷикӣ аст ва равишро, ки ӯ пешниҳод мекунад, мубтаън бар назариёт ва кашфиёти ҷадид дар забоншиносии муосир аст.

Аз ҷумла, яке аз шуъбаҳои забоншиносӣ ин «Забоншиносии ташреҳӣ» мебошад. Устод Илҳом муттақӣ ба ин шуъба ба баёни «Дастури ташреҳӣ» дар ин китоб мепардозад. Аз он ҷо, ки дастури забон ва забоншиносӣ болои меҳвари худ, яъне забон мечарҳад, ӯ нахуст ба шарҳи «забон» мепардозад ва сипас, ӯ бо диди муҳаққиқона ва мӯшикофона ба сайри таърихии дастурнависӣ пардохта, ақсоми онро аз лиҳози ҳадафи муҳаққиқ, ташреҳ ва баъдан анвои дастури забонро аз лиҳози равишҳои илмӣ муосир ва назарияҳои роиҷ дар бораи забоншиносӣ табақабандӣ ва мушаххас месозад. Ва дар ин бахш ба нуктаҳои тоза ва ҷадид бо далоили мантиқӣ бар мабноси забоншиносӣ ишора менамояд, ки на танҳо дар Афғонистон, балки дар Эрон ва Тоҷикистон пеш аз вай собиқа надоранд. Монанди дастурнависӣ ба равиши донишмандони араб, дастурнависӣ ба равиши донишмандони ғарб, дастурнависӣ муттақӣ бар асосоти забоншиносӣ, шуъбаҳои забоншиносӣ, анвои дастури забон раҳгузари ҳадафи муҳаққиқ, анвои дастури забон аз раҳгузари методҳо ва назарияҳо, усул ва қуллиёт дар дастурнависии анъанавӣ, морфемаву фонемашиносӣ ва ғайра. Инҳо ҳама мавзӯотеанд то замони муаллиф тоза ва тарҳшуда барои нахустин бор дар ин дастур мебошад. Дастури Раҳими Илҳом як дастури сохторӣ ҳаст, ки бештар метавон дар пажӯҳишҳои равиши илмӣ дастурнависии муосир аз он кор гирифт. Зеро ӯ қалимоти забони форсии тоҷикиро аз рӯи равобити сохтмони онҳо аз лиҳози зоҳир дастабандӣ ва шарҳ мекунад, на аз рӯи маъноҳое, ки доранд. Яъне, ӯ намегӯяд, ки «исм» қалимаеро гӯянд, ки бар ашҳос ва ашё далолат кунад, балки мегӯяд:

«Исм дар забони дарӣ вочиди хусусиёти зайл аст» [1, 96]. Ва сипас ба тартиб, ҳар як вижагиҳои онро баён медорад. Ҳамчунон устод Раҳими Илҳом басо аз истилоҳоти дастурӣ ва забоншиносиро дар ин китоб барои нахустин бор матраҳ кардааст. Монанди қалимаҳои шумор (адад), илми воҳидҳои савтӣ (яъне фонемашиносӣ), илми воҳидҳои нахвӣ (яъне нахв), фонемаи муқаттаъ, фонемаи арӯзӣ, консонанти беово, консонанти боово, воҳиди савтӣ (яъне фонем) ва чанд истилоҳи дигар шомили он мебошад, ки баъдҳо устодони дигаре чун Накҳат Саидӣ,

Ҳусайни Ямин ва дигарон аз ҳамон истилоҳот истифода намудаанд. Ӯ тадбири истилоҳоти «анъанавӣ» ва «классикӣ»-ро барои нахустин бор дар забони форсии тоҷикӣ тафқиқ ва дар соҳаи забоншиносӣ маъноӣ тоза бахшид.

Яъне, дар кишварҳои Ғарб истилоҳи «Дастури анъанавӣ» маъхуз аз «Дастури классикӣ» ва тақмилкунандаи он аст. Аммо устод Раҳими Илҳом истилоҳи классикӣ ба дастурҳое ишора мекунад, ки ба тақлид аз забони арабӣ ва ба иқтифои Арасту, Абуласвади Дуалӣ, Халил ибни Аҳмад ва Сибуя навишта шуда бошад. Ва дувум, дастурхоеро, ки мубтанӣ бар равиши дастурҳои аврупоӣ, яъне мутобик ба равиши Трокс ва пайравони ӯ навишта шуда бошанд, дастурҳои «анъанавӣ» меномад. Ҳамчунон ӯ мақолоти мутааддид дар бораи забоншиносӣ ва бахсҳои муҳимми интиқодӣ дар бораи дастури забони форсии тоҷикӣ дорад. Осор ва навиштаҳои Раҳими Илҳом ба шумули мақолоташ наздик ба 200 асар мерасад, ки ҳар яки онҳо аз арзиши волои назарияҳои навини забоншиносӣ бархурдор ҳастанд ва имрӯз ҳар он навиштае, ки дар Афғонистон дар боби пажӯҳишҳои забоншиносӣ ба вучуд меояд, ҳама дунболои қори Раҳими Илҳом аст ва таъсири навиштаҳои устод ҳамаҷо нахоҳӣ дар тору пуди он асар реша дорад.

АДАБИЁТ

1. Илҳоми Муҳаммадраҳим. Равиши ҷадид дар таҳқиқи дастури забони дарӣ / Илҳоми Муҳаммадраҳим. - Кобул: Матбааи давлатӣ, 1971. – С. 5-10.
2. Илҳоми Муҳаммадраҳим Таърихи равишҳои дастурнависӣ дар Афғонистон / Илҳоми Муҳаммадраҳим. - Адаб, шумораи 2, соли 1973. – С. 1-8.
3. Разавӣ Муҳамадалӣ. Насри дари Афғонистон / Разавӣ Муҳамадалӣ. – Пешовар, - 2001. – Ҷ. 2. - С. 280.
4. Фаршедвард Хусрав. Гуфторҳо дар бораи дастури забони форсӣ / Фаршедвард Хусрав. - Техрон, -2001. - С. 5-13.
5. Фарҳанги Мунир. Таърихчаи дастурнависӣ дар Афғонистон (асари номатбуъ). – С. 2, 3, 8, 12.

ВКЛАД РАХИМА ИЛХОМА В РАЗВИТИИ НАУКИ О ЯЗЫКОЗНАНИИ В АФГАНИСТАНЕ

Данная статья посвящена изучению и рассмотрению процесса развития науки о языкознании в Афганистане. Также в статье подвергнута изучению и рассмотрению научная деятельность основоположника научного языкознания в Афганистане, который своими научными изысканиями занял особое место в научной среде Афганистана.

Ключевые слова: исследование, языкознание, грамматика, научная грамматика, перевод, морфология, синтаксис, наука.

THE CONTRIBUTION OF ILKHOM RAHIM IN THE DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF LINGUISTICS IN AFGHANISTAN

This article is devoted to the study and consideration of the development of the science of linguistics in Afghanistan. The article also subjected to study and discuss the research activities of the founder of the science of linguistics in Afghanistan, that his scientific researches has held a special place in the scientific environment of Afghanistan.

Key words: research, linguistics, grammar, scientific grammar, translation, morphology, syntax, science.

Сведения об авторе: *Мунири Бахром* – соискатель Таджикского национального университета

ДАСТУРНАВИСИИ ИЛМӢ БАР АСОСИ НАЗАРИЯИ ЗОӢ-ГАШТОРӢ

Ғуломризо Аскарӣ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар раванди дастуршиносии забони форсӣ бо мафҳумҳои дигаре аз дастуршиносӣ рӯ ба рӯ мешавем, ки масирҳои ояндаро дар ҷиҳати тақомули дастуршиносии форсӣ таъин мекунад. Ба ин далел ва низ ба хотири эродоте, ки дастури забони сохтагаройӣ дошт ва низ ба хотири ин, ки забон дар ҳоли таҳаввул аст ва бояд забони форсӣ битавонад ҳамроҳ бо ин таҳаввулот пеш биравад ва ба ҳубӣ ҳам тавониста аз ин уҳда барояд, дар дастур бояд тағйироте рух бидиҳад. Дар таърифҳои ин навъи дастур, бештар аз забоншиносон ва дастурнависони муосири эронӣ М. Мушкотуддинӣ, доктор М. Ботинӣ, Меҳри Боқирӣ, Х. Фаршедвард ва доктор А. Шафой ва чанд нафари дигар аз пажӯҳишгарони дастури забони форсӣ, ки

шухрати камтаре доранд, истифода шудааст. Аз далоили муҳим гироиш ба дастурнависи илмӣ он аст, ки забоншиносон эҳсос кардаанд, ки яке аз корхояшон навиштани дастур аст. Тавре ки дар иртибот ба ин масъала Ботинӣ мегӯяд: «Пажӯҳишҳои забоншиносӣ дар қарни XIX огоҳиҳоеро фароҳам кард, ки аз як тараф, забоншиносиро баршолудай илмӣ қарор диҳад ва аз тарафи дигар, тавонист мафҳумеро, ки аз забон ва дастури забон дар зехнҳо нақш баста буд, дигаргун гардонад» [2, 17].

Доктор М. Боқирӣ низ қарни XIX-ро тағйир дар дастурнависӣ медонад ва аз он ба унвони навдастуриён ёд мекунад ва мегӯяд: “Дар авохирӣ қарни XIX донишмандон таваҷҷуҳи худро аз забонҳои мурда ва осори адабии мактуб ба забонҳои зинда ва ҷорӣ аз ғӯйишҳо ва лаҳҷаҳои гуногун маътуф кардаанд ва таҳқиқ дар бораи масоиле аз решаҳои аслии забонро канор гузоштанд ва ба масоиле пардохтанд, ки қобили таҷриба буд ва фарзиёти худро бар рӯи воқеиёти айнии забон бино ниҳоданд, тарафдорони ин мактабро навдастуриён номиданд” [4, 12]. Ботинӣ дар ҷойи дигар дастурнависи илмиро авоили қарни бистум медонад ва чунин мегӯяд: “Забоншиносӣ аз аввали қарни бистум баршолудай илмӣ қарор гирифта мекӯшад бо равишҳои малокҳои илмӣ ба мутолиаи забон бипардозад. Бисёре аз усулҳое, ки дастурҳои суннатӣ аз дер боз то кунун малоки қарор додаанд, бе эътибор хондааст” [2, 26].

Тадвини дастури илмӣ барои як забони хос ба манзалаи пешниҳоди фарзие дар бораи тавсифи ҳамин низоми даруни зехнӣ суҳангӯёни он забон аст, ки ба панҷ вижагии он ишора мешавад.

М. Мушкотуддинӣ забоншиносӣ Эрон роҷеъ ба ин масъала чунин фармудааст: “Забоншинос бо мушоҳида ва баррасии пайкарай аз намунаҳои гуфторӣ ва дарунгарӣ, ки пас аз полоиш ва матлубсозии лозим мушаххас мешавад, мекӯшад низоми дастурии забонро кашф намояд, яъне маҷмӯае аз қавоидҳои маҳдуд ба даст диҳад, ки бар пояи он ҷумлаҳои бешумори забон тавсиф ва тавлид шавад” [5, 12].

Забоншинос ва дастурнависи муосири дигари эронӣ профессор А. Шафой дар китоби “Мабони илмӣ дастури забони форсӣ” хушҳолии худашро аз ин, ки дастурнависони эронӣ гироиш ба навиштани дастури илмӣ пайдо кардаанд, пинҳон надошта, ин гуна менависад: “Хушбахтона, дар ин авохир иддае аз удабо ва донишмандони эронӣ дар саддае баромадаанд, ки таҷдиди назаре дар шеваҳои пажӯҳиши худ паид оваранд. Аз шеваҳои кӯҳан даст бардоранд ва дастури забонро дар сатҳи илмӣ муосир бинигоранд. Ин осори намудоргироиши донишмандони забоншиноси эронӣ ба баррасиҳои пайгири илмӣ ва таърихии забон эҷоди як дастури академӣ мебошад...” [9, 28].

Бо таваҷҷуҳ ба назариёти дастурнависони эронӣ, ки дар боло ба таври ихтисор баён шуд ва бархи китобҳои дастури мутаахир бар мабной назарияҳои забоншиносӣ навишта шудааст, аз ҷумлаи инҳо метавон ба дастури забони М. Мушкотуддава “Назарияи гашторӣ-зоишӣ”; М. Ботинӣ “Назарияи мақула ва мизон”; Х. Фаршедвард “Талфиқи дастури суннатӣ ва забоншиносии навин” ва П.Н. Хонларӣ “Назарияи сохторгарой”, агарчи ҳуди Хонларӣ ишора накарда, аммо нигоранда дар давраи дувуми дастурнависӣ собит кард, ки оғозгари дастурнависи созай Хонларӣ аст. Ва инҳо заминае-ро ба вуҷуд оварданд, то шолудай дастурнависи илмӣ дар Эрон фароҳам шавад. Барои ин ки нишон дода шавад, ки дастури забон илм аст ё хайр, бояд бубинем як матлаби илмӣ чи вижагиҳоеро дорост, то ба кумаки онҳо собит кунем, ки дастури забон илм аст. Барои илмӣ будани як мавзӯё ин маворидро баён мекунам. Илм он аст, ки дар беруни мо ба изо дорад, аммо ҳарчи мусодиқи бештар бошад ва истисноҳо камтар, дақиқтар ва илмитар аст; дастури забон дар беруни мо ба изо дорад; қобили тақсимбандӣ бошад; ақлӣ ва тавсифӣ бошад.

Бо таваҷҷуҳ ба ин ки ҳамаи мавориди фавқ дар дастури забон ёфт мешавад, метавон гуфт дастури забони форсӣ илм аст бар хилофи адабиёт, ки ҳунар мебошад.

Далели дигар он аст, ки дастури забон бино ба назари аксар донишмандон шоҳае аз забоншиносӣ аст ва забоншиносӣ илм аст ва лозим меояд, ки дастури забон ҳам илм бошад. Ба унвони шохид, ба матлабе аз китоби Пуримумтоз ишора мешавад: “Тақрибан ҳамаи забоншиносон ошкоро ё зимнӣ, алғӯе аз забоншиносиро пазируфтаанд, ки дар як сари он маъношиносӣ ва дар сари дигари он овошиносӣ қарор дорад ва дастур дар ҳадди фосили онҳо воқеъ мешавад” [7, 101].

Ҳоло ки собит шуд, ки дастури забон илм аст, бояд вижагиро дошта бошад, ки ба таври хулоса ба ҳамроҳи назариёти дастурнависони эронӣ ба онҳо ишора шавад.

Дар ин бахш сайъ мешавад дастурнависони эрониро, ки гироиш ба дастури илмӣ доштанд ва ба таври вижаи фардӣ, ки расман дастури худро ба ин ном номидаанд, муаррифӣ шаванд.

Доктор Х.Фаршедвард ин масъаларо чунин шарҳ дода мегӯяд: “Таваҷҷуҳи ҳамкорони донишгоҳӣ ва ғайридонишгоҳиро ба ин нукта ҷалб мекунем, ки дастурнависӣ по ба марҳилаи ҷадида гузаштааст ва нисбат ба чихилу панҷоҳ сол қабл пешрафти бисёре кардааст, бинобар ин, набояд дар ин ришта ба матолиби қуҳна ва нодурусти гузашта, басанда қард” [8, 15].

Забоншиносии кунунии Эрон аз улуми ҷавон аст ва собиқаи тулонӣ надорад, аммо то кунун пешрафтҳои зиёде карда, ба далели ин ки дорои назария аст, метавонад дастури илмӣ қобили қабулро ба ҷомеа ироа диҳад. Назарияи забонӣ, ки имрӯза дар Эрон бар асоси он дастури забон менависанд, назарияи гашторӣ-зоишӣ аст. Забоншиносии зоишӣ барои падидаҳои асосии дастур, яъне овошиносӣ, вожашиносӣ, сарф, наҳв ва маъношиносӣ равиши тоза ироа медиҳад. Мутолиа бо ин равиш комилтар ва муртабиттар аст. Ин назарияи забонӣ ба тавре ки аз номи он бармеояд, аз ду ҷанбаи мутамоиз, вале марбут ба ҳам ташкил шудааст. Яке ҷанбаи гашторӣ ва дигаре ҷанбаи зоишии он аст.

Ҷанбаи зоишии забон аз ин ҷо пайдо мешавад, ки вақте инсон забонро ёд мегирад, дарвоқеъ маҷмӯаи маҳдуди қонидаро ёд мегирад, фарогирӣ ин низоми маҳдуд дар ҳавзаи тавоноии инсон, ки мавҷуди маҳдуд аст, қарор мегирад. Чун қавоиди забон метавонад муқаррар ба қор баста шавад, ҷанбаи зоишӣ пайдо мекунад, ба ин маъно, ки он маҷмӯаи маҳдуди қавоид метавонад маҷмӯаи номаҳдуди ҷумла ба вуҷуд биёваранд. Аз ин ҷост, ки гуфта мешавад, забон низоми зоиш аст. Дастури гашторӣ мактаби дастуриест, ки бар асоси он ду ҷиҳат дар забон ба вуҷуд меояд. Рӯсохт ва жарфсохт ва иртибот байни ин ду ҷиҳат тавассути гашторӣ муайян мешавад. Бар асоси ин назария ҳамаи аҳли забон дониши ноогоҳи муштарак дар зеҳни худ нисбат ба забони худ доранд, ки ба он тавониши забонӣ (competence) гуфта мешавад. Тавониши забонӣ як воқеияти зеҳнӣ аст, ки дар асари омӯзиш ба даст наомадааст, ба таъбири дигар, дониши нохудоогоҳӣ аст, ки ғӯишварони забонро қодир месозад, то гуфтаҳои ҷадидро эҷод ва дарк кунанд. Дастури забони илмӣ тавсифӣ, ин тавониши забонӣ аст ва мавзӯи гаштор низ тавониши забонӣ аст.

Тавониши забонӣ ба се даста қавоид иртибот дорад: 1. Қавоиди овой, ки нишон медиҳад кадом сохт ҷузъи забон аст ва кадом сохтҳоро забон намепазирад. Масалан, дар забони форсӣ ҳеҷ вақт овоҳе, ки маҳраҷашон як ё наздик ба ҳам аст, бидуни восита қанори ҳам қарор намегиранд, яъне ҳаргиз вожаи «бпар» надорем, зеро «б» ва «п» ҳаммаҳраҷ ҳастанд. 2. Қавоиди наҳвӣ, ки нишон медиҳад кадом ҷумалот аз нигоҳи дастури саҳеҳ ҳастанд. Масалан, ғӯишвари забони форсӣ бидуни ин ки дарсе хонда бошад, медонад, ки ҷумлаи «Ман Душанберо дид» дуруст нест, балки саҳеҳи он «Ман Душанберо дидам» аст. 3. Қавоиди маъноӣ нишон медиҳад, ки кадом ҷумалот аз назари маъноӣ нодуруст ҳастанд. Ба унвони мисол ҷумлаи «Аҳмад рӯи абр медавад», агарчи аз назари наҳвӣ бидуни ишқол аст, вале ғӯишвари забони форсӣ медонад, ки ин ҷумла аз назари маъноӣ дорои ишқол аст ва онро намепазирад. Дар дастури гашторӣ барои ҳар ҷумла ду сохт дар назар гирифта мешавад: яке

«жарфи сохт» (deep structure) лояи дарунӣ ва интизоӣ ҷумлае аст, ки равобити маъноӣ ва мантиқӣ тамоми аҷзои ҷумларо дар бар дорад. Дигаре рӯсохт (surface structure) шакли айнӣ ва хориҷии ҷумла аст. Абӯмахбуб дар китоби “Сохти забони форсӣ”-и худ барои тавзеҳи таорифи фавқ ин гуна мисол меорад “Ҳарфи Хусрав дуруст набуд”. “Рӯсохт” [1, 2].

Ҳоло, ки ба кулӣёт ва таорифи истилоҳоти дастури илмӣ ошно шудем ва бо таваҷҷуҳ ба ин, ки ин рисола баҳси дастурнависи дар Эронро пай мегирад, бояд баррасӣ шавад, ки оғозгари дастурнависи илмӣ кист? Бино ба ёфтаҳо ва далоиле, ки матраҳ мешавад, оғозгари дастурнависи илмӣ дар Эрон, ки бар пояи назарияи зоишӣ-гашторӣ дастури забони форсӣ навиштааст, доктор М. Мушкотуддинӣ аст.

Дар ин бахш ба дидгоҳҳои ду нафар аз дастурнависи эронӣ ишора шуда, сипас дастури забони форсии ўро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Доктор М. Ботинӣ муътақид аст, ки аввалин касе, ки дастури забонӣ бар пояи гашторӣ-зоишӣ навиштааст доктор М. Мушкотуддинӣ аст [3, 20]. Ҳамчунин доктор М. Носих дар китоби “Чакидаҳои поённомаҳои таҳсилоти тақмили дар ҳавзаи забоншиносӣ” аз доктор М. Мушкотуддинӣ ном мебарад. Ў мегӯяд: “Намояндагони дастурнависи суннатгаро П. Хонларӣ, М. Шариат ва намояндагони дастурнависи зоишӣ-гашторӣ М. Мушкотуддинӣ ва Ҷ. Муин ҳастанд” [6, 120].

Вижагии аслии дастури М. Мушкотуддинӣ исботи ин матлаб аст, ки дастури забони форсӣ дорои се ҷанба: маъноӣ, овӣ ва наҳвӣ аст. Дар дастури суннатӣ фақат ба маъно таваҷҷуҳ мешуд ва наҳв ҳам муҳим набуд. Дастури сохтагарӣ ба шиддат бо маъно муҳолиф аст. Нуқтаи тамоми мақулоати дастуриро аз зоҳири вожа метавон пайдо кард, - мегӯянд намояндагони ин ҷараён.

М. Мушкотуддинӣ дар китоби “Дастури забони форсӣ бар пояи назарияи гашторӣ-зоишӣ” чунин изҳор намудааст: “Дар назарияи гашторӣ-зоишӣ сохти забон дар се бахш тавсиф мешавад. Бахши наҳвӣ, овӣ ва маъноӣ” [5, 13]. Китоби дигари ў, бо номи “Вожагон ва пайвандҳои сохтӣ” аст, ки 16 фасл бо вожаномаҳои форсӣ ба англисӣ ва англисӣ ба форсӣ дорад. Дар ин китоб тавсифҳои дастурӣ бар пояи назарияи “Аслҳо ва омилҳои сохтӣ ва каминагирӣ” навишта шудааст. Эшон воҳидҳои дастуриро чор навъ медонад ва дар фасли дувуми китоб ба таври мабсут онҳоро шарҳ додааст (таквож, вожа, гурӯҳ, ҷумла), ки таквожаҳо низ ба панҷ қисм тақсим кардааст: “пояи вожа” мисли: зан, хона; “ванди дастурӣ” мисли: “ро”; “замоир” ва ...; “ванди иштиқоқӣ”, мисли: дон, иш, гӣ, ва ...; “ванди сарфӣ”, мисли: “ҳо”, “ё- нақира” ва ...; “вожаи баста”, мисли: кутуби устод.

Дастурнависи дигари эронӣ А. Шафӣ китоби “Мабони илмии дастури забони форсӣ”-ро навишта, саъй намудааст, ки мавриди сегонаи дастур: “овӣ”, “маъноӣ”, “наҳвӣ”-ро риоят кунад.

М. Ботинӣ низ дар дастури илмӣ худ нигоҳи тоза ба дастури забони форсӣ намуда, нуқсонҳои дастурҳои суннатӣ, сохтгароро боз намудааст ва бо инояте ба назарияи забоншиносии амрикоӣ Н. Хомский дастуре таҳти унвони “Тавсифи сохтмони дастури забони форсӣ” тадвин кард, ки матолиби нав ва тозае дорад.

Ба ин гурӯҳ, инчунин, метавон дастурнависи мутааххиро, ки ҳадафшон бештар тавсифи забони форсӣ буда, дастури онҳо низ бештар илмӣ ва тавсифӣ аст, мисли: Х. Фаршедвард (1348-1375), М. Ботинӣ (1348), С. Толиқонӣ (1346), М. Мушкотуддинӣ (1386), Ҷ. Шиор (1355), У. Табибзода (1391) ворид намуд. Тағйир ва табдилҳои овӣ, лафзӣ ва маъноӣ, яке аз муҳимтарин мабодиси рӯз дар ҷаҳони муосир аст.

Дар дастури илмӣ, ки дар Эрон бар асоси назарияи гашторӣ-зоӣ навишта шудааст, ҷумлаҳои забон, яъне жарфи сохт ва рӯсохт ва низ қавоиде, ки жарфи сохтро ба рӯсохт мерасонад дар назар гирифта мешавад. Яке дигар аз вижагиҳои

забони инсон зоишӣ ва халоқӣ будани он аст, ки ин халоқият қойидамандии вачҳи мушаххаси тамоми сутуҳи забон, аз ҷумла наҳваи таркиби асвот барои вожаҷозӣ аст

Ҳадафи дастури забони зоё, намоиши ҷигунагии тавлид ва низ тавсифи ҷумлаҳои забон аст. Яке аз вижагиҳои дигари дастури илмӣ истифода аз назариёти забоншиносӣ аст, ки донишмандони эронӣ, аз ҷумла, Ботинӣ аз назарияи мақула ва мизон дар навиштани китоби тавсифи сохтмони ҷумла, М. Мушкотуддинӣ аз назарияи гашторӣ дар навиштани дастури забони форсӣ, Табибзода аз назарияи гурӯҳҳои худгардон дар навиштани дастури забон барои навиштани дастур, истифода кардаанд. Бояд гуфт, ки китоби Ботинӣ ва Табибзода сохтгаро ва китоби Мушкотуддинӣ илмӣ аст. Дар навъи дастури “Равшан будани қавоид”, ҳамаи масоил, яъне ҳамаи чиз тавсиф ва баён мегардад.

Забони илмӣ имрӯз ба зиёни омиёна таваҷҷуҳи комил мешавад ва ёфтаҳои ин пажӯҳиш нишон аз он дорад, ки эронӣҳо ҳам дар сарф ва наҳви арабӣ ва ҳам дар дастурнависи илмӣ собиқаи хубе доранд. Пажӯҳишгар М. Носеҳ дар заминаи забоншиносӣ ва дастурнависӣ мегӯяд: “Забоншиносии навин бо ирояи мавориде ҷадид ва бо мутолиаи илмӣ забон даст ба навовариҳои зад ва боиси иртиқои дастурнависи суннатӣ шуд, аммо ҳуди забоншиносии навин ҳам ба далели бархе костагиҳо ба танҳои ҷомеъ набуд. Бо истифода аз мавориди корбурдии дастнависи суннатӣ ва навин метавон ба як дастури нисбатан ҷомеъ даст ёфт, маршрут бар ин ки дастур сода, раван ва дур аз тақлид буда ва бар асоси ҳамон ҷомеаи забонӣ тадвин шуда бошад” [5, 479].

Пажӯҳишгари дигари Эрон, забоншинос Абӯмахбӯб роҷеъ ба ин масъала назари дигар дорад ва мегӯяд: “Дастури забон бояд қавоиди кулӣ ва маҳдудеро кашф кунад, то битавонад дар забон бакорғирӣ шавад ва теъдоди номаҳдуди ҷумалотро дар бар бигирад. Бо ин вучуд маҳдудияти гузинушии корбурди фаровоне дар дастурҳои забоншинохтии имрӯз дорад ва комилаи қобили таваҷҷуҳ аст, аммо кофӣ нест ва бояд таваҷҷуҳ дошт, ки дар канори қавоид ва усули куллии дигар ба кор гирифта мешавад ва ба хубӣ метавонад равшангар ҳам бошад” [1, 74].

М. Ботинӣ низ ин масъаларо як каме дигар шарҳ дода, чунин баён менамояд: “Дастури забон тадвин мешавад то ба дониш ноогоҳ аёнӣ бахшад (бояд битавонад қавоиди маҳдуди ёдгирифташударо баён кунад, яъне дониши “explicit knowledge” огоҳона дошта бошад”) [3, 30]. Ба ин эътибор фақат касоне метавонанд дар бораи низомии забон суҳбат кунанд ва дар ҳавзаи назарии забон ворид шаванд, ки дастури забон ҳада бошад ё забоншинос бошанд, яъне равобити ҳоким бар сохти забонро огоҳона ёд гирифта бошанд [2, 138]. Ботинӣ дар китоби дигараш ба ин масъала баргашта чунин гуфтааст: “Назарияи умумии забон дар сурате умумӣ ва кулӣ аст, ки пешбиниҳои он дар бораи сохтмон ва наҳви қои ҳамаи забонҳо содиқ бошад. Яъне, усули он битавонад дар тавсифи забонҳои тоза ба кор равад ва таҷрибаи дурусти он усулро таъйид кунад” [3, 30].

Дар иртибот ба масъалаи мушқилооти дастурнависи илмӣ, ихтилофоти Х. Фаршедвард ба назарияи гашторӣ-зоишӣ, дар баъзе маворид дуруст аст ва нақди эшон қобили тааммул [8]. Дар ин масъала доктор М. Мушкотуддинӣ ҳам бештарин ҳимоятро аз назариёти Н. Хомский дорад [5].

Доктор М. Ботинӣ бошад, зимни таваҷҷуҳ ба назариёти Н. Хомский эътирозоте низ дорад, ки дар китоби “Нигоҳи тоза ба дастур ва тавсифи сохтмони дастури забони форсӣ” ҷой гирифтааст [2, 152].

Дастур дар бунёди забоншиносӣ худ навъи забоншиносӣ аст, ки бар асари пешрафтҳои дониши забоншиносӣ ба вучуд омадааст ва меқӯшад ҷонишини дастури суннатӣ ва дастури фалсафӣ ва раваншиносӣ гардад, вале чун забоншиносӣ то кунун пешрафти кофӣ накарда, натавонистааст ҷойгузини дастури суннатӣ, ки қарнҳо собиқаи таърихӣ дорад, шавад [8, 26].

Дар забони форсии имрӯз дастури забони гашторӣ беҳтарин навъи дастури илмӣ аст, аммо назариёти дигаре ҳам дар канори ин назария ба дастурнависӣ мепардозанд, ба тавре ки М. Ботинӣ мегӯяд: “Агар чи назарияи дастурии гашторӣ - зоишӣ имрӯз шинохтатарин ва роиҷтарин улғӯи пажӯҳиши дар заминаи дастури забон аст, аммо ба ҳеҷ ваҷҳ танҳо назарияе мавҷуд нест” [2, 152].

Бисёре аз истилоҳот ва тасрифе, ки дар дастури суннатӣ буда, имрӯз ё вучуд надорад ва ё бо тағйироте дар дастурҳои сохгарой ва илмӣ мушоҳида мешавад. Имрӯз аз аввале, ки баҳси дастур мешавад бо ҷумла шурӯъ мекунанд ва наҳв дар дастур ҷойгоҳи нахустро дорад.

Хулоса, дастурнависи илмӣ бар асоси назарияи зоё-гашторӣ дар байни дигар навъҳои дастурнависӣ, мавқеи хоссеро ишғол намуда, роҷеъ ба он, дастурҳо ва мақолоти зиёде, аз тарафи донишмандони эронӣ ба таъъ расидаанд.

АДАБИЁТ

1. Абӯмахбуб А. Сохти забони форсӣ / А. Абӯмахбуб. - Техрон: Митро, 1383. - 126 с.
2. Ботинӣ М. Тавсифи сохтмони дастури забони форсӣ / М. Ботинӣ. - Техрон: Сипехр, 1381. - Ҷопи 13 191 с.
3. Ботинӣ М. Нигоҳи тоза ба дастур / М. Ботинӣ. - Техрон: Огоҳ, 1389. - 150 с.
4. Боқирӣ М. Муқаддимоти забоншиносӣ / М. Боқирӣ. - Техрон: Паёми нур, 1386. - 201 с.
5. Мушкотуддинӣ М. Дастури забон бар пояи назарияи зоёӣ - гашторӣ / М. Мушкотуддинӣ. - Машҳад, Фирдавсӣ, 1382. - 221 с.
6. Носеҳ М. Чакидаи поённомаҳои ҳавзаии забоншиносӣ / М. Носеҳ. - Техрон: Таботабой, 1386. - 140 с.
7. Пуримумтоз А. Гузориши пажӯҳишӣ / А. Пуримумтоз. - Техрон: Ҳунар, 1387. - 277 с.
8. Фаршедвард Х. Ҷумла ва таҳаввули он дар забони форсӣ / Х. Фаршедвард. - Техрон: Амири Кабир, 1375. - Ҷопи 3. - 554 с.
9. Шафой А. Маботии илмии дастури забони форсӣ / А. Шафой. - Техрон: Навин, 1362. - 235 с.

НАУЧНАЯ ГРАММАТИКА НА ОСНОВЕ ТЕОРИИ ТРАНСФОРМАЦИОННО-ПОРОЖДАЮЩЕЙ ГРАММАТИКИ

В данной статье рассматриваются проблемы научного грамматиковедения на основе теории трансформационно-порождающей грамматики в Иране. Необходимо отметить, что в последние годы, иранские грамматисты больше всего обращают внимание на эту проблему и стараются, чтобы на основе этой теории предлагали совершенствующую научную грамматику.

Ключевые слова: теория, грамматиковедение, младограмматика, современные грамматисты, языковые нормы, грамматика порождающая.

SCIENTIFIC GRAMMAR REFERENCE ON THE BASIS OF THE THEORY OF GENERATIVE TRANSFORMATIONAL GRAMMAR

This article addresses the problem of scientific grammar reference on the basis of the theory of generative transformational grammar in Iran. It should be noted that in recent years the Iranian grammarians most pay to heed to this problem and try to on the basis of this theory offers perfection scientific grammar.

Key words: theory, neogrammarians, modern grammarians, language rules, generative grammar.

Сведения об авторе: *Гуломризо Аскари* – соискатель Таджикского национального университета.
Телефон: (+992 37) 232-84-56

АҲАМИЯТИ СУҲАН ВА ҶОЙГОҶИ ОН АЗ ДИДГОҶИ МИР САИИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Х.Н. Табаров

Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон

Забони тоҷикӣ як «Забони миллӣ симо ва пайкари миллат» ба ҳисоб рафта барои рушду камоли маърифату маънавият дар тӯли таърихи гузашта ва имрӯза нақши муҳим дошт ва дорад. Таърихи ҷомеаи башарӣ ва таҷрибаи осори гузаштаи мо ба равшанӣ нишон медиҳад, ки истифода аз забони форсӣ-тоҷикӣ ба эҷоди миллат ва давлати неруманд боис гардидааст ва байни дигар забонҳои дунё мақому мартабае касб намудааст.

Бе омӯзиши амиқу мукаммали таърихи забон вазъи кунунӣ ва тамоюли инкишофи минбаъдаи онро муайян кардан ғайриимкон аст. Барои ин ба таври дақиқу амиқ омӯхтани осори бузургони адабиёти гузаштамон мусоидат намуда, таҳлили баррасии таркиби луғавӣ ва семантикаи воҳидҳои забонӣ аҳамияти калон дорад.

Вожаҳои **забон, сухан, калом, нутқ** вожаҳои ба гӯш фораи садодиханда, диққатҷалбкунанда ба ҳисоб рафта, арзишҳои он ифодакунандаи ифодагари ҳосият, сифат, тинат, ҳислати инсонӣ ба ҳисоб мераванд.

Мавзӯи баҳси забону сухан ва мавқеи он дар ҳаёти инсонӣ бисёр доманадор ва васеъ мебошад. Ба василаи забон ва сухан таърихи бисёрҳазорсолаи мо чун ойна ба мо - насли имрӯза равшану соф боқӣ мондааст ва осори офаридаи аҳли қалам моёи ифтихори мо гардидааст.

Забони форсӣ-тоҷикӣ, ки дар пайвандӣ ба гӯишҳои ҳамрешаи худ дар чараёни дахҳо садсолаҳои таърихӣ ҳамчун забони тамаддунбахш дар минтақаҳои густурдаи ҷаҳон аз мавқеияту азамати фарҳангии вижа бархурдор будааст. Фақат месазад, ки бо василаи омӯзиши сабақандӯзонаи таърих, расидан ба қадри тамаддун ва арзишҳои фарҳангӣ, аз мероси гаронбаҳои шоирону мутафаккирони асрҳои пешин баҳрабардорӣ намоем, ба қадри забони миллии ва шеърҳои сухани оламгирӣ ниёгонамон бирасем.

Дар партави суханҳои ҳикматомез, раҳнамоиҳои хирадмандонаи Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон «Беҳтарин арҷу эҳтироми мо ба забони модарӣ омӯхтан ва донишмандони шоҳкориҳои ба ин забон навиштаи адибону шоирони бузург ва эҷодиёти шиғоҳии ҳавзаи фарҳангии форсизабонон аст», гуфтаним, ки дар бобати омӯхтани ғиромӣ доштан ва ҳифзи намудани мероси гаронбаҳои хеш бояд кӯшиш ба ҳарҷ диҳем.

Ба аҳли фаҳм маълум аст, ки дар муддатҳои тӯлони таърих одамият ба ҷӣ қадар нооромиҳо, мушкилоту душвории рӯ ба рӯ омад ва ҳамаи ин мушкилот, аз ҷумла, нафсу тамаъ, худбиниву ҷоҳпарастӣ, ҳабаркашиву носипосӣ, бадбиниву бадзабонӣ нисбат ба хурду калон ҷой дошт ва ҳамаи ин амалҳои зишту номатлуб рисолати инсониро дар бар дошт ва дорад ва гузаштаву имрӯзи моро ҳушдор менамояд, ки аз ин амалҳо дур бошем ва иҷрои онҳоро мавриди амал истифода накунем.

Доир ба мавқеи забону сухан аз нахустномаи гузаштагони мо, аз китоби «Авесто» гирифта, то осори баъдинаи адабиёти классикӣ ва муосир фикрҳои ҷолибу ҳонданибоб гуфта шудааст...» [3, 4-5], ки ин нишонаи эҳтиром ба забону сухан мебошад.

Аҳуро Маздо бо шаҳриёрони хеш дар «Авесто» ақидаеро пешниҳод менамояд, ки касе бо беҳтарин маниш ва гуфтору кирдор бепайвандад, расоиву ҷовидонай ба ӯ муяссар мегардад ва мефармояд, ки:

«-Аз он ҷӣ дар (пахнаи) андешаву гуфтан...аст, ман андешаи неку гуфтори нек...-ро мепазирам.

-Ман ҳамаи андешаи бад, гуфтори бад...-ро фуру мегузорам» ва ё «пиндору гуфтору кирдори нек» ахлоқи писандидаи одамон ба шумор меравад [1, 147].

Бисёр донишмандону бузургони гузаштаи хешро ёдовар шудан мумкин аст, ки дар асарҳои офаридаи худ ҷиҳати забону сухан фикрҳои ҷолиб баён намудаанд. Аз ҷумла, дар «Ҳазору як ҳадис» (Ҷаилати инсон зер забонаш нуҳуфтааст [27], Забони сухан ба кӯтоҳӣ ва ихтисор аст [21] ва ё дар «Наҳҷ-ул-ҳадия» (Ҷамоли мард ба ҷасоҳати забони ӯст [27] ва амсоли инҳо.

Дар маърузаи хеш кӯшидаем, ки мавқеъ ва ҷойгоҳи суханро дар андеша ва гуфтори яке аз симоҳои намоён, ки дар таърихи афкори илмӣ фарҳангии мардуми форсу тоҷик мақому мартабаи арзандае касб намудааст, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ иброз намоем.

Амир Сайид Али ибни Шаҳоб маъруф ба Мир Сайид Али Ҳамадонӣ яке аз бузургони силсилаи кебруя (шоҳӣ) буда, аз рӯи баъзе таҳқиқотҳо Сайид Рухуллоҳи Ҳумайнӣ аз ҳонаводаи эшон мебошанд. Падари Мир Сайид ҳокими Ҳамадон ва аз содоти Ҳусейнӣ(маъруф ба ҳонаводаи Имом Ҳусейн) мебошад.

Аз мероси бадастомада маълум мешавад, ки ба тарғибу ташвиқ ва нашри осори адиби ширинсухани форсу тоҷик Мир Сайид Али Ҳамадонӣ донишмандони Покистону Эрон Риёзӣ, Ашрафӣ, Ҳасани Донӣ, Ҳусайни Ҳамадонӣ, Тасбеҳӣ, Маҳмуди Анворӣ, Парвизи Азқой, Тақозодаи Тӯсӣ ва аз донишмандони тоҷик Моҳирхӯҷа Султонов, Музаффар Азизӣ, Аламхон Кучаров, Ҳотам Асозода, Раҷаб Асозода, Қудратулло Абдурахимов баъзе таҳқиқотҳои илмӣ ба анҷом расонида шуда

бошад ҳам, то ҳол аҳвол ва осори ин донишманд ба дараҷаи кофӣ таҳқику баррасӣ нашудааст.

Аз зиндагинома ва гуфтаи худи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ «...муддати 21 сол аз Машриқ то ба Мағриб сафар кардам» бармеояд, ки Ҳангоми сафархояш бо аҳли илму дониш, бо аҳли зиё ва ҳолу аҳволи зиндагии мардум хуб шиносӣ доштааст. Ӯ ба Ҳиндустон, Арабистон, Машҳад, Қазқоз, Озарбойҷон сафарҳои тӯлонӣ анҷом додааст. Лақаби Шоҳи Ҳамадон дар Қашмир ба ӯ дода шудааст.

«Инсонӣ бузург ҳамчун халқаш доимо миллист, зеро вай барои он бузург аст, ки дар симояш халқашро таҷассум мекунад» гуфтаи донишманди рус В.Г.Белинскийро ҳамчун далел пеш овардан ба маврид аст ва шояди он мегардем, ки осори бахшидаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ (беш аз 100 асарро ба ӯ мансуб медонанд), бо масъалаҳои гуногуни зиндагӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ, ахлоқӣ ва фалсафӣ тааллуқ доранд.

Акнун суоле пеш меояд, ки мавзӯи аҳамияти сухан ва ҷойгоҳи он аз дидгоҳи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ чӣ гуна аст?

Дар осори назмиву насрии ин мутафаккир пирумунӣ аҳамияти забон ва сухан матолиби хонданӣ ба назар мерасанд, ки ҳар яки он ба мавзӯе бахшида шудааст ва баррасии ин мавзӯҳо барои мо муҳим мебошад.

Дар қисмати аввали асари насрии «Захират-ул мулк»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ки соли 1991 бо кӯмаки хайрхоҳонаи Раҷаб Асозода ва Ҳотам Асозода таҳияи гардидааст, доир ба бузургии забон чунин гуфта шудааст:

Садақае фозилтар аз садақаи забон нест.

Гуфтанд, чӣ гуна?

Гуфт: Манфиате ба дигаре расонад ва бадӣ аз дигаре боз дорад [7, 78].

Алиӣ Ҳамадонӣ ба мавзӯи арзиши сухан нигоҳи хоса дорад, ки ин баёнгари ғояти фурутанӣ мутафаккир аст:

Ғар сухан аз неқӯйӣ чун зар бувад,

Он сухан ногуфта неқӯтар бувад [4, 85].

Назари Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба сухан худбахуд ҳувайдост, яъне бидуни гузоришҳо аз ҷониби ӯ маълум аст, ки осори ӯ саропо саршори сухани латифу гуворо, дилпазиру умедбахшанд ва «доруи дилҳо»-и ҳар як хонанда аст:

Дурри носуфта бувад алфози ту,

Шеърӣ нобат доруи дилҳо бувад.

Дар сухангӯйӣ тӯйӣ форсидабон [4, 151].

Ба умеди сухан гуфтан ва дилро ба шодӣ раҳнамун сохтани Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ нишонаи қимматнокӣ ва бузургии ӯро афзудааст. Бо мақсади сухани поку мубарро, пандманди хеш ба арз мерасонад, ки инсоният бояд аз сухани бад ҳама вақт эҳтиёт бошад:

Хошо, ки зи захи теғу ханҷар тарсем,

Аз гуфтушуниди халқ камтар тарсем [4, 64].

-Одамӣ он аст, ки мардум аз бадии забон ва дасти вай саломат бошанд [7, 29].

-Ҳар кӣ боз дорад забони худро аз гуфтаи ношоиста ва нобоист... ва ҳар ки хашми худро фуру хурад, аз ҳар азоб эмин бошад [4, 38].

Сухан, ки худ рамзи ҷовидона аст, ҳамчун мояи гаронбаҳо аз осори назмиву насрии Алиӣ Ҳамадонӣ порчаҳои дармеебем, ки боз ҳам аз эътибори нирӯи хиради одамӣ ба олами ҳастӣ мужда мерасонад.

Ҳарфи ҳақ аз ту бувад дурри хушоб,

Ҳар чӣ гуфтӣ, то абад шуд ҷовидон [151].

Аз қисматҳои арзишманди бунёди пояи забон дониш ва сухани пурдонишу пурмағз мебошад, ки бо дастури пирону дабирон, устодону донандагон рафтор кардан ва омӯхтани дониш метавонад ростиву росткорино раҳнамо бошад:

Эй Алӣ, рав, назаре кун зи сари сидку вафо,

Ки ба ҷое нарасад бе назари пир мурид [52].

Хидмати бузургон кун, то ба бузургон расӣ [4, 92].

Ва ҷойи дигар барои тарбия фарзандон мефармояд: «...аз дашном додан ва фахш ва лаънати бисёр гуфтан ва хева андохтан ва бисёр хандидан манъ кунад ва дар хидмати пирон ва бузургон ва адаб нишастан ва бархостан ва роҳ рафтан таъкид кунанд» [7, 55].

Масъалаи арзёбии сухан, нигоҳ доштани андозаи сухан, беҳуда ва бемаврид сухан гуфтанро бо таъкид баён мекунад:

Дил ки ӯ машғули ин беҳуда шуд,

Ў чу ояд, чун сухан фарсуда шуд [4, 85].

Бо дилам гуфтам, ки, эй бисёргӯй,
Чанд гӯй, тан зану асрор чӯй [4, 85].

Пас фоидаи камсуханӣ ҳама вақт дар миён аст.

Ба кавли донишманд, нависанда, файласуф, нattoқи итолиявӣ Ситсерон Марк Туллий «Умр кӯтоҳ аст, аммо сухан метавонад ҷовидона бошад» ҳаққу ҳақиқатро заволе нест ба ҷаҳон, баҳусус сухани ҳаққу ростро. Покии дил, ин гувоҳи сухани ҳаққу рост аст, ба ин маънӣ фармудаи Амири Кабирро, ки «... мартабаи ҷаҳорум таҳорати дил аст, аз ғайри ҳақ ва ин таҳорати сиддиқона аст» [7, 37] ва «...аз ҳама фозилтар ва беҳтар аст» [7, 38], ки рӯ ба рӯи сухани дурӯғ истодагарӣ менамояд, баъдан дар пайи ҳақшиносӣ ва сухани ҳақ ба ҳар манзил пай намудани инсонӣ комилро таъкид намудааст:

Марди ҳиммат бош, то роҳат диҳанд,
Ҳар замоне мулки сад шоҳат диҳанд [6, 6].

Дар ҳақиқат дар кулли фарҳанги гузаштаи ҳеш бо андешаҳои бузургон, дар қатори дигар мавзӯҳои мавзӯи мақоми забону сухан, ки як паҳлӯи ҳиммати инсонӣ аст, эҳсос мешавад ва Амири Ҳамадонӣ низ аз зумраи алломаҳоест, ки дар тамоми осори назмиву насрии худ «беҳтарин паҳлӯҳои ҳиммати инсониро кашф кардааст» [6, 7].

Бо далеле чанд тасмим гирифтаем, ки вобаста ба мавзӯҳои гуногун доир ба ҷойгоҳ ва мавқеи сухан ақидаҳои Алии Ҳамадониро пешкаши шумо гардонем:

Беҳудагӯйӣ

Беҳудагӯйиро сирри ҳама офатҳо дон [4, 92].

Ҳирс:

Дил аз ҳирс холӣ кун, то роҳат ёбӣ [4, 92].

Ба ҳарфи касе гӯш додан:

Ба ҳарфи касе ангушт манех, то муохиз (танбеҳ нашунидан) нагардӣ [4, 95].

Гуфтори нарму ширину некӯ:

Бо ҳама нармию мадуро кун, то аз душман бираҳӣ [4, 96]

Сухан (панд) гӯш кардан:

Панд бишунав, то суд кунӣ [4, 97].

Дурушті накардан:

Дурушті бигзор, то наздики ҳама дӯст гардӣ [4, 103].

Дурӯғ нагуфтан, ғайбат, хилофи ваъда ва хиёнат накардан:

Ҳар кӣ тарк накунад сухани дурӯғ ва ғайбат ва бӯхтонҳоро, Худо ба ҳеч чизи ӯ ҳочат надорад [7, 37].

Се чиз нишони мунофиқ аст: Чун сухан гӯяд, дурӯғ гӯяд ва чун ваъда кунад, хилоф кунад ва чун ўро амин гардонанд, хиёнат кунад [7, 76].

Ахлоқи ҳамида:

Хушхӯй

Хушхӯй бош, то азиз гардӣ.

Бадхӯй тарк деҳ, то айш бар ту талх нагардад.

...ба дурустӣ, ки гаронтарин чизе, ки дар тарозуи муъмин шавад... ҳусни хулқ аст.

Чунин афкори панду ҳикматомези Мир Сайид Али Ҳамадонӣ дар ҳар як осораи ба таври фаровон омадаанд ва онҳо қасри сухани нобро боз ҳам пуршукӯҳ менамоянд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурахимов Қ.С. Шоҳи Ҳамадон-ҳимоятгари саодати инсон / Қ.С. Абдурахимов. - Қурғонтеппа, 2009. - 162 с.
2. Авесто (Куҳантарин сурудҳои иронӣ); гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ (ибораи аз ду ҷилд). - Техрон. Интишороти Маворид, ҷопи севум, - 1375. - 321 с.
3. Анварӣ С. Ҷойгоҳи сухан дар осори форсӣ-тоҷикӣ / С. Анварӣ. - Душанбе, 2005. - 175 с.
4. Рисолаи «Қудусия» Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ / Таҳияи А. Кӯчаров. - Кӯлоб, 1993. - 29 с.
5. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон. Осори мунтахаб. - Душанбе: Ирфон, 1994. - Ҷ. 1. - 160 с.
6. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // Осори мунтахаб. - Душанбе: Ирфон, 1995. - Ҷ. 2. - 238 с.
7. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Рисолаи футувват / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ; таҳияи А. Раҳмонов. - Душанбе, 1995. - 25 с.

8. Султонов М. Суфийская доктрина Али Ҳамадонӣ / М. Султонов. – Душанбе: Дониш, 1993. - 135 с.
9. Шаммае аз «Захират-ул-мулк»-и Сайид Али Ҳамадонӣ / Таҳияи Р. Асозода, Ҳ. Асозода. - Кӯлоб, 1991. - 82 с.
10. Шаммае аз рӯзгору осор ва пирони Мир Сайид Али Ҳамадонӣ / Таҳияи Одинашои Саидмурод. - Душанбе: Истеъдод, 2013. - 22 с.

ЗНАЧЕНИЕ СЛОВА И ЕГО МЕСТО В НАСЛЕДИИ МИР САЙИДА АЛИ ХАМАДАНИ

Мир Сайид Али Ҳамадани оставил глубокий след в культурной и духовной жизни не только таджикского народа, но и народов Ближнего и Среднего Востока. Его творчество представляет большую научную и нравственную ценность и может способствовать духовному, нравственному возрождению общества. В связи с этим необходимо всесторонне изучить его творчество. В данной статье автор на основе изучения наследия Ҳамадани, рассматривает значение слова и его место в его наследии.

Ключевые слова: Мир Сайид Али Ҳамадани, творчество поэта, язык, слово, значение слова, языковые особенности.

THE MEANING OF THE WORD AND ITS PLACE IN THE HERITAGE OF MIR SAYID ALI HAMADANI

Mir Sayyid Ali hamadani has left a deep mark on the cultural and spiritual life not only of the Tajik people, but also of the peoples of the Middle East. His work represents a great scientific and moral value and can contribute to the spiritual and moral revival of society. In this connection it is necessary to fully explore his creativity. In this article the author based heritage study hamadani, considering the meaning of the word and its place in his legacy.

Key words: Mir Sayyid Ali hamadani, the work of the poet, language, word, word meaning, language features.

Сведения об авторе: *Х.Н. Табаров* – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Российско - Таджикского (славянского) университета. Телефон: (+992) 935-99-83-30

ШАРҲИ РЕАЛИЯҲОИ «МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ»-И МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ ТИБҚИ ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ Р.НИКОЛСОН

О.Ш. Иқболов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Реалияҳо яке аз мавзӯҳои актуалӣ ва таҳқиқшавандаи илми забоншиносӣ мебошанд. Онҳо далелҳои воқеӣ мебошанд, ки ба вазъи иҷтимоӣ, маданӣ, таърихӣ, расму ойинҳои як маҳал ё кишвар тааллуқ доранд. «Реалия» аз сифати лотинии шакли ҷамъи он **realise** дар шакли **realia**–**ҳақиқӣ**, **модӣ** пайдо шудааст. Дар илми тарҷумонӣ, забоншиносӣ, таърих ва як қатор ҷанҳонҳои дигар бо истилоҳи реалия бештар калимаҳо ё ибораҳои меноманд, ки ба ҳамаи кишвар ва маҳал тааллуқ доранд. Олимони забоншиносӣ рус С.Влахов, С.Флорин дар зерини мафҳуми реалия калима ё ибораҳои дар назар доранд, ки ифодакунандаи мафҳумҳои характерноки ҳаёт, фарҳанги маданият, маънавияту тараққиёти иҷтимоӣ ва таърихӣ як ҳақиқат мебошанд. Онҳо ба ҳамаи дигар бегона буда, муродиф надоранд ва ба забони дигар тарҷума намешаванд.

Чунинки, зимни тарҷумаи «Маснави маънавий»-и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ мутарҷим Николсон микдори зиёди калимаву ибораҳои, ки реалияҳои миллии мардуми форсу тоҷиканд, бетағйир истифода кардааст: калимаҳои абир – abir, дирхам - dirhem, симок - Simok, девона, маҷнун – Devine, ҳалову хабис - halva or khabis ва ғайраҳо:

Лукма андоза хӯр, эй марди ҳарис!

Ғарчи бошад лукма **ҳалову хабис** [6, 480/1400].

≈ Ҳарис ҳамеша мағлуб аст.

Eat (and drink) in moderation, O greedy man though it be a mouthfull of **halva** or **khabis** [8, 167/1395]

Дар мисраи дуюми байти мазкур калимаҳои **ҳалову хабис** антоними якдигаранд ва бо ҳам ба воситаи алоқаи пайвасти иртибот пайдо кардаанд. Аммо Николсон дар тарҷумаи забони англисии худ пайвандаки ҷудои **or**-ро истифода кардааст, дар забони тоҷикӣ пайвандаки ҷудои **ё**-ро ифода мекунад. Бояд зикр кард, ки аҷзҳои ибораҳои таркибҳои монанди **ҳалову хабис** ҳаммаъноанд ва онҳоро муродифоти ҷуфтистеъмол низ мегӯянд, ки дар паҳлуи ҳамдигар омада, бо пайвандаки пайвастандаи **у** алоқаманд мешаванд. Ҳалову хабис маҷозан омадаанд ва истифодаи маҷоз яке аз роҳҳои муҳими инкишофи маънои калима мебошад.

Румӣ дар мисраи дуҷуми байти боло калимаҳои **ҳалвову ҳабис**-ро ба маънои маҷозашон овардааст, ки **ҳалво** маънои сухани хуш, ширину гуворро ва дилписандро ифода карда, **ҳабис** сухани палид, ғайри қобили қабул ва пастро ифода мекунад ва онҳо зидмаъноӣ ҳамдигар ба шумор мераванд.

Дӯзах аст ин **нафсу** дӯзах аждаҳост,

К-ӯ ба дарёҳо нагардад каму кост [6, 51/1385].

This **carnal self (nafs)** is Hell, and Hell is dragon (the fire of) which is not diminished by oceans of water [8, 76/1375].

Калимаи **carnal self**– тарҷумаи китобиаш ҷисмӣ, ҷисмонӣ, нафсонӣ, шаҳвонӣ, пурэхос мебошад, ки Николсон ба ҷойи калимаи **нафс** истифода бурдааст ва он маъноеро, ки Мавлоно дар назар дорад, ифода намекунад аз ҳамин сабаб, ба фикри мо ӯ барои дарки маъноӣ асосӣ нафс (**nafs**), яъне асли калимаро овардааст, ки барои хонандаи худ мушкилро эҷод накунад.

Барои ифодаи номҳо бештар усули транслитератсия (*навиштани ҳарфҳои як алифбо бо ҳарфҳои алифбои дигар*) [10, 1113], ҷараён мегирад. Вусъат ва доираи ғунҷоиши реалияҳо аз нуқтаи назари забонамӯзӣ ва забоншиносии кишвари ҷудогона нисбат ба нуқтаи назари тарҷумонӣ паҳнотару густурдатар аст ва он воситаҳои забонии зиёдтарро дар бар мегирад. Агар дар бахши тарҷумонӣ бо истилоҳи реалияҳо, калимаҳо вохидҳои лексикӣ, баъзан пайвастиҳои ва ибораҳо дар назар дошта шаванд, дар қисмати соҳаи забону кишварамӯзӣ мафҳумҳои ифодакунандаи он калимаҳои махсус мебошанд. Монанди **мадраса** – **Madrasah**, **ҳалво** – **Halvo**, **қозӣ** – **Quazi**, **имом** – **Imom**, **сӯфӣ** – **Sufi**, ки хангоми тарҷума барои равшанӣ андохтан ба маънии онҳо, тарҷумон дар поварақ шарҳашонро низ медиҳад. Ба ин қисмат ҳамчунин ҷумлаҳо, ибораҳои фразеологӣ, ибораҳои идиоматикӣ, зарбулмасалу мақолҳои ҳаммонанди: *«На ҳамиру на ғатир, «Бо ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад, «Аёз, ҳадди худро шинос, агар нашносӣ, ана ҷорукот, ана ДОС, «Давои қурут-оби ҷӯш ва ғайраҳо мансубанд.*

Аз нуқтаи назари услубшиносӣ, реалияҳо моли забони адабии милли буда, бо ин хусусиятҳои худ аз истилоҳоти илмӣ, профессионализмҳо (*калма ё иборае, ки хосси ягон касб мебошад*) [10, 902] ва жаргонҳо (*забони махсус, забони заргарӣ*) [10, 253] фарқ мекунад.

Гуфт пайғамбар ба овози баланд,

Бо таваккул зонуи уштур бибанд [6, 39/910].

Николсон мавриди тарҷума калимаи **таваккул**ро ба ибораи фразеологӣ **to trust in God** – **таваккал ба Худо кардан** низ маҷозан иваз кардааст, ки қобили қабул аст.

The Prophet said with a loud voice, 'while trusting in God bind the knee of thy camel' [8, 51/910].

Дар миёни мардуми тоҷик, ибораи *«Таваккал ба Худо кардан»* хеле зиёд қорбурд мешавад. Ин зарбулмасал дар Куллии фолклори тоҷик таҳти рақами [Т393, 318] *«Таваккал нару андеша мода»* ва дар Маҷмуаи зарбулмасал ва мақолҳо дар забонҳои форсӣ ҳиндӣ [Калкутта, 1924] ба шакли зайл омадааст: *«Таваккал нару бувад, андеша мода омадааст»* [11, 1976, 203].

Таваккал/таваккул – умед бастан, эътимод кардан ба боварии комил; **Таваккал кардан** ба қомеъии худ боварии комил надошта, ба қор сар кардан [Фарҳанги алифбо, 295].

Гар таваккул мекуни дар қор қун,

Кишт қун, пас **тақя бар ҷаббор қун** [6, 950].

If you are putting **trust in God**, put trust (in Him) as regards (your) work: sow (the seed), then **reply upon the Almighty** [8, 53/945].

Дар ин байт ибораи **таваккул кардан**– **trust in God** ва ибораи **тақя бар ҷаббор** (**таваккал бар Худо кардан**) – **reply upon the Almighty** синоними ҳамдигар шуда омадаанд ва тарҷума бамаврид аст.

Николсон дар бобати истифодаи бетағйири калимот аз китоби муқаддаси «Руръон» вожаҳоро монанди *hadis* – ҳадис, *sura* – сура, *Wal'-asr*–вал-ъаср, *Ka'ba*–Каъба, *sabr*–сабр, *Kawthar*–кавсар, *usturlub*– *astrolabe* ва ғайраҳо ба таври густурда истеъмол кардааст.

Агар ба тарҷумаи мисраҳои зер диққат диҳем, баръало аён мегардад, ки Николсон аз усули транслитератсия моҳирона истифода кардааст. Холиб аст, ки калимаҳои **сабр** ва **ҳақ** дар забони англисӣ низ тарҷумаи худро доранд, аммо тарҷумон онҳоро бетағйир овардааст.

Гуфт Лукмон: *«Сабр ҳам неқӯ дамest,*

Ки паноҳу дофеъи ҳар ҷо ғамест».
Сабро бо ҳақ қарин кард, эй фалон,
Охири «**Ва-л-аср**»-ро огаҳ бихон,
Сад ҳазорон кимие **ҳақ** офарид,
Кимие ҳамчу сабр Одам надид [6, 262/1850-1855].

Luqman said: "Patience too is of good *effect for it is the protection and defence against pain everywhere". * Literally: "of good breath".

He (God) hath joined **sabr** (patience) with **haqq** the real permanent: O reader, recite attentively the end of **(the Sura) Wal'-asr** (Sura c. III, 3).

God created hundreds of thousands of elixirs, (but) Man has not seen and elixir like patience [8, 205/2015].

Калима дар илми забоншиносӣ (аз ҷумла дар забоншиносии тоҷикӣ англис) вобаста ба ифодаи номи ашёву мафҳумҳо ба исмҳои ҷинсу хос тааллуқ дорад, ки дар илми адабиётшиносӣ он ба навъе аз санъати талмех алоқаманд аст.

Реалияи исмҳои ҷинс ва хосро дар муқоисаи забонӣ дида мебароем, ки ба онҳо номҳои ҷуғрофӣ: номҳои кишварҳо, шаҳру деҳот, маҳалли зист, кӯҳҳо, дарёҳо, кӯлҳо, баҳрҳо ва ғайраҳо мансубанд, ки дар забон онҳоро **топонимҳо** [10, 1107] меноманд.

Мавлоно дар «Маснавии маънавӣ» шумораи зиёди топонимҳоро дар зарбулмасалу мақолҳо истифода бурдааст. Аз ҷумла номи дарёҳо:

Мурғ, ки оби шӯр бошад масканаш,
Ҷӯи донад ҷӯи оби рӯшанаш?
Эй, ки андар чашмаи шӯр аст ҷот,
Ту ҷӣ донӣ **Шатту Хайхуну Фурут**? [6, 85/270]

The bird whose dwelling-place is the briny water, how should it know where to find in it the clear (and sweet) water?

O thou abode is in the briny spring, how shouldn't know **the Shatt** and **the Jayhun** and **Euphrates**? [8, 148/2720]

Ҳар агар ҷӯи атлас пӯшад ҳам ҳар аст [7, 308].
Ҳаббаеро ҷониби кон чун барам?
Қатраеро сӯи **Уммон** чун барам?
Зираро ман сӯи **Кирмон** оварам,
Ҳар ба пеши ту дилу ҷон оварам [6, 97/3205].

How should I bring a grain (of gold) to the mine? How should I bring a drop (of water) to the (see of) **Umon**?

I shall (only) bring cumin to **Kirman**, if I bring my heart and soul (as gift) to thee [8, 174/3195].

Лаъл ба Бадахшон бурдан [2, 169], Ездить в Тулу со своим самовором [2, 169].

Дар забони англисӣ топонимҳои зеринро ҳамчун реалияҳо дар зарбулмасалу мақолҳо мисол овардан мумкин аст:

≈Carry coals to **Newcastl** [9, 259], ≈Ангишт ба **Нюкасл** бурдан (шаҳри саноатии Англия); ≈Возить уголь в **Ньюкасл** [9, 67]; ≈A good **Jack** makes a good **Jill** [2, 9]; ≈When **Queen Anne** was alive [9, 75].

Як қисми забоншиносиро **ономастика** меноманд. Яке аз қисмҳои таркибии ономастика **антропонимика** мебошад, ки он номи хосси одамон ва маҷмӯи маълумоти антропонимӣ–ном, насаб, лақаб, тахаллус, куния, унвонҳои фахрӣ, шаклҳои кӯтоҳшуда ва сохтаи ном ва қонуну вазои антропонимҳоро дар забони додашуда меомӯзад. Антропонимика аҳбори бо ном иртиботдошта, аз ҷумла ҳислату сифатҳои шахс, ба қадом оила, авлод, қавм, наҷод, миллат, халқият, касбу машғулият, табақа, маҳал ва ғайра мансубият доштани шахсро дар бар мегирад [4, 68].

Дар забони тоҷикӣ ба антропонимҳо ин қабил номҳо мисол шуда метавонанд: Ҳотами Той Рустами дoston, Рorӣ Ишқамба, Лайлӣ ва Мачнун, Спитамен, Восеъ;

номҳои кӯтоҳшуда: С.А (Садриддин Айнӣ), М.Т (Мирзо Турсунзода), С.У (Сотим Улуғзода), М.М. (Мирсаид Миршакар)....

топонимҳои кӯтоҳшуда: СММ (Созмони миллалӣ муттаҳид), ДМТ (Донишгоҳи миллии Тоҷикистон)....

номҳои мураккабу таркибӣ: Мирзо Умар, Ҳочи Содик, Сайидмурод, Моҳрӯ, Бибигул, Гулбутта ва ғайраҳо мисол шуда метавонанд.

Антропонимҳое, ки дар зарбулмасалу мақолҳои «Маснавии маънавӣ» ифодагари номи Худо, пайғамбарон ва шахсони алоҳида мебошанд:

Ҳотами мулки **Сулаймон** аст илм,
Ҷумла олам сурату ҷон аст илм [6, 42/1035].

Тавба кун в-аз хӯрда истифроғ кун,
В-ар чароҳат куҳна шуд, рав, **доғ кун** [6, 167/2010].

Repent, an empty yourself of what you have drunk; and if your wounds old (unhealed), go, **cauterise** (it) [203/2005].

Мутарчим ибораи **доғ кардан (доғсӯзӣ кардан)**-ро бе ягон тағйирот ба забони англисӣ овардааст ва он дар фарҳанги «Большой современный англо-русский словарь» ҳамчун истилоҳи тиббӣ **cauterise (cauterize америк.)-сжигать (сӯхтан)** омадааст, аммо ба хонанда номафҳум аст, ки аз об, равған, хӯрок ё ягон чизи дигар сӯхтанро ифода мекунад. Ба маврид мебуд, агар ибораи додашударо Николсон дар поварақ шарҳ мебуд.

Аз рӯйи гуфтаҳои боло мо ба чунин қарор омадем, ки:

- Реалияҳо мафҳуми экстралингвистӣ мебошанд ва тарҷума намешаванд.
- реалияҳо - калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои милли буда, дар забону фарҳанги халқҳо мавҷуданд;
- реалияҳо вобаста ба пайдоиши худ инъикосгари ҳаёти иҷтимоӣ, ҷамъиятӣ, сиёсӣ, динӣ мазҳабӣ, урфу одатҳои халқ ва таърихи вай мебошад;
- реалияҳо дар нутқи шиғоҳӣ ва хаттӣ истифода мешаванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Гварджаладзе И. С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Дж.И. Мchedlishvili. – Москва: Высшая школа, 1971. - 77 с.
2. Олимшо Икболов. Зарбумасал-мақол-афоризмҳо / Олимшо Икболов. – Душанбе: ЭР-граф, 2008. - 190 с.
3. Имом Зайнулдин Аҳмад Зубайдӣ. Мухтасари саҳеҳи Бухорӣ / Имом Зайнулдин Аҳмад Зубайдӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2005. - 615 с.
4. Крисин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Л.П. Крисин. - М.; Русский язык, 2003. - 856 с.
5. Куллиёти фолклори тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1986. – Ҷ.Х.IV. - 322 с.
6. Мавлоно Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснави маънавӣ / Мавлоно Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ; бар асоси матни Р.Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар. - Техрон: Нашри замон, 2001. - 728 с.
7. Калонтаров Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими. (Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо) / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. - 534 с.
8. The Mathnawi of Rumi, Jalaluddin. Volume 2. Translation and Commentary by Reynold A. Nicholson. - London, 1968.
9. Dictionary of Current English Idiomatic and Proverbs. G.Aghajanzadeh Kiasy. - Faculty Member IAU, Rusht, 2003. - 315 p.
10. Русско-таджикский словарь. - Москва, Русский язык, 1985. - 1280 с.
11. Фозилов М. Гулчини зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1976. - 374 с.
12. Ш. Хусейнзода. Сухансари Панҷрӯд / Ш. Хусейнзода // Шарқи Сурх, - №10. 1958.

КОММЕНТАРИИ К РЕАЛИЯМ «МАСНАВИ МАЪНАВИ» МАВЛОНО ДЖАЛОЛУДДИНА РУМИ НА ОСНОВЕ ЕГО ПЕРЕВОДА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК Р.НИКОЛЬСОНОМ

Автор статьи попытался выяснить использование реалий в «Маснави маънави» Мавлоно Джалалуддина Руми и в его перевода на английский язык Р. Никольсоном. Реалии являются одним из актуальных и изучаемых тематик лингвистики, которые связаны с политическими и экономическими традициями, обычаями отдельной местности, территории, у них нет эквивалента и они не переводятся на другие языки.

Ключевые слова: факт, традиции, обычаи, эквивалент, актуальный, изучение, наука лингвистики, антропонимы, ономастика, топонимы.

COMMENTS TO THE REALITIES OF "MASNAVI MYNAV" MAVLONO JALALUDDIN RUMI ON the BASIS of ITS ENGLISH TRANSLATION by R. NICHOLSON

The author of the article tried to show the using of realise (realia) in “Masnavi I Ma’navi” by Mavlana Jalale-D-Din Muhammad I Rumi and their translation and commentary by Reynold A. Nicholson. Realise are the most actual and research of lingvistic science, which are belongs to economical, political situation, traditions and customs of a village, territory or country. They haven’t any equivalents and are not translated to another languages.

Key words: fact, (annulled) the ablution, traditions and customs, equivalents, actual, research, lingvistic science, antroponim, onomastics, toponims.

Сведения об авторе: *О.Ш. Икболов* - старший преподаватель общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 985-55-27-76

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ОНОМАСТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ СУФФИЙСКОЙ ПОЭЗИИ

Сафина Абодуллова

Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева

Ономастике художественной литературы как основные элементы композиции произведения уделено не мало внимание ученых лингвистов, в связи с чем, эта сфера ономастики считается наиболее важным фактором для определения характеристики персонажей, изображения панорамы событий и идейных содержаний произведений. Использование собственных имён в персидской поэзии, в частности в суфийской, основана на реальных, исторических и религиозных моделях, с помощью которых выражены скрытые определения замыслов авторов. Наряду с реальными, религиозными и историческими антропонимами в суфийской поэзии можно проследить имена героев из иранского эпоса, народных легенд и мифов, которые связаны с богатыми фольклорными традициями народов Персии и Аравии.

Анализ индивидуально-авторской картины мира представителей суфийского течения как Руми, Санои, Аттора, и определение особенности культурно-исторического фона конкретного автора, при употреблении антропонимов, были разделены следующие группы собственные имён:

1. Религиозные антропонимы;
2. Исторические антропонимы;
3. Мифические антропонимы.

Использование религиозной поэтики в суфийской поэзии весьма значимо, и особое место в этой группе занимают онимы – имена пророков- посланников бога. Изучая исторически - хронологическую связь антропонимов можно сказать, что антропонимы обозначающие имена пророков можно соотнести к до исламскому и периоду Исламского возрождения. К до исламским – древним пророкам можно соотнести онимы *Одам (Адам)*, *Ёсин-Илёсин (Армий)*, *Айюб, Яъқуб (Якоб)*, *Яхё, Лут, Довут (Давид)*, *Хизр, Идрис, Юнус (Зулфунун)*, *Сулаймон (Саламон)*, а к второму периоду относятся онимы *Нӯх (Ной)*, *Мӯсо (Моисей)*, *Исо (Исус)*, *Мухаммад (Мухаммед)*.

Одам (Адам)- первый созданный богом человек наряду с Евой, который из-за греха Евы был изгнан из рая и посланный на землю для определения сущности разумного существа: [3, 570]:

Гуфт Одам, ки заламно нафсано,
Ў зи феъли Ҳақ набуд ғофил чу мо [4, 146].

Қолаби фарзади Одам очро манзил шудааст
Андӯҳи бешию пастӣ тира кард айёмро [2, 11, 79].

Поэтоним *Ёсин* в некоторых источниках упоминается как *Илёсин ё Илёс бинни Аляс*, согласно которым Пророк Мухаммед является выходцем из рода его [6,404]:

Бо шараф он кард марди мултаҷӣ,
Ки кунад бо оли Ёсин хоричӣ [6, 404].

Айюб – в Библии и в Коране имя пророка, который прославлен своею терпеливостью и устойчивостью к трудностям жизни [6, 32]. В «Меснави маънави» с помощью этого онима выражаются аллюзий при упоминании легенды из Корана про исцелении от страшной болезни, при купании в роднике, которая появилась из под ног его [6, 173]:

Мурғи обӣ ғарқи дарёи асал,
Айни Айюбӣ, шаробу муғтасал.
Ки буд он Айюб аз по то ба фарк,
Пок шуд аз ранҷо чун нури Шарқ [4, 68].

В поэзии Санои и Аттора поэтоним Айюб ославлен как угнетённый и способный устоять, этим угнетениям, согласно качествам, которым он прославлен среди пророков:

Боз Айюби ситамкашро нигар,
Монда дар Кирмону Гургон пеши дар [2, 2].

Айюб бо чандин бало, к-андар бало шуд мубтало,
Пайваста ин будаи дуо: ассабру мифтоъ-ул-фаралъ [2, 42].

Яъкуб (Якоб) – имя пророка, который после ослепления покорился Аллаху, и выбрал терпение и смирение своим смыслом жизни. После обоняние одежд сына своего Юсуфа он приобрёл реальное зрение и внутреннее озарение (Карана 83, 93, 96) [6, 324].

Руми в «Меснави» также упомянул эту легенду с целью выявления суфийских категорий «покорение» и «осмысление сути пребывания человека на земле»:

Дар казо Яъкуб чун бинмонд сар,
Чашм равшан кард аз бӯи писар [4, 324].

В поэзии Санои Якоб также послужил для определения упомянутых символов:

Боз дар Яъкуби саргардон нигар,
Чашм карда дар сари кори писар [2, 2].

Гар дусад Яъкуб дорӣ, зебадат,
К-он чи Юсуф дошт садчандон турост [2, 35].

Онима Яхё – имя пророка проживавший во время пророка Иисуса, который был кузеном по отцовской линии Закариё – из числа посланников бога.

В «Меснави»:

Модари Яхё ба Марям дарнухуфт,
Пештар аз вазъи ҳамли хеш гуфт [4, 207].

В поэзии Аттора Яхё обозначен как пророк, качества которого служит примером, для всего человечество:

Боз Яхёро нигар дар пеши чамъ,
Сар бурида зор дар таште чу шамъ [2, 3].

Лут – имя пророка из числа посланников Ибрагима, который упомянут в суррах 82-83 Корана «Худ» и в суррах 33-34 «Камар» при напоминании племени Лут [6, 432]:

Барнакандӣ як дуои Лути род,
Чумла шахристонашонро бемурод [4, 218].

Довуд – имя пророка из рода Якоба. После смерти пророка Моисея Аллах послал иудеям пророков, который должны были осведомить народ о Библейских святынях, потому как человечество вышло за пределами рамки нравственности. Довут арабизированная форма онима Давид, имя пророка после Джолута [3, 45].

В поэзии Руми и Аттора имя Довуд приведен из легенды про того, как с помощью рук его стала превратилась в эластичную массу:

Дар кафи Довуд, к-оҳан гашт мум,
Мум чӣ бувад дар кафи ӯ, эй зулум [4, 156].

Боз Довуди заррагарро нигар,
Мум карда оҳане аз таф чигар [2, 2].

Хизр – в изучаемой поэзии обозначен как носитель суфийских категорий как «верность и покаяние». Согласно легенде Хизр по указанию бога совершил попытку убийства мальчика, что послужило гневом и осуждению со стороны народа и самого Моисея [10,34]:

Он писарарро к-аш Хизир бибрид халк,
Сирри онро дарнаёбад омми халк [4, 21].

В поэзии Санои под именем Хизра упомянут имя пророка, который выпив живую воду приобрёл вечную жизнь:

То ҳашр чу Хизр зинда монам,
Аз дасти ту гар чашми шаробе [2, 45].

Идрис – имя пророка из Египта, прославленный в арабском эпосе под именем Ханух, распространитель христианской религии. [3, 106]. Идрис всё время поддавался изучению святынь письменностей, благодаря ему люди приобрели затерянные и ослабевшие нравственные устои [10, 567]:

Исиву Идрис бар гардун шуданд,
Бо малойик чунки ҳамчинс омаданд [4, 410].

Юнус (Зулфунун) библейский Иона, по кораническому преданию Юнус был поглощен огромной рыбой, но и в животе её не переставал возносить хвалу богу, благодаря чему был спасён [10, 474]. В поэзии Руми эта легенда также упомянута с участием пророка Юнуса:

Юнусат дар батни моҳӣ пухта шуд,
Махласашро нест аз тасбиҳ буд.
Гар набудӣ ӯ мусаббиҳ, батни нун,

Ҳабсу зиндонаш будӣ то юбъасун [4, 47].

Боз Юнусро нигар гум гаштаро,
Омада аз моҳ ба моҳе чанд гоҳ [2, 3].

Сулаймон (Саламон) – имя одного из Израильских пророков, который знал язык животных и создал великую державу. В поэзии Руми, Санои и Аттора Сулейман послужил объектом выявления суфийских категорий как «главенство разума и духа над реальным миром», что по святости равно Каабе и Мине [3, 117]:

Чун Сулаймон кард оғози бино,
Пок чун Каъба, ҳумоюн чун Мино [4, 353].

Гаҳ Исоро Сулаймонӣ диҳад,
Гаҳ мӯреро сухандонӣ диҳад [2, 5].

Шуайб – имя древнего пророка который был свёкром Моисея. Легенда он нём приведена в Коране в нескольких местах, которая обозначила его с начало слепым или его ослепили (точно неизвестно) и в период длительных умалений богу он был награждён зрением [6,260]. Легенда гласит, что вокруг места обитания Шуайба была пустынная земля, с помощью которого она стала процветающей землёй :

Чун Шуайбе ку, ки то у аз дуо,
Баҳри киштан хок созад кӯхро [4, 1650]).

К антропонимам – именам означающие имена пророков близ Исламского периода относятся онимы Нўъ (Ной), Мусо (Моисей), Исо (Исус), Муъаммад (Мухамед).

Нўх (Ной) – имя одного из иудейских пророков, который для спасения всех видов живого существа создал Ноев ковчег:

Нўху Мўсоро на дарё ёр шуд,
На бар аёдош ба кин қаҳҳор шуд [4, 62].

Боз бингар Нўхро гарқобкор,
То чи бурд аз кофирон соли хазор [2, 5]

Поэтонимы *Мусо* и *Тур* являясь аллюзией, указывают на легенду про пророка Моисея (Мусо), который на горе Тур обратился к Аллаху: «О Аллах покажись, хотелось бы увидеть Вас воочию». Аллах сказал: «Ты не сможешь меня увидеть воочию, дабы не сможешь выдержать бремя увиденного. Так обрати свой взор на гору и посмотри: я отображусь на ней, если гора устоит, то и ты сможешь увидеть меня. После отображения гора не выдержала натяжка святого отображения и треснулась и разбилась на осколки. Мусо упал на землю и потерял сознание»:

Ишқ чони Тўр омад ошиқо,
Тўр масту харра Мўсо саъико! [4, 16].

Поэтоним *Мусо* в поэзии Санои используется с поэтонимом *Харван* (один из последователей Мусо), и определяют религиозно-философские понятия суфизма как «*Пир*» – руководитель, праведник, указывающий на «*Истинный путь*» и «*Мурид*» – последователь, целью которого является с помощью учителя скорейшего и благополучного достижения Истины:

Ҳамрахи Мўсову Ҳарван бош дар майдони ишқ,
Фарши Фиръавнӣ масозу феъли Ҳомонӣ макун [2, 43].

Фаридадин Аттот также использовал ониму Мусо в своих произведениях:

Боз Мусоро нигар з-оғози аҳд,
Дояи Фиръавн шуда, тобути маҳд [7, 2].

Поэтоним Исо (Исус) также многочисленно упомянут в поэзии Джалолидина Руми в качестве аллюзии следующим образом:

Боз Исо чун шафоат кард ҳақ,
Хон фиристоду ғанимат бар табак.
Монда аз осмон, шуд оёида,
Чунки гуфт: «Аизил алайно моида» [4, 18].

Согласно легенде, Исус (Исо) в данных строках поэта Руми обозначен как символ «благодетеля, благословенная духовная суть», благодаря которому народ Израиля был отчуждён от аморальности поступков, блуждающего состояния, во имя которого он отрёкся от небесного блага.

В поэзии Санои также упомянут поэтоним *Исо (Исус)*, в легенде о воскресении мертвеца с помощью исцеляющего святого дыхания:

Ба як дам мекунад зинда чу Исо мурдаро з-он лаб,
Дами Исост, пиндорӣ, миёни лаълу марҷонаш [2, 41].

В следующих строках Джалолиддина Руми поэтонимы Иброҳим (Ибрагим) и Исмоил (Самуил) также имеют символическую значимость:

Хамчу Исмоил пешаш сар бинех,
Шоду хандон пеши теғаш чон бидех [4, 21].

В Коране, в суре «Саффот» хорошо описана легенда об Ибрагиме, который увидев во сне бога, потребовавший жертву сына его Исмаила и при выполнении требования Алахха на горе Мино. При приближении ножа к горлу Исмаила Аллах остановил Ибрагима и дал для жертвоприношения овцу. Впоследствии данный обычай жертвоприношения овец выполняется на празднике Курбан-байрам и по сегодняшнее время. Согласно философским понятиям Руми, Исмаилу при желании Ибрагима, основанное на требовании Аллаха нужно покориться и спешить даже на место жертвоприношения, так как душа послана Богом, так право на неё имеет только Он, когда захочет, может отозвать её.

Онима Мухаммад (Мухаммад (с)) – имя Исламского пророка, значение, которого «восхваленный» [3, 180] многократно упомянуто в изучаемых источниках. Стоит отметить, что данная онима использовалось на ряду со своим эпитетам Мустафо и Муртазо, который указывает на Али Абитолиб – двоюродного брата и зять Мухаммеда:

Бумусайлиро лакаб «каззоб» монд,
Мар Мухаммадро «Улув албоб» монд [4, 24].
Чун зи рӯяш Муртазо шуд дурфишон,
Гашт ӯ шерри Худо дар марзи чон [8, 142].

Аз хузури нурбахши Мустафо,
Пеши хотир омад онро он дуъо [8, 179].

Санои и Аттора также использовали имя Мухаммад в виде своих эпитетов:

Унси Саной бас аст хоки сари кӯи ту,
Нури рухи Мустафо бас бувад унси алас [7, 175].

Чун ба сӯйи ғор мешуд Мустафо,
Хафт он шаб бар фарошаш Муртазо [3, 26].

Вторая подгруппа религиозных антропонимов включает в себя имена людей, которые внесли свою большую лепту в развитии событий религиозной истории, и с помощью которых созданы религиозно-исторические замыслы представителей той или иной религиозной конфессий. К этой подгруппе можно соотнести антропонимы Марям (дева Мария), Махди, онимы обозначающие имена четырёх халифов Ислама: Абубакр, Умар, Усмон, Хайдар и приближённых пророка Амиралмумин Али, Абитолиб и многих других.

В произведениях Руми, Санои и Аттора как философских - религиозных источниках многократно упомянуты антропонимы – имена четырёх халифов Ислама, при употреблении которых отражена историка -религиозная ситуация времён Арабского халифата:

Содике бояд, ки чун Бубакр дар сидку вафо,
Захми мору бими душман аз буни дандон кашад,
Ё на Уммар, ки дар ислом баъд аз Мустафо,
Аз Араб лашкар зи Чайхун суи Туркистон кашад,
То зи ғавғо сузиши шамшер чун осмон кашад,
Хайдари каррор ку, к-андар масоф аз бахри дин,
Дар сафи соффин ситам аз лашкари Марвон кашад [2, 111].

В поэзии Аттора, в книге «Мантик-ут-тайр» каждым этим антропонимам – художественным персонажам посвящены отдельные главы, где их путём обозначены личностные качества каждого персонажа:

Дар хилофат майл нест эй беҳабар,
Майл кай ояд зи Бубакру Умар [7, 22].

Или:

Ё чу Усмон пурҳаёву хилм бош,
Ё чу Хайдар бахри чавду илм бош [7, 28].

Руми как последователь одного из исламских течений суфизма также не однократно использовал имена четырёх халифов с целью отображения общности качеств религиозных персонажей со своими философическими задумками:

Чун Абубакр ояти тавфик шуд,
Бо चुнон шах сохиби сиддик шуд [4, 925].

Или:

Қиссаи Усмон , ки минбар бирафт,
Чун хилофат ёфт, биштобид тафт [4, 354].

Марям – Мария, имя матери пророка Иисуса Христа, которую мусульмане считают одним из пророков, предшествовавших Мухаммаду. Марям считается образцом святой, непорочной женщины [10, 466]:

Дил Маряи обистан як шева кунад бо ман,
Исо дурузаи тан дар гуфти забон ояд [5, 120].

Или в поэзии Санои:

Хар ки Исост, ӯ зи Марям зод,
Хар ки Юсуф аст, Каъонист [2, 826].

Родственные связи пророка Мухаммеда определены с помощью антропонимов Абитолиба и Али. Абитолиб-дедушка пророка Мухаммеда [3, 136] , Али двоюродный брат и зять Мухаммеда [10, 455].

Гуфт пайгамбар Алиро к-ой Алӣ,
Шери ҳаққӣ, паҳлавонӣ пур диле [5, 247].

Исторические антропонимы в суфийской поэзии отражают историческую картину каждого периода истории Персии и Аравии, согласно этим историческим особенностям определены древнеперсидские и древнегреческие поэтонимы, поэтонимы времен греко-римской империи и поэтонимы периода исламского развития.

Суфийская поэзия как составная часть персидской поэзии закономерно отобразила в своих строках всю историю, начиная с древней истории и кончая периода исламского развития в Средней Азии. Эти стадии развития персидской литературы также осуществлены при присутствии антропонимов – исторических лиц известных и мало известных. К онимам древнеперсидского периода можно соотнести собственные имена исторических персонажей – имён древних царей как Джамшед, Кайхусрав, Анўшервон-Нўшервон, Кайкубод, Апарвез-Парвез, Арслон, Намруд и везирей Хомон, Харван, и богатырей как Рустам; имена древнеперсидских праведников Зарвон, Зардушт, Мони; имена греко-римского происхождения Искандар-Александр, Аристотилис, Афлотун-Платон, Дакёнус, Джолину; онимы связанные непосредственно с суфийским течением: Шамсиддини Табрези, Боязиди Бастоми, Иброхими Адхам, Булахаб, Саллохиддин, Мансури Халлодж, Хисомиддин, Даджджол и многих других. Хотелось бы привести несколько примеров из поэзии поэтов Руми, Санои и Аттора для подтверждения важности исторических поэтонимических единиц в оформлении композиционной структуры поэтического текста.

Имена древнеперсидских царей:

Хидмати Чамшеди озарформ гир,
Коси Кайковус пур кун з-он сухайли шомӣён [2, 736].

Имена древнеримского мудреца и лекаря :

Эй давои нахвату номуси мо,
Эй ту Афлотуну Чолинуси мо [4, 16].

Имена представителей суфийского течения:

Чу шуд он Ҳаллоҷ бар дар он замон,
Чуз Аналҳақ менарафташ бар забон [7, 107].

Қилу қол Боязиду Шибливу Кархӣ,
Қор хори хеш дон андар навард айёмо [2, 11; 797].

Имена героев легенд в суфийской поэзии наряду с исконными значениями, также могут служить как определённые термины. С помощью таких художественных имён в поэзии обвенчаны душевные переживания авторов, которые способствовали немалоу использованию аллюзии в том числе. Изучение имён из легенд и эпосов протекали также сквозь лирической роли каждого поэтонима. Опираясь на эту данность в суфийской поэзии выявлены следующие онимы из легенд и эпосов: имена легендарных влюблённых персидской поэзии, которые всегда упомянуты в составной форме как Лейли и Меджнун, Вис и Ромин, Вомик и Узрок, Хусрев и Ширин, Юсуф и Зулейха. Также в суфийской

поэзии многократно выражены антропонимы обозначающие имена ангелов как: Мункиру Накир, Хоруту Морут, Малакулмавт, Азозил-Иблис-Шайтан, Микойил, Джабраил и многих других. Легендарные поэтонимы в суфийской поэзии отождествляли любовь к создателю, к первоначальному происхождению, даже если некоторые персонажи стали известными путём воспеваания земной любви, жизни или смерти. Примером выше сказанного могут послужить следующие строки из поэтического наследия поэтов Руми, Санои и Аттора:

Имена легендарных влюблённых в персидской поэзии являющиеся символами божественной любви «Ишқи иллоҳӣ»:

Ман аз ишқи ту дар хубӣ ба олам дар самар гашта,
Зиҳӣ Вомиқ, Зиҳӣ Узро, ӯ ба ном Эзид, ба ном Эзад .
Санойро зи савлатдиле девона монд аз кулл,
Зиҳӣ Маҷнун, зиҳӣ шайдо, ба ном Эзид, ба ном Эзад [2, 45;853].

Ёри ту хурчини тусту кисаат,
Гар ту Роминӣ, маҷӯ чуз Висаат [4, 221].

Имена ангелов, воплотившие скрытые чувства авторов суфийской поэзии:

Пас саволаш кард к-ой шоиста пир,
Чун зи Мункир даргузашти в-аз Накир [7, 134].

Хоруту ту зи мӯҷиза дорад далелҳо,
Моруту ту зи муъбада дорад мисолҳо [2, 18;801].

Исходя из классификации поэтонимов в суфийской поэзии можно прийти к выводу, что коэффициент использования этой группы онимов в изучаемых источниках весьма высок, путём которого определена репрезентированная связь авторов с культурно-историческим контекстом суфийского течения. Интертекстуальное употребление поэтонимов в суфийской поэзии художественного осмысления осуществлено с целью религиозно-философических воззрений авторов. Стоит отметить, что наряду с известными персонажами в поэзии встречались и второстепенные образы – антропонимы, которые по нашему мнению, служат связующим звеном в композиции каждого изучаемого произведения, что не мало важно для достижения и донесения сути созданной концепции суфийской доктрины.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиакбар. Луғатномаи Деҳхудо / Алиакбар. – Техрон, нашри мусалсал, 1258. – 1342 с.
2. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной. – Душанбе, 2001. - 127 с.
3. Низомиддини Нурӣ. Фарҳанги луғоти «Маснавӣ маънавӣ» / Низомиддини Нурӣ. - Техрон, 1387. - 219 с.
4. Румӣ Чалолуддин. Маснавӣ маънавӣ / Румӣ Чалолуддин. - Техрон, 2001. – 728 с.
5. Румӣ Чалолуддин «Девони кабир» / Румӣ Чалолуддин. - Душанбе: Адиб, 1992. – Ҷ. 1. – 417 с.
6. Сайид Иброҳим Ҳикмат. Қуръон дар «Маснавӣ» / Сайид Иброҳим Ҳикмат. - Душанбе, 2007. - Ҷ. 1-2. - 480 с.
7. Фаридаддини Аттор «Мантик-ут-тайр» / Фаридаддини Аттор. - Техрон, 1384. – 224 с.
8. Фарҳанги тоҷикӣ ва русӣ. – Душанбе, 2006. – 783 с.
9. Философский словарь. - Москва, 1986.
10. Энциклопедия персидско-таджикской прозы. - Душанбе, 1986.

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ОНОМАСТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ СУФИЙСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье даётся классификация одной из наиболее употребляемых единиц поэтонимии-антропонимии суфийской поэзии. Анализ изучаемых источников дал возможность выявить три основные группы антропонимов по отображению номинативных единиц, как: религиозные поэтонимы, исторические поэтонимы и мифологические поэтонимы народов Персии и Аравии.

Ключевые слова: антропонимы, классификация, религиозные поэтонимы, исторические поэтонимы, легендарные поэтонимы.

STUDYING OF ONOMATHTICAL VOCABULARY (ANTHROPONYMS) IN SOPHISTICATED POETRY

The article reflects the brief way of division of more studied part of pothonyms as anthropoetonyms in sophisticated poetry. There were identified three groups of anthropoetonyms such as: religious anthropoetonyms, historical anthropoetonyms and anthropoetonyms that are based on myths and legends of Persian and Arabian people.

Key words: anthropoetonyms, division, religious anthropoetonyms, historical anthropoetonyms, mythological anthropoetonyms.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ОМОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Ч. Давлатова

Таджикский государственный университет коммерции

Интенсивное развитие омонимии в английском языке происходило благодаря не одному фактору, а нескольким взаимосвязанным причинам, таким как моносиллабический характер английского языка и его аналитическая структура.

В ходе лингво-этимологического анализа учеными установлено, что на увеличение количества омонимов в английском языке значительное влияние оказывают заимствования, в большей степени из латыни и французского языка. Фонетическая структура заимствуемого слова обычно претерпевает изменения в соответствии с произносительными нормами заимствующего языка и существующими в этом языке правилами сочетания звуков.

Большинство омонимов в английском языке образовалось вследствие случайного совпадения формы при фонетических изменениях и заимствованиях, а также в результате компрессии словосочетаний и при конверсии.

Омонимы в ряде случаев возникают из полисемии, подвергнувшейся процессу разрушения. Некоторые омонимы возникли в результате обособления значения многозначного слова.

Кроме того, омонимия возникает иногда вследствие случайного звукового совпадения слов, которые были первоначально различны, но в ходе исторического развития приобрели одинаковую фонетическую форму.

Write- **навиштан** - писать и right - **дуруст** - правый - это слова, имеющие различное значение и различное происхождение, но случайно совпавшие в своем звучании. Также существуют лексико-грамматические омонимы, которые создаются в результате конверсии, когда данное слово переходит в другую часть речи. Например, look – **нигоҳ кардан**-смотреть и look-**нигоҳ, назар** - взгляд. Лексико-грамматических омонимов особенно много в английском языке.

Современный английский язык характеризуется весьма развитой омонимией, причём в процессе исторического развития словарного состава английского языка количество омонимов в нём не уменьшается, а наоборот, увеличивается. Особенно много омонимов среди односложных слов.

Явление омонимии прямо противоположное синонимии, которая определяется как сходство значений при различии звучания, близко к полисемии, при которой, как и при омонимии, одному звуковому комплексу соответствует несколько значений.

Значения полисемантического слова образуют систему, связь между элементами которой ясно ощущается говорящими, с одной стороны, потому что они отражают реальные соотношения между обозначаемыми предметами, и с другой стороны, потому что типичны для смысловых структур слов в языке и повторяются в разных словах.

Для современного английского языка типичными оказываются метафорические и метонимические переносы, синестезия, связь между конкретным и абстрактным, более общими и более частными значениями.

Соотношения между значениями омонимов в английском языке всегда случайны и связь между ними, т. е. говорящим не улавливается. В отсутствии этой связи нетрудно убедиться, подобрав синонимы для каждого члена омонимической пары или группы. Так, например, звуковой комплекс **capital** в сфере существительных соответствует трём словам, синонимами которых являются: a large letter-**харфи калон**, a stock of money-**пули бисёр**. Не будучи членами одной системы значений и форм, омонимы всегда являются разными словами.

Отрицание существования полисемии слов есть в то же самое время, утверждение того, что всякое семантическое различие при совпадении звуковой оболочки представляют собой случай омонимии. Так, например, man человек-**одам** и man мужчина-**мард** должны быть при таком подходе признаны разными словами-омонимами. Однако не подлежит сомнению, что man1 человек-**одам** и man2 мужчина-**мард** воспринимаются как

теснейшим образом связанные между собой. Морфологический состав и строение единиц **man1** человек-**одам** и **man2** мужчина-**мард** представляются совершенно тождественными, и различие между ними понимается как чисто смысловое, лексико-семантическое.

Наряду с такими единицами в языке, однако, обнаруживаются и такие, как **spring1-бахор** - весна, **spring2** пружина-**пружи́на** и **spring3-сарчашма** - источник, родник. Здесь уже явно нет никакой осмысленной связи между данными единицами, и одинаковость их звучания производит впечатление случайности. В этом случае, конечно, мы наблюдаем несомненное явление омонимии. Таким образом, если отрицать явление многозначности слова и всякую лексическую неоднозначность считать омонимией, необходимо будет различать два рода омонимов: (1) омонимы, тесно связанные между собой по значению, как **man1** и **man2** и (2) омонимы, между которыми нет никакой конкретной лексико-семантической связи, как **spring 1** **spring2** и **spring3**. Такое изменение терминологии имело бы оправдание лишь в том случае, если бы в результате его внешнее соотношение между терминами оказалось в большем соответствии с реальным отношением между вещами. В действительности, объединение под названием омонимов различных языковых явлений затушевывает существующее между ними серьезное принципиальное различие, которое представляется гораздо более значительным, чем имеющаяся между данными явлениями черта сходства - различие в значении при одинаковости звуковой оболочки. Дело в том, что соотношения типа **man1** и **man2**, как уже давно отмечено и признано, являются крайне широко распространенными, во всяком случае, типичными и нормальными для всякого языка. Напротив, соотношения типа **spring1**, **spring2** и **spring3** выступают как полученные в результате известного особого стечения обстоятельств, как внутренне не связанные с общими вызванные лишь совершенно частными условиями, почему они и производят впечатление случайных вкраплений в общую систему языка. И действительно, в разных языках, даже очень близких друг к другу по составу и строю, по общим семантическим закономерностям, такие соотношения оказываются совершенно различными и по их численности и по их «распределению» в словаре. Поэтому правильным представляется отражение объективно существующего положения в языке посредством противоположения полисемии (многозначности) типа **man1** и **man2** и омонимии (внешнего совпадения двух разных слов) типа **spring1**, **spring2** и **spring3**.

Английский язык характеризуется довольно значительным количеством омонимов, по сравнению с другими языками. Кроме того, нельзя не отметить также и большого увеличения числа омонимов, имевшее место в ходе исторического развития английского языка и в известной мере отличающее современный английский язык от английского языка древнего периода: **lufu** любовь и **lufian** любить при совр. англ. **love** любовь - **мухаббат** и **love** любить- **дӯст доштан**

Таким образом, слова-омонимы характеризуются, прежде всего, тем, что они соотносятся с тем или иным явлением действительности независимо друг от друга, поэтому между ними не существует никакой ассоциативной понятийно-семантической связи, свойственной разным значениям многозначных слов. При реализации лексического значения омонимов их смешение практически невозможно.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. - Л.: Наука, 1993. - 312 с.
2. Антрушина Г.Б. Лексикология английского языка / Г.Б. Антрушина. - М.: Высшая школа, 1985. - 275 с.
3. Булаховский Л.А. Из жизни омонимов Текст / Л.А. Булаховский // Русская речь. - М., 1928. - Вып. 3. - С. 47-60.
4. Грабчиков С.М. Межъязыковые омонимы и паронимы. Опыт русско-белорусского словаря / С.М. Грабчиков. - Минск, 1980. - 259 с.
5. Красникова С.В. К вопросу о типах омонимии / С.В. Красникова, В.В. Лаврентьева // Некоторые проблемы германской филологии. - Пятигорск, 2000. - С. 174-179.
6. Ким О.М. Омонимия на уровне частей речи в её отношении к словообразованию Текст / О.М. Ким // Актуальные проблемы русского словообразования. - Самарканд, 1972. - С. 203-205.
7. Ким О.М. Типы омогрупп и омонимов на уровне частей речи Текст / О.М. Ким // Вопросы теории и истории языка. - Ташкент, 1980. - № 629. - С. 10.
8. Князева Г.Ю. Источники омонимии в английском языке Текст / Г.Ю. Князева // Ученые записки 1 МГПИИЯ. - М., 1959. - Т.29. - С. 283-298.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ОМОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье говорится, что проведенное исследование выявило, что как в лексикологии таджикского языка, так и в английской различают два типа слов-омонимов—полные и неполные (или частичные). К полным омонимам относятся слова, которые совпадают по звуковому и буквенному составу во всех

грамматических формах. Частичные омонимы совпадают не во всех грамматических формах, а только в некоторых из них имеющих одинаковый звуковой и буквенный состав, только восемь

Ключевые слова: омонимы, звуковое, грамматическое, языковые единицы, семантические.

THE OCCURRENCE OF HOMONYMS IN THE ENGLISH LANGUAGE

The article says that there are two types of words-homonyms-full and partial (or partial) in lexicology of English language. Complete homonyms include the same sound and latter composition in all grammatical forms. Partial homonyms are not the same in all grammatical forms, but only some of them have the same sound and abbreviation structure. they are only eight

Key words: homonym, grammatical forms

Сведения об авторе: Ч. Давлатова – преподаватель кафедры иностранных языков, Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (992) 927-15-30-20

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ-ЗАБОНШИНОСИИ НОМҲОИ КИТОБҲОИ МУҚАДДАС ВА ҚОРБУРДИ ОНҲО ДАР «ҚАСАС-УЛ-АНБИЁ»

Э. Давлатов

Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Як қабати номҳо (ономастика)-и «Қасас-ул-анбиё»-ро номҳои китобҳои муқаддаси ислом **Инҷил**, **Таврот**, **Забури** ва **Қуръон** ташкил медиҳанд, ки онҳо низ дар густариш ва таълифи қиссаҳои асар нақши муҳим ва созгор доранд. Ҳар як ҳаводис ва ё рӯйдоде дар ҳамбастагӣ бо чизе ва ё раванде хотима ва ё эҳё мегардад. Дар оғози ҳаводиси хунин ва эҳёи сулҳу салоҳ ва итминон пайдо намудан ба паёмбарон, ҳамчун фиристодагони Худованд дар қиссаҳои асар, нақши ин китобҳо дар ибтидо меистанд.

Дар ин қисмати рисола мо кӯшиш ба харҷ додем, ки то ҳадди тавон ва дар заминаи фароҳамии сарчашмаву далоили мавҷуда ва ривояту аҳодиси асторию воқеӣ дар таҳлили луғавӣ-маъноии ин номҳо саҳм бигирем.

Қабул аз таҳлил ва баррасии номҳои китобҳо то ҳадди тавон бобати мафҳуми «Китоб» лозим донистем чанд мулоҳизае ибраз намоем. Китоб мафҳуми арабӣ буда, ба маънои «Варақҳои таълифии дастнавис ё ҷопии ҷилдшуда; навишта, чизи навишташуда; хат, нома, мактуб [9, 555].

Китоб дар забонҳои дигар дар шаклҳои гуногун мавриди истифода аст. Масалан, дар забони русӣ **книга**, дар забони англисӣ **book**, дар забони немисӣ **büch**, дар забони туркӣ-ӯзбакӣ **kitap** ва монанди инҳо мавриди қорбурд қарор дорад [3, 27; 12; 14].

Китоб дар забони арабӣ дар шакли ҷамъи **Кутуб** низ мавриди истифода қарор дорад: «Муҳаққиқони дигар ҳам бо назардошти ҷой доштани ғалатҳои марбут ба тарзи навишти калима - дуруст хонда натавонистани **котиб** ва дар натиҷа нодуруст **китобат** шудани баъзе калимаҳо дар матни шарҳи мазкур бар ин натиҷа расидаанд, ки зоҳиран котиби ин нусха шахси босаводе набудааст ва аз рӯйи нусхае, ки дар пеш дошта, наққошӣ кардааст» [2, 206]. Дар заминаи вожаи **Китоб** мафҳумҳои **котиб** (китобаткунанда, нависанда; дабирмирзо; муншӣ), **кутуб** (китоб, варақаҳои таълифшуда), **кутуб** (котибҳо, котибот, китобаткунандаҳо, нависандаҳо) сохта шудаанд, ки дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд. Ногуфта намонад, ки ин калимаҳо ҳамчун мафҳумҳои иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ ҳазм гардида, ба қабати калимаҳои истеъмолиё ё худ серистеъмоли забон шомил гардидаанд.

Забоншиноси тоҷик Д. Ҳомидов калимаи «**Китоб**»-ро, ки ҳамчун топоним (номи мавзеи қадима ва дар айни замон номи шаҳр дар вилояти Қашқадарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон) дар тадқиқоташ таҳлил намуда, онро ба қабати дар айни ҳол аз рӯйи сохт сода ва шакли таърихан тағйирёфтаи он **Қаш+об**, ки аз рӯйи сохт мураккаб мебошад, маънидод намудааст. «Ин вожа ҳоло ба гурӯҳи калимаҳои содаи забонамон мансуб мебошад. Вожаи мазкур аслан аз ҷузъҳои **Қаш+об** таркиб ёфта, шакли таърихан тағйирёфтаи **Қашруд // Қешруд** мебошад ва маънои обуро дорад, ки аз оғӯши кӯҳсор бо суръати тез раво мешавад [11, 123].

Тавре маълум гардид, бобати ба тағйироти шакли дучор шудани калимаи «**Китоб**» ва аз кадом забон пайдо шудани он андешаҳои мухталиф баён гардиданд, ҳар як муҳаққиқ мувофиқи тавону фаҳмиши хеш атрофи калимаи «**Китоб**» изҳори ақида намудаанд. Дар тадқиқоти ҳар як сарчашма ва гуфтаҳои муҳаққиқон як ҷиҳати саҳеҳ дарёфтани мумкин аст, аммо ҳанӯз ҳам фикр мекунам ин таҳлилҳо асли

баромадани калимаро ба пуррагӣ ошкор карда натавонистаанд. Бо ин ҳама, мо гуфта наметавонем, ки онҳо тамоман ғалат ва нодуруст маънидод шудаанд, шояд дуруст бошанд, зеро омӯзиши он давраи хеле бостониро дар бар мегирад.

Аз рӯи омӯзиши ин масъала ва таҳлилҳои забоншиносони хориҷию ватанӣ ва далоили сарчашмаву маъхазҳои илмӣ гуфтан мумкин аст, ки «**китоб**» аз калимаи арабии **катбун** - навишташуда, китобат шуда, пайдо гардидааст, ки ин таърихи ниҳоят кӯҳан дорад. Гуфтан ҷоиз аст, ки **катбун** шакли заминавии калимаҳои **катабат, котиб, кутуб, куттоб, мактаб, мактуб** ба ҳисоб меравад ва ҳамаи ин калимаҳо дар қолаби он сохта шудаанд. Ин навъи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ, ки асосан дар асоси ба инобат гирифтани ҳамсадоҳои калимаҳои арабӣ сурат мегиранд, хеле маъмул буда, баъзе муҳаққиқон онро калимасозии носолим унвон гузоштаанд. Зеро зимни сохтани калимаҳо таркиби овозии калимаҳо (қолаби калима) ба пуррагӣ тағйир меёбанд. Дар ин бора донишманди тоҷик Қ. Сангов дар тадқиқотаи ҷоиз ишора намудааст, ки «... қариб 40 қолаби (модел) сохташавии калимаҳои арабӣ ба ҳисоб гирифта шудааст. Масалан, овозҳои ҳамсадои **к, т, б** «скелет»-и калимаҳои зерин ба шумор мераванд: **китоб, мактуб, мактаб, котиб, мукотиба** ва ғайра» [8, 5].

Нозил гардидани ин китобҳо чанд ҳазорсолаҳо қабл аз ҳаёти имрӯзро дар бар гирифта, шояд дар ин қадар муддати тӯлонӣ номи онҳо ба чандин тобшҳои маъноиву шаклӣ дучор шуда бошанд, зеро онҳо натавонанд дар кишварҳои мусулмонӣ, балки дар тамоми рӯи олам нуфузи хоссаро соҳиб буда, мавриди тиловат ва мутолиаи башар қарор доштанд ва доранд. Ҳатто бештари равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва сохти давлатдорӣ мамӯлики ҷаҳон дар асоси таълимоти ин китобҳо сиёсати давлатдоронашонро ба роҳ мондаанд. Танҳо «Хонед, хонед боз ҳам хонед» - гуфтаи дохӣи пролетариати ҷаҳон В.И. Ленин исботи воқеии гуфтаҳои боло, зеро онро аз нахустин ояти сураи Алақ аз китоби муқаддаси Қуръон: «Бихон ба баракати номи Парвардигорат, ки офаридгори (тамоми махлуқот) аст» [4, 1445] гирифта, онро ҷун шӯре дар даврони Ҳокимияти Шӯравӣ, пеш аз ҳама, барои нест кардани маҳви бесаводӣ ва тарғиби мардум барои рӯ овардан ба хондан, миёни мардум ба сиёсате мубаддал гардонида буд ва муваффақ ҳам шуд ва таълиму дониши муҳассилини кадрҳои даврони Шӯравӣ бозгӯи ин гуфтаҳост.

То ин дам, аз ҷониби иддае аз муҳаққиқони ватанӣ ва мамӯлики хориҷ то андозае бобати таҳлили номҳои китобҳои муқаддаси исломӣ **Инчил, Таврот, Забур** ва **Қуръон** ҷо-ҷо сухан гуфта шудааст, аммо то кунун тадқиқи алоҳидаи забонии номҳои онҳо анҷом наёфтааст. Ҳоло дар зер дар алоҳидагӣ ба таҳлили забонии номҳои онҳо мепардозем.

Инчил - номи яке аз чор китобҳои муқаддаси ислом, ки тибқи маълумоти сарчашмаҳо аз Худованд ба Исо пайғамбар - бунёдгузори дини насронӣ нозил шудааст. «Номи китоби муқаддаси масеҳиён, китоби муқаддаси дини исавиён (христианҳо)» [9, 489]. Инчил мансуби забони арабӣ буда, дар Қуръон ба ҳамин ном истифода гардидааст.

Инчилро бештар бо номи **Библия** мешиносанд. Вожаи «**Библия**» мансуби забони юнонӣ буда, аз калимаи βιβλία гирифта шудааст, ки он дар шумораи ҷамъ дар шакли βιβλίον ба маънои китоб ва дар шакли βύβλος дар тарҷумаи юнонӣ сигорро ифода мекунад ва он дар шаҳри Библ истеҳсол мешавад [12]. Шояд аз ин сабаб бошад, ки номи сигорро аз номи шаҳр гирифтанд.

Бамавқеъ аст, зикр намоем, ки Муҳаммад Фиёсуддин **Инчилро** калимаи муарраби **Ангалюн** унвон намудааст. «Инчил... муарраби Ангалюн ...» [6.1, 96]. **Ангалюн** истилоҳи юнонӣ буда, шакли ба арабӣ гузаштаи калимаи **Инчил** мебошад. Ба ин наздик сомонӣ онлайни Farhang.tj вожаи **Ангалюнро**, ки зери мафҳуми он асосан китоби муқаддаси **Инчил** фаҳмида мешавад, чунин маънидод мекунад. «Ангалюн китоби Инчил; порчаи абрешимии рангоранг, дар гузашта масеҳиёни Машриқзамин Инчилро дар лифофаи абрешимии рангоранг мепечониданд, ки аз ин рӯ, маҷозан Инчилро низ ангалгоҳ номидаанд [14].

Таврот - яке аз китобҳои муқаддаси яҳудиён, ки тибқи ривоятҳои динӣ он ба Мӯсо пайғамбар нозил шудааст. **Таврот** дар сарчашмаҳо дар шакли **Таврет//Таврит** низ мавриди истифода қарор дорад [10, 301].

Таврот асосан дар сарчашмаҳо номи якуми асари панҷгона маънидод шудааст, ки дар забони ибронӣ қадима дар шакли **Тора** истифода мешуд. Тибқи таҳлилҳои муҳаққиқони мамӯлики хориҷ Чудинов А.Н, Комлев Н.Г., Павленков Ф., Михелсон А.Д., Попов М., Красина П.П. калимаи **Тора** мансуби забони ибронӣ қадим буда, аз

истилоҳи **тора** - תּוֹרָה (thorah) пайдо гардида, дар тарҷумаи ибронӣ маънои омӯзиш, омӯхтан, аз худ кардан, тадқиқ; панд, насихат, ибрат ва дар ҷойи дигар маънои қонунро ифода мекунад [14].

Тора шакли қадимаи калимаи ибронии **Таврот** мебошад, ки дар айни замон ҳамчун мафҳум дар забони русӣ мавриди истифода буда, тибқи ахбори маъхазҳои илмӣ ва луғату фарҳангҳо ба маънои «...номи аввали китоби **Таврот**, яъне «Хамсаи Мӯсо» ба забони ибрии қадим; дастанвиси «Хамсаи Мӯсо» дар каниса, ки мавриди парастииш мебошад [14]. Яъне, аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки **Таврот** асарест, ки аз панҷ қисмат, фасл иборат мебошад, ки номи фасли аввали он **Тора** мебошад.

Таврот дар шакли **Таврит** низ мавриди истифода қарор дошта, ҳамчун истилоҳи байналмилалӣ (термин) мафҳуми тамға задан, доғ кардан ва нишона гузоштанро ифода мекунад [14]. Масалан: гӯсфандхоро таврит кардан (яъне нишон гузоштан, эм кардан); таврити лошадӣ (ба аспҳо тамға задан) [13].

Сарчашмаҳои динӣ ибраз медоранд, ки дар ибтидо **Таврот** аз чил қисм, ҷузъ иборат буда, ҳар як қисми онро ҳазор оят ташкил меод, ки он дар маҷмӯъ чил ҳазор оятро ташкил меод. «Таурат состоял из сорок частей (двузлов), а в каждой части было тысяч аятов» [1, 47]

Маънои луғавии шакли кунунии «**Таврот**»-ро ягон сарчашма возеҳ баён насохтааст. **Таврот** ном гирифтани китоб асосан ба асрҳои VIII-X рост меояд. Сарчашмаҳо ривоят мекунанд, ки нусхаи асосии **Таврот** ҳангоми аз тарафи шоҳ Навуходоносор забт кардани Байтулмуқаддас (он вақт Иерусалим - номи пойтахти пешинаи д. Исроил) сузонида нобуд карда шуд. **Таврот**и кунунӣ он китобе, ки ба ҳуди Мӯсо нозил шудааст, нест, зеро донишмандони асримиёнагии исломӣ ибраз медоранд, ки **Тавротро** аз забони юнонӣ, забони қадимаи ибронӣ ва ҳатто аз забони лотинӣ тарҷума намудаанд. Шакли дигари калима **Тори (Торы)** дертар аз тарҷумаи забони коптӣ, суриягӣ пайдо гардидааст [12].

Ҳамин тариқ, тадқиқу таҳлили ҳамаҷониба ва мухталифи муҳаққиқон дар мавриди пайдоиш вожаи **Таврот** андешоти тазод баён гардидаанд, ки ҳулосабарории жарфтарро тақозо менамоянд. Асосан **Таврот** дар қиёс ба дигар китобҳои муқаддас дар гирдбоди ҳаводиси пурталотуми таърихи омезиш ёфтааст ва бо ин ҳама таҳлили вижае анҷом додем, ки дар ҷавоб онро гуфта гузаштем.

Китоби дигари муқаддас - **Забур**, ки тибқи ҳаводиси баёншуда ва ахбори сарчашмаҳо он ба пайғамбар Довуд нозил гардидааст. Забур дуҷумин китоби муқаддас баъди **Таврот** ба ҳисоб меравад ва нисбат ба **Тавроту** Инҷил ҳам аз ҷиҳати ҳаҷм ва ҳам аз ҷиҳати мазмуну кироати оятҳо фарқ мекунад. «Оятҳои **Забур** дар шакли назм нозил шудаанд...» [12].

Муҳаққиқони худошиноси мамолики ғарб Забурро «Псалтир» ном мебаранд. Псалтир аз калимаи лотинии **psalterium** гирифта шуда, номи яке аз асбобҳои мусиқии тордори (монанди дутору думра тор дорад) псалтерия мебошад. Дар гуфтори мардуми ғарб бо калимаи «Псалтир» баён намудани Забур замоне роиҷ гардид, ки Забурро бо навои мусиқии асбоби мусиқии псалтерия тиловат мекарданд, ки асосан ба замони зиндагии Довуд пайғамбар рост меояд.

То кунун бо мафҳуми **Псалтир/Псалом** баён намудани **Забур** дар як қатор забонҳо роиҷ аст. Дар забони юнонӣ **ψαλμοί**, дар забони англисӣ **psalm**, дар забони русӣ **псалтир**, ки тибқи гуфтаҳои ҷавоб ин мафҳум аз номи асбоби мусиқии тордор гирифта шудааст. «В большинстве языков книга называется просто **псалм** - греч. **ψαλμοί**, англ. **psalm**...» [12].

Муҳаққиқи рус А.Д. Михелсон дар асараш «Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней» калимаи «**Псалм**»-ро танҳо номи китоби Забур; сураҳои Забур маънидод кардааст: «**Псалмы** (Забур) - вторая из священная книга Иудеев» [5, 124-125].

Китоби муқаддаси Куръон онро бо исми Забур ёд карда, ба паёмбар Довуд нисбат додааст: «Хамона мо ваҳй фиристодем ба сӯи ту (аф Муҳаммад (с)) мисле, ки...додем ба Довуд (а) Забурро» [4, 244].

Дар Библияи яҳудиён (Танах) תְּהִלִּים (тəһилим) номида мешавад - айнан «ситоиш», дар ибтидои фасли сеюми Танаха - Ктувим (Китобат) ҷой дорад. Дар аксари забонҳо китоб танҳо «псалмаҳо» (юн. **ψαλμοί**, англ. **psalms**) ва ғайра ном

гирифта мешавад, зимнан ин ном аз Ҷаҳид фарқ мекунад, чаро ки дар Танах юнонии $\psi\alpha\lambda\mu\acute{o}\varsigma$ ба $\gamma\eta\eta\eta$ (мизмор) мутобиқат мекунад.

Бо калимаи «Псалтир» ҳамчунин нашрҳои алоҳидаи Псалтирҳо номида мешаванд, ки барои истифода дар ибодатҳои масеҳӣ муқаррар шудаанд.

Қуръон – номи китоби муқаддаси мусулмонон, ки тибқи таълимоти дини ислом бар ҳазрати Муҳаммади пайғамбар (с) дар шаби Қадр (дар моҳи мубораки Рамазон) нозил гардидааст ва дар он аҳкоми дини ислом ва шариати он дарҷ ёфтааст.

Қуръон мансуби лафзи арабӣ буда, аз ибораи арабии «бо овози баланд (шунаво) хондан, қироат, мутолиа намудан» пайдо гардидааст.

Қуръон шаклии тағйирёфтаи арабии Қуран $الْقُرْآن/قرآن$ буда, дар дигар забонҳо: англисӣ **Qur-an**, русӣ **аль-Қур’ан** мавриди қорбурд қарор дорад. Дар забони русӣ **Қуръон** дар шакли «**Коран**» истифода мешавад. «Қуръон аз забони Муҳаммад (с) тавассути пайравонаш навишта шудааст» [12].

Қуръон бо калимаву ибораҳои «**Каломуллоҳ**», «**Каломи шариф**», «**Каломи мачид**», «**Каломи қудсӣ**», «**Қуръони қарим**», «**Қуръони мачид**» ифода мешавад, ки дар ҳамаи ин тарзу ифодаҳои мутазаққира маъноӣ ба каломи Худованд мутааллиқ будани онро ифода менамоянд. Барои тақвияти гуфтаҳои боло ба мазмуни мафҳумҳои «**Каломуллоҳ**», «**Каломи шариф**», «**Каломи мачид**», «**Каломи қудсӣ**» назар мекунем.

Дар ҳамаи ифодаҳои зикршуда, вожаи «**калом**» ҳамчун калимаи аввалӣ омада, ҷузъҳои дуҷуми ифодаҳои баёншударо калимаҳои «**Оллоҳ**», «**Шариф**», «**Мачид**», «**Қудсӣ**» ташкил додаанд. Калом дар ҳамаи ин мавридҳои ифодашуда маъноӣ сухан, гап, гуфтор, лафзро ифода намуда, ба калимаҳои ҷузъи дуҷумӣ, ки рамзи покиву покизагӣ аз олоиш; асил, начини, бошарофат, шарофатманд, баланддараҷа, соҳиби ифтихор, соҳиби обрӯ; бузург, бо шаъну шараф, олиқадр ва амсоли инҳо мансуб будани онро ифода намудааст [9, 530; 10, 568, 703]. Ифодаи аввалро «**Каломуллоҳ**» ҳочат ба таҳлил намоишонад, зеро таркибу маъноӣ он аён аст: «**Калом**» сухан, гуфтор, «**Оллоҳ**» яке аз номҳои Худованд, яъне **Каломи Худо**, **Каломи Оллоҳ**, **Сухани Худо**.

Дар баробари ин дар ифодаи **Фурқон** номи дигар **Қуръон** фаҳмида мешавад, ки дар ояти аввали сураи **Фурқон** дар ин китоби муқаддас бо ин ном баён ёфтааст. «Бисёр бобаракат аст зоте, ки фуруд овард **Фурқонро** ...» [4, 833].

Фурқон - номи дигари **Қуръон**, ки ба маъноӣ фарқунандаи ҳақ аз ботил, шар аз хайр ифода шуда, тибқи ахбори сарчашмаҳо яке аз номҳои Қуръон мебошад [10, 426].

Тибқи ривояти баъзе аз сарчашмаҳо **Фурқон** ном доштани онро дар афзал будани он аз дигар китобҳои муқаддас медонанд. Аммо ин далоил то қучо воқеият дорад, то ҳол ба мо маълум нашуд. Аз ҷониби дигар, то андозае дар ин гуфтаҳо воқеият нуҳфтааст, зеро **Қуръон** ҳамчун каломи илоҳӣ ба беҳтарин махлуқи Худованд Муҳаммад (с) нозил шуда, баъди нозили он то интиҳои дунё дигар китобе фуруд нахоҳад омад ва аҳкоми шариати ислом ва қонуну қавоиди зиндагии башар (мусулмонон) аз таълимоти он сураат хоҳанд гирифт. Қабл аз нузули Қуръон паёмбар Исо (а) башорати онро дода буд, ки ин афзал будани онро шаҳодат медиҳад. «Хушбахт он кас, ки Қуръон бихонад» [7, 291]. Далели дигари афзал будани **Қуръон**, ки бо мафҳуми **Фурқон**, яъне фарқунанда аз дигар китобҳои осмонӣ дар он аст, ки он ба беҳтарин бандаи дӯстдори Худо Муҳаммад (с) нозил гардидааст, ки дар таълимоти Қуръон ҳеле равшан баён ёфтааст. «...Гуфт Исо писари Марям: Эй Бани Исроил, яқин бидонед, ки ман паёмбари Худоям ... ва башоратдиҳанда ба паёмбаре, ки меояд баъд аз ман, ки номи ӯ Аҳмад бошад» [4, 1301].

Хулоса, таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши номи китобҳои муқаддас (осмонӣ) дар «Қасас-ул-анбиё» дар баробари дигар номвожаҳо зимни таҳлили амиқи забонӣ, моро ба сайри ниҳоят дури таърихӣ бурда, дар асоси далоили бурҳони илмӣ ва ривояту асотирот то ҳадди тавон таҳлил сомон додем. Аммо ин таҳлил таҳлили марзӣ нест, зеро бобати ин китобҳои муқаддас дар тамоми мамолики ҷаҳон муҳаққиқон тадқиқотҳои илмӣ бурдаанд ва мо натавонистем аз ҳамаи он истифода намоем. Бо кӯшиш ва ҳарчи бештар дар оянда бо омӯзиши дигар сарчашмаҳо онро тақмил хоҳем дод.

А Д А Б И Ё Т

1. Ислам: Энциклопедический словарь // Изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. - СПб., 1902. - Т. 34. - С. 174 - 204.
2. Келдиёров Т.С. Камолуддин Хусайни хоразмӣ ва Ҳоқонии Шарвонӣ / Т.С. Келдиёров // Ахбори ДДХБСТ. - №4 (60), 2014. - С. 203-209.

3. Кудряцев М.М. Русско-немецкий разговорник / М.М. Кудряцев, С.В. Неверов, Т.С. Ступникова, Н.А. Федосюк. - Москва: Литературы на иностранных языках, 1963. - 313 с.
4. Куръони карим (бо тарҷумаи ва тавзеҳот ба забони тоҷикӣ). - Покистон: СЕВОБ, - 1458 с.
5. Михельсон А.Д. Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней / А.Д. Михельсон. - М., 1865.
6. Нуров А. Мулҳақот бар «Ғиёс-ул-лугот» / А. Нуров. - Душанбе: Адиб, 1989. – Ҷ. 3. - 304 с.
7. С. Махмадуллоҳ. Қасас-ал-анбиё / С. Махмадуллоҳ, А.М. Абусаттор, С.И. Аҳрор, А. Чалол. - Душанбе: Ориёно, 1991. - 400 с.
8. Сангов Қ. Таълими лексикаи забони тоҷикӣ дар синфҳои 5-6 / Қ. Сангов. - Душанбе: Маориф, 1991. - 80 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: СЭ, 1969. – Ҷ. 1. - 950 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: СЭ, 1969. – Ҷ. 2. - 950 с.
11. Ҳомидов Д.Р. Топонимияи водии Кешруд (тахқиқоти забоншиносӣ) / Д.Р. Ҳомидов. - Душанбе, 2002. - 104 с.
12. [Заҳираи электронӣ] www.Vikipedia.ru
13. [Заҳираи электронӣ] www.Slovar.com
14. [Заҳираи электронӣ] www.Farhang.tj

ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ СВЯЩЕННЫХ КНИГ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В «КАСАС-УЛ-АНБИЁ»

Подвергнув анализу ключевые названия священных религиозных книг и их применение в исторической книге «Касас-ул-анбиё», автор акцентирует свое внимание на высказывания как отечественных, так и зарубежных исследователей относительно их толкования и интерпретации.

В статье рассмотрены лингвистические особенности священных религиозных книг в сопоставительном аспекте. Автор выносит на обсуждение свое собственное видение по обсуждаемым названиям. В статье применены отдельные моменты синхронно-диахронного и сравнительного методов лингвистического анализа.

Ключевые слова: лингвистическое исследование, Псалтирь Давида, Тора Муса, Библия Иисуса, священный Коран, исторические события, словарные источники.

HISTORY LANGUAGE ANALYSIS NAME HOLY BOOKS AND THEIR DEVELOPMENT IN THE "CASAS -UL-ANBIË"

Explores the key historical and linguistic names of holy books and their development into "Casas-ul-anbië" the author highlights the attention the scientific development of domestic and foreign researchers, which reveals the meaning of the birth and development.

Key words: linguistic research, Psalms David, Tora Musa, the Bible of Jesus, the holy Quran, the historic events, dictionary sources.

Сведения об авторе: Э. Давлатов – аспирант Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Телефон: (+992) 918-13-99-68. E-mail: erajjon-1988@mail.ru

МЕСТО И РОЛЬ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ИСКОННО ПЕРСИДСКО- ТАДЖИКСКОЙ ЛЕКСИКЕ ПОЭЗИИ ИКБОЛА

Х.А. Окилова

Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова

Как известно, в различные периоды жизни язык подвергается социальным изменениям. Подобные явления можно проследить в словарном составе языка. Уровень национального языка является показателем того, что словарный состав языка всегда находится в процессе развития и богатство каждого языка связано со степенью развития словарного состава. Понятия, новые предметы и явления всегда были причиной для появления слова и особой языковой терминологии, которые в языковедении именуются неологизмами. Безусловно, такие слова не имеют долгой исторической основы и возникают во взаимосвязи с развитием языка. Данное явление, по мнению А. Хасанова, становится причиной того, что целая группа слов входят в группу устаревших, перестают быть в употреблении, некоторые теряют свое истинное значение и используются в других смыслах [3, 12]

Богатое персидско-таджикское литературное наследие всегда служило для ученых источником исследований, которые в изучении языковых особенностей разных периодов, в том числе лексики, фонетики, грамматики, словообразования и других аспектов языка вносили свой неоценимый вклад. Необходимо отметить, что в персоязычных странах и зарубежной иранистике вопрос изучения различных языковых аспектов классического наследия стал ключевой темой для многих исследователей.

Одним из таких ярких представителей классического наследия, несомненно, является Мухаммад Икбол, имя которого широко известно таджикскому читателю. Исследованию наследия Икбола посвящено огромное количество научных работ, как в Индийском полуострове, так и за его пределами. Достаточно сказать, что в книге «Зиндаруд» Джовида Икбола – сына Мухаммада Икбола, посвященная описанию жизни и деятельности Икбола, приводится более 300 источников, связанные тем или иным способом с творчеством Икбола. [4] К тому же в этом списке не включены работы, изданные на эту тему в постсоветском пространстве, включая Таджикистан, и исследования, проводимые в период после издания указанной книги. Наряду с этим следует отметить, что языковые особенности наследия Мухаммада Икбола в таджикском языковедении и в других странах до настоящего времени не получили наиболее полного и глубокого рассмотрения, за исключением некоторых статей, посвященных данному вопросу. Среди них необходимо отметить статью А. Байзоева под названием «Назаре ба мухимтарин хусусиятҳои лексии ашъори форсии Икбол» («Анализ важнейших лексических особенностей персидской поэзии Икбола») [1, 117-122].

Как показывают результаты нашего исследования, в лексике персидской поэзии Икбола особое место занимают исконно персидско-таджикские слова.

Исконно персидско-таджикские слова в поэзии Икбола представлены очень широко, они являются, с одной стороны, свидетелем того, что Икбол в совершенстве владел персидским языком, у него богатый словарный запас. И все это несмотря на то, что персидский для него не был родным языком. С другой стороны, Икбол употребляет исконно персидско-таджикские слова весьма мастерски, придает им яркие оттенки и колориты, что подчеркивает его профессионализм в сочинении стихов.

Изучение словарного состава произведения охватывает несколько сторон: словарный состав, прежде всего, составляют исконные слова, чье возникновение начинается с древнеперсидских и среднеперсидских языков и такие слова имеют характер общедоступного смысла. Они, прежде всего, используются для выражения различных понятий и активно участвуют в словообразовании таджикского языка.

Рассмотрение всех особенностей исконно персидско-таджикских слов в поэзии Икбола в рамках одной статьи представляется невозможным. В данной статье мы ограничиваемся анализом данной категории лексики на примере имен существительных, которые составляют основную часть персидско-таджикской лексики.

Сфера использования существительных различна. Среди важнейших групп существительных в поэзии Икбола можно выделить следующие:

а) имена абстрактные. Данные существительные встречаются и в простой, и в составной и в сложносоставной форме (с суффиксом “-ӣ”): *орзу (мечта), сухан (слово), худӣ (свой), якӣ (один), дуӣ (вдвоем), хоҷагӣ (быть хозяином), рангомезӣ (палитра), балоангезӣ (смятение)* и др.

Орзуро дар дили худ зинда дор,
То нагардад мушти хоки ту мазор [2, 30].

Мечту в душе своей возлелей
Пока как комок не лечь в мавзолей.

Эй парастори **якӣ**, гар ту туй,
То куҷо бошӣ сабақхони **дуӣ**? [2, 109]

О одноверец, если ты это ты
До коль тебе школа **дуальность** в пут.

Дар ҷаҳон шамъи ҳаёт афрӯхтӣ,
Бандагонро **хоҷагӣ** омӯхтӣ [2, 114].

В мире светильник жизни зажжёт
Раба́м преподал **господство** урок.

Необходимо отметить, что слово “хоҷагӣ” использовано не в нынешнем смысле слова – “хозяйство”, а в смысле “быть свободным”, что является абстрактным именем.

Как видно из приведенных примеров, большинство абстрактных существительных образуются при помощи суффикса **-й** и его вариантов. Этот суффикс весьма продуктивен и в образовании сложных слов:

Бо барги лола **рангомезии** ишқ,
Ба ҷони мо **балоангезии** ишқ.
Агар ин хокдонро вошикофӣ,
Дарунаш бингарӣ **хунрезии** ишқ [2, 123]

*В листках тюльпана **колоритность** любви
В нашей душе **сумасбродная бытность** любви.
Если насквозь просверлишь земную кору
То увидишь внутри **кровопролитность** любви.*

б) имена материальные, которые в свою очередь делятся на следующие подвиды:

- **Слова, обозначающие родственные отношения и возраст:** *писар (сын), духтар (дочь), мард (мужчина), дӯст (друг), падар (отец), модар (мать), бародар (брат)* и др.:

Дар масофе пеши он гардунсарир
Духтари сардори Тай омад асир [2, 33].

*В пути у того властелина мира,
Была пленена **дочь** Тайского эмира.*

В эту группу слов входят также прилагательные, которые путем субстантивации вошли в группу существительных: *пир (старик), пирмард (старик), барно (молодой)* и др.:

Қиръати он **пирмарди** сахтқӯш,
Сураи «в-ан-наҷму» он дашти хамӯш [2, 300].

*В устах того целеустремленного **старца** лихо,
Сура «Аннаджми» звучал про степь, где тихо.*

Слова, обозначающие органы человеческого тела, соматическая лексика: *дил (сердце), по (нога), сар (голова), даст (рука), дандон (зуб), гӯш (ухо), гардан (шея), лаб (губа), чеҳра (лицо), мижгон (ресницы), рухсор (щека), чаши (глаза), раг (вена), гесу (коса), шикам (живот), забон (язык), тан (тело), пайкар (тело), сина (грудь)* и др. Следует отметить, что иногда форма единственного числа некоторых таких существительных, как *даст, дандон, пой, раг, чаши* могут использоваться в значении множественного числа.

Пой дар занҷиру хам бепарда буд,
Гардан аз шарму ҳаё хам карда буд [2, 33].

***Ноги** в кандалах были и без покрова
Поникнув голову стоял на ровно.*

Одним из важнейших художественных приемов в поэзии Икбола - применение однородных членов предложения. Данное явления наблюдается также и в употреблении слов, обозначающих органы человеческого тела:

Дасту дандону димоғу чашму гӯш
Фикру тахйилу шууру ёду хуш [2, 31]

***И руки и ноги, рот, нос и уши**
Мысль и фантазия, сознание и память.*

- **имена растений, деревьев и фруктов:** *гул (цветок), сипанд (рута), садбарг (роза), лола (тюльпан), панба (хлопок), ангур (виноград), чаман (поляна), шох (ветвь), дарахт (дерево)* и др.:

Миҷози **лолаи** хушрӯ шиносам,
Ба **шох** андар гулонро бў шиносам [2, 141].

*Натуру **тюльпанов** красу познаю.
Цветов, что в **ростках**, аромат узнаю.*

Эй, ки як чо дар **чаман** андохтӣ,
Мисли булбул бо **гуле** дарсохтӣ [2, 144].

*Ты тот, кто в **саду** уголочек избрал,
Как соловей с одним **цветком** играл.*

- **Название некоторых блюд и предметов обихода:** *харбуза (дыня), об (вода), намак (соль), нон (хлеб), шир (молоко), дег (котел)* и др:

Комили Бастом дар таклиди фард,
Иҷтиноб аз хӯрдани **харбуза** кард [2, 34].

*/Бастомский вельможа подобно другим.
Диету держал, не ел больше **дынь**.*

Кӯдаки мо чу лаб аз **шири** ту шуст
«Ло иллаҳ» омӯхти ўро нахуст [2, 161].

*Как только наш малыш за **мелочный** год привалил
«Нет кроме Аллаха Бога»- сказать научил.*

- **имена птиц, животных и насекомых:** *парвона (бабочка), мӯр (муравей), аждаҳо (дракон), уштур (верблюд), паланг (тигр), наҳанг (акула), гӯсфанд (баран), тиху (бедона, перепелка)* и др.:

Хидмату меҳнат шиори **уштур** аст,
Сабру истиқлол кори **уштур** аст [2, 44].

*Служба и прилежность лозунг **верблюжий**
Терпенье к тягостям их труд недужный*

Эй, ки менозӣ, ба забҳи **гӯсфанд**,
Забҳ кун худро, ки бошӣ арҷманд [2, 38].

*Эх тот, кто кичишься, зарезав **баран**,
Себя закали, чтоб получить высший сан.*

(В Куллиёти форси, таджикское издание (1997) слова “забҳ” приведено в форме “зибҳ”, что, на наш взгляд, является ошибочным).

- **Слова, обозначающие различные понятия и природные явления:** *офтоб (солнце), гил (глина), биёбон (пустыня), хок (почва), об (вода), моҳ/маҳ/моҳтоб (луна), рег (песок), абр(облако), борон (дождь)* и др.:

Зарра аз **хоки биёбон** рахт баст,
То шуои **офтоб** орад ба даст [2, 26].

*Пылинка **пустыни** покинул простор для того,
Чтоб **солнечный** свет был в руках у него.*

Оламе, бо **кӯҳу** дашту баҳру бар,
Оламе, аз **хоки** мо деринатар [2, 299]

*Мир, где **горы, степь**, моря и просторы
Мир, что древле **земли**, фауны и флоры.*

Подытоживая основную характеристику имен существительных в исконно персидско-таджикской лексике Икбола, следует особо отметить, что она составляет лишь одну часть персидско-таджикской лексики в целом в персидской поэзии Икбола. Несмотря на это, обилие исконно персидско-таджикских слов указывает на то, Икбол владел персидском языком в совершенстве, и благодаря своим содержательным и высокоидейным произведениям внес весомый вклад в обогащении и развитии персидской лексики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иқболнома (маҷмӯаи мақолаҳо). – Исломобод: Граффити, 1999. – 159 с.
2. Мухаммад Иқболи Лохурӣ. Куллиёти форсӣ (бо хатти кириллӣ) / Мухаммад Иқболи Лохурӣ. – Душанбе, 1997. – 465 с.
3. Хасанов А. Лексические особенности «Худуд-ал-олам»: автореф. дисс. канд. филол. наук / А. Хасанов. – Душанбе, 1988. – 25 с.
4. Ҷовид Иқбол. «Зиндаруд» / Ҷовид Иқбол; таҳияи А. Байзоев. – Душанбе: Эр-Граф, 2011. – 500 с.

МЕСТО И РОЛЬ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ИСКОННО ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛЕКСИКЕ ПОЭЗИИ ИКБОЛА

В статье анализируется исконно персидско-таджикская лексика в поэзии одного из видных мыслителей и поэтов прошлого века Индийского полуострова Мухаммада Икбала. Автор на основе многочисленных примеров показывает роль имен существительных в формировании и развитии лексики персидской поэзии Икбола и классифицирует их по принадлежности различным сферам социальной жизни. Особо подчеркивается роль Икбола в развитии и обогащении персидской лексики того периода.

Ключевые слова: персидско-таджикская лексика, Мухаммад Икбала, формирование и развитие лексики персидской поэзии Икбола, развитие и обогащение персидской лексики.

PLACE AND ROLE OF NOUNS IN PRIMORDIAL PERSIAN-TAJIK LEXICON OF IQBAL POETRY

The primordial Persian-Tajik lexicon in poetry of Muhammad Iqbal – one of the visible thinkers and poets of the last century of Indian peninsula is analyzed in this article. The author shows a role of nouns in formation and development of lexicon of Iqbal Persian poetry based on numerous examples, and classifies them on an accessory various social spheres. The role of Iqbal on development and enrichment of the Persian lexicon at that period is especially underlined.

Key words: Persian-Tajik vocabulary, Muhammad Iqbal, the formation and development of the vocabulary of Persian poetry Iqbal, development and enrichment of Persian vocabulary.

Сведения об авторе: *Х.А. Окилова* - старший преподаватель Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова. Телефон: (+992) 927-53-56-55

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МАҚСАД ДАР АШЪОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

В. Абдулазизов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумлаи пайрави мақсад яке аз навъҳои хеле серистеъмоли ҷумлаҳои пайрав ҳам дар каломии мансур ҳам дар каломии мавзунӣ форсии тоҷикӣ маҳсуб мешавад.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад дар ашъори Камоли Хучандӣ низ хеле зиёд истифода гардида, бо хусусияти хоссаи худ аз дигар ҷумлаҳои пайрав фарқ мекунад. Аз ҷумла, аз рӯи маъноӣ вазифа, востҳои алоқа / истифода шудани пайванди каломҳои ҳамнибат, мутобиқати муайяни шаклҳои феълӣ – хабарҳо /, мансубияти ҷумлаи пайрав ба тамоми сарҷумла ва ё ягон аъзои сарҷумла, монандию шабоҳат ба дигар ҳелҳои ҷумлаҳои пайрав, тобишҳои иловагии маъноӣ.

«Ҷумлаи пайрави мақсад, - менависад забоншиноси нозукбин профессор Д.Т. Тоҷиев, дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ одатан мақсади фикри дар сарҷумла ифодашударо шарҳ медиҳад» [12, 115].

Дар баҳои хоки пояш нестам дурре, дарег,
Ку Фаридун, то дусад ганҷи гуҳар волам диҳад [6, 291].

Дилам аз зулфи бутон силсила дорад бар пой,
То ки аз халқаи риндон бадар оред маро [6, 48].

Заҳмати худ бо табиби муддаӣ хоҳам намуд,
То бисозад чораи дарду давои дӯстро.
Баъд аз ин шаб дар дарахт оҳиста хоҳам нола кард,
То сагонатро набошад заҳмат аз афғони манн [7, 198].

Таҳлилу баррасии маводи забони адабии тоҷик нишон медиҳад, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав баъзан барои ифодаи маъноҳои дигар низ меоянд. Чунончи дар байтҳои зерин «ҷумлаи пайрав мақсадро нафаҳмонда, фақат таъинотро адо мекунад» [12, 116]:

Душ таб доштаму шаб ҳама габ гарм бад-он,
Ки шавӣ ранчаву ой ба аёдат бозам [7, 133].

Мабур зи гардани сӯфӣ қилодаи тасбех,
Гузур, **то** бибурад гардани муқаллидро [6, 26].

Забоншиносони тоҷик хеле нозукбиниона таъкид кардаанд, ҷумлаи пайрави мақсад ҳам аксаран ба тамоми сарҷумла тобеъ шуда меояд. Вале агар ба эзоҳи калимаҳои ҳамнисбат ояд, он гоҳ фақат ба як аъзои сарҷумла тобеъ шуда, ба воситаи он аъзо сарҷумларо шарҳ медиҳад» [12, 116].

Душ таб доштаму шаб ҳама габ гарм **бад-он**,
Ки шавӣ ранчаву ой ба аёдат бозам [7, 133].

Қобили зикр аст, ки баъзе ҷумлаҳои пайрави мақсад бар эзоҳи хабари сарҷумла меоянд ва тавассути он ба тамоми сарҷумла низ тобеъ мешаванд.

Зери по аз зулфи мушкин гаҳ-гаҳе мекун нигоҳ,
То бубинӣ аз ту мискинон басте дар хоки роҳ [7, 304].

Мекунам бому дари дида ба хуни мижа нақш,
То шавӣ аз пай наззора дар он гӯша муқим [7, 135].

Дар аксарият мавридҳо барои ташаккули ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад семантикаи феъл (хабар)-и сарҷумла нақши муҳим дорад ва ҷумлаи пайрав маҳз ҳамон феъл (хабар)-ро эзоҳ медиҳад. Дар забони тоҷикӣ баъзе феъл (хабар) - ҳоё мавҷуданд, ки истифода шудани ҷумлаи пайрави мақсадро тақозо мекунанд. Масалан феъл – (хабар)-ҳои **кӯшидан**, **талош кардан**, **саъй кардан**, [13, 148 - 149]. Албатта, дар ин маврид шакли замони феъл низ муҳим аст:

Заҳмати худ бо табиби муддаӣ хоҳам намуд,
То бисозад чораи дарду давои дӯстро [6, 33].

Баъд аз ин шаб дар дарат оҳиста хоҳам нола кард,
То сагонатро набошад заҳмат аз афғони ман [7, 198].

Аз пеши ман он ҷону ҷаҳонро гузаронед,
То хуш гузаронем ҷаҳони гузаронро [6, 10].

Наҳвшиносон собит намудаанд, ки дар забони адабии тоҷик ҷумлаҳои пайрав бо воситаҳои гуногуни грамматикӣ ба сарҷумла тобеъ мешаванд. Пайвандакҳои тобеъкунанда, калимаҳои ҳамнисбат, мутобикати шаклҳои феълӣ, ҷои ҷумлаи пайрав ва интонацияи тобеъ воситаҳои асосие мебошанд, ки ба воситаҳои онҳо ҷумлаи пайрави мақсад ба сарҷумла робитаи наҳвӣ пайдо мекунад.

Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад мутобикати шаклҳои феълӣ (хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав) нақши муҳим дорад. Дар ҷунин ҷумлаҳо хабари сарҷумла ҳамеша талаб мекунад, ки хабари ҷумлаи пайрави мақсад бо аорист (бо замони ҳозира-оянда сиғаи шартӣ- хоҳишмандӣ) ифода гардад. «Ифодаи мақсад, хоҳиш, умед, ният ва ғайра боиси он мегардад, ки амали ҷумлаи пайрав маъноӣ иловагии замони ояндаро диҳад» [12, 117].

Пайвандакҳои тобеъкунанда яке аз воситаҳои муҳими алоқаи ҷумлаи пайрави мақсад ба сарҷумла маҳсуб мешавад.

Дар китоби дарсии соли 1936 [2] ва «Забони тоҷикӣ» барои калонсолон [2] пайвандакҳои «ки», «то ки», зикр шуда бошанд, дар синтаксиси мактабии нашри соли 1948 [6] ба ин гурӯҳ боз «то ин ки» илова шудааст.

Дар «Очерки мухтасари грамматикаи забони тоҷикӣ» [11], дар китоби дарсии синтаксиси забони тоҷикӣ барои мактабҳои миёна [9] ва олии [3] пайвандакҳои « **ки**, **то**, **то ки**, **барои он ки** » ҳамчун воситаи алоқаи ҷумлаи пайрави мақсад бо сарҷумла эзоҳ ёфтаанд.

Ҷи тавре ки мебинем, баъзе пайвандакҳо (**ки**, **то**, **то ки**), дар ҳамаи китобҳо қайд шудаанд, вале пайвандакҳои «**то ин ки**» фақат дар як китоб, пайвандакҳои «**барои он ки**» дар чанд асар мушоҳида мешавад. Ҳатто як қатор пайвандакҳои тобеъкунанда ҷумлаи пайрав аз назари аҳли тадқиқот берун мондааст.

Шодравон профессор Д.Т. Тоҷиев дар таҳқиқоти бунёдиаш «Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (Ҷумлаҳои пайрави ҳол)» менависад:

«Аз рӯйи фактҳои зиёди забони адабии тоҷик рӯйхати пайвандакҳои ҷумлаи пайрави мақсадро ин тавр нишон додан мумкин аст: « **ки**, **то**, **то ки** , **то ин ки**, **гуфта**,

барои он ки , барои ҳамин ки ,аз барои он ки ,бо мақсади он ки, аз баҳри он ки » ва баъзе пайвандакҳои таркибии дигар. Баъзан пайвандаки «ки» тобишҳои маъноии гуногуни мақсадро ифода карда наметавонанд, дар он сурат лозим меояд, ки бо ёрии он ва пешоянду ишораҷонишинҳо пайвандакҳои таркибӣ сохта шаванд (барои ин ки, бо мақсади он ки...).

Бояд дар хотир дошт, ки кор фармуда шудани пайвандакҳои зиёд дар доираи як ҷумлаи пайрав бо ифодаи тобишҳои мухталифи маъно ва ҷиҳатҳои услубии забон зич вобаста аст» [12, 118].

Муаллифони китобҳои дарсӣ ва дастуру васоити таълимии баъдтар ҷопшуда [5, 8] ба ин таҳқиқоти проф. Д.Т. Тоҷиев таъя карда, асосан ҳамин пайвандакҳоро зикр намуда, аз адабиёти бадеӣ мисолҳо овардаанд.

Таҳқиқи ҷумлаҳои мураккаби каломи мавзун нишон медиҳад, ки дар осори манзум теъдоди пайвандакҳои тобеъкунанда, хоссатан пайвандакҳои таркибӣ маҳдуд аст. Аз ҷумла, дар газалиёти Камоли Хучандӣ теъдоди пайвандакҳои ҷумлаи пайрави мақсад чандон зиёд нест. Албатта, ин вобаста ба талаботи вазну қофияи шеър саҳт вобаста аст. Дар ашъори Камоли Хучандӣ пайвандакҳои **ки, то, то ки, ки то** истифода шудаанд.

Пайвандаки «ки» яке аз серистеъмолтарин пайвандакҳои ҷумлаи пайрави мақсад ҳисоб мешавад. Ин пайвандак ҳам дар осори мансур ва ҳам дар осори манзум хеле зиёд кор фармуда мешавад. Дар ҷумлаҳои пайрави мақсад пайвандаки «ки» ду вазифа дорад: Ҷумлаи пайрави мақсадро ба тамоми сарҷумла тобеъ мекунад ё бар эзоҳи калимаи ҳамнисбат меояд [12, 118-119].

Аксарияти ҷумлаҳои пайраве, ки бо ин пайвандак ба сарҷумла алоқаманд шудаанд, тамоми сарҷумларо эзоҳ медиҳанд:

Хори мижгон манигар, пой бинех бар сару чашм,

Ки зиёне нарасад аз миза биноиро [6, 46].

Қобили зикр аст, ки аксарияти ҷумлаҳои пайрави мақсаде, ки бо пайвандаки синтаксисии «ки» ба сарҷумла тобеъ шудаанд, дорои тобишҳои маъноӣ иловагӣанд. Чунончи ҷумлаҳои пайрави зерин ҳамчунин дорои тобиши маъноӣ иловагӣи муяйянкунандаанд:

Рӯза хӯрдему қасам ба намози ту, Камол,

Ки дигар дарди сари хеш ба масҷид набарем [7, 141]. мақсад (м-нда)

Ғуломи наргиси бемори дилрабои худам,

Ки кушта бинаду бахшонише нафармояд [6, 341]. мақсад (м-нда).

Ҷумлаҳои пайрави зерин ҳамчунин тобишҳои маъноӣ иловагӣи гуногун доранд:

Таъям чунин зи нақҳати зулфи ту шуд латиф,

К-аз боди мушкбӯй маро дарди сар шавад [6, 324]. мақсад (тарз - мубтадо).

Сабо гирифта камоли бунафша дастовез,

Ки шаб ба ҳалқаи он зулфи мушкбӯ ояд [6, 358]. мақсад (сабаб -тарз).

Ҷумлаи пайрави мақсад ба воситаи пайвандаки «ки» калимаҳои ба ҳамин пайвандак ҳамнисбатеро, ки дар дохили сарҷумла омада, маъноӣ пайвандакро равшантар мекунад, низ эзоҳ медиҳад.

Тире ба чашм хӯрдаму серӣ нашуд аз он,

Бифрист **дигаре**, ки ба чашми дигар хӯрам [7, 149]. мақсад (м-нда)

Дӯш таб доштаму шаб ҳама ғаб гарм **бад-он**,

Ки шавӣ ранчаву ой ба аёдат бозам [7, 133].

Дар асарҳои насрӣ калимаҳои ҳамнисбати зиёде ҳамчун воситаи алоқии нахвӣи ҷумлаи пайрави мақсад ба сарҷумла хизмат мекунанд. (Аз ҷумла **барои ин, аз барои ин, барои ҳамин** ва монанди инҳо). Аз калимаҳои ҳамнисбат ба пайвандаки «ки» пайвандакҳои зиёди таркибӣ ба амал омада, дар системаи пайвандакҳои ҷумлаи пайрави мақсад мавқеи махсус ишғол намудаанд.

Қобили зикр аст, ки дар осори манзум теъдоди калимаҳои ҳамнисбати ҷумлаи пайрави мақсад камтар ба назар мерасад. Дар ашъори Камоли Хучандӣ танҳо калимаи ҳамнисбати **бад он** корбаст шудааст.

Пайвандакҳои то, то ки, ки то. Пайвандакҳои дигаре, ки Камоли Хучандӣ дар таркиби ҷумлаи пайрави мақсад истифода бурдааст, пайвандакҳои **то, то ки, ки то**, мебошанд.

Маводи забони адабии тоҷик нишон медиҳанд, ки пайвандакҳои мазкур аз бобати истеъмоли фарқи мекунад. Дар ашъори Камоли Хучандӣ низ дараҷаю доираи истифодаи ин пайвандакҳо фарқи мекунад.

Пайвандаки «то» яке аз пайвандакҳои қадим ва серистеъмоли ҷумлаи пайрави мақсад ҳам ҳисоб мешавад. Дар асоси он ва пайвандаки «ки» пайвандакҳои таркибии «то ки», «то ин ки», «ки то» ба амал омадаанд.

Заҳмати худ бо табиби муддаӣ хоҳам намуд,
То бисозад чораи дарду давои дӯстро [6, 33].

Баъд аз ин шаб дар дарат оҳиста хоҳам нола кард,
То сагонатро набошад заҳмат аз афғони ман [7, 198].

Аз пеши ман он ҷону ҷаҳонро гузаронед,
То хуш гузаронем ҷаҳони гузаронро [6, 10].

Дар нагирад дамаи, эй носеҳи доно ба Камол,
То бар оташ наниҳи дафтари доноиро [6, 46]. замон -шарт.

Зери по аз зулфи мушкин гаҳ-гаҳе макун нигоҳ,
То бубинӣ аз ту мискинон бисе дар хоки роҳ [7, 304]. мақсад.

Дилро ба пеши лаъли ту қалб аст нақши ҷон,
То ҳамчу сикка бо ту нагӯяд ба зар суҳан [7, 210]. мақсад?!

Дар баҳои хоки пояш нестам дурре, дарег,
Ку Фаридун, то дусад ганҷи гуҳар вомам диҳад [6, 291].

Маълум аст, ки пайвандаки «то» сермаъно буда, дар забони адабии тоҷик ҷумлаҳои пайрави мақсад, замон, шарт, микдору дараҷа ва пуркунамандаро ба сарҷумла мепайвандад. Фарқи дар он аст, ки ҷумлаи пайрави мақсад бо ин пайвандак одатан пас аз сарҷумла ҷой мегирад.

Дар осори манзум ҳолатҳои дигарро низ мушоҳида кардан мумкин аст. Вобаста ба талаботи вазни шеър ба хоҳири таъкиди ҷумлаи пайрави мақсад пеш аз сарҷумла ва пайвандаки «то» дар аввали ҷумлаи пайрав меояд.

Баррасии маводи ашъори Камоли Хучандӣ нишон медиҳад, ки аз 30 ҷумлаи пайрави мақсаде, ки бо пайвандаки «то» бо сарҷумла робитаи нахвӣ пайдо кардааст, дар 15 маврид ин пайвандак дар аввали ҷумлаи пайрав ва ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла, дар 13 маврид пайвандак дар аввали ҷумлаи пайрав ва ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла ҷойгир шудааст.

То шавад аз зулфи ӯ ҳуҷҷати ҳубӣ тамом,
Хати мусалсал кашид бар варақа офтоб [6, 61].

То пай набарад кас ба сари мо зи дари халқ,
Бархоста дар кунҷи харобот нишастем [7, 304]. мақсад.

То фузун аз ошиқон бошам бисе,
Ошиқам бар ошиқони ошиқон [7, 201]. шарт. (мақсад)

Баъзан пайвандаки «то» дар мобайни ҷумлаи пайрав низ омада метавонад. Дар ашъори Камоли Хучандӣ танҳо дар 2 ҷумлаи пайрави мақсад пайвандаки «то» дар мобайни ҷумлаи пайрав ҷой гирифтааст:

Зери по то нашавад хори гамат хаста аз он
Кардаам чун миза дар дидаи равшан ҷояш [7, 33].

Дилу ҷон то раҳанд аз банд, бикшо зулфи мушкинро,
Ба поят мефитад охир, раҳу кун як – ду мискинро [6, 31].

Дар забони адабии муосири тоҷик доираи истеъмоли пайвандаки сермаънои «то ки» хеле васеъ буда, ҳам дар нутқи гуфтугӯ ва ҳам дар нутқи китобӣ баробар қор фармуда мешавад. Вале дар осори манзум (чи дар назми муосир ва чи дар назми классикӣ) ҷандон серистеъмоли нест, ҳосатан дар ашъори Камоли Хучандӣ:

Дилам аз зулфи бутон силсила дорад бар пой,
То ки аз халқай риндон бадар оред маро [6, 48].

Ҳамчу булбул мани савдоиву садгуна хурӯш,
То ки бошад гули рухсори ту бо ин гунна [7, 281].

Дар осори адибони классик ва адибони муосир (бештар дар назм) пайвандаки «**ки то**» хеле серистеъмол аст. Дар ашъори Камоли Хучандӣ низ кам бошад ҳам, ин пайвандак чун воситаи алокаи ҷумлаи пайрави мақсад истифода шудааст:

Тарафи ошики худ гир, **ки то** муддаиён
Ҳама донанд, ки ҳақ бар тарафи ман бошад [7, 355].

Аз пайвандакҳои тобеъкунандаи таркибии «**то ин ки**», «**барои ин (он) ки**», «**аз барои ин (он) ки**», «**барои ҳамин (ҳамон) ки**», «**аз баҳри ҳамин (ҳамон) ки**», «**барои ин (он) ки**», «**бо мақсади ин (он) ки**», «**ба нияти ин (он) ки**» «**ба хотири ин (он) ки**», «**ба умеди ин (он) ки**» баъзеашон дар осори адибони муосир (садаи XX - XXI), аз ҷумла Бокӣ Раҳимзода истифода шудаанд:

Модар – Ватан ба ноз туро парваридаст,
Аз баҳри он ки бошӣ ба бахташ мададрасон [12, 121].

Ин пайвандакҳо дар ашъори Камоли Хучандӣ кор фармуда нашудаанд.

Бояд гуфт, ки дар ашъори Камоли Хучандӣ мисолҳои низ мавҷуданд, ки дар онҳо воситаҳои ёвари грамматикӣ дар ташаккули ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад нақши муайяне доранд.

Чунончи дар порчаи зерин феъли ёвари будан дар шакли замони ҳозира – ояндаи сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ (аорист, ба маънои феъли модалии шоистан – шояд), бар иловаи маънои тахмину гумон дар алокаи грамматикии ҷумлаи пайрави мақсад бо сарҷумла нақши муайяне дорад:

Чун сияр аз лайлат-ул- меъроҷи зулфат баргузашт,
Дар мақоми қоби қавсайнам расонданд абрувонат.
Сар ба сар дар мезанам, **бошад** дарорӣ сар ба дар,
Ин ҳама тасдеъ аз он овардаам бар остонат [6, 264]. мақсад

Ҳамин тарик, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад низ дорои вижагиҳои маъноӣ сохторӣ буда, дар осори Камоли Хучандӣ ба таври фаровон истифода шудааст. Дар аксарияти ин ҷумлаҳо семантикаи феъл (хабар)- и сарҷумла нақши муҳим дошта, ҷумлаи пайрав маҳз ба ҳама тобеъ мегардад ва тавассути он тамоми сарҷумларо шарҳ медиҳад. Аксарияти ҷумлаи пайрави мақсаде, ки бо пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ шудаанд, дорои тобиши маъноӣ иловаганд.

Камоли Хучандӣ аз пайвандакҳои сершумори ин ҷумлаи пайрав, ки дар забони адабии муосири тоҷик мустаъмаланд, пайвандакҳои «**ки**», «**то**», «**то ки**», «**ки то**»- ро истифода бурдааст. Аз инҳо пайвандаки «**то**» нисбатан серистеъмол буда, мавқеи корбурди он низ мухталиф аст. Пайвандаки синтаксисии «**ки**» ҳам аз ҷиҳати мавриди истифода дар ҷои дуввум буда, пайвандаки «**ки то**» хеле кам корбаст шудааст.

АДАБИЁТ

1. Арзуманов С.Д. Забони тоҷикӣ. Учебник таджикского языка для взрослых / С.Д. Арзуманов. - Д., 1951. - С. 254.
2. Беленитский А.М. Наҳви забони тоҷикӣ. Барои синфҳои 6 ва 7 / А.М. Беленитский, Ҳочӣ – зода. - Душанбе – Самарқанд, 1936. - С. 26.
3. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. - Д., 1963. - С. 146 - 147.
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. - Д., 1989. - Ҷ. 3.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои факултетҳои Филологияи мактабҳои олии. – Душанбе: Маориф, 1995. - Қ.2.
6. К. Хучандӣ. Девон. - Д., 1983. - Ҷ.1. – 560 с.
7. К.Хучандӣ. Девон. Д., 1986. - Ҷ.2. – 461 с.
8. Мирзоев А. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна / А. Мирзоев, Ш. Ниёзӣ, М. Ғафуров. - Д., 1948. - С. 67.
9. Ниёзмұхаммадов Б. Забони тоҷикӣ. Синтаксис. Барои синфҳои 7 ва 8 / Б. Ниёзмұхаммадов, Ш. Ниёзӣ, А. Каримов. - Душанбе, 1962. - С. 125.
10. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик (Синтаксис). Вазити таълимӣ барои донишҷӯён / М. Норматов. - Д., 2011. - С. 277 - 278.
11. Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка. Приложение к таджикско-русскому словарю / В.С. Расторгуева. - М., 1954. - С.570.
12. Тоҷиев Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (Ҷумлаҳои пайрави ҳол) / Д.Т. Тоҷиев. - Д., 1981. - С.115 - 125.
13. Шафаи А. Сложноподчиненные предложения в современном персидском языке: авторефер. дис. д-ра филол. наук / А. Шафаи. – Баку, 1967. – С. 148-154.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЦЕЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В статье рассматриваются некоторые структурно - семантические особенности сложноподчиненных предложений с придаточными предложениями цели в творчестве известного поэта персидско – таджикской литературы XIV в. Камола Худжанди. На основе языкового материала произведений поэта выявлены семантические и структурные особенности сложноподчиненных предложений с придаточными предложениями цели. Подчеркивается, что и в таких сложноподчиненных предложениях имеет большое значение семантика глагола (сказуемого) главного предложения. Из многочисленных подчинительных союзов употреблены подчинительные союзы «**то**», «**то ки**», «**ки то**» и «**ки**». Больше всего употребляется союзы «**то**», «**то ки**».

Ключевые слова: структура, семантика, сложноподчиненное, притаточное, средства связи, союзы, соотносительные слова, соответствие, глагольные формы сказуемого.

SOME FEATURES OF THE ACCESSORY OFFERS GOALS IN THE WORKS KAMOL KHUJAND

The article discusses some of the structural - semantic features of complex sentences with clauses of purpose in the work of the famous poet of Persian – Taiik literature of the fourteenth century – Kamol Khuiandi. On the basis of linguistic material works of the poet identified semantic and structural features of complex sentences with clauses of purpose. It is emphasized that in such complex sentences is of great importance to the semantics of the verb (predicate) of the main clause. Many subordinating conjunction used subordinating conjunctions "that", "Ki", "Ki", "Ki ". Most used conjunctions "that". "Ki".

Key words: structure, semantics, complex, protecn, communications, conjunctions, correlative words, matching, verb forms of the verb.

Сведения об авторе: *А. Абдулазизов* – кандидат филологических наук, директор Издательского центра Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 919-14-27-48**

КАЧЕСТВЕННЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В РОМАНЕ Л.Н. ТОЛСТОГО «ВОЙНА И МИР»

Ш.Р. Хасанова

Таджикский национальный университет

«Война и мир» Л. Н. Толстого – произведение, уникальное по количеству действующих лиц. В романе-эпопее действуют очень много персонажей. С первых страниц романа читатель обращает внимание на Пьера Безухова, которого особо выделяет автор среди массы других персонажей.

Л.Н. Толстой использует качественные прилагательные в атрибутивной и предикативной позициях, выполняя в каждой из них свое смысловое предназначение. В абсолютном большинстве случаев прилагательные, характеризующие героев, занимают в высказывании позицию согласованного определения, поэтому специально остановимся именно на их характеристике. Качественные прилагательные, зафиксированные в атрибутивной позиции, распределены по нескольким семантическим группам. Самой многочисленной является группа прилагательных, обозначающих эмоциональное состояние, тогда как прилагательные, которые дают представление об его интеллектуальных способностях, находятся на периферии. Это значит, что для характеристики интеллектуальной сферы героя Л. Н. Толстой использует иные языковые средства, которые до настоящего времени не систематизированы и специально не описаны.

Цель статьи состоит в том, чтобы дать характеристику качественных прилагательных со значением эмоционального состояния как наиболее частотного средства создания образа персонажей в русском и таджикском языках:

Пьер со временем выхода князя Андрея в гостинную неспускавший с него родственных дружеских глаз подошел к нему и взял его за руку [52].

Пьер, ки аз дохили меҳмонхона шудани князь Андрей то ин дам аз у чам наканда, бо хушхоли ва меҳру муҳаббати дустии нигоҳ мекард, наздик омада дасти уро гирифт [36].

Анализ конкретного языкового материала показал, что при характеристике эмоциональных состояний самыми употребительными являются прилагательные радостный- хурсанд, весёлый- хушхол, счастливый – хушбахт, страшный - бадхайбат, сильный- часур и т.п.

Обе были в одинаковых, новеньких, голубых платьях – *свежие, румяные, веселые...* [417].

Хар ду духтарак дар бар куртахои нави осмониранг доштанд, *ботароват*, *сурхру ва хушхол* буданд [8].

Остановимся на особенностях семантики именно данных прилагательных. При анализе значений интересующих нас слов мы будем опираться на их толкования, представленные в толковом словаре русского и таджикского языков. Прилагательное счастливый употребляется по отношению к Пьеру в значении «тот, кто испытывает счастье, радость»; «выражающий счастье, радость – хурсанд, хушнуд, хушхол, болидахотир, дилхуш и т.п. Прилагательные радостный и счастливый близки по смыслу, однако между ними есть и различия. Счастье – это «состояние высшей удовлетворенности жизнью, чувство глубокого довольства и радости». В современном таджикском языке слово счастье имеет значение « бахт, саодат, икбол, саъд, комёбӣ, барор». За доминантными словоформами радостный и счастливый следует адъективированная форма сияющий – дурахшанда. Максимально высокую степень проявления положительных эмоций выражает прилагательное восторженный «исполненный восторга // выражающий восторг», т. е. «сильный подъём радостных чувств – пуршавку завк, вачд. Слова приятный, довольный, самодовольный объединяются семами «удовольствие» - «халоват», «довольство» - «хушхоли», «хушнуди», «каноатманди» и выступают в описании Пьера в следующих значениях. Приятный «доставляющий удовольствие, счастливый, довольный. Самодовольный «выражающий довольство самим собой, свидетельствующий о нём». Состояние удовлетворенности уточняют лексемы полный - пурра, неожиданный - ногахони, невольный - гайриихтиёр, которые сами по себе не выражают рассматриваемых значений, но, сочетаясь со словами удовольствие, удовольствие - халоват, обозначают характер выражаемого ими чувства, разнообразие его проявлений.

Глубокую и обстоятельную характеристику понятия удовольствие находим в уже упоминаемой работе А. Б. Пеньковского. Ср.: «Удовольствие – это не чувство (или по крайней мере не просто «чувство»). Это положительная чувственная реакция. Удовольствие – это всегда удовольствие от чего-либо, и этим, в частности, оно отличается от радости, которая может быть «ни от чего»: беспричинная радость, но не беспричинное удовольствие... Удовольствие прежде всего и преимущественно чувственно физиологическая реакция, тогда как радость имеет более высокую чувственно психическую природу... Удовольствие – это радость тела, а радость – удовольствие души и духа... Стимулом удовольствия является действие... Удовольствие, таким образом, «механистично» и «технично» в отличие от радости, которая «органична»».

Анализ показал, что главный герой - Пьер Безухов представляется испытывающим положительные эмоции.

Заметное место в характеристике эмоционального состояния Пьера занимают прилагательные, объединенные понятием «страх»- «тарс», «харос». Это прилагательные страшный – *мудхиш*.

Пьер взглянул на Долохова, зрачки его опустились: *что-то страшное и безобразное*, мутившее его во всё время обеда, поднялось и овладело им.

Пьер ба Долохов бо чашмони бечо нигохе кард: *як хиссиёти зишти мудхише*, ки аз аввали зиёфат гаши уро меовард, дар дилаш тугъён карда, вучуди уро фаро гирифт [28].

Что такое страх и чем он отличается от испуга? Л. В. Калинина пишет: «В семантике слова страх присутствует момент и воображаемого (мысленного) и реального (актуального) переживания этого состояния... Испуг – это чувство, овладевшее человеком именно в момент, когда он непосредственно сталкивается с чем то страшным и, главное, неожиданным в данной ситуации» [9].

Прилагательное страшный, при описании эмоций Пьера отмечается в нескольких значениях: «вызывающий, внушающий чувство страха» (ср.: Одно только страшное сомнение иногда приходило ему в голову [кн. 2, т. 4, ч. 4, с. 612]) – Танхо як шубҳаи мудҳиш баъзан ба хаёлаш меомад. «Отмеченный событиями, происшествиями, вызывающими страх, какое-либо тягостное, мучительное чувство.

Семантически близкое к лексеме страшный в указанных значениях прилагательное испуганный – *тарсида*, *харосида*, *рамида* отмечено в значении «выражающий испуг, т.е. внезапное чувство страха. Более частое употребление прилагательного страшный в противоположность прилагательному испуганный указывает на то, что герою свойственна длительность переживания этого состояния:

Он взглянул на отворившуюся дверь, и равнодушное, сонное выражение его вдруг преобразилось в восторженно-испуганное [414].

Ў ба дари кушодашуда нигоҳ кард ва қиёфаи бепарвоёна ва хоболудаш якбора тағйир ёфта, дар чехрааш *аломати шодии ҳаросомез* падидор шуд [5].

К рассматриваемым прилагательным отнесем лексемы непонятный, невольный, которые сами не называют эмоции, но актуализируют определенные атомы смысла, входящие в семантическую структуру определяемых существительных.

Прилагательное сильный в значении «большой, значительный по напряженности, степени проявления, величине» используется при описании разных эмоциональных состояний героев.

Таким образом, качественные прилагательные со значением эмоционального состояния главенствуют в описании героев романа. Анализ этих прилагательных дает основания рассматривать героя, как человека, живущего эмоциями, у которого чувства преобладают над разумом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Толстой Л. Н. Война и мир / Л. Н. Толстой. - М., 1970. - Т. 1. - 4340 с.
2. Долинина Н. По страницам «Войны и мира» / Н. Долинина. - Л., 1989 - 364 с.
3. Чичерин А. В. Возникновение романа эпопеи / А.В. Чичерин. - М.: Советский писатель, 1975. - С. 209.
4. Толстой Л.Н. «Чанг ва Сулх» / Л.Н. Толстой; перевод Х. Ахрори. – Сталинабад, 1957. – Т.2 - 377 с.
5. Словарь русского языка [Текст]: в 4 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. - М., 1981–1984 (МАС).
6. Пеньковский Б. А. Очерки по русской семантике / Б. А. Пеньковский. - М.: Языки славянской культуры, 2004. - С. 66–70.

КАЧЕСТВЕННЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В РОМАНЕ Л.Н. ТОЛСТОГО «ВОЙНА И МИР»

В статье рассматриваются качественные прилагательные как языковое средство создания образов литературного персонажа. Характеризуются смысловые группы прилагательных, показывается, что в описании главного героя являются главным прилагательные со значением эмоционального состояния.

Ключевые слова: атрибутивный, предикативный, эмоциональное состояние, качественные прилагательные.

QUALITATIVE ADJECTIVES IN THE NOVEL LEO TOLSTOY "WAR AND PEACE"

This article discusses the qualitative adjectives as linguistic means of creating images of a literary character. Characterized by semantic groups of adjectives, it is shown that the description of the main character are the main adjectives with the value of the emotional state.

Key words: attributive, predicative, emotional state, qualitative adjectives.

Сведения об авторе: *Ш.Р. Хасанова* – ассистент кафедры русского языка для нефилологических факультетов Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 919-22-55-04**

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ЛУҒАТИ МАНЗУМИ АБӢНАСРИ ФАРОӢӢ

Мисбоҳиддини Нарзикул
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти филологӣ дар асрҳои миёна доираи васееро фаро мегирифт ва дар он миён яке аз шоҳҳои муҳиму дар айни замон маъмули он ба вучуд овардани осори адабии таълимӣ маҳсуб мешуд. Агар ба таърихчаи таълифи осори адабии таълимӣ ва илмӣ таваҷҷуҳ бишавад, чунин натиҷа ба даст меояд, ки дар миёни шоҳҳои гуногуни илмӣ мавҷуд дар асрҳои миёна яке аз решаҳои пурбору асосии фаъолияти филологӣ дар тӯли таърих - аз оғози шаклгирии адабиёт ба забони порсии дарӣ то кунун - таълифи кутуби луғат буда, ин ҷараёни адабӣ, баҳусус, аз асрҳои XIII-XIV ба баъд бештар ривоч пайдо мекунад ва ин бесабаб нест. Чунки аз ин давра ба баъд луғатҳо бо таваҷҷуҳ ба моҳияти асосиашон, ки калиди маърифати муноси адабро ба уҳда дорад, дар шумори китобҳои маҳсули донишандӯзӣ меомаданд.

Анъанаи мураттаб сохтани кутуби луғати форсӣ аз асри X шурӯъ шуда, қадимтарин намунаи комили то ба мо расидааш “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ мебошад. Луғатномаҳои қабл аз луғати мазкур навишташуда, ба мисли “Тоҷ-ал-масодир”-и мансуб ба Рӯдакӣ, “Рисола”-и Абӯҳафзи Суғдӣ то ба замони мо нарасидаанд. Аз “Дафтари Қатрон” низ танҳо ном боқӣ мондааст. Ба эътибори таърихи таълиф пас аз луғати Асадии Тӯсӣ “Фарҳанги Қаввос” дувумин фарҳанги тафсирии ба забони форсии тоҷикӣ ва нахустин фарҳанги мавзӯиест, ки то ба замони мо расидааст. Ин фарҳанг соли 1301 дар Ҳиндустон ба қалами Мавлоно Фаҳруддин Мубораки Ғазнавӣ, мутахалис ба Қаввос таълиф шуда, ба эҳтимоми Назир Аҳмад соли 1353 ҳ. / 1934 м. дар Техрон ҷопи интиқодӣ шудааст [4]. Зимнан, мебошад таъкид кард, ки бо ба рӯйи кор омадани ҳамин фарҳанг бунёди фарҳангнависӣ дар Ҳиндустон гузорида шудааст.

Баъд аз луғату фарҳангномаҳои мазкур аз нигоҳи хронологӣ китобҳои луғати дигаре қарор мегиранд, ки аз ҷумлаи онҳо луғатномаи манзуме мебошад, ки мо ба муаррифии он мепардозем. Қаблан бояд ёдовар шуд, ки яке аз муҳимтарин афзалияти ин луғат дар он аст, ки он аз ҷумлаи китобҳои маъруфи таълимӣ буда, ба хоҳири соҳулати омӯзиши луғати араб дар амри маърифати дурусти ашъори форсӣ назм шудааст. Ин луғат дар асри саздаҳи милодӣ навишта шуда, идомаи анъанаи ба миён овардани китобҳои таълимӣ дар шакли манзумаҳо дар бораи сарфу наҳв, луғат, улуми балоғӣ (маонӣ, баён, бадеъ) ва амсоли инҳо мебошад.

Китоби мавриди назари мо луғати манзуми арабӣ ба форсии Бадриддин Муҳаммад ибни Абӯбакр ибни Ҳусайн Фароҳии Саҷзӣ (ваф. 640 ҳ. / 1243 м.), машҳур ба Абӯнасри Фароҳӣ бо унвони “Нисоб-ус-сибён” мебошад, ки дар тӯли таърих бо таваҷҷуҳ ба модаҳои луғавии таркиби он, ки қабл аз ҳама, моҳияти таълимию дастурӣ доранд, борҳо нусхабардорӣ ва зевари табъ ба бар кардааст. Аз ҷумла, ин китоб соли 1894 дар Тошкант ҷопи сангӣ ва соли 1942 бо кӯшиши доктор Муҳаммад Ҷаводи Машкур дар Техрон ҷопи интиқодӣ шудааст [10, 11]. “Нисоб-ус-сибён”-ро дар таҳияи Саидамир Аминов, Ҳидоят Сатторова, Муқимаи Алламурод ба хатти кириллии тоҷикӣ ҳам дар даст дорем, ки соли 2004 ба табъ расидааст, аммо ба иллати камии шуморагон ба ҳамагон дастрас нест [3]. Ҷопи тоҷикии дастури Абӯнасри Фароҳӣ дар асоси нусхае таҳия шудааст, ки соли 1311 ҳ. / 1271 м. рӯйи кор омадааст.

Номи “Нисоб-ус-сибён дар “Кашф-уз-зунун” ба сурати “Нисоб-ул-баён” омадааст: “Нисоб-ул-баён” дар луғат аст ва он манзумаест дар дувист байт, ки...

Фароҳӣ ба назм оварда ва Саидшарифи Ҷурҷонӣ таълиқае бар он навишта ва Камол ибни Ҷамол ибни Ҳисом ал-Ҳиравӣ онро таҳти унвони “Риёз-ул-фитён” ба форсӣ шарҳ кардааст” [12, 601].

Адабиётшиноси марҳум Султон Воҳидов Абӯнаصري Фароҳиро шоири асри XI доништа, дар бораи сабаб ва соли таълифи “Нисоб-ус-сибён” чунин хабар додааст: “Абӯнаصري Фароҳӣ, шоири форс-тоҷик (а. XI)... бо супориши вазири шоҳони Салҷуқӣ Низомулмулк (1017 - 1092) фарҳанги манзуми арабӣ - форсии “Нисоб-ус-сибён”-ро тасниф кардааст” [3, 38].

Ин маълумотро муаллиф бо истинод аз тазкираи “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ овардааст, вале аз матолиби нусхаи дастраси мо бармеояд, ки Авфӣ дар бораи Абӯнаصري Фароҳӣ маълумот додааст, аммо дар хусуси “Нисоб-ус-сибён” чизе нагуфтааст [2, 213]. Фақат Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ дар хусуси Абӯнаصري Фароҳӣ қайд карда, ки Абӯнаصري Фароҳӣ соҳиби “Нисоб-ус-сибён” дар санаи 617 (1221 м.) “Ҷомеъи сиғар”-и Шайбониرو ба назм даровардааст [2, 613]. Сониян, мувофиқи маълумоти дар “Кашф-уз-зунун” ҷой дошта, Абӯнаصري Фароҳӣ то соли 640 (1243 м.) дар ҳаёт буда, “Нисоб-ус-сибёнро”-ро дар аввали асри XIII тасниф намудааст, на асри XI [12, 601]. Солисан, дар ягон ҷойи китоб дар хусуси ба касе бахшида шудани он ва ё бо супориши нафаре навишта шуданаш ишора нашудааст.

Мувофиқи маълумоти муқаддимаи китоб, “Нисоб-ус-сибён” ба мақсади тааллуми луғати араб ба хоҳири маърифати дурусти ашъори форсӣ таълиф шудааст: “...чи хуш омадани шеър мар табъҳои мавзунро ғарзест ва тааллуми луғат калиди ҳама илмхост, пас қадреро аз вай назм кардам, то бетакаллуф ёд гиранд...” [11, 2].

Абӯнаصري Фароҳӣ дар муқаддимаи китоби дастрас “ин маҷмӯа дувисту бист байт омад” гӯяд ҳам, дар нусхаи китоб, ки дар даст дорем [11] ва низ дар баъзе нусхашои дигар ин миқдор хеле афзудааст. Дар маълумоти феҳристҳо ҳам, шояд бо таваҷҷуҳ ба ҳамин маълумоти муқаддимаи соҳиби китоб, миқдори абёти китоб 220 нишон дода шудааст. Аз ҷумла, метавон ба маълумоти феҳристи Франсис Ричард ишора кард, ки ба нусахи хаттии мавҷуд дар яке аз китобхонаҳои Фаронса ишора дорад [13, 474].

Дар ҳудуди 220 байт ба анҷом расонидани миқдори луғот дар таркиби манзума набояд бесабаб бошад. Ҳамчунон ки аз исми манзума бармеояд, миёни шумораи 220 ва калимаҳои “нисоб”-у “сибён” таносуби мантиқӣ вуҷуд дорад. Барои ба даст овардани ин таносуб таваҷҷуҳ ба матолиби мундариҷ дар “Луғатнома”-и Алиакбари Деҳхудоро зарур меҳисобем. Деҳхудо дар зайли вожаи “нисоб” чунин овардааст: “Он қадар аз мол, ки закот воҷиб гардад бар вай; асли мол чун бад-он ҳад расад, ки закот воҷиб шавад; ҳадест аз мол, ки воҷиб шавад дар он закот, чун дувист дирҳам ё бист динор; ададе, ки дар ӯ закот воҷиб бувад” [6, 539].

Яъне, шумораи 220 аз ҷумлаи ададҳои, ки дар онҳо закот воҷиб мешавад. Ба ибораи дигар, рақами 220 шомили шумораҳои, ки муайянкунандаи ҳадди нисобанд. Вақте сибён ба теъдоди шумораи мазкур луғоти арабиро аз худ мекунанд, соҳибнисоб мегарданд; яъне, уҳдадор мешаванд, ки, дар навбати худ, андӯхтаҳои хешро ба навомӯзони дигар низ биомӯзонанд.

Сабаби зиёдии теъдоди абёт дар нусхаҳои илҳоқоте мебошанд, ки дигарон ба матолиби луғат афзудаанд. Дар ин бора маълумот ҳам дар даст дорем. Масалан, мувофиқи иттилои Каримуддини Даштибаъзӣ - шореҳи “Нисоб-ус-сибён” маълум мешавад, ки донишмандони баъдина абёте чанд бар равиши китоби Фароҳӣ назм карда ва ба қитъаҳои он илова кардаанд. Ў дар ин бора дар муқаддимаи “Шарҳи Даштибаъзӣ” ба тариқи зерин ишора намудааст: “...ҷаноби ҳазрати маҳдумӣ ва устодӣ ва волидӣ ва ман алайҳи эътимодӣ байте чанд муштамил бар луғоти мубҳама, ки дар ин китоб набуд, ба қитъаҳои он илҳоқ намуда буд ва пеш аз ин илҳоқ китобро шарҳ намуда буданд ва шарҳи он алоҳида муносиб намуд...” [5, 2].

Боре, то ба ин чо маълум гардид, ки китоби мавриди назар луғати таълимиест, ки аз ҷониби Абӯнастри Фароҳӣ бо мақсади муайяни таълимӣ ба сурати назм навишта шудааст. Акнун дар идома ба муаррифии луғат мепардозем.

“Нисоб-ус-сибён” ҳаҷман хурд буда, аз муқаддимаи кӯтоҳ, хулоса ва чиҳилу се қитъаи мавзун иборат аст, ки ҳар қитъа бар авзони мухталифи арӯзӣ асос ёфтааст. Ин китоб ҳарчанд дар зоҳир кӯчаку сода менамояд, дар асл ҳам аз нигоҳи сохтор ва ҳам мундариҷа мураккаб аст. Аз нигоҳи сохтор муҳимтарин вижагии он шеваи ироаи модаҳои луғавӣ аст, ки дар қолаби авзони мухталифи арӯзӣ рехта шуда, аз ин нигоҳ бо таваҷҷуҳ ба таърихи луғатнигории манзум аз замонҳои қадим то даврааш беназир ва аз ҷумлаи ибтикорот маҳсуб мешавад. Дар хусуси мундариҷаи манзумаи мазкур бояд гуфт, ки дар он дар бораи мафҳиму истилоҳоти улуми мутафарриқа, ба мисли луғоте, ки дархури истифодаи ҳамешагии толибилмон бошад, асомии пешвоёни ислом, авсофи Парвардигор, дараҷоти диния, асомии чирмҳои осмонӣ, моҳҳои форсӣ, солшумории туркию форсӣ, тақвимҳо ва ғайра маълумот дода шудааст, ки бағоят нофеъ ва муфид мебошад.

Дар оғози қитъаҳо ба сурати тақтеӣ овардани асомии авзони шеърӣ аҳамияти таълимии “Нисоб-ус-сибён”-ро афзудааст. Ҳамаи қитъаҳо бо зикри номи ин ё он баҳр оғоз мешаванд ва ба ҳукми сарлавҳаи ҳамон фасл ҳастанд. Кулли қитъаҳо бо сурудани ду байт оғоз мешаванд, ки бо мақсади намоёнидани сурати тақтеии ҳамон вазн зикр шудаанд. Пас аз чунин байтҳои матлаъ як байти дигар меояд, ки дар мисраи аввали он сурати тақтеӣ ва дар мисраи дувум номи баҳр ёд мешавад. Дар идома матни аслии манзума шурӯъ мешавад, ки шомили луғоти арабӣ ва муодили форсии онҳо мебошад. Теъдоди абёт дар ҳар кадом қитъа бо таваҷҷуҳ ба модаҳои луғавии мавриди назар ба гунаҳои мухтelif омадааст. Барои мисол, бахше аз қитъаи севумро аз қисми аввали он иқтибос мекунем:

Ал-қитъат-ус-солиса фӣ баҳр-ир-рамал

Эй ба борики миёнат ҳамчу мӯйе дар камар,
Ғунча аз рашки даҳонат меҳӯрад хуни чигар.
Фоъилотун фоъилотун фоъилотун фоъилун,
Хезу дар баҳри рамал ин қитъаро бархон зи бар.
Ҷид - гардан, садр - сина, рукба - зону, раъс - сар,
Савб - ҷома, ризқ - рӯзӣ, зод - тӯша, боб - дар.
Арш - сақфу байт - хона, куҳл - сурма, рамл - рег,
Ҳусн - хубӣ, қубҳ - зиштӣ, ҷоф - хушку ратб - тар...[11, 7].

Калимаҳои пеш аз аломати нимтире луғатҳои арабӣ ва баъд аз он муодили тоҷикиашон мебошад. Дар нусхаҳои хаттӣ зерӣ вожаҳои арабӣ ҳарфи “байн” (ع) ва зерӣ калимаҳои форсӣ (тоҷикӣ) ҳарфи “ф” (ف) навишта шудааст, ки барои мушаххас шудани тааллуқоти забонии модаҳои луғавӣ нишонаҳои қарордодӣ мебошанд.

Баъзан дар сарлавҳа ва ё дар байти нахуст луғоти марбут ба ин ё он мавзӯъ ба таври возеҳ мушаххас мешавад; ба мисли овардани номҳои моҳҳо дар солшумориҳои гуногун, ки донишмандони онҳоро муаллиф ба навомӯзон ҳатмӣ медонад. Масалан, дар қитъаи бисту якум, ки марбут ба зикри моҳҳои румист, қитъаи зерин суруда шудааст:

Қитъат-ул-ҳодия-л-ишрун фӣ баҳр-ил-ҳазаҷ фӣ асомӣ шухур-ал-румия

Бидон, эй гул, ки рӯят навбаҳор аст,
Ҳазаҷ баҳри латифи обдор аст.
Мафойлун, мафойлун, мафойл,
Шухури Рум ин ҳашту чаҳор аст:
Ду Тишрину ду Конуну пас он гаҳ
Шубот, Озору Найсону Айёр аст.
Ҳузайрону Тамузу Обу Айлул,
Нигаҳ дораш, ки аз ман ёдгор аст [11, 18].

Ё худ, гунаи дигари муаррифӣ дар зикри асомии моҳҳои форсӣ ба мушоҳида мерасад, ки сурати асли он қитъа чунин аст:

Қитъат-ус-сония ва ишрун ғӣ баҳр-ил-ҳазаҷ ғӣ асомӣ шухур-ал-форсия

Асомии шухури форсӣ чун дар ҳазаҷ омад,
Бидон ин баҳри хуш, то дар арӯзат роҳ бинмояд.
Мафойлун, мафойлӯн, мафойлӯн, мафойлӯн,
Чу тақтеъ инчунин кардӣ, арӯзӣ ғӯямат шояд.
Зи *Фарвардин* чу бигзаштӣ, маҳи *Урдубиҳишт* ояд,
Бувад *Хурдоду Тир* он гаҳ чу *Мурдодат* ҳамеояд.
Пас аз *Шаҳривару* аз *Меҳру Обон Озару Дай* дон,
Чу бар *Баҳман* чуз *Исфанд* Урмузат моҳе наяфзояд [11, 18-19].

“Нисоб-ус-сибён” дорои аҳамияти махсуси илмӣ буда, арзиши таълимиаш беш аз соири ҷанбаҳои ҷалби назар мекунад ва аз аввали пайдоишаш то ибтидои асри хх мелодӣ дар истифодаи ҳамешагии мударрисону толибилмон будааст. Аз ин ҷиҳат, дар пайравӣ ба он шурӯъ аз замони зиндагии муаллиф то асрҳои баъдӣ кутуби зиёде талиф шудаанд. Бино ба шаҳодати Муҳаммад Ҷаводи Машкур, дар танзими “Нисоб-ус-сибён” зиёда аз сӣ китоб дар луғати арабӣ ба форсӣ ва забонҳои бегона ба форсӣ таълиф шудаанд [1, 20].

Гузашта аз инҳо, дар пайравии “Нисоб-ус-сибён” манзумаҳои зиёде низ тасниф шудаанд. Мувофиқи шаҳодати Забехуллоҳ Сафо, аз ҷумлаи ин гуна манзумаҳо, ки дар замонҳои наздик ба асри муаллифи луғати мавриди назар таълиф шудаанд, яке манзумаи “Зухрат-ул-адаб”- и Шукуруллоҳ ибни Шамсиддин Аҳмад дар луғати арабӣ бо форсӣ аст, ки байни солҳои 1243–1244 м. таълиф шудааст ва дигар, манзумаҳои “Насиб-ал-фитён ва насиб-ат-тибён” ва “Тухфаи Ҳисом”- и Ҳасан ибни Абдулмуъмин Ҳисомуддини Ҷӯест, ки аввалин дар луғати арабӣ ба форсӣ ва дувумӣ порсӣ ба туркӣ мебошад [8, 284].

Ба китоби Абӯнаصري Фароҳӣ бино ба аҳамияти муҳимми таълимиаш дар асрҳои баъдина низ навиштани шарҳҳо расм шуда буд. Шумораи ба мо маълуми шарҳҳои ба “Нисоб-ус-сибён” навишта шуда ба тариқи зайл аст:

1. Шарҳи “Нисоб-ус-сибён”- и Каримуддини Даштибаёзӣ, ки дар фавқ аз он ёд шуда буд [5].
2. Шарҳи “Нисоб-ус-сибён”- и Мавлоно Шамисуддини Қаҳистонӣ [7].
3. Шарҳи “Нисоб-ус-сибён”- Камол ибни Ҷамол ибни Ҳисом ал Ҳиравӣ” [1].
4. Шарҳи “Нисоб-ус-сибён”- и Мавлоно Низомуддин (фарзанди Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ), ки асоси ҷопи тоҷикистони манзумаи Абӯнаصري Фароҳӣ мебошад [11, 3].

Ин шарҳҳо барои фаҳмидани муҳтавои китоби Абӯнаصري Фароҳӣ хидмати босазое кардаанд. Пайдост, ки маърифати луғот барои толибилмони ақвоми ғайри араб мушкilotи зиёдеро пеш меоварад. Бинобар ҳамин шореҳон луғоти таркиби китобро ба хоҳири фарогирии осони толибилмон, ки ба ақидаи онҳо матолиби “Нисоб-ус-сибён” сармояи саодати ду ҷаҳонӣ ва давлати ҷовидонӣ буда, василаи вусул ва идроки маонии Қуръону тариқи огоҳӣ аз мақосиди аҳодиси набавӣ будааст, шарҳ додаанд.

АДАБИЁТ

1. ал-Ҳиравӣ Камол ибни Ҷамол ибни Ҳисом. Шарҳи “Нисоб-ус-сибён” / ал-Ҳиравӣ Камол ибни Ҷамол ибни Ҳисом // “Нисоб-ус-сибён”. – Тошканд, 1311. – С. 311-420.
2. Бухорой Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб / Бухорой Муҳаммад Авфӣ; бо тасҳеҳоти ҷадиду ҳавошӣ ва таълиқоти комил ва ба кӯшиши Саид Нафисӣ. – Техрон, 1335. – 873 с.
3. Воҳидов С. Абӯнаصري Фароҳӣ / С. Воҳидов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе, 1988. – Ҷ. 1. - С. 38.
4. Ғазнавӣ Фаҳруддин Муборакшоҳ Қаввос. Фарҳанги Қаввос / Ғазнавӣ Фаҳруддин Муборакшоҳ Қаввос; ба эҳтимоми Назир Аҳмад. – Техрон, 1353. – 227 с.

5. Даштибаёзӣ Каримуддин. Шарҳи “Нисоб-ус-сибён” Даштибаёзӣ Каримуддин // “Нисоб-ус-сибён”. – Тошканд, 1311. – С. 212-320.
6. Деххудо А. Луғатнома / А. Деххудо; зери назари дуктур Муҳаммади Муин. – Техрон, 1346. – Шумораи мусалсал: 134. – С. 539.
7. Қаҳистонӣ Шамсуддин. Шарҳи “Нисоб-ус-сибён” / Қаҳистонӣ Шамсуддин // “Нисоб-ус-сибён”. – Тошканд, 1311. – С. 129-211.
8. Сафо З. Таърихи адабиёт дар Эрон аз авоили қарни ҳафтум то поёни қарни ҳаштум / З. Сафо. – Техрон, 1371. – Ҷ. III. (баҳши аввал). – 704 с.
9. Фароҳӣ Абӯнаسر. Нисоб-ус-сибён / Фароҳӣ Абӯнаسر. – Тошканд, 1311. – 29 с.
10. Фароҳӣ Абӯнаسر. Нисоб-ус-сибён / Фароҳӣ Абӯнаسر; бо муқаддимаю мулҳақоту фаҳориси луғат ва тасҳеҳу таъриб ба эҳтимоми дуктур Муҳаммад Ҷаводи Машкур. – Техрон, 1361. – 182 с.
11. Фароҳӣ Абӯнаسر. Нисоб-ус-сибён / Фароҳӣ Абӯнаسر; таҳияи Саидамир Аминов, Хидоят Сатторов, Муқимаи Алламурод; зери назари профессор Урватулло Тоиров. – Душанбе, 2004. – 29 с.
12. Ҳоҷӣ Халифа. Кашф-уз-зунун / Ҳоҷӣ Халифа. – Таъби Лапсинг, 1835-1858 м.
13. Francis Richard. Catalogue des manuscrits persans bibliothèque nationale de France department des manuscrits / Francis Richard // Le supplement Persian. - Roma, 2013. - Tome II. - 702 p.

СТИХОТВОРНЫЙ СЛОВАРЬ АБУНАСРА ФАРАХИ

Одной из составных частей филологических наук в средние века является написание словарей, которые на таджикско-персидском языке берут свое начало с X века. Наиболее ранний пример этого течения, источник который дошел до нашего времени - словарь Асади Туси «Персидский словарь» («Луғати фурс»).

После словаря Асади Туси на персидско-таджикском языке, в XIII-XIV вв. было написано много словарей. В это время, также был написан стихотворный словарь, в качестве первого образца можно назвать арабско-таджикский (персидский) стихотворный словарь Бадриддина Мухаммада ибн Абубакра ибн Хусайна Фарахи Саджи «Нисаб-ус-сибён».

В данной статье рассматриваются вопросы относительно данного стихотворного словаря с точки зрения структуры и содержания, учебной ценности, круга употребления, а также существующие споры о личности Абунасра Фарахи. Далее в статье речь идет о последующих стихотворных произведениях, которые были написаны в подражании данному произведению, а также о комментариях к данному словарю.

Ключевые слова: Абунаسر Фарахи, «Нисаб-ус-сибён», словарь, стихотворный словарь, традиция составления словарей, учебная ценность, познание стиха, комментарий.

VERSIFIED DICTIONARY OF ABUNASRI FARRAHI

One of the most important branches of philological activity in middle century, it was writing dictionary books. Tradition of making ordered commentary (word-list) in Persian language started at X century and example of its oldest one, that exist in our time, is “Lugati Furs” Asadi Tusi.

After Asadi Tusi's dictionary increased writing dictionaries, in XIII-XIV century. In this time not only vocabulary, but also was written versified dictionaries and example of its oldest one is Arabic poetic dictionary in Persian by Bedridden Muhammad ibn Abu-Bakr ibn Husain Faroh Swazi (die: 640/1243), known by Abunasr Farahi with a title “Nisob us-sibyon”.

Key words: Abunasri Farahi, “Nisob us-sibyon”, gloss (word-list), versified dictionary, tradition of writing lexicon, acquaintance of poetry.

Сведения об авторе: *Мисбохиддини Нарзикул* – доктор филологических наук, профессор, декан филологического факультета Таджикского национального университета

МАВҚЕИ БАЪЗЕ ТАСВИРҲОИ ОШИҚОНАИ ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ БАДАҲШОН

Лоло Давлатбеков
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз мавзӯҳои, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз оғози пайдоиши ҳеш ба суннати адабӣ табдил ёфта, дар ягон давру замон бо тақозои ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоӣ ва авомили дигар коста нагардид, ишқ ва ҷилоҳои он дар жанрҳои гуногуни адабӣ мебошад. Аллома Шиблии Нуъмонӣ масъалаи мавриди назарро ба таври зайл арзёбӣ намудааст: «Ишқу муҳаббат ҷузъи ғаризаи инсон аст ва бинобар ин, ҳар кучо инсон ҳаст, ишқу муҳаббат ҳам аст ва чун ҳеҷ миллате ҳолӣ аз суҳанварӣ нест, бад-ин ҷиҳат ҳам миллате ёфт намешавад, ки аз шеърӯ шоирии ишқӣ бебаҳра бошад...» [6, 38].

Яке аз намунаҳои нахустини шеъри ошиқона қитъаи машҳури Ҳанзалаи Бодғисист, ки дар он як расми қадимии ба оташ афкандани сипанд барои пешгирии

чашмзаҳм ишора мешавад. Аз ҳамон айём ҳазориспанд дар ин навъи шеъри форсии тоҷикӣ ба муомилоти адабӣ ворид гардид:

Ёрам сипанд агарчи дар оташ ҳамефиканд,
Аз баҳри чашм то нарасад мар варо газанд.
Ўро сипанду оташ н-ояд ҳаме ба кор,
Бо рӯйи ҳамчу оташу бо холи чун сипанд [4, 27].

Дар тӯли таърихи ҳазору чандсолаи адабиёти форсии тоҷикӣ сипанд ё ҳазориспанд ба ғайр аз хусусияти табобатияш ҳамчун ҷузъи тасвири воситаи шоирона қарор гирифт, чунон ки Мавлоноӣ Балх гӯяд:

В-он сафои орази ин дилбарон,
Ки бисӯзад чун сипандон дил бар он [8, 242].

Ё ин ки Туғрал гӯяд:

Сӯхт андар мичмари ишқаш дилам ҳамчун сипанд,
Маҳрами ин май накардам соғару бутхонаро [8, 242].

Тавре ки аз ду байти боло мушоҳида мегардад, сипанд бо калимаи дил муносибати қаринагӣ дорад ва Шохфутур Муҳаббатшоҳзода, ки яке аз шоирони машҳури Бадахшон будааст, дар газале сипандро мавриди корбурд қарор додааст, вале на сӯхтани дилро, балки танро қайд намудааст:

Ман бе ту ҳамеша дардмандам,
Бечораю зору мусатамандам.
Дарёб, ки дар ҳавои рӯят,
Худро ба дами бало фикандам.
Эй оташи ишқ, тезтар шав,
Сӯзон тани ман, ки ман сипандам [2, 51].

Ашъори ошиқонаи шоирони Бадахшон, агарчи бо сабаби аз ҳавзаҳои пурқуввати адабӣ дар канор мондан, аз лиҳози ҳунар ва маҳорати шоирӣ бо суҳанварони машҳур, ки аз имтиҳони мактабҳои пурқуввати суҳанварӣ гузаштаанд, қобили қиёс набошад ҳам, вале то андозае муҳимтарин вижагиҳои ашъори ишқиро ба таври нисбатан сода ва гоҳо омиёна ҳам бошад, чун суннати адабӣ идома додааст. Азбаски мавзӯи ишқу ошиқӣ, асосан ҳосси жанри ғазал ё тағаззули қасидаҳо аст, истифодаи калимоту таркибот ва тасвиrotи ҳосси ошиқона низ маҳз дар ҳамин жанр бештар мушоҳида мешавад. Бе тардид метавон гуфт, ки идома додани суннатҳои адабӣ, чи дар мазмун ва чи дар шакл, як навъ тақлид ба гузаштагон мебошад ва донишманди Эрон Сируси Шамисо дар фасли ҳафтуми китоби «Сайри ғазал дар шеъри форсӣ» дар робита бо ғазали даврони муосир ин гуна ашъорро «ғазали тақлидӣ» номида, ашъори Шаҳриёр ва Раҳии Муйиро намунаи он нишон додааст: «Мақсуд аз ғазали тақлидӣ ин аст, ки дар ғазал қасоне, ки ба тақлиди намунаҳои шеъри ироқӣ ва ҳиндӣ пардохтаанд ва тавонистанд нусхабадалҳое аз ашъори қудамои ин ду сабк ба вучуд оваранд. Намунаҳои маъруфи ин ду навъи тақлид Шаҳриёр ва Раҳии Муйирӣ ҳастанд. Шеъри Шаҳриёр дунболаи ҳамон сабки ироқӣ аст мунтаҳо бо забоне мубтазилтар (ҳатто нисбат ба шоирони давраи бозгашт), ки дар он луғот ва истилоҳоти омиёна ҳам дида мешавад ва ба таври кулӣ забони софи зулол ва ҷо афтода нест» [9, 205].

Дар ашъори ошиқонаи суннатӣ, ки дар меҳвари он эҳсосу андешаи қаҳрамони лирикиро баён намудаанд, маъмулан калимаҳое мавриди корбурд қарор мегиранд, ки ба ҳамдигар таносуб, наздикӣ ё қаробати мустаҳкам доранд. Дил дар ин гуна ашъор бо калимаҳои қаринагӣ меҳвари асосии тасвири шоир қарор мегирад, чунончи дар тағаззули қасидаи Қоонӣ омадааст:

Диле мабод гирифтори ишқ чун дили ман,
Ки ҳар дамаш ба самок аз самак равад шеван...
Маҳе намонда, ки ўро дила накарда сучуд,
Буте набуда, ки ўро дила нагашта шамам.
Ба ҳар кучо лаби лаъле, дар ӯ гирифта қарор,
Ба ҳар кучо сари зулфе, дар ӯ гирифта ватан...
Диле надидаам аз субҳ то ба ман девон,
Чу соя аз пайи хуршедчеҳрагони Хутан...[4, 57].

Дил дар шеъри ошиқона ва сӯфиёнаи форсии тоҷикӣ бо калимаи «ғам», «ранҷ», «ишқ», «бут», «гирия», «беқарор», «маҳзун», «доғ», «фироқ», «хор», «ханҷар» ва амсоли инҳо ҳамрадиқи ҷовидони дил мебошад:

Ғамат дар ниҳонхонаи дил нишинад,
Ба нозе, ки Лайлӣ ба маҳмил нишинад.
Маранҷон диламро, ки ин мурғи ваҳшӣ,

Зи боме, ки бархост, мушкил нишинад.
Халад чун ба по хоре осон барорам,
Чӣ созам ба хоре, ки дар дил нишинад.
Ба дунболи маҳмил чунон зор гириям,
Ки аз гириям ноқа дар гил нишинад [10,14].

Ҳамин равиши корбурди калимаҳои қаринагии истилоҳоти ишқиро шоирони Бадахшон ба қадре ғарбӣ намудаанд, ки он аз як тараф агарчи як навъи тақлид ғарбӣ шавад, аз тарафи дигар ғарбӣ намудани суннати адабӣ мебошад:

Дидаам ашқбор мемонад,
Синаам доғдор мемонад.
Аз ғами он нигори зӯҳрачабин,
Дили ман беқарор мемонад.
Ҳар замон аз муҳаббату ғами ишқ,
Бар мани *дил*фигор мемонад.
Бар *дили* беқарори маҳзунам,
Ҳанҷари обдор мемонад.
Сад ҳазорон ҳазор доғ ба *дил*,
Аз ғами гулузор мемонад.
Аз фироқи ту чун *дилам* пурхун,
Мисли Маҷнун шиор мемонад.
Ҷон, Мирзо, кунун ба ҷонон дод,
Ин хатам ёдгор мемонад [1, 33].

Агар калимаҳои дар ҷодаи ишқ қаробатдоштаи ин ғазалро аз назар гузаронем, шабоҳати томо бо ду ғазали боло метавон мушоҳида намуд: Дида – ашқбор; дил – беқарор; дил – маҳзун; ҳанҷар бар дил; доғ бар дил; дил – пурхун ва амсоли инҳоро дар тамоми шеърҳои ошқонаи форсии тоҷикӣ ба қасрат метавон мушоҳида намуд. Бояд қайд намуд, ки дар шеърҳои ошқонаи шоирони Бадахшон тасвири аъзои маъшук камтар ба назар мерасад ва бештар шоирон ба тасвири ҳолатҳои рӯҳии қаҳрамони лирикӣ машғуланд, агарчи ғазалҳои ин ҳастанд, ки дар онҳо аъзои маъшук тибқи завқи омиеҳои мардуми русто мавриди тасвир қарор гирифтааст. Дар ғазали зер агар қадри хушнамо ва ду зулфи сиёҳ, сарви ҷаманболо барин тавсифҳои маъмулии шеърҳои ошқонаро сарфи назар кунем, абъти боқимондаи ғазал аз баъни эҳсоси андешаи қаҳрамони лирикӣ дар шакли нисбатан омиена буруз намудааст:

Қадри хушнамо дорӣ, хушам омадӣ, дилбар,
Ду зулфи сиёҳ дорӣ, хушам омадӣ, дилбар.
Ай дилбари гулруҳсор, ширинкаду хушрафтор,
Дар ишқи туям бемор, хушам омадӣ, дилбар.
Ту лолаи боғи ман, ту нури ҷароғи ман,
Ту марҳами доғи ман, хушам омадӣ, дилбар.
Ай сарви ҷаманболо, аз дур шудӣ пайдо,
Андар назарам чун моҳ, хушам омадӣ, дилбар.
Ай дилбари бепарво, дар ишқи туям воло,
Пешӣ мардумон расво, хушам омадӣ, дилбар.
Аз хона ғайбам дур, в-аз ишқи туям ранҷур,
Сӯзад дили Шохфутур, хушам омадӣ, дилбар [1, 77].

Тафовути бузурге, ки дар ашқҳои ишқии шоирони Бадахшон мушоҳида мешавад, ба ҷашм нарасидани образи турк ва истилоҳоти марбутҳои ҳарбии ӯ ба монанди тир, ҳанҷар, камон, каманд ва амсоли инҳо мебошад. Агар баъзе унсурҳои силахшӯрии марбут ба образи турк дар ашқҳои ошқонаи шоирони ин минтақа аҳёнӣ истифода шаванд ҳам, хусусияти умумӣ надоранд. Як хусусияти муҳими шеърҳои ошқонаи шоирони ин минтақа дар он зоҳир мегардад, ки мард ба сифати меҳвари асосии маъшук истифода нагардидааст, ҳол он ки дар шеърҳои асри Х мард будани маъшук ошқоро зикр нагардидааст. Донишманди Эрон Абдулҳусайни Зарринқӯб масъалаи мавриди назарро эзоҳ дода қайд намудааст: «Дар он ҷо ба ғазали музаққар марбут аст, ривоч ва интишораш, махсусан, ношӣ аз ин нуқта буд, ки дар Бағдод аз аҳди хилофати Муътасим ва дар Хуросон аз даврони ҳукумати Сомониён бардағони хубрӯи турк, ғозӣи суғур ва мутававвони дур аз ёри диёрро васваса мекарданд ва баъдҳо қасрату вуфури онҳо дар бозорҳои Бағдоду Самарқанд бардаи туркро рамзи маъшук ва зебоии вайро намунаи комили ҷамол сохт ва аз маъшуқи дирамҳарид он гуна, ки лозимаи як маъшуқи дирамҳарид ҳам ҳаст, турке ҷафокеш, бераҳм ва ҳатто қотили беамон ба вуҷуд овард. Ин турки хубрӯ, ки дар каломи шоир ҷашми танги мудаввараш ба наргис ва сурати гирдаш ба моҳи духафта

ташбеҳ мешуд, камоли зебоии қобили тасаввурро дар назди шоири ғазалсаройи ин адвор дар ҳамин авсоф нақш мезад ва ишқи ўро ҳам табдил ба савдое мекард, ки дар бозори бардафурӯшон хариду фурӯхт мешуд ва пайдост, ки ин гуна ишқе аз ҳадди таманниёти ҷисмонӣ намегузашт» [3, 536].

Албатта, агар тасвири образи турки хубрӯ ба адабиёти то асри XV хос бошад, пас дар аъсори минбаъда ин образ чояшро ба эронӣ ё тоҷик дод ва чашми танги мудаввар низ тадричан аз муомилоти адабӣ берун баромад. Аз ҳамин сабаб аст, ки баъди ин образи турк ва истиораи наргис камтар мавриди тасвир қарор мегирад. Дар адабиёти хаттии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX Бадахшон, ки аксари шоирон дар сабки хуросонӣ шабеҳи асрҳои X ва XI эҷод мекарданд, ин образ ба чашм намерасад. Таваҷҷуҳ шавад ба як ғазали Мирзоибоди Шидзӣ (Рӯшонӣ):

Ду зулф чу мушки тоб кардӣ,
Шаб ҳалқаи офтоб кардӣ.
Лаъли даҳанат чу мим ё гул,
Бехтар зи гулу гулоб кардӣ.
Дар фурқати хеш, эй суманбар,
Ду дидаи ман пуроб кардӣ.
Андохтаи ба дил чу оташ,
Дар ишқ дилам кабоб кардӣ.
Мачнуну қаландару асирам.
Хумори лаби шароб кардӣ.
Дар ҳасрати рӯят, эй дилором,
Мирзо ба ғамат чу об кардӣ [1, 33].

Чун ашъори шоирони асрҳои номбурда, маъшуқи тасвиринамуда дар ашъори шоирони ин минтақа хусни худодод дошта, ниёзе ба ороиш надорад. Дар адабиёти асрҳои X ва нимаи аввали асри XI аз ҷамеи аъзои маъшуқа, махсусан, зулф зиёдтар ба муомилоти адабӣ роҳ ёфтааст. Масалан, Сайид Маҳмуди Нишот таъкид мекунад, ки «васфи зулфу мӯйи дилдор ҳам монанди васфи чашму абрӯ ва лаб ва хатту хол ва оразу сина ва миён аз мавзӯоти бисёр роиҷ ва маъмул байни шоирони порсӣ аст» [5, 737].

Намунаҳои зиёди ашъори Рӯдакӣ ва ҳамасронаш ба ин гувоҳӣ медиҳанд:

Зулфаш бикашӣ шаби дароз андозад,
В-ар бикшӣ, ҷангали боз андозад.
В-ар печу ҳамаш зи якдигар бикшояд,
Доман – доман мушки Тароз андозад [7, 35].

Ё:

Зулфат дидам сар аз ҷамон печида,
В-андар гули сурх арғувон печида.
Дар ҳар банде ҳазор дил дар бандаш,
Дар ҳар пече ҳазор ҷон печида [7, 350].

Ё:

Зулфайни баршикаставу қадди санавбарӣ,
Зери ду зулфи ҷаъдаш дар хатти анбарӣ [7, 350].

Ин равиши адабии шеърӣ ошиқонаи форсии тоҷикӣ зиёда аз ҳазор сол низ дар адабиёти хаттии Бадахшон дар робита бо таҳаввулоти зиёди сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дигар нашуд, балки ба ҳамаи анъанаҳои гузашта содиқ монд. Шоири асри XX-и Бадахшон – Адими Шугнонӣ, ки ашъораш дар доираи адабии Бадахшони Афғонистон парвариш ёфтааст, дар ғазал чун суҳанварони пешин ба ин унсuri тасвири шеърӣ ошиқона таваҷҷуҳ намуда кӯшидааст, ки баъзе ҷузъҳои марбутан онро ба доираи тасвир кашад. Дар шеърӣ суннатии гузаштагони мо зулф ба дому хол ба дона ташбеҳ гардидааст ва шуарои давраи классик дар атрофи ин тасвир маъноҳои зиёдеро эҷод намуданд. Ҳоча Ҳофиз дар мактаби ғазале овардааст:

Ҳофиз, зи дида донаи ашқе ҳамефишон,
Шояд, ки мурғи васл кунад қасди доми мо [11, 26].

Адими Шугнонӣ низ аз ин тасвир фоида бурдааст:
...Охиста шуд боди сабо, бардошт аз рӯяш ниқоб,
Дидам миёни турраш он орази гулфомро.
Баҳри шикори мурғи дил аз тори зулфу холи лаб,
Як сӯ ниҳода донаву як сӯ ниҳода домро.
Шоми ғаму субҳи тараб дидам, ки рӯю мӯйи ўст,

Дигар надорад хотирам парвои субҳу шомро...[12, 54].

Аз абёти фавқи пораи ғазал равшан аст, ки шоир агарчи бозёфти нави шоирона надошта бошад ҳам, аз мавқеи идома додани суннатҳои адабии қаламкашони гузаштаи адабиёти мо, ки дилро ба мурғ, зулфро ба дому холро ба дона, мӯйро ба шомӣ ғаму рӯйро ба субҳи тараб монанд намуда буданд, комилан содиқ мондааст.

АДАБИЁТ

1. Гулчини ашъори шоирони Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ. Чопи мошинӣ, моли шахсии сокини кишлоқи Шивроҷи ҷамоати Сучони ноҳияи Шугнон Рустамбеков Чойбон.
2. Давлатбеков Л. Шоҳфутур – адиби донишманд / Л. Давлатбеков. – Душанбе, 2012. – 172 с.
3. Абулхусайн Зарринқуб. Аз гузаштаи адабии Эрон / А. Зарринқуб. – Техрон, 1375. – 312 с.
4. Муллоаҳмадов М. Қоонии Шерозӣ / М. Муллоаҳмадов. – Душанбе: Дониш, 1992. – 159 с.
5. Нишот Сайид Маҳмуд. Зулф дар адабиёти порсӣ / Сайид Маҳмуди Нишот // Маҷаллаи Ваҳид. - Техрон, 1348. - №9. - 737 с.
6. Шиблии Нуъмонӣ. Шеърлаҷам ё таърихи адабиёти Эрон / Шиблии Нуъмонӣ; тарҷума ва нигоҳи Сайид Муҳаммадтақии Фаҳри Доӣ Гелонӣ. – Техрон: Дунёи китоб, 1368. – Ҷ.5. - 204 с.
7. Осори Рӯдакӣ. - Сталинобод, 1958. – 542 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. II. - 947 с.
9. Сируси Шамисо. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ / Сируси Шамисо. – Техрон, 1376. – 312 с.
10. Шарифов Х. Балӯғат ва суҳанварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002.
11. Оинаи ҷом. Девони Ҳофиз. Ҳамроҳ бо ёддоштҳои устод Мутаҳарри. – Техрон: Садро, 1389. - 487 с.
12. Сайид Замониiddини Адими Шугнонӣ. - Роулпанди Покистон, 1380 ш. – Ҷ.1-II. - 358 с.

МЕСТО НЕКОТОРЫХ ЛЮБОВНЫХ ОПИСАНИЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ В СТИХАХ БАДАХШАНСКИХ ПОЭТОВ

Данная статья посвящена анализу любовных мотивов в персидско-таджикской поэзии и места некоторых из этих любовных описаний в поэзии поэтов Бадахшана. Автор рассматривая особенности персидско-таджикской классической поэзии, определяет общность и различие ее от основных особенностей любовной поэзии поэтов - выходцев из Бадахшана.

Ключевые слова: любовная поэзия, персидско-таджикская литература, Бадахшан, жанр, особенности персидской поэзии.

THE PLACE OF SOME OF THE DESCRIPTIONS OF PERSIAN-TAJIK LOVE POETRY IN THE POEMS OF BADAKHSHAN'S POETS

This article analyzes the motives of love in Persian-Tajik poetry and the place of some of these descriptions in the poetry of poets of Badakhshan. The author especially considering the specialties of the Persian-Tajik classical poetry, determines similarities and differences of the main features of its in the poetry Badakhshan's poets.

Key words: love poetry, Persian-Tajik literature, Badakhshan, genre, specialties of Persian poetry.

Сведения об авторе: *Лоло Давлатбеков* – докторант Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 937-95-49-99

РИСОЛАИ «МАШОРИБ-УЛ АЗВОҚ»-И МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ-АЗВОНИ НОДИРИ ИРФОНӢ

К. Қодиров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рисолаи «Машориб-ул-азвоқ» моҳияти ирфонӣ дорад ва дар шарҳу тавзеҳоти илми арӯз эҷод гардидааст. Агар дар таълимоти ирфонии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ илми наҳв ба сохти ҷумла, яъне ба наср марбут бошад, пас илми арӯз низ айнан ҳамин вазифаро дар шеъри ирфонии ӯ, яъне дар назми ӯ таъмин кардааст, яъне наҳв мизони насри ирфонӣ ва арӯз мизони шеъри ирфонии Мирсайид Алии Ҳамадонӣ гардидааст. «Машориб-ул-азвоқ»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ки ба шарҳи истилоҳоту мазмун қасидаи ирфонии «Ҳамрияи маймая»-и Ибни Форизи Мисрӣ бахшида шудааст, як навҳи фарҳанги тафсирии забони арабӣ аст. Агарчи қасидаи ирфонии «Ҳамрияи маймая»-и Ибни Форизи Мисрӣ 41 байт дорад, вале Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ 32 байти онро шарҳ додааст.

Латофати ҳусну ҷамол, малоҳати хату хол, ҷашму дил, фиребу абруи ҳилол осори он ҷамол аст. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар аркони арӯзи арабӣ мегӯяд:

Ва мо зока илло ан бадат бимазоҳири

Ҳазанну сивоҳо ва ҳия таҷаллат («Чун ёдовар шуд он дар ҷамоа, аҳли он маст гаштанд, на айбаст ба эшон на гунаҳ») [2, 147]. Ва ё:

Ва ин зуқират фил ҳайм асбаҳа ахлаху,

Нашови ва ло ора алайҳим ва ло исмат («Агар зикр шуд шароб дар ҷамоат, аҳли он ҷамоа маст гаштаанд аз лаззати шунидани он ва дар ин мастии эшон на айб аст на гунаҳ»).

Хай (зинда) ва нашват (мастӣ) аввали дараҷаи сукур аст ва мурод аз хай маҷмӯаи инсонӣ аст, ки ба ҳаёти маорифу зоту сифоти илоҳият мансуб ва ба идроки шууни тасарруфоти зоти номутаноҳӣ маъруф аст.

«Машориб-ул-азвоқ»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ шарҳи азвоқи шохидони ҳақоики ҷамолӣ мутлақ аст, ки дар баёни забон намеғунҷад ва ҳеҷ забон ва мизони ҳеҷ ақл онро санҷида наметавонад:

Харфи ишқ аз сирри забон дур аст,

Шарҳи ин оят аз баён дур аст.

Хар касе, ки расад ба маънии ишқ,

Толиби (ком) 3-ин нишон дур аст.

Қола раҳматуллоҳи (Маҳрум гӯяд):

Ва лав (назаҳу) минҳо сарро қабри маййити

Лаодат алайҳи арруҳу ва интааша ал ҷисму.

(«Агар аз он хоки қабри мурдари намнок созанд, пас бармегардад ва ӯ рӯҳ ва ҷисм бармехезад») [2, 150].

Дар «Машориб-ул-азвоқ» Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ «фоили машо»-и «Ҳамрияи маймая»-и ибни Форизи Мисриро тавзеҳ медиҳад. «Фоили машо», замирист роҷеъ ба мақсад ва фоили янтаку ва хону мазоқ оид ба мудомат. Яъне, агар маҳҷуби очиз ё ноқисе, ки аз сайри илаллоҳ ва ибрози дақоиқи маънӣ ва ихроҷи ҳақоики ирфонӣ маҳрум бошанд ва агар ба ҷавори қурби (хонут)-и вилоят (яъне, дар Ҳақ фано ёфта ва ба ӯ бақое ёфта бошад) мушарраф гардад ва осори сафои муҳаббат амрози ӯ мегардад ва ӯ ба адои ҳукуки муваддатро ноил мегардад ва ба асрору ҷавҳари маорифу ҳикмат мепайвандад:

Зи ман, эй дӯст ин як панд бипзир,

Бирав фитроки соҳибдавлате гир.

Ки қатра то садафро дарнаёбад,

Нагардад гавҳару рашан натобад.

Асоси қор вақте маҳкам уфтод,

Ки Мӯсоро Ҳизр мегардад устод.

Қола раҳматуллоҳу (Маҳрум гӯяд):

Ва лав обикат фишшарқи анфосу тайибиҳо

Ва фил ғарби (мазкум ладала) ашшамму. («Агар дар шарқ бўи хуши он паҳн гардад, дар ғарб ҳамчунон ба машом мерасад») [2, 151-152].

«Фоили абақат»-и «Ҳамрияи маймая»-ро Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ замири аввал роҷеъ ба мудомот ва оид ба мурод ташреҳ медиҳад, ки маънии «абақат» муҳаббат аст. Яъне, агар насими нафаҳоти раббонӣ ва нафҳае аз таҷаллиёти раҳмонӣ аз Маҳриқ тулӯъ кунад, дар Мағриб насими он ғуруб мекунад ва таъсири он насим ҳаёти абадӣ меёбад:

Агар он шаҳ назар як дам (ба кори ман дарандозад),

Ҳазорон тори қудсӣ ба пеши ман (бар) андозад.

Гар он хуршед бинмояд ҷамол аз матлаи ваҳдат,

Шаби торики ҳастиро чу соя дар сар андозад.

Қола раҳматуллоҳи (Маҳрум гӯяд):

Ва лав ҳазабат мин қаъсоҳо каф (ломиса)

Ламо зала фи лайли ва фи ядиҳи анначму. («Агар ҷоми онро каф дар худ дошта бошад, пас (ин мисли) раҳгумзадари дар шаб ситораест дар каф») [2, 152].

Муроди Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ аз «каф» тафсири қалб аст ва мурод аз қаъс ин фаҳм аст, ки самъи қалб аст. Яъне, агар ҷоми шароби муҳаббати азали, ки ҳақиқати он начме аз нучуми таҷаллиёт аст дарди дили толиб гардад, пас аз ғояти таъсири латофати он ҷом оинаи дили толиб мусаффо ва нуронӣ мегардад:

Ба нури ишқ тавон дар тариқи ҷон рафтан,

Ба пойи ақл дар ин роҳ кай тавон рафтан.

Ҷинони ҷон натавон ёфтан ба ваҳму ҳаёл,

Ба бўи дӯст тавон андар он ҷинон рафтан.

Қола раҳматуллоҳи (Маҳрум гӯяд):

Ва лав (ҷалият) сирран ало акмаҳи ғада,

Басиран ва мин ровуқиҳо ясмаус сумму. («Агар асроре ба кӯри модарзод кашф гардад, ӯ бино шавад ва аз қалби ӯ қар бишнавад») [2, 153].

«Фоили расмӣ» дар «Машориб ал-азвоқ» чун фоили аброҳу шарҳ дода шудааст ва замири аброҳу роҷеъ ба масоб ва расми нақш марбут аст. Масоб бо қувваи ҳофиза мурод аст, ки ҳақоики асрори малакутӣ ва чабарутӣ дар лавҳи ӯ муртасим мешавад ва ӯ мудрику зобити маънии маъқулот аст. Яъне, агар муршид асрори тафсилоти асмоу сифати муҳаббатро аз ҳавосу ҳақоику маротиби улвиёту сифлиёт ва шароити одоби сайри солиқ дар манзили рӯҳониёту ҷисмониёт ва кайфияти тараққӣ ва вусул ба мақоми қурб тавассути тарбияю насиҳат ва ба қалами иршод ба саҳифаи ботин масруи хирсу риё ва мачнуни суқри шахвату ҳаво ва масоби масоиби ҳумами (дунё), бо ҳамин тартиб донад, аз иллати тасаввуроти ваҳмӣ ва тахайюлотӣ раҳо меёбад:

Дӯш маро гуфт ёр чунӣ аз ин рӯзгор,
Чун бувад он кас, ки ёфт давлати хандони хеш.
Боди саодат расид, домани моро кашид,
Бар сари гардун задем хаймаву айвони хеш.

Қола раҳматуллоҳу (Маҳрум гӯяд):

Ва фавқа ливоил чайши руқима исмуҳо
Лоскара ман таҳтал ливои золикар рақам. («Агар дар рӯйи парчами лашкар номи ӯ навишта шавад, маст гардад бо он навишта ҳар кас ки зери парчам аст»).

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳақиқати он шароби (маъруфи) мадҳушро сирри қадр доништа навиштааст, ки агар ин шароб ба сатҳи ливои вучуд мутарсим шавад, ҳама мастӣ асрори инояти азали ва пойбасти осори кифояти абадӣ мегарданд. Ӯ менависад:

Эй, ҳар ду кавн равшан аз офтоби рӯят,
В-эй нӯҳ сипеҳр чун мург дар доми зулфу холат.
Барбод дода дилро овозаи фироқат,
Дар хоб карда ҷонро афсонаи ҷамолат.
Ақле, ки дар ҳақиқат бедори мутлақ омад,
То ҳашр маст хуфта дар хилвати ҳаёлат.

Қола раҳматуллоҳу (Марҳум гӯяд):

Тухазибу ахлоқа аннаддома фаяхтади биҳо алазми ман лолаҳул азма («Тарбият кунад хулқи ҳамқадаҳонро ҳидоят кунад ба роҳи шучоат заифро») [2, 155].

Ҳамчуни ин шароби маънавӣ ботинро аз амрози муҳлиқа ва ахлоқи мубаида, ки аз хирсу ҳасад ва бухлу риё ва кибр, ки амрози қалбӣ ва рӯҳӣ аст, мусаффо мегардонад:

Эй, банда ту ғамгусори ошиқ,
В-эй панди ту гӯшвори ошиқ.
Эй, ганҷи давои раъфати ту,
Аз ҷазбу кашидани ғами ту,
Ҳар зебу низоми кори ошиқ.

Қола раҳматуллоҳу (Маҳрум гӯяд):

Ва якруму ман ло яъриф алҷуда каффаҳу,
Ва яҳлumu индалғайзи ман лолаҳу алҳиму («Саховатмандӣ мекунад он ки дасташ саховатро намедонад. Ва дар вақти ғазаб ҳалим мешавад он ки ҳалимӣ надорад») [2, 155].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ фоили «якруму»-ро ман медонад, ки дар ман ло (яъриф) аст ва фоили «яҳлumu» дар ман (ло ал ҳилм) ва (каф) буда фоили «яъриф» чун таъсироти ҳавоси шароби маънавӣ мавқеи тасарруфоти сиррӣ ва қалбиро аз зулмоти ахлоқи хирсу бухл ва кибр, ки аз лавозими сифати баҳимӣ ва сибманд дар мақоми таҳлия ва тазкия мусаффо мегардонад. Ҳамчуни дар мақоми (таҳлияи) сирри вучуд солиқро ба ҳулали ҷуду саҳо ва зевари ҳилму ҳаё (муҳалло ва музайян) мегардонад ва ҳалифаи рӯҳро дар (боргоҳи) қалб ба сарири рӯҳу сафо менишонад:

Биё к-ин ошиқӣ аз сар (гирифтем),
Ҷаҳони хокро дар (зар) гирифтем.
Замину кӯҳу дашту боғу ҷонро,
Ҳама дар ҳуллаи аҳзар гирифтем.
Заминро аз (баҳорон баргу бар) шуд,
Зи сирри хеш баргу бор гирифтем [2, 156].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ қадисаи «Ҳамрияи маймаяи»-и Ибни Форизи Мисиро дар аркони шеърӣ арӯз, дар вазни фоилун, ки сабаб муқаддам ва мураккаб аст, зикри асрор намудааст. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар тафсири қасидаи арабии Ибни Форизи Мисрӣ арӯзи тозӣ гуфтааст, ки иборат аз алфозе аст, ки аз сабабе ва

ватоде муаллаф аст. Агар дар «Машориб-ул-азвоқ» сабаб хафиф бошад ва ватад маҷмӯъ, аз он дар ду таълиф аст ва агар ватад муқаддам ва мураккаб бошад, дар вазни фаулун гуфта шудааст. Агар сабаб муқаддам ва мураккаб бошад, дар вазни фоилун омадааст. Ин ҳар ду усули шеърӣ порсӣ дар «Машориб-ул-азвоқ» истифода гардидаанд. Муроди муаллифи қасидаи «Ҳамрияи маймая» аз таъкидоти сирф муҳаббати зотӣ ва мазмуни муҳаббати сифотӣ ва аз баёни дандон, ба андешаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ он аст, ки солиқ таҳсили муҳаббати зотӣ намоёнд ва ба нафохати асрори зотӣ муяссар шавад. Агар ба ин саодат муяссар нашавад бори тааррузи нафохоти сифотӣ, ки он ҳам аз вачҳе айнаи зот аст, ғанимат донад. Ӯ навиштааст:

Ва ини лиоти арзакуи кулла лайлатун,
Лиали арокум ав ара ман ярокум. («Ба дурустӣ, ки ман ҳар шаб ба замини шумо меоям, эй кош бубинам касеро, ки шуморо мебинад») [2, 159].

Ибни Форизи Мисрӣ дар асбоби тахайил мақоми муҳаббату шавқро чунин васф намудааст:

Ва дункаҳо фи алҳоми истаҳилҳо бихӣ,
Ало нағамул алҳони фаҳия баҳо ғунмун. («Ӯро дар кӯза гир ва асираш кун дар он бо нағмаю садои хуш ва ин ҳама ғанимат аст»). Яъне, солиқ бояд мулозими мақоми муҳаббат бошад, зеро ин мақом барои ӯ сабаби зуҳури камолот аст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ байти Ибни Форизи Мисрӣ:

Фа мо саканат валҳамму би мавзини
Казолика лам яксун маа (ан нағам) алғамму («Рӯзе ғам як ҷо назиянд») [2, 159]-ро дар камоли муҳайлӣ, ба форсӣ, ба алфози тааллуқ ба синооти луғавӣ тафсири зайл намудааст:

Дар боргоҳи дардат дармон ҷӣ (бор) дорад,
Ба ҷилвагоҳи васлат ҳичрон ҷӣ кор дорад.
Бо рӯҳи васлат, эй ҷон ғам кист то ниҳад пой,
Бо қуфри бутпарастон имон ҷӣ кор дорад [2, 160].

Дар ин бахр Ибни Форизи Мисрӣ гуфтааст:

Ва фи сакрати минҳо умру соатун,
Таро аддаҳра абдан тойнан ва лакал ҳукму («Ва гар дар ҳолати мастӣ бошӣ аз он ва умрат як соате, даҳро ғуломи тобег бубинӣ ва худро соҳиби ҳукм»). [2, 160]. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мазмуну маънии ин байти ирфонии Ибни Форизи Мисриро дар иртиботу пайвастагӣ бо суннати набавӣ муаррифии зайл намудааст. Агар касе соате дар муддати мулк ба воситаи суқри шароби муҳаббат дар фано филлоҳ аз идбори ҳастии мавҳум ҳалос ёбад ва ба шарафи хилъати бақои ҳақиқӣ боқӣ гардад, дар ин ҳол ҳар тасарруфе, ки аз ӯ зоҳир шавад он зуҳури тасарруфоти шууқи Ҳақ аст. Чун рӯзгор мутеъи аҳкоми тасарруфоти ҳаққонӣ аст, ба василати мақоми ҳилофат маҳкуми аҳкоми ӯ гардад. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ фармудааст:

Дар ин дарё фикаи худро магар дурре ба даст оӣ,
К-аз ин дарёи бепоён гуҳар бисёр бархезад.
В-агар мавҷат барбояд ҷӣ давлат мар туро з-он бех?
Ки олам пеши қадри ту чун хидматкаор бархезад [2, 160].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ байти маснавии «Ҳамрияи маймая»-ро

Фа ло айша фиддунё лиман кона (соҳиян)
Ва ман лам яму сакиран биҳо фотаҳу алҳазму («Дар ин дунё назист ҳар кас, ки хушёр буд ва ҳар кас, ки сархуш намурд, оқил набуд») раҳнамои зайл намудааст: Ҳар кас ки ворида асрори муҳаббат ғашт дар фано филлоҳ дар истибдоли зиллати фаной абдонӣ ба иззати бақои ҳаққонӣ нақӯшад он кас ҳозим ва оқил нагардад:

То ҷон дорам будам ба гуфтугӯят,
В-ин умр ба сар барам ба ҷустуҷӯят.
Бо боди сабо даст ба паймон орам,
То аз пайи ман ба хокам орад бӯят [2, 161].

Ибни Форизи Мисрӣ дар қасидаи «Ҳамрияи маймая»-ин байтро, ки он мақтае дар калом аст, манзур намудааст:

Ало нафсиҳи фалябқи ман зоа умраху,
Ва лайса лаҳу минҳо (насибун) вало сахмун. («Ба худ мегирияд он ки умрашро зоеъ кард ва аз он ӯ на насибае дорад на ҳақке») [2, 161].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар «Машориб-ул-азвоқ» бо тафсири қасидаи «Ҳамриия маймая»-и Ибни Форизи Мисрӣ ду масдари муҳимми Ислоҳ (Қуръон ва Ҳадис)-ро тавзеҳ дода, дар поёни рисолаи тафсирии хеш навиштааст, ки толиби лабиб бо василаи саодати абадӣ ва камолоти сармадӣ қодир аст ба ҳақоики ирфон расад. Ҳар касе, ки бо вучуди истеъдод ва фурсати талаби мурод аз таҳсили ин саодат боз монад, инҳо қасонеанд, ки хешро раҳгум сохтанд ва аз эшон даст кашиданд онҳое, ки бофтаи ҳаёлашон буданд.

АДАБИЁТ

1. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // Осори мунтахаб иборат аз ҷаҳор ҷилд. (Таҳия, тасҳех, луғат ва тавзеҳоту сарсухани Моҳирхӯҷаи Султонзода).- Душанбе: Ирфон, 1995. - Ҷ. 1.
2. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // Осори мунтахаб иборат аз ҷаҳор ҷилд. (Таҳия, тасҳех, муқобала ва тавзеҳоту сарсухани Моҳирхӯҷаи Султонзода).- Душанбе: Ирфон, 1995. - Ҷ. 2.
3. Меъёр-ул-ашъор (меъёри шеърҳо) / Таҳияи Урватуллои Тоир, Мирзо Абдуллоев, Раҳмуддини Ҷалол. - Душанбе: Ориёно, 1992.
4. Тафсири қобули / Таълифи Маҳмуд Ҳасани Девбандӣ, Мавлоно Шибир, Аҳмади Девбандӣ. – Душанбе, 2006.
5. Таҷвид / Таҳрир ва тасҳеҳи Ҳоҷи Мирзоиброҳим Саидзода. - Душанбе: Наргис, 1993.
6. Урватулло Тоиров. Фарҳанги истилоҳоти арӯзи Аҷам / Урватулло Тоиров. - Душанбе: Маориф, 1991.
7. Фаҳриддини Ироқӣ. Истилоҳоти сӯфия / Фаҳриддини Ироқӣ. – Техрон, 1353 ш.

ПРОИЗВЕДЕНИЕ «МАШОРИБ-УЛ АЗВОК» («ШЕВЕЛИ ИЗВИЛИНОЙ») МИР САЙИДА АЛИ ХАМАДОНИ – УНИКАЛЬНЫЙ ИСТОЧНИК МИСТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ

Мир Сайида Али Ҳамадонӣ - известный ученый-философ, теолог и моралист, известный самобытный классик таджикско-персидской литературы, является одним из величайших фигур в науке и культуре таджикского народа, оставившего богатое наследие в области науки, культуры и философии. Наследие этого мыслителя, по мнению исследователей составляет 170 наименований. В данной статье автором подвергнуто рассмотрению и изучению произведение «Машориб-ул-азвоқ» («Шевели извилиной») мыслителя, который является уникальным источником мистического мировоззрения.

Ключевые слова: Мир Сайд Али Ҳамадонӣ, «Машориб-ул-азвоқ» («Шевели извилиной»), основа творчества, мистические произведения, мистицизм, мистическое мировоззрение, нравственная ценность.

ORK "MACHOLIB-UL ASWOC" ("MOVE YOUR GYRUS") OF MIR SAID ALI HAMADONI – A UNIQUE SOURCE OF MYSTICAL WORLDVIEW

Of Mir said Ali Hamadoni - known scientist, philosopher, theologian and moralist, famous original classic of the Tajik-Persian literature is one of the greatest figures in science and culture of the Tajik people, who left a rich legacy in the field of science, culture and philosophy. The legacy of this thinker, according to researchers is 170 items. In this article, the author reviewed and study work "Macholib-ul-aswak" ("Move your gyrus") thinker, which is a unique source of mystical worldview.

Key words: World Savd Ali Hamadoni. "Masorin-ul-aswak" ("Move your gyrus"), the basis of creativity, mystical works, mysticism, mystical worldview, moral value.

Сведения об авторе: *К. Кодиров* – доктор педагогических наук, профессор общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета. Телефон: **918-71-50-19**

ЖАНРОВО - ТЕМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЧЕТВЕРОСТИШИЙ ЛОИКА

С.Н. Кудратова

Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода

Одно из основных качеств, прославивших Лоика как певца рубаи – это хорошее знание природы жанра и внутренней его структуры. Он отличается своим особым индивидуальным стилем в создании рубаи, и наряду с очень точным знанием природы и особенностей этого жанра, умел мастерски и привлекательно использовать свое знание в выражении и всестороннем оснащении темы. Это был главный секрет успеха Лоика в создании рубаи.

Другими словами, рубаи Лоика всегда привлекали внимание исследователей емкостью своей формы, лаконичностью языка, выразительностью средств художественного изображения, его манерой изложения: логикой, мелодичностью, обильным использованием сравнений и эпитетов, миром философских размышлений, эстетическим взглядом и поэтической индивидуальностью.

Рубаи, как “одна из моделей содержания джинои” [1, 311], имеет самый маленький стихотворный ритм, умеющий выражать мысль поэта в полном объеме. Исследователи этого стихотворного жанра, с точки зрения формы и ритма назвали его “свойством персидской литературы” и Шамсиддин Мухаммад Кайс Рози об особенностях жанра сказал: “В силу того, что рубаи состоит из двух бейтов, его внешний вид должен быть ровным, слова мелодичны, лишены тафтологии, ненужных повторений, суеты событий. При возможности, следует придать ему художественность, точность сравнений, красивые метафоры и содержательность” [2, 333].

Поэт должен быть ювелиром в написании рубаи. А.Саттаров (А.Саттарзаде) пишет: “В стихотворении, особенно, в рубаи и двустихиях маленькие и великие элементы не играют главную роль. Поэт должен в момент творения обратить внимание на все элементы рубаи, т.е. на слог, слово, предложение, структуру, рифму, радиф и уметь правильно использовать эти элементы” [3, 78-79].

В современной таджикской литературе, многие поэты сочиняли рубаи и пытались сделать его составной частью своего творчества, но, однако, ни одно из стихотворений не достигало той эмоциональности, какую мы находили в рубаи Лоика, и только он смог сделать этот жанр более актуальным. Избрав этот жанр, поэт вложил в него все свои мысли, переживания, тоску, грусть, воодушевления, надежды, чаяния.

Рубаи Лоика написаны настолько простым и мелодичным для слуха языком, что невольно пленяет сердце читателя. Поэт талантливо и образно в лаконичной форме передает главные свои размышления, что вызывает у читателя удивление - как можно так коротко и так красиво оформить свою мысль. Каждая мысль в рубаи Лоика имеет свой законченный смысл и содержит определенное философское размышление. Особенно притягательными свойствами рубаи Лоика является его простота, емкость и умение дать возможность читателю размышлять самому. Он дает читателю право самостоятельно решать и завершать мысль.

Для выражения мысли Лоик часто использует стиль легкого укора и открытого иносказания, что есть одна из индивидуальных характеристик его изложения. Мастерски играя словами и оборотами, поэт, с присущим ему талантом, создавал новые образы и содержание. Являясь последовательным продолжателем классических традиций в поэзии, он обильно использует художественные средства, такие как ташбех (сравнение) и тавсиф (эпитет). Такой художественный прием служит поэту не только средством выражения его образного мышления, но и помогает выразить важные эстетические мысли поэта о бытии.

Х.Шарифов также отметил сочетание форм и стиля рубаи Лоика в традиционных рамках классической поэзии [4, 139].

Действительно, “этот вид стихосложения очень подходит Лоику. Способ выражения мысли у него происходит не в единичной форме, а многопланово, в более широком диапазоне, чем через изображение образов. Он использует средства описания и изображения образа поучительно, осторожно, воодушевленно” [4, 140].

Худой Шарифов в своем отзыве о книге рубаи Лоика, обозначил тематику рубаи поэта как тему человека и человечности со всеми его внутренними нравственными сложностями [5, 142]. Воспитанный на основах тысячелетней самобытной классической персидско-таджикской поэзии, на искусстве утонченного мышления, разнообразия мастерства и широкого кругозора интеллекта, поэт не мог ограничиться лишь этой темой. Ученый пишет: “Стихи поэта есть результат личной жизни и отображают события его жизни, его бытие, мысли и чаяния. Это дает нам право, обозначить в рубаи Лоика существование трех тем: любовная лирика с ее переживаниями; любовь к поэзии; любовь к Родине и национальная гордость; любовь к человечеству” [6, 131].

Подражая классическим традициям, Лоик посвятил ряд тем воспитанию и наставлению, используя таким образом рубаи как средство обращения к обществу. Поэт в этих рубаи, путем тонкого иносказания, размышляет о событиях прошлого и современности и при чтении можно наблюдать соприкосновение с темами поэтов прошлого. Лоик использует этот прием для выражения своей точки зрения о событиях собственной эпохи, таким образом, оценивая социальные, культурные, моральные и нравственные процессы своего общества.

Лоик в своих рубаи, в первую очередь воспевает значение сущности человека, жизни и смерти, человеческого достоинства, молодость, скромность, любовь.

На первый взгляд, эти темы не являются новыми. Но, анализируя творчество поэта, мы понимаем, что они необходимы и востребованы сегодняшней жизнью и также, как раньше актуальны и своевременны. Поэт дал им вторую жизнь, осветив их в современном

контексте, оживил, пропустив через призму собственного жизненного опыта. Таким путем Лоик говорил с нами. Эти свойства, выделенные нами, являются основной причиной притяжения читателя к рубаи Лоик. Его строки кажутся нам и сейчас новыми, неожиданными, неизведанными. Например:

Ў кист ҷавон асту ҷавонӣ накунад?
Бо хусни ҷавонӣ дилситонӣ накунад?
Ҳар кӣ зи хушиҳои зиндагонӣ дур аст,
Беҳтар бувад он ки зиндагонӣ накунад.

Кто тот, что молод и не использует эту молодость?
Не пленя молодой красотой?
Тому, кто далек от радости жизни,
Лучше умереть, а не быть.

Или:

Чун барӣ яке дурахш андар афлок,
Бо дидаи оташину андешаи пок!
Монанди уқоб дар само бояд мурд,
Ҳарчанд ки оқибат фуру ох ба хок.

Как молния на небосводе,
С ярким сердцем и огненным взором
На небе соколом умереть
Даже зная, что в итоге, падешь на землю .

Во многих рубаи Лоик продолжил стиль древних рубаистов. Это выражается в его философском отношении к жизни. Размышляя в своем рубаи о философии Хайяма и других поэтов, он примеряет их к сегодняшним дням и дает им новую значимость. Образ Хайяма и его мировосприятие, в рубаи Лоика, имеет особое значение. Некоторые строки в его рубаи иногда посвящаются непосредственно Хайяму. Именем Хайяма поэт называет и свой сборник рубаи “Чаша Хайяма” (“Ҷоми Хайём”):

Хайём! Дилат аз дили мо огоҳ аст,
Ҳар як суҳанат суруди дарду оҳ аст.
Байти ту дарест боз бар қаъбаи дил,
Шеърӣ ту чу умри одамі кӯтоҳ аст.

Хайям! Твоя душа чувствует наши сердца,
Каждое слово твое – песня наших стонов.
Твои бейты как дверь в каабу наших сердец,
Строки твои как короткая жизнь человека.

Как отметил А. Шеърдуст: “приверженность Хайяму часто приводят Лоика к взаимовлиянию. Но никогда это нельзя назвать подражанием”[7, 155].

Лоик в рубаи называет себя “кольцом между началом и концом” и “королевским сыном Хайяма”, тем самым предупреждая, что он намерен следовать канонам древних традиций и прокладывать путь между прошлым и современностью, чтобы с их помощью решать вопросы современной жизни. Например:

Мо халқаи байни аввалу анҷомем,
Парвардаи асри бисту шири хомем.
Хайём, кӣ гуфт, буда безурёте.
Модом, ки мо шоҳписари Хайёме.

Мы кольца начала и концы,
Воспитанники двадцатого века мы и просты.
Хайям сказал, что он бесплоден,
Хотя мы являемся его королевскими сыновьями.

Эта открытая и творческая преемственность ярко выражается в поэтической форме и в содержании творчества Лоика. В написании рубаи, поэт последователен законам традиционного поэтического жанра. Но, как считает сам поэт, “так как намерения его были чисты”, он “не застрял в рифме”. Привлекательность и чистота его рубаи была в том, что “за каждой строкой, за каждой рифмой словно было чье-то дыхание, взор невинного ребенка на светлый мир с надеждой, кто-то другой, в последнюю минуту своей жизни произносит слово “Мама-Родина”, воин на лошади спешит на поле, седой мельник крутит

мельницу в мыслях о насущном” [8, 163], словно Лоик все это видел своими глазами. Это достоинство возникло в его рубаи соответственно, благодаря совершенству формы и содержания, что дано не каждому.

В рубаи Лоика мы видим классический стиль и вид стихотворения, в котором рифма звучит в одном созвучии.

Например: Лоик создавал рубаи по классическому стандарту в четырех рифмах - **а а а а** и некоторые в новой рифме - **а а б а**.

Структура рубаи Лоика традиционная и в то же время – новая, а значит: в его рубаи первые три строки находятся в подчинении и зависимости от вступления, только в четвертой строке поэт подводит итог.

В выборе темы Лоик, в основном, опирался на классические темы, но уже в современной концепции, и она тонко переплетается с жизнью самого поэта. Любовная лирика, суфийское направление, философские размышления в них - все это становится выразителем его наставнических, воспитательных, морально-эстетических взглядов. Это является особенностью его рубаи.

Рубаи Лоика владеет целостностью синтаксической интонации, формы и содержания. А. Хакимов (А. Хаким) был прав, отмечая: “Следовательно, существование вида стихотворения зависит от правильно выбранной темы, изменение его форм от творческого направления, стремлений и целей поэтов, которые живут в ту эпоху. В этом аспекте, важны объективные причины, диктующие свои требования субъективных свойств в поэзии: следует брать во внимание особенность и стремления отдельных поэтов. Бывают случаи, когда кто-то из поэтов может возродить доселе малоизвестный вид стихосложения и плавно подчинить его требованиям современной поэзии. Постепенно этот вид приобретает известность и востребованность” [9, 210-211]. Действительно, Лоик и другие нами любимые поэты - Аминхон Шукухи, Кутби Киром, Гулназар добились того, чтобы жанр рубаи стал любим и почитаем в современном обществе.

В этом направлении большего успеха достиг Лоик своей новизной, новаторскими приемами в использовании уже не новых тем, умением связать их в переключке с современностью.

Русский ученый В.Е. Холщевников об особенностях этого жанра высказал свое мнение: “четверостишия с перекрестной рифмовкой и с двумя парами смежных рифм построены симметрично и могут легко распадаться на два ритмико – интонационных периода. Структура четверостишия с охватной рифмовкой сложнее: вторая его половина представляет собой как бы зеркальное изображение первой. Такое четверостишие даже при четком смысловом делении на две половины не делится на подобные периоды” [10, 115].

В.Е.Холщевников, в результате сравнения одного бейта газели с законченным видом одного рубаи пришел к выводу, что рубаи требует разъяснения содержания. На самом же деле, даже интонационно-синтаксический анализ газели и рубаи свидетельствует о том, что в них есть одна общая черта - особенности рубаи. Особенность рубаи заключается в том, что она совершенна во всем: синтаксисе, интонации, по своей целостности содержания.

В.Е.Холщевников, взяв во внимание эти особенности жанра рубаи, пишет: “Естественно, что в восточной поэзии развились многие строфические формы, незнакомые европейской поэзии. Для примера укажем на характерное четверостишие – так называемое рубаи” [11, 119]. После, он приводит в пример следующие строки из рубаи Омара Хайяма в переводе О.Румера:

Бар кӯзагаре парер кардам гузаре,
Аз хок ҳама намуд ҳар дам ҳунаре.
Ман дидам, агар надид ҳар бебасаре.
Хоки падарон дар кафи ҳар кӯзагаре.

Я к гончару зашёл: он за комком комок
Клал глину влажную на клуглый свой станок:
Лепил он горлышки и ручки для сосудов
Из царских черепов и из пастушны ног.

Ученый добавляет: “Схема этой своеобразной строфы – **а а х а** (знаком **х** обозначен холостой стих). Хотя четверостишие строится только на одной рифме, введение холостого третьего стиха избавляет его от монотонности, и четвертый стих, возвращаясь к рифме первых двух, создает ощущение законченности. В восточной поэзии рубаи

распространены как жанр короткого афористического стихотворения, состоящего из одного четверостишия” [12, 119–120].

Свое исследование он завершает так: “это жанр короткого афористического стихотворения”. В то время как в плане выбора тематики и решения жизненных проблем, этот жанр имеет свои индивидуальные особенности.

Изучение рубаи Лоика показывает, что другой вид этого жанра – описание и использование воображения имеет в его творчестве значимое место. Этот метод помогает ему создать мысль и силу замешательства, удивления. Такими средствами описания и вымысла он указывает на противоречия политического, социального, культурного и нравственного характера в современном обществе. Такой стиль изображения способствует развитию творческого мастерства поэта. т.е. не только “определенная важная деталь могла сделать его рубаи запоминающимися, современными и отличительными” [13, 48], но и описание и вымысел играют немаловажную роль в развитии и становлении этого жанра в творчестве Лоика.

Лоику удалось вместить в рамки рубаи мысли и идеи так, чтобы в них не была нарушена гармония древнего наследия с современностью и при этом, ни в коем случае, нельзя назвать этот момент слепым подражанием традициям стихосложения поэзии прошлого. В его рубаи привлекает возвышенность ритма и рифмы, и по словам Алиаскара Шеърдуста, поэт не использует их для пустого красноречия. Если убрать возвышенность ритма и рифмы, все же, остается слово, это и есть стихотворение, что является личным творением поэта и его таланта.

Изначально стремлением Лоика было “познакомить людей с людьми”, а не красноречие в угоду слога и ритма. Поэта в рубаи привлекала чистота приемов и эмоциональность восприятия. В его строках читатель видит зеркальное отражение своей жизни, своих чувств и переживаний.

Важнейшей особенностью мастерства Лоика в написании рубаи является умение отождествлять свою личную судьбу с судьбой каждого из нас в отдельности и типичное свойство его таланта - сделать каждого читателя участником этих событий.

Рубаи Лоика были тем психологическим средством, сквозь, которое пробивались искры его мысли в осмысленном поэтическом виде. Одним словом, у него не то, что мыслящая поэзия, – а поэтическая мысль; не чувство рассуждающее, мыслящее, - а мысль, чувствующая и живая. От этого внешняя художественная форма не является у него надетой на мысль, как перчатка на руку, а срослась с нею, как покров кожи с телом, сотворена вместе и одновременно, одним процессом: это сама плоть мысли.

Следует отметить то, что в творчестве Лоика содержание и форма совершенна во всех параметрах, что выгодно отличает его мастерство от других поэтов. Несомненный факт то, что рубаи до сегодняшних дней сохранили свои твердые могущественные рамки и Лоик применил их возвышенность в своем творчестве. Но Лоик смог применить их в рамках действительности, подчинив современным требованиям ритм, рифму, радиф. То есть, если выразиться точнее, поэт нашел достойный способ выражения темы посредством воодушевления и оживления задач рубаи, что стало одним из влиятельных и эмоциональных средств выражения чувств в его творчестве.

Как было отмечено, в его стихах дух времени изображен эмоционально и носит политический, социальный и нравственный характер, что ранее не наблюдалось в рубаи других поэтов.

Лоик, один из тех поэтов, который за основу своего творчества взял историческую и культурную судьбу своего народа и тем самым обновил содержание темы рубаи. Само возрождение жанра в новом контексте является как самопознание и самоосознание, о котором Лоик говорит в каждом своем рубаи:

Анбоне зи Рӯдакӣ ба дӯшам дорам,
Таҳҷурчаи Хайём ба сар бардорам.
Чун пайраҳаҳои камбари зодгоҳам
Сар бурда ба пойи шоҳрах бигзорам.

Диапазон этих тем в рубаи поэта очень обширен и требует особого исследования. В настоящее время мы хотим отметить, что Лоик передал эту темы образно, с помощью поэзии. Его слова, в данном аспекте, не беспочвенны. Образы исторических и культурных, научных, этнических деятелей служат как орудие выражения раздумий и милосердия поэта в его творчестве.

Все вышеперечисленные темы присутствуют в его творчестве, но в рубаи, их описание выражает индивидуальную творческую деятельность Лоика.

Между прочим, надо отметить, что в создании любого вида стихотворения, что рубаи, что газели, что маснави и др. мышление поэта раскрывается двумя видами средства изображения. В первом виде он стремится создать целостность эскизов и создать сборник избранных стихотворений. В этом направлении мысли поэта опираются на приобретенный опыт, воспоминания, противоречия, и на этом фундаменте он создает подлинный и новый вид стихотворения (в том числе рубаи), который исследователи назвали “стрелами амура в художественном произведении”. Талант и сила мысли Лоика в этом аспекте бесподобны и в рубаи они более откровенны и значительны. В этом направлении, его рубаи не “искусственны и не пусты”, как у многих таджикских поэтов, и поэт “не вынуждает каждый слог зависеть друг от друга, а пишет ровно, естественно и размышления поэта распространяются по-новому в создании сборника стихов. А также Лоик всегда стремился, чтобы его способы выражения гармонировали с его размышлениями.

В таком направлении и стиле, Лоик освежил многие надоевшие читателю темы в поэзии. Но до сих пор поэтическое слово, сказанное Лоиком на тему матери, женщины, любви, судьбы и т.д. содержат новизну описания, чистоту образа и содержательного значения из человеческого мира и “земной жизни”.

Например:

Бар мадфани модарам гул бигзорам,
Ман мӯйи сафеди хешро бишморам.
Чун панчаи хуршед сарам бинвозад,
Аз панчаи нарми модарам ёд орам.

Я возложу цветы на могилу матери,
Я посчитаю каждую ее седину.
Как лучи солнца погладят мою голову,
Я вспомню мягкие пальцы матери.

Или:

Ёрон ҳама ҷо, вале Ватан дар як ҷост,
Ҳар санги Ватан мисоли ҳайкал зебост.
Олам ҳама ҷо азиз, лекин бар ман.
Модар яктост, Тоҷикистон яктост.

Друзья наши повсюду, но Родина одна,
Каждый камень родины как статуя красива.
Мир земной нам дорог повсюду,
Но мать-одна, Таджикистан –единственный.

Лоик таким образом выдвинул свою личную концепцию, свойственную ему, о любви. Это любовь к Родине, любовь к ближнему, любовь к семье и детям, любовь в труду, творчеству, к человечеству и т.д.

Подробный анализ и оценка этих тем в соотношении формы и содержания в переводах на русский язык рубаи Лоика, опубликованных позже, дает нам право утверждать, что Лоик был единственным поэтом, который смог утонченно передать переживания и эмоции человека посредством рубаи, т.е., “кратчайшим путем от одного к другому”(Морис), и придал ему социальный, нравственный и творческий характер. С этой точки зрения, прав был Х. Шарифов, что рубаи Лоика по содержанию и форме являются наследием современной таджикской поэзии, которое имеет свое определенное преимущество и заслуживает внимание читателя и его любовь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шамисо С. Гамма литературы. (“Анвои адабӣ”) / С. Шамисо. – Тегеран: Фирдоуси, 1381. - С. 311.
2. Шамси Кайс Рози. Ал-мучам... (“Ал-муъчам”) / Шамси Кайс Рози. - Душанбе: Адиб, 1991. – С. 333.
3. Сатторов А. Точка связи. (“Нуктаи пайванд”) / А. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 78-79.
4. Шарифов Х. Лестница жизней. (“Нардбони умрҳо”) / Х. Шарифов // Садои Шарк, 1970. - №6. - С. 139.
5. Шарифов Х. Литературные традиции. (“Суннатҳои адабӣ”) / Х. Шарифов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – С. 131.
6. Шердуст А. Пейзаж сегодняшней таджикской поэзии. (“Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик”) / А. Шердуст. – Душанбе: Адиб, 1991. – С. 155.
7. Хакимов А. “В краю слов” (“Дар қаламрави сухан”) / А. Хакимов. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 210-211, 163.
8. Гулназар. Лоик как Лоик. (“Лоике чун Лоике”) / Гулназар. – Душанбе: Адиб, 2013. – С. 48.

ЖАНРОВО - ТЕМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЧЕТВЕРОСТИШИЙ ЛОИКА

В статье рассматриваются основные качества, прославившие Лоика как певца рубаи. Он отличается своим особым индивидуальным стилем в создании рубаи, и, наряду с очень точным знанием природы и особенностей этого жанра, умел мастерски и привлекательно использовать свои знания в выражении и всестороннем освещении темы. Это был главный секрет успеха Лоика в создании рубаи. Лоик был единственным поэтом, который смог утонченно передать переживания и эмоции человека посредством рубаи.

Ключевые слова: сравнения, эпитеты, мелодичность, мировосприятие, приверженность, структура, симметрично, утонченно, эмоции, возвышенность.

GENRE- THEMATIC ASPECT OF QUATRIANS LOIK

In article are considered the basic qualities, glorified Loik as singer quatrains. It differs the special individual style in creation quatrains, and on a number with very exact knowledge of the nature and features of this genre, was able to be masterful and it is attractive to use the knowledge in expression and all-round equipment of a theme. It was the main secret of success Loik in creation quatrains. Loik was the unique poet who could it is thin transfer experiences and emotions of the person by means of quatrains.

Key words: comparisons, epithets, melody, attitude, adherence, structure, symmetrically, emotions.

Сведения об авторе: *С.Н. Кудратова* - старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода

АНДЕШАҲО ДАР ПЕРОМУНИ ТАДВИНИ ДЕВОНИ ШАЙДОИ ХУЧАНДӢ

Мавлуда Неъматова, Муътабархон Бобоева
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров

Омӯзиши зиндагӣ ва осори Шайдо, ки асосан аз ҷониби суҳаншиносони номвари тоҷик шодравон Абдулманнон Насриддин [1], профессор Эргашалӣ Шодиев [2] ва Саидумари Султон [3] сурат пазируфтааст, барои муҳаққиқон заминаи таҳқиқоти амиқтару бештарро фароҳам овардааст. Дар ҳақиқат, осори Шайдои Хучандӣ шоистаи омӯзишу тадқиқоти муттасил ва амиқ мебошад. Яке аз масъалаҳои муҳими шинохти мероси адабии Шайдои Хучандӣ марбут ба илми матншиносӣ буда, муайян кардани нусхаҳои ба асл наздик дар заминаи муқоисаву муқобала аз вазифаҳои аввалиндараҷа маҳсуб мешавад.

Нусхаҳои ашъори шоир дар аксари китобхонаҳои ватаниву хориҷӣ – Тоҷикистон, Ўзбекистон, Боку, Санкт-Петербург ба ҷашм мерасанд. Зери дасти нигоҳандаи ин сатрҳо ду нусхаи хаттии ашъори шоир мавҷуд аст, ки яке таҳти рақами 1347 дар захираи дастнависҳои Институти шарқшиносии АУ ҶТ [4] ва дувумӣ таҳти рақами 37 дар китобхонаи шахсии адабиётшинос Саидумар Султонов нигоҳдорӣ мешаванд. Инчунин баёзи Махдуми Булбул, ки мунтахаби ғазалҳои Шайдоро фаро гирифта, дар дасти авлодони шоир Фавзии Хучандӣ [6] қарор дошт, мавриди омӯзиши мо қарор гирифт. Гузашта аз ин, намунаҳои ғазалиёти Шайдои Хучандӣ дар ағлаби баёзҳои хаттии садаҳои XVIII, XIX ва ибтидои асри XX ба назар мерасанд, ки аз баррасии «Феҳристи дастнависҳои тоҷикӣ-форсии китобхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ» муайян гардид [7]. Аз ҷумла, дар ҷилди дувуми ин феҳраст аз баёзҳои шумораи 5, 6, 16, 18, 23, 25, 28, 32, 33, дурдонаҳои шеърӣ Шайдоро метавон дарёфт кард. Се нусхаи дар боло зикршуда, ки дар дасти мо қарор дорад, такрори якдигар нестанд ва ғазалҳо аз якдигар тафовут доранд. Фарқияти нусхаҳо дар шумораи абёт, ҷойгиршавии мисраъҳо дар таркиби ғазал, истифодаи вожа ва таркибҳои мухталиф ифодагардидаанд. Дар заминаи усули тадбиқи қиёс дар оянда омода ва нашр кардани осори Шайдо мутобиқи матлаб хоҳад буд. Ин ҷо барои муқоиса як ғазали Шайдоро аз ду нусха ба қалам меоварем, ки тафовути он рушан ба назар мерасад:

Раҳм кун, ё Раб, ба ҳоли зори бесомон ғариб,
Аз ғами **тири** ту дорад дарди бедармон ғариб.
Мушкиле афтода бар ҳоли ғариби бенаво
Аз кӣ ҷӯяд мушкилашро, то **шавад** осон ғариб.
Инчунин айше мабодо ҳеч касро дар ҷаҳон,
Соғари хун аст доим нӯши ин даврон ғариб.
Зиндагӣ мушкил бувад бе **дидани** дидори ту

Пир аз чон гаштааст аз меҳнати ҳичрон ғариб.
 Аз ҳаёти ин ҷаҳон коми диле ҳосил **нашуд**,
 Меравад бо доғу дарди ҳасрати **дармон** ғариб.
 Гар **бихонӣ** бар сари кӯят ғариби хастаро,
 Меравад аз шавқ бар **кӯйи** ту **саргардон** ғариб.
 Аз сари лутфи карам рӯзе, ки ташриф оварӣ,
 Сар ниҳад бар макдамот, эй дӯст, **сарғалтон** ғариб.
 Рӯ ба хок афтода, Шайдо дар ҳарими кӯйи **ту**,
 То кунад бар остонат ҷони худ курбон ғариб.

Раҳм кун, ё Раб, ба ҳоли зори бесомон ғариб,
 Аз ғами **ҳачри** ту дорад дарди бедармон ғариб.
 Мушкиле афтода бар ҳоли ғариби бенаво
 Аз кӣ ҷӯяд мушкилашро, то **кунад** осон ғариб.
 Зиндагӣ мушкил бувад бе **дидани** дидори ту
Сер аз чон гаштааст аз меҳнати ҳичрон ғариб.
 Аз ҳаёти ин ҷаҳон коми диле ҳосил **накард**,
 Меравад бо доғу дарди ҳасрати **армон** ғариб.
 Гар **нахонӣ** бар сари кӯят ғариби хастаро,
 Меравад аз шавқ бар **сӯйи** ту **сарғалтон** ғариб.
 Аз сари лутфи карам рӯзе, ки ташриф оварӣ,
 Сар ниҳад бар макдамот, эй дӯст **сарафшон** ғариб.
 Рӯ ба хок афтода, Шайдо дар ҳарими кӯйи **дӯст**,
 То кунад бар остонат ҷони худ курбон ғариб.

Ин фарқияти нусхаҳоро қариб дар ҳамаи ғазалҳо мушоҳида кардан метавон.
 Яке аз вазифаҳои имрӯзи муҳаққиқони осори Шайдо дар мавриди омода намудани
 нусхаи илмӣ-интиқодии шоир додани ҳар як ғазал дар заминаи нусхаҳои мавҷуда
 мебошад. Омӯзиши нусхаҳо нишон медиҳад, ки муносибат ба ашъори Шайдо аз
 назари матншиносӣ аз муҳаққиқ дониши фаровони назарӣ ва ба он анҷом
 расонидани пажӯҳиши тӯлонии текстологиро тақозо мекунад. Зеро, нусхаҳо ҳар яке
 дар мавриди худ афзалият дошта, ҳамзамон дорои нуқсонӣ камбудӣ мебошанд.
 Чунончи, баёзи Маҳдуми Булбул ҳарчанд миқдори ками ғазалҳоро фаро гирифтаанд,
 вале чунин ба назар мерасад, ки мураттиб аз нусхаҳои истифода кардааст, ки он
 имрӯз дастраси мо нест. Барои мисол як ғазали Шайдоро мавриди таҳқиқ қарор
 медиҳем:

Нусхаи 1347 захираи Институти шарқшиносии АУ ҚТ

Аз ҳалол омода кун дар суфра нони хешро
 Чун фалак пурнур кун аз курс хони хешро.
 Ҷуз ҳадиси ишқ ҳарфе бар забон ҷорӣ макун
 В-арна рӯзи ҳашр меҳой забони хешро.
 Ҳамчу анқо дар ҷаҳон хоҳӣ, ки гардӣ номдор
 Аз миёни мардумон кам кун ту номи хешро.
 Олами парвозгоҳат шохсори сидра буд
 Ёд кун, эй мурғи зирак, ошёнӣ хешро...
 Рав ба ранги чарх рӯболо даро андар самоъ
 Муғтанам Шайдо шумор як дам замони хешро.

Нусхаи Маҳдуми Булбул

Аз ҳалол омода кун дар суфра нони хешро
 Чун фалак пурнур кун аз курс хони хешро.
 Ҷуз ҳадиси ишқ ҳарфе бар забон ҷорӣ макун
 В-арна рӯзи ҳашр меҳой забони хешро.
 Ҳамчу анқо дар ҷаҳон хоҳӣ, ки гардӣ номдор
 Аз миёни мардумон кам.
 Шаб ба пойи остонат чун сагон сар мениҳам
 Кай бувад хонӣ ба сӯят посбони хешро?
 Наргиси худ то сахаргоҳон ниҳон дар хуфта кун
 Чун қузаҳ манмӯй бо мардум камони хешро.
 Олами парвозгоҳат хатти дигар баъд аз ин
 Ёд кун, эй мурғи зирак, ошёнӣ хешро
 Рав ба ранги чарх рӯболо баро андар самоъ
 Муғтанам Шайдо шумор як дам замони хешро.

Баъди муқоисаву муқобалаи ғазал метавон чунин натиҷа бардошт, ки дар ин маврид нусхаи Маҳдуми Булбул бештар афзалиятро шомил аст:

1. Нусхаи Махдуми Булбул ғазалро пурра фаро гирифтааст, яъне байти:

Шаб ба пойи остонат чун сагон сар мениҳам

Кай бувад хонї ба сӯят посбони хешро?

Дар нусхаҳои дигар мавҷуд нест.

2. Мурадтиби баёз дар мавриди як қисми мисраи байти:

Ҳамчу анқо дар ҷаҳон хоҳӣ, ки гардӣ номдор

Аз миёни мардумон гум кун ту номи хешро.

хомӯшӣ гузидааст аз он ҳотир, ки он ба қофияи ғазал ҳалал ворид кардааст, яъне «Аз миёни мардумон гум кун ту номи хешро», ки дар нусхаҳои дигар зикр шудааст, ҷавобгӯии талаботи одии шеър нест. Гузашта аз ин, мисраи мазкур матлаи ғазали дигари Шайдост, ки дар ҳамаи нусхаҳо ба назар мерасад. Мусаллам аст, ки иваз шудани ҷойи байтҳо дар ғазал ҳодисаи маъмулист ва ин ҳолат дар нусхаҳо фаровон ба назар мерасад, ки дар маҷмӯъ боиси нигаронӣ нест. Вале, дигар шудани вожаву ибораҳо, ки ба маънии ғазал таъсирпазир аст, ҳонандаи заковатмандро ба андеша водор мекунад. Масалан, ин байт дар нусхаҳои дигар:

Олами парвозгоҳат шохсори сидра буд,

Ёд кун эй мурғи зирак ошёни хешро.

Дар нусхаи Махдуми Булбул омада:

Олами парвозгоҳат хатти дигар баъд аз ин

Ёд кун эй мурғи зирак ошёни хешро.

Аз муқоисаи ин нусаҳо метавон натиҷа гирифт, ки дар баёзи худ Махдуми Булбул аз нухсаи комилан дигар истифода кардааст. Сабабҳои тағйирёбии нусахоро танҳо замоне метавон мушаххас ва муайян кард, ки кулли осори Шайдо мавриди омӯзиши текстологӣ қарор гирад.

Нусхаи 1347 захираи Институти шарқшиносии АУ ҶТ

Новаки охи саҳаргоҳон ниҳон дар тавба кун

Чун футӯҳ манмой бо мардум камони хешро.

Нусхаи Махдуми Булбул

Наргиси худ то саҳаргоҳон ниҳон дар хуфта кун

Чун кузах манмой бо мардум камони хешро.

Чолиби таваҷҷух аст, ки ҳар ду нусха ҳам дар сари худ маънои зарифу аҷибро фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, мо наметавонем якеро бар дигаре тарҷех диҳем.

Ҳамин тариқ, дар мавриди таснифи нусхаи илмӣ – интиқодии осори Шайдои Хучандӣ вазифаҳои зеринро ба анҷом расонидан муҳим аст:

1. Чустуҷу ва бозёфти нухаҳои каламии дигари осори Шайдо, ки Баёзи Махдуми Булбул аз он сарчашма гирифтааст.

2. Муқоисаву муқобалаи нусхаҳо ва муайян кардани вуруди тасхиф ва тағйир ба ашъори Шайдо.

3. Дар заминаи омӯзиши кулӣ, дарку маърифати сабку нигориши шоир, ҷаҳонбинии ӯ, тартибу танзими девон, тағйиротҳои ҷузъиву кулӣ мураттаб сохтани нусхаи ба асл наздики ашъори Шайдои Хучандӣ.

Метавон гуфт, ки танҳо пажӯҳиши мутғасил ва омӯзиши мукаммали текстологӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар солҳои наздик нусхαι илмӣ – интиқодии девони Шайдои Хучандиро ба даст орем.

АДАБИЁТ

1. Насриддинов А. Донишмандон ва сухансароёни Хучанд / А. Насриддинов. - Хучанд: Нури маърифат, – 2003. – 434 с.
2. Шодиев Эргашалӣ. Тазкираи шоирони Хучанд / Эргашалӣ Шодиев. - Хучанд: Раҳим Ҷалил, 1997.
3. Энциклопедияи Советии тоҷик. - Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭСТ, 1988. – Ҷ.8. - 449 с.
4. Шайдои Хучандӣ. Девои / Шайдои Хучандӣ. - Нусха аз китобхонаи шахсии Саидумар Султонов тахти рақами 37.
5. Шайдои Хучандӣ. Девои / Шайдои Хучандӣ. - Нусхаи хаттии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон, шумораи 1347.
6. Шайдои Хучандӣ. Баёз / Шайдои Хучандӣ. - Нусхаи хаттӣ. Мусанниф Адулғаффор Фавзии Хучандӣ.
7. Феҳристи дастнависҳои тоҷикӣ-форсии китобхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ, 1978. – Ҷ. 2.

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО СОСТАВЛЕНИЯ ДИВАНА ШАЙДО ХУДЖАНДИ

Шайдо Худжанди - таджикский поэт, который жил во второй половине 17 в. – первой половине 18 в. Годы его жизни приходятся на этот малоизученный период таджикской литературы. Основное место в его

творчестве занимают стихи в жанре газель. Он относится к поэтам, имеющим диван. В данной статье автором вкратце рассматривается структура дивана, его тематические и поэтические особенности.

Ключевые слова: Диван Шайдо Худжанди, образцы дивана, текстология, сравнение и противопоставление, различия образцов.

THINKING ABOUT MAKING THE SOFA SIDO KHUJANDI

Sido Khujandi - Tajik poet who lived in the second half of the 17th century or the first half of the 18th century. The years of his life fall on this little-studied period of Tajik literature. The main theme in his work is poetry in the genre of ghazal. He refers to poets with a sofa. In this article, the author briefly describes the structure of the sofa, his thematic and poetic features.

Key words: Sofa. Sido Khujandi, samples of the sofa, textual criticism, comparison and contrast, the differences of the samples.

Сведения об авторах: *Мавлуда Нейматова* - кандидат филологических наук, доцент, Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова

Муътабархон Бобоева - кандидат филологических наук, доцент Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова

ВЛИЯНИЕ УКОРЕНИВШИХСЯ ОБЫЧАЕВ И ПРАВОВ НА УСТОИ ОБЩЕСТВА В РОМАНЕ «ПАЛАТАИ КУНДЖАКИ» («УГЛОВАЯ ПАЛАТА») ФАЗЛИДДИНА МУХАММАДИЕВА И «БЕСКОНЕЧНОЕ НЕБО» («САРА АКАШ») РАДЖЕНДРЫ ЯДАВА

М.А. Нурова

Таджикский национальный университет

Необходимо отметить, что вопрос сходства и подобия путей развития литературы различных народов, их историко-типологическое родство постоянно сталкивается с проблемой влияния и взаимодействия литератур. Само человеческое общество не помнит примера абсолютного и отдельного социального и культурного развития, что свидетельствует о взаимовлиянии и взаимопроникновении культур. Каждый народ с передовой культурой и литературой имеет тесные связи с культурой и литературой других народов.

Жирмунский В.М. при изучении вопроса взаимовлияния культур народов мира в своей работе «Гете в русской литературе» пришел к такому выводу, что мировому обществу просто необходимо такое взаимовлияние. По его мнению, изучение и исследование международного литературного сопоставления расширяет рамки одной национальной литературы, и присоединяет ее к общему единому литературно-историческому процессу, который является результатом социально-исторического развития и прогресса человечества. Оно напоминает, что «конечно, каждое литературное произведение согласно своему происхождению принадлежит какой-то национальной литературе, исторической эпохе, общественному классу, что породило его. Но в процессе международного литературного обмена, оно превращается на воздействующий фактор других литератур, и при этом в результате перевода, подражания и творческого истолкования претерпевает значительные изменения, также способствует развитию этих литератур как явление общественной идеологии и воистину становится равным с национальными творчествами» [2, 14].

Писатели, чьи произведения выбраны для рассмотрения и сравнительного анализа, стремились показать достойное место женщины, в обществе ее человеческие ценности. Но так как осуществление намерений, всегда связано с многими жизненными условиями, то в большинстве случаев условия и социальная среда ставят под вопрос реализацию их желаний.

В целом, жизнь одной женщины может охватить все проблемы общества, дать картины культурной жизни. Так писателям современной таджикской литературы и литературы хинди удалось заглянуть в каждый уголок жизни женщин ничего не оставив без внимания.

В качестве доказательства сначала приведем отрывок из творчества выдающегося таджикского писателя, (покойного) Фазлиддина Мухаммадиева. Роман «Палатаи кунджаки» («Угловая палата») занимает особое место в творчестве писателя. В свое время таджикская критика высоко оценила это произведение. Важным идейным стержнем этого

романа является насильственный брак, который в восточном обществе имеет глубокие корни.

Этот обычай присутствует и в других обществах, где пострадавшая сторона - женщина. Она не имеет права протестовать, высказать свое мнение, желания. То, что от нее требуется - беспрекословно принимать решение родителей, в особенности, отца и брата. Безусловно, другие общества тоже могут сталкиваться, с этой проблемой, хотя уже прошло более десяти лет третьего тысячелетия истории цивилизации. Однако, до сих пор существует эта старая и живучая традиция нашего восточного общества, которая в отдельных регионах страны к несчастью встречается часто. Насильственный брак: деяние, при котором совершенно не признаются личные свободы действующих лиц. Для заказчиков этого насильственного акта не имеют никакого значения желания, мечты, чувства и переживания сторон. Их опора – только традиции и обычаи. То есть, у наших предков был такой обычай, и мы тоже должны его соблюдать. Какие последствия может иметь этот акт – для их наставников не имеет значения. Ибрагим, один из главных героев «Угловой палаты», по таким обычаям создает семью, однако ... «Тысячелетиями его предки создавали семью по таким обычаям. Никто из них не умер с горя. Ибрагим тоже женился по древним обычаям и ровно через год расстался с женой» [3, 25].

Странно то, что в большинстве случаев инициаторами такого брака являются представители различных полюсов. То есть, одни совершенно находятся в зависимости от вредных обычаев и порядков, и их соблюдение является для них приказом, который нужно выполнять, не задумываясь. Другая сторона, хотя и имеет ясный ум и широкий кругозор, но распоряжается совершением акта, запрещение которого она знает.

Кстати, зависимость некоторых людей от старинных обычаев, которые бесполезны и вредны, встречает сильное сопротивление со стороны новых преобразований, порядков и очистить их сознание и память очень трудно: «Если результаты феодальных обычаев и обрядов примут во внимание это обстоятельство, то есть будут иметь в виду, что «отсталая мать» и его прогрессивный брат сговорились и насильно поженили его на своей родственнице и стали причиной семейного разлада» [3, 114].

Покорность к старым обычаям, некоторых людей, огорчает героя романа. Он хочет знать причину такой зависимости родных и окружающих, старается понять, что доказывает правоту этих людей, которые заставляют своих близких соглашаться на насильственный брак? Что пугает их? Почему они не могут выйти из старых рамок? Обратим внимание на это внутреннее рассуждение героя «Угловой палаты»: «Брат требует, чтобы рассказал свою исповедь, что его мучает, беспокоит. Что сказать? Сказать, как он влюбился в Хиромон? Разве не этот брат с легкостью разрешал споры целых организаций, махаллы, группы людей, но вместо того, чтобы устранить разлад в семье младшего брата, наоборот, все усложнял. Разве не этот умный мужчина, этот известный и выдающийся деятель управления внутренних дел республики товарищ Хамрох Олими, что с трудом бедной матери, сговорившись вместе, насильно женили Ибрагимджана на своей родственнице? Каждый раз, когда Ибрагимджан, под каким-нибудь предлогом хотел отложить свадьбу, он с упреком говорил:

- Хватит, мы ждали 6-7 лет, когда ты найдешь невесту, ты не смог, лев. А теперь, лев, слушай мать.

Говорил «слушай мать», но делал по-своему. Брат почти каждый день его истязал, только за то, что Ибрагимджан сказал, что не хочет жить с женой, которую ему нашла» [3, 29].

Насильственный брак, о котором шел разговор, сейчас связан еще с одним злободневным вопросом – родственным браком, пример которого приведен выше. Уже давно доказано исследователями, учеными, что такие браки не допустимы и опасны. Может быть, иногда такие браки не являются насильственными, но незнание и неграмотность многих становится причиной того, что группа людей попадает в положение, которое имеет ужасные последствия. В данном отрывке рассказчик ясно высказался об этом браке, сама фраза «на своей родственнице» заставляет задуматься об этом.

Один из известных индийских исследователей, который написал ценный критический труд о писательском мастерстве и стиле Раджендра Ядава, высказывает интересные и полезные мысли об этом вопросе, то есть о насильственном браке. Он выразил свои взгляды при рассмотрении и анализе жизни одного из героев Раджендры Ядава - Самара. Самар, мужчина начитанный, просвещенный, он никогда не был сторонником того, чтобы в традиционном обществе женщины были окутаны чадрой.

Однако, чтобы не обидеть своих старших и из уважения их обычаев и порядков, заставлял свою жену Прабху, носить чадру. Для Самара ясно, что в таком обществе как Индия, согласно традициям и обычаям, женщина должна быть покорной и подчиняться приказам мужа. И мужчина, последовавший этим обычаям и порядкам, построил жизнь на их основе. Он должен руководствоваться в жизни только этими устоями. Политические преобразования времени, официальное объявление равноправия мужчин и женщин не оказывает даже малейшего воздействия на застывшее сознание Самара. Упомянутый автор отмечает, что есть и другая причина семейных раздоров - бесправие женщины в выборе мужа (спутника жизни) по своему желанию. Сонаване Чандрабхан говорит словами Раджендры Ядава: «Пока в больших семьях не будет свободы выбора, девушки будут смотреть через решетки на грязные улицы, необъятные небеса, а парни, гуляя в городах по улицам, «Голубое небо», сделает их свидетелями своего одиночества. До каких пор эта сказка про одиночество, будет доказывать свою правоту? Никто до свадьбы даже не подумал спросить у Самара согласие. Может у молодых людей есть свои возлюбленные? Разве они могут понять, что означает такое действие родителей? Такая же судьба преследует и Самара. Даже, когда Самар начал разговор о том, что не хочет жениться, никто не стал слушать его. К тому же он выслушал унижения и оскорбления. Ему сказали: «Много не болтай, а то языкотрежем!» [5, 2].

Как видно, финал в текстах произведений обоих писателей совершенно схож. По моему мнению, выбранные цитаты, что из таджикского текста, что из индийского, являются подтверждением того, что у них общая и единственная цель: показ роли женщины в обществе, её духовного мира. Наряду с этим они пытаются разобраться в проблемах этого общества, его прочных укорененных основах с обычаями и традициями, которые формировались веками и теперь проникли в кровь и плоть людей. В традиционном представлении людей женщина по сравнению с мужчиной имеет более неблагоприятное место. Так в литературе и повседневной жизни называли «мушти пар» - слабая, беспомощная, «хонаги» - домашняя, «сиёхсар» - женщина несчастная и т.д., что является свидетельством их общественного положения.

Примечательно, что данные примеры имеют временные различия. В произведении Р. Ядава изображенные события относятся ко второй половине XX века, то есть, по времени, когда страна после длительной борьбы приобретает независимость и свободу. А в романе «Угловая палата», наоборот, эта тема рассматривается тогда, когда уже прошло семь десятилетий с момента провозглашения равноправия между мужчинами и женщинами. И получилось что, что вроде бы женщины по всей стране пользуются своими правами и укрепляют свое положение в обществе, однако, сила изображения писателя такова, что указывает на то, что в действительности все иначе, а все слова о равноправии лишь пропаганда.

Тонкий и пытливый ум писателя находится в поиске познания духовных слабостей своих героев, которые весьма запутаны и неодинаковы. На каждом шагу для них создаются трудности. Ответы на бесконечные вопросы весьма сложны. Неужели все вопросы, которые создали именно такое представление о месте и роли женщины, касаются только времени? Или в этом вина предков, посадивших на земле доверия саженцы с такими горькими плодами? Почему в устранении сегодняшней проблемы женщин люди не могут сыграть какую-нибудь роль? Длительный прогресс истории цивилизации, научные достижения человечества, жизненные преобразования, новейшие открытия космоса и его разнообразного мира волнуют и приводят в восторг писательский ум. Но, с другой стороны, быть бесчувственным и равнодушным отношением общества, его бессилие при решении женского вопроса и социального места женщины в нем вводят писателя в замешательство. Он не может найти путь к отказу от привычек, всосавшихся в кровь людей. К тому времени, когда был написан роман «Угловая палата», было принято говорить о главном виновнике всего, как о пережитках феодального общества и всю вину валить на прошлое. Но такой образ мышления не приветствуется писателем. У него другое мнение о слабых и сильных сторонах человеческого разума. Для решения этого вопроса необходимо найти свои ответы и пути решения. Свалить всю проблему на прежние жизненные устои, уходить от ответственности – это своего рода эгоизм, а иногда малодушие, страх, бессилие и слабоумие. Для примера опять вернемся к тексту: «... действительно, что стало с результатом?» Те, что считают все плохие поступки временной отсталостью и были уверены, что «так устроен мир, характер человека приходит с материнским молоком, уходит с душой, человека трудно переделать», - сказав так, остались в стороне от активной борьбы. Другая группа людей, те, которые были смелее и

сильнее духом, сказали, что пережитки живучи, надо усилить борьбу с ними, и они продолжили борьбу. Однако, если сказать о стойких людях, что все они продолжили борьбу с прежними силами или как пишут необъективные психологи, продолжают бороться с удвоенной силой, было бы преувеличением.

Мысли о том, как ответить, на этот вопрос, найти пути решения этой проблемы, освободиться от идейных препятствий давят на него. Его сильно огорчают взгляды некоторых людей, которые не поддаются перевоспитанию и переубеждению. Уходить от жизненно важных вопросов, убегать от ответственности и взваливать все проблемы на прошлое – все это угнетает его. Из-за любви он пытается разобраться в пороках старых обычаев, научно и исследовательски изучает их, чтобы добиться истины, чтобы устранить эгоизм, чиновничество, местничество и десятки других недостатков. Он, Насыр Аббас, сам выступал с докладами на комсомольских собраниях об пережитках прошлого. Позже, выступая на семинарах политических кружков, заявлял, что эти недостатки, те проклятые пережитки прошлого. В начале 70-ых годов, читает статьи на эту тему, слушает беседы. Пережитки можно разделить на две группы те которые были пережитками прошлого, и те, которые действительно вытекают из человеческой сути.

Матерью одного является неравенство и несправедливость прошлой жизни, матерью другого – эгоизм самих людей» [3, 183].

Важно, что взгляды данного писателя и взгляды других писателей по рассматриваемой теме заставляют призадуматься. С точки зрения сопоставительного литературоведения здесь мы нашли элемент, который является основой для влияния одного на другого. Но с другой стороны, задача (место женщины в обществе), стоящая в центре обоих произведений, требует анализа и исследования. Существование этой проблемы привлекает внимание писателя, заставляет задуматься над прошлым. Другими словами включает его психологический и аналитический аппарат.

Аналогичный сопоставительный анализ произведений различных писателей проводили известные литературоведы. Их работы нельзя игнорировать, нельзя оставить без внимания. Так, русский литературовед В.М. Жирмунский уделял большое внимание сопоставительным исследованиям, в которых необходимо было раскрыть «внутренний душевный облик» героя.

В книге «Байрон и Пушкин» названный ученый упоминает: «Душевный облик героя «восточных поэм» создается Байроном из небольшого числа излюбленных мотивов, которые возвращаются с поразительной настойчивостью и однообразием: мотивы одиночества и тайны, разочарования и раскаяния, мужества и страстности, ненависти и мести, и т. п., неизменно являются перед читателем в преувеличенно эффектной, эмфатически выразительной форме, как романтические переживания и мелодраматические страсти, соответствующие общему характеру романтической и мелодраматической фабулы. В «южных поэмах» Пушкина встречаются те же традиционные психологические темы, но художественно ослабленные, лишенные лирической напряженности и насыщенности и, нередко, низведенные на степень рудиментарных мотивов, окказиональных упоминаний или даже одиночных психологических эпитетов» [1, 144].

В «Угловой палате» герой сталкивается на своем жизненном пути с проблемами прошлой жизни, которые отрицательно влияют на настоящую жизнь, укоренившимися традициями, обычаями и суевериями. С одной стороны, время не может повлиять на отрицание существующих устоев, с другой стороны, психологические поиски приводят его к иным аспектам человеческой сути, которые помогают понять истину, что в жизни некоторые вещи важны и обязательны. Размышление над происходящим приводит его к выводу, что абсолютный запрет здесь не годится, не подходит. Жизнь не стоит на месте. Все находится в постоянном движении, изменении и преобразовании. Значит и эта жизненная проблема не может быть неизменной.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жирмунский В. М. Байрон и Пушкин / В.М. Жирмунский. –Л.: Наука, 1978. –424 с.
2. Жирмунский В. М. Гёте в русской литературе / В.М. Жирмунский. –Л.: Наука, 1982. –560 с.
3. Мухаммадиев Ф. Собрание сочинений. В 5-и томах. Т. 3. Романы и рассказы / Ф. Мухаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1991. – 384 с.
4. Сонаване Чандрабхану. Раджендра Ядав – прозаик (Катхакар Раджендра Ядав) / Чандрабхану Сонаване. – Джайпур: Панчшил Пракашан, 1982. – 160 с. (на яз. хинди).
5. Ядав Раджендра. Все небо (Сара акаш) / Ядав Раджендра. – Дели: Санюкт санскаран, 1972. – 254 с. (на яз. хинди).

**ВЛИЯНИЕ УКОРЕНИВШИХСЯ ОБЫЧАЕВ И ПРАВОВ НА УСТОИ ОБЩЕСТВА В РОМАНЕ
«ПАЛАТАИ КУНДЖАКИ» («УГЛОВАЯ ПАЛАТА») ФАЗЛИДДИНА МУХАММАДИЕВА
И «БЕСКОНЕЧНОЕ НЕБО» («САРА АКАШ») РАДЖЕНДРЫ ЯДАВА**

В статье рассмотрена проблематика романа известного писателя таджикской литературы Ф. Мухаммадиева “Угловая палата” и романа “Бесконечное небо” писателя современной индийской литературы Раджендра Ядава. Финал в текстах произведений обоих писателей совершенно схож. По мнению автора, выбранные цитаты, что из таджикского текста, что из индийского, являются подтверждением того, что у них общая и единственная цель: показ роли женщины в обществе, её духовного мира. Наряду с этим они пытаются разобраться в проблемах этого общества, его прочных укорененных основах с обычаями и традициями, которые формировались веками и теперь проникли в кровь и плоть людей.

Ключевые слова: роман, сопоставительный анализ, насильственный брак, индийская женщина, таджикские писатели.

COMPARATIVE ANALYZE OF INFLUENCE OF HABITS IN THE SOCIETY (THE NOVEL “PALATAI KUNJAKI” AS THE MODEL (“UGLOVAYA PALATA”) BY FAZLIDDIN MUHAMMADIEV AND “BESKONECHNOE NEBO” (“SARA AKASH”) BY RAJENDRA YADAV

The article the problems of the novel of the famous writer of Tajik Literature F. Muhammadiev “Uglovaya palata” and the novel “Beskonechnoe nebo” of the prose of modern Indian Literature Rajendra Yadav.

The author shows the either in Tajik or Indian texts the meaning has the same aim: not only the image of the woman and her inner world, as well as the discussion of around hard and rapid base of society – habits and traditions, formed centuries and penetrating onto the blood of the people.

Key words: novel, comparative analyze, forcible marriage, the Indian woman, the Tajik writers.

Сведения об авторе: *М.А. Нурова* - кандидат филологических наук, доцент кафедры индийской филологии ТНУ. Телефон: (+992) 909-00-92-62. E-mail: nurova@rambler.ru

**СУРУДҲОИ МАРБУТ БА БАҲОРУ НАВРӮЗ ДАР ФОЛКЛОРИ ТОҶИКОНИ
КУНДУЗИ АФҒОНИСТОН**

Саид Орифи Ориф

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода

Ашӯре, ки дар ситоиши баҳор, Наврӯз ва вобаста ба расму ойинҳои он гуфта шудаанд, хеле зиёданд. Ин навъ сурудҳо дар байни мардуми рустоҳои вилояти Кундуз бештар мебошанд. Ҳамин ки баҳор расиду сабза дамид аз як тараф кишту қор, аз тарафи дигар мелаҳо шурӯъ мешавад. Мазмунҳои сурудҳои баҳорӣ бештар ситоиши ин фасл, сабзаю гулҳои баҳорӣ ба таври қуллӣ зебоии табиат мебошад. Мардум низ баробари расидани баҳору Наврӯз хушҳол мешаванд. На фақат хонаву дару девори худро тамиз мекунанд, балки худ низ либосҳои тозаву озода дар бар намуда, чандин рӯзҳо бо хонаводаи хеш ба чаману сабзор барои базмҳои менамоянд [1; 2; 3; 5].

Мардуми вилояти Кундуз дар рӯзҳои Наврӯз ва баҳор барои баргузор намудани мелаи баҳорӣ ба минтақаи меваданд, ки ба номи Даштиобдони Миралам машҳур аст. Дар баҳорон ин минтақа яке аз зеботарин маконе мебошад. Он дар байни шаҳри Кундуз ва вулсуволии Имомсоҳиб қарор дорад. Зимнан ёдовар бояд шуд, ки барои баргузор намудани ҷашнҳо ва арӯсиҳо низ дар фасли баҳор ва Наврӯз мардуми ноҳияҳои дигар низ ба ин ҷо меоянд.

Аксари сурудҳои марбут ба баҳору Наврӯз шодиовар аст. Дар сурудҳои баҳорӣ тавсифи табиат, сарсабзии он, ба тамоми ҷондорон ҳаркат бахшидан тасвир ёфтаанд. Масалан, дар яке аз сурудҳо, ки «Мужда дех, омада баҳор аст» ва дар шаҳри Кундуз ва бархе ноҳияҳо аз ҷониби овозхонҳои маҳаллӣ сароида мешавад, баҳор ҷунин тавсиф шудааст:

Мужда дех, омад баҳор,
Сабзаву гул бешумор.
Оби фаровон ба боғ,
Ғашта равон ҳар қанор.
[Аз бойгонии муаллиф]

Яке аз масъалаҳои бисёр муҳими фасли баҳор ин қори кишоварзон аст. Аз сабаби он ки маҳз кишоварзӣ боиси ризку рӯзии мардум аст, дар сурудҳои мардумӣ ба қасбу қори деҳқонон ва муҳим будани он таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Яке аз

чунин сурудҳое, ки дар вилояти Кундуз ва ҳатто манотиқи дигар низ дар ёд доранд, ин суруди «Баҳор омад, баҳор омад аст». Ҳоло барои намуна аз ин суруд порчае меорем, ки чунин аст:

Баҳор омад, баҳор омад,
Ба деҳқон вақти кор омад.
Ба дӯстон гул қатор омад,
Баҳори нав муборак бод!
[Аз бойгонии муаллиф]

Ин суруд аз аввал то охир дар тавсифи баҳор аст. Ин гуна сурудҳои тавсифӣ дар байни тоҷикони вилояти Кундуз зиёд аст. На фақат дар байни тоҷикон, балки дар байни паштунҳо, ҳазораҳо, ўзбакҳо, туркманҳо, арабҳо ва дигар қавмҳои маскунӣ ин вилоят низ дида мешавад.

Дар ин ҷо ба як нукта ишорат кардан бамаврид аст, ки аксари миллият ва қавмҳои сокини вилояти Кундуз, бештар сурудҳои таронаҳои омиёнаи даризабонро месароянд. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки баъзе аз ин осори назми шифоӣ дар омехтагӣ ба чанд забон суруда мешавад. Масалан, як мисраъ пашту, мисраи дигар тоҷикӣ ва дар дохили матн гоҳе калимаҳои бо лаҳҷаи ҳазора ва туркӣ низ ба назар мерасад.

Баробари шукуфтани аввалин сабзаҳои баҳорӣ мардуми тамоми манотиқи вилояти Кундуз тараддуд ба пухтани суманак мекунад. Суманакро ҳам пеш аз Наврӯз ва ҳам дар рӯзҳои чашни Наврӯз ва ҳам пас аз он низ мепазанд. Аз сабаби он ки пухтани суманак вақти зиёдро дар бар мегирад, дар гирди деги он сурудҳои рақс, базлаву шӯхӣ, ҷаҳонӣ, нақлу ривоятҳо ва дигар соаттирӣ баргузор мешавад. Аммо, он чи барои таҳқиқи мо муҳим аст, порчаҳои манзуми шифоӣ аст, ки дар гирди дег сароида мешаванд. Яке аз муҳимтарини он суруди «Суманак дар ҷӯш, мо кафча занем» мебошад. Ин суруд қариб дар ҳамаи манотиқи Афғонистон ва ҳамчунин кишварҳои Тоҷикистону Эрон ва ҳатто дар байни қавмҳои миллатҳои дигари ҳавзаи Наврӯз ба назар мерасад ва дар ҳар ҷо вариантҳои худро дорад. Ҳангоми сароидани суруди суманак духтарон ва занон бо навбат ба оҳанги он рақс мекунад. Яке аз матнҳои, ки онро дар раванди сароидан ба видео сабт кардем чунин аст:

Ҳама:

Суманак дар ҷӯш мо кафча занем,
Дигарон да(р) хоб мо дафча занем.

Хонанда:

Суманак назри баҳор ас(т),
Мелаи шабзандадор ас(т),
Дилхушӣ сола як бор ас(т),
Соли дигар ё насиб.

Ҳама:

Суманак дар ҷӯш мо кафча занем,
Дигарон да(р) хоб мо дафча занем.

Хонанда:

Мавсими айшу баҳор ас(т),
Муҷибӣ тахту шиор ас(т),
Духтаро давраш қатор ас(т),
Соли дигар ё насиб.
[Аз бойгонии муаллиф]

Муҳаққикон аз ҳар гӯшаву қанор намунаҳои ин сурудро сабт кардаанд ва ҳатто сарояндагони касбӣ онро бо ҳамон оҳанг бо маҳорат аз тариқи радио ва телевизион сароидаанд. Дар бораи чанд нави «Суруди суманак» дар кишварҳои ҳамзабон Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон Р.Раҳмонӣ низ дар яке аз мақолаҳои худ изҳори назар намудааст [4].

Роҷеъ ба Наврӯз ва баҳор дубайтӣ, рубоӣ ва анвои дигари сурудҳои мардумӣ низ ҷиҳати забони мардуми вилояти Кундуз аст. Аз ҷумла сурудҳои «Баҳори нав муборак бод!», «Пирӯҳани зардӯз», «Наврӯзӣ», «Ма, ки бозор биравум», «Мужда, ки омад баҳор», «Рӯзи Наврӯз аст Худочон, чанда боло мешавад», «Биё, бирем ба Мазор, Мулломадҷон», «Гул, гули анор аст, фасли баҳор», «Наврӯзи нав муборак», «Баҳор омад» ва боз чанд суруди дигарро сабт кардаем, ки ҳар кадоми он як ҷиҳати таровати баҳор ва Наврӯзро тавсиф менамояд. Мавзӯи ҳамаи ин ашъори назми шифоӣ ситоиши баҳор ва Наврӯз аст.

Ҳамчунин сурудҳое аст, ки ба баҳор вобаста бошанд ҳам, вале дар онҳо воқеияти рӯзгори мардум, мушоҳидаҳои нисбати парандаҳо, муҳити зист, дарахт, об ва амсоли ин инъикос шудааст. Баъзе аз ин ашъори манзум дар байни хурдсолон маъруф аст ва баъзеро ҳам калонсолон месароянд ва ҳам навҷавонон. Сурудҳои «Қу-қу-қу барги чинор», «Об омаду об омад», «Ман оби равон ҳастам», «Ғучӣ, ғучӣ баҳор шуд», «Абри сиёҳ», «Ё раб бите ту борон» аз ҷумлаи онҳост.

Дар байни мардум дубайтиҳои зиёде ҳастанд, ки роҷеъ ба баҳор ва Наврӯз мебошанд. Ҳар кадоми онҳо як лаҳзаи вобаста ба Наврӯзу баҳорро, ки дар он замон шахс ба ҷи ҳолат қарор доштааст, инъикос намудааст. Барои мисол чанд намуна меорем:

Баҳор омад, баҳор омад, Худочон,
Гули ман ам-Мазор омад, Худочон.
Ҳама қатӣ ман наврӯзӣ мекард,
Сари ман рӯзгор омад, Худочон.
[Аз бойгонии муаллиф]

Баҳор омаду гулҳо чиданӣ шуд,
Лабҳои духтаро бўсиданӣ шуд.
Лабҳои духтаро шакару ширин,
Ба мисли найшакар ҷӯсиданӣ шуд.
[Аз бойгонии муаллиф]

Ба ҳамин тариқ, бояд ёдовар шуд, ки роҷеъ ба баҳор ва Наврӯз ашъори зиёди назми шифоҳӣ мавҷуд аст. Д.Обидов намунаҳои зиёди сурудҳои бахшида ба баҳор ва Наврӯзро, ки дар манотиқи мухталифи Афғонистон мавҷуд аст, таҳқиқ намудааст [2].

Ашъори зиёде мавҷуд аст, ки ба баҳор ва Наврӯз вобаста нест, вале дар он рӯзҳо суруда мешаванд. Ҷашни Наврӯзу баҳор ва мелаҳои вобаста ба он дар вилояти Кундуз чандин рӯз идома пайдо мекунад. Аз ин рӯ, ҳангоми баргузории ин мелаҳо сарояндагон на фақат он суруду таронаю дубайтиҳои вобаста ба баҳору Наврӯзро, балки сурудҳои мутафариқаро, ки хусусияти шодмонӣ доранд ба мардум нишот мебахшанд, месароянд.

Дар тайи даҳсолаҳои охир аз як тараф овозхонҳои маҳаллӣ ба манотиқи мухталифи Афғонистон сафар намуда, ҳар кадоме суруду таронаи минтақаи худро ба минтақаи дигар мебарад ва месарояд. Дар натиҷа, баҳше аз назми шифоҳӣ дар аксари манотиқи кишвар густариш ёфтааст. Аз тарафи дигар, зуд паҳн шудани воситаҳои техникӣ ба мисли радио, телевизион, тайп (магнитофон), видео ва дар солҳои охир телефони дастӣ боиси он шудааст, ки ашъори мардумии як минтақа ба минтақаи дигар зуд паҳн шавад. Аз ин рӯ, дар мелаҳои баҳорӣ ва наврӯзии вилояти Кундуз мардум сурудҳои овозхонҳои машҳури маҳаллӣ ва ҳам касбиро месароянд [5].

Сурудҳои машҳуре ба мисли «Дандон тилоӣ», «Духтари норинҷӣ», «Ого ҷой нахӯр», «Ҷатрӣ, ҷатрӣ гул астӣ», «Во камраки ман» солҳост, ки дар аксари ҷашну маҷлиси мардуми суруда мешаванд. Чунки ин сурудҳо аз ҷанд ҷиҳат ба мардум хушоянд аст. Аввал ин ки онҳо базмӣ буда, дар зарби онҳо мардум меҷаҳанду хушӯли намуда, рӯҳиёти худро болида месозанд. Дигар ин ки ин навъ сурудҳо ҳеле содаву равон буда, дар онҳо ҳаёти модӣ ва маънавии мардум бо сабки ба диди худашон хос инъикос ёфтааст. Барои мисол чанд сатре аз суруди «Вой камараки ман!» меорем:

Вой камараки ман,
Ҷодари зардаки ман.
Вой камараки ман,
Шӯяки номардаки ман.
Вой камараки ман
Бимурда шӯяки ман.
[Аз бойгонии муаллиф]

Дар ин навъ сурудҳо оҳанги шӯҳию тамасхур зиёд буда, онҳо бештар боиси дилхушии мардум ҳастанд. Чунин сурудҳо барои оромиш ва фароғати мардум муҳим аст.

Овозхонҳои маҳаллии машҳури вилояти Кундуз дар сурудҳои худ на фақат зиндагии иҷтимоӣ, ишқ, садоқат, дӯстӣ, адолат, одамият ва амсоли инро месароянд, балки аксари онҳо ҳангоми хондани суруду таронаҳои маҳаллӣ бадоҳатан воқеа ва ҳаводиси ҳамон лаҳзаро низ дар матни худ ворид менамоянд. Мардум аз ин амали

онҳо ба вачд омада, онҳоро бо ҳадяҳо ташвиқ менамоянд, ки номи онҳоро ва ё касбу кору кадом хислати неки онҳоро дар суруд ворид созанд.

Ба ҳамин тарик, бояд ёдовар шуд, ки дар рӯзҳои ҷашни Наврӯз на фақат сурудҳои наврӯзӣ, балки сурудҳои дигар, ки ҳаёти мутафаррикаи мардумро инъикос менамоянд, сароида мешавад. Сурудҳои «Ман дӯст медорам туро», «Соқӣ соқичон», «Гар бўса хоҳӣ зар бидеҳ», «Қабки қабки қабки масти ман», «Ёрам ба гулзор омадаст», «Чатрӣ, чатрӣ гул ҳастӣ», «Биё, биё хубонум», «Қамарборик», «Миноҷон», «Лайло», «Вой қамараки ман» ва ғайра, ки ҳолатҳои мухталифи рӯҳияи инсонро дар худ таҷассум менамоянд ва ҳангоми сароидан дар аксари онҳо рақсидан мумкин аст. Ин сурудҳо дар рӯзҳои мелаи наврӯзӣ ҳам аз тарафи овозхонҳо ва ҳам аз тарафи ҳар шахсе, ки завқи хондану сароидан дорад, суруда мешавад.

Ба таври қуллӣ ҳамаи осори назми шифоҳӣ ин ё он воқеияти зиндагии мардумро дар инъикос медиҳад. Ҳеч расму ойини мардумӣ нест, ки дар он дар кадом шакле аз осори манзуми халқӣ истифода нашавад. Ашъори халқӣ ҳам дар ҷашни арӯсӣ, ҳам дар мотам, ҳам дар ҷашну идҳои мазҳабӣ, ҳуллаас дар ҳар лаҳза гуфта ва ё суруда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Норматов С. Фолклори тоҷикони Афғонистон / С.Норматов. - Душанбе: Ирфон, 2009. - 528 с.
2. Обидов Д. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон / Д.Обидов. - Душанбе: Илм, 2009. - 302 с.
3. Раҳмонӣ Р. Наврӯзи ориёии тоҷикон / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе: ДМТ, 2012. - 145 с.
4. Раҳмонӣ Р. Суману дар таронаҳои порсӣ: Наначун, ман суману мехом... // [Захираи электронӣ] http://www.bbc.co.uk/tajik/news/2014/03/140322_ea_rr_samanu_folklore.shtml 22.03.2014.
5. Таронаҳои кӯхсор / Гирдоварӣ ва кӯшиш: А.Шуур. - Кобул, 1353. - 476 с.

ПЕСНИ О НАВРУЗЕ И ВЕСНЕ В ФОЛЬКЛОРЕ ТАДЖИКОВ КУНДУЗА АФГАНИСТАНА

Исследование песен о Наврузе и весне является одной из актуальных проблем фольклористики. В провинции Кундуз Афганистана имеется много песен восхваленного характера относительно праздника Навруз. В данной статье исследуются песни о Наврузе и весне, которые были собраны лично автором в процессе сбора материалов.

Ключевые слова: Навруз, весна, фольклор, песня, Кундуз, восхваление.

VERNAL COMPOSES AND POEMS OF TAJIKS FOLKLORE OF KUNDUZ AFGHANISTAN

Research on vernal and new year composes are one of the important issues in folk psychology. There is a huge number of vernal composition and poems in Kunduz Afghanistan, in this article the composes and poems are gathered by the writer and were researched.

Key words: Tajiks, poems, folklore, Kunduz, of vernal composition.

Сведения об авторе: Саид Орифи Ориф - аспирант Таджикского государственного института языков им. С.Улугзаде

ЧИЛВАҲОИ ЗАБОН ДАР НАСРИ МУОСИРИ ТОҶИК (дар мисоли қиссаи «Садое аз хилват»)

С. Тоҳирзода

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳангоми бархурд бо як асари ҳунари метавон ба заминаҳои мухталиф ё ҷанбаҳои гуногуни он даст ёфт. Мусаллам аст, ки дар ҳар асаре ҷойгоҳу мавқеияти тамоми унсурҳои созандаи он, наметавонад яқсонӣ ҳамсанг бошанд. Гоҳе дар матни асар вижагиҳои ҳунари ё ба қавли дигар ороишҳои адабии он пешӣ мегиранд ва замони дигар шеваи андеша ва тарзи баён зехни муҳаққикро ба худ мекашад.

Гузашта аз ин, дар як асар эҳсоси авотиғ низ метавонад хонанда ё як паҷӯхандаро таҳти таъсир қарор диҳад. Аз сӯйи дигар, бархурд бо ҳар навиштаи ҳунари ба завқу салиқа ва шеваи таҳлилгариҳои ҳуди кӯшишгар бастагӣ дорад. Вале ба андешаи мо яке аз рукнҳои аслии ва бунёдии осори бадеӣ забон аст, ки беш аз ҳар унсури дигаре қобили аҳамият аст. Дар бистари забон ва бо истифода аз абзори зарфиятҳои он тамоми ҷанбаҳои бокӣ ба зухур мерасанд ва чилвагарӣ мекунад. Дилчаспӣ, зехнишинӣ, кашандагӣ ва таъсиргузориҳои ҳар падидаи ҳунари ба забони он пайванди тангтанг дорад.

Масалан, зебоии як тасвир, як манзара ё як андешаи бикр вобаста ба он аст, ки калимоти забон дар сохтмони онҳо чи гуна ҷойгузин шудаанд. Ба қавли муҳаққиқон вожагони ҳар забон дар алоҳидагӣ ҳеҷ нақше надоранд. Неру ва ҳузури онҳо замоне эҳсос мешавад, ки дар пайванду иттиҳоди аҷибе қарор мегиранд. Албатта, кор гирифтани аз вожагон ва таркиботи забонӣ вобастаи нависанда ва дараҷаи шинохту маърифати ӯ аз фарҳангу адаб ва муҳит ба таври комил аст.

Маъмулан осори адабиро аз зовияҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Аз маводи онҳо барои рафъи ниёзҳои худ истифода мекунанд. Новобаста аз он ки, корбурд дар чи заминае сурат мегирад ба таври пинҳону ошкор боз ҳам пайкари забон аст, ки тамоми сангинии баёну ифодаро ба дӯш мегирад.

Дар ин миён ногуфта намонад, ки забон метавонад дар осори ҳар нависандаву ҳунарманде сурату ҷилваҳои вижае дошта бошад, ки ин дар навбати худ ба сабку услуби баёни ӯ иртибот мегирад. Мо ҳаргиз аз ду нафар истифодаи яқсони забон ва сарвати онро наметавонем тақозо кунем. Зеро ҳар ҳунарманде ҷаҳони перомунро ба гунаи худ мебинад ва ин шеваи дидан аз сӯйи дигар зехро водор месозад ба вожагон, ки абзори баёнанд ба шеваи худ бархурд кунанд. Дар маҷмӯъ ҷойи таъкид аст, ки дар ҳар асаре ҷойгоҳи бунёди барои забони он мушаххас аст. Беҳуда нест, ки солҳои охир муҳаққиқону мунаққидон ба забон ҳамчун пояи бунёдии осори ҳунарий таваҷҷуҳи хосса мазул медоранд.

Қабл аз он ки ба таври мустақим ба мавзӯи асли бипардозем, бояд нигоҳе ба забон ҳамчун истилоҳи адабӣ андозем, яъне манзури муҳаққиқон аз забон дар як асар чӣ метавонад бошад? Ба навиштаи муҳаққиқи эрони Фатҳуллоҳи Бениёз: «Равиши суҳан гуфтан дар ривоятро ба таври хулоса забон мегӯянд. Мумкин аст мустақиман мутааллиқ ба нависанда бошад ё ровии интиҳобии ӯ. Дар забон аз орояхое ҳамчун истиора, ташбеҳ, нишона, намод, қиёси тамсил, устура истифода мешавад ва мумкин аст ба эҷод, итноб, васф, танз, забони муҳоварай ва киноӣ гароиш дошта бошад» [2, 98].

Бояд гуфт, ки барои шинохти ҳамаҷонибаи забони як асар, чи хурд ё бузург, муҳаққиқро лозим аст, ки матни онро то охирин калима мурур кунад. Зеро забон замоне пайкараи комили худро ба намоиш мегузорад, ки ба он таваҷҷуҳи мушикофона ва муҳаққиқона сурат бигирад. Албатта, дидгоҳҳо дар бораи забони осори адабӣ гуногунанд. Ҳар муаллиф вобаста ба зарфиятҳои ҳунариву зехӣ имкон дорад аз забон истифодаҳои аҷиб кунад. Гоҳе муҳаққиқон аз ибороти мисли «бозиҳои забонӣ» истифода мекунанд.

Ба андешаи муҳаққиқи рус Михаил Бахтин, ҳар асаре бояд ҳовии «такассур ё бозии забонӣ» бошад, зеро бозии забонӣ, яке аз хусусиятҳои бунёдии як романи муосир маҳсуб мешавад. Бар асоси ин, мавсуф бахше аз романҳои классикиро «ба далели адаби такассури сабк ва бозии забонӣ, камаҳамият талаққӣ мекунад» [2, 98-99].

Албатта, дақиқ шудан дар ин мавзӯ касро ба ғӯшаҳои дигари як асар мекашад, ки аз доираи кори мо фаротар аст. Дар ин муҳтасар, мо ният дорем, дар бораи забони яке аз дostonҳои тозанаши нависандаи тоҷик Умар Сафар «Садое аз хилват» изҳори назар кунем.

Нахуст бояд хотирнишон кард, ки дар нақдҳои ки то ба имрӯз дар атрофи осори ҳунарии устод Умар Сафар сурат гирифта, ба вижагиҳои забони осор таъкиди хосса шудааст. Аз ҷумла, муҳаққиқи арҷманд Муҳаммадали Аҷамӣ чунин менависад: «Шеваи корбурд ва равиши истифодаи калимаҳо дар ҳавзаи кори Умар Сафар бисёр пурраг аст ва ҳар калима дар сохтори андешаи ӯ озод аст ва мутобиқ ба ҳолати маъно ва ҳолати равонии қаҳрамон аст» [1].

Устод Ҳомидов Д. бошад дар мақолаи «Садои ошно» перомуни заминаҳои забонии корномаи адабии Умар Сафар чунин ибрози назар намудааст: «Умар Сафар низ аз қабиле он адибонест, ки ба унсурҳои забон моҳирона муносибат менамояд ва онҳоро сараю тоза намуда, бо воситаи асари бадеиаш манзури хонандагонаш мегардонад. Ин муносибати адиб ба забони тоҷикӣ неқбинона ва ғамхорона аст ва онро ҳамаҷониба қадр бояд намуд» [5].

Бояд гуфт, ки забони «Садое аз хилват»-ро дар чанд бахше метавон арзёбӣ намуд. Ба андешаи мо он ки дар ин асар пеш аз ҳар ҷизи дигаре ҷалби диққат мекунад, дидгоҳҳои ҳуди қаҳрамонҳо роҷеъ ба вожагони забон аст, ки ҳамзамон метавонад назари муаллифи асар низ бошанд.

Қаҳрамони асар Моҳрӯ зимни тааммул дар атрофи калимаҳое, ки дар хонаводаи шавҳар ба ӯ нисбат медоданд, ба натиҷаҳои аҷиб мерасад. Аслан калимаҳо ё сифоте, ки ба Моҳрӯ часпонида мешуданд, бештар ҷанбаи таҳқиромезу

манфӣ доранд. Вале ин барои қаҳрамон муҳим нест. Ў мегӯяд: «Ин ки онҳо аз ба забон бурдани ин алфози таҳқиромез чи лаззате мебурданд, барои ман он рӯзҳо мисли як сарзамини ногушуда буд» [4, 66].

Қаҳрамони мазкур дар мавриди дигар перомуни иллоти ошноияш бо сарнавишти вожагон чунин ривоят мекунад: «Лаҳзае пас он калимаҳои гумшудаву пинҳонништа дар ғорҳои зехн аз нав зухур мекарданд. Маҷбурам месохтанд то канори онҳо бинишинам, аз решаи табор, хувияту моҳияташон ҷӯе шавам. Ибтидо ин амали дилгиркунандаву тоқатфарсое буд, вале андак-андак тақдори чунин вазъе дар ниҳоди ман ишқу алоқаи хоссоро дар шинохти ҷаҳони калимаҳо эҷод намуд. Пештар ҳаргиз ба решаи маънии вожагон забон дақиқ нашоуда будам. Зехнам ба идроки ин нукта нарасида буд, ки вожагон ҳам мисли инсонҳо шиносномаву таърихи зухур, фазои хосси буду бош доранд. Тору пуди вучуди онҳо бо мазоҳири зиндагии инсон бо ҳазор ришта пайванд меҳӯрад» [4, 66-67].

Нуктаи дигари қобили мулоҳиза, назари қаҳрамони асар дар бораи пайванди ҳастии инсонӣ бо вожагон ва қаламрави тааҷҷубангези онҳост. Ў ба умқи ин масъала расида, ки шарҳу баёни эҳсосоти хоҳишҳои инсон аз вучуди калимаҳо бастагии ҳаёти дорад. Аз сӯйи дигар, худ ниёзи рӯзгори одамии аст, ки тақозо мекунад барои намоиши ҳар гуна ҳиссу таваккуъ воситаи баёне дошта бошад.

Инсон ба андешаи қаҳрамони «Садое аз хилват» худ офаридгори калимаҳост: «Одамизод дар хилоли рӯзгор ҳамвора талош намудааст то барои баёну тавсифи эҳсосу авотиғи худ, тарсими чилваҳои ҳазорранги зиндагияш нахуст ҳарфҳоро канори ҳам ҷойгузин созад, калимаҳои хуштарош биёфарад. Сипас бо садои хеш дар қолбаи онҳо ҷон дамад, то битавонад аз онҳо қор бигирад» [4, 66].

Андеша дар атрофи масири зуҳури вожагон Моҳрӯро ба марзҳои хушоянде мерасонад. Барои худ шеваву тарзҳои пайдоиши калимаҳо ва фазои қорбурди онҳоро тасаввур месозад. Ў итминон ҳис карда, ки зода шудани вожагон қори содае нест. Мисли ҳар амале ранҷ дорад. Заҳмат дорад. Ва муҳим аз ҳама замон меҳодад: «Тамошои ин занҷираи эҷоду офариниши вожагон аъҷобангез аст. Зеро ҳамдӯшиву таҷаммуи ҳарфҳо қори содае нест. Зехни қовишгару мушоҳидақор, ҳосили дидаҳову шунидаҳо, таҷрубаву андӯхтаҳо, рӯзе инсонро ба марзи эҷоду офариниш мерасонанд, калима дар мағзаш шакл мегирад. Замони зиёде сипарӣ мегардад, то як калима зода шавад» [4, 67].

Мурури диди қаҳрамони асар дар атрофи вожагони носазогуна низ қобили зикр аст. Ба қавли ӯ, ин вожагон низ дар марзи забон ҳаққи зист доранд ва ба гунае нақши як нерӯи бузурги боздорандаро мебозанд. Ҷаҳони инсонӣ саршори бархурдҳои гуногун миёни ҳуди онҳост. Гоҳо мушките боиси низоъ мегардад ва авзоъро тиратар месозад. Одамон ба хотири ҳалли муъзил (мушқил) ва изҳори норизоят сари ғазаб аз калимоти носазогуна қор мегиранд. Ин вазъро Моҳрӯ чунин тавсиф мекунад:

«Дар гирудори зиндагӣ аснои мочароҳои ногузир гоҳе ғазабу қаҳри бандаи ҳокӣ ба ҳаде ба шӯр меояд, ки фуру нишонданаи муҳол мегардад. Бояд зарфи саршори ин ҳисси ҳайвонӣ вожгун гардад, рехта шавад. Дар чунин вазъе тарафҳои даргир барои ҳалли мушқил аз ин вожагони талхи таскинбахш қор мегиранд. Агар ҳузури ин вожагон набуд, шояд одамии ба абзори васоили дигаре даст мебурд ва муртақибӣ чи ҷиноятҳои мудҳише мегардид» [4, 68].

Мавзӯи вожагон ва ҷойгоҳи онҳоро дар фарҳанги инсонӣ, Моҳрӯ қаҳрамони «Садое аз хилват» дунбол мекунад. Ў занест, мазлум ва афтода дар хонаводае, ки ҳар рӯз бо бадтарин қаломат таҳқираш мекунанд, вале шунидани носазогӯяҳо қаҳролуду ҳашинамаш намесозанд. Зеро хоҳиши пай бурдан ба рози вучуди калимаҳо, ки тасвиргари олами беканори ботини инсон ва гӯшаҳои нодиди зехнияти он аст, ҳуши ӯро рабуда дарқ карда, ки чи сарзаминҳое дар канори калимаҳо вожагони рангоранг ҷойгузин аст:

«Ҳаргиз иттиғоқ наафтода буд, ки аз шунидани нозасогӯяҳо боре ҳам қаҳролуду ҳашмгин бишавам. Пештар, ки гуфтам, бӯидани атри ин гӯшаи зехни одамии маро бештар ҷазб мекард. Ба дидани шигифтиҳои нухуфта дар ботини инсон роғибтар мегаштам. Тааҷҷуб аст, ки ҳар гоҳ ба марзе даст меёфтам ва масирро паймудаву гӯе хешро дар подомани мақсуд эҳсос менамудам, қаламрави дигаре аз пушти он сар баланд мекард, қаламраве, ки дар гиребонаи садҳо дунёи номакшӯфу розолуд, саршори манозирӣ диданиву доништанӣ пинҳон буд. Рағбати тамошои ин қаламрав дар ниҳоди ман тухми эътимоду боварро мепарваронид, дар шинохту сипарданаи ҳидоятам мекард» [4, 69].

Он чи ки зикр гардид, мутааллиқ ба назаргоҳҳои қаҳрамони мазкур перомуни вожагони забон буд, ки ба андешаи мо метавонад мисоли муносибе барои нишон

додани ҳусни забони асар бошад. Аслан масъалаи забон яке аз масъалаҳои калидии ҳунари дар ҳар асари бадеӣ махсуб мешавад. Аглаб муҳаққиқон бар ин назаранд, ки ҳунари нависандагӣ бештар вобастагӣ ба шумори вожагони забони муаллиф доранд.

Гуруҳи дигаре ҳунари нависандаро дар қорбурди вожагони гуфтугӯӣ ва лаҳҷавӣ медонанд. Шояд ҳар яке дар андешаи худ ҳақ бошад. Вале ба андешаи мо кашандагӣ ва ҷаззобияти забони асар бастагӣ ба иттиҳоди ҳамнишинии вожагон дорад. Агар чунин пайванде сурат бигирад, ҳунару ҷирадастии муаллифро боис мегардад. Ба қавли олими рус Г.О. Винокур: «Дар ҳар як асари ҳунари забон нақши сегонаро бозӣ мекунад. Нахуст, забони зинда, дувум, нишони меъёри адаби ва савум асари ҳунари» [3, 141].

Агар аз ин дариҷа ба забони «Садое аз хилват» нигоҳ кунем, равшанамон мегардад, ки ин аносири сегона дар саҳафоти он ҳузури комил доранд. Дар радифи заминаҳои ёдшуда, мо ба шеваи нави диди ҷаҳони перомунӣ ва саҳнаҳои ҳастӣ рӯ ба рӯ мегардем. Забони асар ҳамзамон бо ин ки ниҳоят ширину дилчасп ҳаст, бархурдор аз мантиқи мустаҳками фалсафист. Ҷаҳони андешаҳо ва тарзи ҷаҳоннигарии қаҳрамонон ва бозигарони дoston ниҳоят тозаву нотакрор аст. Дар аснои баёни руҳдодҳои масири умумии асар гоҳо бо вожагоне рӯ ба рӯ мегардем, ки барсохтаи муаллифанд. Аз ин гузашта, забони асар дар баёни саҳнаҳои мухталифи рӯзгори инсонӣ муоширату мусоҳибат тавсифи гӯшаҳои ношинохти ботини одамиён барҷастагии чашмрасе доранд. Гоҳо қаҳрамони аслии асар Моҳрӯ чунин тасаввур мешавад, ки ба кунче нишаста бо нигоҳи амике файласуфона рози нопаддоканори вучудро барандоз мекунад, афкорашро баён месозад, ба пурсишҳое, ки ба зехнаш хутур мекунад, посух мегӯяд. Барои он ки суҳанони боло бепоя набошанд, дар поёни ин мақола чанд мисолро нақл мекунем: «Дар ин паҳндашти бесару бун ҳар хонаеро дару равзанаест ва ҳар даре хоставу нохоста замоне бозшуданист, то мусофири хастапою умедворе ба даруни он сар бизанад. Ҳеҷ касе тавони инро надорад, ки аз пеш шахсияти раҳравону замони дақиқи расидани эшонро ба дарвозаҳои мунтазир бидонаду бишносад.

Аз сӯйи дигар раҳравони обилапой худ низ ҳаргиз перомунӣ ин нукта наандешидаанд, ки дар ин ҷодаи пурмухотара бо кӣ рӯ ба рӯ хоҳанд шуд. Дар кадомин марзу буме бо дару дили боз, мардони худо бо чашмҳои чор эшонро интизорӣ мекашанд. Вале ҳамагӣ аз оғоз имони комил доранд, ки дар домани ин меҳнатсаро, дар дашту даман, дар ҷангалистону бешазорон, дар кӯҳу дара, дар биёбону регистон онҳо бо инсон дучор хоҳанд шуд. Инсоне, ки дӯстдоштатарин мавҷуди Худо ва ҳақдори каломӣ ӯст. Инсон будан ҳадаи бузурги илоҳист, ки барои бандагон арзонӣ шудааст. Ва нахустин шарт инсон будан меҳрубонист» [4, 40].

Дар асар дар як мусоҳибае, ки миёни Моҳрӯ ва Ҷаҳонгир сурат мегирад, дувумӣ барои таскину оромиши мусоҳибаш чунин мегӯяд: «-Ҳоҳар! Ҳар чи дар дил гуфтани дорӣ беибо, бепарво, бигӯ-гуфт, Ҷаҳонгир. Аз нухуфти деворҳои дарду ранҷи сангиннишаста бар тану ҷон берун омадан, ба ҷодаи хуршед гом ниҳодан аст, як навъ равонтаконист. Агар мақсудат раҳойиву ворастигӣ аз андухвораҳои ҷигарсӯз аст, хомӯширо раҳо кун, хомӯшӣ худ нолаву шеваи зисти шикастарӯху шикасти ҷон аст. Бигӯ, аз ҳама чиз бигӯ!»

Чунин мисолҳое дилангез ва ба қавле раксону шодифарин дар «Садое аз хилват» зиёд ҳастанд, ки аз ҳар нигоҳ дархӯри аҳамиятанд. Мо мақолаи ҳешро бо нақли назари Шоирӣ халқии Тоҷикистон Фарзона ба поён мерасонем: «Забони нобу шодоби насри ӯ (яъне, Умар Сафар), ки бисёр пурсармояву бенамунаву зебост, бо андешаҳои ҳақимона иттиҳоди бешикаст ёфтааст ва тасвирҳо дар тамошоқадаи ҷони мо чун поктарин латифаҳои руҳонӣ таҷаллӣ мезананд» [4, 6].

АДАБИЁТ

1. Аҷамӣ Махмадалӣ / Ҷумҳурият. - Шанбе 11 апрели 2015. - №75.
2. Бениёз Фатхулло. Даромаде бар дostonнависӣ ва ривоятшиносӣ, бо ишораи муҷаз ба осебшиносии румон ва дostonи кӯтоҳи Эрон / Бениёз Фатхулло. – Техрон: Афроз, 1388. - 312 с.
3. Винокуров Г.О. Взаимодействие наук при изучении литературы / Г.О. Винокуров. - Ленинград, 1981. – 240 с.
4. Сафаров Умар. Садое аз хилват.(Повест) / Умар Сафаров. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 133 с.
5. Ҳомидов Дилмурод. Садои ошно / Дилмурод Ҳомидов // Ба қуллаҳои дониш. - №3, 2015.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЫ

(на примере повести «Садое аз хилват»)

Трудно переоценить роль языка в создании и выражении художественного образа, ведь читатель проникает в мир образов художественного произведения через его речевую ткань. В данной статье автором

на основе изучения и рассмотрения повести «Садое аз хилват» Умара Сафара проанализирован изобразительно-выразительный потенциал лексико-грамматических средств языка.

Ключевые слова: языковые особенности, художественная литература, воздействие художественной литературы, художественное произведение, эмоциональное воздействие, язык художественной литературы, выразительные возможности лексико-грамматических средств.

LANGUAGE FEATURES OF MODERN TAJIK PROSE

(for example, the story "Sadoi AZ hilat")

It is difficult to overestimate the role of language in the creation and expression of the artistic image, as the reader enters the world of images of artwork through the fabric of his speech. In this article the author based on the study and review the story "Sadoi AZ hilat" Umar Safar analyzed descriptive and expressive potential of lexicogrammatical means of language.

Key words: language, literature, the impact of fiction, artwork, emotional impact, the language of fiction, the expressive possibilities of lexicogrammatical means.

Сведения об авторе: *С. Тохирзода* – кандидат филологических наук, Таджикский национальный университет

НОСИРИ ХУСРАВ ВА ҚАСИДА

Муҳаммад Ҳиммат Кӯҳсорӣ

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Носири Хусрав дар фанни қасидасаройӣ устои мусаллам аст ва дар маснавӣ ҳам дасте дорад, аммо бештар азамат ва шуҳрати ӯ мубтанӣ бар қасоиди ғурӯғона ва бошукӯҳе аст, ки аз ӯ боқӣ мондааст. Ба ҳақиқат бояд гуфт, ки вай бар анбӯҳе аз қасидаи ғурӯғӣ, ки дар ҳавлу ҳуши маъноӣ дилхоҳ ва мафҳуми маҳбӯбу матлуби ӯ ёфт мешавад, ба маънӣ салтанат мекунад ва дар сар то сари ин ҳатар саркаштарин авзон ва қавофиру ҷунон манкуб ва маҳсур меодонад, ки ҳонанда пайваста масоҳиди воқеи ин байти Манучехриро пеш чашм мӯҳассам мебинад:

Ғар бичунбонӣ в-ар бифармоӣ рӯд,

Бар тирози анкабуту ҳалқаи ноҳун рабӯӣ.

Дар қасоиди шоир тағазул ва ташбиб нест. Аз ҳилоли ашъори ӯ ҳаргиз офтоби дилфиреби баҳорӣ тулӯъ намекунад. Аз пушти пардаи қасидаи ӯ ҳеҷ вақт ҳеҷраи тобондаи маъшӯқе ошкор намешавад. Нигоҳи ӯ ба ҳаҷон маҳкум ба қатли бегуноҳ ва боимоне аст, ки дар аъмоқи он нақше аз биҳишт тасвир шуда, ғуфтаҳои ӯ таъйиноти рӯҳӣ ҷуста, аз қолбаде аст, ки дар орзуи парвоз аст. Дар садаи V ҳиҷрӣ ё даврае, ки низомӣ ҳамоҳаҳои миллии рӯ ба инҳитот меғузорад ва батадриҷ заминаи зухур ва рушди андешаҳои орифона дар адабиёти ғурӯғӣ фароҳам мешуд, Носири Хусрави Қубодиёнӣ танҳо шоире аст, ки шеърро ба манзалаи василае дар роҳи табиғ ва тарвиҷи афкори динӣ қарор медиҳад. Маншаи тафаккури фалсафии Носири Хусравро метавон дар осори доӣни пеш аз вай дар сарзаминҳои эронӣ, бавижа дои Сичистонӣ ёфт. Носир монанди дои Сичистонӣ аз навъи фалсафаи навафлотунӣ пайравӣ мекард, ки аз роҳи тарҷумаҳои арабӣ осори асили Арасту ва Афлотун ва дигар файласуфони юнонӣ, дар дастараси мусалмонон қарор гирифта буд. Дар осори Носири Хусрав ва дигар доӣни эронитарбор давраи Фотимӣ, ҷавониби муҳталифи мазҳаб, шуруъ ва фалсафаро бояд ҳамроҳ дар қанори якдигар баррасӣ кард. Дар назари Носир дин ва ақл на танҳо муғойири якдигар нестанд, балки ҳар ду муфассир ва муайяди якдигаранд. Ӯ ба ҳулаҳои бани Аббос сирфан бад меғӯяд, вале маълум нест, ки ғуфтаҳои ӯ дар замони ҳадаш мунташир шуда, ё на. Он чи мусаллам аст, ӯ дар дарраи Юмғон паноҳгоҳе дошта, ки аз шарри душманон дар он ҷо амон бимонад. Ва Аббосиён, ки ба ҳаққи ин фирқаро рақиби сарсаҳти сиёсӣ-мазҳабии худ меодистанд, аз ҳамон ибтидо барои аз миён бурдани онон аз ҳеҷ талоше дарег намекарданд, вале бо ҳамаи ин талошҳо Фотимиён муваффақ шуданд, ки қисматҳои зиёде аз баҳши ғарбии манотиқи таҳти нуфузи Аббосиро аз қанги онон ҳориҷ карда, давлати муҳаққиле таъсис кунанд.

Шеъри Носири Хусрав аз лиҳози дарунмоя ва мазмун, парҳошомезу муқовим ва таслимпазир аст. Ҳам аз назари лафз ва оҳанг ба пораҳои оҳани сурхшудае монанд, ки аз зери зарботи путики оҳангари зӯрманд бар сандон меҷаҳад, шарорае аст ва шарорафкан ва ин ҳама инъикосе аст аз рӯҳи озоди Носири Хусрав. Табиист, он ҷо ки мафҳум ва маонӣ монанди васфи ҷилваҳои баҳор ва табиат муктазии нарме ва сабки рӯҳӣ аст, вазн ва оҳанги сухан мутараннум мешавад ва ин тафовутҳо намудори завқ ва қареҳаи тобноки ӯст.

Дӯш то ҳангоми субҳ аз вақти шом,
Бар кафи дастам зи фикрат буд чом...
Шаб ҳазорон дурр дар гесӯ кашид,
Сурху зарду бенизому бонизом...

Чанд байти оғозини ин қасидаи Носири Хусрав, ки бо васфи табиат оғоз мешавад, намудори он аст, ки табиат дар шеъри ӯ зинда аст ва бархилофи муосиронаш, ки табиатро ба гунаи тақлидӣ васф мекунад ва суvari ҳаёли эшон дар боби табиат аз ҳавзаи истиораҳо ва ташбеҳот ва нуқтаи диди шоирони охири қарни IV таҷовуз намекунад, ӯ табиатро бо диди мустақил ва суvari ҳаёлии тоза ва бешу кам шахсӣ намоиш медиҳад.

Дар меҳвари амудии ҳаёли Носири Хусрав дар саросари ин давра ва билотабъ дар тамоми адвори шеъри форсӣ қавитарин меҳвари ҳаёл ба шумор меравад. Ҳамчуноне ки дар ин қасида дида метавонем ӯ аз як нуқтаи ҳаёли, аз як дидори табиат ё таҷрибаи шеърӣ оғоз мекунад ва сайри ин дидор ё ин таҷриба худро ба як риштаи тадоиҳои шоирона ва гоҳ андешамандона ҳамроҳ бо таъсири отифӣ ва ҳиссии самимона месупорад ва ҳамроҳи ҳис ва таҷриба ва авотифи хеш бар маркаби ҳаёл сафар мекунад ва дар қасоиди ӯ ба душворӣ метавон парешонии мазмун ва азҳамгусастагии меҳвари амудии ҳаёлро нишон дод. Шеъри Носири Хусрав мунбаис аз авомили фикрӣ ва зеҳнӣ ва отифии ӯст, ки аксар ҷойгоҳҳои вай якпорча ва ҳамаи аҷзои он ба ҳам пайваста аст ва баҳусус дар масири амудии шеърӣ, ин истимрори комилан машҳуд аст. Ба тавре ки ҳар як аз абёти қасида ба тартиби мазомин ва суvari ҳаёл мутаносиби худро дар зеҳни шоир мутадоӣ мекунад ва бар ҳомаи ӯ ҷорӣ мешавад ва дар натиҷа як навъ дар ҳам бофтагӣ ва иртибот ва ваҳдати маънавӣ ва таҳайюлии хос дар қасоиди ӯ дида мешавад. Ва каму беш ҳаёлро ба иллати тарбияти хосси фикрие, ки дорад, ба навъе истидлол ё пурсиши ҳакимона меомезад.

Дар ин қасида чуноне ки машҳуд аст, аз табиат баҳра мегирад, то ба саранҷом панду андарз ва бедор шавед. Аз тавсифи гардиши рӯз ва шаб ва ин ки ӯро ба андеша водоштааст, оғоз ва дар миёнаи шеър ба ин ҷо мерасад, ки мегӯяд:

Дар таачҷуб монда будам з-ин қибол,
То ба гоҳи субҳ аз гоҳи шом.
Чун сапедадам ба ҳикмат баркашид,
Аз ниёми нилгун, заррин хусом.
Чун ҳамири оқилон шуд рӯи хок,
В-аз ҷаҳон бархост он чун қири дом.
Ҳамчунон гуфтам, ки рӯзе баркашид,
Фотимӣ шамшери ҳақро аз ниём.

Аз ин ҷо ба сурати пинҳон ҳалифаи Фотимиро ба хуршеде ташбеҳ мекунад, ки бо тулӯяш сиёҳӣ ва золимиро аз байн мебарад. Бештар аз ашъори ӯ қасоиде аст, ки мазмуни он панду андарз ва шикоят аз умаро ва фуқаҳои замони худ ва ситоиши хонадони Пайғамбар (с) мебошад.

Носири Хусрав ба муносибатҳои мухталиф дар осори худ ба табиини масъалаи имомат пардохта ва назарияи шиа дар бораи имомат, бар тамоми сайри тафаккуроти ӯ ҳукмфармост. Дар идома чунин мегӯяд:

Дин ҳадди худро тоза мекунад,
Он ибн-ал-имом, ибн-ал-имом.

Дар байти баъдӣ шурӯъ ба гуфтани ҳалифаи фотимӣ, алмустансорбиллох мекунад:

Бори шоҳи адли Яздон ба тамом,
Он ба ҳилму илм ва ҳукму адл том.
Ҷуз ба роҳи нардбони илми ӯ,
Нест роҳе бар ин пурнур бом.
Ба баёнаш ақл напазирад газзоф,
З-он ки ба оташ нашоёд хӯрд хом.
Халқро андар баёни дини ҳақ,
Ӯ гузорад аз падар в-аз ҷадд паём.

Баррасии шеъри шоирони ғайри маддох нишон медиҳад, ки дар мавориде, ки ҳадафи шоир ситоишгарӣ нисбати беҳтар тавониста дар меҳвари амудии шеър, ҳаёли худро ба ҷавлон дароварад. Монанди Носири Хусрав, зеро бештарин сахм дар як асари адабӣ аз он меҳвари амудӣ ва тарҳи куллии он асар аст. Аммо дар мавриди Носири Хусрав шояд тарбияти мазҳабӣ ва низ таваҷҷуҳи ӯ ба масоили фалсафӣ сабаб шуда бошад, ки вай газзаофагӯйҳои шоирони муосирашро бар канор бимонад ва беш аз ҳар чиз мавзӯоти шеърӣ ӯст, ки маҷоли ин гуна ҳаёлхоро намедиҳад, зеро

хамон гуна ки гуфта шуд, шеваи ӯ зухд ва муноқиб аст, на мадҳу ғазал. Дар саросари ин девон камтарин мадҳе аз афрод, чуз мадҳи мазҳабии хулафои Фотимӣ, ё васфи зану дилбастагӣҳои одии зиндагӣ дида намешавад. Ҳарчи ҳаст сухан аз хирад аст. Шоир дар оғози қасоидаш тавсифе аз табиат ва сипас шикоят аз сарнавишт ва бевафои дунё дорад ва ранҷҳои худро ба миён овардааст ва он гоҳ ба панду андарз ва насоеҳ мепардозад ва дар ниҳоят ашъорашро бо тамчид аз мустансарбиллоҳ ба поён мебарад. Аммо дар ин қасида Носири Хусрав аз васфи табиат истифода кардааст, то ба мункибат халифаи Фотимӣ расида ва баъд аз он ворида ҷиттаи панду андарз мешавад ва аз гуфтаҳои ибтидоии қасидааш ин ҷо истифода ва матолибро ҷамъ мебандад:

Сар баровар ин доми гунбадро бубин,
Эй бародар, гирдгардон, пурдавом.
В-ин замонро бин, ки чун ҳамчун наҳанг,
Бар ҳалоки халқ бигшодаст – ком.

Носири Хусрав аз таҷрибаи зиндагии гузаштааш василае месозад барои танбех ва барангехтани муҳотаб аз ҷавоби ғафлате, ки бад-он гирифтور аст ва аз сари ҳамдардӣ ва дилсӯзӣ эътироф мекунад, ки ӯ низ, чанд гоҳе асири дунё ва фирефтаи чехраи хандон ва ороштаи ӯ буд, вале сирати чархро дид ва аз ҳоби ғафлат бедор шуд ва роҳашро аз дигарон чудо кард. Девони Носири Хусрав саросар аз панду андарз бар пояи мазҳаб ва ҳикмат аст. Аз пайравии нафс, дурӯғ, риё, хирсу озмандӣ, ҳобу хӯр, дунёпарастӣ ва таҷаммул, такаббур, нодонӣ ва ситам, кори ниҳой мекунад ва зухду тоат, хурсандӣ, фурӯтанӣ, дониш, ҳақиқатҷӯӣ, додгариро ташвиқ мекунад.

Дар абёти баъдӣ аз ин қасида муҳотабро муҳтор медонад, ки кадом гурӯҳро бипазирад ва чун Носири Хусрав ақлгарост ва шиа, пас ҷониби ихтиёрро мегирад:

Гарат хуш омад тариқи ин гурӯҳ,
Пас ба бешармӣ бинех рух чун руҳом...
В-ар бирастӣ чу ман з-эшон тамаъ,
Ҳамчу ман биншину бигсил з-ин лаим...

Носири Хусрав андешаманде аст, ки дар миёни ҷабру ихтиёр, роҳи миёнаро баргузид ва қасонеро, ки гирифтори яке аз ду шудаанд, ҷоҳил мешуморад. Ҳаким Носири Хусрав адолатро мучиби ҳаёт ва зиндагӣ медонад. Ӯ ба пайравӣ аз Имом Алий ақида дошт, ки бо таҳқиқи адолат, муҳаббат, раҳмат ва баракати ҷомеаро фаро мегирад. Меғӯяд:

Ман, ки написандам ҳаме афъоли зишт,
Чуз ба Юмгон кард чун ёрам қиём?
Ба дин машғул гаштам лочарам,
Рофизе гаштаму гумроҳном...
На бубинанд, на бичӯянд чун сутур,
Чашми дилшон чуз либосу чуз таом.

Бо тавачҷуҳ ба шухрати Носири Хусрав дар фалсафа ва ҳикмат ва маҳорати вай дар баҳсу мунозира ва тасаллути ӯ бар улуми мухталиф, пешрафти зиёде дар даъвати исмоилия карда буд. Вале ба сабаби ҳамин масъала ва мунозираҳои вай бо уламои аҳли суннат, бар асари фишори шадиди онҳо ва ба иттиҳомӣ баддинӣ ва пайравӣ аз мазҳаби қараматия ва куфр, илҳод ва рафзу тухматҳои дигар, ки он замон мутаваҷҷеҳи исмоилиён буд, маҷбур ба фирор аз Балх мешавад ва барои дар амон мондан аз таъқиби душманони худ ба Мозандарон, ки қабл аз ин дорои ҳукумати мустақили ший буд ва мардум онро аксаран тамоилоти ший доштанд, паноҳ бурд.

Иттилооти ӯ нисбат ба мазоҳиби қадим, монанди соир мусалмонони амиқе набуда ва нисбат ба соир мазоҳиби аҳли тасаннун ҳам беш аз андоза роҳи таассубро паймуда ва нисбат ба мазоҳиби масеҳӣ ва калимӣ ва зардуштӣ, равиши мулоимтарро пеш гирифтааст ва иллат он буда, ки ӯ ҳуччат ва мубаллиғи мазҳаби шиаи исмоилия буда, нисбат ба мазоҳиби аҳли тасаннун ҳолати хусуматро доштааст. Ҳоло бояд бубинем, ки ҷойи ақл ва илм дар ин қасидаҳои Носири Хусрав дар кучост ва онро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Ин ин қасида аз оғозин бо андеша шурӯъ мешавад ва бо фикрҳои фалсафӣ ва ҳукмӣ идома меёбад:

Дар танӯре хуфта бо ақли шариф,
Ба кӣ бо ҷаҳли ҳасис андар ҳаём.

Носири Хусрав бар ду масъалаи асосӣ таъя кардааст, ки ин ду масъала зербинои илоҳиёти андешамандони исмоилӣ ба шумор меояд. Носири Хусрав ҳамон гуна ки аз зиндагонӣ ва муҳтавои фикрӣ ва дигар китобхояш доништа мешавад, бо фалсафа ошноии амиқе дошта ва чандон дар ин фан мутағоил буда, ки баҳши умдае аз аносири ҳаёли ӯро мафҳуми фалсафӣ месозад ва ин амр дар шеърӣ ӯ ба гунае аст, ки

нишонаи тазоҳир ба фазл ё фалсафанамоӣ нест, зеро вай бе он ки аз мабоҳиси фалсафӣ сухан бигӯяд, дарки маҷоли нишон додани иттилооти фалсафӣ нест, аз қабилӣ авсофи табиат, тасвирҳо ва ҳаёлҳои шоиронае, ки ироа медиҳад, комилан ранги фалсафӣ доранд.

Ҳамчунин, дар низоми фикрии Носири Хусрав нафс нақши муҳимро ифода мекунад ва барои фаҳми ҳарчи беҳтари андешаҳои ӯ дар бораи дигар ҳавзаҳои фикрӣ ва эътиқодияш, дарки ҷанбаҳои муҳталифи нафс зарурӣ аст. Вай диққати зиёде ба баҳс дар бораи нафси кулӣ ва робитаи он бо нафси ҷузъӣ (нафси инсон) пардохта ва робита баъди эъмоли шахс ва нафсу растагорӣ ғояи ӯро баррасӣ намудааст. Ӯ назари касонеро, ки нафсро эътидоли мизоч доништаанд, ба шиддат рад мекунад ва муътақид аст, ки нафс макони суратхост ва бар ин назари худ далели иқома мекунад ва вай мегӯяд: нафс ҷавҳаре аст басит ва рӯҳонӣ ва зинда ба зот ва доништа ба қувват ва фоили таъ, ӯ сурате аст аз суратҳои ақлии фаъол.

АДАБИЁТ

1. Ҳакимӣ Маҳмуд. Дар мадрасаи Носири Хусрав / Ҳакимӣ Маҳмуд. – Техрон: Қалам, 1385. - Чопи дувум.
2. Ҳамидӣ Маҳдӣ. Биҳишти сухан / Ҳамидӣ Маҳдӣ. – Техрон: Пожанг, 1371. – Ҷ.2.
3. Размчӯ Ҳусейн. Инсонии ормонӣ ва комил дар абёти ҳамосӣ ва орифона / Размчӯ Ҳусейн. – Техрон: Амир Кабир, 1375.
4. Муҳаммадризо Шафёӣ Кадканӣ. Суварии ҳаёл дар шеърӣ форсӣ / Муҳаммадризо Шафёӣ Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1383. - Чопи нухум.
5. Гурӯҳи мазоҳиби исломӣ. Маҷмӯаи мақолати исмоилия. – Техрон: Маркази таҳқиқоти адён ва мазоҳиб, 1381.
6. Муҳаққиқ Меҳдӣ. Ҷаҳорумин бист гуфтор / Муҳаққиқ Меҳдӣ. - Интишороти муассисаи мутолиоти илмӣ Донишгоҳи Техрон ва муассисаи байналмилалӣ андешаи тамаддуни исломии Малайзия, 1376.
7. Муҳаққиқ Меҳдӣ. Таҳлили ашъори Носири Хусрав / Муҳаққиқ Меҳдӣ. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1344.
8. Юсуфӣ Ғуломхусайн. Чашмаи рӯшан / Юсуфӣ Ғуломхусайн. – Техрон, 1367. Чопи дувум.

НОСИР ХУСРАВ И ЖАНР КАСЫДЫ

Носир Хусрав в создании своих касид следовал традициям персидско-таджикской поэзии и внес в эту жанровую форму ряд нововведений, благодаря чему его касиды сильно отличаются от касид его современников - поэтов. Носир Хусрав также довел религиозную касиду до совершенства.

В статье на основе изучения касид поэта рассматриваются вопросы заимствования и нововведения в касидах Носира Хусрава В его касидах использовались размеры аруза, общие для арабской и персидской поэзии.

Ключевые слова: касида, Носир Хусрав, религиозно-философские мысли поэта, советы и наставления поэта, религиозные касиды, любовные касиды, исмаилия.

NOSIR KHUSRAW AND THE GENRE OF CASSIDY

Nosir Khusraw in the creation of his qasidas followed the traditions of the Persian-Tajik poetry and contributed to this genre in the form of a number of innovations, so that his kasidy very different from the qasidas of his contemporaries - poets. Nosir Khusraw also brought religious kasida to perfection.

The article based on the study of qasidas of the poet deals with the issues of borrowing and innovations in the qasidas Nosir Khusraw In his qasidas were used the size of the meter, common to Arabic and Persian poetry.

Key words: kasida, Nosir Khusraw, religious-philosophical thought of the poet, the advice and guidance of the poet, the religious Cassidy, love Cassidy, Ismailia.

Сведения об авторе: *Муҳаммад Ҳиммат Қўхсорӣ* - аспирант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А.Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 9155421272, 919-99-09. E-mail kohsarm@yahoo.com

МАСЪАЛАҲОИ ХЕШТАНШИНОСӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ САФАРМУҲАММАД АӢЮБӢ

Темур Ҳафизов

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Худшиносӣ аз масъалаҳои аввалиндараҷа ва ҷовидонии зиндагӣ ҳаст, ки дар ҳама давру замон вобаста ба шароити истиқлолияти миллӣ ба таври нав ба миён гузошта мешавад. Масъалаи худшиносӣ ва дар рӯҳияи худшиносӣ тарбия намудани инсонии даврони истиқлол аз муҳимтарин вазифаи шоир ва масъалаи марказии адабиёт ба шумор меравад.

Ба масъалаи худшиносии миллӣ майли зиёд пайдо намудани шоирони муосири тоҷик самарайи истиқлолияти миллии мост ва имрӯз ҳамин масъала дар бадали бисту се соли истиқлолияти миллӣ дар лирикаи тоҷик ба таври тоза доман паҳн карда, ривоч гирифтааст. Махз ҳамин масъала, яъне худшиносӣ, аз воситаҳои хеле қувват гирифтани фалсафаи шеър ва яке аз қисматҳои муҳими шеъри даврони истиқлол гардид.

Дар мавзеи худшиносӣ аз сарғаи адабиёти навини тоҷик то ба имрӯз намоёнтарин шоирони муосири тоҷик сухан гуфтаанд. Ба қавли адабиётшинос М.Шукуров: «Шоир бояд мутафаккир бошад. Вай бояд ҳамеша дар бораи ҷамъият ва инсон фикр кунад ва натиҷаи ҳамин фикру мулоҳизаҳои дуру дарозро ба ҳукми хонанда пешкаш намояд... Танҳо шоире, ки доираи назараш васеъ ва олами эҳсосоташ пурсарват аст, моҳияти ҳодисаҳои гуногуни ҳаётро дуруст муайян карда метавонад ва шеъри ӯ фикрхоро бедор карда, дилхоро ба ҳаяҷон оварда таҳайюлотро парвоз медиҳад. Ингуна шеър дар зехнҳо ҷой мегирад ва мумкин аст роҳбари ҳаётии бисёр одамон гардад. Агар шеър комилан ҳаёти ва зодаи табиӣ салим буда, аз роҳи фикру ҳисси баланде ба забон омада бошад, бешубҳа дар зиндагии мардум, дар тарбияи фикру ҳисси онҳо амале иҷро хоҳад кард» [5, 22].

Сафармуҳаммад Аюбӣ аз шоирони намоёни адабиёти муосири тоҷик буд, ки тасвири масъалаҳои худшиносӣ дар ашъораш гуногун ва ҳамеша дар тақомули таҳаввул будааст. Ӯ дар даврони Шӯравӣ ва ҷи дар замони Истиқлолияти Тоҷикистон талаботи умумии адабиёт дар ашъори шоир осоре гузоштааст. Дар мисоли ашъори дар рӯҳияи худшиносӣ сароидаи Сафармуҳаммад Аюбӣ метавон, то ҷое, даврони рушд ва роҳи тайкардаи назми муосири тоҷикро муайян намуд.

Дар ин мақола давраи аввали эҷодиёти Сафармуҳаммад Аюбӣ, ки ба солҳои 80-90-уми асри XX рост меояд, мавриди баррасӣ қарор мегирад. Аслан солҳои 80-90-уми асри XX давраи тағйироти муҳим дар тафаккур ва шуури мардум дар масъалаҳои худшиносӣ буд, ки дар адабиёт таъсир ва осори ҳудро гузошт. Шоирони намоёни тоҷик Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулназар, Саидалӣ Маъмур, Мостон Шералӣ, Гулрухсор, Шохмузаффар Ёдгорӣ, Ҳакназар Ғоиб, Ғоиб Сафарзода ва Ҳабибулло Файзулло ба масъалаи худшиносии миллӣ дар шеър даст зада, анъанаи шоирони забардасти тоҷик Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Абдусалом Дехотӣ, Мирсаид Миршакар, Ғаффор Мирзоро дар сатҳи баланд идома доданд.

Силсилаи шеърҳои ба забони тоҷикӣ, Оли Сомон, Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ бахшидаи Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Убайд Рачаб, Мостон Шералӣ, Гулрухсор ва дигарон ба Сафармуҳаммад Аюбӣ манбаи илҳом гардид, ва ӯ дар ин мавзӯ чанд шеъри баландпоя ва муассир эҷод намуд. Агар ба ашъори Сафармуҳаммад Аюбӣ то доманаи солҳои 90-уми асри XX назар афканем, мебинем, ки намоёнтарин шеъри ӯ дар мавзӯи ҳештаншиносӣ шеъри «Худшиносӣ»-и ӯст. Дар ин шеър шоир тавассути киноя, талмех муболиға барин воситаҳои тасвир як масъалаи басо муҳими ҳаёти тоҷиконро мавриди тасвири бадеӣ қарор медиҳад. Дар солҳои 80-90-и асри XX масъалаи ба таъриху фарҳанги миллӣ рӯ овардан ва ба ин восита хонандаро ба огоҳиҷилӣ ва ҳештаншиносӣ даъват кардан зарурати бештаре касб карда буд ва ин ҳолат боиси эҷоди шеъри «Худшиносӣ» гардид.

Маро, рассом, нобино бикун тасвир,
Ки сад айнак барои ман камӣ дорад...
Маро ин дидаи бинои нобино
Аз ин худношиносӣ ғамӣ дорад.
Маро, рассом, нобино бикун тасвир,
Мазори Редакиву Оли Сомонро намедонам,
Ки аз ғафлат шудам банди таносой.
Надонам олами фазли ниёғонам,
Надонам ойини меҳру дилоғохӣ.
Маро, рассом, нобино бикун тасвир,
Маро, рассом, нобино бикун тасвир,
Ғуборе дар сарам, таърихи Кушонро намедонам,
Харобиҳои нақши бурҷи Систонро намедонам,
«Абисто»-рову «Ал-Қонун»-у «Ирфон»-ро намедонам,
Намехонам, намедонам...
Хуросон чист?
Хатлонро намедонам!!!

Маро, рассом, нобино бикун тасвир [3, 5].

Қаҳрамони лирикӣ аз он, ки мазори Рӯдакиву таърихи Кушон, бурчи Систон, Оли Сомон китоби муқаддаси «Абисто», «Ал-қонун» ва «Ирфон»-ро наметоданд, саҳт ранҷур аст ва ҳудро то ҳадди кӯрӣ мазамаат мекунад. Ин шеър, ки аз 49 сатр иборат аст, аз нигоҳи услуб ҳам нисбат ба шеърҳои ҳамон давр гуфта шуда фарқ мекунад. Зеро шоир дар он аз умумигӯӣ ҳазар кардааст, дар масъалаи худшиносӣ ифода ва фикрҳои тозаву конкрет наёфта бошад, аммо онро ба ҳиссиёти баланд басо самимӣ ифода намудааст, ки дили ҳар хонандаро ба вачд меорад ва пайи доништанҳои таърихи ниёгон ҳидоят месозад. Ин қабил шеърҳо хеле самимиянд ва садоқат, меҳру муҳаббати қаҳрамони лирикиро нисбат ба шинохти таърихи гузаштаи халқ нишон медиҳад.

Дар ашъори Сафармуҳаммад Аюбӣ, чун шеърҳои шоирони дигари солҳои 80 ва 90-уми асри XX, масъалаҳои ҳештаншиносӣ ба таври умумӣ дар тасвири шахрҳои бостонӣ, қаҳрамонҳои таърихӣ ва гузаштаи пурифтиҳори миллӣ инъикоси ҳудро ёфтаанд. Масалан, дар шеърҳои «Ба мардуми Кӯлоб», «Фарҳор», «Восеътанем»-и Аюбӣ ифодаҳои «Ту зиндаи болои сари Хулбуки вайрон» [3, 8], «Дар синаи Золи Зар хандид гули қоқу» [3, 10], «Дар набзи мо занад ҳеш зеру мадори Восеъ» [3, 25] хонандаро водор менамояд, ки сари масъалаҳои худшиносӣ ва гузаштаи пурифтиҳори миллии ҳеш ба андеша раваду ҳештаншинос бошад.

Дар нақди шеъри солҳои 70 ва 80-ум барои бархе аз мунаққидон ва файласуфон як «анъана»-е роиҷ гардид, ки шоироне, ки масъалаҳои худшиносиро бо тасвири маҳалли зиндагӣ ва зодгоҳ тавбаъ инъикос мекарданд, «аз фазои танги деҳа берун намеравад» гуфта маънидод менамуданд. Ин фикр дуруст нест, зеро худшиносӣ аз деҳи ҳуд, ба андешаи мо, аз ёдгориҳои таърихӣ атрофи он, аз қаҳрамонони ҳамон маҳалли ҳуд оғоз мешавад.

Файласуфони тоҷик К. Беков., М.Ҳазратқулов ва С.Аҳмадов дар мақолаи «Чанд андеша» қайд намуда буданд, ки: «Дар эҷодиёти шоирони ҷавон ба шеърҳои дучор шудан мумкин аст, ки дар онҳо зодгоҳ, маҳалли зиндагӣ ва ғайра тасвир ёфтаанд. Доираи мавзӯи ин қабил шеърҳо аксаран хеле маҳдуданд, чунки фақат онҳо ба як гурӯҳи одамон, ба аҳли як маҳалли муайян бахшида шудаанд. Васфи маҳал ва мардуми он, ба фикри мо, ба шоирони ҷавон авфпазир нест» [4, 19-20].

Ба қавли мунаққиди барҷастаи рус Л.Аннинский: «Васфи зодгоҳ ҳаргиз «маҳдудият ба ҷою манзили ҳуд» набуда, балки майли мароқи дақику кунҷковона ба ҷой, ба зодгоҳи ҳуд ва мавқеи он дар олами нопайдоканор аст. Маҳз ҳамин ҳудуди байни чизи ҳуд ва чизи умумиинсонӣ, ҳона ва пайроҳаҳои олами бепоён, таносуби «ватани кӯчак» ва Ватани бузургро муайян мекунад» [2, 6].

Дуруст аст, ки таҳқиқи масъалаи худшиносӣ вазифаи файласуфон аст, аммо баррасии ҳамин масъала дар шеър ба он вобаста аст, ки шоирон оҳангҳои фалсафиро дар шеър чӣ гуна эҳсос менамоянд. Аз ин рӯ, ба нуктаи назари файласуфони номбаршуда розӣ шуда наметавонем, зеро шоирон баъзан баландтарин шеър ва ҳассостарин шеърро ба зодгоҳи ҳуд, мардуми пуршарафи маҳалли ҳуд, ки як ҷузъи халқу Ватан аст, сурудаанд.

Ба қавли мунаққиди шеъри муосири тоҷик Ю.Акбаров: «Лоик бе Зарафшон зиндагӣ ва ояндаи ҳудро тасаввур карда наметавонад, зеро вучуди шоир аз ҳар қатра обу қафи реги он таркиб ёфтааст. Меҳри деҳу зодгоҳ, сангу дарёи диёр шоир ва қаҳрамони лирикиро ба корномаҳои тоза дар роҳи ободию саодатмандии халқу Ватан даъвату сафарбар менамояд» [1, 24].

Шеърҳои ба масъалаҳои ҳештаншиносӣ бахшидаи Сафармуҳаммад Аюбӣ ҳам, дар доираи меҳри деҳу зодгоҳ ва шахсиятҳои он бахшида шуда, қаҳрамони лирикиро ба ҳештаншиносӣ ҳидоят менамояд. Мисоли барҷастаи инро метавон дар шеъри «Ба мардуми Кӯлоб»-и шоир дид:

Эй мардуми соҳибхуна,
Эй покии вичдон,
Ту зиндаи болои сари Хулбаки вайрон,
Пояндай чун нахли сари ғӯри ниёгон,
Бар Каъба агар сачда барад аҳли мусулмон,
Ман сачда барам бар қадами мардуми Кӯлоб [3, 8-9].

Сафармуҳаммад Аюбӣ ба мисли дигар шоирони намоёни тоҷик моҳияти ғаболияти ҷамъиятии инсонро, пеш аз ҳама, дар худшиносии ӯ медонад, дар он медонад, ки ҳар фард чи андоза ҳудро шиносад, чӣ андоза ба қадру қиммати инсонии

худ сарфаҳм равад, ба қадри дигарон ҳам мерасад. «Барои мардуми худ шишагар шав, то тамоми умр ба дигарон равшангарӣ бахшида тавонӣ», таъкид кардааст, Сафармуҳаммад Аюбӣ дар шеърӣ «Шишагар»:

...Кушо, эй дӯст, дар дилҳои аҳбоб,
Ба мисли хонаҳои хеш равзан.
Барои мардуми худ шишагар шав,
Ту қалбу дидаҳоро соз равшан [3, 9].

Чи навъе аз баррасии шеърҳои Сафармуҳаммад Аюбӣ, махсусан аз ашъори то солҳои 90-уми асри XX эҷод намудааш, маълум мешавад, шоир дар бархе ашъораш пайваста тағйиру рушд ёфтани масъалаҳои ҳештаншиносӣ ва дунёи маънавии қаҳрамони лирикии худро ба қалам овардааст. Ӯ ҳамвора аз худи қаҳрамони лирикии худ мепурсад, ки кистанду чикораанд ва барои баланд бардоштани масъулияти ҳештаншиносии худ чӣ корхое кардаанд? Дар шеърӣ «Даъват» ҳамватанон ба ҳамнабардиву ҳамқадамӣ дар роҳи ҳештаншиносӣ даъват шудаанд:

Зи як дида ду дида ҳаст бинотар,
Зи як дасти расо сад дасти гиро ҳаст гиротар.
Ба зерӣ як алам бошед,
Бародарҳо, бародарҳои худро ҳамнабарду ҳамқадам бошед.
Уқобе кай ба як боли шикаста мекушояд пар,
Сафар кай мекунад мурғи равшан бе селай ҳампар.
Садой села дар якҷоягӣ будаст бурротар,
Дар ин парвози воло ҳамрадаф монанди ду боли хумо бошед.
Бародарҳо, бародарҳои худро мутакко бошед [3, 23].

Агар ба чунин шеърҳо назар афканем, мебинем, ки Сафармуҳаммад Аюбӣ на танҳо дар тағйир додани шакли зоҳирии шеър, инчунин дар бозёфтҳои мазмунӣ тоза, дар ифода кардани ҳисси ҳештаншиносии қаҳрамони лирикии хеш кӯшидааст. Ҳамин гуна бозёфтҳоро дар мазмунӣ рубоӣҳои шоир дар мавриди масъалаи ҳештаншиносӣ ва ватанхоҳӣ низ дарёфт кардан мумкин аст. Бояд гуфт, ки рубоӣ ҳамчун як жанр имкониятҳои калони бадеиро дар худ дорост ва барои ҳалли вазифаҳои ғоявӣ бадеӣ хизмат карда метавонад ва ба дили хонанда тезтар ҷо мешавад. Бинобар ин, дар солҳои 80-90-уми асри XX дар эҷодиёти Лоик, Мостон Шералӣ, Ҳабибулло Файзулло, Гулназар, Гулрухсор анъанайи рубоӣгӯӣ хеле авҷ гирифта, дар он мавзӯҳои ҳештаншиносӣ ва ватанхоҳӣ барҷаста инъикос гардида буданд. Сафармуҳаммад Аюбӣ низ анъанайи Абулқосим Лохутӣ ва Муҳаммадҷон Раҳимиро дар эҷоди рубоӣю дубайтӣ идома додааст ва дар рубоӣҳои хеш дар ҷаҳор мисраъ як фикри амиқӣ ҳештаншиносӣ ва ватанхоҳиро ба санъати зебо ифода намудааст:

Бе ёди Ватан сафарнасибе набувад,
Бе меҳри Ватан марди ҳабибе набувад.
Садсола агар раҳаш бувад, дар назарам,
Ќуз роҳи Ватан роҳи қарибе набувад [3, 76].

Дар поси Ватан ситода ҳар рӯзу шабам,
Осудагии хоки Ватанро талабам.
Гар пашша зи сарҳадаш занад пар, шунавам,
Дар сарҳади ӯ мисоли тори асабам [3, 77].

Ҳамин тавр, дар мисоли шеърҳои то солҳои 90-уми асри XX, дар мавзӯи ҳештаншиносӣ бахшидаи Сафармуҳаммад Аюбӣ хулоса метавон кард, ки ӯ ба ҳайси як шоири баркамол дар инъикоси масъалаҳои ҳештаншиносӣ, баёни муҳаббати қаҳрамони лирикӣ ба Ватан, роҳу услуб ва воситаҳои нави образофариниро ҷустуҷӯ намудааст.

Муҳимтар аз ҳама он аст, ки шеърӣ Сафармуҳаммад Аюбӣ образноку таъсирбахш аст, тамоми силсилаи шеърҳои ба мавзӯи ҳештаншиносӣ бахшидаи шоир як лиризми пурқувват ва ҳаяҷоноварро фаро гирифтааст, ки дили хонандаро тасхир сохта, ӯро ба роҳи ҳештаншиносӣ ва масъулияти бузурги ифтихори миллӣ водор менамояд. Сафармуҳаммад Аюбӣ аз қадамҳои аввал, аз нахустин шеърҳои ӯ, ки дар матбуоти даврӣ ва маҷмӯаҳои ашъораш то солҳои 90-уми асри XX ба таърифи расидаанд, ба ҳайси як суҳанвари комил ва вассофи таърихи халқу Ватан дар адабиёти муосири тоҷик шинохта шуд.

АДАБИЁТ

1. Акбаров Ю. Қисмати инсон ва қисмати шеър / Ю. Акбаров. - Душанбе: Дониш, 1980.
2. Аннинский Л. Мой дом и мой мир / Л. Аннинский // Чувство Родина в современной лирике. - Литературная газета, 1970. - 1 июл.
3. Сафармухаммад Аюбӣ. Фалаки роғӣ / Сафармухаммад Аюбӣ. - Душанбе: Адиб, 1990.
4. Беков К. Чанд андеша / К. Беков, М. Ҳазраткулов, С. Аҳмадов // Садои Шарқ, 1975. - №12.
5. Шукуров М. Сухан аз лирика ва мазмуни ҳаётии он / М. Шукуров // Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик. - Душанбе, Ирфон, 1970.

ВОПРОСЫ САМОПОЗНАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ САФАРМУХАММАДА АЮБИ

Автор статьи указывает, что произведения Сафармухаммада Аюби отражают проблемы самопознания человека. Они знакомят с явлениями и фактами художественного отображения действительности так, чтобы люди сами могли создавать эти факты и новые образы.

Вместе с тем, автор отмечает, что самое важное то, что стихи Сафармухаммада Аюби очень образные и впечатляющие. Они каждого читателя направляют в нужное русло для определения своей национальной гордости.

Ключевые слова: стих, самопознание, тема, лирика, современная литература, лирический герой, Сафармухаммад Аюби, современное таджикское стихотворение.

QUESTIONS OF SELF-KNOWLEDGE IN THE WORKS OF SAFARMUHAMMAD AYUBI

Competitor of chair of Tajik literature of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy
Author of the article indicates that the works of Safarmuhammad Ayubi reflect the problem of humanity self-knowledge. They introduce with the facts and phenomena of artistic image of reality so that the people themselves can create these facts and new images.

However, the author notes that the most important thing is that the poems of Safarmuhammad Ayubi are very imaginative and impressive. They direct each reader the right direction to define their national elate.

Key words: verse, self-knowledge, theme, lyrics, modern literature, lyrical hero Safarmuhammad Ayubi, modern Tajik poems.

Сведения об авторе: *Темур Хафизов* – соискатель Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни

ХУРШЕД ВА ИНСОННАМОЙ ДАР «КАШФ-УЛ-ЛУҒОТ ВА ИСТИЛОҲОТ» - И СУРИ БАҲОР

Насрин Қосимӣ Тахта Чӯб

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Хуршед ин гӯйи заррин ва оҳуи тезпойи фалак аз дер боз миёни милали мухталиф муқаддас буд ва ақоиди гуногун дар иртибот бо ӯ вучуд дорад. Ӯ аз замони бисёр қуҳан мавриди таваҷҷуҳи ориёӣ буд ва пеш аз Зартушт эронӣ ва ҳиндӯвон барои он эҳтирому арзиши волое қоил буданд ва ақида доштанд, ки Оғтоб ҷашми осмон ва раъд писари он аст. Ончунон ки менависанд, баъзе ақвом онро ба унвони Худо мепурсиданд. Дар Авасто омада ситоиши хуршед баробар бо ситоиши хуршед аст.

Ситоиши хуршед пайдорӣ дар баробари бадихо ва палидихоро ба ту арза мекунад ва ҳар кас хуршедро ситоиш кунад, Аҳурамаздоро ситуда, касе, ки хуршеди ҷовидона, роҷуманди тезасбро биситоёд, пайдорӣ дар баробари торикиро пайдорӣ дар баробари тирагии дев офаридаро, пайдорӣ дар баробари дуздон ва роҷзанонро, пайдорӣ дар баробари ҷодувон ва парӣёнро ва пайдорӣ дар баробари маршун (деви завол ва нобудӣ) чунини касе аҳурамаздоро меситоёд, равони хешро меситоёд ва ҳама Яздон менуе ва ҷаҳонро хушнуд мекунад [2, 324, фикраи 4]. Дар миёни ақвом ва милали бостонии ҷаҳон низ эҳтиром ва таваҷҷуҳ ба хуршед ривҷ дошт. Сумериҳо ва бобулиён худро офтобро «шамш», мисри бостон, ҳинди бостон «сураё» ва юнони бостон «ҳалиюс» меғуфтанд [1, 641]. Катз Ёмини юнонӣ менависад: «Эронӣ ба хуршед савганд ёд мекунанд». Дар таъйиди гуфтаи Катз ёмин бояд мутазаққир шуд, ки ҳанӯз дар баъзе аз рустоҳои Эрон ҳуссан манотиқи бахтиёри нишин бо таваҷҷуҳ ба мавқеати шаб ва рӯз ба хуршед, моҳ ё оташ савганд ёд мекунанд. Мардуми қадим эътиқод доштанд, ки хуршед ва моҳ фарзандони худо ҳастанд ва шаб ба хонаи худ бармегарданд. «Кӯҳи Албурз перомуни ҷаҳон, кӯҳ тирагӣ миёни ҷаҳон аст ва хуршед чун афсаре перомуни ҷаҳон дар гардиш аст, ки ба поки бар кӯҳи Албурз ва перомуни тирагӣ боз мегардад. Хуршед ҳар рӯз ба раванне дар ояд ва аз он берун равад» [1, 102].

Қавми моё, ки барои нахустин бор дар Амрикои Марказӣ ва шаҳри сангӣ тану туху Окон дар ҳудуди соли 100қ.м. зоҳир шуданд (пештар қисматҳои ин тамаддуни азим дар ҳудуди соли 700 милодӣ аз байн рафт). Зиндагии моёҳо бо марказияти нучум, риёзиёту ҳатто муҳосиботи замониву тақвими поярезӣ шуда буд ва ба дониши зиёд ва зиндагии фарҳангӣ болоиё расида буданд, хуршед аҳамият ба сазое дар муҳосиботи онон дошт ва тайи ойини ҳосе ибодати хуршед ба анҷом мегирифт.

Дигар номҳои хуршед шомили офтоб, хур, шамс, хур, зако, шер, шед, меҳр, юҳ ва...аст, аз назари танчим ҷойи ӯ дар фалак ҷаҳорум аст ҳонаи ӯ асад ва микдори масоҳати ӯ 160 чанд бор ҷирми замин аст зеро замин меравад, замин болои вай мебошад.

Меҳрро фарсах бувад шашсад ҳазору чорсад,
В-он камарро рӯй карда роҷаи шашсад ҳазор.

Номҳои хуршед: хуршед исми ҳос, номи яке аз яздини ойини зардуштӣ аст ва бо маънии курси хуршед ва кураи офтоб аст. Сурати авастии он хури ҳашят ва дар паҳлавӣ хуршет ва дар форсӣ хуршед гуфта мешавад.

Офтоб. Исми ҳос ва сода, дар паҳлавӣ офтоб буда. Дар фарҳангҳо омада, ки ин вожаи мураккаб аз ду ҷузъи **оф+тоб** ташкил шуда, ки оф ба маънии меҳр ват об ба маънии фуруғи рӯшноӣ аст. Онандроҷ менависад, ки ин вожа дар асл обтоб буда, гармкунандаи об ва бар асари ибдол «б» ба «ф» бадал шудааст ва ҷамъи он офтоб бошад ва ин байтро зикр кардааст:

«Ҳаёти нуронӣ аз фарри ибодат,
Ки ғӯйи офтоб онанд ва моҳон».

Тавзеҳ ин ки офтоб исми ҳос аст ва ҷамъ баста намешавад, магар ин ки ба маънии мисл ва монанд бошад ва бар гуна ва навъе далолат кунад. Имрӯз ин вожа сода ва исми ҳос шинохта мешавад. Меҳр дар Авасто ва дар катибаҳои подшоҳони ҳахоманишӣ мисро (mithra) ва дар санскрит митра (mitra) омада ва дар паҳлавӣ мисра шуда ва имрӯз меҳр мегӯянд. Дар Авасто меҳр ҳудои фуруғ ва рӯшноӣ аст. Аҳурамаздо ба Зартушт мегӯяд: Бад-он ҳангом ки ман меҳри фароҳи ҷарогоҳро ҳастӣ бахшидам, ӯро шоистагӣ ситоиш ва барозандагӣ ниёиши баробар бо худ - ки Аҳурамаздоем, биефаридем [2, 353 / фикраи 1]. Меҳри фароҳи ҷарогоҳро меситоем, ки сарзаминҳои эрониро хонумони хуш ва саршор аз созиш ва оромиш бахшид [2, 354, фикраи 4].

Дар Авасто ӯ нахустин язди менуӣ аст, ки пеш аз дамидани хуршед ҷовидона тезасб бар фарози кӯҳи Албурз меояд ва шабҳангоми ба ҳамроҳии хуршед ба ҷанг бо девон мепардозад. Баъдҳо ин вожа ба хуршед итлоқ шуд ва ҷун дар қадим ба меҳр савганд ёд мекарданд, кам-кам савганд ёд кардан ба хуршед ривҷ пайдо кард ва номи меҳр бо хуршед як ва ҳамсон шуд.

Хур дар паҳлавӣ хури ҳашят буд, ки бо мурури замон қисмати дувум, яъне «ҳашят» ҳазф ва танҳо хур итлоқ мешавад.

«Бод то бар сипеҳр тобад хур,
Дӯстат шоду душманонат кӯр» [14].

Шед сифате аст барои хуршед ба маънии фуруғ ва рӯшноӣ ва аммо баъдо бар худ хуршед итлоқ шуд.

«Чу сар барзад аз бурҷи хуршед шед,
Шаби тирагун гашта рӯзи сапед» [7].

Дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» ба ду номи арабӣ зикр ва шамс низ ишора мекунад. Зикр ба маънии хуршед ва дар байти зер ибни зикр киноя аз бомдод аст.

«Зи баҳри ҳашмат ӯро шудааст дар шаб ва рӯз,
Банот ал наъш парастор ва банда ибни зикрош» [4, 316].

Дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» таркибот ва киноёти бисёре дар бораи хуршед оварда шуда ба гунае ки болотарин басомадро нисбат ба соири истилоҳоти нучумиро дар ин фарҳанг доро мебошад ва ин нишондиҳандаи аҳамият ва арзиш ва ҳамҷунин муқаддас будани хуршед аст.

Дар ин пажӯҳиш ҷинсияти хуршедро аз назари танчим ва шеърӣ шуаро баён мекунем: ахтаршиносон ва мунаҷҷимон аҳкоми хуршед, муштарӣ, миррих ва зухалро нар медонанд, моҳ ва зухаро мода ва уторудро хунсо (на нар на мода). Дар забони арабӣ хуршед муаннаси самоъ аст, аммо шоирон гоҳ онро музаккар донистаанд, ва дар ашъори худ онро хусрав, шоҳаншоҳ ва солор хитоб мекунанд, тавсиф мекунанд. «Дар ховари наздик дар даврони бостон ғолибан барои шоҳ қоил ба улӯҳият буданд ва шахсияту нақши ӯро ҳолае аз устура фаро мегирифт император Юлиёнусро хуршедро ба унвони подшоҳи гетӣ ситоиш мекард» [7, 205].

Мисриёни қадим муътақид буданд, ки шоҳ вижагии худой дорад ва писари руъ (худой хуршед) мояи суббот ва амният аст ва яке аз вазоифи ӯ таъмини таволии дуруст фусул аст. Дар Байнаннахрайн мардум муътақид буданд то дар рӯйдодҳои кайҳонӣ ширкат надошта бошанд, баҳои ҳаёт тазмин намешавад, воситае миёни инсон ва худоён ниёз буд ва эътиқод доштанд, ки шоҳ чунин нақш бар уҳда дорад. Дар давраи сосонӣ барои шоҳон улӯҳият қоли буданд, ононро бародарони хуршед ва моҳ ба шумор меоварданд ва худо меномиданд [10, 151-153].

Хуршедро ба чанд далел подшоҳи сайёрот медонанд, яке ин ки рӯшноии рӯзро ба мо арзонӣ ад ва гардишу масираш дар мант-ал-бурҷсабаби дигаргунии фаслҳо мешавад ва дигар ин ки ҳаракоти сайёротро ба фармони хуршед аст, утору два зухра ҳеҷ гоҳ аз перомуни хуршед дурр намешавандва агар дурр шаванд бедаранг бармегарданд, сайёрооти улие низ чун бо хуршед фосилаи зовияи муайян пайдо мекунад, аз ҳаракот боз меистанд ва сипас бо ҳаракати маъкус ба сӯи ӯ бозмегарданд [7, 206].

Хуршед шоҳи сайёрооти ҷаҳон мавриди эҳтиром аст, ҳангоме ки ӯ рӯй нишон медиҳад, лашкариёнаш аз бим сар фуру мебаранд. Ӯ подшоҳи било фаслу берақиби осмон аст. Меҳрдод Баҳор менависад: «Дар асотири Эрон моҳ ва хуршед шахриёри рӯшанон буданд» [1, 99].

Дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» низ ин сифати хуршед бо таркиботе чун шоҳи сайёрот [7, 532] ва ё хусрави анҷум баён мешавад.

«Шаҳриёро фалак ба коми ту бод,

Шоҳи сайёрагон гуломи ту бод».

Ӯ подшоҳи било фасли осмон аст ва бар арикеи осмон таъя зада. Сури Баҳор дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» подшоҳии ӯро бо таркиботе чун шоҳи фалак [7, 548], шоҳсавори фалак [7, 537], шоҳи хирғоҳи мино [7, 529], шоҳаншоҳи жанду осто [7, 529], подшоҳи Чин ё Хутан [7, 160] ба тасвир мекашад.

«Моҳ ба моҳ мекунад шоҳи фалак кадеварӣ,

Олами фоқа пардари тӯша диҳад тавонгарӣ» [4, 600].

Ба эътибори ин ки Нимрӯз минтақаи ҳора аст ва офтоб дар он ҳамеша дар авҷ буда ва ҳаво ба шиддат гарм аст. Хуршед шаҳи Нимрӯз «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» [7, 543] ҳонда мешавад, ки дар ин фарҳанг киноя аз паёмбари акрам (с), Рустами дoston ва ҳар кӣ подшоҳи Сиистон бошад, зикр шудааст. Дар байти зер манзур хуршед аст:

«Дар нафаси обод дами нимсӯз,

Садрнишин гашта шаҳи Нимрӯз» [8, 257].

Хочу дар байти зер дар як занҷирае таносуби хуршедро тавсиф мекунад, аммо бо илҳом таносуби зебо Деви сапед ва Мозандарон, тадоикунандаи ҷанги Рустам бо Деви сапед аст.

«Деви сапед буд сапеда, ки чун бирои над 3-ӯ шоҳи Нимрӯз ба Мозандарон ҷарх». Ҳамчунин дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» ба тулӯи хуршед аз ҷониби Шарк ишора мекунад ва онро шоҳи машрик ва хусрави ҳовар тавсиф мекунад.

«Шоҳи Машрик офтоби гавҳари баҳромӣён,

Субҳи одил аз машрик ин хонадон ангеҳта» [4, 533].

Хуршед рабу подшоҳ се бурҷи ҳамал, асад, қавс аст. Ба ҳамин далел ӯро шоҳи мусалласӣ ё шоҳи мусалласбуруҷ гуянд [4, 534].

«Тахти ту дар мураббаъи аршию каъбай кунад,

Шоҳи мусалласӣ аз он к- аҳтару ҷарҳи ҷанбарӣ» [4, 593].

Муқарар ҳукумат ин подшоҳи фалаки ҷаҳорум аст ва ба ҳамин далел ӯро Хусраи ҷорумсарир [7, 351] лақаб додаанд. Дар фарҳанги «Онандроҷ» ва «Анҷуманоро» ин таркиб ба сурати хусрави ҷоруми иқлим омада:

«Ҳайбату рои туро ҳаст раҳиму раҳӣ,

Хусрави ҷоруми сарир, шаҳнаи панҷум ҳисор» [7, 253].

Хуршед чун подшоҳон тоҷ бар сар дорад, аммо шуаро гоҳ ба ҷойи тоҷ моҳу хуршедро дуқаладор гуянд.

Дар ҷопи сангини (Кашф-ул-луғот ва истилоҳот) имлои дуқаладор [7, 392] омада, ки саҳв аз котиб аст. Дар нусхаи хаттӣ ва соири фарҳангҳо дуқаладор ё дуқалавор зикр шуда. Низомӣ дар байти зер моҳу хуршедро дуқалавор тавсиф мекунад ва меғӯяд:

«Осмон қабои шабу рӯзро аз порҷаи сафеду сиёҳ буриду аз ҳар қадам қалаворӣ (ба андозаи як қалла) бардошт. Ҳеҷ қабое набурид осмон, То ду қалавор набурд аз миён» [8, 424].

Дар байти дигар аз таркиб истифода мекунад (ду қаладор).

«Кард қабо чубаи хуршеду моҳ,
3-ин ду каладор сапеду сиёх» [8, 160].

Гоҳ ўро солори ҳафт хирвор кӯс [7, 351] мегӯянд. Деххудо менависад, солори паҳлавва позанд ҳам решаи сардор, бо мурури замон «д» афтода ва «р» ба «л» табдил шуда, аз лиҳози луғавӣ ба маънии рӯйид, меҳтар, пешво омада.

Хирвор исми мураккаб (хир+бор ё вор) буда, ба маънии бузург низ меояд. Ин таркиб дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» ба шакли солори ҳафт дар кӯс омада, аммо дар нусхаи хаттии ҳамин фарҳанг ва ва дигар фароҳангҳо ба сурати солори ҳафт хирвор кӯс зикр шуда:

Солори ҳафт хирвор кӯс,
Баровард бонг аз гулӯи хурӯс [14, 197].

Ў подшоҳи осмон аст ва бо ханчари зарини худ як тана бар осмон метозад ва теғзани осмон аст [7, 88].

Теғзани осмон, хоки сияҳпӯшро,
Кард мунаввар чу рӯй, роизани шаҳриёр [4, 251].

Хуршед ва арӯс: шуаро гоҳ хуршедро аз назари зебӣ ба арӯс ташбеҳ мекунанд, ки ёдовари касоне аст, ки ба кешимеҳр мепайванданд. Дар ин марҳила ташрифёфтагон ҳафт марҳиларо пушти сар мегузаронанд, ки намое аз суъуди рӯҳ аз миёни осмонҳост, ки аз пойинтарин марҳала иборатанд, аз калоғ, арӯс, сарбоз, шир, порсӣ, пайки хуршед ва падар, ки тадоъикунандаи арчи рӯҳ аст ва марҳалаи дувумёдовари пайванд бо ойини кешу меҳр аст. Гӯйи хуршедарӯсе аст, к ибӯ ним танай зард ва кӯтоҳе, ки наворҳои сурхӣ дошта, ба издивоҷи кешу меҳр дармеояд [1, 134-135].

Дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» таркиботе чун: арӯси нӯҳ фалак [7, 32], арӯси рӯз [7, 20] ва арӯси чарх [7, 341] киноя аз хуршед аст. Ин истилоҳот дар нусхаи хаттӣ киноя аз офтоб ва дар чопи сангӣ киноя аз офтобу моҳтоб аст, ки таъбири чопи сангӣ дурусттар аст.

«Шаби фарруҳ чу шаб оғоз кардӣ,
Арӯси рӯз парда соз кардӣ» [3, 139].

Таркиби **арӯси чарх** дар байти зер бо таваҷҷуҳ ба мисраи дувум киноя аз хуршед аст.

«Намози шом зи саҳни фалак намуд маро,
Арӯси чарх, ки бинхуфт рӯй дар ховар» [3, 24].

Дар байти зер арӯси сипеҳр тавсифи моҳ аст.

«Арӯси сипеҳр чу кард ошкор,
Рух аз калаи сабзи гавҳарнигор» [3].

Маъмулан моҳро арӯси шаб ва хуршедро арӯси субҳ мегӯянд:

«Бикуш чароғ, ки хоҳад арӯси шаб хилват,
Бикун намоз, ки дорад хуршеди субҳ ово» [6, 24].

«Баромад дудӣ аз машрик ба як даст,
Арӯси субҳро зевар алам баст» [5].

Хар гоҳ ба сурати чамъ, яъне «арӯсони чарх» ё «ҳафт арӯс» оварда шуд, манзур ҳафт сайёра аст, ки аз назари кудамо шомил моҳу хуршед низ мебошад.

«То арӯсони чарх агар як роҳ,
Дар арӯсии ман кунанд нигоҳ» [15, 1].

«Ин номаро чу занад мачус,
Чилва 3-ин додам ба ҳафт арӯс» [9].

Хуршед бар ҷойгоҳҳое чун Хуросон то Чин далолат дорад. Ба ҳамин далел ўро бонуи Чин [7, 160] ё Хутан гӯянд:

«Мева чу бонуи Чин, дар паси ҳиҷлаҳои зар,
Зоғ чу ходими ҳабаш пеш давон ба ҷокарий» [7, 602].

Гоҳ лақаби хотун ба ў медиҳанд. Дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» хотуни фалак [7, 363] кинояҳо аз зухра ва хуршед омада, вале бархе фарҳангҳо, аз ҷумла, «Бурҳон», «Онандроҷ» ва «Баҳори аҷам» киноя аз моҳ, зухра ва хуршед зикр мекунанд. Агар хотуни фалак ба сурати муфрад оварда шавад, бо таваҷҷуҳ ба қароине, ки дар ашъор вучуд дорад, киноя аз моҳ, хуршед ва ё зухра аст. Дар байти зер бо таваҷҷуҳ ба вожаҳои хунёгарон, зеру бам киноя аз зухра аст. «дар ҳалқаи хунёгарони базмат хотуни фалак зеру бам гирифта» [3, 439] гоҳ таркиботе чун ду хотун [7, 407] в аду хотуни биниш [7, 396] киноя аз офтобу моҳ омада, аммо дар дигар

фарҳангҳо ду хотуни биниш танҳо киноя аз мардумакӣ чашм аст ва ишораеба моху хуршед надорад. Дар байти Хоқонӣ киноя аз моху хуршед аст.

«Бад-ин ду ходими чолоки румиву ҳабашӣ,
Дирам харид ду хотуни дарғаҳи санҷоб» [4, 78].

Дар байти зер хотуни яғмо манзур аз хуршед ё моҳ аст [7, 341]

«Чу хотуни яғмо ба халҳоли зар,
Зи хирғаҳи халхал баровард сар» [14].

Агар ба сурати чамъ бошад, ишора ба ситорағони сабъа аст, ки тибқи ақидаи қудамо шомил хуршеду моҳ низ ҳаст.

«Бубин тутуқи бартар за ҳафт қалъа,
Бубин ҳафт хотун бартар аз чор момо» [4, 89].

Хуршед ва шохид. Ў мазҳари зебоие аст ва либосе аз зар бар тан дорад ва бо зебоии худ ба осмон ҷилваву шиква мебахшад ва лақаби шохид гирифта. Шохид доро ду маъно аст. Маънои аввал гувоҳу нозир ва маънои дувум ба маънии зеборӯ ва мутлақ маъшукро гӯянд, ки ҳар ду аз сифоти хуршед аст. Ба ҳамин асос дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» бо таркиботе чун шохиди зарбофтпӯш [7, 543] ва шохиди торам [7, 548] тавсиф шуда.

«Чехраи он шохиди зарбофтпӯш,
Аз ниқоби парниён омад бурун» [4, 643].

«Шохиди торуми фалак раст зи деви ҳафтсар,
Рехт ба ҳар дариҷае оқчазарри Шуштаре» [7, 582].

Хуршед ва турк: гоҳ лақаби турк ба ў медиҳанд. Вожаи турк ба ду маъност: як маънои маъруф ҳамон қавми турк аст, ки дар ғорат ва чаповул забонзади хоссу ом буданд ва дигар турк ба маънии зеборӯй ва ба маънии мутлақ маъшук аст. «Ҳамчун турк рамзи сапедӣ ва сурхиву маънавият ва зебоӣ аст» (Фарҳанги ишорот, 269). Дар «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» ду таркиб, турки фалак ва турки султон шиква, киноя аз офтоб омада. Дар байти зер киноя аз хуршед аст.

«Турк фалаки говро бар сари гардун бибаст,
Қард нидо дар ҷаҳон, ки ба сафар меравад» [11, 358].

Ин лақаб ба миррих низ дода шуда, ў ҷангҷӯ ва хунрез аст ва бар пешаҳое чун дуздӣ, роҳзанӣ ва азобу қуштан далолат дораду бар ғуруҳи мардумоне чун осӣён, ҷангҷӯён, сипоҳон ва аз ҷамоат беруншудагон далолат дорад, онро ба турк ташбеҳ қардааст.

«Гуфти бо ҷашмони ту турки фалак,
Бандаи хунрези ҳиндуи шумост» [11].

Агар ба сурати чамъ оварда шавад (туркони шарқ) манзур сайёрооти сабъа аст, ки шомил хуршеду миррих низ ҳаст.

«Дар гушода дидаам, хиргоҳи туркони фалак,
Моҳро баста, миёни хиргоҳсон овардаам» [4, 340].

«Шаб, ки туркони ҷарх кӯч кунанд,
Қорвони ҳаёт бар ҳазар аст» [4, 108].

Ҳамчунин дар танҷими хуршед бар ҷойгоҳҳое чун кӯҳи Лубнон далолат дорад ва ба ҳамин илал хуршедро бо лақаби «зоҳиди кӯҳ» [7, 473] тавсиф мекунанд. Дар бовари мардуми бостон кӯҳҳое, ки ду қулла доранд, ҷойгоҳи яздон ва шамсанд. Мардуми Сумар ва Чин муътақид буданд, ки ҷойгоҳи моху хуршеданд. Ҳамчунин ба ақидаи қудамо кӯҳи маъдан қоинот ва ҷавоҳирот аст тобиши офтоб низ бар санҷои онҳоро ба тилло табдил мекунад. Хуршед аз пушти кӯҳ тулӯъ ва ғуруб мекунад. Асосан кӯҳ бо илҳами вачҳӣ марбут аст [13, 946].

«Аз қифоли хум меронад хун,
Ташти зарин зи осмон берун фитод.
Зоҳиди кӯҳ остине барфишонад
З-ӯ калиди қонситон берун фитод» [4, 636].

Хуршед ошпази табиат аст. Бо вуруди хуршед ба бурҷи барра (ҳамал) ҳама ҷиз пухта мешавад. Таркиби кинояи «матбаҳи боғ» [7, 264] ҳарорати хуршедро ба тасвир мекашад.

«Он матбаҳии боғ ниҳад ҷашм бар бара,
Ҳамчу бара, ки ҷашми маръо барафканад» [7, 194].

Мардуми қадим ба падидаҳои табиӣ, чун моҳ, хуршед ва ситорагон ба дидаи эҳтиром менигаристанд ва онҳоро соҳиби рӯҳ медонистанд ва гоҳ онҳоро

мепарастиданд, ки дар байни ин сайёрооти осмонӣ хуршед беш аз дигар сайёрот қобили эҳтиром ва парастии буд.

АДАБИЁТ

1. Баҳор Меҳрдод. Пажӯиш дар асотири Эрон / Баҳор Меҳрдод. – Техрон: Нашри китоби гузида, 1391. – 507 с.
2. Ҷалили Дӯстхоҳ. Авасто / Ҷалили Дӯстхоҳ. – Техрон: Марворид, 1386. – Ҷ.2. – 1206 с.
3. Девони Анварӣ / Бо эҳтимоми Муҳаммадтақии Мударрисӣ Разавӣ. – Техрон: Интишороти илмӣ-фарҳангӣ, 1372. – Ҷ.2. – 1178 с.
4. Девони Ҳоконӣ / Виростор Казозӣ доктор Мир Ҷалоли Аладин. – Техрон: Нашри марказ, 1375. – Ҷ.2. – 1406 с.
5. Деххудо Алиакбар. Луғатнома. Бо сарпарастии доктор Муин ва доктор Сайид Ҷаъфарӣ Шаҳидӣ бо қалами гурӯҳе аз нависандагон / Деххудо Алиакбар. – Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1373. – Ҷ.14.
6. Девони Рашидаддини Ватвот. Сайид Нафисӣ. – Техрон: Интишороти китобфурӯши боронӣ. – 725 с.
7. Сури Баҳор Абдурраҳим. Кашф-ул-луғот ва истилоҳот. Дар ду ҷилд / Сури Баҳор Абдурраҳим. – Лакхнав: Муншӣи лули кишвар, 1317 қ. - Чопи сангӣ. – Ҷ.1. – 1025 с.
8. Шарафномаи Низомӣ / Бо кӯшиши Пажмон Баҳтиёрӣ. – Техрон: Пагоҳ, 1370. – 336 с.
9. Шамисо доктор Сирус. Фарҳанги ишороти адабиёти форсӣ / Шамисо доктор Сирус. – Техрон: Шобак, 1377.
10. Афиғӣ доктор Раҳим. Асотири фарҳанги эронӣ дар навиштаҳои паҳлавӣ / Афиғӣ доктор Раҳим. – Техрон: 1374. – 660 с.
11. Ҷазалиёти Шамс / Бадеъуззамон Фурӯзонфар. – Техрон: Интишороти офсет, 1345. – 1570 с.
12. Фарҳанги дастури Фозил / Ба эҳтимоми доктор Назир Аҳмад. – Техрон: Интишороти Бунёди фарҳанги Эрон, 1352. – 262 с.
13. Фарҳанги ишороти адабиёти форсӣ / Шамисо доктор Сирус. – Техрон: Интишороти Шобак, 1377.
14. Низомӣ. Иқболнома. Ба кӯшиши доктор Сайид Ҳамидиён / Низомӣ. – Техрон: Интишороти Қатра, 1376. – 299 с.
15. Низомӣ. Ҳафт пайкар. Тасҳеҳи Ҳасан Ваҳиди Дастгардӣ / Низомӣ. – Техрон: Интишороти Шобак, 1376. – 297 с.

ОПИСАНИЕ СОЛНЦА В «КАШФ-УЛ-ЛУГОТ ВА-Л-ИСТИЛОХОТ» («ИЗОБРЕТЕНИЕ ЯЗЫКА И ТЕРМИНОВ») СУРИ БАХОР

Таджикско-персидская лексикография имеет богатую историю и количество только важнейших классических толковых словарей исчисляется десятками. Статья посвящена изучению и описанию слова *солнце* в средневековом толковом словаре таджикско-персидского языка «Кашф-ул-лугот ва-л-истилохот» («Изобретение языка и терминов») Ахмада Сури Бахори, который является ценным и уникальным источником для познания историко-культурного прошлого ираноязычных народов.

Ключевые слова: лексикография, таджикско-персидская лексикография, «Кашф-ул-лугот ва-л-истилохот» («Изобретение языка и терминов») Ахмада Сури Бахори, термины, описание солнца в словаре.

DESCRIPTION OF THE SUN IN "UP KASHF-UL-LUGAT WA-L-ISTIRAHAT" ("THE INVENTION OF LANGUAGE AND TERMS") ZIFF SURI

Tajik-Persian lexicography has a rich history and a number only the most important classical dictionaries tens the Article is devoted to the study and description of word sun in medieval explanatory dictionary Tajik-Persian language "up Kashf-ul-lugat WA-l-istirahat" ("the Invention of language and terms") of Ahmad Suri Bahori, which is a valuable and unique source for understanding the historical and cultural past of the Iranian-speaking peoples.

Key words: lexicography, Tajik-Persian lexicography, "up Kashf-ul-lugat WA-l-istirahet" ("the Invention of language and terms") of Ahmad Suri Bahari, terms, description of the sun in the dictionary.

Сведения об авторе: *Насрин Косими Тахта Чуб* – аспирантка Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ САБКИ АДАБИИ ШУАРОИ МОВАРОУННАҲР ДАР АСРИ XVI

Ҷ. Фафурова

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Дар сабки ашъори адибони Мовароуннаҳри ин мактаи таърих аглаб таъсири ду сабк-равиши Ҳиндӣ ва сиёки шуарои садаҳои XIII-XIV (ироқӣ) дар омезиши унсурҳои услуби хуросонӣ мушоҳида мешаванд.

Зотан сабке нест, ки бидуни таъсири сабкҳои дигар хусусан, услубҳои то давраи худ бе робитаи адабии шакли мазмун ба таври софу ҷудогона нашъунамо дошта бошад. Аз ин ҷиҳат, дар сабки адабии шоирони ин давра таъсир гузоштани сабкҳои Ҳиндӣ ироқӣ ва унсурҳои сиёки хуросонӣ як ирсияти табиӣ аст.

Аслан дар адабиёти форсии Мовароуннахр вижагӣ ва унсурҳои умдаи сабки хиндиرو Мутрибӣ аз охири чоряки садаи XVI дар осори Ашкии Самарқандӣ («бештар шеъраш ироқимутариз аст») ва Қурайшии Бухорӣ (ҳар чанд ироқ намегӯянд, фааммо ашъори валиёнаи эшон (Қурайшӣ) дили ваҳшитабъонро сайд намуда) тахти назар карда буд [1, 43]. Ин шеърӣ «ироқимутариз» ва «ашъори валиёнаи дили ваҳшитабъонро саёд намуда»-ро дертар соҳибназарони адабиёт ба «сабки исфаҳонӣ», «сафавӣ» ва «хиндӣ» унвон кардаанд. Ба осори адибони Мовароуннахр таъсир гузаронидани ашъори намояндагони сабки хиндиرو, махсусан аз мухаммасоти бар ғазалиёти Соиби Табрэзӣ (Исфаҳонӣ) (1603-1677) бастаи Сайиди Насафӣ (в. 1707-1711) хуб дар хотир дорем [2, 54]. Ба ҷуз ин татаббуоти Сайидо ба чанд ғазали Соиб низ ба мо маълум аст [2, 55]. Гузашта аз ин, яке аз намояндаи барҷастаи сабки хиндӣ шоири тоҷик Шавкати Бухорӣ (в. 1695) буд [4, 22].

Дар ташаккули услуби хиндӣ ба ақидаи Шиблии Нуъмонӣ (5, 199), Е. Бертельс [6, 118], А. Мирзоев [7, 35], Р. Шафақ [8, 311] ва З. Муътаман [9, 351], саҳми мактаби адабии Хирот ба монанди Ҷомӣ, Навоӣ ва Бобо Фигонии Шерозӣ хурд набуд. Андак дертар, пас аз дар Ҳинд қувват гирифтани давлати темуриён, робитаи адабии шуароӣ Эрон ҷунонҷӣ, Урфӣ (в. 1591), Назирий (в. 1612), Зухурӣ (в. 1615), Толиби Омулӣ (в. 1627), Калим (в. 1632), Соиб (в. 1677) ва Мовароуннахр ҳамчун Боязиди Пуронӣ, Фозили Андиҷонӣ, Шихоби Муаммой, Хоҷа Ҳусайни Марвӣ, Боқии Анҷумӣ, Одамии Самарқандӣ, Орифи Бухорӣ, Қадрии Насафӣ, Сомонии Тошкандӣ, Дуои Андиҷонӣ ва Мутрибии Самарқандӣ бо ин кишвари афсонавӣ бештар афзуд. Аз миёнаҳои садаи XVI ва аввали қарни XVII танҳо аз Мовароуннахр ба ин кишвар, тибқи маълумоти сарчашмаҳо, зиёда аз сад нафар, аҳли илму адаб ва ҳунар ҳиҷрат намудаанд [10, 58а]. Ҷунонҷӣ, Нисорӣ дар бораи аҳволу осор ва мартабаи Хоҷа Ҳусайни Марвӣ дар Ҳинд ба ин қарор овардааст: «Хоҷа Ҳусайн валади Хоҷа Мирдӯсти девон аст. Муддате дар Бухоро ба таҳсили улум иштиғол намуда ... дар назди салотини Бухоро муаззаз буд. Тӯтии табъаш ба шакарестони Ҳинд моил гашта, ҳавои Ҳинд намуд, чун ба маҷлиси ҳумоёнподшоҳ мушарраф гардид, толаш баландӣ кард аз ҳубут ба сууд ҳаракат намуд ва дар макони иззат муқим гашт. Салотин ба назари муҳаббат ўро нигариста, ба мансаби олии садорат мумтоз ва сарфароз гардониданд» [10, 132].

Шоирони Мовароуннахр дар ҷунин заминаҳои рафту омад бо воқеият, муҳити зиндагӣ, тарзи тафаккур ва фалсафаи аҳли Ҳинд ба дараҷаи зарурӣ ошноӣ пайдо мекунанд.

Як зумра адибони Мовароуннахр ба Ҳиндустон на ба сабаби адами асбоби зиндагӣ ва саҳтиҳои шароити диёри худ, инчунин бо мақсади тақмили тавсияи дониш, суҳбат бо афозилу амочиди кишвар ва ба онҳо ороستانی маҷлисиҳои илмӣ адабӣ сафар намудаанд, ки Фозили Андиҷонӣ, Мавлоно Саҳмӣ, Тарзии Самарқандӣ ва Содиқи Самарқандӣ аз ҷумлаи онҳо буданд. Аз қувват гирифтани робитаи илмӣ адабӣ дар байни мардуми Мовароуннахр Ҳинд на танҳо зиёда аз 100 нафар дар доираҳои адабии Ҳинд иштирок варзидани адибони Мовароуннахр, инчунин танҳо дар як «Тазкират –уш-шуаро»-и Мутрибӣ дарҷ ёфтани аҳволу ашъори зиёда аз сӣ адиби форсизабони Ҳинд ҳамчун Файзии Даканӣ, Фидоии Ҳиндӣ, Азҳари Дехлавӣ, Заҳирии Гучротӣ Шеърӣ Мултонӣ ва Тулӯи Кашмирӣ низ ба шумор меоянд.

Ба ҷуз ин, дар ин давра дар мадрасаю доираҳои адабии Мовароуннахр аз фазлу адаб ва шуароӣ форсизабони Ҳинд бисёри адибон таҳсили илм намуда, дар равнақи фарҳанги ин кишвар ба таври ғаёл иштирок доштанд, ки аз ҷумлаи онҳо Алфии Шомӣ, Бодии Кашмирӣ, Абдусамоди Кашмирӣ ва Рамзии Ҳиндӣ буданд. Дар ҷунин шароити гуворо дар байни аҳли фазлу адаби Мовароуннахр Ҳинд як силсила муқотибаҳои дӯстона, иншоӣ татаббуоти ашъори ҷавобӣ, ҳеле зиёд ба вучуд омаданд. Ҷунонҷӣ, Мутрибӣ дар зикри аҳволу ашъори малӣ – уш-шуароӣ дарбори Акбар Файзии Даканӣ (1547-1596) ба ин қарор таъкид намудааст: «Эшон ба мактаби уламои бузург расида. Дар фанни шеър бағоят зифунун буда, аз ҳама саноеи шеърӣ ва бадоеи фикрӣ боҳабар. Фақир девони абёти ўро китобат кард, бағоят ашъори ҷонфизо ва маъонии дилкаш мутолиа намуд. Ба ҳазрати Маҳдуми Ҳасанхоҷаи Ҳисорӣ ғоибона тариқи муҳаббатро паймуда, аз вилояти Ҳинд абвоби муросилат кушуда» [11, 186]. Файзӣ дар қанори ин мактуб ду байт китъа ва як ғазали худро ба Бухоро мефиристад ва аз шуаро ҷавоби он ғазалро металабад. Матлаи ғазали Файзӣ ин аст:

Ман ба раҳе меравам, к-он ҷо қадам номаҳрам аст,

В-аз мақоме ҳарф мегӯям, ки дам номаҳрам аст.

Ба ин ғазал худӣ Нисорӣ ҷавоб мегӯяд, ки матлааш ин аст:

Мезанӣ эй дил, дам аз ҷое, ки дам номаҳрам аст,

По манех дар маҳфиле, к-он ҷо қадам номаҳрам аст [11, 1876].

Хоча Хусайни Саной ба Бухоро аз Ҳинд «Корнома» ном қасидае фиристода, дар вай адади якеро то сад ба тартиб дарҷ карда, аз шуаро ҷавоби онро металабад. Матлаи қасида ин аст:

Яке назар чу фиканӣ аз он ду наргиси шахло,

Шудааст чорағари ман зи қайди панҷаи савдо.

Ба ин қасида низ, аз шуарои Мовароуннаҳр Хоча Ҳасани Нисорӣ ҷавоби санъаткоронае гуфта, адади садро дар камтар аз абёти Саной дарҷ кардааст. Матлаи қасида ин аст:

Зи як каман ду хадангаш басте, ки хаста ба дилҳо,

Ба хонаи дили бечора гашта панҷара пайдо [11, 2196].

Мутрибӣ дар баёни аҳволу осори Муроди Самарқандӣ хабар медиҳад, ки ин шоири забардаст дар ҷавоби қасидаи «Кашмир»-и Файзии Даканӣ қасидаи олие гуфтааст: Матлаи қасидаи Файзӣ ин аст:

Ҳазор қофилаи шавқ мезанад шабгир

Ки бори айш кушояд ба арсаи Кашмир [11, 1366].

Дар қасидаи Файзӣ манзараҳои дилрабо ва неъматҳои фаровони Кашмир васф шуда, аз рӯзҳои нахустини иншо шуданаш дар атрофуақноф шуҳрати азим дошт. Муродӣ дар ҷавоби ин қасида, ба қавли Мутрибӣ «поҳи суханро ба дараҷае расонид, ки аксари саноеи шеърӣ ва бадоеи фикрӣ ва асрори улум аз ӯ мафҳум мегардид». Матлаи қасидаи Муродӣ ин аст:

Кунун, ки чарх пас аз қарнҳо ба сад тазвир,

Кашид баҳри нишоти ту соябони ҳарир [11, 139а].

Ба қасидаи «Кашмир»-и Файзӣ Хоча Ҳасани Нисорӣ ҳам ҷавоби муносибе гуфта дар қиёси манзараҳои зебои Кашмир, хубиҳои обу ҳаво, анвои неъматҳои фаровон ва фазилатҳои аҳли қамолоти Бухороро ситоиш мекунад, ки матлаи қасида ин аст:

Агарчи рашки бихишт аст арсаи Кашмир,

Чу хоки поки Бухоро набошадаш назир [12, 126а].

Ҳамчунин аз шоирони Мовароуннаҳр Содикӣ Самарқандӣ ба ғазали Урфӣ, Муъминӣ Самарқандӣ ба ғазали Муҳташами Қошӣ, Хирғоҳӣ Ҳисорӣ ба рубоии Муҳташам ҷавобҳои хеле сазоворе гуфтаанд [13, 180].

Дар раванди ин пешниҳоду ҷавобҳои шуарои Мовароуннаҳр, Ҳинд ва Эрон дар адабиёти форсӣ аз назари мазмуну мундариҷа ва ҳадафи гуфтор шеърҳои пайдо шуданд, ки чунин ашъорро дар адабиёт шахрнома гуфтан бештар аст. Дар чунин шеърҳо аксар манзараҳои зебои табиат, обу ҳаво, ҳок ва анвои неъматҳои маҳал, фазилатҳои сокинон, аҳли илму адаби баргузида ва монанди инҳо ситоиш гардидаанд. Ба чунин мавзӯ тавачҷуҳ қардани адибони Мовароуннаҳр мояи ифтихор аст ва бевосита бо ашъори ватанпарварию дӯст доштани обу хоки кишвар иртибот дорад. Ин масъала мантиқан бевосита эҳёю зинда қардани суннатҳои давраи Рӯдакӣ аст.

Дар ашъори Рӯдакӣ қасидаи «Бӯи ҷӯи мулиён ояд ҳаме», тағаззули «Ҳар бод ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд» ва тасвири манзараи ибтидои баҳор «Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тииб аз ҷумлаи ашъори ватанпарастонае аст, ки бо сабки хуросонӣ иншо шудааст.

Дар айни гурӯҳ-гурӯҳ ба Ҳинд сафар қардани аҳли фазлу шуарои тоҷик суруда шудани шеърҳои меҳанпарастии изҳор аз арзишҳои милли худ бевосита бедор намудани муҳаббате ба обу хоки ватан ба шумор меравад. Ба ҳамин маънӣ, Мутрибӣ дар баёни шарҳи аҳволу осори Содикӣ Самарқандӣ аз сафари Ҳинд баргаштани ин адибро шарҳ дода фармудааст: «Баъд аз он мувофиқи ҳадиси «хуббул ватан мин ал-имон» озими маскани маътуф гардида, бад-ин диёри хайросор ташриф оварда буданд» [13, 1906].

Мутрибӣ дар шарҳи аҳвали Хуррами Самарқандӣ, ки абадан нияти дар ватани худ зистан дошт, менависад:

Намеравам сӯи Ҳинду надорам ин савдо,

Чаро ки чилвагоҳи ёри ман Самарқанд аст.

Забони тӯтии табъам шакарфишон гашта,

Ки нахли қомати ўро ҳама самарии қанд аст [13, 2236].

Восифӣ дар манзумаи «Сифати мулки Тошканд» овардааст:

Он диёре, ки хубнаш ҳама ҷо,
Гашта собит ба мардуми доно.
Ваҳ чӣ мулке, ки равзаи ризвон,
Шудааст аз хичлаташ пинҳон.
Мурдан ин ҷо бувад басе хуштар,
Ки бувад зинда кас ба ҷойи дигар [12, 304].

Муҳаммадзамони Бадахшонӣ аз душвориҳои берун аз ватан, хонабардӯшу саргардонӣ гаштан саҳт дилгир аст ва орзу дорад, ки дар оғӯши ватани хеш Бадахшон бошад:

То чанд ба кӯху дашт ҳайрон бошам,
Чун булбули шӯрида дар ғигон бошам.
Рӯзе бошад, ки ҳамчун гул хандакунон,
Дар гӯшаи гулшани Бадахшон бошам [1, 166].

Шуарои Мовароуннаҳр дар ҷавоби ашъори адибони форсизабони Ҳинд, дар ситоиши манзараҳои зебою анвои неъмату гулҳо ва фазилати бузургону хосияти кишвари хеш як силсила шеърҳо офарида, дар ниҳоди хонанда ба ин марзу бум эҳсоси муҳаббату садоқат барангехтаанд. Ин ҳолатро мо дар ҷавобҳои Муроди Самарқандӣ ва Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ба қасидаи «Кашмир»-и Файзӣ дида метавонем. Нисорӣ қасидаи худро дар васфи Бухоро иншо кардааст, ки чанд байт намуна аз ӯ меорем:

Агарчи рашки бихишт аст арсаи Кашмир,
Чу хоки поки Бухоро набошад назир...
Ҳавои софи Бухоро намуда дар шаби тор,
Хутути доираро бар фалак ба ҷашми басир.
Риёзи ӯ ҳама чун равзаи бихишт латиф,
Ба таъму ранг шумораҳ бувад чу шаққару шир [9, 1116].

Аз манзумаи Восифӣ зебоҳои табиати фусункор, обу хоки гуворо, боғоти рӯҳфизо, анвои дарахту гулҳо, сабзаю меваҷоти Мовароуннаҳр бо садоқати рӯҳфизо ба тасвир омадаанд. Ин чанд байт намуна аз он манзумаанд:

Боду хокаш ҳаме борад ба фалак,
Васфи боғоти ӯ кунам бунёд,
Ки бихишту Ирам равад аз ёд...
Сурхгулҳояш ба фарози ҷаман,
Ҳаст чун нори водии Яман.
Сифати меваҳои ӯ кун гӯш,
Ки даҳонҳо аз ўст ҷашмаи нӯш...
Хуққаи пур зи лаълу ёқут аст,
Дилу ҷон 3-ӯ бақуввату қут аст [12, 304-307].

Бар замми ҳамаи ин муносибати дӯстонаи адабию фарҳангии адибони Мовароуннаҳру Ҳиндустон, ки ҳар кадоме аз онҳо бо марзу буми ватани худ ифтихори самимӣ доштанд.

Абдуллоҳони Шайбонӣ (1557 – 1598) ва Ҷалолуддини Акбари Темурӣ (1556-1605) ин робитаи адабию фарҳангиро боз ҳам мустаҳкамтар менамуданд.

Абдулғанӣ Мирзоев дар бораи ин робитаи сиёсӣ тичоратӣ мулоҳиза ронда, аз ҷумла, қайд мекунад, ки « ду мактуби Ҷалолуддини Акбар ба Абдуллоҳони Шайбонӣ дар « Руқаот» - и Абулфазли Алломӣ » ҷой доранд [13, 3,18].

Аз мазмуни онҳо ва « Се дафтар»-и дигари Абулфазли Алломӣ бармеояд, ки робитаи тичоратию фарҳангӣ ва адабӣ дар миёни ин ду давлати бузург бештар пурқувват карда шаванд [14, 39].

Мазмуни ин маълумоти А.Мирзоевро Абдулқодир Бадоянӣ дар «Мунтахаб – ут-тавориҳ» низ қомилан тасдиқ кардааст [15, 12].

Гузашта аз ин, робитаи адабии Ҷаҳонгиршоҳ (1605 - 1627) писари Акбар бо Мутрибии Самарқандӣ баъди ба Ҳинд омадани ин адиб ба дараҷае мустаҳкам мешавад, ки ҳатто Ҷаҳонгир тазкираи дуҷуми ӯро дар бисту ҷаҳор мулоқот тавассути мудирӣ китобхони хеш Фасеҳхон мутолиа менамояд. Сипас, Ҷаҳонгир аз Мутрибӣ хоҳиш менамояд, ки тазкираи муъҷазӣ ӯро, шоҳзодагӣаш аҳволу осори 81 адибро гирд оварда буд, ба қисмати охири тазкирааш алҳақ гардонад. Аз ҷумла, Мутрибӣ дар мулоқоти бисту сеюм бо Ҷаҳонгир бо қарори зерин овардааст: « Баъд аз остонбӯсӣ иноят намуда фармуданд (Ҷаҳонгир), ки Охундӣ қироати таснифи Шуморо Фасеҳхон имрӯз дар пеши мо тамом соҳт. Мо он нусхаи дилпазирро ба

Мактубхон супоридем, то дохили китобҳои олихитоби мо гардонад. Ва дар муҳофизати он саъйи балеғ ба тақдим расонад. Аммо дар хотири пуранвори мо чунон омад, ки он «Нусхаи Ҷаҳонгир» аз тадвиноти мо низ шарифпазир гардад. Бинобар он, чанд варақ аз асомии шуарое, ки дар айёми волиди бузургвори мо буданд ва мо онро дар замони шоҳзодагӣ чамъ карда будем чун бисёр муъҷаз буд, лоиқ чунон дидем, ки дохили таснифи шумо бошад. Шумо низ табаррука, он нусхаро либоси ихтитом пӯшонед, нақӯ хоҳад буд» [16, 224а].

Аз далелҳои боло бармеояд, ки тазкираи дуҷуми Мутрибӣ ба ифтихори тазкирот «бисёр муҷаз»-и подшоҳи Ҳинд бо унвони «Нусхаи зебои Ҷаҳонгир» либоси ихтитом пӯшидааст.

Дар қисмати «Тазкираи муъҷаз»-и Ҷаҳонгир шарҳи аҳволи 81 шоири рӯзгори Акбар дарҷ ёфтааст аз онҳо, чунон ки адабиётшинос Файз Акрамов қайд мекунад, 13 нафар ба монанди Ғизолии Машҳадӣ, Қосими Қоҳӣ, Шайх Абулфайз, Аршии Шерозӣ, Шайх Раҳой, Мири хуш, Маъсумии Размӣ, Файзии Бухорой, Мирзо Азизи Азизӣ ва Мир Амонӣ шоирони соҳибдевон буданд [17, 73, 74]. Ин адибон дар мустаҳкам сохтани риштаҳои дӯстии робитаи адабии шоирони Мовароуннаҳр Ҳинд саҳми арзандае гузоштаанд. Азбаски қадди бузурги шоҳони мусалмони Ҳинд аз Мовароуннаҳр буд, онҳо ба ватани бобоии худ ва баъзе шаҳрҳои бузурги он бетараф наменигаристанд ва таваҷҷуҳи хоссае доштанд. Аз он рӯзгор, ки ҳукуматдорони Шайбонӣ пойтахти худро Бухоро қарор доданд ба ободии ин шаҳр бештар ғамхорӣ мекарданд, дурахши ситораи Самарқанд тадриҷан коста мегардид. Аз ин костагиҳои шаҳр шоҳони Ҳинд хуб огоҳ буданд. Тибқи маълумоти Мутрибӣ дар «Нусхаи зебои Ҷаҳонгир» борҳо шудааст, ки шоҳони Ҳиндустон ба монанди Ҳумоюн, Акбар ва Ҷаҳонгир барои таъмири даҳмаи Темур, мадорису масочид ва таъмини маоши мударрису толибилмони Самарқанд тақрибан ҳар сол маблағҳо ҷудо мекарданд. Дилбастагӣ ва муҳаббати подшоҳи Ҳинд – Акбар ба ватанибобояш ба дараҷае баланду сӯзон буд, ки аз шунидани авсофи баъзе маҳаллаҳои муҳимми Самарқанд аз хушҳолӣ ба вачд омада ба шахси ноқил даҳҳазор рупия инъом намудааст.

Мутрибӣ аз забони Ҳочӣ Дӯстмуҳаммад нақли зеринро овардааст: «Ман дар таърихи 978-1570 дар вилояти Агра ба мулозимати подшоҳи Ғозӣ (Акбар) расидам. Аз ман авсофи ҷил сутуну Боғи майдон ва расадхонаю тахтгоҳ ва хонаи хиргоҳию дарахтони Санавбар ва гули Пайвандро пурсиданд. Он ҷӣ дониستم таъриф кардам. Подшоҳи Ғозиро бисёр хуш омад ва маблағи даҳҳазор рупия инъом фармуданд» [16, 76]. Ин ҳикояти воқеӣ беҳтарин далел аз дӯст доштани Ватани бобоии шоҳони Ҳинд шохиди ғӯест. Мутрибӣ дар поёнтарии суханони худ ба мо нақли зеринро мерасонад: «Дар таърихи 982/1573 дар айёми салтанати Ҷавонмардалихон ин подшоҳи Ғозӣ (Акбар) ҷиҳати таъмири даҳмаи соҳибқирон як фил зар ба Самарқанд фиристоданд» [16, 12а].

Зотан маълумоти Мутрибӣ дар бораи робитаи иқтисодӣ ва фарҳангӣ ва ёрмандии дӯстонаи шоҳони Ҳинд ба ҳешу пайвандони мовароуннаҳрии худ дар сурати хеле муъҷаз баён шудаанд. Аммо, моҳияти онҳо дар истехкоми дӯстӣ бародарӣ бо аҳли фазлу адаби Мовароуннаҳр басо бузург ба шумор мераванд.

Мутрибӣ дар хусуси мавҷуд будани алоқаҳои дӯстии байни фармонфармоён ва аҳли адаби Мовароуннаҳр Ҳинд дар табақаи якуми силсилаи дуҷуми «Нусхаи зебои Ҷаҳонгир» маълумоти поинро овардааст: «Ҳарчанд ин салотин аз табақаи ўзбакианд, лекин нисбати домодии Абдулхайрхон ба султони шахид Улуғбеки Курагон пайвастагӣ ва силсилаи алайҳӣ доранд ва аз ҳамин ҷиҳат Султон Саидхон худро ба подшоҳи Ғозӣ хеш мегирифт ва байни онҳо тариқи муҳаббату мурувват маслук буд. Аз Ҳиндустон подшоҳи Ғозӣ зарва фил ба Самарқанд мефиристоданд» [16, 44а].

Чунон ки мебинем, заминаҳои паҳноӣ ҳамин робитаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва фарҳангӣ адабӣ дар миёни шоҳону адибони Ҳинду Мовароуннаҳр буд, ки «Сабки ҳиндӣ» назар ба кишварҳои дигари форсизабон ба завқӣ адабии адибони Мовароуннаҳр бештар созиш намуд ва дар ин сарзамин зиёдтару тўлонӣ доман густурд. Ногуфта намонад, ки дар ташаккули тарвиҷи сабки ҳиндӣ, саҳми адибони Мовароуннаҳр низ кам набуд.

АДАБИЁТ

1. Мутриби Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Мутриби Самарқандӣ. - Нусхаи № 2253. - В. 43а, 1986.
2. Мирзоев А. Сайидо Насафи и его место в истории таджикской литературы / А. Мирзоев. - Сталинобод: Тадж. Госиздат, 1954. - С. 54-57.

3. Каримов У. Тазкират-уш-шуарои Мутрибӣ (Нусхаи баҳсангез) / У.Каримов. - Душанбе: Деваштич, 2006. - С. 22.
4. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-аҷам ё таърихи шеър ва адабиёт дар Эрон / Шиблии Нуъмонӣ. - Лоҳур, 1924. - Ҷ. 1. - С. 199-201.
5. Бертельс Е.Э. Алм / Е.Э. Бертельс // Зафар, 1945. - С. 118
6. Мирзоев А. Аз таърихи муносибатҳои адабии Мовароуннаҳр ва Ҳинд / А. Мирзоев // Садои Шарқ, 1964. - №5. - С. 35-38.
7. Шафак Ризозода. Таърихи адабиёти Эрон / Шафак Ризозода. - Техрон, 1321. - С. 311.
8. Муътаман Зайнулобиддин. Таҳаввули шеъри форсӣ / Муътаман Зайнулобиддин. - Техрон, 1339. - С. 351-380.
9. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Музаққира аҳбоб / Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. - Нусхаи № 2253 (Тш). - В. 58а, 64а, 65б, 73а, 99б, 111 а.
10. Дарвешалии Чангӣ. Тухфат –ус-сурур / Дарвешалии Чангӣ. - Нусхаи №264. - В. 126а
11. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI / У. Каримов. - Душанбе: Дониш, 1985. - С. 180.
12. Зайниддин Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоъ / Зайниддин Восифӣ. - Ҷ.1. - С. 304.
13. Абулфазли Алломӣ. Се дафтар / Абулфазли Алломӣ. - Ҳинд, 1854. - С. 3-18.
14. Мирзоев А. Аз таърихи муносибатҳои адабии Мовароуннаҳр ва Ҳинд / А. Мирзоев // Садои Шарқ, 1964. - №5. - С. 35-39.
15. Бадюний Абдулқодир. Мунтахаб-ут-таворих / Бадюний Абдулқодир. - Ҳинд, 1965. - С. 12.
16. Мутрибӣ. Нусхаи зебои Ҷаҳонгир / Мутрибӣ. - Нусхаи № 3023. - Индио- Офиз. - В. 224а-225а.
17. Акрамов Ф. Тазкираи «Нусхаи зебои Ҷаҳонгир»-и Мутрибӣ- сарчашмаи муътамади адабӣ / Ф. Акрамов. - Душанбе, 2001. - С. 73-74.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИТЕРАТУРНОГО СТИЛЯ ПОЭТОВ МАВЕРАННАХРА В XVI ВЕКЕ

Данная статья охватывает общие, новые отличительные сведения и вопросы относящиеся к поэтам XVI века Мавераннахра и их устремления в Индию с надеждой найти там более благоприятные условия для творчества, чем на их родине, которую с начала века раздирали феодальные междоусобицы.

Источники сообщают о том, что в первой половине XVI века из Хорасана и Мавераннахра в Индию прибыли более 40 и во второй половине века 50 поэтов, среди которых были Байазид Пурани, Фазил Андиждони Фираки, Хусейн Марви, Шихаб Муамаи, Тарзи Самарканди, Кадри Бухари, Самани Ташканди и другие.

Ключевые слова: псевдоним, редкий, рукописи, поэт, поэзия, творение, Мавераннахр, Индия, век.

SOME PARTICULAR OF THE POET'S STYLE IN THE XVI CENTURY MAVAROUNNAHRA

This article covers general, new distinctive, information and questions related to the XVI century poets Maverannahr and their aspiration in India hoping to find there more favorable conditions for activity than in their homeland, which was torn from the beginning of the century feudal infighting.

Sources informed that in the first half of the XVI century of Khorasan and India Movarounnahr arrived more than 40 in the second half of the century 50 poets, among of them were Bayazid Purani, Fazil Andidzhoni Firaqi, Hussein Marwi Shihab Muamai, Tarzi Samarqandi, Kadri Bukhari, Samani Tashkandi and others.

Key words: Pen-name, Rare, Manuscripts, Poet, Poetry, Creation, Movarounnahr, India, Century.

Сведения об авторе: *Дж. Гафурова* - старший преподаватель кафедры истории и филологии Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: **(+992) 93-406-66-55**

ЗАМИНАҲОИ РӮЙИШИ МАҶОЗҲО (дар мисоли ашъори Ҳочӣ Ҳусайн)

С. Аброров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи заминаҳои рӯйиши маъноҳои гуногуни вожаҳо дар ҳама давраҳои ташаккули забони адабӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ кашидааст. Дар баробари инкишофи забон, ки бешак, маъноҳои гуногуни калимаҳо тағйир мепазиранд, бевосита заминаҳои рӯйиши он ҳам дигар мешавад [7, 35].

Устураҳо ва боварҳову тарсҳо буданд, ки одамони аввалия нахостанд номи чизҳои нашинохтаашонро ба забон биёранд, ё бинобар норасоии луғавӣ натавонистанд баён созанд, ногузир бо номи дигар хитоб карданд ва ё бо вожае, ки бо он наздиктарин шабоҳатро дошт, ишора карданд. Дар бораи он мавҷудоту падидаҳои мармузу «муқаддас» ё тарснок ва робитаву таъсири онҳо ба зиндагии худ андеша карда, дар тавсифи он аз ифодаҳои ғайриаслий баҳра чустаанд. Ба тадриҷ дар

чараёни такомули иҷтимоӣ ин ифодаҳо ба унвони орояхои баён ва василае барои тавсифи ҳар он чӣ, ки сутуданӣ аст, табдил шуданд.

Умуман, масъалаи рӯйиши маъноӣ маҷозии калимаҳо дар таҳқиқоти олимони зиёди русиву аврупоӣ, аз қабили Д.Н. Шмелёв, Г.Н. Складневская, Т.В. Симашко, Л.Б. Савенкова, А.Н. Савченко, Д. Дэвидсон, Макс Блэк ва дахҳо дигарон мавриди муҳокима қарор гирифтаанд. Дар забоншиносии тоҷик низ муҳаққиқони зиёде аз қабили Ҳ. Маҷидов, Б. Камолиддинов, С. Сабзаев, А. Муъминов, М. Саломов, Қ. Мухторӣ, М. Ҷумъаев ва дигарон ҳангоми таҳқиқи осори ин ё он адиб ба масъалаи ифодаҳои маҷозии вожаҳо пардохтаанд.

Яке аз маъмултарин роҳҳои инкишофи маъноии калимаҳо, асосан бо роҳи маҷозӣ сермаъно шудани онҳо мебошад. Ин аст, ки ба корбурди калима ва калом дар маъноӣ дигар ва ғайрилуғавӣ «маҷоз» ё «шеваи баёни маҷозӣ» гуфта мешавад [11, 70].

А. Дар асоси ташбеҳ

Ин навъи ифодаҳои маҷозӣ бо алоқаҳои гуногун миёни муайяншавандаву муайянкунанда ва бо истифодаи бандҳои изофӣ миёни мавсуфу сифат сохта мешавад, ки ба якдигар аз ягон ҷиҳат монанд шуда бошанд. Масалан:

Ҳарфе зи лаби лаъли ту ҳаргиз нашунидем,
Берун начакад об зи дарёи гуҳар ҳич [98].

Дар ин байт шоир барои васфи лаби маъшук маҷозан аз калимаи «лаъл», ки як навъ санги гаронбаҳо ва сурхранг аст, истифода мекунад, ки сабаби монандии он, аслан **гаронбаҳо** будани он аст, вале шоир онро зикр насохтааст. Вале алоқаи миёни лабу лаъл, зоҳиран шабоҳат аст, ки бар сурҳӣ далолат мекунад.

Мисоли дигар:

Эй зи хубон ҳамагӣ оразӣ моҳат асбаҳ,
Зи намакдони лабат ҳусни накӯён амлаҳ [99].

Масалан, дар мисраи аввали байти якум калимаи «моҳ» дар ибораи изофии «оразӣ моҳ» ба маъноӣ маҷозӣ, ҷонишини сифати «зебо» шудааст, ки аз ҳама хубон болотар аст. Аммо, дар мисраи дуюми ҳамин байт калимаи «намакдон», дар таркиби «намакдони лаб» як навъ ифодаи маҷозии киноягӣ аст. Яъне шоир лаби ёрашро ба «намакдон» аз он ҷиҳат монанд кардааст, ки ҳар касе агар оби шӯр бинӯшад, табиист, ки боз ташнатар мегардад ва шоир низ носерии худро аз он лабон бо киноя баён мекунад.

Ҳамин тариқ, калимаи «шакар» дар ибораи «шакари лабон», калимаи «қанд» дар ибораи «қанди илтифот», калимаи «маҳтоб» дар ибораи «маҳтоби рух», калимаи «ҳалво» дар ибораи «ҳалвои лаб», калимаи «лаъл» дар ибораи «лаъли лаб», калимаи «ҳалқа» дар ибораи «ҳалқаи мӯ», калимаи «теғ» дар ибораи «теғи абрӯ» ва калимаи «мор» дар ибораи «мори гесӯ» ба ҷойи сифатҳои «ширин», «зебо», «гаронбаҳо», «печон», «тез» ва «борик» омадаанд, ки ҳар хонандаву шунавандае ба осонӣ пай мебарад:

Ба шакари лабони ту шакар чиву набот чӣ,
Ба қанди илтифоти ту мазоқи ҳалвиёт чӣ [37].

Маҳтоби рухат шаб ба фалак дод мисоле,
Ҳар шаб кунад оина зи анвори ту лабрес [180].

Резад даҳанат ҳадиси мултаз(з),
Ҳалвои лабат беҳ аз табарзад [359].

Ҳар тараф замзамаи мастиву бебокии ўст,
Ҳамаро воқиаи лаъли лаби ўст зарур [174].

Чаро нагирад, ки дорад он, к-ӯ дили чаҳоне ба ҳалқаи мӯ,
Ду чашми ҷоду, ду теғи абрӯ, ду мори гесӯ, ду зулфи печон [270].

Аммо он чӣ ки аз миёни ташбеҳоти балиғ метавонад маъниҳои маҷозӣ дошта бошад, маъмулан ба сурати калимаи мураккаб зикр шудани ташбеҳшавандаву ташбеҳкунанда аст, ки ташбеҳи таркибӣ низ гуфта мешавад. Ташбеҳи таркибӣ, ки асосан аз исму сифат ё муайяншавандаву муайянкунанда сохта мешавад, аксаран ба сурати мақлуб – ташбеҳкунанда + ташбеҳшаванда меояд. Мисол:

Ниҳоли қомати он гулӯзори симинтан,
Дуҳафтсола баромад, ба бар кашиданааш омадааст [75].

Ҳама ширинлиқоёнро ба чашми имтиҳон дидам,
Миёни он ҳама ширинлиқоиву шакархандӣ [298].

Чуноне ки аз намунаҳои боло аён аст, вожаҳои *гулӯзор*, *симинтан* ва *ширинлиқо* ба маънии маҷозии *зеборух* омада, *ширинлиқо* ва *шакарханд* будан ба маънои *зебӣ* аст.

Умуман, ташбеҳ аз пояҳои аслии маҷозофарӣ маҷозгӯӣ буда, барои баҳо додан ба маҳорати суҳанрофарӣ сабку услуби ҳар суҳанваре, махсусан аз ҳамин зовия назар карда мешавад.

Б. Дар асоси истиора

Дар шаклирии маҷозҳо ва ифодаҳои маҷозӣ истиора (метафора) мавқеи хос дорад, зеро дар он, иддаои ҳамсонӣ ва муқолиға бештар буда, дар ташбеҳсозӣ монандкунӣ миёни муайяншавандаву муайянкунанда фарқ ғузошта намешавад. Мисол:

Оташ ба руҳам зи дида резад,
З-ин оташи ранги об тавба [288].

Шоир дар ин байт ба ҷойи вожаи **ашк** маҷозан аз калимаи **оташ** истифода мекунад, қарина ё нишонае, ки аз иродаи маъноӣ ҳақиқии он монета мешавад, феъли «резад», яъне аз дида рехтани он аст. Яъне шоир ашкҳои худро аввал аз назари «хунин» будан ба сурхӣ ва сониян аз гарму сӯзон буданаш ба оташ, ки ин ду сифатро дорост, монанд сохтааст ва ба ин ду вожаи тамоман ғуноғунхусусият муродиф буданро қоида аст.

Таваҷҷуҳ кунед ба мавриди истифодаи ин ғуна ифодаҳо дар ин намунаҳо аз ашъори Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ:

Ёр:

Зи гармиҳои ҳусни беҳиҷоби моҳтоби ман,
Дар оғуши Масеҳо офтоб аз тоб дорад таб [47]).

Чӣ сабаб, ки турки мастам бари мо надида бигзашт,
Нанишасту нолаи мо даме ношунда бигзашт [78].

Чашм:

Ба пеши ҳиндуи мардумфиребаш,
Назокат наргиси шаҳло надорад [123].

Миёни оташам аз озари ҷамол андохт,
Сиёҳтолеъ аз он наргиси хуморам кард [151].

Ранг:

Хома то як дам саводи синаам таҳрир кард,
Меҳӯрад хуни сияҳ ҳангоми биништан ҳанӯз [176].

Лаб:

Бӯсае кардам тамаъ лаълаш ба хун олуда шуд,
Нест бе арзи хиҷолат ғуфтуғуӣ қарзхоҳ [286].

Айём, рӯз:

Он замоне чашми хоболуди мо дар хоб буд,
Беҳабар бигзашт аз мо қорвони зиндагӣ [303].

Суҳанони ғуворо:

...Аз қанди лабат оби табарзад резад,

З-он оби наботам ба бароте муштоқ [352].

Ҳамон гуна ки мушоҳида мегардад, метафора ё худ истиора фаҳму корбурди як чизе ба ҷойи чизи дигар будааст, зеро «равобити ҳамнишиниву ҷонишинӣ, тавсифе аз амалкарди зоёи забон аст» [1, 27]. Ҳочӣ Ҳусайн дар ашъори худ бо тасвиру тавсифи олами воқеию тахайюлии хеш аз ҳар калимае тавонистааст хасоисеро пайдо карда, онро дар асоси монандсозӣ, ҳатто ашъи маънавиеро ба ҷойи ашъи моддӣ ҷойгузин кунад. Чунончи, овоз ба монанди ҷӯб ё зарф мешиканад:

Губорам аз фишурдан сурма шуд, чандон ки аз хокаш,

Найистон гар дамад, дар ҳар гирех овоз бишкастаст [61].

Дар байти зерин низ шоир «фалак»-ро, ки муайяншаванда аст ёдовар шуда, онро хонае ё биное пиндоштааст, ки «бом» дорад:

Муфт фақирӣ бувад, саҳл мадон хоҷагӣ,

К-ин ба замин меравад, боми фалак дори ўст [72].

Чунин мушобихат чунон авҷ мегирад, ки олам ва сидқу сафо соҳиби даранд, иманӣ ашъест, яъне ҳамранги дарахт мегардад ва монанди инҳо:

Не дар ғами молу ҷоҳу не фарзандам,

Дилро ба кучои дари олам бандам...([354].

Дари сидқу сафо Бубакрро боз,

Ки будӣ ёри ғору махрами роз [402].

Дарахти иману Тури тачаллӣ,

Ба доғ афтода, аммо дар тасаллӣ [415].

Агар ки сифла ба гулзори осмон гардад,

гули камол начинад чу Акрабу Харчанг [221].

Гузашта аз ин, метафораро метавон аз зеботарин шаклҳои образофаринӣ дар шеър донист, ки дар ташаккули ифодаҳои маҷозӣ нақши бориз дорад.

В. Дар асоси ташхис

Дар ашъори Ҳочӣ Ҳусайн гоҳо шигифтиҳое ба назар мерасанд, ки шоир ба ҳар чизе монанди гулу дарахту обу оташу кӯҳу сангу ғайри инҳо сифату эҳсосот ва хусусияту афъоли инсонӣ ё ягон мавҷудоти зиндари мебахшад. Ба андешаи Паричеҳр Султонӣ «тасарруфе аст, ки зехни шоир дар ашъ ва дар аносири бечони табиат мекунад ва аз раҳгузари нерӯи тахайюли хеш бад-онҳо ҳаракату ҷунбиш мебахшад ва дар натиҷа ҳангоме ки аз дариҷаи ҷашми ӯ ба табиату ашъ менигарем, ҳама чиз дар баробари мо саршор аз зиндагиву ҳаёт аст» [4, 154]. Ташхис ба таври кулӣ метафорае аст, ки дар он ба исмҳои бечон аломату амалҳои исмҳои ҷондор нисбат дода мешавад. Бинобар ин, бо эътибори он ки муайянкунанда инсон ва ё ҷонвари дигаре ҳаст, ин шакли метафораро ба ду навъ тақсим мекунем:

1. Инсонангорӣ (Personification) - ба ин навъи ифодаҳои маҷозӣ дар адабиётшиносӣ «ташхис» гуфта мешавад, ки ба таври кулӣ як навъ истиораи пӯшида аст, вале ин ҷо муайянкунанда инсон аст. Яъне, инсонангорӣ «додани сифати инсонӣ ба як ҳайвон, як шайъ ва ё як мафҳум» [5, 45] мебошад.

Мисол:

Неку бад бар лавҳи пешонӣ хатти дасти қазост,

Куфру имон як сабақ аз мактаби лову балост [46].

Дар ибораи изофии «дасти қазо» шоир аввал дар зехни худ **қазоро** ба инсоне монанд карда, ба ӯ нишонаи **даст** доштанро, ки фақат хоси инсон аст, нисбат медиҳад ва ба ӯ шахс буданро қоиладарост. Сониян, қазо қудрати навиштан дорад ва бар «лавҳи пешонӣ» ҳар неку бадеро, ки ба вуқӯ мепаивандад хаттотӣ мекунад.

Ё, ғунча **лаб** дораду суҳан мегӯяд, ва ҳатто кулоҳпӯш ҳам ҳаст, китоб суҳан мегӯяд, ноз тавба мекунад, об меҳиромад, субҳ меҳандад ва ба ҳамин монанд:

Шевае дорад хамӯшӣ, ҳифзи чандин обрӯст,
Ғунчаро як лаб гушудан мебарад аз сар кулоҳ [286].

Ҳидоят бинамо худ ба ин табаҳкорон,
Асар ба гӯши касе гуфтаи китоб надорад [11].

Набаст касрати асбоби роҳ рафтани умр,
Хироми об нагардид бастаи занҷир [164].

Аз хоби пагоҳу ғафлати бегоҳӣ,
Бар мардуми рӯзгор механдад субҳ [346].

2. Ҷондорангорӣ (Animism). Дар ин навъи ифодаи маҷозӣ муайянкунанда ҳайвон ё умуман, ҷондоре ба ҷуз инсон аст.

Зарроти қойинот ҳама бол мезананд,
Дар офтоби равзани байтулвисоли ту (10).

Ҷунончи, дар ин байт шоир ҳамаи ҷирмҳову зарраҳои қайҳониро ба паррандагон монанд кардааст, ки парафшонӣ мекунанд. Аммо, ҳамон гуна ки дар намунаҳои инсонангорӣ низ мушоҳида фармудед, аз муайянкунанда ном набурда, фақат бо зикри алоими он иктифо мекунад.

Якҷанд мисоли дигар:

Агар Ҳоҷӣ расад дар Каъбааш аз мо дуое гӯ,
Сурфаи оромро бастаст бар дӯши ҳаво [30].

Ин қадар бегона дар чаҳми замон аз чистам?
Ки боли саъйи ин афтода аз парвоз бишкатаст [61].

Аз тараддуд пур нахоҳӣ кард коми нафсро,
К-ин ҷаҳаннамро ҷавонӣ нест ҷуз ҳал ман мазид [147].

Ҳоҷӣ ҷу ҳилол бо қадӣ ҳам,
Рафтӣ, зи думи шабоб рафтӣ [316].

Ҳоҷӣ, натавон тарки ману моӣ худӣ кард,
Парвози шарар то шикани санги ман омад [146].

Аммо баҳс ин аст, ки гоҳе дар ашъори Ҳоҷӣ хусусияту афъоли омехтае, монанди *гардан, гӯш, чаҳм, хоб, газидан* ва ғайра ба назар мерасанд, ки ҳам хосси инсону ҳам мансуб ба ҳайвон ҳастанд ва дар ин маворид ҳаде задан мушкӣ аст, ки манзури шоир ташбеҳ ба инсон будааст ё ҳайвон:

Фитад дар хун сахар ҷун шом бинад кушта ҷонамро,
Бигирад гардани най нола гӯш орад фиғонамро [25].

Бинобарин метафораҳои мазкурро аз ин зовия метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард:

1. Нисбат додани афъоли исмиҳои ҷондор ба исми бечон, ки маъмулан муайяншаванда дар аввали ҷумла қарор мегирад:

Дарахтон баста саф, қоим ба пое,
Баланд аз баргҳо дасти дуое [390].

Мекунад гирди руҳаш он турраи тарроқ рақс,
Мӯй ҷун дар оташ афтад, мекунад ноҷор рақс [204].

Зи сӯзи дил агар созе ба қонуни зуҳур ояд,
Зи ҳайрат мегад сӯроҳи най ангушти нойиро [42].

Сипех аз моҳи нав ангушти ҳайронӣ ба лаб овард,
Ки ин ноҳун чаро бар айнаки ман боз бишкатаст [61].

2. Изофа шудани аъзо, аломоту ҳолати исмҳои ҷондор ба исми беҷон (муайяншаванда). Дар ин маворид шоир бо нерӯи ҳаёлангезии худ ба исмҳои беҷон ё ба иборати дигар ба «ҷамодот» шаклу сурати инсонӣ ё ҳайвонино омешиш дода, нақшро мусаввар мекунад, ки дар зеҳни ҳонанда зинда вонамуд мешавад:

Оё чӣ асар охи дили Кӯҳкан ангехт,
К-ин ғулғула ҳаргиз нашуд аз гӯши замон ҳич [96].

Андар камини бекаси ғайзи саодат аст,
Кун имтиҳон ба сачдае дар пойи бурё [44].

Мерасад он ҷангҷӯ пойи ситам дар ракиб,
Ҷавру ҷафо пешрав, зулму ғазаб аз ақиб [50].

Ҳиёли қачравӣ дар истиқомат раҳна андозад,
Дили дарё зи бими печиши гирдоб меларзад [112].

Ҳамин тарик, «аз соир анвои маҷозот он чӣ ба авсофи шуаро махсустар аст ва ҷуз дар каломии манзум тадовули бештаре надорад, муколамаи ҷамодоту ҳайвоноти ғайри нотик аст, чун мунозироти теғу қалам, шамъу ҷароғ, гулу булбул, атлолу даман, риёху кавокиб ва ғайри он» [2, 368].

Г. Дар асоси муболиға

Ҷароғи шеърро бе райбу бе занн,
Ҷатила ғазла асту кизб равған [497].

Мусаллам аст, ки дар сохтмони тамоми ифодаҳои маҷозӣ ва образнок кардани осори бадеӣ муболиға нақши асосӣ дорад. Ҳамчунин шоир тавассути муболиға ашё, ҳаводис ва ё ҳар падидаи олами воқеиро аз ҳадди маъмул берун оварда, забони ашъорашро «бофурӯғтар» мекунад. Ҷунончи Муҳаммад бини Умар ар-Родуӣ дар «Тарҷумон-ул-балоға» овардааст: «الشعر اكذبہ اعذبہ – از شعر آنچ بدو غتر بافروغتر» [3, 62]. Яъне, шоир дар тасвиру тасаввур, ситиш нақҳиш ва ё таҳсину таҳқир мазаммати касе ё чизе аз ҳадди табииву асли (ҳақиқӣ) баромада, «дурӯғ»-ро то дараҷаи фаровоқеӣ мерасонад, ки ба он бархе аз уламо назари мусоид доштаанд ва бархе бар муқобили он будаанд. Иброқу муболиға гулӯро Ризоқулихони Ҳидоят се мартаба медонад ва меафзояд: «мартбаи аввал муболиға аст, ки онро табиғ низ гӯянд ва табиғ васфе аст, ки ба ақл мумкин бошад. Иброқ он ки аз ҷиҳати одат мумтанеъ бувад. Ва гулув он ки аз ҳар ду ҷиҳат, яъне ақлу одат мумтанеъ бошад» [6, 9].

Ҳоҷӣ Ҳусайн низ аз муболиға барои баёни андешаву ҳаёлотии тасаввурии худ бо мақсади образноку ҷолибу ҷозиб сохтани забони ашъораш босамар истифода кардааст.

Масалан, дар байти зерин Ҳоҷӣ Ҳусайн барои тасвир намудани тамкини зиёд доштан ва вазнинии зиёд дар хулқ аз калимаи «**кӯҳ**» истифода кардаст, ки ин тасвир пурра муболиға аст:

Зи очизпарварӣ он кӯҳи тамкин,
Ҷу хур омад фуру аз машриқи зин [470].

Ё худ дар ин байт:

Андар диёри бекаси ишқат нухуфта аст,
Сад кӯҳи ғам ба домани гардам ҳазинаҳо [14]

ифодаи маҷозии **кӯҳи ғам** низ дар заминаи муболиға ташкил шудааст. Яъне шоир ғаму андӯҳашро аз назари гаронӣ ба кӯҳ нисбат додааст. Ва гоҳо баръакс чизро, ки ба азамату бузургӣ қобили муқоисаву ташбеҳ бо ҳеҷ чизи олам нест, бисёр хурд намоиш медиҳад:

Бас танг ҷост вусъати майдони коинот,
Дар пешгоҳи соҳати қудси ҷалоли ту [10].

Ҳочӣ дар ашъори худ бо истифода аз муболиға ифодаҳои маҷозие месозад, ки ашёву мафҳумҳо, ҳодисоту падидаҳои табиӣ, собиту сайёрагон, коинот ва кулли мавҷудот дар хислату хосияташон, ба таври мусбат ё манфӣ берун аз тасаввуру воқеият ҷилвагар мешаванд.

Чунончи, ӯ бо истифода аз калимаи *сел*, ки як ҳодисаи маъмулии табиӣ аст, ифодаҳои «селоби сиришк» [139], «селоби рух» [142], «селоби теғ» [213], «сели ҳаводис» [276], «сели хун» ва амсоли инро сохта, дар тасвири воқеият зиёдаравӣ ва муболиға кардааст:

Селоби сиришкам ба сари кӯйи ту ҳар шаб,
Тӯфони фано бар сари мо шуд, чи бачо шуд [139].

Ишқам ба ту иштибоҳ бошад,
Селоби рухам гувоҳ бошад [142].

Заҳмати уммедворӣ аз ситамкорон мақаш,
Ҳеҷ касро об дар чӯ нест аз селоби теғ [213].

Дар сели ҳаводис нашавад хонаи обод,
То чанд кунам пеши ту афсонаи Шаддод... [276].

Чаҳоне зери сели хун нишинад,
Надомат хоҳири азмаш набинад [430].

Ифодаҳои маҷозии дар заминаи муболиға ташкилфтои ашъори Ҳочӣ, ки марбут ба мавҷудот ва воқеоту ҳодисоти гуногуни табиату ҷамъият ҳастанд, ба ҷаҳон, олам, кайҳон, ситора, офтоб, моҳтоб, кӯҳ, саҳро, боғ, ҷӯй, дарё, наҳр, баҳр, мавҷ, тӯфон, барқ, борон, аждар, мор, ҳумо, мурғ, тир, теғ, найза, камон, дом, лашкару сипоҳ ва ғайраҳо ташбеҳ карда шудаанд.

Таваҷҷуҳ кунед ба намунае аз ин ифодаҳо, ки дар заминаи маъноии **ҷаҳон** ва муродифоти он сохта шудаанд:

Ҷаҳони санъатам, дар баҳри маънӣ гавҳарэҷодам,
Вале ҳамчун садаф, Ҳочӣ, надонам худситойиро [42]).

Хубон ҳама дар олами хуснанд муқайяд,
Хусни ту бурун ҷӯшида аз олами итлоқ [217].

Саропо эҳтизозе ҷилвафармо,
Ҷаҳони вачду дунёи таманно [444].

Суккони ҳафт коҳи чархи даввор,
Зи лутфу шафқаташ гаштанд саршор [409].

Ба ҳамин тарик, ифодаҳои ҳаст, ки дар заминаи зиёдаравии мафҳуми коиноту аҷроми кайҳонӣ ва амсоли инҳо пайдо гаштааст:

Чу офтоби рухат акс дар шароб афканд,
Зи шарм чун арақ аз домани пиёла гузашт [56].

Миён гар зевари зангӯла мебастан,
Сетори Зӯҳра меюфтодш аз даст [432].

Як ҷӯба зи тири ўст Миррих,
Сад ҷаъба ҳаводисаш ниҳонӣ [331].

Чун Уторид бувад дар эҳсонаш,
Ҳамчу гардун гушодагӣ хонаш [374].

Намунаҳои дигаре ба чунин иборот, ки бо вожаҳои марбут ба табиат ва ҳодисаҳову падидаҳои табиӣ ташаккул ёфтаанд: баҳри маънӣ [42], ҷӯи дида [101], дарёи ҳичрон [450], мавҷи хун [478], ҷӯи хун [479], тӯфони сиришк [237], барқи дамрон [268], абри раҳмат [220] ва амсоли инҳо.

Якчанд мисол:

Ҷаҳони санъатам, дар баҳри маънӣ гавҳарҷодам,
Вале ҳамчун садаф, Ҷоҷӣ, надонам худситойиро [42].

Рафт оби рӯй аз ману ишқат зи сар нарафт,
Аз ҷӯи дида мекунам гарчи пуроб рух [101].

Сурати ранҷури моро тарзи истиғно надид,
Гарчи дар роҳаш зи оби дида кардам ҷӯйбор [169].

Зи абри мижа гаҳе ашк дар канор уфтад,
Кучост гавҳари баҳри Адан ба ӯ ҳамсанг [221].

Шикастиштии дарёи ҳичрон,
Нишастамаҳмили байдои ҳирмон [450].

Шоир бо истифода аз вожаҳои марбут ба олами ҳайвонот аз қабилӣ аждар, мор, ҳумо, мурғ ва ғайраҳо дар тавсифи афёлу хусусиёти касе ё чизе муболиға мекунад ва аз ин зовия маҳорати суҳанварии ҳешро ба ҷилва мегузорад:

Рақибӣ рӯсияҳ дорад чунон туғи кини ман,
Ки нагзорад зи хунам сер гардад аждари теғаш [198].

Мори арқам шабу рӯз аст, ки печида туро,
Зи газандаш ҷӣ қадар ғофиливу нодонӣ [328].

Ҳумои саъям акнун паршикаста,
Ки ин ҷо Комдӣ танҳо нишаста [462].

Ҷӣ сон мурғи дили Ҷоҷӣ халосӣ орзу дорад,
Ки натвонад ба мурдан ҳам шудан озод аз дастат [87].

Истифодаи санъати муболиға дар ин порчаи назмӣ, ки дар ҷавоби мактуби Субҳонқулихон туқсоба ба муносибати фиристодани ду кутос аз Қаротегин иншо кардааст, бисёр назаррас мебошад:

Як қутоси сиёҳи гардунфар,
Гови дунё ба ҳазраташ лоғар.
Саври гардун ба ӯ наёяд ҷуфт,
Рафта дар бурҷи Каҳкашонаш хуфт,
Ҳамроҳи нома номабар овард,
Ҳамчу товус ҷилвагар овард...
Каркадангардану палангҳалқум,
Филҳайкал, маҳор дар хартум.
Роҳ аз мардуми тамошойӣ,
Танг шуд ҳамчу дидаи моҳӣ [514].

Бо вожаҳои **тир**, **теғ**, **найза**, **камон**, **дом**, **лашқару сипоҳ** ва амсоли инҳо:

Ҳастагони тири мижғонему нисёни илоч,
Ранҷи моро бар ту бошад, эй Масеҳо, эҳтиёҷ [92].

Ҷоҷӣ, то кай бо дили ношод хоҳӣ зистан?
Меравӣ чун тир охир аз камони зиндагӣ [306].

Ба хунхорӣ сипоҳе шуд намоён,
Яке шуд лашқари анҷум гурезон [476].

Найзаи миҷғони ниғаҳ баста чу теғи сипаҳ,
Нуқтаи холи сияҳ донаи доми фиреб [50].

Хулоса, муболиға рукни аслии офаридани ифодаҳои маҷозӣ, бахусус метафора аст, ки бидуни инҳо қудрати офаринишу зебоии ҳаёлотӣ шоир ё нависандаро муайян кардану баҳо додан ғайримумкин мебошад. Ҳоҷӣ Муҳаммадхусайн низ аз муболиға ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ, ки барои образноктару ҷолибтар ифода гардидани матлаб ба кор меравад, босамар истифода карда, хунару маҳорати суҳанофарии худро ба ҷилва гузоштааст.

Ғ. Дар асоси киноя

Яке аз дигар шигифтиҳои забон ифодаи вожа ё суҳане аст, ки аз он метавон ҳам маъноӣ ҳақиқии онро ирода кард ва ҳам аз маъноӣ маҷозии он пай бурд. Ба ин гуна ифодаҳо истилоҳан «киноя» гуфта мешавад, ки дар мавриди он баҳсҳо ба дарозии қарнҳо идома дорад. Чунончи, баъзе аз балоғиён кинояро шомили маҷоз ва маҷозро шомили киноя донистаанд [15, 190]. Зеро киноя хусусияти духӯрагӣ дорад, яъне «... на ҳақиқати сирф аст, на маҷозӣ сирф. Балки барзаҳест миёни ҳақиқат ва маҷоз» [14, 243].

Ҳоҷӣ Хусайн аз ин навъи ифодаҳо ниҳоят зиёд ба кор бурдааст. Мисол:

Ёди шанбе айши моро ҷоми захролуд дод,

Шуғли абҷадхонии мо ҳам дар дабистон кард манъ [211].

Дар ин байт ибораи ҷоми захролуд ба касе додан, ифодаи маҷозӣ аз барҳам задани хушиву сурур буда, калимаи ҷом метонимияи шароб аст. Аммо чун сохтори ҷумла хароб шавад, берун аз матн ин ибора хусусияти маҷозии худро аз даст дода, ба ибораи озодаи наҳвӣ мубаддал мешавад. Яъне, метавонад ба маънии таҳтуллафзӣ – «ҷом ё зарфе, ки захролуду масмум аст», фаҳмида шавад.

Ё дар ин байт:

Ҳочиро дӣ ба дари хонаи риндон дидам,

Хирқаро дар гарави ҷуръаи сахбо мекард [136].

Агар маъноӣ маҷозии он дар назар гирифта нашавад, сахнае пеши рӯ ҷилвагар мешавад, ки ба вукӯъ пайвастанӣ он имкон дорад. Дар мисраи аввал «хонаи риндон» таркиби изофии исмӣ буда, дар асл ба маънии ҷойи фисқу фучур ва одамони майхораву бедин - ҳамон харобот муқобили масҷид аст. Аммо, дар мафҳуми фалсафӣ ва орифона ҷойи ашҳоси поку баргузидаи Худо, авлиёву сӯфиҳо аст, ки дар ашъори шуарои пешин аз қабилӣ Санойӣ, Атторм, Ҳофиз, Мавлавӣ Балхӣ ва дигарон то Ҳоҷӣ дар ҳамин маънӣ ба кор рафтааст.

Дар мисраи дуюм калимаи «хирқа», либоси дарवेशон [10, 481]; ҷомаи хосси сӯфиён ва як навъ рамзи соҳиби мақоми тариқат будан аст, шахси толиб бояд, марҳилаҳоеро тай кунад, то «хирқаиҷи» гардад. Ҳоҷӣ дар байти мазкур, маъноӣ маҷозии «хирқа», яъне мақому манзалати дар ин ҷода касб кардаашро ба як ҷуръа шароб дар гарав гузоштааст, ки «сахбо» низ дар истилоҳи орифона ба маънии суҳани гуворо низ омадааст.

Гоҳо ифодаҳои маҷозӣ бар асари бисёрии корбурдашон забонзада шуда, образнокии худро аз даст медиҳанд, ба монанди сарву ринд ва монанди инҳо. Хусусан, калимаи ринд бо он мақоме, ки дар ашъори Ҳофиз дорад, гӯйӣ ба маъноӣ дигар ё ҳамгунаи он мубаддал шудааст. Масалан, дар ин байти Ҳофизӣ Шерозӣ:

Маро дар хона сарве ҳаст, к-андар сояи қаддаш,

Фарог аз сарви бӯстониву шамшоди чаман дорам [12, 234].

агар қаринаи метафораи «сарв»-ро низ ба эътибор нагирем, дар ҳақиқат ҳам, имкон дорад, ки дарахти сарве дар хонаи Ҳофиз бошад, то ӯ зери сояи он аз «сарви бӯстониву шамшоди чаман» фориғ буда бошад. Ё ба ҳамин равиш, агар шахсе гӯяд, «бӯте дар манзилам дорам ...», низ метавонад, истиора аз маъшук ё хонумаш бошад ва ё дарвоқеъ, бӯте дошта ҷиҳати парастидани хеш.

«Яъне онҳо дар дохили матн хусусияти духӯрагии худро нигоҳ дошта, берун аз матн ин хусусиятро аз даст дода, ба ибораҳои синтаксисӣ табдил меёбанд ва як маъноӣ мураккабро ифода мекунанд» [8, 98].

Ин гуна ифодаҳои духӯра дар ашъори Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ бисёр ба назар мерасад. Чунончи, **шамъ** (киноя аз дилбар), **парвона** (киноя аз ошиқ), **мева** (маҷозан ҳосил, лаззат), **хонаи мардум** (ба маънии гавҳараки чашм):

Шабе шамъе ба хилватхонае буд,
Ба тавфаш паркашон парвонае буд [454].

Ваҳшати имкон на танҳо чашми мо пӯшида кард,
Меваи ин боғро пиру чавон нодида рафт [76].

Чаҳон аз меваи он нахли шаккар
Даҳан ширин чу тифл аз шири модар [459].

Хулоса, саноеи бадеӣ ба манзалаи санги иёр барои таъини арзиши сухани ҳар суханофаре аст. Аз ин рӯ, ба ҳунару истеъдоди ҳар суханваре маҳз аз ҳамин зовия менигаранду баҳо медиҳанд. Ҳамон гуна ки аз ин баҳс маълум мегардад, Ҳоҷӣ Ҳусайн дорои маҳорату истеъдоди баланди шоирӣ буда, саросари забони осораширо бо аносири адабию лафзӣ музайян кардааст.

АДАБИЁТ

1. Куруши Сафавӣ. Аз забоншиносӣ ба адабиёт / Куруши Сафавӣ. – Техрон: Сӯраи меҳр, 1383. - Ҷ.2.
2. Қайси Розӣ. Ал-муъҷам / Розӣ, Қайс. - 1338.
3. Муҳаммад бинни Умар ар-Родуёнӣ. Тарҷумон-ул-балоға / Муҳаммад бинни Умар ар-Родуёнӣ. – Техрон: Асотир, 1362.
4. Паричеҳр Султонӣ. Суvari ҳаёл дар шеъри Жолаи Исфаконӣ / Паричеҳр Султонӣ. – Техрон: Озодмеҳр, 1391.
5. Прин Лоренс. Дар бораи шеър / Прин Лоренс. – Техрон: Иттилоот, 1373. – 320 с.
6. Ризоқулихони Ҳидоят. Мадорич-ул-балоға дар илми бадеъ / Ризоқулихони Ҳидоят. – Техрон, 1383.
7. Рынков Л.Н. Именные метафорические словосочетания в языке художественной литературы XIX в. (послепушкинский период) / Л.Н. Рынков. – Челябинск: Южноуральское кн. изд-во, 1975. - 184 с.
8. Саломов М.Қ. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ / М.Қ. Саломов. – Душанбе, 2001. - 138 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва, 1969. – Ҷ.1. - 952 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва, 1969. – Ҷ.2. - 952 с.
11. Ҳабиб Камолии Русто. Маҷозҳо дар забон ва адабиёти олмонӣ / Ҳабиб Камолии Русто. // Пажӯҳиши забонҳои хориҷӣ. – 1386, - № 42. - С. 49-87.
12. Ҳофизӣ Шерозӣ. Девон (Аз рӯи нусхаи Ғании Қазвинӣ) / Ҳофизӣ Шерозӣ. – Техрон: Офтоб, 1377. – 385 с.
13. Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Куллиёт / Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. - Душанбе: Ирфон, 1998.
14. Ҳумой Аллома Чалолуддин. Маонию баён / Ҳумой Аллома Чалолуддин. – Техрон, 1374.
15. Ҳумой Аллома Чалолуддин. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ / Ҳумой Аллома Чалолуддин. – Техрон: Ҳумо, 1375.

ОСНОВЫ ПОЯВЛЕНИЯ МЕТАФОРЫ

В данной статье рассмотрены основы появления метафоры в языке. Ходжи Мухаммад Хусейн в применении различных значений слов, выражает другие оттенки и создаёт желаемые значения.

Ключевые слова: Ходжи Хусайн, язык, слова, значение, метафора, метонимия, синекдоха, аллегория.

THE BASIS FORMATION METAPHOR

In this article considered the basics formation of metaphor in language. Hoji Muhammad Husain on working in different meanings of words expresses different shades and creates the desired value.

Key words: Hoji, Husain, language, words, meaning, metaphor, metonymy, synecdoche, allegory.

Сведения об авторе: Саидумар Аброров - соискатель кафедры иранской филологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 919-55-09-22_

САБКИ ШЕЪРИ ХАЛИЛУЛЛОҲИ ХАЛИЛӢ

Бехрӯз Назармуҳаммад

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода

Аксари донишмандону адабиётшиносон, ки шеъри устод Халилуллоҳи Халилиро баррасӣ ва арзёбӣ намудаанд, он гоҳ, ки аз шеваи шоирӣ ва чигунагии сабки ӯ сухан ба миён омадааст, чи ба сурати мустақим ва чи ба гунаи ғайримустақим, сабки шеърии ӯро «сабки хуросонӣ» гуфта, вайро аз пайравону аламбардорони «сабки хуросонӣ» дар шеъри муосири форсӣ муаррифӣ кардаанд*. Шоирону нависандагони иронӣ низ сабки шеъри Халилиро ба «сабки хуросонӣ» нисбат додаанд†.

Доктор Муҳаммадхусейни Машоихи Фаридунӣ як тан аз донишмандон дар канори хуросонӣ донистани сабки шеъри Халилӣ ба ҷилваҳои навоҳариҳои ӯ низ назар доштааст. Донишманди ёдшуда бовари худро дар бораи чигунагии сабки шеъри устод Халилӣ чунин иброз намудааст: «Шеъри Халилӣ дар истехком ва қуввати таркибу инсичоми маъонӣ ёдовари каломи шуарои қадимӣ чун Адиби Собир, Амъақи Бухорӣ, Саид Ҳасани Ғазнавӣ ва Ҳоконӣ ва ҳам сабки ашъори Бадеъуззамони Фурӯзонфар ва Баҳор ва Фарруҳ аз муосирон аст, сабки хуросониро татаббуъ намудаву ҷилваҳои аз навоҳари дар лафзу маънӣ бар ин мазид кардааст.» [6, 30] Муҳаммад Ҳайдарӣ Жубал ба таври ғайрисиёҳ дар баёни ҳамин мавзӯ дар бораи хуросонӣ будани сабки шеъри устод Халилӣ гуфтааст: Дар фасли охири «Таърихи адабиёти Афғонистон» низ, аз шахсе мутазаққир мешавем, ки Фарруҳии Сиистонӣ ва Унсурӣ Балхиро дар қасида ва Байҳақиро дар наср зинда кард» [10, 229].

Шуморе аз донишмандону суханшиносони шеър устод Халилиро ҳам дохили сабки хуросонӣ медонанд ва ҳам шомили сабки ироқӣ. Чуноне ки Муҳаммад Козимӣ Козимӣ чунин боварро дар заминаи шеъри устод Халилӣ ироа доштааст: «Сабки шеъри Халилӣ дар миёни хуросонӣ ва ироқӣ дар навазон аст. Ӯ дар қасида ғолибан пайрави шоирони давраҳои аввали мактаби хуросонӣ аст, бавижа Фарруҳӣ ва Манучехрӣ ва баъзе аз қасоиди ин устодонро истиқбол кардааст» [5, 50] Козимӣ дар робита ба чигунагии сабки ироқӣ дар шеъри Халилӣ чизе намегуяд ва ин ҳам аз гуфтаҳои ӯ бар намеояд, ки манзур аз дохил намудани шеъри Халилӣ дар сабки ироқӣ кадом як қолаби шеърӣ ва ё дарунмои он аст.

Аммо, Сарвари Гӯё дар ин замина қадаме фаротар мениҳад ва баъзе аз мумайизоти шеъри устод Халилиро дар баробари «сабки хуросонӣ» барҷаста месозад ва пайванди шеъри Халлиро ба «сабки ироқӣ» низ ба таври равшан баён менамояд: «Устод Халилӣ ба шеваи устодони хуросонӣ қасида иншо мекунад ва маънии навинро, ки зодаи андешаи пухта ва афкори расидаи ӯст, дар пайкори услуби Унсурӣ ва Фарруҳӣ мерезад. Дар қасида назари вай ба услуби Фарруҳӣ бештар аст. Ӯ

*Доктор Абдулкаюми Қавим: «Устод Халилӣ бештар ба сабки хуросонӣ ғарош дошт ва дар ин шева дар даврони муосир аз устодони мусаллам ба шумор мерафт ва басо аз шоирони эронӣ ба устоди ӯ дар ин замина бовар намудаанд.» (13:71); Доктор Абдулғафурӣ Орзу: «Ғарчӣ таҳлил ва баррасии амиқи сабкшиноса дар ашъори шодравон Халилӣ сурат нагирифтааст, вале ироа ва назариёти суханварону суханшиносон бар «хуросонӣ» будани шеъри ӯ устувор аст, шеъре, ки ба ҳеҷ ваҷҳ оинадори фаҳоматҳои сабки хуросонӣ «ҳеҷарз, эдар, эдун, зими» нест. Ба илова муҳотаб шеъри шоир ашрофиёти дарборӣ набуда ва пайванди амиқ бо миллаташ дорад ва ҳатто сугвории орифонаи сабки ироқӣ дар басо ашъори шоир ба рангомезӣ машғул аст.» (:71); Муҳаммади Розӣ Моили Ҳиравӣ: «...Устод Халил дар ҳар навъи шеър ҷирадаст аст. Сухани фикрӣ ва равиши адабиву ҳунари ба ранги рӯз буда, сабқаш хуросонӣ ва аз ҳама мактабҳо ҳатто «пороносизм» (ҳунари барои ҳунари) пайравӣ надорад. ғолиби порчаҳои ӯ дар хидмати башар гузашта шуда...» (5:810);

†Ризозода Шафак: «Наметавонам аз ӯҳдаи таҷлили сабки хуросонии ӯ бароям, ки ба ростӣ дар ин мактаб якатоҷа асту на қодирам, ки ба таҷлили лаҳни афғонии ӯ бипардозам, ки алҳақ бениёз аст.» (5:815) Бадеъуззамонӣ Фурӯзонфар: «Бо он ки Халилӣ услуби равиши пешиниёро дар таркиби алфоз ва ҷумла риоят мекунад, вале дар ибтикори мазмин ва ибдои маънӣ фикри тавоно ва маъниофарин дорад...» (5:823); Саид Нафисӣ: «Ҳар мисраъ ва байти вай шунавандаву хонандаро ба ёди бузургони шеъри форсӣ, ки дар дарбори Ғазнин меандозад ва Унсуриву Фарруҳӣ ва Мунҷику Кисоӣ ва Амораи Марвазиро ба ёд меоварад.» (5:829).

Фаррухиро шоири миллӣ ва мубтакири мутлақ ва пухтакору устод мешиносад. Дар маснавии достонӣ ба шайхи бузургвори Ганча иктифо мекунад ва ҳазрати шайх Низомиро дар ин шева саромади суханварону достонсароён медонад... Ва дар ин шева чандин ба инсичом ва пухтагӣ шеър мегӯяд, ки дар маснавиҳои вай услуби Низомӣ ошкоро муоина мешавад. Дар солҳои охир ба «Ҳадиқа»-и ҳазрати Саной ва маснавиҳои Мавлонову Шайх Аттор, осори Муҳиддин ибни Арабӣ ва «Куллийёт»-и Бедил дилбастагии хос пайдо карда» [5, 820]. Доктор Атфоли Суртаг ҳам бидуни таваҷҷуҳ ба гароиши устод Халилӣ ба сабки хуросонӣ ва мансуб донишмандон ба ин сабки хос, дидгоҳи худро пирумунӣ шеъри Халилӣ ба гунаи дигар изҳор доштааст: «Ашъораш монанди абёти Ҷалолӣ Муҳаммад дилро ба рақс меоварад ва монанди Саной бо эҳсосоти одамон унс ва омезиши дилпазир дорад» [3, 820]. Гуфтаҳои ин донишманд баёнгарии он аст, ки мавсуф ба ҷилваҳои ирфонӣ ва ормонии шеъри Халилӣ таваҷҷуҳ дошта то мазомини дигар.

То ин ҷо дидгоҳҳои кулӣ ва умумиро, ки нисбат ба сабки шеъри устод Халилӣ ироа шудааст, донишем ва он тавре ки аз ин гуфтаҳо бармеояд, назарҳо ва боварҳо дар робита ба мавзӯи мавриди баҳс тақрибан ҳамгуна ва ҳамранг аст ва ҳамаи онҳо аз як манбаъ ва чашма об меҳӯрад. Ба сухани дигар, мавзӯи воҳид дар ибороти мухталиф аст. Ин куллийгӯӣ ва ҳамсонӣ дар пайванд ба ҷиғунагии сабки шеъри устод Халилӣ бархоста аз он аст, ки донишмандони ёдшуда, бидуни таваҷҷуҳ ба мухтавою дарунмояи шеъри вай ва арзёбӣ бо бозҷуӣ чанбаҳо ва заминаҳои гуногуни он ва сирф бар бунёди он, ки бахши бештари шеъри Халилиро аз лиҳози қолаби қасида ва қолабҳои шеърӣ, ки дар он рӯзгор маъмулӣ буд, дар бар мегирад, ўро пайрави сабки хуросонӣ доништаанд.

Ҳоло агар бихоҳем сабки шеъри устод Халилиро бар мабнои арзишҳо ва мавзие, ки имрӯзҳо дар адабиётшиносӣ матраҳ аст, баррасӣ намоем ва онро муайяну мушаххас бисозем, донишмандони дидгоҳҳо ва орои соҳибназарону донишмандони ин арса лозим пиндошта мешавад. Бинобар он, мо дар ин ҷо ба таври фишурда ба бозҷуӣ ва бозҷуӣ нуктае мепардозем, ки моро дар заминаи шинохти сабк ва ҷиғунагии масъалаи сабкшиносони осори адабӣ, аз ҷумла Халилӣ, ёрӣ ва мадад мерасонад.

Дар ин масъалаи иҷмолӣ ва гузаро аз нахустин назарияҳо ва дидгоҳҳо то вопасини онҳо (то ҳаде, ки ба онҳо дастрасӣ ёфтем) дар назар мебошад. Нахуст мепардозем ба дидгоҳҳо ва гуфтаҳои Муҳаммадгуломи Ризой, яке аз пажӯҳишгарони адаби муосир: «Бинобар дидгоҳи афлотунӣ, сабк кайфияте ҳаст, ки дар баъзе осор вучуд дорад ва дар баъзе вучуд надорад, аз ин дидгоҳ сабк ба маънии ҳамоҳангии комили миёни алфоз ва андеша аст, бинобар ин, нависанда ё шоире соҳиби сабк аст, ки барои баёни андешаҳои худ вожаҳои муносибу шеваи баёни муносиб ёфта бошад.

Дар дидгоҳи арастуӣ, сабк маҳсуле аз авомили мутааддид аст, ки дар асар ҷамъ мешавад ва онро аз соири осори мушобех мутамоиз мекунад. Бинобар ин дидгоҳ, ба теъдоди осор сабк вучуд дорад. Бисёре аз мантиқдонон, ки дар бораи сабк сухан гуфтаанд, онро аз ин дидгоҳ дидаанд» [8,14].

Ба бовари Буфман сабк иброат аст аз «назму таҳрике, ки мардум дар андешаҳои худ падида меоваранд». Донишманди мавсуф таклифи ба қор гирифтани андешаҳо ва мафҳумҳои сусту сабук ва парокандаро душмани сабки устувору фасоҳат ва балоғат медонад ва заҳмати шоирону нависандагонро дар баён кардани маонии мубтазил бо лафз ва иборати мутантан муҳолифи зебоии табиӣ мебинанд ва ин шеваро вижаи қасоне медонад, ки бар вожаҳо тасаллут доранд, аммо фикрашон ақим аст» [7, 15].

Артур Шопенгауер «сабкро симои фикри инсон» медонад ва онро роҳи мутмаин барои шинохти ҳуқ ва ҳуӣ инсон мешиносад. Ба назари вай, тақлид аз сабки дигарон дар ҳукми ниқобе аст, ки шахс ба ҷеҳраи худ баста аст. Шоирон ва нависандагон, ки афкори заиф ва суст доранд, андешаи худро ба сабки мутасаннеъ ва пур аз ҳашв ва итноб баён мекунанд, то сустӣ ва ҳақорати андешаи худро дар пӯшиши алфоз ва ташбеҳоти адабӣ пинҳон кунанд. Имрӯза сабкро иборат медонанд «аз баёни мофӣ фи замир» [8, 19].

Доктор Муҳаммадгулом Ризой омилҳои зерро дар эҷоди сабк зидхил доништа ва аз онҳо ба номи «авомили сабкӣ ёд менамояд:

А) нафсонӣ; б) таҳаввулотӣ иҷтимоӣ; в) заминаи фарҳангӣ; г) муҳотибон; д) донишҳо ва иттилооту шуғл ва ҳарфаи шоир; е) мавзӯи сухан; ё) муҳити ҷуғрофӣ.

Маликушшуаро Муҳаммадқӣ Баҳор дар таъриф ва мушаххасаи сабк менависад: «Сабк дар истилоҳи адабиёт иборат аст аз равиши ҳосси идроку баёни афкор ба василаи таркиби каломот ва интиҳобу тарзи таъбир-сабк. Ва як асари адабӣ ва вачҳи ҳосси худро аз лиҳози сурат ва маънӣ илқо мекунад ва он низ ба

навбати хеш вобаста ба тафаккури гӯянда ё нависанда дар бораи ҳақиқат мебошад. Бинобар ин, сабк ба маънои оми худ иборат аст аз таҳқиқи адабии як навъ идрок аз ҷаҳон, ки хасоиси аслии маҳсули хеш (асари манзум ё мансур)-ро мушаххас месозад» [4, 19].

Абдулхусайни Зарринқӯб сабкро шеваи баёни хосси ҳар шоири ростин ва ҳунарварз медонад ва онро дар ҳукми нишон ва муҳри номвари шоир бар осораш талқин менамояд. Ӯ дар таърифи сабк ва чигунагии кайфияти он дар шеъри шоирон гуфтааст: «Анвои гуногуни шеър дар ҳар даврае тақрибан аз рӯи улғӯ – ё улғӯҳое дуруст мешавад, ки санъатҳои ҷорӣ онҳоро мақбул шинохтааст. Аз ин рӯст, ки ашъори гӯяндагонӣ ҳар давра, ғазал бошад ё қасида, мусаммат бошад ё маснавӣ, аз ҳайси сурату қолаб ва аз лиҳози санъат ва суннат ба якдигар шабоҳат доранд. Бо ин ҳама дар шеъри ҳар гӯянда, албатта шоири воқеиро меғӯем, на ҳар тақлидпешаи қофиябандро, чизе аст, ки онро аз шеъри дигарон мумтоз мекунад, чизе, ки хосси ӯст ва онро дар каломӣ шоирони дигар наметавон ёфт – сабк. Дарвоқеъ ин сабк бар ҳасби як таъбир, ки мансуб аст ба Шопенгауер, ҳақими олмонӣ қиёфаи берунии завқ ва қареҳаи шоирест, ки бе он наметавон як шоирро аз дигарон боз шинохт. Бо ибороти дигар, муҳр ва нишоне аст, ки ҳар шоирро аз осори бешу ками бо ҳам мушобих ҷудо мекунад ва дар ҳақиқат имзои номронӣ ва таҳаллуси воқеӣ бетазвир ва масъун аз ҷаъл аст» [9, 185]. Ҳамчунон донишманди мавсуф сабкро шеваи хос дар назди ҳар гӯянда, таъбири содиқонаи тарзи биниш ва мутаассир аз тарзи тафаккур ва мизочи гӯянда медонад ва бо таҳлили равшанонае ба баёни мавзӯӣ пардохта, ба таври умум сабкро ба ду навъ тақсим менамояд: «Бале сабк иборат аст аз шеваи хосси ҳар гӯянда, таъбири содиқонае аз тарзи фикриву мизочи ӯ. Агар таъби шоир тунд ва саркаш бошад, сабки баёнаш ғолибан сарех ва кӯтоҳ мешавад ва агар таъбе дошта бошад ҳаёлпарвар ва рӯӣ, сабки ӯ дароғанда мешавад аз истиорот ва маҷозоти дуру дароз. Он ки дар вай тадоии маонӣ қавӣ аст, баёне дорад пур аз тағйир ва танаввӯ, ки аҳёнан риштаи пайванди афкораш мумкин аст осон ба даст наояд. Ва он ки завқу нақду истилол дорад баёнаш қувват ва устуворӣ дорад ва аҷзои каломӣ ӯ ба як силсилаи номаръӣ аз мантиқ ва бурҳон ба ҳам пайваста аст. Аз таъби баланд сабки олий бармеояд ва аз таъби ҳақир сабки заиф» [9, 184-185].

Дар «Фарҳанги истилоҳоти адабӣ» дар таърифи сабк омадааст: «Дар адабиёт сабк равише аст, ки шоир ва нависанда барои баёни мавзӯи худ бармегузинад, яъне сабк шеваи гуфтан аст. Шоир ва нависанда ба воситаи сабк дар тамоми марҳилаҳо аз интихоби мавзӯӣ гирифта, то навъи каломот, лаҳн ва сиёқ, таълиф ва аносири гуногун таъсири худро бар ҷо мениҳад» [8, 285].

Сируси Шамисо низ пас аз санчиши таърифҳо, ироаву боварҳои донишмандон дар бораи сабк паёмади ин санчишро дар гуфтаҳои яке аз онҳо бозҷӯӣ ва бозгӯӣ намуда менависад: «Сабк шеваи шахсии баёни ҳар кас аст, ки моро ба сӯи нависанда далолат мекунад. Ва аз ин ҷост, ки бархе аз сабкшиносон муддаӣ буданд, ки метавон аз навиштаҳои сабқдор ба даврони зехн ва равони нависандагон раҳой ҷуст. Ба қавли Мавлоно: «Аз Қуръон бӯи Худо меояд ва аз Ҳадис бӯи Мустафо меояд ва аз каломӣ мо бӯи мо меояд» [14, 19].

Ба бовари донишмандони арсаи адабиёт сабк аз ду тариқ ба вучуд меояд: ё аз роҳи тағйир дар муҳтаво ва мазмун ё аз тариқи дигаргунӣ дар қолаб ва шакл. Доктор Сируси Шамисо дар бораи чигунагии эҷод ва тағйири сабк аз забони Шафеъии Кадканӣ менависад: «Доктор устод Шафеъи Кадканӣ дар китобе, ки дар бораи Саной навиштааст, меғӯяд тағйири сабк маъмулан ба ду навъ ба вучуд меояд, дар сурат ва сохти шеър тағйири эҷод мекунад ё дар маънӣ ва ҳолу ҳавои фикрии он. Тағйир дар сурат чандон осон нест, зеро замина маҳдуд аст ва наметавон мудом қолаби ҷадид офарид» [12, 24].

Доктор Абдунабӣ Сатторзода, донишманд ва адабиётшиноси тоҷик дар навиштае зери номи «Рӯдакӣ ва сабкҳои адабӣ дар шеър» на танҳо мавҷудият ва номгузорӣ ва сабкҳои маъмул дар шеъри форсиро, ки тақрибан назди ҳамаи шеършиносон ва назарияпардозони арса пазируфта шуда, зери савол бурда, балки тарҳҳои тозаеро низ дар заминаи шинохти сабк ва чигунагии сабкҳои шеъри форсӣ пешкаш намудааст. Ба гуфтаи донишманди ёдшуда: «Маъмулан қабул шудааст, ки дар шеъри форсии тоҷикӣ дар асрҳои миёна се сабки адабӣ вучуд дошт:

1. Сабки хуросонӣ ё туркистонӣ.
2. Сабки ироқӣ.
3. Сабки ҳиндӣ.

Мақолаи мазкур на танҳо аз тариқи касе мавриди баҳс ва ё зери шубҳа қарор нагирифтааст, балки бо мурури замон ба ҳақиқати мутлақ табдил ёфтааст.

Муаллифон ва ҷонибдорони ин назария ба ҳар роҳ ва ҳар воситае, ғолибан ба таври сунъӣ, кӯшиш намудаанд, ки ҳамаи шоирони форсигӯӣ ҳар замон ва макон, аз устод Рӯдакӣ то Аҳмади Донишро, ки аз ҳам хеле фарқ доранд, дар он ҷорҷӯба «гунҷонанд». Аз он ҷумла, шарқшиноси маъруф узви вобастаи АИ ҶТ И.С. Брагинский дар ин замина навиштааст, ки «сабкҳои ҳам «хуросонӣ» ва ҳам «ироқӣ», сарфи назар аз забон ва макони эҷоди асарҳои адабӣ, вале аз рӯйи майл ва завқи фардии муаллифон то даврони мо истифода шудаанд [11, 48].

Нақси умдаи ин назария маъмулан дар он аст, ки умумӣ ва муҷаррад аст».

Доктор А. Сатторзода дар робита ба шинохти сабк ва таъмину ташҳиси сабки хунари адабӣ дидгоҳи худро ҷунин баён намудааст: «Сабк (тарз, шева, равиш) танҳо аз вижагии истифода аз унсур ва воситаҳои забонӣ, воситаҳои баёнӣ, санъатҳои бадеӣ, вазну қофия ва радиф иборат нест, тавре ки бисёриҳо гумон доранд, балки ҳамзамон вобастагӣ ба тарзи биниш ва диди зебоишинохтӣ дорад. Аз ин рӯ, бо дигар шудани тарзи истифода аз унсуро воситаҳои забонӣ, воситаҳои баёнӣ, санъатҳои бадеӣ, қофияву радиф ва муҳиммаш тарзи биниш ва диди зебоишинохтӣ сабк ҳам дигар мешавад. Бинобар ин, ҳеҷ имкон надорад, ки ин ё он сабк дар шеър ва ё наср замоне пайдо шаваду бе охир дар ҳама давра замон идома ёбад.

Ва ин тағйирот на ҳамеша ба «тағйиру таҳаввули иҷтимоӣ» бастагӣ дорад, ҷуноне ки Сируси Шамисо гумон дорад, зеро марҳилаҳои тағйиру таҳаввули иҷтимоӣ ва навъҳои дигари ҳунароҳои зебо асосан, аз рӯйи қонунмандии дохили ҳуди адабиёт ва ҳунаро чараён мегирад ва аз ин ҷиҳат на ҳамеша ба марҳилаҳои «тағйири иҷтимоӣ» мувофиқат мекунад» [11, 69-70].

Бар бунёди гуфтаи А. Сатторзода дар робита бо ҷигунагии таъин ва ташҳиси сабки шеъри шоирон тааллуқ дошта ба мансуб намудани сабки шеъри Халилиро ба таври мушаххас ба яке аз сабкҳои садаҳои миёна (хуросонӣ ва ироқӣ) душвор ва ғайрипазирфтагӣ менамояд. Ва гуфтаҳои ононро, ки сабки шеъри Халилиро хуросонӣ муаррифӣ кардаанд, пурсишбарангез ва номувоҷеҳ менамоянд.

Ба бовари ин донишманд шоирони форсу тоҷик (форсигӯӣ) дар ҳангоми офариниши асар, хунари адабӣ дар тасвиргарӣ ва маъниофаринӣ аз се асли зерин пайравӣ намудаанд:

1. Асли офариниши шеъри рӯдакивор.
2. Асле, ки бардуруғ, ҳаёлбофӣ, суҳанбозӣ ва каломи маснӯъ дар шеър муқаррар аст.
3. Асле, ки бар «назакату диққати маънӣ», «маъниофаринӣ» ва «нуқтапардозӣ», бар рамузу тамсил, тасвирҳои лафзӣ ва мураккаб қарор гирифта аст.

Доктор А. Сатторзода асли нахустин «асли офариниши рӯдакивор»-ро нисбат ба ду усул бартар некӯтар медонад. Ҷуноне ки гуфтааст: «Аз ин се асл офариниши тасвири шеърӣ ба табиати шеъри асил, ба имони комили мо, беш аз ҳама ва беш аз ҳама асли шеъри рӯдакивор муносибтар мувофиқтар мебошад. Аз шоирони форсигӯӣ муосир ба ин сабк дар Афғонистон Восифии Бохтарӣ ва дигарон ғаравидаанд» [11, 72]. Бо он ки манзури нависанда аз «дигарон» маълум нест, ки ҷӣ қасонро дар назар дошта, аммо баррасии шеъри устод Халилӣ бо назардошти се асли боло ҷойгоҳи ӯро дар асли нахуст қарор медиҳад.

Аммо аз лиҳози тақсимбандии суннатӣ, ба назари мо, сабки шеъри устод Халилӣ аз лиҳози унсуроҳои сохторӣ (қолаб) бо он ки омезае ҳаст аз (хуросонӣ, ироқӣ) ҷамъи ибдоъ ва ибтикор, аммо дар муҳтаво ва дарунмоя наметавон онро мӯқайид ва мунҳасир ба сабкҳои ёдшуда донист. Шеъри устод Халилӣ аз лиҳози муҳтаво ва дарунмоя бештар дарбаргиранда ва бозтобдихандаи масъалаҳо ва мавзӯоти баргирифта аз рӯйдодҳо ва рӯйқардҳои ойини муҳит ва иҷтимоӣ ҳаст, ки бо рӯҳу равон ва андешаи шоир дар пайванди тақобул қарор дошт. Ғоҳе фаротар аз он, шоир ба тарҳу баёни мавзӯоте мепардозад берун аз маҳдудии замонӣ ва маконӣ, яъне ироаи паёмҳои отифӣ-инсонӣ, ки дар ҳама замонҳои маконҳо шунавандаву пазиранда дорад. Ин қор қилваи дигаре ба қори ҳунароӣ ва баёнии устод Халилӣ мебаҳшад ва шеърашро пурмоятару ғаронбортар месозад.

Агар шаклу қолаб, афзори баёнӣ ва унсуроҳои берунии шеърро дар эҷоду гузиниши сабк муътабар бидонем, (ки муғоир дидгоҳҳои суҳансанҷону сабқшиносони имрӯза аст), имкони он меравад, ки байни сурудаҳои Фарруҳии Сиистонӣ, Манучехрии Домғонӣ, Унсурии Балхӣ ва иддае дигар машобеҳотҳо ва наздикиҳоеро боз ёбем. Аммо аз он ҷое, ки мавзӯот ва унсуроҳои дигар дар ташкилу офариниши сабк асар меғуздоранд ва нақш бозӣ мекунанд, ки қаблан аз онҳо ба унвони омилҳои сабқсоз ёд қардем, шеъри устод Халилиро аз ин дидгоҳҳо

назарияҳо бо шоирони ёдшуда муқоиса намоем. Тафовутҳо ва тамоюзҳо бештар ҷолиби таваҷҷуҳ менамояд, то ҳаммонандиҳо ва ҳамгироиҳо. Албатта, ин тафовуту тамоюз дар шеъри Халилӣ бештар дар мухтаво ва дарунмояи шеър махсус ва машхуд аст.

Дар канори ин ҳама, гуфтани аст, ки биниш ва нигориши Халилӣ дар пайванд бо падидаҳои табиӣ ва рӯйдодҳои иҷтимоӣ, навъи нигориши «настолжӣ» аст. Нигарише, ки шоир дар он бо дилтангӣ ва дилвопасӣ нисбат ба гузаштаҳои талху ширин онҳоро бо дарду ҳасрат ёдовар мешавад, дар шарафҳои шеърши чараён меёбад. Дар таърифи ин истилоҳ дар «Фарҳанги бузурги сухан» омадааст: «Дилтангӣ ба сабаби дурӣ аз ватан ё дилтангии ҳосил аз ёди гузаштаҳои дурахшони талху ширин» [2, 80-82]. Шарифи Темурӣ таърифи ҷомеъатаре аз ин истилоҳ намуда менависад: «Настолжӣ» **nostologia** вожаи франсавӣ аст. Баргирифта аз ду вожаи юнонӣ *nostas* ба маънии «бозгашт» ва *logos* ба маънии «дарду ранҷ» ин вожа дар фарҳангҳо ин гуна маънӣ ва таъриф шудааст:

1. Андуҳгинӣ ва гирифтагии рӯҳӣ ба иллати дурӣ аз сарзамин ва дарди ватан.
2. Ҳузне, ки воситаи майл ба дидори диёри худ тавлид мешавад.
3. Ҳасрати гузашта ва майл ба бозгашт ба хонаву кошона ва эҳсоси ғурбат.
4. Орзуи чизе, ки касе аз гузашта ба ёд дошта бошад.
5. Дилтангӣ ба сабаби дурӣ аз ватан ё дилтангии ҳосил аз ёдовариҳои гузаштаҳои дурахшон ё талху ширин.
6. Дар забони форсӣ ин вожа роғибан ба ғаму ғурбат (эҳсоси ғурбат)
7. ва ҳасрати гузашта тарҷума кардаанд.

Настолжӣ аз раваншиносӣ ворида адабиёт шуд. Дар баррасиҳои адабӣ ба шевае аз нигориш итлоқ мешавад, ки шоир ё нависанда дар сурудҳо ва ё навиштаҳои хеш гузаштаеро дар назар дорад ё сарзамине, ки ёдашро дар дил ҳасратомезона ва дардолуд тарсим мекунад ва ба қалам мекашад». Ҳама нуктаҳо ва гуфтаҳои дар шеъри Халилӣ ба сурати густурда ва фарогир ҷилванамой дорад [15].

Донишмандону сабқшиносон дар таъин ва ташхиси сабки адабӣ се асло муҳим медонанд: тарзи тафаккур ва ҷаҳонбинӣ, шеваи баён (аз назари адабӣ-хунарӣ) ва корбурди забон ва тарзи баён.

Тавре ки медонем, адабиёт, аз ҷумла шеър, баён ва бозтоби фикрҳо, андешаҳо ва иддои шоиру нависанда аст. Ин фикрҳо ва андешаҳо, ки бар бунёди воқеиятҳои табиӣ ва рӯйдодҳои иҷтимоӣ ва навъи бардошт, чи- гунагии бинишу маниш ва дар кул ҷаҳонбинии шоир дар зехнаш шакл мегирад, аз тариқи суварӣ ҳаёл ранги хунарӣ меёбад ва ба василаи забону баён ҷилвагар мешавад. Шоирон бо дарку бардошти вижае аз падидаҳои табиӣ ва рӯйдодҳои иҷтимоӣ онҳоро бозсозӣ намуда, дар қолаби сухани бадеъ ба мухотибонашон пешкаш менамоянд.

Падидаҳо ва асарҳои хунарӣ он гоҳ арзишманданд, ки дар канори зебоие, ки лозимаи хунар аст, мавзӯёт ва ҷанбаҳои иҷтимоӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ ва омӯзаҳои ахлоқӣ) –ро низ дар худ дошта, дар ин заминаҳо огоҳидиҳанда ва оmezанда бошанд.

Доктор Нақибӣ Тақвӣ дар робита бо наздики ва пайванди тангтангии осори хунарӣ ва падидаҳо ва рӯйдодҳои иҷтимоӣ ва ҷиғунагии бозтоби онҳо дар адабиёт менависад: «Адабиёт низ ҳамчун дигар созмонҳои иҷтимоӣ наметавонад ба дур аз бозтобҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ бошад. Аммо дар адабиёт ба гунаи вижа бо он рӯ ба рӯ ҳастем. Бад-ин маънӣ, ки бозшинохт ва таъини даврҳои адабӣ ба мафҳуми илмӣ он, дар пайи таҷриба ва таҳлили дақиқ бар бунёди густариши адабӣ дар таърихи адабиёт мавриди баҳс қарор мегиранд. Аз ин нигоҳ ба адабиёт на танҳо аз диди зебоишиносӣ нигарист ва аз ҷанбаҳои иҷтимоии он ҷашм пӯшид» [5, 16].

Доктор Саидмеҳдӣ Бозроқонӣ низ пайванди шеър, ба вижа шеъри муосирро, ки дар он диди шоирон нисбат ба ҳастии инсон дигаргунӣ ёфта, на танҳо як амри оргоник ва мутанозеъ медонад, балки онро мазмун ва дарунмояи ғолиби ашъори шеъри форсӣ вонамуд кардаанд. Ё дар ин росто менависад: «Усулан дар даврони мудерн, таъриф ва ҷойгоҳи инсон дар ҳастӣ тағйир кардааст. Агар дар гузашта инсон ҳайвони нотик ё ошиқ муаррифӣ мешуд, имрӯза инсон ҳайвони сиёсӣ аст. Сиёсат ва қудрат дар маркази муодилои инсон қарор дорад ва дуруст ба ҳамин иллат ҳаст, ки мазмуни ғолиб ва билумутанозеъ дар шеър, сиёсат ва иқтисод аст» [3, 40].

Бинобар ин шеъри устод Халилуллоҳ Халилӣ, ки худ аз ҷумлаи огоҳон ва дастандаркорони сиёсии он рӯзгор буд, наметавонад аз баён ва бозтоби мавзӯоти сиёсӣ ва мафҳумҳои ва омӯзишҳои иҷтимоӣ ба дур бошад. Ин шоир рӯзгоре аз аҳли

сиёсат буд, сипас дар марҳилае зиндагӣ бо он падруд гуфт ва аз сиёсат даст кашид. Дар ин марҳилаи зиндагӣ ҳаст, ки ӯ сиёсатро накуҳида ва «мори сиёҳи одамхор» меҳонад ва онро сабаби бадбахтӣ ва монанди пешаи шӯъбадобоз ва моргир пур аз найранг ва тазвир дониста, нафрату инфичори худро нисбат ба он чунин изҳор медорад:

Нафрин ба сиёсату фусуниш,
Бар тачрибаҳои вожгуниш.
Инҳо ҳама маърази заволанд,
Бозичаи сайри моҳу соланд...
Ман шоиру котибу дабирам,
Бе шӯъбадобозу моргирам.
Мағзор, ки бозам ин хурофот,
Созад ҳадафи сиҳоми офот [6, 377].

Ва ё ин ҷо, ки гӯяд:

Қонуни сиёсат назанад нағмаи шодӣ,
Аз базми дил ин сози қачоҳанг бадар кун [6, 28].

Аммо бо афкор, андешаҳо ва ормонҳои милӣ, мардумӣ ва иҷтимоие, чун инсондустӣ, адолатталабӣ, озодинхоӣ, меҳандӯстӣ, маданият ва тараққиҳоӣ, бегонаситезӣ, маорифпарварӣ ва дигар фикрҳои баланди иҷтимоияш то пои ҷон вафодор монд ва дар дифои посдории онҳо баромад. Ва тору пӯди шеърро бо ин фикрҳо, идеяҳо танида ва бо онҳо андешид. Мавқеи сиёсӣ-иҷтимоӣ, гароишҳои миллӣ ва мардумӣ, дарк ва таҳлили авзои замон бо хибрагӣ ва хирадмандӣ дар канори дигар бартариҳои шахсияти ӯ сабт шуда, то шеъри устод Халилӣ дар миёни тамоми лоияҳо ва кишрҳои иҷтимоӣ роҳ ёбад ва мақбули хотири ҳамагон воқеъ шавад. Ӯ ба сифати як шоири муттаҳид ва рисолатманд ва миллӣ хост то садои замон ва армонҳои мардумро аз гулӯи қаламаш бо фарёди баланд ва расо инъикос диҳад ва дайну вазифаи миллӣ ва ҳунароиро ба нақӯи анҷом диҳад. Фикрҳо, андешаҳо, омӯзаҳои миллӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ ва фарҳангии устод Халилӣ, ки дар девонаш дурахшандагӣ ва барозандагӣ доранд, бештаринашон дар ин заминаҳост: баёни ғам ва андӯх ва ҳасрату мотам ва дард; баёни авзои кишвар; бозтоби чигунагии зиндагии мардум, ситоиш ва ташвиқ ба озодинхоӣ ватандӯстӣ, баёни nobasomoniҳо ва фасоди иҷтимоӣ, ситоиш ва ташвиқи баландҳиматӣ ва матонат, нақш ва тасвиру тавсифи мақоми зан.

Аз назари адабӣ низ шеъри Халилӣ барҷаста ва барозанда аст. Яъне шеъри вай ҳамонгуна, ки аз таннавуъ ва ғанои маъноӣ ва фикрӣ бархурдор аст ва андешаҳову омӯзаҳои динӣ, меҳанӣ, ахлоқӣ, таълимӣ, ҳамошӣ, размӣ, ғиноӣ ва ғайраро дар худ ҷо додаст, аз назари ба коргирии қолабҳо ва пардозҳои ҳунароӣ ва адабӣ низ арзишманд ва дархури таваҷҷӯҳ аст. Дар девони ашъори ӯ тамоми қолабҳои шеъри форсӣ, аз ғазал гирифта то қасида, китъа, маснавӣ, таркибот ва мусамматҳо (дар ҳар гунаи он), рӯбӣ, дубайтӣ ва ҳатто болотар аз ҳама ҷанбаҳои шеъри навӣ форсӣ ба ҷашм меҳӯрад, ки устод бо тавоноии вижа ва бо дар назардошти таносуби шакл ва мӯҳтаво барои баёни идеяҳо ва ормонҳояш қолабҳо ва навъҳои мутаносиб ва мутаннавеъро баргузидааст ва ҳамин амр сабаб гардидааст то шеърро муҳотабон ва ҳонандагони бештаре дошта бошад. Устод Халилӣ бо он ки барои таҷассуми тавсиф ва тасвири идеяҳо ва андешаҳояш ва барои ин, ки паёмашро ормонӣ созад, бад он рангу сабъаи адабӣ бахшад, аз санъатҳои адабӣ ва суварӣ ҳаёл ба гунаи густурда ва фарогир истифода намудааст. Аммо ҳубӣ ва арзишмандии сухани ӯ дар ин аст, ки истифода аз ин асбоби ҳунароӣ дар ҳадде буда, ки сухан ва мавзӯи он иҷоб мекардаст. Ба сухани дигар, ин корбурд асбоби таҷассумӣ ва масъалаҳои тасвири адабӣ аз рӯи зарурати ҳунароӣ (шеърӣ) буда, на аз рӯи тафаннун. Яке аз мавзӯоте, ки дар сабқшиносии шеър, ба вижа дар таҳлилу ташхиси сабки форсӣ ва шахсӣ, матраҳ мебошад, гузинишу чигунагии корбурди вожаҳо ва таркиб (иборот)-ҳои забонӣ ҳаст. Аз назари корбурди забон шеъри Халилӣ ворастигӣ ва перостани вижаи хешро дорад. Огоҳӣ ва тавоноии вай ба заминаҳои гуногуни забону адабиёт сабаб шудааст, то бо огоҳии комил ва завқи солим вожаҳоро ба кор бандад ва барои интиқоли андешаву паёмаш аз тариқи тасвиру тарсими падидаҳои айни ва зехнӣ донишмандона ва ҳунармандона аз онҳо сӯд ҷӯяд. Дар шеъри Халилӣ мо бо анвоъ ва ақсоми гуногуни вожаҳо бармеҳӯрем. Аз вожаҳо ва истилоҳот гирифта, то вожаҳои илмӣ, таърихӣ, сиёсӣ, ҷуғрофӣ ва ғайри инҳо. Шуморе аз ин вожаҳо вожаҳои корбурди тасвирий ва нумодин доранд ва теъдоде ҳам дар маъно ва модули ҳақиқӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Қисме, ки дар байтҳои зерин дида мешавад:

Бар сари ту қулоҳи ғайр маънии сар ниҳодан аст,

Сар чӣ ниҳӣ ба пойе вай, ту ки сареву сарварӣ.
Ҳамин сазои он чони сар чу ниҳад ба пойи ғайр,
Қое биравад «лаби сарин» ҷойи кулоҳ пойдорӣ [6, 163].

Инро ҳама медонем, ки Халилуллоҳи Халилӣ яке аз шефтагон ва посдорон бар нерӯи забони форсӣ ва фарҳанги хуросонзамин аст ва ин ҳақиқат дар вожа- вожа ва мисраъ-мисраъ ва байти шеъраш нухфта аст, бо он ҳам шуморе аз вожаҳои арабӣ ғайр аз вожаҳои маъмулӣ ва мустаъмали ин забон дар форсӣ, ки аз он гурез ва гузаре нест, дар шеъраш роҳ ёфтааст. Магар эътироф бояд дошт, ки шумори ин вожаҳо ба таносуби вожаҳои ноби шоири забони форсии Халилӣ андак ва камдомана аст.

АДАБИЁТ

1. Анварӣ Ҳасан. Фарҳанги бузурги суҳан / Анварӣ Ҳасан. - Техрон: Суҳан, 1381. – Ҷ. 8 (Н-И).
2. Баҳор. Сабкшиносӣ ё татаввурӣ насри форсӣ / Баҳор. - Техрон: Интишороти Зувор, 1380. – Ҷ.1.
3. Бозарқонӣ Саидмаҳдӣ. Чашмандози шеъри муосири форсӣ / Бозарқонӣ Саидмаҳдӣ. - Техрон: Нашри Солус, 1383.
4. Дод Сиёмӣ. Фарҳанги истилоҳоти адабӣ / Дод Сиёмӣ. - Техрон: Интишороти Марворид, 1385.
5. Жубал Муҳаммадхайдар. Таърихи адабиёти Афғонистон / Жубал Муҳаммадхайдар. - Кобул: Интишороти Майванд, 1388.
6. Заринқӯб Абдулҳусайн. Шеъри берӯх шеъри бениқоб / Заринқӯб Абдулҳусайн. - Техрон: Интишороти Илмӣ, 1371.
7. Қавим Абдулқоим. Муруре дар адабиёти муосири дарӣ / Қавим Абдулқоим. - Кобул: Интишороти Саид, 1387.
8. Накиби Накиб. Зӯлоли об ва оина (нигоҳе ба шеъри муосири форсӣ) / Накиби Накиб. - Душанбе, Пайванд, 1386.
9. Орзу Абдулғафур. Нақди Халилӣ (гузориши гузаро дар ҷаҳоннигарии Халилӣ) / Орзу Абдулғафур. - Машҳад: Интишороти Тарона, 1375.
10. Ризой Муҳаммадғулом. Сабки шеъри форсӣ аз Рӯдақ то Шомлу / Ризой Муҳаммадғулом. - Техрон: Нашри Ҷомӣ, 1371.
11. Сатторзода Абдунабӣ. Аз Рӯдақӣ то Лоик / Сатторзода Абдунабӣ. - Душанбе: Адиб, 2013 (алифбонӣ крилик).
12. Халилӣ Халилуллоҳ. Куллии ашъор / Халилӣ Халилуллоҳ; ба кӯшиши Ибодуллоҳи Хуросонӣ. - Техрон: Нашри Балх, 1378.
13. Халилӣ Халилуллоҳ. Девони ашъор / Халилӣ Халилуллоҳ; ба кӯшиши Муҳаммадқозими Қозимӣ. - Техрон: Нашри Ирфон, 1385.
14. Шамисо Сирус. Сабкшиносии шеър / Шамисо Сирус. - Техрон: Интишороти Фирдавс, 1381.
15. http://Захираи_электронӣ//Google.com

СТИЛЬ ПОЭЗИИ ХАЛИЛУЛЛАХА ХАЛИЛИ

Поэзия великого современного поэта Афганистана Халилуллаха Халили отличается не только своей актуальной тематикой, но и высоким мастерством художественности. В статье специально анализируются основные принципы и особенности поэтики создания художественных образов, которые были использованы поэтом в его творчестве.

Ключевые слова: художественный стиль, хоросанский стиль, индивидуальный стиль, язык, средства художественного изображения, поэтика, художественное мышление, эстетическое видение.

STYLE OF KHALILULLOH KHALILI'S POETRY

The poetry of the great modern poet of Afghanistan Khalilulloh Khalili not only differ in its relevant themes, but also in his high art mastery. In the article the author analyze expressly the main principles and poetic features of the creating of word picture, which the poet used in his works.

Key words: style of art, Khorosan's style, peculiar style, language, tools of artistic imagery, poetics, artistic ideation, aesthetic vision.

Сведения об авторе: *Бехруз Назармухаммад* - аспирант Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзоде. Телефон: (+992) 917-20-15-44. E-mail: nbehroz-786@gmail.com

ҲИКОЯ ҲАМЧУН ЖАНРИ ХУРДИ БАДЕӢ

Ғазлиддин Акрамов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёти форсу тоҷик низ аз даврони куҳан то ба рӯзгори мо мавриди таваҷҷуҳ ва пажӯҳиши ноқидони суҳан буд ва дар маърази омӯзишу таҳқиқи амиқу доманадор қарор дошт. Дар қуруни вусто афкори адабиву назарии форсу тоҷик ташаккул ёфт, ки бо доштани решаҳо аз афкори адабии то Ӣсломӣ, назариёти Арастуву Афлотун барои рушди адабиётшиносии муосир заминаҳои мусоид фароҳам овард. Ин буд, ки

дар давоми асрҳои IX-XX дар мамлакатҳои мухталифи Шарқу Ғарб мактабҳо ва ҳавзаҳои нируманди илмӣ ба вучуд омаданд, ки адабиёти мазкурро чун падидаи комилёри фарҳангӣ аз паҳлӯҳои гуногун таҳқиқ намуданд. Гузориш ва баррасии масоили марбут ба таърихи насри классикии форсу тоҷик, марҳалаҳо ва навъҳои шаклу мавзӯӣ ва мухтасоти бадеиву услубии он аз нимаи дувуми асри XX ва дар ин замина чандин рисолаҳои арзишманди илмӣ падида омаданд. Аз ин миён асарҳои Х. Шарипов, Н. Салимов, Р. Ҳодизода, Ю. Салимов, А. Раҳмонов, С. Маҳдиев, М. Баҳор, З. Саффо, Ҳ. Размҷӯ, С. Шамисо ва чанде дигарро метавон зикр кард, ки ҷанбаҳои алоҳидаи насри классикии форсу тоҷикро мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Яке аз жанрҳои маъруфи насри форсӣ, ки таърихи қадима дорад ва дар зухури анвои насри хунарӣ нақши муҳим бозидааст, ҳикоят мебошад. Истилоҳи ҳикоят дар аксари луғатномаҳои гузашта муосир ба маънои нақл, қисса, дoston, ривоят қардан, сухан гуфтан, хабар додан, саргузашту ёддошт гуфтан омада аст (Сарчашмаро бо саҳифааш нишон диҳед).

Яке аз донишмандони эронӣ, Ҳ. Размҷӯ, ҳикоятро “достони сода”, “воқеъ ё сохтагӣ” номидааст [16, 152].

Дар мавриди пайдоиш ва таҳаввули жанрҳои насри форсу тоҷик ҳам адабиётшиносони ватанӣ хориҷӣ ҳама камтар ва ҳама бештар андеша ва назари худро изҳор кардаанд. Дар ин радиф метавон аз осори илмӣ марбут ба таърихи адабиёт, аз ҷумла “Таърихи адабиёти Эрон”-и З. Саффо ёдовар шуд, ки дар онҳо ба иртиботи сайри таърихӣ ташаккули адабиёт роҷеъ ба тақомули анвои осори мансур ва дастуроти тақсимбандии он изҳори назар шудааст [10, 5]. Забехуллои Саффо таъкид мекунад, ки ҳадафи овардани ҳикоят дар китобҳои мухталиф аслан ифодаи масоили ахлоқӣ ва иҷтимоӣ таълимист.

Ӯ ба таърихи пайдоиш ва тавсияи кутуби ҳикоят ишорат намуда, менависад: “Навиштани ин гуна кутуб аз Эрони пеш аз Ислom ба давраи ислomӣ расида ва нахустин китобҳои форсӣ дар ин маврид таҳти таъсири Эрони пеш аз Ислom фароҳам омадааст” [4, 126]. Дар рисолаи мазкур Н. Салимов масъалаҳои пайдоиш ва ташаккули жанрҳои мансур дар адабиёти форсу тоҷики асрҳои X-XIII мавриди таҳқиқ қарор гирифта, кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки меъёрҳои шинохти жанрҳо дар масири таҳаввули таърихӣ онҳо таъйид карда шавад. Унсурҳои маънисоз ва шаклофарини жанрҳои мансур ва таҳаввули он дар иртибот бо марҳалаҳои рушди услубӣ мавзӯӣ ба таври муфассал таҳқиқ шуда, анвои наср аз лиҳози мӯҳтаво тасниф ва табақабандӣ гардидаанд. Муаллиф бо тавачҷуҳ ба дастоварди мактабҳои сухансанҷии асрҳои миёна ва адабиётшиносии муосир таъйини сарҳадоти жанрии насри классикиро бар мабной мӯҳтаво, таркиби поэтикӣ ва унсурҳои шаклофаринии он ҳадафи аслии ҳама қарор дода аст. Ӯ як сайри иҷмолие дар рушду тақомули ҳикоят дар асрҳои X-XIII намуда, бо тавҷуҳ ба таҳаввули жанрӣ ва истиқлоли комили ҳикоят, вижаҳои сабку услуб ва доираҳои мавзӯёти умдаи он дар чанд нуктае табақабандӣ намудааст: “ҳикояти панду ахлоқӣ”, “ҳикояти мазҳабӣ”, “ҳикояти таърихӣ”, “ҳикояти тамсилӣ”, “ҳикояте, ки реша дар таърихи Ҳинди Қадим дошта”, “ҳикояти латиф” ва ғайра [10, 320]. Ҳамин тариқ, аз назари тафсилоти воқеа ва ҳам аз дидгоҳи сабку услуби нигориш боз ба ду гурӯҳи дигар тасниф карда аст.

Қобили зикр аст, ки таҳқиқи масъалаҳои таърихӣ наср ва анвои он дар робита ба мавзӯӣ ва шаклу жанр дар адабиётшиносии тоҷик дар рисола ва мақолаҳои Х. Шарипов нисбатан амиқ ва густурда сурат гирифта аст. Рисолаи доктории муҳақиқи мазкур, ки “Масъалаҳои назарии наср дар ёдгориҳои хаттии тоҷикӣ-форсии давраи классикӣ” унвон дорад, роҷеъ ба маърифат ва шинохти наср дар партави таълимоти поэтикаи давраи классикии инкишофи адабиёти форсӣ баҳс намуда, моҳият ва мухтасоти табақабандии улуми адабиро низ фаро гирифта аст.

Ба ин монанд ӯ дар дигар асари арзишманди худ “Назарияи наср” ба омилҳои адабию ҳунарии зуҳури ҳикоят ба ҳайси навъи адабӣ ишора намуда, менависад; “Ҳикояти истилоҳи дар қарни панҷуми ҳиҷрӣ дар китобҳои “Қобуснома”-Унсурлмаолии Кайковус ва “Сиёсатнома”-и Низомулмулк арзи ҳастӣ кардааст. Дар ин китобҳо ҳикоят унвони навъи адабиёт” [18, 292].

Дар як идда тадқиқоти дигар осори алоҳида, вижагиҳои анвои ҷудогонаи наср ё намудҳои муайяни жанрҳои мансур мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Аз ҷумла китоби С. Маҳдиев, ки бар мабноси рисолаи доктории ӯ таълиф гардидааст, ба таҳқиқи “жанрҳои хурди наср” дар адабиёти форсӣ-тоҷикии асрҳои X-XIII бахшида шуда аст [5, 26]. Дар ин китоб сухан дар бораи ҳикоя, латифа, афсона, ҳикоеҳои ҳаҷвӣ рафтааст. Пайдоиш ва инкишофи мантикии навъҳои ҳикоя, ҳикояи ҳаҷвӣ ва латифа низ аз ҷиҳати қонунияти таърихии пайдоиши навъу жанри адабӣ, заминаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии таҳаввули онҳо ба ҳадде, ки мебоист, асоснок гардидаанд.

Хулосаи С. Маҳдиев ин аст, ки “жанри хурди насрӣ дар асрҳои 9-15 аслан дар асоси се манбаи ба ҳам алоқаманд --эҷодиёти даҳанакии халқ, таърихнигорӣ ва адабиёти қадимаи эронӣ, сарчашма гирифта аст” [5, 25].

Қайд кардан ба маврид аст, омӯхтани ҳикоят дар адабиёти асрҳои миёна равишҳои гуногунро доро мебошад. Агар мо ба таърихи пайдоиши он назар андозем, мебинем, ки реша дар таърихи пеш аз исломӣ дорад. Далели ин қазия китоби “Калила ва Димна” шуда метавонад, ки аксари ҳикоеҳои он аз адабиёти паҳлавӣ сарчашма мегирад [14, 138]. Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки ҳикоя аз адабиёти шифоӣ ва намунаҳои осори қадима то ба марҳилаи навъи мустақили таълифии адабӣ расидан чандин мароҳилро тай намуда аст. Пайваста ба ин мафҳуми Салимов Ю дар рисолаи худ - Насри ривоятии форсу тоҷик”, ба ҷиҳати муайян намудани қадимтарин ҳикояҳои фолклорӣ, ки бо истифода аз дастхатҳо маълум гардидааст, ишора намуда, менависад; “Ҳикояте, ки синаш аз ду ҳазор сол зиёда буда, адабиёти тамоми халқҳоро сайр карда, хусусияти равшани ҳаҷвӣ ва иҷтимоӣ касб карда аст “Ҳикояти зани заргар” мебошад, ки қадимтарин сарчашмаи сюжети мазкур лавҳаест дар сутуни Баҳархути Ҳиндустон, ки дар асри III пеш аз мелод кандаанд” [11, 32]. Маълум мегардад, ки муаллифи ин рисола дар боби якуми асараш ба ҷустуҷӯи манобеи жанрҳои хурд аз эҷодиёти мардум, осори Юнони Қадим ва адабиёти паҳлавӣ машғул шудааст.

Ҳарчанд нахустин намунаҳои насри форсӣ аз осори боқимондаи паҳлавӣ ва даврони моқабли исломӣ берун меоянд, вале давраи рушду нумӯш ва истиқлоли комили наср ба асрҳои X-XIII рост меояд. Маҳз дар ҳамин давра муҳтасоти услубу мавзӯш ва дунюмоии он шакл гирифт ва анвои ҷудогонаи он аз лиҳози мӯҳтаво ва таркиби поэтикӣ тамомият пайдо карданд. Муҳимтарин сифоте, ки ҳикояро ба ҳайси жанри алоҳидаи наср таъхис медиҳад, сюжети муайян ва хусусияти нақлӣ доштани он мебошад. Аз ин рӯ, мо дар ҷараёни пайдоиш ва ташаккули ҳикоят мо ҳамин протсессии аз воқеият ба шакли жанрӣ омаданро мушоҳида мекунем. Гуногунии шакли ҳикоятҳо далели маъноии жанр ҳам буда метавонад. Ба қавли С. Маҳдиев, истилоҳи ҳикоят, ки баромади арабӣ дорад, бори нахуст дар охири асри 9 дар “Таърихи Наршахӣ” ва “Таърихи Сиистон” истифода шудааст [14, 25]. Баъдтар ин истилоҳ дар “Таърихи Байҳақӣ”, “Сиёсатнома”, “Марзбоннома”, “Қобуснома” ва ғайра ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар тадқиқотҳои пураарзиши замони охир мулоҳизаҳои судманде роҷеъ ба таърихи пайдоиш ва ташаккули жанри ҳикоя дар адабиёти классикӣ баён шудааст. Аз таълифоти баъзе аз муҳаққиқон чунин бармеояд, ки ҳикоят дар давраи аввали инкишофи насри форсӣ имтиёзи мустақилияти жанриро доштааст. Дар миёни дostonҳои дароз барои далолати фикри нависанда оварда мешуд [7, 48]. Чанбаи нақлиҳои ҳикояҳо, ки бо таъбироти “ҳикоят кунанд, ки”, “гӯянд, ки”, “дар ҳикоят

овардаанд, ки”, ки аз ҷониби Н. Салимов чун ишораи саҳеҳ ба моҳият ва ҷанбаи нақлии ҳикоят тасдиқ мешавад. Ин усули оғози нақл ё ҳикоят бар он ишорат менамояд, ки нависанда аз ривоят ё нақли тайёр кор мегирад ва ин бе шубҳа ба сохтори нақлӣ касб намудани ҳикоят мусоидат кардааст.

Дар ҳақиқат ҳикояҳо ба монанди дигар анвои наср, дар он замон заминаи ахбори шифоҳии аз даҳон ба даҳон, аз насл ба насл гузашта, нақл шуда, таълиф меёфтанд. Ғайр аз ин, тарзи суҳан дар он замон шакли хитобиро дошт ва ба ин сабаб навиштор қолаби риторикиро мегирift ва ба ин восита услуби баёни гӯянда (ҳикоят) ба китобат меомад. Услуби оғозу тарзи баёни ҳикоя аз инчо ҳам маншаъ мегирift.

Ногуфта намонад, ки адабиёти хаттии форсу тоҷик ба адабиёти лафзӣ робитаи мустаҳкам дошт ва аз фолклор бисёр суюжет ва образҳо ба адабиёти хаттӣ кӯчидаанд. Аз асрҳои IX сар карда, ҳикояҳо дар асарҳои шоиру нависандагони тоҷик дохил шуда, баъдтар дар шакли маҷмӯаҳои алоҳида мураттаб гардидаанд.

Лозим ба ёдоварист, ки китобҳои, ки ҳикоятҳо дар онҳо фаровон истифода шудаанд, инҳоянд; “Сиёсатнома”-и Низомулмулк (асри X), “Қобуснома”-и Унсуралмаолии Кайковус (асри XI), “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат”-и Ҳаким Саной (асри XII), “Ҷомеъ-ул-ҳикоят” Муҳаммад Авфии Бухорӣ (асри XIII), “Синдбоднома”-и Заҳири Самарқандӣ (асри XIII), “Маснави”-и Ҷалолуддини Румӣ (асри XIII), “Рисолаи дилкушо”-и Убайди Зоконӣ (асри XVI), “Баҳористон”-и Абдулраҳмони Ҷомӣ (асри XIV), “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ (асри XVI), ва ғайра.

Дар асрҳои баъдина ҳам ҷамъ кардан ва истифодаи ҳикояҳо дар эҷодиёти нависандагони тоҷик давом кард. Чунинчи, маҷмӯаҳои “Ҳикояти латиф”, “Сад ҳикояти форсӣ” ва асарҳои “Наводир-ул-вақоеъ”-и Аҳмади Дониш, “Наводири зиёия”-и Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё ва дигарон аз ҷумлаи ҳамин гуна таълифот мебошанд.

Ҳамин тариқ, аксари шоиру нависандагон аз мазмуни ҳикоятҳои халқӣ ба таври эҷодӣ истифода бурдаанд ва дар айнаи ҳол бо таҳриру илова онҳоро такмил дода ба халқ баргардондаанд.

Дар асри XII равиши мавзӯи ҳикоят тағйир ёфт. Дар ин давра нависандагон ба мавзӯи зуҳд, гуфтугуҳои мазҳабӣ ва ирфонӣ, инчунин ҳикояти тамсилӣ муроҷиат кардаанд. Ба ин навъ асарҳои динии тасавуфӣ китобҳои “Насихат- ул- мулк”-и Ғазолӣ, “Тазкират-ул-авлиё”-и Шайх Аттор, “Асрор-ут-тавҳид фи мақомот”-и Шайх Абусаъид, “Кашф-ул-маҳҷуб”-и Ҳуҷвирӣ, “Табақоти суфия”-и Абдуллоҳи Ансорӣ, “Маснави Маънави”-и Ҷалолиддини Румӣ ва назири инҳо мебошанд.

Тарзи истифода аз мазмунҳо ва баёни мақсад дар ин жанр, дар эҷодиёти ин муаллифон якхела намебошад. Албатта дар “Маснави” ҳикоятҳои низ ҳастанд, ки дар зини онҳо баъзе фикрҳои суфиёнаашро дохил кардааст. Аз забони шахсон ё ҷонварон муноқишаву мубоҳисаеро, ки байни фалсафӣён ё суфӣён воқеъ меафтад, баён кардааст.

Аҳамияти бузурги “Маснави”-и Мавлавиро дар кор фармудани ҳикоятҳои халқӣ, бисёр олимон, аз ҷумла Брагинский, қайд карда менависад; “Агар мо таълимоти суфиёнаи ин ҳикоятҳоро яқсу гузорем ва ин ҳикоятҳоро ҳамчун баёни образдорӣ сюжетҳои маълуми халқӣ аз назар гузаронем, “Маснави”-и Мавлавӣ дар воқеъ ганҷинаи ҳикоят ва масъалаҳои ахлоқӣ, осори пурқимати халқӣ тоҷик аст, дар давраи пеш аз истилои муғул” [3, 213].

Мавлавӣ мутаасибони динро мазамат мекунад, ки кирдори онҳо нафақат боиси нафрати мусалмонон, балки мабдаи карохати қавмҳои дигар ҳам шуда аст. Пас ҳикояти “Муаззини бадовоз”-ро меорад.

Дар баробари инкишофи тасаввуф, ки бо як чараёни иҷтимоӣ камол ёфта, баёни мақсад ва махсусан рафтору кирдори онҳо дар пояи ин жанр як воситаи муҳимми тарбияви шудааст.

Дар китоби “Насиҳат-ул-мулк”-и Муҳаммади Ғаззоӣ жанри ҳикоят бо равишҳои мазҳабӣ ва махсусан ҳикмати ахлоқии ин равия алоқаманд шудааст. Бесабаб нест, ки дар ин китоб аксар унвонӣ “ҳикмат” бо “ҳикоят” пайи ҳам омада ва гоҳҳо миёни онҳо тафовуте намонда аст [17, 115]. Дар ин китоб бештар бо ҳикояҳои таърихӣ рӯ ба рӯ мешавад, ки ба нияти тасдиқи даъво ва мақсаде нақл шудаанд. Бо вучуди алоқамандии ҳикояҳо бо мақсадҳои мазҳабию ҳикматӣ, асоси мазмуни онҳо муносибати иҷтимоист. Ин ҳам бори дигар таъйини хоси замони доштани ҳикоятро ба тасвир мерасонад. Намунаи омезиши аёнӣ ҳикоят ва ҳикматро дар ин ҳикоят мушоҳида мекунем; “Чунин гӯянд, ки омиле аз он Нусервон се бор ҳазор-ҳазор дирам афзун аз хироч ба Нусервон фиристод. Бифармуд, то зиёдат аз он ба худовандони дирам боз доданд ва омилро ба дор фармуд карданд.

Ва ҳар подшоҳе, ки аз раият ба ҷавр чизе биситонад ва дар ҳазина ниҳад, чунин бувад, ки касе бунёди деворе кунад ва ҳанӯз хушк наошуду тар бувад, сари деор барниҳод, то на сар монаду на бун” [9, 65].

Дар муқоиса бо китобҳои зикршуда ва осори дигари илмӣ, мазҳабӣ, таърихӣ ва адабӣ маълум мешавад, ки ҳикоят чун жанри хурди насри адабии дар он замон интишори номаҳдуде ёфта аст. Миқдори ҳикоятҳо даркутуби мухталиф хеле зиёд ҳастанд. Яке аз мунаққидони бузурги эронӣ, Бадеузамони Фурӯзонфар дар таъйин намудани ҳикоятҳои маснавиҳои Шайх Аттор кӯшиш ба ҳарч додааст. Маснавиҳои Аттор, мутобиқи гуфтаи устод Фурӯзонфар 897 ҳикоятро фаро гирифтаан ва миқдори ҳикоят дар дигар маснавиҳои ҷудогона; “Мантиқ-ут-тайр” – 174 ҳикоят, “Асрорнома”-94 ҳикоят, “Илоҳнома” – 282 ҳикоят, “Мусибатнома” – 347 ҳикоят муайян гардидааст [2, 54].

Вобаста ба нуқтаҳои мазкур метавон изҳор дошт, ки жанри ҳикоя баробари расидан ба сарҳади истиқлоли жанрӣ, василаи наشري афкори табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ гардида, хосияти фирқавӣ пайдо намуд. Дар ин ҳикоятҳо истилоҳоти хоси табақаҳову фирқаҳои гуногун роҳ ёфта, маънӣ ва матлабҳои рамзӣ дар таркиби ҳикоят нуфуз пайдо намуд.

Дар ҳикояти суфиёна бештар матолиби махсуси табақаи мазкур таҷассум ёфтааст, ки дарку фаҳмиш ва маънии манзури назари ӯ ба афроди ҳамин гурӯҳ муяссар аст. Ҳарчанд, ки “бунёдашон бар пояи маърифати завқист ва ба ин далел дар шакли холис ҳам аз кайфияти осори бадеӣ, мақбули ҳамагон аст, бархӯрдор мебошад” [10, 318]. Аз ҷониби дигар, дар ҳикояти аҳли тасаввуф истилоҳоти марбут ба зиндаги ва рӯзгори ин тоифа ишорат дошта, забони рамзу роз ва аз маъноӣ луғавӣ дур шудани вожаҳо бештар ба ҷашм шерасад. Вижагии мазкур бештар дар забони ҳикояти “Тазкират-ул-авлиё”-и Аттор, ҳикояте, ки дар “Ҷавомеъ-ул-ҳикоят” аз забони суфиён нақл шудаанд, инчунин ҳикояҳои “Табақот-ус-суфия” ва дигар осори мансури тасаввуфи ба касрат дучор меояд. Баъзе аз ин истилоҳот ва матолиби махсуси суфиёна дар ҳикояти манқул аз забони суфиён гоҳҳо шарҳу тавзеҳ ҳам ёфтаанд.

Матлабҳои аҳли ирфон ва ҳолати руҳонии солиқони роҳи тариқат дар “Асрор-ут-тавҳид” мавзӯи асосӣ аст, ки бо фишурдагии нигориш ва мӯъҷазии баёни андеша ба ҳайси унсури аслии жанри ҳикоят имтиёз мекунад. Аз ҷумла дар ҳикояти зерин тафсири истилоҳоти хосаи суфиён ва мансубияти забони махсуси гуфтори ҳикоят ба эшон ба ваҷҳе аҳсан падидор шудааст; “Рӯзе яке дар маҷлиси шайх бархоста буд ва аз мардумон чизе меҳост ва мегуфт; “Ман марде фақирам”. Шайх гуфт; Чунин набояд гуфт, бояд гуфт, ки ман марде гадоям. Барои он ки фақр сиррест аз сирҳои Ҳақ ҷалла ҷалолаҳу” [6, 128]. Аз баҳси муҳтавои ҳикоят бармеояд, ки дар ин ҷо вожаи “фақр” аз

сарҳади луғавии хеш берун омада, маънии истилоҳии суфиёна касб кардааст, ки он аз забони қаҳрамони ҳикоят ташреҳ ёфтааст. Пайдост, ки забони ҳикоеъи сӯфиёна бештар ба дараҷаи хоссаи фаҳмиши ин табақа тамоюл намудааст, ки метавон онҳоро “ҳикоеъи хоссаи сӯфиёна” унвон гузошт.

Равиши инкишофи ҳикоят бо иловаи таваҷҷуҳ бо рамзу тамсил дар услуби забону баён ҳам рӯ ба ҳунарнамоӣ ва ороиши лафзӣ овардааст. Агар “Калила ва димна”-и Абулмаалии Насрулло дар пояи насри тарассул навишта бошад, “Марзбоннома”-и Саъдуддини Варованӣ бо насри мусаччаъ таълиф ёфтааст.

Бисёре аз муҳаққиқон нуфузи мабдаи офаринадагии муаллифро дар созмони бадеии ҳикоят ба номи Саъдии Шерозӣ алоқаманд мекунанд. Вобаста ба ин мафҳум устод Х. Шарифов чунин баён доштааст; “Мабдаи зухури офаринадагии фардӣ мавқеи ғоявии нависанда, бофта будани воқеоти гӯё ба муаллиф рӯйдода ва озоди дар банду баст аст. Ҳикоеъи “Гулистон” таҳти мавзӯи муайян муваззафанд ва истидлоли мавзӯи муайянро намоиш медиҳанд” [18, 293].

Қобили зикр аст, ки дар адабиётшиносии тоҷик дар рисолаи Ш. Солиҳов “Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр)” як сайри иҷмолие ба жанри ҳикоеъа намуда, таҳаввули онро ба ду марҳала ҷудо намуда аст; “Дар давраи аввал муаллиф ҳангоми таълиф аз маводу нақли тайёр дар қолаби суҷаи ҳикоят кор мегирад, вале дар мвриди дуюм баракс, муаллиф дар заминаи мавзӯи муайян ҳикоят месозад” [14, 25]. Азон ҷумла ҳикоеъи “Гулистон”-у “Бӯстон”-и Саъдӣ аз ҳамин ҷумлаанд.

Тарзи истифодаи ҳикоеъо дар “гулистон”-и Саъди ба таври махсус аст. Ҳар як ҳикоеъ, ки дар “Гулистон” оварда шудааст, албатта бо порчаҳои шеърӣ хулоса ёфта, фикру мулоҳизаҳои ўро ифода менамояд. Барои исботи ин қазия мисоле овардан аз “Гулистон” айни мудаост; “Дуде ба хонаи порсое даромад, чандон, ки ҷуст ҷизе наёфт, дилтанг шуд. Порсо хабар шуд. Гилеме, ки бар он хуфта буд ҷ дар роҳи дуд андохт то маҳрум нашавад.

Шунидам, ки мардони роҳи Худо,
Дили душманонро накарданд танг.
Туро кай мӯйсар шавад ин мақом,
Ки бо дӯстонат хилоф асту ҷанг” [13, 41].

Чи навъе, ки мебинем дар ин ҳикоят, порсо аз рӯи шафқат гилеми худро ба роҳи дуд мефартояд. Ин ақида асосан рӯи дарвешона дорад.

Дар давраи Саъдӣнавъи адабии ҳикоят аз нигоҳи сабки нигориш ва ҷанбаҳои ҳунариву жанрӣ таҳаввул карда, барои нуфузи минбаъдаи тамоюлҳои асосии ҳикоеъанависи дар адабиёти форсии тоҷикӣ давраи классикӣ роҳи васеъ кушод. Зухури анвои гуногуни ҳикоят дар насри давраи классикӣ натиҷаи нуфузи даҳолати муаллиф дар созмони бадеии он мебошад. Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки истиқлоли жанрии ҳикоят дар адабиёти классикӣ ба нуфузи шахсияти нависанда дар созмони бадеии он вобаста будааст.

ЛИТЕРАТУРА

1. А.Н. Мунши. Калила и Димна / А.Н. Мунши. - Тегеран, Ашрафи, 1377. - 538 с.
2. Бадеуззамон Ф. Сарҳи положение ифабулы создания, наследия Шайха Фаридаддуна Аттора Нишопури / Ф. Бадеуззамон. - Тегеран, 1353. - 53 с.
3. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии / И.С. Брагинский. - Москва, 1965. - 213 с.
4. Забехулла Саффа. Халесаппение в Иране / Саффа Забехулла. - Тегеран, 1969. - 68 с.
5. Магдиев С. Истоки и развитие малых жанров прозы персидско-таджикской литературы X-XI вв / С. Магдиев. - Душанбе: Маориф, 1989.
6. Мусулмонкулов М.Р. Пересказочный жанр в «Асрор-ут-тавхиде» Мухаммада ибн Мунаввар / М.Р. Мусулмонкулов. - Душанбе: 2004. - 196 с.
7. Мухаммад Газоли. Насихат-ул-мулук / Мухаммад Газоли. - Душанбе: Ирфон, 1993. - 142 с.
8. Мусулмонкулов М.Р. Образы видвющихся личностей в «Асрор-ут-тавхиде» / М.Р. Мусулмонкулов. - Душанбе: Сино, 2004. - 80 с.
9. Мухаммадтаки Бахор. Стилистика / Мухаммадтаки Бахор. - Тегеран: Амири Кабир. - 232 с.
10. Салимов Н. Стилевые этапы и стихийные изменения создание прозы в таджикско-персидской литературе (IX-XIII века) / Н. Салимов. - Худжанд: Луч знания, 2002. - 396 с.
11. Салимов Ю. Таджикско персидская сказочная проза / Ю. Салимов. - Душанбе: 1971. - 156 с.
12. Садуддин Варовани. Марзбоннаме / Садуддин Варовани. - Тегеран, 1338. - 796 с.

13. Саади Ширази. Гулистан / Саади Ширази. – Душанбе, 1962. - 140 с.
14. Солехов Ш. Роман в таджикской литературе рубеж XX века (проблемы развития жанра) / Ш. Солехов. - Душанбе: Дониш, 2011. - 331 с.
15. Хадизаде Р. Мистицизм в таджикско-персидской литературе / Р. Хадизаде. – Душанбе, 1999. - 150 с.
16. Хадизаде Р. Мистицизм в таджикско-персидской литературе / Р. Хадизаде. – Душанбе, 1999. - 150 с.
17. Хусаин Размджу. Художественное создание и его наследие в персидском языке / Хусаин Размджу. - Машхад: Издательство Кудских наставников, 1372; художественные розыски. – Душанбе, 2000. - Т.4. - 94 с.
18. Шарипов Х. Теория прозы / Х. Шарипов. - Душанбе: Пайванд, 2004. - 319 с.

РАССКАЗ КАК МАЛОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ

Рассказ – один из молодых эпических жанров и своим происхождением обязан эпохе реализма. Рассказ повествовательный эпический жанр с установкой на малый объем и на единство художественного события. В данной статье говорится о рассказе, где автор постарался показать ее литературную ценность. Используют различные источники, он сумел определить ее как маленький жанр литературы.

Ключевые слова: рассказ, жанр, повествовательный эпический жанр, история, литература, маленький жанр литературы.

THE STORY AS A SMALL ARTWORK

The story is one of epic young genres and owes its origin to the era of realism. The narrative story of the epic genre with small volume and the unity of the artistic event. This article refers to the story where the author is trying to show its literary value. Used various sources. he was able to identify her as a little GNR literature.

Key words: narrative, genre, narrative epic genre, history, literature, little genre of literature.

Сведения об авторе: *Фазилиддин Акрамов* – аспирант Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 93-336-77-80

НАМОЯНДАГОНИ ХОНАВОДАИ ИМОДИ КОТИБИ ИСФАҲОНӢ ВА АХБОРИ МАСОДИРИ МӮӢТАБАР ДАР МАВРИДИ ОНӢО

Марҳабо Раҷабова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Бобочон Ғафуров

Яке аз чехраҳои дурахшони адабиёти қарни дувоздаҳум, арбоби барҷастаи давлатӣ ва муаррихи забардаст Имодуддини Исфаҳонӣ (519/1125-597/1201) дар тарвиҷи тамаддуну фарҳанги исломӣ нақши бориз гузоштааст. Дар ташаккули шахсият ва камолоти илмии ин бузургмарди соҳибфазилят пайвандону ақрабияш таъсири бузург гузоштаанд.

Хонаводаи Имод дар қарнҳои панҷум ва шашуми ҳиҷрӣ (XI-XII м.) аз аҳли раёсату ҳукумат ва фазлу китобати Исфаҳон ба шумор мерафтанд. Онҳо дар аҳди Салҷуқиён зухур намудаву бо дастгоҳи ҳукумати иртиботи қавӣ доштанд ва дар девонҳои салтанати Салҷуқиён адои хидмат менамуданд. Афзун бар ин, бархе аз афроди ин хонавода дар идораи давлатӣ ва сиёсати аҳди худ нақши муассир доштанд.

Қобили тазаккур аст, ки зоҳиран мурод аз Исфаҳонӣ хондани ӯ ишора ба эронинаҷод будани хонаводаи онҳо мебошад. Зеро, дар тамоми маохизи адабиву таърихӣ нуктаи мазкур таъйид гардидааст. Фузун бар ин, ёддоштҳои Имод чӣ дар “Харидат” ва чӣ дар осори таърихӣ ин андешаро тасбит месозад. Аз ҷумла, дар муқаддимаи қисми дувуми “Харидат” дар робита ба ин масъала муаллиф чунин баёни андеша мекунад: “Ба шаҳри худ Исфаҳон, зодгоҳам, ватанам, қароргоҳи асосиам, зоду бумам, макони нашву нумӯям, матлаи хуршедам, мавзеи унсам, меҳани тағову амӯям, макони рафоҳату некӯаҳволии олу қавмам, авҷи ҳилолу қамарам, бурҷи камолу дурахши нишотам, хонаи фаҳрам..., қадамгоҳам, ватани бостониам..., бӯстони илмам... ворид гардидам” [34, 1, 41]. Ҳамин гуфтаҳои Имод худ санади муваҷҷиби исфаҳонӣ будани ӯ маҳсуб мешавад.

Имод хотираҳои овони наврасиашро перомуни Исфаҳон бо зикри қиссаҳои қиблагӯҳаш чунин иброз доштааст: “Шодравон падарам Сафиуддин, раҳмати Худованд бар ӯ бод, ҳамеша бароям аз фазоиلى Исфаҳон нақл мекард ва дар тавсифи

он тамоми хунари суханвариашро ба кор мебурд ва мегуфт: “Бисёр мехоҳам, ки перомуни он китобе тасниф намоям ва онро ба чанд боб тақсимбандӣ намуда, доир ба бузургону фозилони он аз аҳди Искандар то ба имрӯз маълумот диҳам. То бидонанд, ки Исфаҳон бо ақобире шарафёб гардидааст, ки дар таърихи олам ягон шаҳри дигаре бар он мушарраф нашудааст” [34, 1, 42].

Яке аз фазилятҳои хонадони Имод пайванди устуворашон бо ду фарҳанг - арабӣ ва форсӣ буд. Гузаштагони Имод ба адабиёти араб ва ривояти шеърӣ он инояти вижа доштанд. Мисоли равшани онро Сибти Ибн ал-Ҷавзӣ (582/1186-654/1257) дар асари маъруфи худ “Миръот аз-замон фи таърих ал-аъйон” овардааст, ки бобои ӯ Абурраҷо Ҳомид ибни Муҳаммад шеърӣ Бухтурӣ ва девонҳои шеърӣ арабро аз ёд медонист [29, 8,505]. Муаррихи мазкур бо чунин ишораи хеш таваҷҷуҳи хоссаи ин шахсиятро ба шеъру адаби араб бозгӯ менамояд. Салоҳуддин ас-Сафадӣ (696/1296-764/1363) низ дар “ал-Вофӣ би-л-вафайот” ба бозгӯи ҳасби ҳоли ҷадди Имоди Котиб пардохта, бо матраҳ сохтани панҷ байт аз ашъори ӯ арзиши шеърашро миёна арзёбӣ кардаву аз ҷумла чунин изҳор доштааст: “ “Ҷадди Имоди Котиб”. Ҳомид ибни Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ибни Алӣ ибни Маҳмуд ибни Ҳибатуллоҳ маъруф ба Алӯҳ бо фатҳи ҳамза ва замми лом ва дар охир “ҳо” маънояш уқоб, Нафисуддин Абурраҷо, ҷадди Имоди Котиб, соли 490/1097 вафот ёфтаву девони ал-Бухтурӣ ва бисёре аз шеърӣ арабро аз ёд медонист. Намунаи ашъори ӯро Имоди Котиб матраҳ сохтааст... Ба шеърӣ ӯ ман миёна баҳогузори менамоям” [31, 11, 214]. Чунонки қаблан зикраш гузашт, Имод низ зимни бозгӯи аҳволи осори намояндагони хонаводаи хеш бо муҳаббати тамои аз ҷаддаш ҳаде задааст. Ҳамзамон чанд абёти ҳикматомезашро, ки аз падараш Сафиуддин шунида буд, чун намунаи ашъори ӯ матраҳ сохтааст. Аз ҷумлаи он ду байт шеърест, ки дар мавриди пирӣ гуфта шудааст:

Ҷаҳл ҳукмфармо гашту итбро аз байн рабуд,

Пирӣ падида омаду ҷилои рангхоро бурун кард.

Дар айёми пирӣ ба худ манфур гаштам,

Пас ҷӣ сон зеборӯи навҷавон маро дӯст бидорад [34, 1, 60].

Қобили тазаккур аст, ки падари Имод Сафиуддин ибни Ҳомид ибни Муҳаммад низ арбоби давлатӣ ва аз донишмандони замони хеш маҳсуб меёфт, ки зимни баёни ҳаводиси марбут ба зиндагии хеш Имод дар тазкира ва соири осори худ аз ӯ ба касрат ёд кардаву фазилату хирадашро бозгӯ намудааст. Дар “Нусрат ал-фатра ва усрат ал-фитра” муаллиф садоқати волидашро ба қавли хеш чунин ба қалам додааст: “Падарам, Худованд ӯро биёмурзад, пас аз ҳаводиси амӯям Азиз савганд хӯрд, ки ҳеҷ гоҳ хидмати ягон Султонро ихтиёр намекунад ва мутасаддии девоне нахоҳад шуд. Пас, ӯ дар тамоми умри хеш ба ин савгандаш содиқ монд. Баъд аз бародараш ӯ беш аз сӣ сол зиндагӣ кард ва бо кори худ машғул буд” [35, 165]. Бо назардошти он ки амӯи Имод Азизуддин соли 527/1133 ба шаҳодат расидаву падараш Сафиуддин пас аз ӯ зиёда аз сӣ сол умр дидааст, метавон тахмин намуд, ки вай то соли 557 / 1163 барҳаёт будааст.

Намояндаи дигари ин хонадон амӯи Имод –Абӯ Наср Аҳмад ибни Ҳомид ал-Муставфӣ маъруф ба ал-Азиз (472-527 / 1080-1133) мебошад. Азизуддин ал-Муставфӣ дар аҳди салотини Салҷуқӣ раису сардори азимулқадр, соҳиби маносибу манокӣби баланди давлатӣ ва вазири бузурги замон буд. Ҳама шахсиятҳои бузурги замон бо ӯ қаробат меҷустанд ва шуарои зиёде бар вай мадҳияҳо сароида буданд. Худи ӯ низ аз зумраи адибону шуарои маъруфи аҳд маҳсуб мешуд. Ибн ал-Ҷавзӣ дар ҳаводиси соли 526 / 1079 ахбори ӯро мутазаккир гардидаву аз руасои Аҷамиён муаррифӣ кардааст [6, 17, 272]. Қобили тазаккур аст, ки Имод дар баробари волидайнаш аз сарпарастии ин шахсияти илмдӯсту донишпарвар низ баҳрааманд гардидаву бо раҳнамоии ӯ улуми замонашро аз худ намудааст.

Бино бар ахбори Ибни Халликон (608 / 1211-681 / 1282) Азизуддин ал-Муставфӣ хизонадори Султон Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ ибни Алп Арслони Салҷуқӣ буд. Султон Маҳмуд ду духтари амӯи худ Султон Санҷар ибни Маликшоҳро паси ҳам дар никоҳи худ дошт. Баъди вафоти духтарони мазкур Султон Санҷар тухфаҳои бешумореро, ки дар хазинаи ягон малик мавҷуд набуду барои чиҳози духтаронаш тақдим карда буд, бозпас талаб кард. Аммо Султон Маҳмуд гирифтани он тухфаҳоро инкор намуд. Чиҳати он ки Азиз аз он тухфаҳо огоҳӣ дошт, Султон аз гувоҳиаш тарсид. Вазири ӯ Абулқосим ад-Даркизинӣ, ки аз душманони қадимии ал-Азиз буд, Султонро ба ҳабси ӯ ташвиқ кард ва ниҳоят бо ризоияти ӯ Азизро дар Бағдод банд карда, ба қалъаи Такрит бурд [7, 1, 188].

Қобили тазаккур аст, ки Абулқосим Қавомуддин ад-Даркизинӣ аз вузарои Салҷуқӣ буда, дар замони Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ (511 / 1104-525 / 1131) ва Султон Санҷар (479 / 1086-552 / 1157) вазоратро бар уҳда дошт. Вай аз аҳолии Даркизини Ҳамадон буда, дар хунхориву тундхӯйӣ машҳур гашта буд. Вазири мавсуф дар ҳукми уламову донишмандон ва арбобони давлатӣ ҳаргиз тааммул намеварзид ва бо кӯчактарин гуноҳ онҳоро дар банд карда, дастури куштан меод. Мисоли равшани он куштори нобиғаи аҳд Айнулқузот ал-Ҳамадонӣ (429 / 1038-525 / 1131) мебошад. ал-Азиз пас аз гирифтор шуданаш чанд муддат дар ҳабси он ҷо қарор дошт ва бо дасисаҳои вазири мазкур, дар ҳоле ки Султон беҳабар буд, кушта гардид. Ибни Асир ва Ибни Халликон таърихи куштори ӯро соли 526 / 1132 таъйин сохтааст [4, 9, 267; 7, 1, 189]. Ибни Носириддин ад-Димашқӣ (777 / 1375-842 / 1438) дар “Тавзиҳ ал-муштабиҳ” низ дар ҳамин сол ба қатл расонида шудани ӯро тазаккур сохтаву ҳамзамон дар оромгоҳи Аттобиҳои Бағдод мадфун гардидашро таъкид доштааст [12, 1, 263].

Таъкид ҷоиз аст, ки вобаста ба ҳаводиси мухталифи ҳукумати Салҷуқӣ Имод дар “ан-Нусрат ал-фатра ва усрат ал-фитра” ҳадиси амӯяшро ба касрат ёдрас шуда, донишу хиради камназирашро бозгӯ намудааст. Аз ҷумла, дар ҷое чунин овардааст: “Амми ман ҳанӯз дар овони ҷавонӣ дар балоғат аз устодон буд. Қалам дар ангуштонаш мегардид ва ӯ шакаршиканӣ мекарду дурр мепошид. Азиз дар девони Хотунӣ (духтари Султон Масъуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳи Салҷуқӣ–Гавҳар-хотун) аз назари мақом ноиби вазир буд, аммо бар вазир ҳукмрон мебуд. Ҷавоне буд, ки солхӯрдагон он ҷӣ ӯ медонист, намедонистанд” [35, 128]. Дар мавриди саховатмандиву кордонии амӯяш Имод дар ҷойи дигар чунин овардааст: “Азизуддин Абӯ Наср Аҳмад ибни Ҳомид ӯҳдадори мансаби истеъфо гардид. ал-Азиз ба донишу лаёқат бар ҳамсарону ҳамрутбагонаш бартар буд. Аз ҷумлаи ибтикороти вай дар умури хайрия ин буд, ки барои сипоҳи Султонӣ бемористоне таъсис кард, ки асбобу давоҳо, пиизишкону парасторон ва беморонро дусад уштур ҳамл мекард. Боз аз корҳои неқӯи ӯ ин буд, ки дар маҳаллаи Аттобиёни Бағдод барои ятимон мадрасе сохт. Дар он ҷо ятимон то наздикии синни балоғат бо таҳсил фаро гирифта шудаву харҷи таому либос аз мадраса мегирифтанд” [35, 158]. Нукоти мазкур дар нигоштаҳои Салоҳуддин ас-Сафадӣ низ мисдоқи худро пайдо намудааст [31, 6, 185].

Имод дар китоби мазкур ба қиссаи куштори амӯяш ал-Азиз дар қалъаи Такрит боберо ихтисос дода, онро “Саргузашти амӯям ал-Азиз ва ҳаводиси марбут ба куштори ӯ дар қалъаи Такрит” унвон ниҳода, муфасссал сабабҳои гирифтории ӯро баён доштааст. Дар он муаллиф таъкид меорад, ки дар қалъаи Такрит ду амир - яке Наҷмуддин Аййуб (ваф. 567 / 1173) –падари Султон Салоҳуддин ва дигар бародари ӯ Асадуддин Шеркӯҳ (500 / 1106-564 / 1170) дар дифои Азизуддин баромаданд, вале ин кӯшишҳои онҳо ҳеҷ суде набахшид. Ҳамин нукта дар таъкири низ ба қайд омадааст [35, 152; 34, 1, 44]. Дар робита ба вазир ад-Даркизинӣ Имод аз номи падараш ҳикоятро матраҳ сохтааст, ки он чунин аст: “...ад-Даркизиниро дар ҳабсу занҷир кашиданд ва мехостанд, ки бикишанд. Падарам нақл кард, ки ад-Даркизинӣ дар он

айём дӯсти ман буд. Чун маро дид, ба доманам часпид, ки ўро аз марг раҳо созам. Дар ҳаққи ў ба бародарам Азизуддин шафоат кардам, то ўро аз банду ҳабс раҳо кард. Худованд тақдир карда буд, ки пас аз даҳ сол шафоаткунанда худ ба теги бедоди шафоатшуда кушта гардад. Падару амӯи ман намедонистанд, ки бо ин кори худ решаи хонадони худро мекананд” [35, 151]. Сипас Имод батафсил бо кадом макру ҳиял ба вазорат расидани ин марди нопоку палид ва хунхорро, ки хуни ҳазорон бегуноҳонро рехтаву дар пайи нобудии аҳли илму адаб кӯшиш дошт, нақл мекунад ва бо санадҳои боэътимод корҳои зишти ўро ба қайд меорад. Муаллиф таъкид доштааст, ки Султони замон бо ал-Азиз қаробати зиёд дошт ва кореро бе машварату маслиҳати ў анҷом намедод. Аз ин хотир, ўро бар мансаби вазорат ихтиёр намуд, аммо ал-Азиз аз он даст кашид ва бар нафъи ад-Даркизинӣ раъй дода, Султонро ба интиҳоби вай ташвиқ намуд. Баробари вазир таъйин гардиданаш ў куллан дигаргун шуда, поси хотири ин марди фарзонаро ба ҷо наовард ва мучиби дилсардии ал-Азиз аз мақомоти давлатӣ гардид. Дар робита ба ин, Имод қиссаеро чунин нақл намудааст: “Амӯи ман ал-Азиз ҳаёл мекард, ки ад-Даркизинӣ одам аст ва подоши некӯӣ аз ў ҷуз некӯӣ нест. Чун ба табоҳиву фасоди вай итминон пайдо кард, дар гӯшанишиниву дур мондан аз фитнаҳо тафаккур кард. Пас иҷозаи ҳаҷ хост ва дар соли 517 / 1124 ё 518 / 1125 ба ҳаҷ рафт. Дар ин сол зоирони хонаи Худо ҳамагон дар меҳмониву бахшиши Азиз гузарониданд. Бахшиши вай тамоми ҳоҷиёро фаро гирифт, то он ҷо ки Абулҳорис ал-Бағдодӣ нисбати ў гуфтааст:

Эй Каъбаи ислом, ҷӣ афтода, ки мебинам
 Каъбаи ҷуд ба сӯйи ту роҳ мепаймояд.
 Соле як бор қасди ту мекунанду ин ҷавонмард,
 Як рӯз нест, ки ба сӯяш қасд накунанд” [35, 134].

Имод охирин рӯзҳои зиндагии ал-Азизро бо риққати тамом ва ҳузни беандоза чунин тасвир кардааст: “Вақте ки ал-Азиз, Худояш биёмурзад, дарк намуд, ки вай таслимгардида шудааст, бо он ки вайро огоҳ накарда буданд, расидани мусибатро эҳсос кард. Ў барҳост, ки ду рақъат намоз бигзорад. Пас, дар рақъати якум сураи Каҳф ва дар рақъати дувум ба қироати сураи Ёсин пардохт, то он ки он мулҳиди лаъин расиду намози ў барояш тӯлонӣ намуд ва ба ў зарбат зад. ал-Азиз дар ҳоли муноҷот бо маъбуд ҷон дод ва ба саодати шаҳодат расид. Ҳангоми дар маҳбас қарор доштаниаш Азиз рӯзона рӯза медошту шабро бо ибодат рӯз мекард. Ҳодисаи мазкур соли 527 / 1133 ба вуқӯъ пайвасту умраш ба 55 расида буд” [35, 153].

Дарвоқеъ ҳам Азизуддин ал-Муставфӣ аз бузургмардону саромадони даврони хеш буд ва аз ин ҷост, ки Имодро дар манобеъ бо нисбат додан ба ў писари бародари ал-Азиз хондаанд. Имод низ дар навбати худ фаъолияти амӯяшро идома дода, фарзанди сазовори хонадони хеш гардид.

Имод ҳамеша аз амӯи худ ифтихор мекард ва ҳамин ихлосу иродатмандӣ ба ин шахсияти фарҳефта аз нахустин омили суқдиханда дар гирдоварии тазкираи “Харидат ал-қаср” гардидааст [33, 1, 8]. Маҳз муҳаббату арҷгузории Имод нисбати амӯяш буд, ки дар баробари матраҳ сохтани хотираҳои худ намунаи зиёде аз ашъорашро дар “Харидат” ҷойгузин кардааст. Фузун бар ин, Имод маҷмӯаи мадҳияномаҳоро, ки шуарои мухталиф ба ифтихори ин арбоби забардаст сароида буданд, ҷамъоварӣ намудааст. Дар канори ин ҳама ў аз он изҳори таассуф мекунад, ки қисмати аъзами он мадоеҳ аз миён рафтаву танҳо бархе аз онҳоро тавонистааст, ки гирдоварӣ ва таҳия созад [33, 1, 8; 34, 1, 45]. Имод дар “Харидат ал-қаср”, дар қисми шуарои Аҷам боз ҳам сари ин масъала бозгашта, перомуни ашъори амӯи хеш чунин нигоштааст: “Вақте шаҳодат ёфт, тифл будам ва чун барои тасбитаи он қодир гаштам, вақт аз ман бар нафъи худ ба дуриҳо рафта буд. Пас натавонистам, ки ҷуз аз миқдори ночизе бар дурдонаҳои ў даст ёбам. Гумон мекунам, ки онро дар Исфохон бо ҳаёли он ки сафарамон кӯтоҳмуддат асту тӯл намекашад, ҳамроҳи ганҷинаҳои худ

гузошта будам. Хангоме ки ба таҳрири ин асар иштиғол доштам, ба чизе аз он даст наёфтам. Пас, бар он хеле таассуф меҳӯрам, зеро он далоили фазлу хиради ӯ будаву ҳамин маъниро аз ашъори маддоҳонаш метавонем пайдо созем. Онҳо илму ҳилм, маҷду бузургӣ ва ҷуду саҳояшро зикр кардаанд” [34, 1, 45].

Дар баробари падараш Сафиуддин ва амӯяш Азизуддин бо истифода аз мавориди муносиб Имод перомуни амӯҳои дигараш–Баҳоуддин ва Зиёуддин, ки онҳо низ аз ақобири замони хеш маҳсуб меёфтанд, сухан кардааст. Чунончи, дар “Нусрат ал-фатра” зикр кардааст, ки амӯяш Баҳоуддин Абӯ Толиб дар девони истеъфои (ичроия) Султон Довуд ибни Маҳмуд (ваф. 526 / 1132) адои вазифа менамуду баъдан вазорати Хоразмшоҳро дошт [35, 165].

Нуктаи қобили тавачҷуҳ он аст, ки модари Имод низ аз хонаводаҳои асилу шарафманд буда, духтари яке аз ҳокимони давлати Салҷуқӣ– Аминуддин Алӣ ал-Муставфӣ ба шумор мерафт. Дар айёми ҷавонияш ин шахсияти соҳибмаърифат сараввал ба ҳайси котиби муставфии кишвар Шараф ал-мулк Абӯ Саъд Муҳаммад ибни Мансур ал-Хоразмӣ (ваф. 494 / 1102) [6, 9, 128] адои вазифа намуда, баъдан хазинадори Султон Муҳаммад ибни Маликшоҳи Салҷуқӣ (ваф. 525 / 1118) гардидааст. Имод низ ӯро дар зиндагиаш дарёфта, дар овони хурдсолӣ аз вай сабақ гирифтааст. Маҳз ташвиқоти ҷаддаш дар дили Имод муҳаббат ба умури коргузори давлатиро барафрӯхтааст.

Дар канори ин, дар “ал-Фатҳ ал-қуссӣ фи-л-фатҳ ал-Қудсӣ” муаллиф фаслро ба бародараш Тоҷуддин Абӯ Бакр Ҳомид ва вусули ӯ аз ҷониби Халифаи замон ихтисос додааст. Аз ахбори зикргардида аён мегардад, ки ин бародари Имод дар дастгоҳи хилофати Аббосӣ фаъолият доштаву соҳиби фазилату хиради баланд будааст [37, 100-104]. Нуктаи мазкур дар нигоштаи донишманди соҳибназар Бехҷат ал-Асарӣ мисдоқи худро пайдо намудааст: “Таҳти ҳимоя ва сарпарастии хулафои Аббосӣ дар Бағдод фарзанди ӯ–Имодуддин ба пояҳои баланди илм расида, сипас ба ҳайси муовини вазири халиф волии Воситу Басра таъйин гардид. Ҳамзамон писари дигараш Тоҷуддин мақому манзалати баландро соҳиб шуда, дар вазифаи намоёндаи халифаи Аббосӣ дар назди Салоҳуддин адои хидмат намуд” [33, 12].

Муаррихи маъруф ва шогирди Имод –Абӯ Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Саъид ибн ад-Дубайсӣ (558 / 1163-637 / 1239) дар “Зайл Таърих Мадинаи ас-Салом” ахбори бародари хурдсолтари Имод–Абӯ Бакр ал-Исфакҳониро чунин аз қалам андохтааст: “Ҳомид ибни Муҳаммад ибни Ҳомид ибни Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ибни Алух, Абӯ Бакр ал-Исфакҳонӣ маъруф ба Ибн Аҳӣ ал-Азиз бародари хурдсолтари Абӯ Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Муҳаммад ал-Котиб, ки зикраш дар боло гузашт, маҳсуб меёбад. Зодгоҳаш Исфакҳон буда, дар овони наврасӣ ба Бағдод омадаву дар он ҷо зиндагӣ ихтиёр намудааст. Ӯ дар Бағдод аз Абӯ Зуръа Тоҳир ибни Муҳаммад ал-Мақдисӣ ва дигарон дарс гирифтааст. Ӯ дар девони ал-Азиз нуфуз пайдо кардаву ба ҳайси паёмгузор назди малики Шом Салоҳуддин Юсуф ибни Аййуб фиристода шуда буд. Баъди бозгашт ба Бағдод дар он ҷо ба ривояти ҳадис иштиғол варзид. Дар ин хусус устодамон Юсуф ибни Умар ал-Воситӣ, ки дар наздаш тадрис намудааст, хабар дод. Бино бар ахбори ӯ–Абӯ Бакр ал-Исфакҳонӣ соҳиби иҷозатномаи Абулқосим ибн ал-Ҳусайн будааст. Абӯ Бакр соли 523 / 1129 дар Исфакҳон ба дунё омада, санаи дуводзаҳуми моҳи зулҳиҷҷаи соли 598 / 1202 дар Бағдод вафот ёфтаву дар қисмати ғарбии маҳаллаи ал-Аттобиён дар назди турбати амӯяш ал-Азиз ал-Исфакҳонӣ ба хок супорида шудааст” [8, 3, 213-214]. Закиуддин ал-Мунзирӣ (581 / 1185-656 / 1258) дар “ат-Такмила ли Вафайот ан-нақла” [49, 1, 435-436] ва Ибн ал-Имод ал-Ҳанбалӣ (1032 / 1623-1089 / 1679) дар “Шазарот аз-заҳаб” [23, 4, 308] низ нигоштаҳои мазкури Ибн ад-Дубайсиро такрор намудаву ӯро бародари Имод муаррифӣ кардаанд. Шамсуддин аз-Заҳабӣ (673 / 1275-748 / 1348) дар “Таърих ал-ислом” дар канори тасдиқи гуфтаҳои муаррихони мавсуф ахбори ҷадидро низ афзудааст, ки чунин омадааст: “Ҳомид ибни

Абулфараҷ Муҳаммад ибни Ҳомид ибни Муҳаммад ибни Алӯх, Абӯ Бакр ал-Исфаконӣ, сокини Бағдод, бародари Имоди Котиб. Санаи 523 / 1129 дар Исфакон таваллуд ёфта, дар Бағдод аз Абӯ Зуръа ал-Муқаддасӣ дарс гирифтаву ҳадис ривоят мекард. Ӯ аз девони ал-Азиз ҳамчун паёмгузор ба назди Султон Салоҳуддин фиристода шуда, худ аз ақобири фузало ва аъйони руасо махсуб меёфт. Абӯ Бакр ҳамроҳи бародараш Имоди Котиб ба Бағдод омада буд. Ибн ал-Бузури ҳамин тавр мутазаққир намудааст. Ман дар тааҷҷубам, ки чӣ гуна ҳамроҳи бародараш дар назди асҳоби ас-Сарифинӣ тадрис накардааст. Таърихи вафоташ моҳи зулҳиҷҷаи соли 598/1202 мебошад. Ӯ дар Бағдод барои یتимон мактабе ба мерос гузошта буд” [26, 12, 1139].

Салоҳуддин ас-Сафадӣ низ дар навбати худ ба шарҳи ҳоли бародари мазкури Имод тавачҷуҳ зоҳир намуда, дар робита ба он чунин иброз доштааст: “Додари Имоди Котиб: Ҳомид ибни Муҳаммад ибни Ҳомид ибни Алӯх, Абӯ Бакр ал-Исфаконӣ, додари Имоди Котиб. Ӯ ба Бағдод омада, дар он ҷо сукунат ихтиёр намуд ва дар он ҷо пеши Абӯ Зуръа Тоҳир ибни Муҳаммад ибни Тоҳир ал-Муқаддасӣ, Абулмаъолӣ Абдулмалик ибни Алӣ ал-Ҳарросӣ ва дигарон тадрис намуд. Ӯ соҳиби иҷозатномаи Абулқосим Ҳибатуллоҳ ибн ал-Ҳусайн гардидааст. Абӯ Бакр ал-Исфаконӣ шахси мутадаййин ва нуфузу мақоми баландро соҳиб буд. Мавсуф соли 598 / 1202 вафот ёфт. Ӯ аз Бағдод назди Салоҳуддин ба ҳайси паёмгузор фиристода шуда буд. Дар Бағдод барои یتимон мактабе ба мерос гузоштааст” [31, 11, 213-214].

Қайд кардан ба маврид аст, ки аҳли хонаводаи ин фақеҳи барҷаста пайрави мазҳаби шофеъӣ буданд ва Имод низ дар ин ҷода устуворона гом ниҳод.

Аз нигоштаҳои Имод ва маохизи муътабари таърихиву адабии қадим бармеояд, ки воқеан ҳам намояндагони хонаводаи Имоди Котибро шахсиятҳои соҳибфазилату соҳибмаърифат, арбобони барҷастаи давлатӣ ва уламову удабои бузургманиш ташкил медоданд. Яке аз фазилатҳои хонадони Имод пайванди устуворашон бо ду фарҳанг - арабӣ ва форсӣ буд. Гузаштагони Имод ба адабиёти араб ва ривояти шеърӣ он инояти вижа доштанд. Маҳз ҳамин фазилати хонаводагӣ дар рӯзгор ва камолоти шахсии Имоди Котиб низ асари амиқ гузоштаву мучиби дар Ироқ ва Шому Миср низ фаъолияти густарда пайдо намуданаш гардидааст. Имоди Котиб аз падараш Сафиуддин, амӯяш Азизуддин ва соири пайвандонаш на танҳо дарси илму адаб андӯхтааст, балки волотарин ахлоқи инсонӣ-поксиршисту некӯхисолӣ, вафодориву ростқавлӣ, ҳақиқатҷӯйиву инсондӯстиро касб намудааст. Маҳз ҳамин сифатҳо боис гардиданд, ки меҳраш дар қалби Султон Салоҳуддин ҷойгузин гардаду то ба интиҳои рӯзгораш ўро аз надимону соҳибсиррон ва бузургони давлати Аййубиён қарор диҳад.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. Сочинения. Туркестан в эпоху монгольского нашествия / В.В. Бартольд. - Москва: Издательство Восточной литературы, 1963. - Т. 1. - 763 с.
2. Крымский А.Е. “История Персии, её литературы и дервишской теософии” / А.Е. Крымский // Труды по востоковедению издаваемые Лазаревским институтом восточных языков, выпуск XVI. - Москва, 1914-1917/ - Том III. - 468 с.
3. الأتابكي، جمال الدين بن تغري بردى. النجوم الزاهرة فى ملوك مصر والقاهرة. تحقيق محمد حسين شمس الدين. دار الكتب العلمية، بيروت- لبنان، الطبعة الاولى 1992/1413 عدد الاجزاء 6، الجزء 6 - 344 ص.
4. ابن الاثير، عز الدين أبو الحسن بن علي بن ابو الكرم. الكامل فى التاريخ. راجعه وصححه محمد يوسف الدقاق. دار الكتب العلمية بيروت- لبنان. الطبعة الرابعة 2003/1424 عدد الاجزاء-11، الجزء 9-504 ص. والجزء 10-519 ص.
5. الأسنوى، جمال الدين عبد الرحيم. طبقات الشافعية. دار الكتب العلمية، بيروت- لبنان. الطبعة الاولى 1987/1407 عدد الاجزاء-2، الجزء الثانى-406 ص.
6. ابن الجوزى، ابو الفرج عبد الرحمان بن على. المنتظم فى تاريخ الملوك و الأمم. دراسة و تحقيق محمد عبد القادر عطا و مصطفى عبد القادر عطا. دار الكتب العلمية، بيروت- لبنان. الطبعة الاولى 1992/1412 عدد الاجزاء-18، الجزء 17-348 ص. و الجزء 18-260 ص.
7. ابن خلكان، أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد. وفيات الاعيان فى انباء ابناء الزمان. حققه الدكتور إحسان عباس. دار صادر، بيروت-لبنان. عدد المجلدات 8، المجلد الخامس-439 ص.
8. ابن الدبيسى، محمد بن سعيد. ذيل تاريخ مدينة السلام. تحقيق بشار عواد معروف. دار الغرب الإسلامى، بيروت- لبنان. الطبعة الاولى 2006/1427 عدد الاجزاء-5، الجزء 2-598 ص.
9. ابن الدبيسى، محمد بن سعيد. المختصر المحتاج إليه من تاريخ الحافظ أبى عبد الله محمد بن سعيد بن محمد الدبيسى. حققه مصطفى جواد. المجمع العلمي العراقي - مطبعة المعارف، 1951 عدد الاجزاء 2، الجزء 2-290 ص.

10. ابن الفوطي، كمال الدين أبو الفضل عبد الرزاق بن أحمد. مجمع الآداب في معجم الألقاب، تحقيق محمد الكاظم، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي، 1374 عدد الاجزاء 6، الجزء 3 - 520 ص.
11. ابن كثير، عماد الدين أبو الفداء إسماعيل ابن عمر. البداية و النهاية. مركز البحوث و الدراسات العربية و الإسلامية بدار الهجر، الطبعة الاولى 1998/1419 عدد الاجزاء 20، الجزء 16-782 ص.
12. ابن الناصر الدين، شمس الدين محمد بن عبد الله بن محمد القيسي الدمشقي. توضيح المشتبه في ضبط أسماء الرواة و أنسابهم و ألقابهم و كناههم. الجزء الاول. حققه و علق عليه محمد نعيم العرقسوسي. مؤسسة الرسالة، عدد الاجزاء - 6، الجزء 1 - 686 ص.
13. أبو شامة، شهاب الدين عبد الرحمن المقدسي الدمشقي. كتاب الروضتين في أخبار الدولتين النورية و الصلاحية. دار الكتب العلمية. بيروت- لبنان. عدد المجلدات- 5، المجلد 1- 384 ص.
14. بروكلمان، كارل. تأريخ الادب العربي. دار الكتاب الاسلامي. عدد المجلدات- 6. المجلد 4- 367 ص.
15. بروكلمان، كارل. تأريخ الشعوب الإسلامية. نقله إلي العربية أمين فارس و منير البعلبكي. دار العلم للملايين بيروت الطبعة الخامسة، 1973- 911 ص.
16. البلاذري، ابي العباس احمد بن يحيى. تحقيق عبد الله أنيس الطباع و عمر أنيس الطباع. مؤسسة المعارف للطباعة و النشر. بيروت- لبنان. 768-1987/1407 ص.
17. جرجي زيدان. تأريخ ادب اللغة العربية. حققه و علق عليها الدكتور شوقي ضيف. دار الهلال. عدد المجلدات- 4. المجلد 3- 372 ص.
18. حاجي خليفة، مصطفى بن عبد الله كاتب جليبي. كشف الظنون عن اسامي الكتب و الفنون. دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع، بيروت، 1406 / 1986. عدد الاجزاء- 2.
19. الحرتاني، نهلة عبد الكريم. العماد الاصفهاني "حياته و آثاره" دار عمار- عمان- 1992
20. حسن زاده، إسماعيل. تأريخ نكرى و تأريخ نكاري عماد الدين كاتب اصفهاني. نشره علمي- پژوهشي ميان رشته اي علوم انساني دانشگاه الزهر- تايستان 1386 ش، شماره 65 ص. 21- 56
21. الحموي، شهاب الدين ابي عبد الله ياقوت. معجم الادباء او ارشاد الارب في معرفة الاديب. بيروت- لبنان، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع، الطبعة الثالثة 1980/1400 عدد الاجزاء- 20
22. الحموي، شهاب الدين ابي عبد الله ياقوت. معجم البلدان. دار صادر بيروت- لبنان 1977/1397 عدد المجلدات- 5 المجلد 1- 540 ص.
23. الحنبلي، ابو الفلاح عبد الحي بن العماد. شذرات الذهب في اخبار من ذهب. حققه عبد القادر الأرناؤوط و محمود الأرناؤوط. دار ابن كثير، دمشق- بيروت الطبعة الاولى 1986/1406 عدد الاجزاء- 10، الجزء 6- 600 ص.
24. الذهبي، شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان. سير أعلام النبلاء. حققه بشار عواد معروف و محيي هلال الرحمان. مؤسسة الرسالة، 1982/1402 عدد الاجزاء 29 الجزء 21- 536 ص.
25. الذهبي، شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان. العبر في خبر من غير. الجزء 3، حققه و ضبطه علي مخطوطين ابو هاجر محمد السعيد بن بسبوني ز غلول. دار الكتب العلمية بيروت- لبنان 1985/1405 عدد الاجزاء 4، الجزء 3 - 410 ص.
26. الذهبي، شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان. تأريخ الاسلام و وفيات المشاهير و الاعلام. تحقيق بشار عواد معروف. دار الغرب الاسلامي، 2003/1424 الطبعة الاولى عدد المجلدات 13، ج. 12- 1328 ص.
27. الذهبي، شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان. دول الإسلام. تحقيق حسن إسماعيل مروة و محمود الأرناؤوط. دار صادر بيروت- لبنان، الطبعة الاولى 1999 عدد الاجزاء- 2 الجزء 2- 384 ص.
28. ز غلول سلام، محمد. الادب في العصر الايوبي. الاسكندرية، 1990- 595 ص.
29. سبط ابن الجوزي، شمس الدين أبي المظفر يوسف بن قزواغلي. مرآة الزمان في تاريخ الأعيان. تحقيق مجموعة من المحققين. الرسالة العالمية 2013/1434 عدد المجلدات- 23
30. السبكي، تاج الدين ابي نصر عبد الوهاب بن علي بن عبد الكافي. طبقات الشافعية الكبرى. تحقيق عبد الفتاح محمد الحلو و محمود محمد الطناحي. دار إحياء الكتب العربية، 1964/1383 عدد الاجزاء 6، الجزء 6 - 560 ص.
31. الصفدي، صلاح الدين خليل بن ايبك بن عبد الله. الوافي بالوفيات. تحقيق واعتناء احمد الأرناؤوط و تركي مصطفى. دار إحياء التراث العربي، بيروت- لبنان. الطبعة الاولى 2000/1425 عدد الاجزاء - 29 الجزء الاول- 284 ص.
32. الصلاحي، علي محمد. الدولة الزنكية. دار المعرفة بيروت- لبنان، الطبعة الاولى 2007/1428- 680 ص.
33. عماد الدين الاصفهاني الكاتب. خريدة القصر و جريدة العصر. القسم العراقي. تحقيق و مقدمه محمد بهجة الأثري. بغداد، مطبعة المجمع العلمي العراقي، 1955/1375 عدد الاجزاء- 4، الجزء الاول- 559 ص.
34. عماد الدين الاصفهاني الكاتب. خريدة القصر و جريدة العصر في ذكر فضلاء أهل إصفهان. تقديم و تحقيق الدكتور عدنان محمد آل طعمة. تهران- دفتر نشر ميراث مكتوب، آينه ميراث (مرآة التراث)، 1999/1419- 366 ص.
35. عماد الدين الاصفهاني الكاتب. كتاب تاريخ دولة آل سلجوق. إختصار الفتح بن علي بن محمد البنداري الاصفهاني. شركة طبع الكتب العربية، مطبعة الموسوعات، مصر 1900/1318- 284 ص.
36. عماد الدين الاصفهاني الكاتب. تاريخ سلسله سلجوقي زبدة النصر و نخبة العصرة. إختصار بنداري اصفهاني، ترجمه محمد حسين جليلي، تهران- انتشارات بنياد فرهنگ ايران، 1356- 376 ص.
37. عماد الدين الاصفهاني الكاتب. الفتح القسي في الفتح القدسي. دار المنار، 2004 - 352 ص.
38. عماد الدين الاصفهاني الكاتب. البرق الشامي. تحقيق فالح حسين. مؤسسة عبد الحميد شومان، عمان- الاردن 1987 عدد الاجزاء- 5
39. عماد الدين الاصفهاني الكاتب. سنا البرق الشامي. إختصار الفتح بن علي البنداري. تحقيق فتحية النبراوي. مصر، 1979 - 383 ص.
40. العمري، شهاب الدين احمد بن يحيى بن فضل الله. مسالك الأبصار في ممالك الأمصار. كتاب الإنشاء شرقاً. تحقيق إبراهيم صالح. أبو ظبي: المجمع الثقافي، 2002 السفر الثاني عشر - 535 ص.
41. عمر موسى باشا. الأدب في بلاد الشام عصور الزنكيين و الأيوبيين و المماليك. المكتبة العباسية، دمشق 1963- 864 ص.
42. العيني، بدر الدين محمود. عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان. تحقيق و دراسة محمود رزق محمود. دار الكتب و الوثائق القومية بالقاهرة، 2007/1428 عدد الاجزاء- 4، الجزء 3 - 548 ص.
43. فؤاد سيد. فهرس المخطوطات المصورة. معهد المخطوطات العربية، جامعة الدول العربية 1954- 1964 عدد الاجزاء- 4 الجزء 2- 550 ص.
44. القفطي، جمال الدين ابي الحسن علي بن يوسف. إنباه الرواة على أنباه النحاة. تحقيق محمد ابو الفضل إبراهيم. دار الفكر العربي- القاهرة و مؤسسة الكتب الثقافية- بيروت، الطبعة الاولى 1986/1406 عدد الاجزاء- 4، الجزء 2- 415 ص.
45. القمي، عباس. الكنى و الألقاب. تحقيق محمد هادي الأميني. منشورات المكتبة الصدر، الطبعة الثانية 2008/1429 عدد الاجزاء- 3، الجزء 2- 498 ص.
46. كرد علي محمد. كنوز الاجداد. مطبعة دمشق، 1950 - 440 ص.
47. مدرس، محمد علي. ربحانة الادب في تراجم المعروفين بالكنية أو اللقب. كتابفروشي خيام. عدد المجلدات: 8 المجلد 4- 501 ص.
48. المقرئ، أحمد بن علي. المقفى الكبير. تحقيق محمد اليعلاوي. تونس- دار المغرب الإسلامي، الطبعة الاولى 1991/1411 عدد الاجزاء- 6. الجزء 6- 576 ص.
49. المنذرى، زكى الدين ابو محمد بن عبد القوي. التكملة لوفيات النقلة. تحقيق بشار عواد معروف. مؤسسة الرسالة، الطبعة الثالثة 1984/1405 عدد الاجزاء- 4. الجزء 1- 472 ص.
50. النعمي، عبد القادر بن محمد الدمشقي. الدارس في تاريخ المدارس. دار الكتب العلمية، بيروت- لبنان، الطبعة الاولى 1990/1410 عدد الاجزاء- 2. الجزء 2- 456 ص.

СВЕДЕНИЯ ИЗ ДОСТОВЕРНЫХ ИСТОЧНИКОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СЕМЕЙСТВА ИМОДА КОТИБА ИСФАХАНИ

В данной статье автор исследует сообщения средневековых источников о семействе знаменитого мыслителя и государственного деятеля Имодуддина Исфахани. На основе достоверных источников и исследований современных ученых автор дает оценку роли данной семьи в развитии образования и культуры своего времени. Автор приходит к такому выводу, что поистине многие члены данного семейства были самыми образованными людьми своего времени и внесли огромный вклад в обогащение духовного и нравственного наследия своего народа.

Ключевые слова: Имодуддин Исфахани, Султон Салохуддин Аййуби, Азизуддин ал-Муставфи, Наджмуддин Аййуб, Асадуддин Шеркух, Нафисуддин Абурраджо, Тоджуддин Абу Бакр Хомид, Хомид ибни Мухаммад ибни Хомид ибни Алух, Абу Бакр ал-Исфахани, Салохуддин ас-Сафад, Шом, Миср, Ирак, Такрит.

INFORMATION FROM RELIABLE SOURCES REGARDING MEMBERS OF THE FAMILY OF IMODA OF KATIBA ISFAHANI

In this article the author explores the messages of medieval sources about the family of famous thinker and statesman of Imaduddin Isfahani. On the basis of reliable sources and researches of modern scholars, the author gives an assessment of the role of the family in the development of education and culture of his time. The author comes to the conclusion that indeed many members of this family were the most educated people of his time and made a contribution at the lower cases spiritual and moral heritage of his people.

Keywords: Imaduddin Isfahani, the Sulton Salahuddin Avvubi, Azizuddin al-Mustawfi, Naimuddin Avvub, Asaduddin of Shirkuh, Safiuddin Aburrida, Taiuddin Abu Bakr Hamid, Hamid ibni Muhammad ibni Hamid ibni Aluh, Abu Bakr al-Isfahani, Salahuddin al-Safadi, Chaumes, Misr, Iraq, Tikrit.

Сведения об авторе: *Мархабо Раджабова* - докторант кафедры арабской филологии ХГУ им. Б.Гафурова. Телефон: (+992) 927-35-94-68

ҲАКИМ КАРИМ ВА ҒАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ Ӯ

Раҷабалӣ Додихудоев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳангоме ки ба ҳаёту ғаъолияти бархе аз шахсиятҳои барҷастаи фарҳангии асри XX тоҷик шинос мешавем, шоҳиди он мегардем, ки на танҳо тавассути осори безаволашон дар рушди адабиёти миллати хеш ҳиссагузор гардидаанд, балки бо роҳи тайкараи эҷодӣ, рӯзгор ва зиндагиномаи худ дар дилу дидаи ин халқи фарҳангдӯст ҷой гирифта, бо гузашти солҳо ниёзи ҷомеаи тоҷикон ба шинохти ҳасби ҳоли онҳо афзудааст. Дар аввали солҳои сиюми асри XX ба сахнаи адабиёти тоҷик як гурӯҳ адибони ҷавон дохил шуда, ба қори эҷодӣ камар бастанд. Устодони забардасти назму насри тоҷик Садриддин Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ онҳоро ба тарбияи гирифта, дар мактаби худ дарси нависандагӣ омӯхтаанд. Ҳаким Карим яке аз он шогирдони пурмахорат буд. Ӯ бо жанри ҳикоя ё новелла дар адабиёти тоҷик мавқеи хоссаро ишғол намудааст. Ҳаким Карим аз тарафи аҳли илму адаб ва оммаи хонандагон ҳамчун яке аз аввалин новелланигорони боистеъдоди тоҷик эътироф гардидааст, ки ягон муҳаққиқи таърихи адабиёти советии тоҷик ин номро ба забон нагирифта гузашта наметавонад [1, 3].

Ҳаким Карим соли 1905 дар шаҳри Хуҷанд дар оилаи тоҷири хурд таваллуд шудааст. Маълумоти ибтидоиро аввал дар оила ва сипас дар мактаби кӯхнаи маҳаллӣ ҳосил намуда, соҳиби хату савод мегардад. Падараш Каримбой барои осон кардани доду ситад бо тоҷирони рус писараш Ҳакимро ба мактаби русии маҳаллӣ барои таҳсил месупорад. Баъдҳо ӯро ҳамроҳи худ ба шаҳри Актюбинск ва дигар шаҳрҳои гуногуни Россия мебарад. Ҳаким Карим чанд муддат дар шаҳри Актюбинск зиндагӣ кардааст. Шиносии ӯ бо халқи рус ва маданияти он шояд аз ҳамин давра оғоз ёфта бошад.

Баъд аз ғалабаи Инқилоби Октябр Ҳаким Карим бо азми хондан ба шаҳри Қўқанд меояд. Солҳои 1923-1924 дар техникуми хоҷагии қишлоқи он ҷо таҳсил намудааст. Вай ба сафи комсомол дохил шуда, дар қорҳои ҷамъиятии мактаб ғаъолони иштирок мекард. Пас аз хатми он ба рабфаки назди Донишгоҳи Давлатии Осиёи Миёна дохил шуда, муддате таҳсил мекунад [1, 3]. Ҳаким Карим мероси адабии нависандагони бузурги рус ва дигар халқҳо, махсусан эҷодиёти А.М Горкий

ва А.П.Чеховро ба таври эҷодӣ омӯхта, тарзи ба вучуд овардани образ ва характер, боигарии услуб ва равияҳои адабии онҳоро аз худ менамуд. Ҳаким Карим, аз як тараф ба воситаи тарҷума кардани асарҳои А.П.Чехов ва А.М.Горкий ба забони тоҷикӣ бо хусусиятҳои фардӣ – эҷодии онҳо беш аз пеш ошно мешавад, дар эҷод намудани ҳикоя ва новеллаҳои реалистӣ аз ин адибони бузург бисёр чизҳоро меомӯзад, маҳорати нависандагии худро ривочу равнақ медиҳад ва аз тарафи дигар, ӯ дар заминаи адабиёти миллии худ, дар шароити нави таърихӣ, дар якҷоягии хусусиятҳои милли ва интернационалӣ асарҳои ҳозиразамони баландмазмунӣ хусусиятҳои тозадоштаи худро ба вучуд меорад [2, 55]. Бояд қайд кард, ки мақсади Ҳаким Карим аз баргардон кардани осори ин нависандагони рус танҳо интишори ин асарҳо ба забони тоҷикӣ набуда, балки бештар дар аснои ин кор захира андӯхтан барои маҳорати эҷодии худ будааст.

Муҳаббати бузурги ӯ ба ҳикоянависӣ ба он оварда мерасонад, ки дар як муддати кӯтоҳ аввалин ҳикояҳои вай дар байни хонандагон зуд паҳн мегарданд ва дар дили онҳо маскан меёбанд. Дар навбати худ Ҳаким Карим ба воситаи нахустин асарҳои бадеии баландмазмун ва санъаткорона навиштааш ба қатори адибони машҳури истеъдодноки тоҷик мақоми хосси худро ишғол менамояд.

Ҳаким Карим, махсусан, ҳикояҳои ба мавзӯҳои хурди муҳимми давраи худ бахшидаи А.П.Чеховро дӯст медошт ва аз мундариҷаи асарҳои Ҳаким Карим дарк кардан мумкин аст, ки дар тарзи эҷод кардани чунин ҳикояҳо А.П.Чеховро муаллими адабии худ мешуморад. Ӯ навиштани ҳикоя ва новелларо касбу жанри асосии эҷодиёти худ интихоб намуда ва дар ин масъала барои пайдо кардани услуб ва хусусиятҳои фардии роҳи эҷодӣ аз А.П.Чехов бисёр чизҳоро меомӯзад. Ин хусусияти эҷодии ӯро ҳанӯз дар солҳои сиюм ҳам хонандагон ва ҳам ҳамқаламони нависанда баръало мушоҳида карда буданд.

Дар ҳақиқат Ҳаким Карим ҳамчун ҷустуҷӯкунандаи мавзӯ ва образҳои нави бадеӣ дар навиштани ҳикоя ва новеллаҳои реалистӣ таҷрибаи адабиёти халқи тоҷик, рус ва дигар халқҳоро муфассал омӯхт ва бо боварии том гуфтан мумкин аст, ки махсусан ҳамина ду мактаби калони адабӣ – насри классикии форс – тоҷик ва адабиёти рус барои муайян гардидани услуб ва ривочу равнақ ёфтани маҳорати эҷодии Ҳаким Карим сабаб шуданд.

Ҳаким Карим вазифаи адабиро бузург ва мақоми ҷамъиятии онро хеле баланд медонист. Бинобар ин, ӯ ҳам аз худ ва ҳам аз ҳамқаламонаш аз нуқтаи назари талаботи ҳаёт, талаботи ҷамъият, талаботи оммаи хонандагон ва моҳияти иҷтимоӣ, инқилобӣ ва тарбиявии адабиёти асарҳои баландғоя ва ба мабдаҳои ҳуввият ва халқият ҷавобдиҳанда эҷод карданро гаштаю баргашта талқин мекард [2, 56].

Азбаски Ҳаким Карим бо чанд ҳикояи худ, аллакай, дар байни хонандагони тоҷик ва аҳли қалам чун новелланависи бомаҳорат маълум шуда буд, илова бар ин мутарҷими беҳтарини ҳамонвақта ба шумор мерафт.

Ҳаким Карим соли 1925 барои кор ба шаҳри Душанбе меояд ва ба вазифаи мудири шуъбаи тарғибот ва ташвиқоти Комитети комсомоли шаҳрӣ таъйин шуда, кор мекунад. Дар ҳамина вақтҳо дар маҷаллаи «Бедории тоҷик» бо мақолаҳои худ ғаълона иштирок мекардааст [2, 6].

Соли 1926 Ҳаким Карим аъзои Партияи Коммунистӣ гардид. Ин ҳодиса ба вай ғизои рӯҳӣ ва қувваи тоза бахшид, дар сохтмони ҳаёти нав, пойдор ва мустаҳкам намудани сотсиализм ва дар муборизаи зидди душманон ҷуръаташро зиёдтар намуд [1, 6].

Ҳаким Карим соли 1927 котиби масъули Комитети Иҷроияи шаҳри Кӯлоб таъйин шуда, баъдҳо ба сафи Армияи Сурх даъват шуд. Дар ин замон аз ҳаёти аскарон ба рӯзнамаи «Овози тоҷик» хабару мақолаҳо навишта меистод. Дар ин солҳо Ҳаким Карим бо ҳаёти қаҳрамонҳои ояндаи худ шинос шуда буд, ки ин дар роҳи тақомули маҳорати адабии нависанда як омилӣ асосӣ шуда хизмат кардааст [2, 7]. Бояд гуфт, ки баъзе аз ҳикояҳои Ҳаким Карим аз қабилӣ «Латиф Қутил» ва «Не, ту бадбахт набудӣ» аз мочарохое, ки дар айёми аскариаш руҳ дода буд, тасвир ёфтаанд. Ӯ дар роҳи муборизаи зидди босмачиён борҳо сафарбар шудааст, ки то охири пароканда шудани дастаҳои босмачиён дар Тоҷикитон дар сафи пеши муҳорибаҳо буд.

Соли 1929 Ҳаким Карим ба шаҳри Тошканд омада ва ба Институти хоҷагии қишлоқ дохил мешавад, вале аз сабаби беморӣ таҳсилро давом додан наметавонад [1, 8]. Дар ин замон Ҳаким Карим мақолаҳое менавишт, ки баъзе масъалаҳои муҳимми адабиёт ва маданияти тоҷикро дар бар мегирифтанд. Дар байни чунин мақолаҳо, махсусан, «Адабиёти халқро чамъ кунем» (1930), «Бар зидди «Сари шаб» ва асрори он» (1931), «Долой ҳалтура» (1931) ва монанди инҳо барин мақолаҳои танқидӣ – адабиётшиносӣ мақоми калонро ишғол мекунад [2, 7]. Мақолаи аввалро ҳангоми донишҷӯ буданаш менависад ва он аҳамияти калони илмӣ дошт, ки дар он масъалаи чамъ овардан ва омӯхтани адабиёти советии тоҷикро ба миён гузоштааст. Дар мақолаи «Адабиёти халқро чамъ кунем», ки дар маҷаллаи «Овози тоҷик» нашр шуда буд, бо як ғамхориву дилсӯзӣ дар бораи мероси адабиёти даҳанакии халқи тоҷик сухан меронад. Ҳаким Карим дар ин мақола моҳияти адабиётро дар соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, маънавӣ ва инчунин барои омӯхтани забону услубҳои гуногуни адабӣ – бадеӣ хеле дуруст шарҳ додааст [2, 62]. Дар роҳи чамъоварӣ қардани намунаҳои мухталифи фольклори тоҷик низ Ҳаким Карим яке аз аввалинҳо шуда саҳми худро гузоштааст. Маҷмӯаҳои «Зарбулмасал ва чистонҳои тоҷикӣ» [1931], «Афсонаҳои халқӣ» (1941) ва «Канаҳаки рӯкандою мӯкандо» (1941) аз ҳамон ҷумлаанд [2, 15].

Ҳаким Карим чанд моҳ дар шаҳри Душанбе дар Шӯрои Вазирони Тоҷикистон кор мекунад, сипас соли 1931-1932 дар нашриёти миллии халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дар Москва ғайриҷалб менамояд. Дар ҳамин сол аз байни адибони тоҷик Ҳаким Карим аввалин шуда маҷмӯаи «Зарбулмасал ва чистонҳои тоҷикӣ»-ро ба хатти арабӣ дар шаҳри Ленинград ҷоп кардааст. Ин нахустин иқдоме буд дар роҳи чамъ ва нашри эҷодиёти даҳанакии халқ, ки ӯ аҳамияти онро дар мақолаи худ «Адабиёти халқро чамъ кунем» таъкид кардааст [2, 8].

Дар аввалҳои соли сиюм, вақте Ҳаким Карим ба сифати ходими адабӣ, дар газетаи «Пролетари Хучанд» кор мекард, гоҳ – гоҳе очерку лавҳаҳои хурд – хурди бадеӣ менавишт, ки онҳо ба ҳаҷми хурд, содаю хушобурангии забон, серистеъмолии таъбирҳои халқӣ ва баъзе тарзҳои ҷумлабандии ғайриоддӣ характернок буданд. Забони чунин лавҳаю очеркҳо аз хусусияти эҷодии муаллиф шаҳодат медиҳанд: а] хусни таваҷҷуҳи зиёд ба забони ширини тоҷикӣ, зебӣ ва таровати он дар калима ва ибораю ҷумлабандӣ; б] майли суханҷӯӣ, пайвастании ибораҳои тоза, ҷумлаҳои сахату кӯтоҳ. Аз ин рӯ, онҳо барои эҷодиёти ояндаи новелланавис чун машқҳои аввалини шоғирдона хизмат намудаанд [4, 5].

Эҷодиёти Ҳаким Карим аз нимаи дууми солҳои 20-ум, аз иштироки ӯ ба маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ ба сифати муҳбир сар шуда бошад ҳам, вале ҳамаҷун нависанда аз ибтидои солҳои 30-юм шинохта шудааст. Чунончи адиби хушистеъдод Ҷалол Иқромӣ қайд карда меғӯяд: «Ҳаким Каримро аксарияти мо аввалин бор пас аз дар маҷаллаи «Пролетари Хучанд» ҷоп шудани мақолаи «Долой ҳалтура» шинохта будем» [3, 95], ки ин мақола бар зидди миллатчиёне, ки дар соҳаи адабиёт ҳалтурачиӣ мекарданд, равона шуда буд ва дар он вақт бо зарурат ва тунду тезии худ ғулғула андохта будааст. Ҳаким Карим дар ин мақола симои он адибону шоиронро, ки бо шиорҳои «инқилобӣ» баромад карда, сохти адабиёти пролетарии навоҷаронаро баҳона карда, тамоми мероси адабии давраи тоинқилобиро инкор менамуданд, ғош мекунад.

Соли 1932 Ҳаким Карим бо оилааш ба шаҳри Душанбе кӯчида омад ва то соли 1938 муқими ин ҷо буда [1, 14], тамоми вақти худро бо эҷоди асарҳои бадеӣ, тарҷума ва таҳрир мегузаронд. Аз ҳамин давра сар карда, ҳикояҳои Ҳаким Карим дар саҳифаҳои рӯзномаю маҷаллаҳои ҷумҳурий пай дар пай мунташир мешаванд. Маҷмӯаи нахустин, ки ҳикояҳои «Бегӯш», «Тухфа», «Оқшуда», «Атака» ва «Марги Коволенко»-ро дар бар мегирад, бо унвони «Садои рӯзҳо» соли 1933 нашр шуд [4].

Маҷмӯаи дууми Ҳаким Карим «Ҳикояҳои майда» соли 1935 аз ҷоп баромад, ки дар он, илова бар ҳикояи «Тухфа», асарҳои нави муаллиф «Латиф Қутил», «Ҳақиқати талх», «Худписанд», «Ҳикояи духтараки чингиламӯй», «Ҳапақ», «Не, ту бадбахт набудӣ» ҷой дода шудаанд. Ин ҳикояҳо ба мавзӯҳои гуногуни актуалии замони барқарорӣ ва таҳлили ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон бахшида шудаанд.

Дар ҳамин айём Ҳаким Карим «оид ба ҳодисаҳои Кӯлоб» ба навиштани повести «Муҳосира» шурӯъ кардааст. Таъсири услуби новелланависии муаллиф дар повест равшан эҳсос мегардад. Ҳангоми мутолиа ба назар чунин менамояд, ки ҳар як қисми он ҳикояи хурдест, ки як эпизод, як воқеа, як порчай саргузаштро дар бар мегирад.

Ин яке аз аломатҳои характерноки жанри новелла аст. Агар дар тасвири манзара ва эпизодҳои ҷудогона каме тафсил ёфтани сухани муаллифро ба назар нагирем, дар истеъмоли калимаю ифодаҳо, тарзи иборасозию ҷумлабандӣ ва воситаҳои тасвири бадеӣ забони порчаҳои повест аз дигар ҳикояҳои нависанда фарқияте надорад [3, 21].

Маҷмӯаи сеюми асарҳои Ҳаким Карим таҳти унвони «Оқшуда» ва ҳикояҳои дигар соли 1936 интишор гардидааст. Маҷмӯаи нав аз ташаккули услуби ҳикоянависӣ ва торафт пухтаю мустаҳкам гардидани он, аз инкишофи маҳорати адабии Ҳаким Карим шаҳодат медиҳад [3, 21], ки нависандаро ҳамчун ҳикоянависи боистеъдод ва писандаи халқ машҳур гардонда буданд. Ҳаким Карим беш аз панҷоҳ адад ҳикояи кӯтоҳ эҷод кардааст, ки онҳо арзиши бисёр доранд, зеро нависанда таваҷҷуҳи умдаи худро ба шахсияти қаҳрамонҳои дostonҳояш равана намудааст.

Солҳои 1932-36 солҳои пурмахсули эҷодиёти нависанда буданд. Дар ин муддат се маҷмӯаи ҳикояҳояш интишор ёфт. Як миқдор очерку новелла ва дигар асарҳои муаллиф дар алманаҳо, рӯзномаю маҷаллаҳо chop шуда баромаданд.

Аз қадамҳои аввалини фаъолияти адабии Ҳаким Карим ҳикояҳои пурмазмуну шоиронаи вай диққати аҳли қалам ва мунаққидонро ба худ ҷалб намуд. Пас аз нашр шудани ҳикояи «Худписанд» соли 1934 А.Н. Болдирев дар бораи он тақризи мухтасаре навишта услуби кӯтоҳбаёнкунии муаллифро ба анъанаҳои адабиёти классикӣ ва фолклори тоҷик алоқаманд мекунад [3, 16].

Бояд гуфт, аз айёме Ҷалол Иқромӣ ва Раҳим Ҷалил ба навиштани романҳояшон машғул буданд, Ҳаким Карим ҳам дар романаписӣ қувваозмоя мекардааст. Дар мактубе ба Ҷалол Иқромӣ ӯ ба машғулияти адабии худ сухан ронда дар омади гап “каму беш дар бораи роман кор карда истодаам” гуфтааст [5, 100]. Баъди як сол дар бораи ин роман муфасссалтар сухан гуфтааст: “Илова бар ҳамаи ин, плани як романи калон тахт шуда рӯз ба рӯз дар майна пухта, ҳазм шуда истодааст. Ҳамин ки ин корҳои майда-чӯйдаро тамом кардам, бар болои роман нишастаниам” [5, 106]. Мутаассифона, на аз мундариҷаи романҳои саркардаи Ҳаким Карим огоҳем, на аз тақдири минбаъдаи дастнависҳои ӯ иттилоъ дорем. Зоҳиран ӯ корро ба охир расонда натавонистааст. Аз сайри мухтасари таҳлили тадқиқотҳои адабиётшиносии тоҷик ва шӯравӣ оид ба эҷодиёти Ҳаким Карим маълум мегардад, ки бо вучуди хеле ҷавон канда шудани риштаи умри нависанда дар адабиёти шӯравии тоҷик мавқеи сазовори худро ишғол намудааст. Ҳаким Карим на танҳо нависанда, тарҷимон, хабарнигор, балки ҷанговари матин, муборизи шуълавари ҳаёти сотсиалистӣ буд. Ҷонбозию қаҳрамониҳои ӯ, асарҳои пурмазмунӣ ӯ номи Ҳаким Каримро зиндаю ҷовид гардондааст.

Дар ҳақиқат, нависандае, ки хонандаро ба ҳисси баланди ватандориву ватандӯстӣ, худоғохиву худшиносӣ ва ифтихори миллӣ ҳидоят менамояд, дар ҳамаи давраи замони аз тарафи халқу мамлакати азизаш чун нақутарин инсон қадрдонӣ мешавад. Бе муболиға Ҳаким Карим ҳам дар дилу дидаи мардуми фарҳангдӯсти тоҷик бо офаридаҳояш абадӣ ошён гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Камолиддинов Б. Ҳаким Карим / Б.Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1965. - 86 с.
2. Табаров С. Ҳаким Карим ва новеллаҳои советии тоҷик / С.Табаров // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Шуъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. - 1966. - №2. (44) - С. 54-64.
3. Ҳаким Карим. Садои рӯзҳо / Карим Ҳаким. - Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1933.Сектори адабиёти бадеӣ.
4. Овози тоҷик. - 21-уми апрели соли 1930.
5. Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик. - Душанбе, 1956. - Қ. 1. - С.95.

ҲАКИМ КАРИМ И ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЕ

В данной статье изучается жизнь и творчество Хакима Карима – одного из талантливых новеллистов, писателя очерков и выдающегося переводчика в современной таджикской литературе, у которого не так много литературного наследия, но он занимает достойное место в таджикской советской литературе.

Ключевые слова: Хаким Карим, жанр, новелла, рассказ, повесть, очерк

HAKIM KARIM AND HIS CREATION

In this article will be study life and creation of Hakim Karim- one of the most talented novelists, writer of essays and outstanding translator of modern Tajik literature, which had not so much literary heritage, but takes respectable place in the Tajik Soviet literature.

Key words: Hakim Karim, ganre, novella, tale, story, essay.

Сведения об авторе: *Раджабали Додихудоев* – аспирант кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 937-00-01-04

ЭҶОДИ МУҲАММАСИ ТАРҶЕЪБАНД ДАР АДАБИЁТИ ШИФОҲИЮ ХАТӢ

Дилшод Ҳакимов

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар адабиёти шифоҳию хатӢ як қатор муҳаммасҳоеро дидан мумкин аст, ки дар онҳо бандҳо ба воситаи байт ё мисраи васила бо ҳамдигар пайванд гардидаанд, ки дар адабиётшиносӣ ин гуна хусусият хосси тарҷеъбанд мебошад. Тарҷеъ дар луғат ба маънои такрор, баргашт буда, тарҷеъбанд аз он гирифта шудааст ва дар адабиётшиносӣ шакли шеърие мебошад, ки дар он байти муайяне дар охири ҳар бандаш такрор меёбад. Дар тарҷеъбанд «шоир маънии асосии ғоявии худро дар байти васила мегузорад, дар ҳар банде мазмунеро баён карда, баъди он ба байти васила муроҷиат мекунад» [1, 174]. Муҳаммаси тарҷеъбанд аз рӯи хусусияти эҷодияш ду навъ мешавад. Аввалан, он ки як мисраъ ҳамчун байти васила, дувум он ки дар шакли як байт байни бандҳо қарор мегирад. Аввалин намунаи муҳаммаси тарҷеъбандро дар фолклор дидан мумкин аст. Чунки сурудаҳое дар эҷодиёти мардумӣ воҷеҳуранд, ки шакли офаринишашон ба монанди муҳаммаси тарҷеъбанд мебошад. Баъди се мисраи ҳар як банд, ба як байт рӯҷӯ карда, ҳамчун қофияи асл ба қор бурда мешавад, ки дар маҷмӯъ панҷ мисраъро дар бар мегирад. Ба ин гуна шакли офариниш сурудҳои «Муғулдухтар», «Мошоба», «Пишаки ала», «Гули санҷид», «Мурғакма рӯбоҳ бурд» ва «Шогун баҳор муборак» мисол шуда метавонад. Чунончи, шеъри «Муғул духтар»:

Муғулдухтар таи боғ аст,
Сари зулфаш пари зоғ аст,
Араббача ба ӯ доғ аст,
Биё нозак муғули ман,
Биё, хирман гули ман!...

Дута аспу дута тозӣ,
Да майдон мекуна бозӣ,
Араб ҳам хушу ҳам розӣ,
Биё, нозак муғули ман,
Биё, хирман гули ман! [2, 135].

Ин суруд аз сиву як банд иборат буда, сздаҳ банди он панҷмисрай, чор банди он чормисрай ва чор банди дигар бошад шашмисрайро дар бар мегирад, ки ҳамаи бандҳо ба воситаи байти «Биё, нозак муғули ман, Биё, хирвор гули ман!» бо ҳам васл шудаанд. Яъне, агар ба таркиби суруд нигарем, ба таври омехта эҷод шудааст, ки мураббаъ, муҳаммас ва масаддасгуна мебошад. Дар китоби «Фолклори Бухоро» нух банди суруди «Муғулдухтар» оварда шудааст, ки мисраъҳо аз ҳам тафовут доранд. Масалан:

Муғулдухтар дар ин боғ аст,
Сари зулфаш пари зоғ аст,
Миёни духтаро доғ аст,
Биё нозак муғули ман,
Биё, хирвор гули ман!... [3, 59].

Тафовути мисраъҳои як суруд дар ду китоб «Овои дилҳо» ва «Фолклори Бухоро» ба маҳал вобаста мебошад. Суруди дар китоби «Овои дилҳо» овардашуда ба шеваи мардуми афғон гуфта шудааст, ки ҳангоми замзамаи суруд ба пуррагӣ аз тарзи

баёнаш пай бурдан мумкин аст. Масалан, дар мисраи аввали банд «Муғулдухтар таи боғ аст» калимаи «таи», дар мисраи сеюм ифодаи «ба ӯ доғ аст» оварда шудааст, ки бештар миёни мардуми афғон серистеъмол мебошад. Аз ин рӯ, бо тарзи гуногун ифодаёбии сурудро аз таъсири шеваи гӯйиш доништан зарур аст.

Сурудҳои «Пишаки ала», «Гули санҷид» [2, 81,182] ба монанди суруди «Муғулдухтар» аз бандҳои панҷмисраи иборат буда, дар ҳар як банд байти ручуӣ дорад, ки фикри дар ҳар як банд ифода ёфтара ҷамъбаст менамояд. Ин гуна сурудаҳо ба монанди мухаммас панҷмисраи буда, дорои қофиябандии аслии мебошанд. Чунин шакли қофиябандӣ баъдтар дар асри XX аз тарафи шоирони навҷӯ дар мухаммас ворид гардид. Яъне шакли қофиябандии мухаммас дар ин давра таҳаввул ёфт, ки сарчашмаи онро аз эҷодиёти мардумӣ доништан равоаст. Дар баробари ин, дар эҷодиёти шифоҳии мардумӣ як қатор шеърҳои панҷмисрагиро ба монанди «Хут», «Эй фалак, дод аз ҷафоят», «Хатми бибиён», «Бойчечак» ва «Оҳиста буру» дидан мумкин аст, ки дар онҳо як мисраъ ҳамчун василаи байни бандҳо қарор гирифтааст. Ба монанди ин сурудҳо шеъри «Баҳор» метавонад фикри моро тақвият бахшида, равшантар гардонад. Чунки қолаби асосии мухаммаси тарҷеъбанд дар бандҳои ҷудогонаи он дида мешавад:

Ақл меғӯяд: биё, як нолаи дил ҳуш дор,
Бишнавед ёрон, ҳикоят мекунам ман аз баҳор,
Дар ҷаҳони бевафо шояд бимонад ёдгор,
Ҷони худро аз барои номи Ҳақ кардам нисор,
Ман бибӯсам хоки пойи майпарастони баҳор! [6, 205].

Агар гӯяндаи шеър дар банди аввали мухаммас қолаби анъанавии қофиябандиро риоя карда бошад, вале дар бандҳои оянда устухонбандии он тағйир ёфтааст. Масалан, банди дигари ин мухаммас дар қолаби қофиябандӣ ва устухонбандии аббба офарида шудааст, ки тағйирпазирии сохтори қофиябандии ин жанри адабиро дар худ мунъакис кардааст:

Файз меборад ба дунё аз дарахтони баҳор!
Э баҳор, одам набудӣ, мешудам ман навқарат,
Шаъм дар олам нашудӣ, мешудам гирди сарат,
Партави ҳубӣ надорӣ, мешудам ман чоқарат,
Ман бибӯсам хоки пойи майпарастони баҳор! [6, 205].

Ин гуна шеър сурудаҳо ба адабиёти хаттӣ барвақтар таъсири хешро гузоштааст. Масалан, дар адабиёти хаттӣ дар эҷодиёти шоири асри XII тоҷик Сӯзани Самарқандӣ чунин шакли офаринишро дидан мумкин аст, ки намунашро дар фасли «Пайдоиши мухаммас дар адабиёти хаттии форсии тоҷикӣ» нишон додаем. Шоир дар охири ҳар як банди мухаммаси худ мисраи «Турфа ғулом бораи Аҳмади локи лолакӣ»-ро ҳамчун василаи байни бандҳо истифода намудааст. Баъдтар Мирзо Азими Сомӣ ба он пайравӣ карда, гуфтааст:

Зери нилгуни торам ҳар ки кулфате дорад,
Яъне бо парирӯён шавқу улфате дорад,
Дар тариқаи улфат ранҷу роҳате дорад,
Оташи ҷунун, эй дил, заъфу шиддате дорад,
Ишқ ҳолате дорад, дарду меҳнате дорад.

Сомӣ, дар вафои ӯ, тарки хонумон кардам,
Доғҳои меҳнатро нақди ҳизу чон кардам,
Аз ғами фироқи ӯ, рӯзу шаб фиғон кардам,
Хешро миёни халқ саҳра дар ҷаҳон кардам,
Ишқ ҳолате дорад, дарду меҳнате дорад [5, 254].

Дар мухаммаси овардашуда шоир дар охири ҳар як банд ба мисраи «Ишқ ҳолате дорад, дарду меҳнате дорад» рӯчӯ карда, онро ҳамчун мисраи василавии байни бандҳо такроран истифода бурдааст, ки шакли мухаммаси тарҷеъбандро гирифтааст. Ин шакли мухаммас аз ҳунари эҷодии шоир дарак медиҳад. Донишмандӣ ва ҳунари эҷодии шоир ҳанӯз дар замони зиндагӣ аз тарафи уламо баҳои баланд гирифтааст. «Осори таъаш дар назм ва наср фузун аз ҳад ва натоиҷи килкаш дар боби тасниф зиёда аз аҳд» [5, 247]. Устод Айни доир ба Сомӣ чунин гуфта, ки: «Мирзо Азими Сомӣ яке аз пурдонони аҳли худ буд» [5, 247]. Дар ҳақиқат аз лиҳози усӯхонбандӣ ва сабку услуб мухаммасҳои Мирзо Азими Сомӣ суфтаву дилнишин буда, аз тарзи суҳансароияш устои суҳанро меонад.

Аз тарзи қавофии мухаммаси тарҷеъбанд маълум аст, ки дар вақти як байт васила шудан шакли анъанавии қофиябандӣ тағйир ёфта, се мисраи аввали ҳар як банд дар як шакли қофиябандӣ ва байти васила бар қофияи асл эҷод мегардад. Дар тарзи як мисраъ васила шудан бошад, қофиябандии анъанавӣ комилан нигоҳ дошта мешавад. Аммо дар ҳар ду навъи мухаммаси тарҷеъбанд байту мисраи васила хусусияти пайвастию ҷамъбастанкунии афкори бандҳоро доро мебошад.

Намунаи хуби мухаммаси тарҷеъбандро дар эҷодиёти хаттӣ дар осори шоирони асри XX тоҷик ба монанди Мирзо Турсунзода «Эй ёри бефаранҷӣ!», Муҳаммадҷон Раҳимӣ «10 000 ситораи маърифат», Лоик Шералӣ «Афсӯс», «Модари бечора», «Ҳаққи модарӣ», «Ишқи аввал – ғӯраи сармозада», «Аз хато, аз ғурур, аз таъхир», Муҳаммад Ғоиб «Ҳоки Ватан», Камол Насрулло «Бадтар макун» дидан мумкин аст, ки дар шакли байт ё мисрае сохта шудаанд. Шеъри «Аз хато, аз ғурур, аз таъхир»-и Лоик Шералӣ намунаи беҳтарини мухаммаси тарҷеъбанди асри XX-и тоҷик мебошад. Чунончӣ:

Аз хато, аз ғурур, аз таъхир,
Аз ҷафо, аз ғарам, аз тақсир,
Аз дурӯғу фиреб домангир,
Ишқ ҳам пир мешавад, афсӯс,
Ошиқӣ дер мешавад, афсӯс.

Аз гумону маломату бухтон,
Ки занад ҳар нафас ба дил суҳон,
Аз дағалбозиҳои дили кӯрон,
Ишқ ҳам пир мешавад, афсӯс,
Ошиқӣ дер мешавад, афсӯс [4, 310].

Ҳамин тариқ, пажӯҳишу омӯзиши мухаммаси тарҷеъбанд нишон дод, ки дар шакли як мисраъ васила шудани байни бандҳои мухаммас ҳанӯз аз асри XII вуҷуд доштааст, вале дар шакли як байти василагии мухаммаси тарҷеъбанд аввалан дар фолклор пайдо шуда, баъдан дар адабиёти хаттӣ асри XX-и тоҷик ба таври комил зухур кардааст. Шакли навоваронаи мухаммаси тарҷеъбанд, ки хеле мухтасару сабук аст, барои зуд қабул намудани он имконияти хубро фароҳам овардааст. Аз ин рӯ, мардум ин шакли шеъриро ҳамчун суруд дар бисёр ҷашну маросимҳои мардумӣ замзама менамоянд. Чунки байтҳои василаи он барои набзи дили ҷомеа ҳиссиёти гуворое мебахшад.

АДАБИЁТ

1. С. Саидов. Назарияи адабиёт/ С. Саидов. – Душанбе: Ирфон, 2014. - 305 с.
2. Д. Обидов. Овои дилҳо / Д. Обидов, Шамсулҳақи Ориёнфар. – Душанбе; 1999, - С. 152.
3. Фолклори Бухоро. – Душанбе: Нашриёти фарғон, 1989. - С. 59.
4. Лоик Шералӣ. Куллияти ашъор / Лоик Шералӣ. – Техрон, 1383 х. - 652 с.
5. А. Абибов. Ганҷи Зарафшон / А. Абибов. – Душанбе: Адиб, 1991. - 544 с.
6. Фолклори Кӯлоб. - Душанбе: Деваштич, 2007. – Ҷ.1. - С. 205.

ТВОРЧЕСТВО МУХАММАСА ТАРДЖЕЪБАНДА В УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В таджикской устной и письменной литературе можно встретить пятистишия, которые соединяются с помощью строки и бейта друг с другом, и в литературоведении это присуще только тарджеъбанд. Этот тип жанра мухаммаса можно назвать тарджеъбанд. В данной статье мы рассматриваем и исследуем стихотворные жанры.

Ключевые слова: мухаммас, тарджеъбанд, литературный жанр, фольклор, творчество мухаммас, раздел.

CREATING OF MUKHAMMASI TARJEBAND IN ORAL AND WRITTEN LITERATURE

We can see a number of poems in oral and written literature which their verses consist of five lines and their verses connected with bait [couplet] or by line of connection to each other, in philology [study of literature] such characters peculiar to tarjeband. Accordingly they can be call a kind of mukhammasi tarjeband. In this article we analyzed the characteristics of this form of poem.

Key word: mukhammas, tarjeband, literature genre, folklore, creative mukhammas, division.

Сведения об авторе: Д.Р. Хакимов – аспирант Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддин Айни. Телефон: (+992) 985-82-25-35. E-mail: dilshod_hakimov1988@mail.ru

ИНЪИКОСИ ХОБИ ОРИФОН ДАР МАСНАВИИ МАВЛОНО

И. Низомов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таърихи фарҳанги исломӣ ва адабиёти мансуру манзуми ирфонӣ камтар асареро метавон ёфт, ки дар он ҳадди ақал дар мисрае ё байте ба масъалаи хобу хоббинӣ, таъбири хоб ва хобгузорӣ пардохта нашуда бошад. Бад-ин муносибат падидаи хоб ва хоббинӣ яке аз масъалаҳои, ки мавриди таваҷҷуҳи шуарову нависандагон қарор гирифта, пайваста аз масоиле будааст, ки андешаи афроди одӣ ва донишмандонро ба худ ҷалб карда, шоирон ба таҳқиқи он кӯшидаанд.

Мавлоно дар осори худ тадқиқоту тавсифоти комиле дар бораи хобу хоббинӣ анҷом додааст. Аз дидагони ин шоири бузург хобу хоббинӣ оламе ба сӯи нодидаҳо ва ношундаҳо ва саранҷом ба сӯи ношинохтаҳо аст. Дар олами хоб ҳар шахс метавонад ширкат варзад ва бо вучуди он ки дар он ҳолат ҳамаи ҳолати зоҳирӣ аз қор мемонад, ҳаваси ботинии шахс дар натиҷаи ҳастагӣ ва мондашавӣ нопазир аз қор боз меистад.

Сарчашмаи хоб ва таъбири хоб дар асарҳои динӣ оғоз гардида, ки дар онҳо ба хоббинӣ ишорате шудааст. Аммо қонуни аслии хобу хобгузорӣ дар Қуръон, сураи Юсуф аст, ки дар ояти нахустинаш Юсуф хоби «ёздаҳ ситорау хуршед ва моҳ»-ро барои падараш нақл мекунад ва ӯ бе он ки таъбири рӯёи фарзандашро бар забон орад, аз ӯ меҳаҳад, ки хобашро барои бародаронаш ҳикоят накунад. Қуръон сипас ба Юсуф навид меҳаҳад, ки «бад-ин сои Парвардигорат туро баргузинад ва таъбири хоб меомӯзад» [3, 552-556]. То он чо ки Юсуф хоби подшоҳро таъбир мекунад ва маконату манзалат мебояд. Дар алоқамандӣ бо ин оят метавон гуфт, ки хобҳои қуръонӣ маънавияти ҳосси ҳудро доранд ва саршор аз ишороти ирфонӣ ва ахлоқиянд.

Хоб чист? «Хоб дидан, доништан ғайб аст дар хоб ва он аз ҷониби Худо аст ва аз бадеияти фитрати одамӣ. Ба гуфтаи Абӯалӣ ибни Сино далелест бар олами малакут. Инсонҳо аз он ғофиланд, чун ғафлати эшон аз дигар аҷоибии олами хоб ва маънии хоб он аст, ки ҷисми инсон аз қор монда ором бигирад ва бар дил чизе эрод накунад. Ва чун аз ӯ ва аз ҳаёл ҳалос шавад дар ҷавҳари худ софе бошад, дар оламе пайвандад, хобҳои бинад, ки бархезад на ҳамаи он хобҳо дар хотир ояд» [1, 167-174].

Барои инсон, хоб ҳамеша дариҷае ба олами ғайб будааст. Инсоният хобро омили нерӯмандӣ дар тарҳим, орзуҳои андешаҳои ҳеш мешиносад. Хоб, баҳши дурахшони вучуд аст. Дар мавриди хоб олами ботинӣ ва идрок дар он ягонаанд.

Олами хоббинӣ баҳши бузургест, ки ақидаҳои ирфонии шоирони классик ва муосири ҷаҳон дар дунёи таҳайюл ва олами хоббинӣ ҷо гирифтааст. Дониши равшиноӣ дар бисёре аз пажӯҳишгарони рӯшнонос бо баҳрагирӣ аз ин падида, ба он ақидаанд, ки ба равони инсон алоқамандӣ дорад.

Барои баррасӣ ва омӯзиши хоб ва хоббинӣ дар ашъори Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ метавон дарёфт, ки таваҷҷуҳи воқеъбинонаи вай дар мавриди хоб ҳамчун масоили дигар, ғавқулӯда ҷолиб мебошад. Ӯ хобу бедорию ду намуди марбута ба вазъи шахсияти инсонӣ медонад. Мавзӯи хобу хоббинӣ дар осори

Мавлавӣ пажӯҳиши комилро меҳаҳад дар нигоштаҳои ӯ дар мавзӯи ҳоб ишораҳои ҷолиб ҷой доштааст, ки мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад.

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ҳамчун дигар орифон барои таҷассуми тамоили ҳолат, раҳӣ аз қору машғулияти динию дунявӣ, ҳосили қуввати рӯҳонӣ, намудории ҳолати ҳобро зикр мекунад, ки марғ кӯчак аст, чунон ки бедорӣ низ намудори боиси қиёмати кибрӣ аст. Мисол:

Субҳ ҳашри кӯчак аст, эй мустачир!
Ҳашри акбарро қиёс аз вай бигир.
...Ҳаст моро ҳобу бедории мо,
Бар нишони марғуи маҳшар ду гуво.
Ҳашри асғар ҳашри акбарро намуд,
Марғи асғар марғи акбарро зудуд [2, 490,491].

Ҷалолиддини Ҳамой дар китоби «Мавлавинома» дар мавриди ин тамсили шоир менависад: «Ирфон ва фалсафа ҳар ду барои таҷассуми тамсил ҳолати инқитоъ аз шавоғили ҷисмонӣ ва ҳусулу қуввати рӯҳонӣ, намудории ҳолати ҳобро зикр мекунад, ки марғи кӯчаку ҳашри асғар аст, чунонки бедорӣ низ баъси қиёмати кибриву ҳашри акбар аст» [4, 91].

Ба ақидаи Мавлоно Худованд ҳар шаб рӯхро аз тан мебарорад ва аз рӯҳи инсон нақшаву хотирро мавҳ мекунад. Ин рӯҳ озод шуда дар қайду банд ҳукму дастури касе нест, ба ҳукми худ монанди зиндониён мебошад, ки хангоми шаб ҳоб рафта, инсон ранги мурда аст ва рӯҳи ӯ дар гардиш, хангоми ҳоб аз давлату қудрат беҳабаранд:

Ҳар шабе аз доми тан арвохро,
Мераҳонӣ, меканӣ алвохро.
Мераванд арвоҳ ҳар шаб 3-ин қафас,
Фориғон, на ҳокиму маҳкуми кас.
Шаб зи зиндон беҳабар зиндониён,
Шаб зи давлат беҳабар султониён.
На ғаму андешаи суду зиён,
На ҳаёли ин фалону он фалон [2, 25].

Ва дар ҷойи дигар ба ҳамин мазмун меғӯяд:

Дар замони ҳоб чун озод шуд,
3-он макон бингар, ки чон чун шод шуд?
Золим аз зулми табиат боз раст,
Марди зиндонӣ зи фикри ҳабе част [2, 306].

Мавлоно барои омӯзиши бештари матлаб дар байни таърифи ҳоб баён мебарорад, ки ҳоб ба манзалаат раҳӣ аз тангӣ аст, бо зикри мисоле иброз мекунад, ки дунё дар зоҳир чун биёбони фароҳу густурда аст. Аммо ту кафши танг бар пой кардаӣ, дар натиҷа саҳро бо он ҳама вусъату густурдагӣ барои ту тангу зиндон мешавад вақте, ки аз ин танги раҳӣ мешавӣ, кафшро аз по берун мекуни. Рӯҳ низ дар зиндони тан, инчунин ҳолате дорад ва бо рафта ба ҳобу фориғ шудан аз қайду бандҳои дунявӣ аст, ки метавонад аз ин тангии пой раҳ ҳаҳад шуд:

Ҳоби ту он кафш берун кардан аст,
Ки замоне ҷонат озод аз тан аст [2, 306].

Инсон дар ҳоб аз асорати асотирий ва олами воқеӣ раҳӣ меёбад, ин ҳоб дунёи маҳсус ба ҷароғоҳи рӯҳ парвоз мекунад ва ишораи рӯзҳои пешинро аз ҳоб мечашад, лаззати ҳузур дар олами малакутро дар ин дунё хангоми ҳоб эҳсос мекунад.

Мераҳам 3-ин ҷормеҳи ҷоршоҳ,
Мечаҳам дар масраҳи ҷон 3-ин муноҳ.
Шири он айём мозиҳои х(в)ад,
Мечашам дар дояи ҳоб, эй самад! [2, 564].

Вақте, ки рӯҳ аз ҷисми тангу торик озоду раҳ мешавад, бад-он пой ҷисм бо ҷару боли дил ба парвоз меояд, монанди шахси зиндонӣ, ки дар ҳоб гулистону ҷаннатро мебинад, намеҳаҳад аз ҳоб бедор шавад, Худованд ду бора ин рӯхро ба бадан бар меғардонад ва дубора зиндагӣ мекунад. Ҳобро ҷунин тасвир кардааст, ки инсон шахди марғро наҷашида доҳили биҳишт меғардад:

Инчунин ҳобе бубин, чун хуш бувад,
Марғ ноҳида ба ҷаннат дарравад.
Ҳеч ӯ ҳасрат хурад бар интибоҳ,
Бар тани бо силсила дар қаъри ҷох [2, 491].

Рӯҳи раҳшуда аз ҷисми инсон гуноғуни дар ҳоб дорад, ки шоир дар ду байти зебо ба он ишора мекунад:

Ҳамчу вақте он вақте, ки ҳоб андар рӯй,

Тузи пеши худ, пеши худ шӯй.
Бишнави аз хешу пиндорӣ фалон,
Бо ту андар хоб гуфтаст, нӣхон [2, 248].
Сад ҳазорон нек бадро он бихӣ,
Мекунад ҳар шаб зи дилҳотон тихӣ [2, 58].
Шаб шикаста кишти фаҳму ҳавас,
На умед монда, на худову на аёс [2, 617].

Мавлоно дар идомаи суҳанони худ аз ҳолати орифону авлиёи комили илоҳӣ дар хоб суҳан мегӯяд, баён мекунад, ки орифон ҳолати махсус доранд, онон бе он ки бихобанд рӯҳашон фориғ аз қайду бандҳост. Дар ҳақиқат аз қайди ин олам раҳо шуда, дар хоб ба сар мебарад, онҳо аз занҷири танги нафсониву дунявӣ раҳо шуда, худро пурра таслими илоҳӣ кардаанд:

Ҳам ориф ин буди беҳоб ҳам.
Гуфт язди рум рукуввади зин манам.
Хуфта аз аҳволи дунё рӯзу шаб,
Чун қалам дар панҷаи тақлиб раб.
Он ки ӯ панҷа набинад дар рақам.
Феъл пиндорад ба чунбиш аз қалам [2, 25].
...Чунки маҳмулӣ, на ҳомил, вақти хоб,
Мондагӣ рафту шудӣ беранчу тоб.
Чошнис дон ту оли хобро,
Пеши маҳлулии ҳоли авлиё.
Авлиё асҳоби Каҳфанд эй ануд.
Дар қиёму дар тақаллуб «ҳум рӯқуд».
Мекашандшон бе тақаллуб дар фиол,
Беҳабар, зотулямин, зотушшимол...[2, 97].

Орифе, ки муштоқу масти дидори ҳақ аст ба сабаби ғалаба мушоҳида аз фикри худ ба қулӣ фориғ аст, аз ин рӯ монанди касе аст, ки хуфта ва ӯ аз ҳисси илоҳӣ фуру монда бошад ин орифи ҳақиқии ғолиб ба василаи хеш аст, дар шаби ғафлати ҷаҳонӣ бедору хушёр аст, дар умре, ки он мардум бедоранд ӯ дар ҳолати хоб буда ва худро таслиму тасаллии фармони илоҳӣ кардааст. Чунон ки баъзе аз сӯфӣён эътиқодманд буданд, ҳамон тавре ки дар хоб низ қалам тақлиф бардошта мешавад ва инсон ба озодӣ ва мувофиқи майлу рағбати худ амал мекунад.

Мавлоно чигунагии аҳволи орифони ҳақиқиро нишон дода, то ба мардум осоишу фароғати рӯҳии онон пой бибаранд, вале ҳалоқи гирифтори масти ҳоби ҳисӣ мебошанд.

Шаммае 3-ин ҳол ориф во намуд,
Ақро ҳам ҳоби ҳисӣ даррабуд [2, 25].

Дар тавзеҳи ин байт бояд гуфт, ки ҳоби ҳисӣ ҳобе аст, оромии бадан мебошад ва дар муқобили ҳоби маънавӣ ҳобе аст, ки ғафлат аз дунёст. Ҳамчунон, ки уламову донишмандон дар бораи хоб баён доштаанд. Хоб гоҳе ба сабаби аърози ҷисмонӣ, аз қабилӣ бемориву мариз ва гоҳе ба сабаби ҳодисаи нафсонӣ аз қабилӣ тарсу ҳайрату даҳшат низ оризи бадан шавад. Мақсаду манзури Мавлоно ин аст, ки ақл бо ҳамаи бедориву хушёрнаш тоби таҳаммул, ҳоли мардони илоҳиро надорад. Ақл аз ҳайрату даҳшат монанди хуфтагон ба хоб рафта аз қор боз мемонад. Ва дар муқобили ҷон амни эшон ба олами ғайб рафта ва арвоҳи баданашон осуда мешавад.

Рафта дар саҳрое бечун ҷонашон,
Рӯҳашон осудаву абдонашон [2, 25].

Хоб дар назари орифон дар мафҳуми одам таваҷҷуҳ ба кӯшишҳои моддӣ ва ҷозибҳои зудгузари дунявӣ аст ва авлиё бе он ки бихобанд хоб мебинанд, яъне дар олами бедорӣ суратҳои малакутиву ҳақиқии мавҷудотро мушоҳида мекунанд.

Авлиё хобмулк аст, эй фалон,
Ҳамчу он асҳоби Каҳф андар ҷаҳон.
Хоб мебинанду он ҷо хоб на,
Дар адам дар мераванду боб на [2, 306].

Шоир баъд аз баён чигунагии аҳволи мардум дар хоб ба васфи ҳолати бедор шудан аз ҳобу баргаштани арвоҳ ба тани одамсурат мегирад.

В-аз сафире боз дом андаркашӣ,
Ҷумларо дар доду дар довар кашӣ.
Чунки нури субҳдам сар барзанад,
Қарқаси заррини гардун пар занад.
Ҷолиқуласбоҳ, ислофилвор,

Чумларо дар сурат орад з-он диёр.
Рӯхҳои мунбаситро тан кунад,
Хар танеро боз обистан кунад.
Аспи чонро мекунад орӣ зи зин,
Сирри «аннавму аху-л-мавт» аст ин [2, 25, 26].

Шоир дар идомаи сухани худ ва дар тавзеҳу тафсири мавзӯ баён медорад, ки Худои таъолло барои он ки арвоҳ дар ҳолати хоб, балки аз бадан чудо нашавад ва хангоми рӯз, дубора ба сӯи бадан боз оянд бар пойи арвоҳ банди дарозе мебандад ва ин банду риштаи тааллуқ чузъ дар ҳолати марг ба кулл аз бадан гусаста намешавад.

Хулоса, мавзӯи хобу хоббинӣ масъалаи бисёр печидаву густурда буда, бо вучуди баррасиҳо ва таҳқиқоти муҳаққиқону донишмандон ҳанӯз масъала ҳал нашудааст.

Чунонки мушоҳида шуд дар мавриди мавзӯи хобу хоббинӣ дар чаҳорчӯбаи абётҳои Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ то ҳади тавон баррасӣ шуд. Шоир дар тасвири хоб бештар ба ақидаҳои динӣ таъия намудааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Абӯали ибни Сино. Осори мунтахаб / Абӯали ибни Сино. - Душанбе: Ирфон, 1980. - Ҷ.2. - 559 с.
2. Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ. Маснави Маънавӣ / Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ. – Техрон: Нашри замон, 2011. – 728 с.
3. Куръони Карим / Шучоъ Санз Принтар. - Исломобод, Покистон, 2004. – 1479 с.
4. Ҷалолиддин Ҳумой. Мавлавинамо / Ҷалолиддин Ҳумой. - Техрон: Ҳумо, 1366. - Ҷопи 6. - 426 с.

ОТРАЖЕНИЕ СНА АСКЕТОВ В ПОЭМЕ ДЖАЛОЛИДДИНА БАЛХИ «МАСНАВИ МАЪНАВИ»

Автор статьи, отмечая роль Джалолиддина Балхи в истории персидско-таджикской литературы, уделяет особое внимание вопросам описания сна и центральное место занимают аскеты, которые фигурируют в «Маснави Маънавӣ» Джалолиддина Балхи. По мнению автора, поэт путем противопоставления двух физиологических состояний как бодрствование и сон, объясняет суть жизни человека. Отмечается, что тело спящего человека подобно телу умершего, но в этот момент его дух находится в движении, поисках истины.

Ключевые слова: сон, сновидение, истолкование сна, аскет, дух, путь к иному миру.

REFLECTION SLEEP ASCETICS IN THE POEM JALOLIDDIN BALKHI "MASNAVI MANAVI"

The author, noting the role Jaloliddin Balkhi in the history of the persian-tajik literature, paying special attention to the description of sleep and tsentranom place are ascetics who appear in Masnavi Manavi Dzhaloliddin Balkhi. According to the author, a poet by contrasting two physiological states as wakefulness and sleep explains the essence of human life. It is noted that the body of a sleeping man like the body of the deceased, but at that moment his spirit is in motion, the search for truth.

Key words: sleep, dream, dream interpretation, the ascetic, the spirit, the way to another world.

Сведения об авторе: *И. Низомов* - аспирант Таджикского национального университета.

Телефон: (+992) 938-70-03-03. E-mail: islomiddin.nizomov@mail.ru

РОҶЕЪ БА ОМУЪЗИШИ АШЪОРИ УРДУИ МУҲАММАД ИҚБОЛ

Ҳабибулло Раҷабов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз замоне, ки Муҳаммад Иқбол ҳамчун шоири барҷаста ва қалами пурсеҳрдошта шинохта шуд, бештар аз як аср гузашта бошад ҳам, дигар шоире чун ӯ дар сарзамини Ҳинду Покистон ба ин зинаи шуҳрат нарасидааст. Имрӯз низ, ин шахсияти олами илму адаби асри ХХ-ро аз ҷумлаи маъруфтарин шоирони мамолики Шарқ дониста, номашро дар паҳлуи нобиғаҳои адаби ҷаҳонӣ дилпуруна сабт кардаанд. Қариб як аср мешавад, ки дар мавридҳои гуногун пайваста бо номи ӯ конференсия, шабнишинӣ, семинар, ёдбуд ва ғайра дар ватани шоир ва дигар мамлакатҳо мунтазам ташкил ва гузаронида мешаванд. Дар давоми зиёда аз ним аср, ки ошноӣ бо Муҳаммад Иқбол дар Тоҷикистон оғоз ёфтааст, сол то сол эътибори каломии аллома миёни қадрдонҳои сухан, аз хонандаи оддӣ то ашхоси дар илму адаб маъруф, афзоиш меёбад. Дар ҳамин ҷараёни шуҳратёбии Муҳаммад

Иқбол ҳамчун шоир ва ҳамчун файласуф нақши муҳиммеро, пеш аз ҳама, мероси адабии ӯ, ки ба забони тоҷикӣ-форсӣ навишта шудааст, мебозад. Ба ҳамагон маълум аст, ки забони модарии Муҳаммад Иқбол на забони тоҷикӣ-форсӣ, балки забони панҷобӣ буд ва дар замоне, ки вай зиндагӣ мекард эҷод кардан ба забони тоҷикӣ-форсӣ дар Ҳиндустон ба марҳилаи охирини худ пурра наздик мешуд. Бо ба поён расидани умри Иқбол охирин шамъи анҷумани адаби тоҷикӣ-форсӣ низ дар ин сарзамин хомӯш гардид. Лекин кайҳо собит шудааст, ки маҳз ба забони тоҷикӣ-форсӣ шеър гуфтан ба Муҳаммад Иқбол шухрати ҷаҳонӣ овардааст. Ин воқеиятро касе рад намекунад ва ин далелро ҳамеша ҳар фарде, ки аз зиндагии Муҳаммад Иқбол ва эҷодиёти ӯ сухане гуфтани бошад, ҳатман кӯшиш мекунад дар ягон шакле баён намояд.

Миёни муҳаққиқони ҳаёт ва эҷодиёти Муҳаммад Иқбол чунин далел равшан аст, ки аллома ба забони урду, забони дирӯзу имрӯз дар Ҳинду Покистон мавқеи хосдошта низ, ашъори гаронбаҳое мерос гузоштааст. Дар эҷоди шеърҳо ба забони урду Иқболро бо маъруфтарин шоирони урду Мирзо Асадулло Ғолиб (1797-1869) ва Алтоф Ҳусайни Ҳолӣ (1837-1914) баробар мешуморанд: «Дар эҷоди шеърҳо ба забони урду Иқбол пурра бо Ғолибу Ҳолӣ ҳамсангӣ карда метавонад» [1], навиштааст Сироч-ул Салом. Ҳамаи он шеърҳое, ки Муҳаммад Иқбол ба забони урду эҷод кардааст, дар шакли «Куллийёт» гирд оварда шудаанд. Вале, мутаассифона, ба ин паҳлуи эҷодиёти адиб дар хориҷи Ҳинду Покистон нисбатан камтар эътибор дода шудааст. Хотиррасон мекунем, ки яке аз шеърҳои ниҳоят машҳури Муҳаммад Иқбол «Таронаи ҳиндӣ», ки ҳанӯз соли 1904 эҷод ва нашр шуда буд, маҳз ба забони урду мебошад. Каме дертар монанд ба ҳамин тарона ва бо ҳамин тарона аз лиҳози бадеият, арзишмандӣ, аҳамият, равонӣ хушсадоӣ ва таъсирбахшӣ баробар, дигар шеъри шоир «Таронаи миллӣ» низ ба забони урду баён шудааст.

Дар шаклҳои гуногун таблиғи ашъори урдуи аллома, албатта, дар Покистон ба андозаи зарурӣ дида мешавад, вале тадқиқот оид ба ин самти эҷодиёти нобиға мелангад гӯем ҳам дуруст аст. Қимати ашъори Муҳаммад Иқболро ба забони урду аз он чи ба забони тоҷикӣ-форсӣ навиштааст, наметавонем, ки кам гӯем ва кам гуфтан ҳам аз рӯи адолат нест. 46 сол пеш аз ин, яъне соли 1968 дар шаҳри Маскав дар силсилаи китобҳои «Адабиёти шарқ» китоби олими шарқшинос ходими калони Институти шарқшиносии Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ Ғазанфар Алиев «Адабиёти форсизабони Ҳиндустон» аз чоп баромад. Ин китобча бо маълумоти хурде бахшида ба Муҳаммад Иқбол поён меёбад. Китобча, мисле ки гуфтем, «Адабиёти форсизабони Ҳиндустон» ном дорад ва ин номгузори тадқиқоти муҳаққиқро нисбат ба аллома то андозае маҳдуд мекунад, вале маҳз дар ҳамин ҷо ҳам имкон буди ҳам бамаврид буд, ки дар эҷоди асарҳо ба забони урду дасти боло доштани Иқбол равшан ёдрас шавад. Мутаассифона, танҳо ба забони урду асар эҷод кардани Иқбол чун ишора омадаасту халос: «Он чи Иқбол на танҳо ба урду, балки ба форсӣ, ба забоне, ки ҳам дар ватани шоир ва ҳам дар ҷойҳои аз он дуртар фаҳмост, эҷод кардааст, Иқболро боз ҳам машҳуртар гардонидаст», мегӯяд Ғазанфар Алиев» [2]. Тавре ки мебинем, таъкид нашудааст, ки аллома ба забони урду ҳам асарҳои арзишманд дорад. Чун ба тадқиқотҳои муҳаққиқи рус Пригарина Н. И. нигоҳ мекунем, мебинем, ки вай оид ба ашъори урдуи Иқбол изҳори ақида карда бошад ҳам, эътибори бештарро ба офаридаҳои форсии Иқбол додааст. Агар боз даҳҳо тадқиқотҳои дигарро, ки хориҷиён, аз ҷумла муҳаққиқони тоҷик оид ба Муҳаммад Иқбол ба анҷом расониданд, аз назар гузаронем, вазъият тахминан ҳамин тавр аст. Мо, пеш аз ҳама, тадқиқотҳои Мирсаид Миршакар, Абдуллоҷон Ғаффоров, Шарафнисо Пӯлодова ва Идидбек Зиёевро дар назар дорем. Ба андешаи мо сабаби ҷой доштани чунин ҳолат, шояд дар он бошад, ки тадқиқотчиёни мероси адабии аллома ё забони урдуро наметавонанд, ё он қадар хуб наметавонанд ва ё ин

пахлуи эҷодиёти шоирро дар муқоиса бо ашъори тоҷикӣ- форсиаш камарзиш гумон мекунанд, ки боиси афсӯс хӯрдан асту халос. Нисбатан кам ба таъб расидани ашъори урдуи адиб низ, яке аз сабабҳо шуда метавонад. Бар замми кам ба ашъори урдуи Иқбол эътибор додан, баъзан боз маълумотҳое дар ҳамин масъала ба назар мерасанд, ки пур аз хатоянд. Соли 1996 сафорати Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе аз тариқи нашриёти «Дониш» китобчаеро бо номи «Гулчини назми Покистон» аз чоп баровард. Дар назари аввал ин кори хайре буд, ки барои мо, алалхусус барои донишҷӯёну устодони факултети забонҳои Осиё ва Аврупо ниҳоят муфид, вале бо ин қадар хатоҳое, ки зарараш ба манфиаташ пирӯзӣ дошт. Дар тайёр кардан ва нашри ин китоб олимоне саҳм гузошта буданд, ки дар ихтисоси худ номӣ бошанд ҳам, аз адабиёти урду хеле дур буданд, варна ин қадар ғалатиҳо роҳ намеёфтанд. Дар ҳамин маҷмӯа, қабл аз ҳама, тарҷумаи ҳол ва намунаи ашъори Муҳаммад Иқбол оварда шудааст. Ин ҷо зери сарлавҳаи «Шеър аз забони урду» дода шудааст, ки чунин оғоз меёбад: «Зиндаӣ ё мурдаӣ ё ҷон ба лаб, Аз се шоҳид кун шаҳодатро талаб...» [3]. Дар поёни ин шеъри дорои 14 байт навишта шудааст, ки «Тарҷума аз дуктур Алӣ Ризо Нақавӣ». Бояд гуфт, ки ин шеър ҳеҷ гуна тарҷумае аз урду набуда аз миёнаи шеъри «Тамҳиди заминӣ»-и «Ҷовиднома»-и Муҳаммад Иқбол гирифта шудааст, ки пурра ба тоҷикӣ- форсӣ аст. Ёдрас мешавем, ки дар ҳамин китобча ҳам соли таваллуд ва ҳам соли вафоти Муҳаммад Иқбол ғалат нишон дода шудааст, яъне солҳои 1875-1937. Ҳадаф аз зикри ин хатой танқиди касе нест, фақат беэътибориро нисбат ба ашъори урдуи адиб ғушрас кардан аст. Агар таҳиягарони «Гулчини назми Покистон» аз ашъори урдуи Иқбол дурусттар огоҳӣ медоштанд, аввало ба ин гуна иштибоҳ роҳ наметоданд ва баъдан ҳеҷ набошад шеъри тоҷикӣ-форсӣ шоирро тарҷума аз урду намегуфтанд.

Пас аз вафоти Муҳаммад Иқбол дар соли 1938 таваҷҷуҳ ба Иқбол ва асарҳои ӯ, ки ҳанӯз ҳангоми дар қайди ҳаёт будани адиб оғоз ёфта буд, беш аз пеш афзуд. Азбаски дар бунёди Ҷумҳурии Ислонии Покистон, ҳамчун давлати нав, саҳми Муҳаммад Иқбол назаррас аст, таваҷҷуҳи мардуми ин кишвари тозабунёд дар нимаи дууми асри XX ба шахсияти шоир ба маротиба афзуд, ҳарчанд, ки Ҷумҳурии Ислонии Покистон пас аз нӯҳ соли вафоти Иқбол ташкил ёфтааст. Лекин агар камтаре бодикқат бошем, пас мебинем, ки таваҷҷуҳ маҳз ба мероси тоҷикӣ-форсӣ аллома ҳам дар Ҳинду Покистон ва ҳам дар хориҷи ин кишварҳо зиёдтар аст. Чун садсолагии Муҳаммад Иқбол, ки ба соли 1977 рост омада буд, наздик мешуд, дар Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар шакли пурраю арзишманд ба чоп тайёр кардани ҳам «Куллийт»-и форсӣ ва ҳам «Куллийт»-и урдуи шоир ба нақша дароварда шуд. Пештар чопи «Куллийт»-и форсӣ ва асарҳои ҷудогонаи Иқбол, албатта, сурат гирифта буд, вале ишораҳо мешуд, ки на ҳамаи навиштаҳои шоир ба забони урду чоп шудаанд. Соли 1987 Академияи Иқбол дар шаҳри Лоҳур тасмим гирифт, ки бояд ҳам «Куллийт»-и тоҷикӣ-форсӣ ва ҳам «Куллийт»-и урдуи[‡] шоир дар алоҳидагӣ ҷудо-ҷудо ва дар шакли мукамал ба чоп тайёр карда шаванд. Барои ин кор ҳайати мушовара иборат аз даҳ нафар олимони варзида, аз ҷумла Рашид Ҳасанхон, доктор Ваҳид Қурайшӣ, доктор Ҳоҷа Муҳаммад Закариё, Мушфиқ Ҳоҷа, доктор Рафеъ-уд-дин Ҳошимӣ, Собир Калорӣ, доктор Таҳсин Фироқӣ, Муҳаммад Акрами Чағатой, Муҳаммад Сухайл Умар ва доктор Ваҳид Ишрат ҷалб карда шуданд. Ҳамин тариқ, соли 1990 «Куллийт»-и урдуи шоир бо теъдоди 2000 нусха, дар ҳаҷми 756 саҳифа дар шаҳри Лоҳур бо дастгирии бевоситаи Академияи Иқбол аз чоп баромад. Ин «Куллийт» аз «Пешлафз»-и доктор Ваҳид Қурайшӣ, як саҳифа дастхати худи

[‡] Муҳақиқон зикр кардаанд, ки он чи аз ашъори Муҳаммад Иқбол ба забони урду дар Покистон то нашри «Куллийт» -и урду чоп шудааст, хатогиҳо доштанд.

Муҳаммад Иқбол[§] «Пешгуфтор»-и писари шоир - Ҷовид Иқбол, «Муқаддима»-и профессор Муҳаммад Мунаввар ва асарҳои Иқбол «Бонги даро», «Боли Ҷабраил», «Зарби Калим» ва «Армуғони Ҳичоз» (қисмати урду) иборат аст. «Куллиёт»-и урду дар ҳамин шакл ва андоза аз соли 1990 то соли 1997 чор маротиба аз чоп баромадааст. «Куллиёт»-и урду боз ҳам дар соли 1990 дар шакли дигар, акнун дар сифати беҳтар аз чоп баромад ва баъдтар «Куллиёт» дар ҳамин шакл солҳои 1994 ва 2000 ва дигар солҳо, такроран, ба табъ расидааст. «Куллиёт»-и урду, инчунин дар шакли наву сифати хубу ороиши аъло бо теъдоди се ҳазор нусха соли 1999 аз тариқи нашриёти «Захираи китобҳои миллӣ» («National Book Foundation») аз чоп баромад. Чизи нав дар ин ҷо андешаҳои ҳуди Муҳаммад Иқбол роҷеъ ба муносибати ӯ ба шоирӣ, суҳанони Қоиди Аъзам Муҳаммад Алӣ Ҷиноҳ (1876-1948) - аввалин сарвари Покистони озод, бахшида ба Иқбол ва боз баҳои чордаҳ олимони маъруфи покистонию туркию эронӣю мисрию русию ҳиндӣю аврупоӣ ба шахсияту ҳунари шеърӣи Иқбол оварда шудааст. Он чи аз гуфтаҳои Иқбол дар оғози «Куллиёт» дода шудааст, бениҳоят хоксор будан ва аз шухрат ғурур надоштани Иқболро ифода мекунад. Шоир чунин гуфтааст: «Ман ҳеҷ гоҳ худам худро шоир намеҳисобам. Ба фанни шоирӣ маро ҳеҷ гуна дилчаспие нест. Баъзе мақсадҳое, ки дар пеши худ гузоштаам, ба хоҳири баёни онҳо дар шакли ҳолоту ривоят ман назро чун воситаи интиҳоб намудам. Дар сурати дигар:

Набинӣ хайр аз он марди фурудаст,
Ки бар ман тухмати шеърӯ суҳан баст» [4].

Аз гуфтаҳои дигар ашхоси шинохтаи дар боло зикршуда чанд нуқтаро ёдрас мешавем, ки ифодагари бузургӣ ва шоири нотақдор будани Муҳаммад Иқбол мебошанд. Шоири маъруфи Эрон Малик-уш-шуарро Баҳор, метавон гуфт, ки Муҳаммад Иқболро бо Бедил дар бузургӣ баробар дида, ин якеро аз сад ҳазор ҳам зиёдтар медонад:

Бедиле гар рафт Иқболе расид,
Бедилонро навбати ҳоле расид.
Қарни ҳозир хоссаи Иқбол гашт,
Воҳиде к-аз сад ҳазорон баргузашт.
Ин саломе мефиристам сӯйи ёр,
Бе риётар аз насими кӯҳсор.

Мавлоно Ғулом Қодири Гиромии Ҷоландҳариро (1856-1927) андеша нисбат ба Иқбол ин аст:

Дар дидаи маънӣ ниғаҳбон Ҳазрати Иқбол,
Пайғамбарие карду пайғамбар натавон гуфт.

Ситораи адаби Банголаи Ҳиндустон, аввалин шоири Шарқ, ки сазовори гирифтани мукофоти Нобел шудааст, Равиндранатҳ Тҳакур (1861-1941) хабари вафоти Иқболро шунида бисёр андуҳгин мешавад ва чунин мегӯяд: «Бо вафоти Муҳаммад Иқбол дар адабиёти мо чунин ҷойи ҳолӣ мисли захме монд, ки муддатҳои зиёд шифо ёфта наметавонад. Дар Ҳиндустоне, ки мақомаш дар дунё он қадар бузург нест, гум кардани чунин шоире, ки каломаш оламгир аст, махсус эҳсос карда мешавад». Ҳамин тариқ, мо дар садҳо ҷойҳои дигар мебинем, ки ба эҷодиёти Муҳаммад Иқбол баландтарин баҳо додаанд ва бояд махсус зикр кард, ки дар ягон ҷой махсус чунин зикр нашудааст, ки аз ягон лиҳозе ашъори тоҷикӣ-форсии Иқбол нисбат ба ашъори урдуаш бартарӣ дорад. Агар ҳар ду «Куллиёт»-и Иқбол бо ҳам муқоиса карда шаванд, албатта, фарқиятҳо ба назар мерасанд, вале аз лиҳози

[§] Ёдовар мешавем, ки дастхатҳои ҳуди Иқбол дар «Куллиёт» боз дар якчанд ҷой, пеш аз оғози ягон қисмати алоҳида ва ё асари ҷудогона дода мешавад.

суханронӣ, истифодаи воситаҳои тасвирӣ, интиҳоби мавзӯ, аҳамияти мавзӯи тасвиршаванда ва ғайра байни «Куллиёт»-и урду ва «Куллиёт»-и тоҷикӣ-форсӣ фарқе дида намешавад, ки нишони бартарии яке бар дигаре бошад.

«Куллиёт»-и урдуи Муҳаммад Иқбол, мисле, ки болотар ишора кардем, чор бахш - «**Бонги даро**», «**Боли Ҷабраил**», «**Зарби Калим**» ва қисмати урдуи «**Армуғони Ҳичоз**» -ро дар бар мегирад. «**Бонги даро**» ба се ҳисса ҷудо карда шудааст. Ҳиссаи аввал ашъори то соли 1905, ҳиссаи дуюм ашъори то соли 1908 эҷодшударо дар худ шомил кардаанд. Дар ҳиссаи сеюм, шояд ашъори солҳои гуногун ҷамъоварӣ шуда бошад, ки фақат оғоз - 1908 нишон дода шудаасту халос. Ва ба ҷойи сарҳади дуёми ин ҳисса танҳо мулнуқта гузошта шудаасту бас. Ҳиссаи аввали «**Бонги даро**» 49 шеър ва 13 ғазал, ҳиссаи дуюм 24 шеър ва ҳафт ғазал, ҳиссаи сеюм 70 шеър, 18 ғазал ва 29 шеъри зарифонаро дар бар гирифтаанд.

«**Бонги даро**» бо «Дебача»-и Шайх Абдулқодир оғоз меёбад. Шайх Абдулқодир дар ин дебача маҳбубияти зиёд доштани ашъори урдуи Муҳаммад Иқболро махсус зикр кардааст. Дар охири ҳамин «Дебача» муаллиф оид ба муносибати Муҳаммад Иқбол ба забони урду ҳарф задааст:

«Худи ӯ (Иқбол. Ҳ. Р.) Ғолибро таъриф намуда, чанд банд шеър навиштааст, ки дар як бандаш нақши муҳимми ҳолати урдуро ин тавр тасвир намудааст:

Гесуе урду абҳӣ миннатпазири шана ҳе,
Шамъ йеҳ савдаи дилсӯзии парвана ҳе.
Гесуи урду имрӯз миннатпазири шона аст,
Шамъ – ин савдои дилсӯзии парвана аст [5].

Шайх Абдулқодир ҳамон вақт муҳаррири маҷаллаи «Маҳзан» буд ва аз ҳамон рӯзе, ки бо Муҳаммад Иқбол дар яке аз мушоираҳо шинос мешавад, пешниҳод мекунад, ки шоир барои ҳар як шумораи «Маҳзан» шеърҳояшро диҳад. Бо ин роҳ дӯстии онҳо хеле қавӣ мешавад. Иқбол ҳатто вақти дар Аврупо будан ҳам ба ин маҷалла шеърҳои худро мефиристодааст. Шайх Абдулқодир бошад, бо рағбати зиёд ашъори Иқболро дар маҷаллааш ҷоп мекардааст ва ин боиси хонандаи бештар пайдо кардани маҷалла шудааст. Шайх Абдулқодир аввалин шиносоии худро бо Иқбол чунин иброз доштааст: «Агар давраи ибтидоии ба шеърғӯйӣ машқ кардани Иқболро ба инобат нагирем, метавонем гӯем, ки Иқбол ба урду шеърғӯйиро чанд сол қабл аз асри бустум оғоз кардааст. Тақрибан ду-се сол пештар аз соли 1901 ман ӯро (Иқболро. Ҳ. Р.) дар як мушоира дар шаҳри Лохур дидам. Ба он базм ӯро якчанд донишҷӯёни ҳамроҳаш таҳсил мекардагӣ кашола карда оварда буданд ва ҳамонҳо Иқболро маҷбур карданд, ки дар он мушоира як шеърро қироат кунад. Он вақт дар Лохур мардум аз Иқбол ҳеҷ хабаре надоштанд. Шеъри қироаткардаи Иқбол як ғазали хурдак буд. Калимаҳо низ бисёр сода буданд. Вазну қофия ҳам мушкил набуд, вале услуб зебою оҳанг шӯхиомез ва табиӣ буд, на сохта. Ғазал бисёр хуб пазируфта шуд. Пас аз он вай боз ду– се дафъа дар мушоираҳо ғазалҳои худро қироат намуд ва ба мардум маълум шуд, ки як шоири боистеъдод ба майдони адабиёт омадааст» [5].

Маҳз ҳамин Шайх Абдулқодир гуфтааст, ки пас аз Ғолиб Иқбол ҳамон шоирест, ки ба назми урду рӯҳи тоза бахшидааст. Маҳз ҳамин Шайх Абдулқодир яке аз аввалинҳост, ки сабабҳои ба тоҷикӣ-форсӣ шеър эҷод кардани Иқболро аз назари худ баён кардааст.

Маҷмӯаи шеърҳои «**Боли Ҷабраил**», ки ашъори дар солҳои 1924-1935 бо забони урду навиштаи адибро дар бар мегирад, бо чунин байти Муҳаммад Иқбол шуруъ мешавад:

Утҳ, ки хуршед ка самани сафар таза карен,
Нафаси сӯхтаи шамӯ саҳар таза карен.
Бархез, ки сомони сафари хуршед тоза кунем,
Нафаси сӯхтаи шомӯ саҳар тоза кунем [6, 327].

Дар ин чо аввал 77 ғазал ва як қитъа дар ду ҳисса дода шудааст. Пас 41 рубоию як қитъа ва дар охир 59 шеърҳои гуногун ва ду қитъа зери унвони «Манзумаҳо» ҷой доранд. Пеш аз оғози ғазалиёт ду мисраъ шеър аз шоири машҳури давраи қадими Ҳиндустон Бҳартртҳарӣ (асри VII) аз санскрит дар тарҷумаи урду оварда шудааст:

Пхул ки паттӣ се кат сакта хе хире ка чигар,
Марди надан пар калами нарму назук бе асар.
Метавон бо барги гул кард пора алмосро чигар,
Лек каломи нарм надорад бар дили нодон асар [6, 344].

Маълум мешавад, ки Муҳаммад Иқбол ба адабиёти қадими Ҳиндустон хуб ошно будааст ва ба яке аз намоёндагони барҷастаи он шоир Бҳартртҳарӣ эътиқоди зиёд доштааст, зеро дар «Куллийёт»-и тоҷикӣ-форсӣ дар қисмати «Ҷовиднома» низ Иқбол аз ин адиб ёдовар шудааст.

«**Зарби Калим**» бо як шеъри форсӣ, ки унвонаш ба урдуст ва ба Алоҳазрат Наввоб сер фармонфармои Бхупол бахшида шудааст, оғоз меёбад.

Замона бо умами Осиё чи карду кунад,
Касе набуд, ки ин дoston фуру хонад.
Ту соҳибназарӣ, он чӣ дар замири ман аст,
Дили ту бинаду андешаи ту медонад.
Бигир ин ҳама сармояи баҳор аз ман,
Ки гул ба дасти ту аз шохи тозатар монад [6, 521].

Дар се саҳифаи дигар зери номҳои «Аз нозирин» ва «Тамҳид» ду шеър дода шудааст, пас ашъори «**Зарби Калим**» дар панҷ бахш. Дар бахши аввал «Ислом ва мусулмон» 67 шеър, бахши дуюм «Таълиму тарбият» 28 шеър, бахши сеюм «Аврат» 9 шеър, бахши чорум «Адабиёт – фунуни латифа» 43 шеър, бахши панҷум «Сиёсати Машриқу Мағриб» 35 шеър ва дар бахши шашум «Афкори меҳроби гули афғон» 20 шеър шомил аст.

Қисмати урдуи «**Армуғони Ҳичоз**» аз 27 шеър, 13 рубой ва се шеъри дигаре, ки дар охир бо номҳои «Ба номи сер Акбар Ҳайдарӣ, садри аъзами Ҳайдарободу Дакан», «Ҳусайн Аҳмад» ва «Ҳазрати инсон» оварда шудаанд. Дар «Куллийёт»-и урду пеш аз оғози ҳар асар ва бахшу ҳиссаҳои ҷудогона, албатта, ягон шеъре дар шакли дастхати шоир дода шудааст. Агар ба фароғирии мавзӯҳо, тарзи баён, забон ва ғайра нигарем ва шеърҳои урдую тоҷикӣ-форсии адибро бо ҳам аз паҳлуҳои гуногун муқоиса кунем, баъзе монандиҳо ошкор мешаванд, ки ин табиист, зеро ҳар ду ҳам, охир моли як муаллифанд. Вале мо бештар ба он диққат доданим, ки аҳамияту қимати бадеии ашъори урдуи адиб аз ашъори форсии он кам нест. Барои собит намудани ин андеша биед яке аз шеърҳои Муҳаммад Иқболро, ки ба забони урду навишта шудааст дида бароем, то ин ки дар ҳақиқат ашъори урдуи шоир бо ашъори тоҷикӣ- форсии ӯ ҳамсангӣ карда метавонад, ё не, онро худ қазоват кунем. Шеър дар тарҷумаи тоҷикӣ, ки аз ҷониби муаллифи ҳамин мақола иҷро шудааст, чунин аст:

Дурр дар таги об, эй, мавҷи бебок,
Савғоти соҳил хору хасу хок.
Андар шарорам ҳаст ҷавҳари барқ,
Лекин найистон дорӣ ту намнок.
Бар ин замона таъсир аз туст,
Ин нест нодон, таъсири афлок.
Дидам ҷунуне, кораш чунин аст,
Машғули дӯхтан ӯ тақдири чок.
Комил ҳамон аст дар илми риндӣ,
Мастие дорад бе миннати ток.
Майхонаи Шарқ то ҳол боқист,
Он май, ки равшан месозад идрок [6, 625].

Магар «Савғоти соҳил хору хасу хок», «Машғули дӯхтан ӯ тақдири чок». «Мастие дорад бе миннати ток» ва «Он май, ки равшан месозад идрок»

нишондиҳандаи он нестанд, ки шоир дар офаридани ашъори урду низ маҳорати хуб нишон додааст, чизе гуфааст, ки ҳам тозаю ҳам арзишманд аст. Барои тақвияти ин андешаҳо боз мисолҳои дигарро овардан мумкин аст. Лекин ҳадафи мо ин ҷо бисёр мисол овардану таҳлил кардан нест. Мо фақат ҳаминро гуфтани ҳастем, ки «Куллийёт»-и урдуи Иқболро қимати бадеӣ аз «Куллийёт»-и форсӣ кам нест. Барои ҳамин ҳам агар ба ин ҷониб низ аз тарафи муҳаққиқон эътибори зарурӣ дода мешуд, коре буд басо зарур ва судманд.

АДАБИЁТ

1. Сироч-ул-Салом. Тазкираи табсира / Сироч-ул-Салом. - Қарочӣ, 1998. - С. 206.
2. Алиев Г.Ю. Персоязычная литература Индии / Г.Ю. Алиев. - М., 1968. - С. 223.
3. Гулчини назми Покистон. - Душанбе, 1996. - С.9.
4. Мухаммад Иқбол. Куллийёт / Мухаммад Иқбол. - Лохур, 1999. - С. 6.
5. Шайх Абдулқодир. Дебача / Шайх Абдулқодир // Дар «Куллийёт»-и урдуи Мухаммад Иқбол. - Лохур, 1999. - С. 29, 30, 31.
6. Мухаммад Иқбол. «Куллийёт»-и урду / Мухаммад Иқбол. - Лохур, 1999. – 756 с.

О НЕОБХОДИМОСТИ ИЗУЧЕНИЯ УРДУЗЫЧНОЙ ПОЭЗИИ МУХАММАДА ИКБАЛА

О персоязычной поэзии Мухаммада Икбала написано достаточно много и этот процесс успешно развивается, однако о его урдуязычном поэтическом наследии пишется сравнительно мало. В то время, когда его урдуязычная поэзия, которая и по объёму и по художественной ценности несколько не уступает его персоязычной поэзии. В данной статье сделана попытка доказать именно это.

Ключевые слова: поэт, поэзия, литература, Пакистан, «Куллийат», персоязычная поэзия, урдуязычная поэзия, Академия Икбала, преимущество, разница, крыло Джабраила.

THE NEED TO STUDY MUHAMMAD IQBAL'S POETRY IN URDU

About Persian-language poetry of Muhammad Iqbal written quite a lot and there is no doubt that they will write more. But about his poetic heritage in urdu written relatively little. At the time when his poetry in urdu, which in volume and artistic value does not yield its Persian-language poetry. This article attempts to prove just that.

Key words: poet, poetry, literature, Pakistan, "Kulliyat", Persian poetry, poetry in urdu, Iqbal Academy, advantage, difference, wing of Jabrail.

Сведения об авторе: *Х. Раджабов* – профессор кафедры индийской филологии ТНУ.
Телефон: (+992) 907-96-30-00

СИМОИ ҲАКИМ ФИРДАВСӢ ДАР ПАЖӢҲӢШӢОИ АКАДЕМИК АБДУЛҒАНӢ МИРЗОЕВ

Савринисо Мухаммадиева

Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Устод Абдулғанӣ Мирзоев яке аз дурахшандатарин симоест дар илми адабиётшиносии тоҷик. Вай дар бораи «Шоҳнома»-ву ҳаким Фирдавсӣ асари ҷудогонае надорад. Вале дар тамоми навиштаҳои хеш аз «Шоҳнома»-ву Фирдавсӣ басо гарму бамеҳр ёд мекунад ва дар ифодаи ҳадафҳои илмӣ ва ватанхоҳиаш аз дарду ормонҳои Фирдавсӣ (дар «Шоҳнома») баҳрабардорӣ намудааст.

Ба сухани дигар, ба воситаи «Шоҳнома»-ву Фирдавсӣ тири мақсудаширо ба нишон мерасонад. Солҳои 1957-1958 ба муносибати ҷашни фархундаи 1100-солагии устод Рӯдакӣ аз пайи таълифи рисолаи «Рӯдакӣ» мешавад. Ва ҳамзамон аз нӯги ҳамир фатир гӯён мақолаҳои зиёде дар бораи рӯзгору осори устод Рӯдакӣ (ба забонҳои тоҷикӣ, форсӣ, туркӣ ва русӣ) ба ҷоп мерасонад. Соли 1958 рисолаи А. Мирзоев бо номи «Абӯ Абдуллоҳ Рӯдакӣ» ба форсӣ ва тоҷикӣ (дар сурати 2-китоб) ва зери таҳрири Мирзо Турсунзода дар Сталинобод ба ҷоп расид. Соли 1968 рисолаи мазкур бо номи «Рӯдакӣ» дар тарҷумаи ховаршинос М. Н. Османов (ба миллат аварӣ ва аз Доғистон) дар Маскав ба ҷоп расид ва ҷавҳари андешаҳои А. Мирзоев берун аз доираи адабӣ ва илмӣ тоҷикӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ паҳн ва қадр гардид.

Дар ин рисола истифодаи А. Мирзоев аз «Шоҳнома»-ву Фирдавсӣ як дostonи хонданиро меонад. Ва рухпайвандии А. Мирзоевро ба Фирдавсиву «Шоҳнома» барои мо ошкор месозад. А. Мирзоев, пеш аз ҳама, бо ҳисси ифтихор таъкид месозад, ки «Если книга классической поэзии X века открывается именем Рудаки, то

завершается она именем Фирдоуси, иными словами, этот блестящий век обрамлён именами двух великих поэтов» [1, 51].

А. Мирзоев дар чойи дигари рисола дар бораи «Офариннома»-и Абӯшукури Балхӣ сухан ба миён оварда, ба вижа таъкид месозад, ки «Многие наставления «Афаринноме» мы находим в преображенной форме в «Шахнаме» Фирдоуси...» [1, 56].

Инро ҳам бавижа бояд кайд намуд, ки устод А. Мирзоев ин мушоҳида ва андешаро даҳ сол пештар дар рисолаи овозадори хеш «Биной» ба миён гузошта, то андозае пурра баррасӣ намуда, диққати адабиётшиносони дигарро ба он ҷалб намуда буд [2, 225, 346-347, 445-446].

Устод А. Мирзоев дар масъалаи жанрҳои гуногуни ҳамосаи адабиёти форсӣ сухан ба миён оварда хонанда ва пажӯҳишгаронро хушдор месозад, ки «Абулмуайиди Балхӣ нахустин достони «Юсуф ва Зулайхо»-ро эҷод карда бошад, Дақиқӣ ба эҷоди «Шоҳнома» ҳусни оғоз бахшид, «...а Фирдоуси продолжил сочинение эпопеи «Шахнаме»...» [1, 59].

Ҳамзамон А. Мирзоев таъкид месозад, ки мавзӯҳои оҳанги фалсафидошта нахуст дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и устод Рӯдакӣ ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба мушоҳида мерасад» [1, 60].

Инаш басо хотирмон аст, ки ҳатто хурдтарин ишораву кайдҳои Фирдавсӣ дар бораи ин ё он симои адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, пеш аз ҳама устод Рӯдакӣ аз назари А. Мирзоев берун намондааст. Аз ҷумла, масъалаи хирачашмӣ устод Рӯдакиро чунин кайд кардааст: «Фирдоуси пишет о слепоте Рудаки в том разделе своей эпопеи (Шахнаме, С. М.), где повествуется, как Рудаки сложил в стихах «Калилу и Димну» [1, 109]. Вай дар чойи дигари рисола боз андешаи саҳеҳи Фирдавсиро дар бораи кӯрии Рӯдакӣ меоварад: «Фирдоуси пишет: «Исполнителя посадили впереди, всю книгу прочитали для Рудаки» [1, 112].

Масъалаи ба ҳам омехтани шеърҳои шоирони бузурги тоҷику форс аз масъалаҳои дардноки илми адабиётшиносӣ мебошад. А. Мирзоев дар ин масъала андешаву мушоҳидаҳои зиёд ва ҷолиб дорад. Ин ҷо низ, пеш аз ҳама, ғами Фирдавсиву «Шоҳнома»-ро меҳӯрад: «Некоторые стихи Рудаки позднее, подобно тому как они влились в стихотворениях... - Дақиқи и Фирдоуси» [1, 145].

А. Мирзоев дар рисолаи хеш – «Рӯдакӣ» ба такрор аз тирачашмӣ ва нобиноии Рӯдакӣ сухан ба миён меорад ва боз ба сарчашмаи андеша ва хулосаҳои худ ба «Шоҳнома»-ву Фирдавсӣ рӯй меорад: «Фирдоуси же об этом сообщает более подробно:

В-зон пас бад-он расму рой омадаш,
Барубар хирад раҳнамоӣ омадаш.
Гузарандаро пеш биншонданд,
Ҳама нома бар Рӯдакӣ хононданд.
Бипайваст ва ё парокандаро
Бисуфт инчунин дури оғандаро [1, 150-151].

Гузашта аз ин устод А. Мирзоев ҳар ҷо ки дар бораи сарчашмаҳои илҳами Фирдавсӣ зимни эҷоди «Шоҳнома» сухан меронад, ҳатман аз устод Рӯдакӣ ва шеъри ноби Рӯдакӣ ёд мекунад ва бо як ҳисси ифтихор «Возвышенные идеи Рудаки были источником вдохновения для Дақиқи и Фирдоуси...» [1, 240].

А. Мирзоев ин ҷо барои асоснокии андешаи худ, яъне таъсири шеъри Рӯдакӣ ба «Шоҳнома» ба навиштаи донишманди бузург ва беназири Эрон Саид Нафисӣ низ рӯ меорад ва баҳрабардорӣ мекунад: «Поэты XI века старались следовать за Рудаки и в формальных моментах. Лучшим примером этого является такое произведение Фирдоуси:

Если бы я одну ночь отдохнул в твоих объятиях,
То поднял бы голову от гордости до неба [1, 268].

Шабе дар барат гар биёсудаме,
Сари фаҳр бар осмон судаме [4, 630].

Абдулғанӣ Мирзоев дар дигар мақолаву шарҳҳои худ, пеш аз ҳама дар рисолаи басо бадарди хеш «Биной» [2] доир ба рисолати адабӣ, таърихӣ ва миллии Фирдавсиву «Шоҳнома» дар раванди адабӣ ва таърихӣ мушоҳида ва андешаҳои ҳайратангез ба миён гузоштааст.

Инаш басо ифтихорангез аст, ки А. Мирзоев дар ин рисола низ пеш аз ҳама аз маънӣ ва руҳпайвандии шеъри Фирдавсӣ ба шеъри Рӯдакӣ сухан ба миён меорад, шоҳбайти устод Рӯдакӣ:

«Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор»

-ро далел меорад ва таъкид месозад, ки «Фирдавсӣ аз Рӯдакӣ сабақ гирифта, ин байтро сурудааст:

Касе, к-ӯ бувад судои рӯзгор,
Наяд ба ҳар кораш омӯзгор [2, 345-346].

А. Мирзоев дар ҷойи дигари рисолаи «Биной» доир ба вижагиҳои ҷойгоҳи «Шоҳнома»-ю Фирдавсӣ дар раванди адабӣ ва таърихии ҷаҳон изҳори андеша меронад ва дар тақия намудан ба мушоҳидаву ҳулосаҳои ҳоваршинос Е.Э. Бертельс [5, 30] «масъалаи ба тарафи мавзӯҳои асри ҳудӣ шоир равона карда шудани ашъори дoston – қаҳрамонист. Гарчанде «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҳанӯз дар нимаи аввали асри XV майли аҳли адабро ба тарафи худ кашида, сабаби ба вучуд омадани таҳрири бойсанғурии ин асар гардида буд, аммо дар нимаи дуюми асри XV, бо вучуди ин ки дар бораи «Шоҳнома» бисёр сухан мерафт равияи асосии Фирдавсӣ аз нав зинда нашуд. Ҳамон навъе ки Е. Э. Бертелс менависад, барои ин замина аз байн рафта буд» [2, 38].

А. Мирзоев гузашта аз ин дар масъалаи тарбиявӣ-ахлоқӣ дар «Шоҳнома» истода, ба вижа қайд ва таъкид месозад, ки Фирдавсӣ дар масъалаи ҷойгоҳи панду ахлоқ дар раванди тарбияи инсонҳо заминаи созгоре ба вучуд овардааст: «Ин асар, қатъи назар аз мавзӯи ҳоси ҳуд ва бидуни ин ки хеле осори ахлоқии пеш аз исломиро, ҷӣ навъе, ки дар боло қайд намудем, дар бар мегирад, пур аз панду ҳикмати асри X мебошад, ки дар эҷоди онҳо роли ҳудӣ шоир низ хурд нест. Бо ин тариқа, дар асри X барои дар адабиёт вусъат пайдо кардани масъалаҳои ахлоқӣ-панду ҳикмат заминаи мувофиқе ба вучуд меояд» [2, 34].

А. Мирзоев барои суботи андешаҳои ҳуд пораҳои шеърро аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ меоварад ва бо ҳамин андешаҳои панду ахлоқии Фирдавсро манзури хонанда менамояд. Аз ҷумла:

«Ниҳоле, ки талх аст, вайро сиришт,
Гараш барнишонӣ ба боғи биҳишт.
Ки аз ҷӯйи ҳулдаш ба ҳангоми об,
Ба бех ангубин резию шахди ноб,
Саранҷом гавҳар ба бор оварад,
Ҳамон меваи талх бор оварад.

А. Мирзоев баъди овардани ин масал ба вижа таъкид месозад, ки «Фирдавсӣ «Пандномаи Бузургмехр»-ро чудо-чудо ва дар ҳафт ҷойи «Шоҳнома» ҷойгир кардааст» [2, 449]. Ва боз барои пурратар шудани андешаи ҳуд таъкид мекунад, ки: «Пандномаи Анӯшервон қисм-қисм шуда дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ омадааст. Ин панднома низ монанди пандномаи боло дар шаклҳои гуногун вомехӯрад. Аз ҷумла, матни паҳлавии сосонии «Андарзи Хусрав писари Кубод», ки Санҷано дар таърихи зикршуда, бо тарҷумаи англисӣ дар «Ганҷи шойгон» нашр карда аст, бо мазмуни ҳуд бо пандномаи дар «Шоҳнома» дарҷшуда хеле наздик мебошад» [2, 451]. Ин ҷо ба назари мо, А. Мирзоев ба фикри ҳамон донишманди бузурги Эрон, устод Саид Нафисӣ тақия намудааст (с. 1313-1315 шамсӣ), саҳеҳтараш истифода бурдааст.

Яке аз заҳматҳои ҷоннисоронаи устод А. Мирзоев дар олами фирдавсишиносӣ он аст, ки ӯ дар омода сохтан ва ба ҷоп расонидани матни пурраи «Шоҳнома» дар 10 ҷилд қорнамоӣ нишон додааст.

Зимни наشري ҷилди аввали «Шоҳнома» на танҳо ба он муҳаррирӣ кардааст (якҷо бо устод Мирзо Турсунзода) ба он сарсухани дар сурат хурд (дар 6 саҳифа) ва ба маънӣ бузург навишта, аз ҷойгоҳи «Шоҳнома»-ву Фирдавсӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ва ҷаҳон заррабинона изҳори андеша кардааст, ки мо аз он ба нуқтаи басо арзишмандаш диққат медиҳем:

1) А. Мирзоев хонандаи «Шоҳнома»-парасти тоҷикро пеш аз ҳама аз нусхаҳои бозғимоди «Шоҳнома» интиҳоб шудани наشري даҳҷилдаи тоҷикӣ дарақ медиҳад: Аз наشري И. А. Вуллс дар Аврупо (солҳои 1877-79) ва наشري донишманди бузурги Эрон Саид Нафисӣ дар Техрон (1313-1314 шамсӣ) асоси матни тоҷикӣ қарор додааст: «Азбаски ин нусха, ду навбат аз ҷиҳати талаботи матншиносӣ ҷӣ дар Аврупо ва ҷӣ дар Эрон аз диққати назар гузашта буд, Шӯрои илмӣ Шӯбаи шарқшиносӣ (АИ Тоҷикистон) созгортар (мувофиқтар) шуморид, ки ҳамин нусха асоси матни мо низ қарор дода шавад.

2) Аз таъкиди А. Мирзоев пайдост, ки барои анҷоми ин кори басо арзишманд як ҳайати бонуфузи олимони матншинос – К.Айнӣ, Б.Сирус ва 3. Аҳрорӣ аз моҳи июли соли 1957 ба кори ҳуд шуруъ намуданд.

«Дар пеши ин ҳайат вазифаи хеле масъулиятнок-вакти ба алифбои нав гузаронидани матни «Шоҳнома», саҳеҳии матн, аҳамияти фарқҳои дар поварақ оварда мешуда ва дар такмилу мафҳуми матн чӣ гуна хизмат карда тавонистани онҳо, риоя намудани нозукиҳои забони шеърӣ, чӣ гуна додани суханони тарзи талаффузашон аз байн рафта ва амсоли онро ҳартарафа ба назар гирад» [6, 15].

3) А. Мирзоев дар сари андешаронӣ баъзан аз он ғамгин мешавад, ки ислоҳи баъзе хатоҳо номумкин аст: «Алифбои нави тоҷикӣ бо вучуди хусусиятҳои хуби аз ҳад зиёд азбаски алифбои транскрипсионӣ нест, барои акс кунонидани тамоми нозукиҳои забони шеърӣ қодир намебошад. Аз ин рӯ, дар вақти ба алифбои нави тоҷикӣ гузаронидани матни «Шоҳнома» душвории зиёдеро пеш овард, ки бартараф намудани ҳамаи онҳо табиист, ки мумкин намешавад» [6, 16].

4) А. Мирзоев ба хотири он, ки диққати ҳайати матншиносонро ба ҷавҳари луғати «Шоҳнома» ҷалб намояд, таркиби онро ба се ғуруҳ тақсим мекунад: «*Ғуруҳи аввал* калимаҳое мебошанд, ки дар тӯли тақрибан ҳазор соли гузашта ҷи аз ҷиҳати шакл ва ҷи мазмун дуруст тағйир наёфтаанд. *Ғуруҳи дуюм* калимаҳоеанд, ки шаклан дар забони ғуфтуғӣ тағйир ёфтаанд. *Ғуруҳи сеюм* калимаҳоеанд, ки тамоман аз истеъмоли имрӯзаи забони ғуфтуғӣ ҳориҷ гардидаанд. Аз ин ҷиҳат, дар вақти ба алифбои нав гузаронидани матни «Шоҳнома» ин равияҳо пеш гирифта шуд [6, 16].

5) А. Мирзоев боз аз он хонандагони «Шоҳнома» (на таҳиягарони онро) таъкид месозад, ки «вақти ба алифбои нав навиштани калимаҳо ... барои тадқиқ ва санҷида шудани тарзи навишти ҳар як сухан аз луғатҳои «Бурҳони қотеъ», «Луғати Шоҳнома»-и А. Бағдодӣ, «Фарҳанги Нафисӣ» ва «Луғати Шоҳнома»-и Ризозодаи Шафқ низ ҳартарафа истифода бурда шудааст» [6, 17].

6) А. Мирзоев гузашта аз ин ҳама хонандагони «Шоҳнома»-ро аз он таъкид месозад, ки «ба алифбои нав (кирилӣ) ба нашр ҳозир намудани «Шоҳнома» кори хеле душвор буд, вале бо вучуди ин ҳайати зикршуда тавонист, то ҳадди имкон душвории пешомадаро бартараф намуда, вазифаи худро дар тӯли 5 сол, яъне дар соли 1962 бомуваффақият ба анҷом расонад» [6, 18].

7) А. Мирзоев ҳамзамон заҳматҳои заррабинонаи онҳое, ки матни «Шоҳнома»-ро ҷоп карда ва баъд аз он санҷидани ҳодимони шуъба, рафиқон Муродова М., Алимардонов А., Додалишоев Ҷ.-ро бо арзи сипос қайд мекунад» [6, 18].

8) Бузургтарин нуктаи дар сарсухан таъкид ва навиштаи А. Мирзоев дар он аст, ки вай оғоз ва анҷоми мавзоти 9-ҷилда «Шоҳнома»-ро басо саҳеҳ нишон медиҳад ва хонанда ба шарофати ин нишондодҳои саҳеҳи А. Мирзоев дostonҳои барояш аз «Шоҳнома» лозимаро ба осонӣ пай мебарад ва истифода мекунад [6, 18-19].

9) А. Мирзоев дар анҷоми пешгуфтораш роҷеъ ба маводи ҷилди даҳуми «Шоҳнома» андешаҳои батамом тозаву саҳеҳро барои хонандагон ва паҷуҳишгарон пешкаш менамояд.

«Ҷилди даҳуми наشري Техрон иборат аз байтҳои иловагист, ки аз нусхаҳои истифода бурдашуда ба даст даромадаанд. Дар ин нашр ҳамагон тарзе ки дар боло ишора карда шуд, қисматҳои асосии ин байтҳои иловагӣ дар поварақиҳо оварда шудаанд. Аз ин ҷиҳат ҷилди даҳумро дар ин нашр луғати ҳоси «Шоҳнома» ташкил хоҳад намуд, ки уҳдадори он ҳуди Нашриёти Давлатии Тоҷикистон мебошад ва мо умедворем, ки ин луғат дар баробари ба назар гирифта шудани тамоми нозуки ва ишораҳои дар вақти ба алифбои нави тоҷикӣ гузаронидани матни «Шоҳнома» ба вучуд омада, дар ояндаи наздик тақдими хонандагони тоҷик хоҳад гардид» [6, 19].

10) А. Мирзоев на танҳо ҷун виристори ҷилдҳои 1, 2, 3 (як ҷо бо устод Мирзо Турсунзода) ва ҷилди 10 сари ҳар саҳифаи «Шоҳнома» дилу майна об кардааст, балки дар мавриди созгор расида дар бораи забони «Шоҳнома» бо як меҳварзии вижа ва сӯзу ғудози миллӣ (ориёӣ) изҳори андеша кардааст: «Дар солҳое, ки забони арабиро барои адабиёти форсу тоҷик истифода мекарданд, А. Фирдавсӣ тавонист асари калонҳаҷми худро ба забони порсии дарӣ эҷод намояд. Сари ин масъала А. Мирзоев менигорад: «Унвони забони дарӣ», ки дар мулоҳизаи боло ба забони адабиёти классикӣ нисбат дода шудааст, беасос нест. Дostonсарои бузурги тоҷик Фирдавсӣ забони адабии давраи зиндагии худро, ки ҳамагон забони адабиёти классикӣ аст, гоҳо бо унвони «порсии дарӣ» ва гоҳ ин ибораро ихтисор намуда, бо унвони «порсӣ» (на он забон, ки ба мамлақати Форс нисбат дошта бошад) кор фармудааст. Масалан: *ӯ* ба муносибати баён кардани воқеаи аз арабӣ ба забони адабиёти классикӣ тарҷума карда шудани «Калила ва Димна» ҷунин меғӯяд:

«... Ба тозӣ ҳама буд то гоҳи Наср,
Ба дон ғаҳ ки шуд дар ҷаҳон шоҳ Наср,
Ғаронмоя Бул-ғазл дастури ӯй,

Бифармуд то «порсии дарӣ»,
Бигуфтанду кӯтоҳ шуд доварӣ» [2, 10].

Устод Айни дар асари «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шохнома»-и ӯ», ки соли 1940 ба чоп расидааст, басо дардҳо ва нозукиҳои забони тоҷикӣ (дарӣ)-ро қайд ва таъкид намудааст. А. Мирзоев ин ҳамаро бамаврид пай бурдаву истифода карда, ҳатто аз ин истифода кардани шоир ва донишманди бузурги Эрон Муҳаммадтақии Баҳор (дар рисолаи «Сабкшиносӣ») -ро ишора ва таъкид кардааст: «Забони дарӣ ҳамчун забони мардуми маҳаллии Варорӯд, Хуросон ва гирду атрофи он аст». А. Мирзоев дар таъкидҳои устод Айни ва далелҳои овардаи Муҳаммадтақии Баҳор мегӯяд, ки «ин калимаҳо на дар гузаштаи наздик, балки ханӯз дар асри X ба қатори лексикаи забони тоҷик даромада буданд. Дар ҷанубии Эрон, ки он чорро ватани ин забон мегӯянд, дучор нагардидани ин навъ калимаҳо, хоҳу ноҳӯ дар бораи ин ҳодисаи аҷиб фикр карданро талаб мекунад». «Агар ба ҳақиқати масъала назар кунем, ба ҳуҷҷатҳои маълум мегардад, ки на танҳо дар мероси адабии Фирдавсӣ, балки дар осори ҳар яке аз шоирони асрҳои X-XI монанди «кифт», «хирман», «фарғач», «занбар», «юғ», «лунҷ», «айвон», «шаст», «тундур», «лунба» (лунб-фарбех) ҳазорон калима пайдо кардан мумкин аст, ки аз калимаҳои зиндатарини гуфтугӯии имрӯзаи тоҷик мебошад» [2, 15]. Инчунин А. Мирзоев дар бораи забони «Шохнома» мегӯяд: «Забони адабии классикии мо он забон аст, ки халқи мо дар таърихи худ вайро сохта бо он адабиёти худро ба вуҷуд овардааст. Ва ҳоло ҳам бо он сухан мекунад ва бесабаб нест, ки ин халқ имрӯз осори 800-900- солаи адабиёти классикии худро ба ҳуҷҷатҳои мефаҳмад ва дар раванди меҳнат ва истироҳат шеърҳои Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав ва дигаронро хонда лаззат мебарад» [2, 15].

Академик А. Мирзоев ба ғайр ин хизматҳо инчунин дар рисолаи басо арзишманди хеш «Сайдо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» [3, 87-88] аз ҳаким Фирдавсӣ ва «Шохнома»-и ӯ ёд мекунад: «Абулқосим Фирдавсӣ, ки бақои ватани худро дар кӯшиш, ҳаракат ва мардонагии мардуми он медонист, дар «Шохнома»-и худ ба ин масъала аҳамияти қалоне додааст: қаҳрамонони «Шохнома» ҳама машғули саъю кӯшиш ҳастанд. Дар байни онҳо касе ёфт намешавад, ки ба қувваи худ боварӣ надошта бошад. Ва инчунин ҳеҷ кас аз онҳо кори худро фақат ба тақдир ҳавола намуда аз ҳаракат бознамондааст. Илова бар ин дар «Шохнома» монанди пораҳои зерин чизҳо ёфт мешаванд, ки шоир «кӯшиш ва ҳаракат кардан»-ро тарғиб мекунад:

Биё то ҷаҳонро ба бад наспарем,
Ба кӯшиш ҳама дасти некӣ барем.
Ба ҳар қор кӯшо бибояд шудан,
Ба дониш наюшо бибояд шудан.
Чу хоҳӣ ки ганҷе ба бор оядат,
Бикӯши ҷу дар пеш қор оядат.

Ё худ:

Зи кӯшиш макун эҷ сӯстӣ ба қор,
Ба гетӣ ҷуз ӯ нест парвардигор.
Чу кӯшиш набошад тани зӯрманд,
Наёрад сар аз орзуҳо ба банд...
Ба ранҷ андарест, эй хирадманд ганҷ,
Наёбад касе ганҷ нобурда ранҷ».

Ба рисолати таърихӣ ва адабии Фирдавсӣ бисёриҳо баҳодихӣ кардаанд. Аз ҷумла, профессор Мирзо Козимбек нигоштааст: «Муҳимтарин тафовути қаҳрамонони асосии Фирдавсӣ дар нисбати Гомер он аст, ки қаҳрамонони эронӣ дар нисбати юнониҳо аз нерӯу иқтидори бештаре бархурдоранд» [7, 312].

А. Мирзоев дар сарсухани таърихӣ ва бою хотирмони хеш ба хонандагон ва паҷуҳишгарон аз бахшҳои асосии «Шохнома» дар нӯҳ ҷилд дарак медиҳад ва ҳатто миқдори байтҳои ҳар ҷилдро таъкид месозад:

Ҷилди якум – Аз оғози китоб то достони... Кайкубод (52279 байт ғайр аз байтҳои иловагии поварақиҳо).

Ҷилди дуюм- Аз достони Кайкубод то достони Сиёвуш (3475 байт ғайр аз байтҳои иловагии поварақиҳо).

Ҷилди сеюм – Аз достони Сиёвуш то подшоҳии Кайхусрав (5926 байт ғайр аз байтҳои иловагии поварақиҳо).

Ҷилди чорум – Аз достони подшоҳии Кайхусрав то достони дувоздаҳрух (4660 байт ғайраз байтҳои иловагии поварақиҳо).

Чилди панҷум - Аз достони дувоздахрух то подшоҳии Лӯхросп (5833 байт ғайр аз байтҳои иловагии поварақиҳо).

Чилди шашум – Аз подшоҳии Лухросп то подшоҳии Искандар (6386 байт ғайр аз байтҳои иловагии поварақиҳо).

Чилди ҳафтум - Аз подшоҳии Искандар то подшоҳии Яздигурд (7684 байт ғайр аз байтҳои иловагии поварақиҳо).

Чилди ҳаштум - Аз подшоҳии Яздигурд то подшоҳии Хусрави Парвез (7225 байт ғайр аз байтҳои иловагии поварақиҳо).

Чилди нухум - Аз подшоҳии Хусрави Парвез то таърихи анҷоми «Шоҳнома» (5674 байт ғайр аз байтҳои иловагии поварақиҳо) [6, 18-19].

Навиштаҳои А. Мирзоев роҷеъ ба «Шоҳнома»-ву Фирдавсӣ то андозае кадрӣ эътибор пайдо кардаанд, ки адабиётшиносони дигар аз онҳо баҳрабардорӣ намудаанд. Аз ҷумла, адабиётшиноси беназир ва ҷавонмарги тоҷик Муҳаммад Ансор дар мақолаи басо арзишманд ва тозамаводи хеш «Аҳамияти «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар таҳқиқи рӯзгору осори устод Рӯдакӣ» [8, 453-463] чанд бор аз «Устод Абдулғанӣ Мирзоев ва асари ӯ «Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ» ёд мекунад ва иқтибос меорад ва бо ҳамин аз риштаҳои пайванди осори Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ изҳори андеша мекунад. Аз ҷумла: «Абулқосим Фирдавсӣ, ки худ аз саромадони назми форсӣ ба осори пири шоирони Аҷам назари ҳосе дошта, аз он баҳраҳо бардошта ва бар таъкиди гуфтори хеш аз суҳанони пурмағзи ӯ истифода кардааст» [8, 412].

Адабиётшиносони дигар, аз ҷумла Аълоҳон Афсаҳзод ва Амрияздон Алимардонов, ки ҳарду аз шогирдони рашиди устод А. Мирзоев буданд, маълумоти зерини устоди хешро ба такрор хуш пазируфтанд: «Рӯдакиро «Шоирони тираҷашм» шумурдани Дақиқӣ ва ахбороти Фирдавсӣ («гузарандаро биншонданд, ҳама нома бар Рӯдакӣ хонданд» гуфтани ӯ) моро ба ин мулоҳиза меоварад, ки Рӯдакӣ хеле пештар аз таърихи маъзул шудани Абулфазли Балъамӣ қувваи ҷашми худро аз даст дода будааст» [9, 42].

Хулоса, пажӯишу хулосаҳо ва ишораву қайдҳои устод Абдулғанӣ Мирзоев сари «Шоҳнома»-ву Фирдавсӣ дар илми фарҳангшиносии тоҷикӣ форсӣ як таконе ба миён овард ва барои пажӯишгарони баъдина раҳнамое гардид. Ин ҷиҳати навиштаҳои А. Мирзоев моро саҳт ба худ кашид ва ман бо қамоли меҳр ва диққат ба пажӯиши он қамар бастам ва ҳанӯз онро давом медиҳам.

АДАБИЁТ

1. Мирзоев А. Рӯдакӣ. Жизнь и творчество / А. Мирзоев; перевод с таджикского М. Н. Османова. - Москва: Наука, 1968. - С. 51.
2. Мирзоев А. Биноӣ / А. Мирзоев. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. - С. 225.
3. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. - Техрон, 1313 ҳ. – Ҷ. 8. - С. 2008 (ба форсӣ).
4. Саид Нафисӣ. Рӯдакӣ / Саид Нафисӣ. - Техрон, 1310 ш. – Ҷ. 2. - С. 630.
5. Бертельс Е.Э. Навоӣ / Е. Э. Бертельс. - Москва-Ленинград, 1948. - С. 30.
6. Мирзоев А. Пешгуфтори нахустин нашри қомили «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар Тоҷикистон / А. Мирзоев. - Душанбе, 1960. – Ҷ. 1. - С. 15.
7. Рзаев А.Н. Мирза Қозимбек / А.Н. Рзаев. - Баку: Азэрнэшр, 1985. - С. 312.
8. Дирӯз ва имрӯз // Маҷмӯаи «Рӯдакӣ». - Душанбе, 2007. - С. 412.
9. Маҷмӯаи «Рӯдакӣ ва замони ӯ» / Зери таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. - С. 42.

ЛИЧНОСТЬ ХАКИМА ФИРДОУСИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ АКАДЕМИКА АБДУЛГАНИ МИРЗОЕВА

Автор изложил свою точку зрения про всемирно известное произведение великого классика персидско-таджикской литературы Фирдоуси «Шахнаме» и сделал свои выводы относительно перевода с арабской графики на кириллицу этого произведения академиком А. Мирзоевым. В XX веке именно в этом переводе книга пользовалась огромным успехом и продолжает интересовать знатоков литературы и по сей день.

Ключевые слова: Фирдоуси, «Шахнаме», точка зрения, всемирно известное произведение, арабская графика.

THE PLACE OF FIRDAUSI IN THE RESEARCHES OF ACADEMICIAN A. MIRZOEV

In the mentioned article the author has explained the research and main ideas of the academician Abdulghani Mirzoev on «Shohnoma» and its author Firdausi. The author has stressed the importance of A.Mirzoev's role in writing «Shohnoma» from Arabian into Cyrillic for today's young generation.

Key words: Firdausi, «Shohnoma», point of view, famous, the novel written in Arabic, conclusion.

Сведения об авторе: *Савринисо Мухаммадиева* – преподаватель кафедры таджикского и русского языков Финансово-экономического института Таджикистана. Телефон: (+992) 919-68-67-24

ҶОЙГОҲИ НОСИРИ ХУСРАВ ДАР ТАКОМУЛ ВА ТАШАККУЛИ ЗАБОНИ ФАЛСАФАИ ФОРСӢ (ТОҶИКӢ)

С. Сулаймонов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таърихи адаб, илму фалсафа ва фарҳанги форсизабонон нимаи дуюми садаи XI давоми асри заррин буд, ки миёнаҳои қарни X оғоз ёфта буд. Вале ин аср чун давраи кашфу ҳаллоқият, авҷи аълои ҳешро маҳз дар миёнаҳои садаи XI пайдо кард ва дар айни замон ҳамин аср шоҳиди нахустин нишонаҳои таназзул ва инҳитоти фарҳанги исломӣ ва эронӣ гашт. Аммо ин таназзул якбора рӯй надод, чун инқироз ва инҳитот аз лиҳози фарҳангӣ бисёр ночиз ва паси фаъолиятҳои бархе аз мардони бузург чун Ибни Сино, Ал-Берунӣ, Умари Хайём, Носири Хусрав ва дигарон қарор дошт.

Аз ҷониби дигар, пас аз густариши ислом забони арабӣ мақоми забони дин, давлатдорӣ ва илмро касб карда, дар қарни нухуми милодӣ ба авҷи аълои пешрафти худ расида, сипас дар давраи Аббосиён дар Бағдод, дучори руқуд ва фурупошӣ гардид. Баъди ин давра, давраи нав ва бисёр ҳаллоқ дар Хуросон ва Мовароуннаҳр оғоз шуд. Хусусияти умдаи ин рӯзгор ин буд, ки забони форсӣ (тоҷикӣ), дар баробари забони арабӣ, ба ҳайси василаи эҷодӣ на танҳо мероси адабӣ, балки фалсафа ва илм ихтиёр гардида, онро метавон аз муҳимтарин марҳилаи ваҳдати сиёсӣ, миллий ва фарҳангии форсизабонон маҳсуб кард. Дар ин давра ва махсусан, дар рӯзгори Сомониён, ба майдони илм ва фалсафа гом ниҳодани Ибни Сино, на танҳо мақом ва мартабаи илмро аз лиҳози каммиёт ва кайфият дигар кард, балки ӯ бо навиштани «Донишнома»-аввалин асари муқаммалӣ фалсафӣ ба забони форсӣ (тоҷикӣ) - қаламрави густариши ин забонро дар баробари забони ҳокими арабӣ аз маҳдудиятҳои миллий берун кашид.

Пас аз Ибни Сино ва таълиф шудани «Донишнома» аз ҷониби ӯ, як зумра донишмандони форсизабон ба майдон баромада, ин иқдоми судманди Ибни Синоро идома ва ба дараҷаи қамол расонданд. Яке аз аввалин ҷеҳраҳои шинохташуда Носири Хусрави Қубодиёнӣ буд.

Дар ҷорҷӯби омӯзиши масоили умумӣ ва назарии истилоҳофаринии забоншиносии забони тоҷикӣ мавриди пажӯҳиш ва баррасӣ қарор додани мероси фалсафӣ ва низомии истилоҳофаринии Носири Хусрав ба ақидаи банда аз се ҷиҳат муҳим ва саривақтӣ аст:

1. Барои муайян кардани таърихи раванди пойдор ва барқарор гардидани низомии истилоҳофаринӣ ва истилоҳгузинӣ дар забони форсӣ (тоҷикӣ) пас аз давраи Ибни Сино ва идома пайдо кардани ин анъана дар осори файласуфони баъдина ва ба вижа Носири Хусрав;

2. Барои равшан сохтани вижагии хос ва аҳамияти низомии истилоҳоти фалсафии осори фалсафии Носири Хусрав дар қиёс бо Ибни Сино ва дигар мутафаккирони форсизабони собиқ;

3. Барои муайян кардани мавқеъ ва мақоми истилоҳи фалсафӣ дар таърихи пайдоиш, пешрафт ва тақомули забони адабии форсӣ (тоҷикӣ) ва фарҳанги он.

Ногуфта намонад, ки зимни пажӯҳиши осори фалсафии Носири Хусрав, аз масоили умдаи фалсафаи забон, забоншиносӣ ва забоншиносии иҷтимоӣ (социолингвистика), ки месазад мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирад - қаламрави густариш забони фалсафаи форсӣ (тоҷикӣ) мебошад. Дар ин росто мавриди арзёбӣ қарор додани ин нуқта муҳим аст, ки то ҷӣ андоза низомии истилоҳоти фалсафии Носири Хусрав дар забони муосири тоҷикӣ қоршоём ва дархӯри истифода мебошад, зеро назди соҳибназарон ин нуқта пазируфта шудааст, ки дар ташақкул ва мақоми сиёсӣ ва фарҳангӣ касб кардани забони адабӣ, чун як рукни асосии ҳастии ҳар миллиати мустақил - забони фалсафа ҷойгоҳи махсус дорад.

Аз он ҷо ки мавзӯи таҳқиқи банда танҳо ҷанбаи истилоҳоти фалсафии осори Носири Хусрав аст, ба баррасии ин мавзӯ мепардозем ва таҳқиқи осори фалсафии ӯро аз дидгоҳи забоншиносии умумӣ ба мутахассисони забони форсӣ (тоҷикӣ) ҳавола мекунем, зеро ба ақидаи мо мероси фалсафии Носири Хусрав сазовори ҷандин таҳқиқоти мустақили забоншиносӣ аст.

Носири Хусрав замоне ба арсаи фалсафа по ниҳод, ки ба забони форсӣ (тоҷикӣ) асарҳои илмӣ ва фалсафӣ чун: «Қитоб-ул-абния 'ан ҳақоқиқ ул-адвия»-и Муваффақи Ҳиравӣ доир ба сайдана ё худ фармакология, «Қитоб ҳидоят-ул-мутааллимин»

рахнамо доир ба тибби Аҳавайни Бухорӣ, дастури мучаз доир ба ахтаршиносии Абӯнастри Қуммӣ бо номи «*Китоб-ул-мадҳал ило илми аҳкоми-н-нучум*», асари чуғрофии муаллифи номатлум «*Худуд-ул-олам*» ва аз ҳама муҳим «*Донишнома*»-и Ибни Сино ва «*ат-Тафҳим*»-и Абӯрайҳони Берунӣ ба забони форсӣ (тоҷикӣ) нигошта шуда буданд ва истилоҳи илмӣ ва фалсафӣ аллакай дар забони форсӣ (тоҷикӣ) роҳ ёфта буд. Вале хусусияти фарқкунандаи мероси фалсафии Носири Хусрав аз мутафаккирони мазкур дар он аст, ки ӯ файласуфи комилан форсинигор аст ва бузургии ӯро маҳз ана дар ҳамин ҷанбаи осори ӯ ҷустуҷӯ ва арзёбӣ бояд кард.

Ҳангоми баррасии низоми истилоҳоти осори фалсафии Носири Хусрав мо ду асари асосии фалсафии ӯ «*Зод-ул-мусофирин*» ҷопи Берлин соли 1968 дар ширкати «*Ковиёнӣ*», «*Чомеъ-ул-ҳикматайн*» зери таҳрири Муҳаммади Муин ва Ҳенри Корбен Техрон-Париж соли 1953 ва рисолаи «*Ҳикматӣ*»-ро дар таҳияи Тақизода зимни «*Девори ашъор*» соли 1983 мавриди таҳқиқ қарор додаем.

Лексикаи форсӣ ва истилоҳоти осори адабии Носири Хусрав аз ҷониби донишмандон: Муҳаммади Муин [2], Маҳдии Дурахшон [4], Сайидризо Доъии Ҷавод [5], Ф.Ранконӣ [6], С.Афнон [7] ва дигарон [8] дар алоқамандӣ бо масоили марбут ба таърихи адабиёти форсӣ (тоҷикӣ) мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Вале он чи ба ҷанбаи омӯзиши истилоҳи фалсафии мероси ӯ тааллуқ дорад, танҳо мақолаҳои Муҳаммади Муин, профессор Ф.Ранконӣ ва луғатномаи С.Афнонро ишора метавон кард. Нуқтаҳои ҷолиб доир ба лексикаи «*Сафарнома*»-и Носири Хусрав дар мақолаи Маҳдии Дурахшон «*Сабки насри Носири Хусрав дар Сафарнома*» арзёбӣ гардидааст.

Аз таҳқиқи мероси адабӣ ва фалсафии Носири Хусрав ба ҳамагон рӯшан аст, ки ӯ ба сабаби солҳои тулонӣ дар кишварҳои араб сайру саёҳат кардан ва махсусан, ҳангоми ифои вазифа дар дарбори фотимиёни Миср ба забон, адабиёт ва шеваи арабинигорӣ хуб ошно буд. Далели чунин ақида ин аст, ки асарҳои фалсафии ӯ саршор аз иқтибос, тарҷума ва тафсири ояҳои қуръонӣ, ҷумла ва таъбириҳои арабӣ мебошанд. Аз таҳлили забонии «*Зод-ул-мусофирин*», «*Чомеъ-ул-ҳикматайн*» ва рисолаи «*Ҳикматӣ*» чунин ба назар мерасад, ки Носири Хусрав дар ин асарҳо, чун Ибни Сино дар «*Донишнома*», ҳарчанд роҳҳои тарзи истилоҳ эҷод кардан ва истилоҳгузиниро ба сурати муайян аз як забон ба забони дигар ва дар айни ҳол, аз забони арабӣ ба форсӣ (тоҷикӣ) равшан нагуфтааст, - чун ин падида аз бозёфтҳои забоншиносии муосир аст, - вале хусусиятҳои зерини ислоҳотаринӣ дар осори ӯ ба ҷашм мерасад:

1. Бо истифода аз захираи бойи дохилии забони форсӣ (тоҷикӣ) Носири Хусрав чун Ибни Сино ва ал-Берунӣ ба садҳо ва ҳазорон калимаҳои мутадовили тоҷикӣ, ки дар шеър ва дигар анвои адабӣ серистеъмол буданд, акнун маънии истилоҳӣ дод: Чунончӣ: *ном, ҷон, тан, ҷунбиш, зиндакунанда, кунанда, карда, оранда, орамида, нопазирандагӣ, беши, камӣ, офаридгор, ҷуфткунанда, созанда, ҳасткунанда, падиодянда, нагунсор, корқунон, корқун, корпазир, фурудин, забарин, андомҳо, ҷаҳанда, аз чичизӣ пурсад, покиш ҷон, зудҷунб, ба хештан намуда, ҷони сухангӯе* ва ғайра.

2. Истеъмол ва корбурди истилоҳоти аслии арабӣ ба тағйири маънии онҳо, вале бо тағйиротҳои овозӣ ва шаклӣ. Чуноне маълум аст, дар асрҳои баъдина ва замони муосир иқтибос ва калимаҳои арабӣ дар забонҳои эронӣ ва ба вижа забони тоҷикӣ ба тағйиротҳои овозӣ, семантикӣ ва морфологӣ дучор шудаанд, Акнун садҳо истилоҳи илм, фалсафа ва мантиқ ба забони форсӣ (тоҷикӣ) ба сабаби вучуд надоштани муқорини мутобиқ (эквивалент) ё худ бо мақсади бой гардонидани забони илму фалсафаи тоҷикӣ воридаи ин забон гашт. Иқтибосоти «соф» арабии зерин: *мантиқ, фалсафа, хитоба, ҷадал, шеър, арӯз, фасл, ҷинс, навъ, лафз, қуллӣ, бурҳон, иллат, маълул, маҳмул, мавзӯ, муқаддима, толи, нақиз, хилф, мисол, истидлол, истиқроъ, ҳукм, қазия, шакл, зарб, салбӣ, иҷобӣ, араз, моҳият, ҳуввият, инният, мобаъдаттабиа, илоҳиёт, ваҳй, илҳом, расул* ва ғайра чунон дар хуну пӯсти забони тоҷикӣ дар тури ин қарнҳо дохил шудаанд, ки асли арабӣ будани онҳоро бе таҳқиқи забоншиносии муайян кардан душвор аст.

Як таҳқиқи омори, ки мо дар пояи шонздаҳ сафҳаи кавли бистучаҳоруми «*Зод-ул-мусофирин*» гузаронидем, чунин натиҷа ҳосил гардид, ки таносуби калимаҳои тоҷикӣ дар он таҳминан 2480 калима ё худ 70% ва арабӣ 1280 калима ё 30% -ро ташкил медиҳад. Агар ба раванди воридшавии иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ба як падидаи табиӣ таърихи назар андозем, чунин бардошт ба даст меояд, ки иқтибосоти хориҷӣ дар бой гардонидани бисёр забонҳои ҷаҳон, алоқаҳои байниҳамдигарии фарҳангҳо ва ба вижа илм, фалсафа ва истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ нақши барҷаста ва мусбат бозидаанд. Барои исботи ин ақида ба таҳқиқоти забоншиносии ҷаҳони мурочиат менамоем. Дар забони англисӣ ба ақидаи

Л.В.Богаета - қариб 1000 калима ва таркиботи арабӣ ва аз он пайдо шуда вучуд дорад [9]. Забони форсӣ (тоҷикӣ) низ фонда луғавии худро бо каммияту кайфиятҳои гуногун дар тамоми муддати ҳастии хеш бо калима ва таркибҳои арабӣ бой гардонидаст ва ин раванд ҳанӯз ҳам идома дорад. Аз ин рӯ, Носири Хусрав бо ин роҳ:

а) пеш аз ҳама имконоти забони тоҷикӣ (форсӣ)-ро дар нигориши илмӣ ва фалсафӣ тақвият дода, фонди луғавии забони форсии тоҷикиро бо вожа ва иқтибосоти арабӣ - ғановат бахшид;

б) ба андешаи мо, Носири Хусрав бо истифодаи вожаҳои арабӣ дар забони форсӣ (тоҷикӣ), ба забони арабӣ хизмати босазо кард, зеро корбурд ва мақоми калимаҳои арабиро аз маҳдудиятҳои ҳуди забони арабӣ ба паҳноии забони форсӣ (тоҷикӣ) кашида, ҳудуди истифода ва корбасти онҳоро фарохтар ва мақомашонро болотар сохт. Ногуфта намонад, ки аз лиҳози таърихӣ интишордиҳанда ва густаришдиҳандаи фарҳанг, адабиёт ва ҳатто дин дар Осиёи Марказӣ забони форсӣ (тоҷикӣ) будааст.

3. Вижагии муҳимме, ки дар қиёс бо Ибни Сино дар Носири Хусрав басо равшан ба чашм мерасад ин аст, ки ӯ дар «Зод-ул-мусофирин» ва «Чомеъ-ул-ҳикматайн» ба сурати такрорӣ ба ҷои калимот ва истилоҳоти форсӣ (тоҷикӣ) истилоҳоти арабиро ба кор мебарад, ҳарчанд муодили тоҷикии онҳо низ мутадовил будааст.

Масалан, *ӯ гоҳ ҳаракат, гоҳ ҷунбиш, гоҳ рост, гоҳе мустақим, гоҳе ҷунбанда, гоҳ мутаҳаррик, гоҳе шумор ва гоҳи дигар адад мегӯяд*. Чунин ба назар мерасад, ки Носири Хусрав низ чун Ибни Сино аз ин тариқаи истеъмоли истилоҳот ду ҳадаф дошт: 1. Мақоми истилоҳи додани лексикаи мутадовили тоҷикӣ, ки ин аз хидматҳои бузурги Ибни Сино ва Носири Хусрав дар ташаккули истилоҳоти фалсафии форсӣ (тоҷикӣ) мебошад; 2. Шиносонидани ҳонандаи форсизабон бо лексикаи арабӣ, ки ба тозагӣ дар ин даврон ба забони адабии форсӣ (тоҷикӣ) даромада буд.

4. Чизи дигаре, ки ба ин муносибат ба назари мо расид ин аст, ки маҳз дар замони Носири Хусрав истилоҳи фалсафӣ дар ду шакл: арабӣ ва тоҷикӣ шакли барқарорӣ ва собит гирифт, ки агар истилоҳот ва услуби нигориши Носири Хусравро бо тоҷикии муосир муқоиса намоем, шабоҳатҳои аҷибро мебинем. Масалан: «Пас, ба ӯ воҷиб шуд, ки мар ин гуфтаро чунин гузорад, ки ҷуз оқилон ва мутеон ва равшанбасиратон мар онро андар наёфтаанд» [1, 216]; «Ва дигар ҷой гуфт: Пас, мар шуморо халифатон кардем» [1, 337]; «Аз баҳри он буд, ки расулони Худои таъоло мар халқро бар омӯхтани илм ва кор бастанӣ он ба лаззати абадӣ навид доданд» [1, 395] ва садҳо мисоли дигар.

5. Носири Хусрав дар сабки нигориши худ яке аз методҳои муҳим ва пешрафтаи забони фалсафа - герменевтика ё худ шарҳи маҳфумии истилоҳотро ба таври босе фаровон ба кор бурдааст. Масалан: «Ва абад бақои беохирро гӯянд, чунон ки азал бақои беаввалро гӯянд [2, 191]; ё дар ҷои дигар «Ибдоъ гӯянд ва ихтироъ гӯянд мар падидовардани чизро на аз чиз ва халқ гӯянд - яъне офаридан мар тақдири чизро аз чиз...» [2, 210-211].

6. Яке аз роҳҳои истилоҳофариние, ки Носири Хусрав дар осори худ корбаст кардааст, тарҷумаи ҳарфии истилоҳоти арабӣ мебошад, ки онро дар осори файласуфони форсизабони то даврони Носири Хусрав ва ҳуди ӯ метавон аз босамартарин роҳи истилоҳофаринӣ ҳисобид. Намунаи чунин тарҷумаи ҳарфӣ сифати феълии «пазиро» назири арабии он «қобил» ва «нопазиро» «ғайри қобил» мебошад, ки он аз навардозҳои Ибни Сино дар «Донишнома» мебошад [10]. Масалан: *ҷунбишпазир, пайвандпазир, суратпазир* ва ғайра, ки тарҷумаи таркибҳои арабии «қобил-лил-ҳарақа», «қобил-лил-иттисол», «қобил-ли-с-сура»-и арабӣ мебошанд.

7. Аз равишҳои дигаре, ки Носири Хусрав дар «Зод-ул-мусофирин» ва «Чомеъ-ул-ҳикматайн» истифода кардааст, ин аст, ки маънии истилоҳотро дар дохили матн бо овардани назири арабии онҳо маънидод кардааст. Масалан: «Яъне нафс мутакассир аст, яъне бисёршаванда аст» [1, 334]; «Гӯем: кучо, ки мар онро ба тозӣ «айна» гӯянд, лафзест ба ӯ афтод» [1, 371]; «Ва мар он барзаҳро, ки миёни ин ду қисмат замоне аст, ба тозӣ «алъон» гӯянд ва бо порсӣ «акнун» гӯяндаш» [1, 2].

8. Носири Хусрав калима ва таркиботи изофии арабиро бар ҳилофи пешиниён ба қоидаи арабӣ ҷамъ бастааст. Масалан: *мутабаддилулаҷзо, мутаҳаввилулаҳвол, аҳкамулҳокимин, асдақулқошин, ҳаюлониюззот, миқдорулақдор, муҷидулаҷсом, таҷавҳурулаҷвоҳир* ва ғ.

9. Аз тарафи дигар, дар «*Чомеъ-ул-ҳикматайн*» ва «*Зод-ул-мусофирин*» чамъбандии тоҷикӣ ба калимаҳои арабӣ хеле бисёр ба чашм мерасад, чун *ҳашивиён, ҷухудон, даҳриён, муқаррибон, ғарибон, қалъаҳо, мартабаҳо, муваҳҳидон, муътақидон* ва ғ.

10. Ҳамчунин Носири Хусрав бархе аз калимаҳои форсӣ (тоҷикӣ) ва муаррабро гоҳо ба сурати арабӣ ва гоҳо аз рӯйи қоидаи чамъбандии тоҷикӣ корбаст кардааст. Масалан: *богот, богҳо, басотин, бўстонҳо, гоҳо зуруф* ва *гоҳо зарфҳо, гоҳо атроф* ва *гоҳо тарафҳо, гоҳо вилоёт* ва *гоҳо вилоятҳо* гуфтааст.

11. Аз муҳимтарин вижагии забони осори фалсафии Носири Хусрав корбасти таъбир ва таркибҳои омехтаи арабӣ-тоҷикӣ мебошад, ки ин раванд дар таърихи таҳаввул, тақомул ва бой гардондани таркиби луғавӣ ва истилоҳии забони форсӣ (тоҷикӣ) аз падидаҳои муҳими забонӣ ва таърихӣ мебошад. Чунончӣ: *ҳосати бўянда* (*басованда, бинанда, шунавоӣ, чашанда*), *нафси омӯзанда, ишораткунанда, сураткунанда, қавикунанда, қадимпазир, қисматпазир, илмҷӯӣ, қиёсгиранда, худованди санъат, зиндагии фанӣ, аҷзои маконгир, ахлоқи сутуда, нафси суҳангӯе* ва ғайра.

12. Аз он ҷо, ки Носири Хусрав бо забон, фалсафа ва фарҳанги арабҳо хуб ошно буд, дар осори ӯ адади фаровони калима ва ибораҳои форсӣ (тоҷикӣ)- ро мушоҳида менамоем, ки дар зери таъсири арабӣ онҳоро ба тоҷикӣ тарҷумаи ҳарфӣ кардааст. Чунончӣ: исм - *ном*, нафс - *ҷон*, нотиқ - *суҳангӯё*, фоил- *коркун*, истеъмол- *корбаст*, мутамаккин- *маконгир*, моият - *обӣ*, ҳавоият - *ҳавоӣ*, кавн - *будии*, ваъд - *умед*, ваъид - *бим*, маълум- *дониста*, маҷхул- *надониста*, нафси оқила - *хиради суҳангӯе*, фи охириламр- *дар охири кор* ва ғайра.

13. Аз умдатарин хусусияти насри фалсафии Носири Хусрав дар қиёс бо файласуфони то замони ҳеш ва баъди замони ӯ он аст, ки ӯ сабк ва равиши илоҳиётнигориро тавассути иқтибос, тарҷума ва шарҳи ояҳои қуръонӣ ба авҷи аъло расонд. Аз ин муносибати Носири Хусрав чунин бардошт метавон кард, ки ӯ ҳарчанд аз шарҳи таъвили ояҳои қуръонӣ нуқтаи назар ва мавқеи худро дар ин ё он масоили фалсафӣ собит сохтан мехост, вале аз лиҳози нигориш ва сабк ин ҷанбаи мероси фалсафии ӯ дар забони форсӣ (тоҷикӣ) беназир ва беҳамтост, зеро насри фалсафии ӯ сода ва ҷунон басту банд шудааст, ки алфози дилнишин, нарм, вале кӯбандаву устувор, латифу нағз, вале маҳкаму мағздор ва дар ҳадди салосат нигошта шудааст, ки «*ба ростӣ агар мӯъҷиза нест, аз сеҳр болотар*» [11] аст.

14. Аз муқоисаи осори Носири Хусрав ва Ибни Сино ҷунон истилоҳоте мушоҳида гардид, ки ҳарду донишманд ба кор бурдаанд, ки намунаи форсӣ ва арабии онҳо чунин аст:

Падидоранда- мубдеъ, *офаридгор* - холиқ, *созанда*- сонё, *чигунаги* – кайфият, *ҷарои* – сабабият, *андарёфтан*- идрок, *бӯйидани*- машмум, *чашойи*- зоика, *басудани*- малмус, *анбози*- ширкат, *чичизӣ*- моҳият, *ҷунбанда*- мутаҳаррик, *ҷунбонанда* – муҳаррик, *ҷунбии*- ҳаракат, *буданиҳо*- мавҷудот, *сипасӣ*- тааххур, *миёнагин* – васат, *ниҳод* – вазъ, *набоистӣ*- ғайри зарурӣ, *рӯянда* – номӣ, *гардонанда* – муғайир, *ҷонвар*- ҳайвон, *андаркашидан*- ҷазб, *пазирада* – қобил, *коргар*- фойил, *корбастан* – истифода, *забони гӯянда*- нафси нотиқа, *корпазир* – мунфаъил, *моя* – модда, *ба хештан*- бизотиҳ ва ғайра.

Аз он ҷи дар боло гуфта омад чунин натиҷагирӣҳо метавон кард:

1. Дар асрҳои X-XI ба ҳайси забони илм ва фалсафа ихтиёр гардидани забони форсӣ (тоҷикӣ) аз марҳилаҳои муҳими ваҳдати сиёсӣ, миллий ва фарҳангии форсизабонон буд, ки пояи онро Ибни Сино бо таълиф кардани «*Донишнома*» ба забони «*порсии дарӣ*» [12] бунёд гузошт.

2. Мероси фалсафии Носири Хусрав пас аз Ибни Сино нишонгари он аст, ки ирсияти фарҳангӣ, на танҳо дар шакли андешаи фалсафӣ, балки дар сурати корбасти забони форсӣ (тоҷикӣ) дар таълифи асарҳои фалсафӣ нигоҳ дошта шуд, ки ин анъанаро файласуфони форсизабон пас аз ӯ то Аҳмади Дониш идома додаанд.

3. Услуби нигориш ва сабки насри фалсафии Носири Хусрав аз ҷиҳати табақабандӣ ба насри давраи Сомониён шабоҳат дорад, вале вижагии он рӯҳи тоза, ҳаловати суҳан, шеваи баён, таровати гуфтори хосси худӣ ӯ дар шарҳи осори фалсафӣ мебошад.

4. Ба майдони фалсафа гом ниҳодани Носири Хусрави Қубодиёни марҳилаи нави ташаққул ва тақомули забони форсӣ (тоҷикӣ) мебошад, зеро агар Ибни Сино пояи забони фалсафаи тоҷикиро бунёд гузошта бошад, пас Носири Хусрав чун нависандаи комилан форсизабон забони фалсафаи тоҷикро аз ҷиҳати сохт собит ва барқарор намуд.

5. Вижагии хосси низоми истилоҳоти Носири Хусрав дар қиёс бо «Донишнома»-и Ибни Сино дар ин аст, ки ҳарчанд забони «Донишнома» аз лиҳози калимот ва истифодаи онҳо бештар тоҷикӣ бошад, вале услуби нигориши Носири Хусрав бештар тоҷикӣ аст.

6. Аз ҷиҳати таърихӣ таҳаввул ва барқарор гардидани истилоҳоти забони форсӣ (тоҷикӣ) гуфтан метавон, ки Носири Хусрав муфрадот ва истилоҳоти ҳам форсӣ (тоҷикӣ) ва ҳам арабиро, ки вижагии истилоҳӣ гирифта буданд, барқарор ва собит кард, ки ин истилоҳот аз замони ӯ ва то ҳол бо тағйиротҳои андаке дар забони форсӣ (тоҷикӣ) ба таври фаровон қорбасти мегарданд. Носири Хусрав андешаи барғалати қоршоам набудани забони форсӣ (тоҷикӣ)-ро, ба ақидаи бархе аз муҳаққиқон, ки ба воқеияти илмӣ ва таърихӣ рост наомад, бекор кард. Зеро забони форсӣ (тоҷикӣ), на танҳо дар Хуросон ва Мовароуннаҳр раванг пайдо кард, балки қаламрави густариши он ба минтақаҳои дигар чун Ҳинд ва ғайра кашида шуда, чандин садсолаҳо забони муоширати халқҳои гуногунзабон ва гуногуннаҷод гардид.

7. Носири Хусрав бо мероси фалсафии худ на танҳо фонди луғавии забони тоҷикиро аз ҳисоби лексикаи мутадовили он ва иқтибосоти воридшудаи арабӣ бой гардонд, балки ҷанбаи истилоҳии калимоти забонро дигар карда, ба онҳо мақом ва мартабаи махсус ҷудо кард ва собит сохт, ки забони форсӣ (тоҷикӣ) на танҳо забони зебои шеърӣ Рудакӣ, Фирдавӣ ва Дақиқӣ аст, балки метавонад нозуктарин андешаҳои метафизикаро бо калима ва ибораҳои зебо ва дар аини замон дақиқ баён намояд.

8. Носири Хусрав чун андешаманди бориқбин ба ояндаи густариши забони (форсӣ) тоҷикӣ назар намуда, аз истифодаи истилоҳоти арабӣ ҳазар накард ва онро ба ҳади ифрот ва тафрит нарасонд.

9. Кору равиши нигориши тоҷикии ӯ нишон дод, ки дар ин ҷода ӯ ба хато наарафтааст, зеро баъди ӯ силсилаи осори фаровоне ба забони форсӣ (тоҷикӣ) аз тарафи донишмандон: Абӯҳомиди Ғаззоӣ, Насируддини Тӯсӣ, Афзалиддини Кошонӣ, Қутбиддини Шерозӣ, Аҳмади Дониш ва ғайра офарида шуд, ки асосан истилоҳоти осори Ибни Сино, Ал-Берунӣ ва Носири Хусрав бо каме тағйироти услубӣ ба қор бурда шуда, то имрӯз дар нигориши фалсафӣ асосан ҳамин низом ва равиш идома дорад.

Дар партави он ҷи гуфта шуд, чунин хулоса метавон кард, ки Носири Хусрав чун як марди меҳанпараст ва бедордил дар ташаккул ва тақомули низоми истилоҳоти забони тоҷикӣ ҷойгоҳи махсус дошта, месазад, ки таҷриба, қор ва низоми истилоҳоти осори ҷовидонаи ӯ дар пешбурд ва тақомули забони илм ва фалсафаи забони адабии муосири тоҷик мавриди истифода қарор дода шуда, ҳуди ӯро яқе аз ҷеҳраҳои тобнок ва созмондиҳандагони забони илм ва фалсафаи тоҷик ба эътибор гирифт.

АДАБИЁТ

1. Ҳаким Носири Хусрав Зод-ул-мусофирин / Ҳаким Носири Хусрав. – Берлин: Силсилаи нтишпороти Ковиёнӣ. Бидуни соли нашр.
2. Абумуъин Носири Хусрави Қубодиёнӣ Марвазии Юмгонӣ. Ҷомеъ-ул-ҳикматайн / Абумуъин Носири Хусрави Қубодиёнӣ Марвазии Юмгонӣ; ба тасхех ва мукаддимаи форсӣ ва фаронсавии Ҳенри Корбен ва Муҳаммади Муъин. - Техрон 1333ш. / 1955.
3. Муҳаммади Муин. Луғоти форсии Ибни Сино ва таъсири онҳо дар адабиёт / Муҳаммади Муин. - Техрон, 1332ш. / 1954.
4. Маҳдии Дурахшон. Сабки Носири Хусрав дар Сафарнома / Маҳдии Дурахшон // Ёдномаи Носири Хусрав. - Машҳад, 2535 шоханшоҳӣ. - С. 195-214.
5. Сайид Ризо Доии Ҷавод. Таърихи адабиёти Эрон / Сайид Ризо Доии Ҷавод. - Исфаҳон, 1335 ш.
6. Ф.Ранконӣ. Нуқоте чанд дар бораи истилоҳоти фалсафии «Қушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Ф.Ранконӣ // Ёдномаи Носири Хусрав. - С.437-442.
7. С.Афнон. Воҷаномаи фалсафӣ / С.Афнон. - Бейрут, 1969.
8. Ёдномаи Носири Хусрав / В.А.Лившип, Л.П.Смирнова. Язык Данишنامه и роль Ибн Сины в развитии персидско-таджикской научной терминологии // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. XV годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР. - М., 1981. – Ч. III. - С. 116.
9. Богаева Л.В. К вопросу об арабских заимствованиях на английском языке / Л.В. Богаева. - М., 1977. - Вест. Моск. Унив. - та. Сер. 13 востоковедение. - №1. - С.42-53.
10. В.А. Лившип. Язык Данишномё / В.А. Лившип, Л.П. Смирнова. - С. 131.
11. М. Дурахшон. Сабки Носири Хусрав / М. Дурахшон. - С.197.
12. Абӯалӣ ибни Сино. Донишнома / Абӯалӣ ибни Сино // Осор. - Душанбе, 2005. - Ҷ. 1. - С. 171.

МЕСТО НАСИРА ХУСРАВА В РАЗВИТИИ И СТАНОВЛЕНИИ ЯЗЫКА ФИЛОСОФИИ ПЕРСИДСКОГО (ТАДЖИКСКОГО) ЯЗЫКА

В статье делается попытка ознакомить читателя с некоторыми терминологическими воззрениями и подходами Насира Хусрава в создании философской терминологии арабского и персидского (таджикского) языка в его философских трудах "Зад-ал- мусафирин" (" Провиант путника") и "Джамеъ-ал- хикматайн" ("Соединяющий две мудрости ").

Ключевые слова: персидский язык, персоязычные, философская терминология, терминообразование, система терминов, арабские заимствования, научная терминология, единство.

PLACE OF NASIR KHUSRAW IN THE DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF THE LANGUAGE OF PHILOSOPHY. PERSIAN (TAJIK) LANGUAGE

The article attempts to familiarize the reader with some theoretical views and approaches of Nasir Khusraw in the creation of philosophical terminology in Arabic and Persian (Tajik) language in his philosophical works "Ass-al - musafiri" (" the Food traveler") and "Gamev-al - khicmatin" ("Connecting two of wisdom ").

Key words: Persian language, philosophical terminology, carminabrowne, terminology, Arabic borrowing, scientific terminology, unity.

Сведения об авторе: С. Сулаймонов – доктор филологических наук, профессор кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 907-98-54-43

КАЙФИЯТИ КОРБУРДИ МАСАЛ ДАР ШЕЪРИ ҚАЙСАР АМИНПУР

Али Восуи Чӯйборӣ

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Амсолу таъбироту истилоҳот роиҷ дар миёни ҳар қавму миллат, яке аз аркони муҳимми забон ва адаби он қавм ва намудорӣ аз завқу қарихаву сифоти рухиву ахлоқӣ, афқору тасаввур ва расму одоти он миллат аст. Ин амсол дар тайи ҳазорон сол дар миёни ақвоми мухталифи ҷаҳон шукуфта ва нашр ёфта, дар ҳар кишвар бар ҳасби ихтисосот қавмиву фарҳангӣ, одоб, дину мазҳаб ва ҳатто ҷуғрофию сиёсии он кишвар вижагиҳои хосе пайдо кардааст. Ағлаби амсол ҳовӣ андешаи амиқу судманд ва ё интиқоди шадиду танзомез аз рафтору гуфтори одамон ва нобасомониҳои ахлоқӣ, вазъи ғалати ҷомеа мебошанд. Ин амсолро дар рӯзгорони гузашта мардумони бозавқу ҳассос ва шӯҳтабӯи нуктасанҷ ва алоқаманд ба тарбияту ҳидояти халқ сохтаанд. Ин суҳанони кӯтоҳ ва судманду дилнишин, ки ҳар кадом аз онҳо андешаи жарфу латиф ё панди нағзу зариф дар бар дорад ва ба сабаби соддагӣ ва раванӣ, умқи андеша дар тайи рӯзгорон мақбулият ёфта ва саранҷом дар забони хоссу ом ҷорӣ ва сорӣ гашта, номи масал ба худ гирифтааст. Истифода за масал дар гуфтору навиштор, каломи гӯянда ё нависандаро ороиш медиҳад ва аз хушқиву ҷумуд берун меоварад ва дар ҳақиқат амсоли соира дар ҳар забон намаку чошнии он забон аст, ба мисдоқи суҳан Саной: «Бе намак ҳеҷ дег чӯш наояд».

Масал дар шеъри Қайсар бо шеваву корбурди махсуси шеъри ӯ омадааст, ки дар зер ба он ишора мешавад.

1. Ибороти масалгуна

Яке аз вижагии амсол дар шеъри Қайсар ин аст, ки дар ашъори ӯ ба ибороте бармеҳӯрем, ки масалгунаанд, яъне зарбулмасал нестанд, ба сурати таркибу истилоҳ ба кор рафтаанд ва ба гунаи муаллифи китоби фарҳанги навин, беҳтар аст онро масалгуна биномем. «Масалвораҳо» истиораҳои тамсили ва киноёте ҳастанд, ки ба шакли феъл ё масдари мураккаб меоянд. Ин ибораи масдарӣ вақте дар ҷумла қарор мегирад, хувияту шахсияти худро бозмеёбанд ва маълум мешавад рӯи суҳаншон боа кист?

Дар ин ибора метавон сурати масдариро тағйир дод ва онҳоро мисли феъли мураккаб сарф кард. Мисоли «корд ба устухонам расид» ё «корд ба устухонашон расида буд» ва ғайраҳои дигар [6,782].

Дар ашъори Аминпур, ба сурати масалгуна (масалвора) аст, ё истилоҳоте аст, ки дар тадовили омма ба сурати масал ва суҳани маъруф корбурд доранд, бисёр аст. Бархе аз ин истилоҳот илова бар он ки мафҳуми киноявӣ доранд, аз назари корбурд бисёр ба масал наздик аст ва гоҳе дар тадовили мардум аз масалҳо низ пуркордбуртар бошад ва мардум ағлаб қабл аз ба кор бурдани ин истилоҳот меғӯянд ба қавли маъруф:

1) бояд сӯхт ва бояд сохт: сӯхтан ва сохтан:

Киноя аз ранҷ бурдан ва таҳмил кардан, ранҷ кашидан ва чорае наёфтан [8, 928].

Ин ибораи кинояӣ, имрӯз ба сурати зарбулмасал ба кор меравад.

Гуфтанд: Бояд сӯхт / Гуфтанд: Бояд сохт / Гуфтем: Бояд сӯхт / Аммо на бо дунё / Ки дунёро! / Гуфтем: Бояд сохт / Аммо на бо дунё / Ки дунёро! [1, 110].

2) обро бо об шустан:

Шаҳидонро ба нури ноб шӯем,
Даруни чашмае маҳтоб шӯем.
Шаҳидон ҳамчу оби чашма поканд,
Шигифто, обро бо об шӯем? [1, 452].

3) даст рӯи сару рӯ кашидан:

Вақте ба сарвакташон меравӣ / вақте ки бо ноз / Дасте ба рӯю сару гӯшашон мекашӣ [1, 119].

4) ба хор барнамехезад:

Умеди нарафтан ба касе, ҳеҷ суде ҳосил нашудан аз касе [1, 134].

Ҳарчанд / Бо офтоби рангу рӯ рафта / Аз рӯи ин дарёи сурбу дуд / Ҳаргиз ба хорӣ барнахоҳад хост [1, 125].

5) бе гадор ба об задан:

Ба ҳарами офтоб тафтайӣ / Ки бе гадор / Бо тамоми ташнагӣ / ба об мезанем [1, 138].

II. Масалофаринӣ

Дар посух ба ин савол: «Чойгоҳи ӯ дар масалофаринӣ то кучост?» метавон иддао кард, ки ба коргирии дурусти иборот дар мавқеиятҳои муносиб ва омехтаи иборот дар либоси зебои забонӣ, дар шеъри Аминпур сабаби эҷоди ибороти бисёр нағзе шудааст.

Аз ҳамин раҳгузар худ шоир борҳо таъбирҳову таркибҳои тоза, пуртантанаву таъсиргузор меофарад, ки тамоми мушаххасиҳои як масали роичро доранд ва бе тардид то ҳамеша дар авфои умум қорӣ хоҳанд шуд ва рӯзгорӣ хоҳад омад, ки бисёре аз суҳанони Қайсар қойи худро дар фарҳангҳои амсоли форсӣ пайдо хоҳанд кард. Ба гунае, уи бисёре аз ин ибороти нағз, имрӯз низ бар сарзабонҳо қорӣ аст, аз он ҷумла суҳанони нағзу мондагоре чун: «ҳақ бо сукут буд», «ногаҳон ҷӣ зуд дер мешавад», «Қоф ҳарфи охирини ишқ аст / Он ҷо ки номи кӯчаки манн / Оғозмешавад» ва намунаҳои фаровони дигар аз ин аст, ки ҳамеша пеши рӯи мо нафас мекашанд ва ҳангоми замзамаҳои хилват ва танҳоиҳои ҷӯяндаи мо ба додамон мерасанд.

Ба далели хусусиёт ва шохисҳои мумтозе, ки шеъри Аминпур аз он бархурдор аст ва ба далели қорбурди васеъ дар миёни аҳли адабу мардуми одӣ бархе аз истилоҳоте, ки мисли масал бар сарзабонҳо қорӣ аст ва ё қобилияти масал шудан дар ояндаро доранд:

1) ногаҳон ҷӣ қадар зуд дер мешавад:

Ҳарфҳои мо ҳанӯз нотаом... / То нигоҳ мекуни: вақти рафтан аст / Ногаҳон / Ҷӣ қадар зуд / Дер мешавад [1, 271].

2) аз дареғ ҳам дареғ мекунем:

Мо, ки ин ҳама барои ишқ / Оҳ ва нолаву дурӯғ мекунем / Ростӣ чаро дар расои бешумори ошиқон / - Ки бе дареғ- / Хуни хешро нисори ишқ мекунанд / Аз нисор як дареғ ҳам / дареғ мекунем [1, 129].

3) қиссаҳои то ҳамеша нотаом:

Баргае расид қастҳои вом / Қастҳои то ҳамеша нотаом [1, 144].

4) рафтори ман одӣ аст:

Рафтори ман одӣ аст / Аммо намедонам чаро / Ин рӯзҳо / Аз дӯстон ва ошноён / Ҳар кас маро мебинад / Аз дур мегӯяд / Ин рӯзҳо ангор / Ҳолу ҳавои дигаре дорӣ / Аммо / Ман мисли ҳаррӯзаам / Бо он нишонаҳои сода / Бо ҳамон имзо / Ҳамон ном / Ва бо ҳамон рафтори маъмулӣ / Мисли ҳамеша сокиту ором / ...Рафтори ман одӣ аст [1, 26].

5) мурдан ҷӣ қадар ҳавсала мехоҳад:

Оҳ... / Мурдан ҷӣ қадар ҳавсала мехоҳад / Бе он ки дар саросари умрат / Як рӯз, як нафас / Бе ҳисси марг зиста бош! [1, 254].

III. Дахлу тасарруфҳо

Дар шеъри Аминпур гоҳо бо байтҳои мувоҷеҳ мешаваем, ки бо андаке тағйир масалеро ба ёд меоварад, ё худ масал будааст ва Аминпур тасрифу тағйире дар он эҷод намудааст:

1) об ва нонаш ба андоза нест:

Хавои танаффус дар ин ҷо кам аст?

Ваё обу нонаш ба андоза нест.

Дар ҳақиқат ҳамон зарбулмасали «Обат набуд, нонат набуд, зан гирифтани ҷи буд?» аст, ки дар шеъри Аминпур бо тағйир омадааст.

2) сарам ба сухраи сукут хӯрд:

ки як тасрифу тағйире аз кинояи «сарам ба санг хӯрд» аст.

Садо тамом шуд! / Сарам ба сухраи сукут хӯрд... [1, 139].

3) на кулоҳашро пашм:

На нигоҳашро чашм / На кулоҳашро пашм [1, 141], ки ёдовар ҳамон зарбулмасали «пашм дар кола надорад» аст.

IV. Масалҳо бо корбурдҳои дигар

Гоҳе барои илқои мафҳуми андарзӣ ва гоҳе барои нишон додани ақоиди дигар:

1) осиеб ба навбат: тазаккур ба риояти навбат.

Қоидаи осиеб бар ин буд, ки кисаҳои мухтавӣ доноро, ки барои осиеб меоварданд, бояд тибқи навбат ба радифи пушти ҳам қарор бидиҳанд [7, 33].

Аммо / Ин осиеби кӯҳна ба навбат нест / Шояд ҳамеша навбати мо / Фардост [1, 289].

2) гул гуфтан ва гул шунидан: базм оростан; маҳфили унс ташкил додан.

Суханони ҷолиб ва дилпазир гуфтани шанидан [4, 328].

-Даҳонам шуд аз бӯйи номи ту лазиз / Ба ҳар кас, ки гул гуфтаму гул шунидам [1, 200].

3) дуд аз кунда бармехезад:

Ашхоси мусин ботачрибатар аз ҷавононанд [4, 207].

Таъйиди солмандон дар қор омадтар аз ҷавонон будан [7, 323].

-Аз дили канда дуд агар бархост / Оташ аз ту, шарораҳо бо ту [1, 191].

4) аз чола ба ҷоҳ афтодан:

Аз ранҷу гирифтори ва дарди саре ба бадтар аз он дучор шудан [7, 54].

Назир: аз дом ҷу озод шуд, андар қафас афтод [6, 87].

Дучори мушкилии бузургтар аз мушкилии қаблӣ шудан.

Кӯтоҳ кунам қисса, ки ин роҳи дароз / Аз ҷоҳ ба чола буда, аз чола ба ҷоҳ [1, 213].

5) косаи доғтар аз ош:

Киноя аз он, ки дар ҳифзи моли қассе беш аз соҳиби он мол дил биӯзонад, ё ба нафъи муддаӣ беш аз ҳуди муддаӣ пофишори кунад [8, 1129].

Он ки беш афроди дахлдор амри ҳассосият нишон медиҳад, ё даҳолат мекунад [2, 1224].

-Сӯхт дасту болу мо аз ин ҳама / Косаҳои доғтар аз ошҳо [1, 59].

Истилоҳи «бихӯр ва намир» низ, як масал маҳсуб мешавад.

6) нозуктар аз гул (аз гул нозуктар нагуфтан):

Бо мулоимат ва мулотифат рафтор қардан.

-Бӯйи биҳишт мешунавам аз садои ту / Нозуктар аз гул аст, гулгунаҳои ту [1, 203].

Дар баҳши тамсил низ, Аминпур шоири дунболарав нест. Ё илова бар он ки аҳли таҳқиқ аст, қошифи фурутони лаҳзаҳои шоирона аст ва бо шинохту тасаллут бар қорбурди васеъ ва доманай номаҳдуди забон ва ба қорғирии дурусти он, илова бар дахлу тасарруф дар масалҳо, худ ба ибдоъ ва масалофаринӣ ҳиммат гуморидааст. Дар шеъри Аминпур истилоҳоти фаровон суроғ дорем, ки акнун наз ба сурати масал бар сарзабонҳо ҷорӣ аст ва баъид ба назар намерасад, ки бисёре аз ибороти нағзи қаломӣ ӯ дар янда ба сурати масал дарояд, ибороти назир: «тамоми истгоҳ меравад», «осмон таътил аст, бодҳо бекоранд»... ва «рафтори ман одӣ аст».

Ба ҷуз масалофаринӣ дар шеър, аз нуқоти қобили таваҷҷуҳидигар дар тамсилҳои ба қор рафта дар шеъри Аминпур ин аст, ки ҳадафи шоир аз овардани тамсил, эҷодӣ ташбеҳ ва ё қарор додани тамсил ба унвони як рух аз ташбеҳ аст.

Пажӯҳандагони шеъри Қайсари Аминпур вижагиҳои шеъри ӯро аз дарназар доштани мазмунҳои бикр, андешаҳои нав, гуногунии мавзӯот, вазн ва ...барҷаставу қобили тааммул медонанд.

Ҷунончи яке дигар аз вижагиҳои барҷастаи шеъри доктор Аминпурро бояд ошноӣ, тааммуд ва тасаллутӣ эшон дар бақорғирии вожагон, таркибҳову зарбулмасалҳо ё ҳамон амсоли роиҷ дар гуфтори ҷорӣ ва рӯзмарраи мардум донист.

АДАБИЁТ

1. Аминпур Қайсар. Маҷмӯаи комили ашъор / Аминпур Қайсар. – Техрон: Марворид, 1388. – 460 с.
2. Анварӣ Ҳасан. Фарҳанги амсол (дар ду ҷилд) / Анварӣ Ҳасан. – Техрон: суҳан, 1384. – 1511 с.
3. Раҳимӣ Ҳадича. Қарами ҳуҷҷат. – нимо ва мероси нав / Раҳимӣ Ҳадича // Маҷмӯаи мақолаҳои дувумин ҳамоиши илмӣ нимошиносӣ. – Созмони мероси фарҳангии Мозандарон, 1389. – 1193 с.
4. Раҳимӣ Ниё Муставфӣ. Фарҳанги зарбулмасалҳо ва истилоҳоти омиёна / Раҳимӣ Ниё Муставфӣ. – Техрон: Гулпо, 1388. – 464 с.
5. Рухуламинӣ Маҳмуд. Ойини номаҳо ва ҷашнҳои куҳан дар Эрони имрӯз / Рухуламинӣ Маҳмуд. – Техрон: Огаҳ, 1376. – 184 с.
6. Шуқурзода Булурӣ Иброҳим. Дувоздаҳ ҳазор масали форсӣ ва сӣ ҳазор муодили он / Шуқурзода Булурӣ Иброҳим. – Остон: Қуддус, 1387. – 1138 с.
7. Шаҳрӣ Ҷаъфар. Қанду намак (зарбулмасалҳои техронӣ ба забони муҳовара) / Шаҳрӣ Ҷаъфар. – Техрон: Муин, 1381. – 736 с.
8. Начафӣ Абулҳасан. Фарҳанги форси омиёна / Начафӣ Абулҳасан. – Техрон: Нилуфар, 1387. – 1523 с.

СТЕПЕНЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ В ПОЭЗИИ КАЙСАРА АМИНПУР

Пословицы и поговорки играют особую роль, так как, переходя от поколения к поколению, они поддерживают уклад народной жизни и укрепляют духовный и нравственный облик народа. В данной статье автор рассматривает степень использования пословиц и поговорок в поэзии известного иранского поэта революционного и военного периода Кайсара Аминпура. Особенность поэтического стиля Кайсара Аминпура заключается в том, что наряду с новшествами он придерживался также и литературных и религиозных традиций. Он сумел в своем творчестве синтезировать эпические и мистические смыслы и воззрения, которые мастерски выразил во всех литературных формах и жанрах.

Ключевые слова: Кайсар Аминпур, пословицы и поговорки, народное творчество, духовный и нравственный облик, самобытная культура, культура и традиции.

THE DEGREE OF THE USE OF PROVERBS AND SAYINGS IN THE POETRY OF THE KAISAR AMINPUR

Proverbs play a special role, since, passing from generation to generation, they support the way of life of the people and strengthen the spiritual and moral character of the people. In this article the author examines the extent of the use of Proverbs and sayings in the poetry of a famous Iranian poet and revolutionary war period Kaisar of Aminpur. Feature of poetic style Kaisar of Aminpur is that along with the innovations he followed the literary and religious traditions. He was able in his work to synthesize an epic and mystical meanings and beliefs that are masterfully expressed in all literary forms and genres.

Key words: Kaisar Aminpur, Proverbs, folk art, spiritual and moral image, indigenous culture, culture and traditions.

Сведения об авторе: *Али Восуи Чуйбори* – аспирант Таджикского государственного педагогического университета им Садриддина Айни

ЖАНРИ ҲИКОЯ АЗ НИГОҲИ МУҲАҚҚИҚОНОН ВА ҚОРБАСТИ ОН ДАР АДАБИЁТИ КҶДАКОН

Моҳира Турсунова
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров

Ҳикоя лафзи арабӣ буда, дар илми адабиётшиносӣ номи яке аз жанрҳои хурди ҳамосавиро ифода менамояд. Аз рӯи қонунияти жанри ҳикоя аз шарҳи бадеии воқеаи нисбатан хурд, аммо яқлук то имборат аст. Ҳамаи лаҳзаҳои қисматҳои воқеа бо ҳам алоқаманд буда, ҳодисаҳо аз нуқтаи замону макон, ҳаҷму ҳудуд ва моҳияти худ тамомияти сохторӣ доранд. Сужети ҳикоя равшан аст, аммо он таркибан сода буда, аз ҷандин хат фароҳам омада наметавонад. Ҳикоя аз нуқтаи назари мавзӯӣ, моҳият, рӯҳи ғоявӣ шаклҳои гуногун дорад. Ҳоло дар адабиёти халқҳои олам ҳикояҳои ахлоқӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ, воқеӣ, ишқӣ, ҳаҷвӣ ва ғайра маъмуланд.

Адабиётшиноси тоҷик Ҳолиқ Мирзозода дар «Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ» ҳикоя (حکایه) ва ҳикоят (حکایت)-ро ҷунду моддаи ҷудогона маънидод кардааст. Ӯ менависад, ки «ҳикоя аз намунаҳои ҷинси эпикӣ буда, жанри хурди наср аст, ки дар он ҳаёти як шахс тасвир мешавад, вале ҳодисаҳои воқеаҳои ғайриҷаҳонӣ, ки пеш аз ин ва фориғ аз он рӯй додааст, бо тафсил баён намекунад» [5, 183].

Муҳаққиқи ёдшуда ҳикоятро «ҳикояи хурде, ки новелла меноманд», арзёбӣ менамояд. Ба назари ӯ ҳикоят аз ҳикоя бештар бо ҳаҷм, услуби мухтасари баён, овардани порчаҳои шеърӣ, дарбар гирифтани як-ду хислати шахс тафовут дорад.

Дар идомаи гуфтор номбурда «Чавомеъ-ул-хикоеъ»-и Авфӣ, «Гулистон»-и Саъдӣ, «Рисолаи дилкушо»-и Убайди Зоконӣ, «Баҳористон»-и Ҷомӣ ва чанд осори дигарро махсуси жанри ҳикоят донистааст.

Ба гумони мо, чунин тафриқагузори устод Холиқ Мирзозода дар заминаи моҳияти жанри ҳикоя бо назардошти хусусияти он дар ду давраи асосии адабиёт - адабиёти классикӣ ва адабиёти муосир сурат гирифтааст, ки поёнтар аз ин хусус сухан хоҳад рафт.

Адабиётшиноси дигари тоҷик Юрий Бобоев бидуни шарҳи масъалаи ба ду навъ ҷудо кардани ҳикоя – ҳикоят якбора ба равшан сохтани масъала пардохта, менависад: «Агар сюжети новелла дар асоси як воқеа сохта шавад, ҳикоя якчанд воқеаю ҳодисаро дар бар мегирад. Ҳикоя, ки доираи мавзӯаш васеътар аст, масъалаҳои рӯзмарро ба маркази диққат гузошта, дар ҳадди муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҷиҳатҳои муҳими маишати одамон дахл мекунад. Ҳикоя воқеаҳоро муфассал ва ҳаматарафа тасвир намуда, мавзӯро бо истифодаи ҳаёли бадеӣ ва композитсияи муайян ҳал менамояд» [3, 216].

Дар давоми шарҳи қонуниятҳои сохтори навъи мазкури адабӣ гуфтори Ю.Бобоев хусусияти иҷтимоиву сиёсӣ ба худ мегирад ва ӯ ҳикояро жанри «ҷанговари адабиёти бадеӣ» меномад [3, 216].

Барои исботи гуфтори хеш олими ёдшуда ному унвони дахҳо маҷмӯаи ҳикоеҳои адибони шӯравии тоҷикӣ русро хотирнишон сохта, ҳунари нависандагонро дар он мебинад, ки онҳо новобаста ба маҳдудияти жанри ҳикоя роҳи пешрафту саодати ҳалқро дар заминаи як воқеаи хурд тасвир карда метавонанд.

Дар тадқиқоти академик Н.Салимов жанри ҳикоя ба таври иҷмолӣ аз даврони зуҳури худ дар насли форсӣ шурӯъ карда, то асрҳои миёна ба баррасиҳои илмӣ ворид гардидааст. Адабиётшиноси мазкур дар заминаи андешаҳои олимони эронӣ Хусайни Размҷӯ, Забехуллоҳи Сафо ва донишманди назарияпардозӣ тоҷик Худой Шарифов ба ин натиҷа мерасад, ки «... ҳикоят нақл ё ҳадиси кӯтоҳест, ки нависандагон ҷиҳати тақвияти андешаву орои хеш ва сурат бахшидан ба афкори мучаррад ба қор мегирифтаанд. Воқеаю ҳодиса ҷавҳари ҳикоят аст ва бо ҳатми воқеа сужаи ҳикоя ҳам ба поён мерасад» [7, 313].

Муҳаққиқи рус Л.В.Щепилова дар бораи жанри ҳикоя чунин мегӯяд: «Ҳикоя ҳамчун навъи ҳамосавӣ бо кӯтоҳии матолиб ва баёни сода тафовут дорад». Ӯ менависад, ки ин шакли адабӣ дар эҷодиёти як зумра адибони бузурги ҷаҳонӣ ҷойгоҳи хоса дорад. Адибон Л.Толстой ва М.Горкий маҳз аз тариқи санҷиши қалам дар жанри ҳикоя ба майдони адабиёт ворид шудаанд. Барои нависандагон А.Чехов ва Мопассан (нависандаи фаронсавӣ Анри-Рене-Альбер-Ги де Мопассан) ҳикоя жанри марказии эҷодиёт махсуб мегардид [12, 198].

Аз баррасии олимони суханшинос бармеояд, ки жанри ҳикоя як марҳала ё як лаҳзаи муҳими зиндагии қаҳрамонро мавриди таҳқиқи бадеӣ қарор медиҳад. Ҳаҷми кӯтоҳи ҳикоя аз нависанда тақозо менамояд, ки бояд мақсади эҷодиашро дар маҳдудии чанд сафҳа баён намояд.

Ин нукта низ маълум аст, ки адибони соҳибистеъдод метавонанд дар як ҳикоя тамоми моҳияту мақсади ҳаёти қаҳрамонро рӯи қоғаз оваранд. Ба ибораи дигар, нависанда дар ҳикоя воқеаеро ба муомилоту баррасиҳои илмӣ ворид месозад, ки дар боз кардани тамоми паҳлӯҳои рӯзгори шахсияти марказӣ, орзуву омол ва мавқеи ҷамъиятии ӯ созгор бошад.

Адабиётшиноси дигари рус Ф.М.Головенченко доир ба вижаҳои жанри ҳикоя менависад, ки ин навъи адабӣ ифодагари ягон воқеаи маълуми ҳаёти қаҳрамон аст, ки дар заминаи характери ӯ зиддияти иҷтимоӣ ё психологӣ баррасӣ мегардад. Маҳаққиқи ёдшуда мегӯяд: «Ҳикоя як ҷузъи хурди рӯзгоре инсонест, ки зоҳиран ҳаёти вай пеш аз шурӯи ҳодиса ва баъд аз он идома меёбад. Ин қисмат бояд бисёр равшантар бошад ва тавонад, ки моҳияти ҳамаи муҳитеро, ки муаллиф ба тасвири он мепардозад, ифода намояд» [4, 255].

Аз ин андешаҳо дарёфтани зарур аст, ки муайяну мушаххас ва зарурӣ будани ҳамаи ҷузъи кӯчаки воқеа ё сарнавишти қаҳрамон дар ҳикоя нақши калидиро мебозад.

Чунин сифат доштани ҳикоя хусусиятҳои жанри онро маълум менамояд ва муҳимияти онро дар қанори дostonу роман ҷиҳати даҳлат намудан ба муаммоҳои умумибашарӣ, ҷанбаҳои ҳаёти одамон, ҷаҳоншиносиву тафаккури оддӣ ё олимонаву ғавқуллодаи ӯ таъйин месозад.

Ҳикоя сужети хурд дорад ва ин ҳадди сохтори он ба нависанда имкон намедиҳад, ки дунёи ботинии қаҳрамони марказӣ ва персонажҳои ёридохандаро

амику дақиқ боз намояд. Пас, ҳикоя ба шарҳи муфассалу мураттаб баён кардани тамоми паҳлӯҳои зиндагии қаҳрамон, ки бештар хоси повесту роман ва ё достони мӯхташам аст, ихтисос надорад.

Характери қаҳрамон дар ҳикоя ба пуррагӣ кушода дода намешавад. Нависанда нишонаҳои асосии ҳислати қаҳрамонро дар амал ва гоҳо дар андешаву орзуи вай баён мекунад. Аз ин рӯ, гоҳо дар ниҳояти ҳикояҳо фаҳмидани натиҷаи ҳодиса, олами ботинии қаҳрамон ва поёни ҳатти сюжет ба фаҳму фаросати адабиву эстетикӣ хонанда ва қобилияти дарккунии ӯ воғузур мешавад.

Ин сифат бештар хоси ҳикояҳои адаби маъруфи рус А.П.Чехов аст. Адабиётшиносони рус ҳангоми таҳлили вижагиҳои жанрии ҳикоя ба ҳаҷму андозаи ҳикоеӣ хурди ин нависанда тавачҷӯх зоҳир намуда, ба истеъдоди нотақрор ва сабки баёни ӯ баҳои баланд додаанд. Чунин менамояд, ки нависанда ҳамчун мушоҳидакори нодирағуфтор як ҷанбаи ҳислат ва зиндагии қаҳрамонро ба мавзӯи аслии ҳикояи худ табдил дода, бо намоиши манзараҳои хурд, баёни ҷузъӣ, вале доманадори табиати инсонӣ ва ашёи манзили ӯ (интерьер) дарки мабдаи ҳикояро ба хонанда воғузур менамояд.

Адабиётшинос Ф.М.Головенченко ба таври иҷмолӣ ва бидуни тавзеҳ жанри ҳикояро аз рӯи мавзӯ ба анвои анъанавӣ, бофтаву ҳаёлпарастона, иҷтимоӣ ё психологӣ тақсим кардааст [4, 256].

Олими назарияпардозӣ эронӣ Сируси Шамисо дар китоби «Анвои адабӣ» перомуни жанри ҳикоя ва умумияту тафовути он бо анвои дигари ҳамосавӣ андешаҳои ҷолиб дорад. Тамоми баррасиҳои илмӣ ин муҳаққиқ дар заминаи муқоисаи адабиёт ва адабиётшиносии олам сурат мегирад.

Маълум аст, ки дар адабиётшиносии имрӯзи эронӣ ба ҷои истилоҳи нависанда калимаи «достоннавис» ва ба ҷои калимаи ҳикоя «достони кӯтоҳ»-ро ба кор мебаранд. Аз ин хотир, суҳаншиносии номбаршуда менависад, ки «...муодили достони кӯтоҳ дар адабиёти қадими мо ҳикоят аст, ки маъмулан ба сурати «эпизод», яъне достони фаръӣ дар матни достони баланде ё матлабе меояд ва гоҳе ҳам, албатта, мустакил аст» [10, 211].

Аз таҳлилҳои дар ин боб анҷомдодаи Сируси Шамисо чунин дарёфттан мумкин аст, ки ҳикоя жанри хурди адабиест, ки барои пурраву мукамал сохтани достони баланд (мӯхташам) ба кор меравад ва мазмуни он ҷузъе аз мӯхтавои умумии достон ё маснави махсуб мешавад.

Соҳиби китоби «Анвои адабӣ» дар банди 2-юми фасли «Мулоҳизоте дар боби достонҳои суннатии эронӣ» менависад: «Маъмулан ҳазф аз қисса ё ҳикоеӣ ироаи андешае ирфонӣ ё ахлоқӣ аст, мисли достони «Мантиқ-ут-тайр» ё ҳикоеи «Маснави» ва «Калила ва Димна», аз ин рӯ, метавон онҳоро муодили новеллаи андеша (Thū pov'ul of id'as) махсуб дошт ё ба сурати маҷмӯае аз мочароҳои гуногунанд ва ҷанбаи саргармкунандае доранд, мисли «Ҳазору як шаб» ё «Ҳафт пайкар» ва дар ин сурат новеллаи ҷаводисанд (Thū pov'ul of insid'ant)» [10, 214].

Дар ин ҷо андак ҳамраъйии муҳаққиқони тоҷик Х.Мирзозода, Ю. Бобоев бо Сируси Шамисо дар мавриди муроди новелла будани ҳикоя ба ҷашм мерасад. Вале муҳаққиқи эронӣ ҳамон ҳикояро шабеҳ ба новелла медонад, ки дар дохили як асари калонҳаҷм омада, мазмунан ба суҷети умумиву ягона достону маснави пайванд бошад.

Он ҳикоятро, ки Х.Мирзозода новелла меноманд, на ҳикоят, балки жанри мақома аст, ки ин устод дар моддаи ҷудогона таҳти унвони «Мақомот» [5, 65] овардаанд. Барои тавзеҳи мақомоти форсӣ устоди шодравон аз «Мақомоти Ҳамидӣ»-и Қозӣ Ҳамидуддин ёд карда, мазмунан онҳоро шомили баррасии масъалаи ахлоқу фалсафа медонанд, ки «дар асоси ҳикояе муҳокима шудааст» [5, 65].

Сируси Шамисо бар ин назар аст, ки аз он ки ҳикоят бо муҳокот ҳамреша аст, пас маънии ин истилоҳ ё жанри ҷудогонаи адабӣ «шабеҳсозӣ ва тазкор» аст [10, 212]. Ҳамчунин ин муҳаққиқ менависад, ки манзур аз муҳокот аз дидгоҳи Афлотуну Арасту ва пайравони онҳо «тақлиди воқеият», масал задан, тамсил овардан бошад, пас чизи асосӣ дар ин ҷо монандӣ ё сифати монандии воқеа ва тақлиди он аст. Дар идомаи андешаояш ӯ меғӯяд, ки аз рӯи ин тарзи фаҳмиш муҳокот (ҳикоят) бо тамсил (масал) умумият ё ҳаммаъноӣ доранд [2, 39].

Барои исботи андешаи ҳаммаъноии дохилӣ доштани жанрҳои ҳикояту масал, Сируси Шамисо меафзояд, ки аксари ҳикоеи маснавии «Мантиқ-ут-тайр»-и Шайх Аттор «ал-Ҳикояту в-ат-тамсил» унвон дошта, зимнан ду маънои достон –маънои зоҳирӣ дар ҳикоят ва маънии ботинӣ дар тамсил зоҳир мегардад. Дар ин маврид тамсил ифодагари афкори ирфонии гӯянда ба шумор меояд [10, 218].

Академик Н.Салимов ҳикоятро, мисли Сируси Шамисо, асосан жанре ба шумор меоварад, ки дар баробари мустақилияти сохтору сюжет дар таркиби асарҳои адаби, таърихӣ, динӣ, илмиву фаннӣ ва ғайра фаровон истифода мегардад.

Собиқаи таърихӣ корбурди ҳикоятро дар осори аз паҳлавӣ ба арабӣ ва сипас аз арабӣ ба форсӣ тарҷума гардидаанд, метавон дарёфт, ки намунаи равшани он «Номаи Тансар» аст [7, 313].

Дар аҳди Сомониён истифода аз жанри ҳикоят тавассути осори тарҷумавии арабӣ ба форсии дарӣ, мисли «Тарҷумаи «Таърихи Табарӣ» ва «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» роиҷ гардид. Ин матлабро ҳикоести зиёди мазбут дар ин асарҳо собит менамоянд.

Мавриди зикр аст, ки дар бештари қисматҳои асарҳои классикии гуногунмавзӯӣ ровӣ ҳангоми шуруи масъала ё воқеа, гоҳо каломӣ афсонамезро бо таркиби «ҳикоят кард», «ҳикоят кунанд», «ҳикоят аз эшон» ва ғайра оғоз менамояд. Ин тарзи баён маъноӣ онро надорад, ки ровӣ ё нависанда ҳикояти ҷудогона дар давоми гуфтораш меоварад. Аммо бештари ҳикоят бо ҷумлаву таркибҳои «оварданд, ки», «ҳикоят кунанд, ки», «гӯянд, ки», «дар ҳикоят овардаанд, ки», «нақл кунанд, ки» шуруӣ мегардад. Адабиётшинос Н.Салимов ин вижагии сохтори ҳикояро нишонаи равшани ҷанбаи нақлии ин жанр ҳисобидааст [7, 314].

Дар таснифоти муҳаққиқи номбурда аз ҷиҳати мавзӯӣ ҳикоят ба ҳафт даста - анвои пандуахлоқӣ, мазҳабӣ, таърихӣ – асотирӣ, тамсилӣ, ҳикояти аз рӯи сюжету мӯхтаво ва тарзи баён шабеҳ ба латифа ва ниҳоят ҳикоести марбут ба зиндагии шоирону оқилон ва аҳли қалам тақсимбандӣ гардидааст.

Ҳамчунин ҳикоест аз назари тафсиلى воқеа ба чор гурӯҳ ҷудо гардидааст:

«1. Ҳикоете, ки бо як суол ва як посухи пурмӯхтаво ба анҷом мерасанд.

2. Ҳикоете, ки аз ҳикояти дигар тафсир меҷӯяд.

3. Ҳикоете, ки дар он як марҳалаи муайяни зиндагӣ ба таври фишурда зикр гардида, воқеа ниёзманди тафсилоти бештаре мебошад.

4. Ҳикоете, ки перомунӣ як фазилати қаҳрамон нақл мекунад [7, 319-320].

Дар баррасии умумии ин муҳаққиқ вижагии сабку услуби нигориш ва забону ҷанбаҳои ҳунариву жанрии ҳикоя низ табақабандӣ гардида, ин сифот дар чор нуктаи муҳими зерин ҷамъбаст гардидааст:

«1. Ба табақаҳои хосаи мардум тахсис ёфтани ҳикоест ва шеваи нигориши он.

2. Нуфузи ибора, таркиб, ҷумалот ва ашъори арабӣ дар забони ҳикоест.

3. Ҷамъбаст ва ҳулосаи манзум аз матолиби мавриди назар.

4. Тасаллути саноеи бадеӣ, ба хусус сабки насри мусаччаъ дар забони ҳикоест» [7, 320].

Аз баррасии болоӣ равшан гардид, ки жанри ҳикоя дар таърихи адабиёти тоҷик таърихи қадим дорад. Намунаи барҷастаи жанри ҳикояро илова ба кутуби ёдшуда, дар «Сиеъатнома»-и Низомулмулк, «Қобуснома»-и Кайковус, «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ ва дигар китобҳои адабӣ бадеӣ, таърихӣ ва ғайра дидан мумкин аст. Дар густураи адабиёти классикии тоҷик ҳикоя на танҳо дар қолаби наср, балки ба жанри марказии осори манзум низ табдил ёфтааст. Ин матлабро фаровонии ҳикоести маснавиҳои Саноиву Низомӣ, Аттору Мавлавӣ ва Саъдиву дигар суҳанварон собит месозад.

Шояд ҳамин корбурди фаровонии ҳикоя ё ҳикоят дар асарҳои гуногуншаклу гуногунмазмун боиси гуногунандешии адабиётшиносон гардидааст.

Андешаи устувор дар ин бобат ҳамоно имконот ва вижагии жанрии ҳикоя аст, ки гӯянда дар маҳдудаи ин навъи адабӣ маҷмӯи афкори фалсафии ирфонӣ ва ахлоқиву таълимиро мушаххас ва муассир баён месозад.

Ҳикоя дар адабиёти муосири шӯравӣ барои нависандагон жанри «навомӯзӣ» ба шумор меомад. Ҷар адибе, ки ҳикояву повестҳои хуб навишта метавонист, барои таълифи роман – қуллай оливу баланди нигорандагӣ даст меёфт. Аз рӯ, ҳикоянависӣ зинаи нахустини камолоти суҳанвар доништа мешуд.

Пешвоёни мактаби ҳикоянависии муосири тоҷик Садриддин Айни, Ҷалол Иқромӣ, Раҳим Ҷалил, Ҳақим Карим, Абдусалом Деҳотӣ, Пӯлод Толис, Фотех Ниёзӣ ва дигарон мебошанд. Баъдан ин равандро Фазлиддин Муҳаммадиев, Мутеулло Начмиддинов, Абдумалик Баҳорӣ, Юсуф Ақобиров, Муҳиддин Ҳоҷаев, Ёрун Кӯҳзод, Саттор Турсун, Сорбон, Бобо Насриддинов, Адаш Истад ва қаламкашони наслҳои минбаъда идома бахшиданд.

Дар адабиётшиносии муосири тоҷик мактаби эҷодӣ ва малакаву истеъдоди нависандагон танҳо дар заминаи мазмуну мундариҷаи ҳикояҳои эшон ҳамчун як шохаи фаъолияти эҷодкорӣ хеле кам мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ҳамзамон

дар китобҳои назарии адабиётшиносӣ тафовути ҳикояи хос ба калонсолон ва ин навъи адабии махсуси кӯдакону наврасон, сарҳадду сохтор, сюжетсозӣ, унсурҳои композитсионӣ, забону баён ва дигар хусусиятҳои адабии он ҳамаҷониба мавриди тадқиқу таҳлил қарор нагирифтааст.

Академик Раҷаб Амонов дар китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик» (ҷилди VI) хангоми баррасии насри кӯдаконаи солҳои 30-уми садаи гузашта ба таассуф ёдовар мешавад, ки «дар ин давра дар соҳаи наср барои бачагони синни мактабӣ ва синни хурди мактабӣ асари муҳимме ба миён наомад, вале ба талабагони синфҳои болотар аз ибтидоӣ чанд асари муҳим дастрас гардид, ки муаллифи онҳо Садриддин Айний буд» [1, 77].

Дар бахши адабиёти солҳои баъдичангии хоси кӯдакон муаллифи китоби академикии ёдшуда аз зухури жанри ҳикоя ва хизматҳои бисобиқаи нависанда Пӯлод Толис сухан меронад. Ӯ баробар бо ташреҳи ҳусни ҳикоеъи Толис дар асоси сужети ҳикояи «Лолачинӣ» оид ба камбудии сохтори он, монанди содагии воқеа ва тарҳи ноустувори ин навъ асарҳои адиб мулоҳизаҳои ҷабро баён менамояд.

Дар ин ҷо устод Раҷаб Амонов ба фаъолияти ҳикоянависи Пӯлод Толис ва мактаби ҳунарии ӯ чунин баҳо додаанд: «Ҳикояҳои Толис дар инкишофи баъдинаи жанри ҳикоя дар насри бачагонаи тоҷик бетаъсир намонд. Аз байни ҳавасмандони эҷоди бадеӣ Болта Ортиқов, Мустафо Шарқӣ, Ақобир Шарифӣ, Шодӣ Ҳаниф, Абдулло Қодирӣ, Дадочон Раҷабӣ, М.Боғиров, Б.Шоҳин барин як идда ҷавонон ба ин майдон қадам гузошта, кори П.Толисро давом доданд» [1, 142].

Ин далели илмӣ маъноӣ онро дорад, ки дар радиои устод Садриддин Айний нависандаи тозаҷӯву тозагӯ Пӯлод Толис дар сарғаи офаридани ҳикояҳо барои кӯдакон қарор дорад.

Дар идомаи ин фасл устод Р.Амонов бо ёдкарди маҷмӯаи «Ҳикояҳо барои бачагон» ба таҳлилу баррасии ҳикоеъи нависандагон Ақобир Шарифӣ, Болта Ортиқов, Мустафо Шарқӣ ва дигарон мепардозад.

Бояд гуфт, ки он эрод, ки муаллифи китоби ёдшуда доир ба адабиёти солҳои 30-юм гирифта буд, тадричан рафъ гардида, дар адабиёти солҳои 60-70-ум як силсила маҷмӯаи ҳикояҳо барои бачагони синни томактабӣ аз тарафи адибон М.Шарқӣ «Одам ва шер» (1961), «Қабӯтарони сулҳ» (1964), Усмон Умаров «Офарин бачаҳо» (1963), В. Асрорӣ «Ҳардуяшон нағз» (1962) интишор меёбад. Маҷмӯаи дастҷамъонаи «Садои нақораҳо» (1965), ки 20 ҳикояву очеркро дар бар гирифта буд, барои кӯдакони синну соли ёдшуда нашр гардид.

Дар ин солҳо барои бачагони синни миёнаи мактабӣ нависандагони тоҷик ҳикояҳои худро дар маҷмӯаву китобҳои алоҳида ба таъъ расониданд. Аз ҷумла, А.Баҳорӣ маҷмӯаҳои «Ҳикояҳо» (1961), «Пеш аз тӯй» (1964), Р. Ҷалил «Қабӯтар» (1963), Д.Раҷабӣ «Дилсӯзӣ» (1963), М.Шарқӣ «Меҳри модар» (1965) интишор намуданд. Таъин ин солҳо ҳамчунин маҷмӯаи дастҷамъонаи «Шафақи субҳ» (1963) нашр гардид.

Мавзӯҳои асосии ин ҳикояҳо инъикоси олами ботинии кӯдакон, орзуву омили онҳо, кунҷовӣ, зиракӣ, шавқу рағбати бачагон ба илму дониш, шинохти неку бад, дӯстиву рафоқат, парҳез намудан аз одатҳои ногувор, истикболи пешрафтҳои техникаӣ ва ҷанбаҳои дигари вобаста ба ҳаёти иҷтимоиро фарогир аст.

Ин ҷустуҷӯҳои эҷодии адибон Б.Ортиқов, А.Баҳорӣ, А.Шарифӣ, Ғ.Мирзо, Д.Раҷабӣ ва суханварони дигар дар равнақи ҳикояи кӯдакон нақши муҳим гузошт. Шояд натиҷаи таваҷҷӯҳи нависандагон ба ин жанри адабӣ буд, ки миёнаи солҳои 70-ум маҷмӯаи «Пай ситора» Баҳром Фирӯз (1975) барои бачагони синни болои мактабӣ ба таъъ расида, ботиннигарӣ, таҳлили мулоҳизаву андешаҳо ва санҷиши афқору андешаи худи ҳамсолон аз сифатҳои аслии персонажҳои ҳикоеъ ба шумор омад. Ба ибораи дигар, бори андешаи қаҳрамони ин ҳикояҳо арзишманд гардида, баробар бо пешрафти ҳамаҷонибаи ҳаёти ҷамъият, вусъат пайдо кардани тамоюлҳои адабӣ маҳорати нависандагони тоҷик низ сайқал ёфт.

Нависандагони тоҷик Абдумалик Баҳорӣ бо таълифи «Ҷасорати доктор Мансур» (1969) ва Адаш Истад бо нашри китоби хурди «Мавҷи ҳаёлот» (1970) ҳикояҳои ҳаёли навиштанд, ки инро адабиётшиносии тоҷик чун «сараҳбори фантастикаи тоҷик» арзёбӣ намуд [1, 294].

Соли 1974 Адаш Истад маҷмӯаи дуҷуми ҳикояҳои кӯдаконаи худ «Суруди офтоб»-ро ба ҷоп расонд. Ин навъ ҳикояҳо аз тасвири манзараҳои аҷибу ғайримукаррарӣ, ҳаракату рафтори ҳаёлии қаҳрамонон, зикри мӯъҷизаҳои илмӣ ва фарзияҳои технологияи муосир иборатанд.

Ҳикояи кӯдакона дар адабиёти шӯравии тоҷик дар сафаҳои рӯзномаи «Пионери Тоҷикистон», маҷаллаҳои «Машғал» ва дертар «Чашма» низ пайваста ба таъбир мерасид.

Дар давраи истиқлолият ҳикояҳои кӯдакона ҳамчунин аз тариқи Ташкилоти ғайридавлатии «Истиқбол», ки ба он адиб ва рӯзноманигори тоҷик Латофат Кенчаева сарварӣ мекунад, интишор ёфтаанд.

Аз мавзӯ ва мазмуни ҳикоеҳои нависандагони тоҷик дар ин нашрияҳо пай бурдан мумкин аст, ки бархе аз онҳо дар замони шӯравӣ рӯи қоғаз омадаанд, қисми дигар дар даврони истиқлолият таълиф шудаанд. Сужети ҳикояҳои давраи нави таърихӣ бо рӯзгори иҷтимоиву маънавии ин даврон пайванди қавӣ дорад, зеро он воқеаҳо бо ҳодисаҳои маълуми садаи XX иртибот пайдо кардаанд. Дар ҳикояҳо ахлоқу одоб ва рафтори кӯдакон, муносибати онҳо бо табиат, ҷонварон, дарахтону рустаниҳо, инчунин муомилаву гуфтори бачагон бо куҳансолон, касбу кор ва майлу рағбати шахсиятҳо аз ҳудашон бамаротиб калон тасвир ёфтаанд.

Ба гумони мо, таҳлили пурраи мазмуну мундариҷа, композитсия, ҳислати қаҳрамонон, хусусиятҳои барҷастаи қаҳрамонони тамсилӣ, манзара ва дигар ҷузъиёти марбут ба қонунмандии ҳикояҳои кӯдакона дар мақолаи ҳозир аз имкон берун аст.

Ин маълумот далолат аз идомаи анъанаҳои нигориши ҳикояҳои кӯдакона мекунад ва мо итминон дорем, ки нависандагони тоҷик минбаъд низ дар қолаби ин навъи адабии хурд ва муносиб ба завқи бачагону наврасон асарҳои ҷолибу хонданӣ ва мондагор эҷод хоҳанд намуд.

АДАБИЁТ

1. Амонов Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. Иборат аз VI / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1982. – Ҷилди VI. – Қисми I. – 348 с.
2. Арасту. Андар ҳунари шеърро шоирӣ (поэтика) / Арасту; тарҷума ва пешгуфтори Истад Қосимзода. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 170 с.
3. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт / Ю. Бобоев. – Душанбе: Маориф, 1986. – 320 с.
4. Головенченко Ф.М. Введение в литературоведение / Ф.М. Головенченко. – М.: Высшая школа, 1964. – 318 с.
5. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.
6. Поспелов Г.Н. Теория литературы: Учебник для ун-тов. / Г.Н. Поспелов. – М.: Высш.школа, 1978. – 351 с.
7. Салимов Носирҷон. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик / Носирҷон Салимов. – Хучанд: Нури маърифат, 2002. – 400 с.
8. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы / Л.И. Тимофеев. – М.: 1959. – 447 с.
9. Фанни шеър. Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тусӣ. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 189 с.
10. Шамисо Сирус. Анвои адабӣ / Шамисо Сирус. – Техрон: Ромин, 1373. – 344 с.
11. Шамисо Сирус. Сабкшиносии наср / Шамисо Сирус. – Техрон: Митро, 1377. – 320 с.
12. Щепилова Л.В. Введение в литературоведение / Л.В. Щепилова. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1956. – 320 с.

ЖАНРА РАССКАЗА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Статья посвящена историческому экскурсу рассказа в персидско-таджикской литературе, а также его месту в мировой литературе. Также автор ведет рассуждение о жанровых возможностях данного литературного вида, характеристике рассказа относительно его структуры и содержания и о классических и современных представителях данного жанра. В ходе исследования выясняется, что рассказ является одним из широкоупотребляемых форм детской литературы и многие из представителей современных таджикских писателей оттачивали свое мастерство при написании рассказов.

Ключевые слова: рассказ, классификация рассказов, детская литература, сюжет, содержание, детская поэма.

GENRE OF THE STORY FROM THE POINT OF VIEW OF RESEARCHERS AND ITS APPLICATION IN CHILDREN'S LITERATURE

The article is devoted to the historical excursus of the story in Persian-Tajik literature and its place in world literature. The author also maintains a discourse on genre features of this literary form, the feature story about its structure and content, and on classical and contemporary representatives of this genre. This study finds that the story is one of the most widely used forms of children's literature and many of the modern representatives of the Tajik writers honed their skills in writing stories.

Key words: narrative, classification of short stories, children literature, story, content, children poem.

Сведения об авторе: *Мохира Турсунова* – соискатель кафедры современной таджикской литературы Худжандского государственного университета им. Б.Гафурова. Телефон: **(+992) 928-88-82-13**.
E-mail: **Tursunovamohira@bk.ru**

НАЗАРЕ БА ЧАНД ТАРЧУМАИ АНГЛИСИИ ЯК БАЙТИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Ш.К. Сангинова

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Номи Шамсуддин Ҳоҷа Ҳофиз Шерозӣ ба ҳамагон шинос ба муаррифиаш ниёз нест. Таъи чанд аср аст, ки ғазалиёти малакутиаш бузургону нобиғони оламо ба ҳайрат овардасту сари ҳар байти шигифтангезаш олимони баҳсҳои беохир меороянд. Имрӯз на танҳо форсизабонон, балки ақвоми мухталиф аз эҷоди нафису пурғояи ин шоири камназир ҳаловати рухиву равонӣ мебаранд. Дарвоқеъ, Ҳофиз бо мушикофона назар кардан ба масъалаҳои гуногуни зиндагӣ азизи бисёр табақаҳои ҷомеаи ҷаҳон гаштааст. Новобаста аз он ки имрӯз техника ва технология босуръат пеш меравад, ҳанӯз ҳам инсонҳо ба каломи фалсафия ахлоқу маънавият ниёз доранд. Ва бе ягон тардид ғазалиёти Ҳоҷа Ҳофиз дар ҳар аср таҷаддудист. Наслҳои ҳар асру замон ғазалиёти уро наздик ба замони худ тавзеҳ медиҳанду барои худ аз он фалсафаи ғании зиндагӣ мебардоранд ва ба ғундаи он байтҳои олии офарину аҳсан мехонанд.

Аксаран нобиғону донишмандони олам андешаҳои муштарак доранд ва ин боис мегардад, ки зимни тарҷума осори эшон мақбули қавмҳои ҳамдигар гарданд. Мардумони Мағрибзамин ҳам ҷавҳари эҷоди бузургони Шарқро қадр мекунад ва ҳар чӣ бештар мекушанд аз дарунмояи эҷодиёти онон ошноӣ пайдо бикунанд. Ҳазилиёти Ҳофиз ҳам имрӯз на танҳо моли форсизабонон, балки моли тамоми башарият гаштааст. Аз ҷумла, Абдулманнони Насриддин зикр мекунад: «Дар оғози равобити густурдаи Шарқу Ғарб низ девони Ҳофиз дар радифи нахустин китобҳо қарор дошт, ки ба усули ҷадиди аврупоӣ таҳияву ҷоп шудаанд» [1, 238].

Ҳотирнишон бояд қард, ки дар Тоҷикистон дараҷаи омӯзиши шинохти Ҳофиз ва тарҷумаи ғазалиёташ дар Ғарб хеле қатъӣ шудааст, вале новобаста ба ин, мо наметавонем аз таҳқиқоти муҳаққиқоне чун Р. Деҳотӣ, Ҳ. Назирова ва Ш. Мухторро дар муаррифии Ҳофиз ва сатҳи омӯзиши тарҷумаҳои ғазалиёти басомонрасидаи шоир ёдрас нашавем. Роҷеъ ба шинохти Ҳофиз дар Англия мақолаҳои Ҳадя Назирова қимати баланди илмӣ доранд, ки мавсуф дар онҳо бобати тарҷумонони ғазалиёти Ҳофиз дар Англия маълумоти муфасссал додааст. Аммо ғазалиёти Ҳофиз на танҳо дар Англия, балки дар дигар мамлакатҳои дунё ба забони англисӣ тарҷума шудаанд, вале ба таври зарурӣ омӯхта нашудаанд.

Мо тасмим гирифтём, ки дар мақола бобати тарҷумаи матлаи ғазали «Агар он турки Шерозӣ...», ки аз ҷониби чанд тан тарҷумонон ба забони англисӣ тарҷума шудааст, иброи ақида кунем. Барои тарҷумаи ғазали Ҳоҷа Ҳофиз ҷуръати беандоза бояд дошт, зеро ин қори саҳл набуда, балки аз тарҷумон маҳорати баланди шеърӣ, ҷаҳонбинии фароҳ ва ба дилу руҳи Ҳофиз наздик буданро тақозо мекунад.

Ибтидо аз асри XVII мелодӣ ғазалиёти Ҳоҷа Ҳофиз Шерозиро тарҷумонони зиёд ба забони англисӣ тарҷума кардаанд ва то ҳаде ба муваффақият ҳам ноил гаштаанд. Аз ҷумла, А.Ҷ. Арберри чунин менигорад: «Ҳабари шухрати оламгирӣ Ҳофиз дар Аврупо дар асри XVII аз ҷониби сайёҳон, ки дар байнашон Томас Ҳерберт ҳамчун бунёдгузори тичорати Шарқу Ғарб буд, расид» [5, 333]. Аз тарҷумонҳои номдори ғазалиёти Ҳофиз ба англисӣ В. Ҷонс, Ҷ. Ричардсон, В. Кларк, Г. Белл, Ҷ. Арберри ва ҷанде дигаронро метавон номбар қард, ки хонандаи англисро бо «дуроноҳои суфта»-и Ҳофиз шинос кардаанд. Аз ҳамон давра то замони муосир ғарбиён силсилаи тарҷумаҳои ғазалиёти Ҳофизро аз ҳам ҷанда намекунанд ва дар ҳар аср теъдоди тарҷумонон меафзояд.

Имрӯз низ роғибони ғазалиёти даҳрошӯби Ҳоҷа Ҳофиз дар мамолики Ғарб қатъӣ нестанд. Аз ҷумла, Р. Блай ва Л. Левисон соли 2008 дар Нью-Ёрк китобро бо номи «The Angels knocking at the tavern door» (Малоик дари майхона мезананд)-ро руи ҷоп оварданд, ки тарҷумаи 30 ғазали Ҳофизро дар бар мегирад. Ҳамзамон П. Авери, Д. Дэвис, Э. Грей ва дигарон дар тарҷумаи ғазалиёти Ҳофиз худро озмудаанд. П. Авери бо шоир Ҷ.Х. Стабс нахуст соли 1952 сӣ ғазали Ҳофизро тарҷума намуданд. Сипас, соли 2006 ин китоб аз нав ҷоп гардид. Пас аз як сол, яъне соли 2007 онҳо нусхаи мукаммали ғазалиёти Ҳофизро бо номи «The collected Lyrics of Hafiz of Shiraz» (Маҷмӯаи ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ) рӯи ҷоп оварданд. Д. Дэвис дар китобаш «Faces of love» (Ҷилваҳои муҳаббат) ғазалҳои се шоири Шероз - Ҳофиз Шерозӣ,

Чахон Малик Хотун ва Убайди Зокониро тарҷума карда, онро соли 2012 рӯйи чоп овардааст. Раванди тарҷумаи ғазалҳои шоир то ба имрӯз идома дорад.

Дар тарҷумаи ғазалиёти Хоҷа Ҳофиз шоирон андешаҳои гуногун доштанд. Баъзе ақида доштанд, ки ғазали Ҳофизро танҳо насри тарҷума намудан имкон дорад, дигарон андеша доштанд, «руҳи шоири бузург -Ҳофизро» ҳарчи комилтар тарҷума намудан беҳтар аст [7, 28].

Мо ин ҷо мекушем барои намуна матлаи ғазали «Агар он турки Шерозӣ....»-ро дар ҷанд намунаи тарҷума аз нигоҳи забоншиносӣ баррасӣ намоем. Ин ҷо зарур донистем, ки ҳар байтро дар алоҳидагӣ дар тарҷумаҳои тарҷумонони гуногун таҳлил кунем. Матлаи ғазал ҷуни наост:

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи хиндуяш бахшам Самарқанду Бухоро [2, 10].

Ховаршинос, шоири хушсалиқа, забоншинос ва ҳамзамон муҳаққиқи машҳури Англия Виллиам Чонс, ки ба Ҳофиз дилбастагии хос дошт, ин матлаи ғазалро ҷунин тарҷума намудааст:

Sweet maid, if thou wouldst charm my sight,
And bid these arms thy neck infold;
That rosy cheek, that lily hand,
Would give thy poet more delight
Than all Boccaccio's vaunted gold,
Than all the gems of Samarcand [6, 85].

Маврид ба ёдоварист, ки тарҷумаи В. Чонс ҳам аз ҷиҳати мубоҳабати ҳаҷми ғазал ва ҳам ягонагии мавзӯ аз ғазали Ҳофиз тафриқа дорад. Теъдоди мисраъҳо зиёд буда, шоир баъзе маъниҳои навро аз ҳудаш низ илова кардааст ё симоҳои офаридаи Ҳофизро бо симоҳои таҳайюлии ҳудаш иваз кардааст. Аммо дар тарҷума, ки як навъ фаволияти эҷодист, мутарҷим метавонад як байтро ҷанд байт тарҷума кунад ва ё баръакс ҷанд байтро бо як байт ҳулоса намояд.

Ҳини муқоисаи матни асл бо тарҷумаҳо мо аз «Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз», ки аз муқаммалтарин шарҳҳо махсуб меёбад ва аз ҷониби ақсар шореҳон хуш пазируфта шудааст, истифода мекунем. Бояд гуфт, ки ақсари мутарҷимони ғазалиёти Ҳофиз ба англисӣ низ аз ин шарҳ истифода кардаанд. Дар ин маврид Абдулманнони Насриддин ҷунин ибрози андеша мекунанд: «Дар асри XVI шарҳнависи бар девони Ҳофиз ривоч ёфт. Шореҳони ашъори Ҳофиз қабл аз он ки ба шарҳу тасҳеҳи мазмуну маъно бипардозанд, дар роҳи интиҳоб ва таҳияи нусхаи хуби девон кӯшиш кардаанд. Ҳамин нукта боис гардид, ки теъдоди аз нашрҳои аврупоии девони Ҳофиз бар мабноси шарҳи Судӣ сурат гирифтааст» [1, 238].

Мутарҷим ибораи «турки шерозӣ»-ро **sweet maid** тарҷума намудааст, ки маънояш «духтари зебо», «ҷони ширин» аст. Чун мо ба «Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз» назар меандозем, он ҷо турк бар маънии «золим», «бераҳм» омадааст, яъне шуарои форс маъшуқаҳои худро ба «сангиндилӣ» нисбат меоданд. Ибораи «турки шерозӣ» бошад, мурод аз «турконе» аст, ки дар Шероз иқомат гузидаанд [3, 24].

Ба ҳар навъ тарҷумон бо интиҳоби таркиби **sweet maid** «ҷони ширин» матлаби Ҳофизро хароб накардааст. В. Чонс таркиби «холи хинду»-ро тарҷума нанамудааст, балки онро бо **rosy cheek** ва **lily hand** (тарҷ. тахт. *рухсорай садбаргмонанд ва дастони нилуфарӣ*) иваз кардааст, ки киноя аз «сурхрӯй», «рухсорай лолагун» ва «дастони нозук» аст. Исмиҳои хоси Бухоро ва Самарқанд танҳо бо риояи фонетикаи забони англисии пешин транслитератсия шудаанд. Тазаккур бояд қард, ки навишти ҳарфи «х-хе» дар калимаи Бухоро на бо якҷоягии ду ҳарф Kh, балки бо «с-си», яъне Восага навишта шудааст. Ин ҳолат дар калимаи Samarcand низ ба назар мерасад. Махсули байти тарҷумакардаи В. Чонс ҷунин аст: «Ҷони ширин, (духтари зебо) агар ту ҷашмони маро сеҳр кунӣ ва дастонамро ба гарданат андозӣ, яъне маро ба оғӯш гирӣ, рухсорай садбаргмонанд ва дастони нозуки ту ба шоират зиёдтар аз тамоми сангҳои фоҳири Бухоро ва ҷавохироти қиматноки Самарқанд ҳаловат мебахшанд».

Гертруда Белл сайёҳ, шарқшинос ва мутарҷими дигари ғазалиёти Ҳофиз аст, ки ҳудашро аз дилбохтагонии ғазалиёти ӯ меҳисобид. Дар пешгуфтори китоби «Teaching of Hafiz»-и Г. Белл, И.Д. Росс ҷунин меорад: «Гертруда Лоузиан Белл дар 28-солагии, соли 1888 Оксфордро дар риштаи таърих бомуваффақият ба анҷом расонид. Замони нахустин маротиба ба Шарқ ва забонҳои шарқӣ шавқ пайдо карданаширо гуфтан мушқил аст, аммо аз мактуби соли 1891 навиштаи ӯ аён мегардад, ки сеҳри Шарқ ӯро ба ҳудаш қашида буд» [7, 19]. Шоир матлаи ғазалро ҷунин тарҷума намудааст:

Oh Turkish maid of Shiraz! In thy hand

If thou'lt take my heart, for the mole on thy cheek
I would barter Bokhara and Samarkand [7, 100].

Гертруда Белл ибораи «турки шерозӣ»-ро *turkish maid of Shiraz* тарчума намудааст, ки он «*духтари турки шерозӣ*», «*бонуи турк*», «*турки шерозӣ*» маънидод мешавад ва ба ҳадафи гӯянда мувофиқ аст. Ибораи «холи ҳинду»-ро шоир – **mole on thy cheek** тарчума намудааст, ки тарчумааш «*холи бари руй*» аст. Калимаи «*ҳинду*» ин ҷо ҳазф шудааст. Мурод аз «*холи ҳинду*» «*холи сиёҳ*» ва ҳамзамон хоси занони Ҳинд аст, ки байни ду абрӯвон нақш дорад, яъне шоир аз мақсади Ҳофиз каме дур рафтааст ё тарҷумаи онро муҳим надонистааст. Исмҳои хоси *Самарқанд ва Бухоро* транслитератсия шудаанд. Маҳсули байт чунин аст: Эй турки шерозӣ, агар ту дили маро ба даст оӣ, ба холи бари руйат ман Самарқанду Бухороро иваз мекунам. Ба назари мо тарҷумаи Г. Белл ба асли ғазал наздиктар аст.

Тарҷумаи байти зерро аз ҷониби тарҷумони дигари ғазалиёти Ҳофиз Вилберфорс Кларк баррасӣ мекунем:

If that Bold One (the true Beloved) of Shiraz gain our heart,
For His dark mole, I will give Samarkand and Bukhara (both worlds) [8, 40].

Мутарҷим пас аз ҳар ду байт шарҳи калимаву ибораҳои онро меорад. Дар ҳуди ғазал ҳам, дар қавсайн шакли дигари ифодаёбии таркибхояшро медиҳад. Зикр кардан зарур аст, ки тарҷумаи В. Кларк комилан суфиёна баромадааст. Тарҷумон Ҳофизро Ҳофизӣ тасаввуф тарчума кардааст. Ибораи «турки шерозӣ» тамоман ҳазф гардида, ба ҷои он **Bold One, the true Beloved (God)** «Маъшук» ба маънии (Худованд) омадааст.

Таркиби «холи ҳинду» ҳарчанд ки чун «*холи сиёҳ*» тарҷума гаштааст, аммо дар шарҳи поварақ онро чун «*ҷӯяндагони маънии олам*» шарҳ додааст. Шарҳи мутарҷим: «*Khal-i-hindu (the dark mole) signifies: Seekers of the mean world*» (яъне, холи ҳинду (холи сиёҳ) чунин шарҳ дода мешавад: ҷӯяндагони маънии олам). *Самарқанду Бухоро* бошад, транслитератсия шудааст, аммо дар шарҳ боз ҳам ҷилави онро ба тасаввуф кашида, ба дин ва дунё (дунёи фониву укбо) ташбеҳ додааст. Шарҳи мутарҷим: «*Samarkand va Bukhara signifies: Faith (din) and the world; both worlds, this and next*» (яъне, Самарқанд ва Бухоро чунин шарҳ меёбад: дин ва дунё; дунёи фонӣ ва укбо). Маҳсули байт чунин аст: Агар Худованд ба даргоҳаш моро роҳ диҳад ва моро аз худ берун созад, мо ба ӯ руҳи ихтиёрамонро мебахшем ва ба ин дунёву он ҷаҳон дил намебандем. Ин ҷо лозим донистем аз тарҷумон Ризо Ордубодиён тарҷумаи ин матлаъро орем ва таҳлил кунем:

Would that Shirazi Turk behold our heart then,
I'll gift, to her Mole, both Samarkand and Bokhara.

Чун мутарҷими ин байт ғазали Ҳофизро бо тамоми назокаташ дарк кардааст, тарҷумааш равону дилчасп баромадааст. Таркиби «турки шерозӣ»-ро тарҷумон бо риояи иборасозии забони англисӣ транслитератсия кардааст. Ибораи «холи ҳинду» **mole** тарҷума кардааст, яъне хол. Калимаи ҳиндуро ӯ низ мисли дигар мутарҷимон ҳазф кардааст, аммо ин хусни тарҷумаро нақостааст, чунки холи ҳинду киноа аз холи сиёҳ аст. Исмҳои хоси Самарқанду Бухоро чун дар байтҳои қаблӣ транслитератсия шудаанд. Маҳсули байт: Агар он турки шерозӣ дили моро соҳиб (гӯшаи назараш ба мо афтад) шавад, ман барои холаш Самарқанду Бухороро ҳадя мекунам.

Аз байни ин тарҷумаҳо ба назари мо тарҷумаи Г. Белл ва Ризо Ордубодиён ба асл бештар наздик аст. Дар ин байтҳо ҳам симоҳо ва ҳам теъдоди мисраъҳо таносуб доранд. Тарҷумаи ин ғазал бешак зиёд аст, аммо мо бо таҳлили ин ҷаҳор тарҷумаи матлаи ғазал иктифо мекунем ва баррасии боқии онро ба мавриди дигар вомегузorem.

АДАБИЁТ

1. Насриддин А. Матншиносии осори адабӣ: монография / А. Насриддин. - Хучанд, 2009. – 392 с.
2. Девони Ҳофиз. Нусхаи Дуктур Қосим Ғанӣ ва Муҳаммад Қазвинӣ. – Усва: Нашри китоби Шероз, 1692. – 440 с.
3. Назирова Ҳ. Сайри Ҳофиз дар Англия / Ҳ. Назирова // Садои Шарк, 1972. - № 11. - С. 138-141.
4. Муҳаммад Судии Буснавӣ. Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз / Муҳаммад Судии Буснавӣ; тарҷумаи Исмат Сатторзода. - Интишороти Ниғоҳ ва Заррин. Ҷопи ҳафтум. Ҷилди 1. – 1372 с.
5. Arberry A. J. Classical Persian literature / A.J. Arberry. - London: George Allen and Unwin Ltd, 1958. – 472 p.
6. Fifty poems of Hafiz. Texts and translations collected and made, introduced and annotated by J. Arthur, Arberry, D. Litt. - F.B.A. Cambridge, at the University Press, 1970. – 187 p.
7. Teaching of Hafiz. Translated by Gertrude Lowthian Bell with a preface by E. Denison Ross and Introduction by Idries Shah. – London: The Octagon Press., 1979. – 186 p.

8. The Divan-i Hafiz. Translated by Wilberforce Clarke. Introduction by Michael Craig Hillman. Ibex Publishers, Bethesda Maryland, 1997, 2007. – 548 p.

ВЗГЛЯД НА НЕКОТОРЫЕ АНГЛИЙСКИЕ ПЕРЕВОДЫ ОДНОГО БЕЙТА ХАФИЗА ШИРАЗИ

В статье рассматриваются английские переводы одного бейта Хафиза с точки зрения лингвистического анализа. Автор, сопоставляя оригинал данного бейта с переводами, выполненными переводчиками В. Джонсом, Г. Беллом, В. Кларком и Р. Ордубадиёв, провёл анализ, на основе которого выявил особенности каждого перевода в отдельности. Она пришла к выводу, что переводы, которые опираются на значение и мистическую окраску, более близки к оригиналу, чем дословные либо подстрочные переводы.

Ключевые слова: Хафиз, бейт, перевод, переводчик, текст оригинала, транслитерация, калька.

A GLANCE TO THE ENGLISH TRANSLATIONS OF ONE COUPLET OF HAFIZ SHIRAZI

The article considers English translations of one couplet of Hafiz from the linguistic point of view. The author, comparing the mentioned couplet with the translations done by W. Johns, G. Bell, W. Clark and R. Ordubodiyev, analyses that show the features of each translation taken separately. She concluded that the translation which were done leaning to the meaning and mystical nuance are in more close resemblance to the original text than word-for-word and literal translations.

Key words: Hafiz, couplet, translation, translator, original text, transcription, calque.

Сведения об авторе: *Ш.К. Сангинова* - аспирантка кафедры таджикского языка и литературы Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. Телефон: (+992) 989-17-87-05.

E-mail: shahnoza-sk@yandex.ru

«ЧИХИЛ ХАДИС»-И АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ ВА ТАРҶУМАҲОИ ТУРКИИ ОН

Ҷ. Муҳаммадраҳим

Пажӯхишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Чихил ҳадиснависӣ, ки дар оғоз танҳо решаи мазҳабӣ ва бо умеди ҷалби шафоати пайғамбар таҳия мешуд, дар дасти таҳайюли адабӣ, ҳам аз назари забони нигориш ва ҳам аз назари ҳадафи он шакли тозае гирифт. Аз ин рӯ, чихил ҳадиснависиро метавон як ҷузъи адабиёт шуморем, ки дар ҳалли масъалаҳои мушкили фалсафӣ, динӣ ва ахлоқӣ бо баёни содаи адабӣ саҳми босазое гузоштааст. Пайдоиши ин навъи адаби мазҳабиро метавон ба ҳадисе аз ҳазрати пайғамбар, ки фармудааст: “*من حفظ على اربعين حديثا من امر دينها بعثه الله في زمرة الفقهاء والعلماء*” (Тарҷума: “Ҳар кӣ аз уммати ман, чихил ҳадисро аз умури динаш ҳифз намояд, Худо ӯро рӯзи Қиёмат аз зумраи фақеҳон ва олимони бармеангезонад”), рабт дод. Аз назари муҳтаво ва интиҳоби аҳодис, муаллифон дар ибтидо танҳо матни ҳадисро ҷамъоварӣ менамуданд, аммо бо мурури замон чихил ҳадиснависӣ ҳамроҳи тарҷума, шарҳ ва дар шакли форсӣ он ҳамроҳи ҳикоятҳои дилнишин ба риштаи таҳрир даромадааст. Аз назари интиҳоби ҳадисҳо бояд гуфт, ки аваллан, ҳадисҳои қудсӣ, баъд ҳикояҳо дар бораи пайғамбару ҳадисҳои саҳеҳ рӯйи қор омадаанд.

Чихил ҳадисҳои форсӣ ва таърихи нигориши онҳо

Чихилҳадиснависӣ дар таърихи халқҳои гуногун, зиёд ба чашм мерасад. Бинобар гуфти муҳаққиқон дар адбиёти форсӣ 46, дар адабиёти араб беш аз 260 ва дар адбиёти турк зиёда аз 80 номгӯи чихил ҳадис мавҷуд аст, [5, 32], ки мо дар ин рисола ба зикри машҳуртарини онҳо дар адбиёти форсӣ иктифо менамоем.

1. Нахустин чихил ҳадиси форсӣ, то он ҷое ки мо медонем, «**Табиб-ул-қулуб**»-и Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Алӣ Алфаровӣ Алҳаримӣ мебошад. Нусхаи дастанвиси он, кисоли 500 ҳиҷрӣ навишта шуда, дар китобхонаи Нури усмонияи Истанбул таҳти рақами 957 маҳфуз мебошад. Муаллиф дар муқаддимаи он чунин овардааст: «...ва китобро бар чихил аз ахбори Мустафо саллалоҳу алайҳи ва саллам ниҳодам ва ҳар хабареро муаккад кардам бар ояте аз оёти Қалом-ул-лоҳи ғайри

махлуқ, ки шифои дардҳо ва тарёки заҳрҳост ва ба ҳар оятҳикояте аз ҳикоеи машоих, ки лоиқи он бошад ҷамъ намудам» [6, 3].

2. Чихил ҳадиси Баҳой, ки аз тарафи Имод-уд-дин Ҳасан ибни Алӣ соли 700 ҳиҷрӣ, дар фазилати ҳазрати Алӣ навишта шуда, ба вазир-Шамсиддин Муҳаммади Ҷувайнӣҳадя гардидааст [6, 102].

3. «Ум-ул-китоб», ки ба қалами Аҳмади Румӣ (вафоташ 717 ҳ.) тааллуқ дорад. Нусхаи хаттии он дар Китобхонаи миллии Париж (шӯъбаи дастхатҳои форсӣ замимаи 115) мавҷуд аст. Сабаби нисбат додани ин дастхатро ба Аҳмади Румӣ аз порчаи шеърие, ки дар ин дастхат ба шакли зерин аст:

«3-ин сабаб ҷидде намудам, эй киром,
Ман, ки ҳастам Аҳмади Румӣ ба ном»

исботнамудаанд. Дар ин асар Аҳмади Румӣ сабаби номгузории ин асрро чунин ба қалам додаст:

«Арбаин бунёд кардам аз фусул,
Дарки он дорад тааллуқ бар уқул.
Ном бинҳодам варо «Ум-ул- китоб»,
Дарҷ дар вай насу ахбор, эй лубоб».

4. «Тухфат-ул-ҳоқонӣ»-и Сайд Садр, ки соли 751 тарҷума гардида, дар Китобхонаи Топ Капи Истанбул таҳти рақами 325 маҳфуз аст. Дар варақи 10-умаш сабаби навиштани он ва шахсе, ки ин асар ба ӯ ҳадия гардидааст чунин омадааст: «...ва маънои чихил ҳадиси Мустафоро ба форсӣ аз китобҳои бузург ҷамъоварӣ намуда, ба номи султони одили аъзам- Султон Ҷонибек бо номи «Тухфат-ул-ҳоқонӣ» номгузорӣ намудаам» [6, 80].

5. «Сироч-ут-толибин ва минҳоч-ур-роғибин»-и Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Ҳусайн Алийҷӣ, ки дар соли 763 ҳиҷрӣ аз арабӣ ба форсӣ тарҷума гардидааст. Нусхаи хаттии он дар Китобхонаи миллии Париж, дар қисми дастхатҳои форсӣ таҳти рақами 35 маҳфуз мебошад. Муаллиф китоби «Арбаъуна ҳадис»-и Муҳйиддин Абу Закариё Нававиро (1233-1288м) ба форсӣ тарҷума намудааст, ки яке аз қадимтарин чихил ҳадисҳои форсӣ ба шумор меравад. Ин чихилҳадиси форсӣ борҳо ба забони туркӣ тарҷума гаштааст. Аз ҷумла дар асри мо аз тарафи Бобонзода Аҳмад Наим ба забони муосири туркӣ тарҷума гардид [6, 5].

6. «Маҷмаъ-ул-айнан»-и Фасеҳ ибни Абдулкарими Низомӣ, ки дар асри нухуми ҳиҷрӣ тарҷума гардидааст ва нусхаи дастхати он дар Китобхонаи Фотеҳи Истанбул таҳти рақами 783 маҳфуз аст [6, 94].

7. «Ар-рисолат-ул-илия фи аҳодис ан-набавия»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, ки нусхаҳои дастхати он дар Китобхонаи Айясофияи Истанбул таҳти рақами 580 ва дар Китобхонаи Донишгоҳи Истанбул таҳти рақамҳои 1, 2, 642, 878 дар шӯъбаи дастхатҳои форсӣ маҳфуз мебошанд [6, 13].

«Чихил ҳадис»-и Абдурахмони Ҷомӣ ва мутарҷимони турк

Асари мазкур таҳти унвонҳои «Арбаъин», «Арбаъина ҳадис», «Тарҷумаи арбаъин», «Тарҷумаи чихил ҳадис», «Ҳадиси шариф» ва ғайра машҳур буда, онро Ҷомӣ соли 886 ҳ. (соли 1481м.) таълиф кардааст. Ҷомӣ низ сабаби таълифи асарашро ба умеди қурби шафоат нисбат дода мегӯяд: «...умедворӣ он аст, ки нозиму мутарҷим дар шартӣ: *من حفظ على اربعين حديثاً “дохил шавад ва фардо ба саодати ҷазои:”* الله في *“زمرّة الفقهاء والعلماء بعثته”* **восил гардад**» [3, 6].

Асари мазкур 40 ҳадиси Расули Акрамро (с) дар бар мегирад, ки Ҷомӣ онҳоро тарҷума кардааст. «Чихил ҳадис» аз як муқаддимаи кӯтоҳи мансур, чихил дубайтӣ, яъне, тарҷумаи ҳадисҳо, як ҷумлаи арабӣ ва як шеъри тоҷикӣ, ки дар хотимаи он оварда шудааст, иборат мебошад. Албатта, асари мазкури Ҷомӣ, ки тарҷумаи аҳодиси набавист, ҳамагӣ фарогири ахлоқу тарбия ва таълим буда, масъалаҳои дӯстӣ, рафоқат, эҳтироми падару модар, вафо ба аҳд, нафъи мардум, ҷуду саҳо,

бахшандагӣ, барҳам задани бухлу кина, буғзу ғазаб, рашку ҳасад, мардумозориву бадӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Ин асари Мавлоно Ҷомӣ борҳо ба забони туркӣ аз тарафи намоёндагони машҳури адабиёти турк ба назм тарҷума гардида, аҳамияти ғавқулодаи асари Ҷомӣ ва таъсири онро ба адабиёти турк нишон медиҳад. Шоирони турктабор аз қабилҳои Алишери Навоӣ (1441-1501), Ҷузулӣ (1556), Рихлетӣ (асри 16), Нобӣ (1642-1712), Муфид (1726), Муниф (1742), Сайид Иброҳим (1701- 1783), Меҳмед Зухдӣ (1854- 1914) ва шоири гумноме, ки онро бо номи «Ло адрӣ» (Номаълум) ном мебаранд, «Чиҳил ҳадис»-ро аз замони худи Ҷомӣ сар карда, дар солҳои гуногун тарҷума намудаанд.

Аввалин тарҷумаи ин асар аз тарафи ҳамаср ва рафиқу шогирди Ҷомӣ, Алишери Навоӣ сурат гирифтааст. Навоӣҳануз дар қайди ҳаёт будани Ҷомӣ, бо иҷозати ӯба тарҷумаи ин аср пардохтааст. Асари тарҷуманамудаи Навоӣ аз муқаддимаи манзум (23-байт), чиҳил қитъа, яъне, тарҷумаи ҳадисҳо ва хотима (5-байт) иборат мебошад. Дар муқаддимаи асар Навоӣ баъди ҳамди худову наъти расул, аз мақомучойгоҳи Ҷомӣ сухан ронда, мегӯяд:

Çün safa ehli pâk-fercâmî Pâk-fercâm u pâk-fer Câmî
Ol yakîn sarı dest-gîr manga Kible vüüstâd ü pîr manga [1, 1].

(Тарҷума: «Чун сафо аҳли покфарҷом ва соҳиби фарри пок аст Ҷомӣ, ӯ наздику дастгир, қиблаву устоду пири ман аст»)

Сипас сабаби таълифи «Чиҳил ҳадис»-ро бо забони узбекӣ (туркӣ), дар маҳрум намондани халқҳои турктабор аз ин асари гаронарзиш дида, чунин мегӯяд, ки форсизабонон аз ин китоб баҳраваранд, аммо ҳайф аст, ки ақвоми турк аз ин асар бебаҳра монанд [1, 1].

Тарҷумаи дуҷуми «Чиҳил ҳадис»-и Мавлоно Ҷомӣ ба забони туркӣ аз тарафи Ҷузулӣ сурат гирифтааст. Ҷузулӣ низ мисли Ҷомӣ асарашро бо як муқаддимаи кӯтоҳи мансур, чиҳил дубайти ва хотима (иборат аз 2 байт) таълиф намудааст. Ӯ дар муқаддимаи асараш ҳамди Худову расулро сароғози ҳама корҳо доништа, сипас Мавлоно Ҷомиро «устоди гиромӣ» гуфтаву «Чиҳил ҳадис»-ро «Чиҳил ҳадиси муътабар, балки чиҳил дона гавҳар» хондааст. Ҷузулӣ сабаби таълифи китобашро «дар пайравии Ҷомӣқадам ниҳодан ва бо умеди файзи умум» медонад [3, 2].

Рихлетӣ шоири дигари туркзабони асри 16 ба тарҷумаи «Чиҳил ҳадис»-и Ҷомӣ камар баста, сабаи навиштани китобашро дар, «барои дар роҳи шуарои мутақаддим содиқ мондан», мебинад. Муқаддимаи асари ӯ низ мансур буда, дар он анъанаи муқаддиманависии пешиниён (ҳамди Худову дуруди Мустафо) риоя гардидааст. Сипас, чиҳил дубайти, яъне, тарҷумаи ҳадисҳо ва хотима (иборат аз 3 байт) дар асар қой доранд. Ӯ дар муқаддима, Мавлоно Ҷомиро «ҳазрати шайх, соҳиби фаҳму идроки олий» гуфта, «Чиҳил ҳадис»-ро бошад, «олимисол, лаълу гавҳар»хондааст. Рихлетӣ дар тарҷумаи дубайтиҳо бештар кӯшиш ба харҷ додаст, ки ба матни асл содиқ монад [2, 4].

Намоёндаи дигари адабиёти турк, Нобӣ, бо муқаддимаи муфассали мансур, тарҷумаи ҳадисҳо ва хотима, ки дар он таърихи ба анҷом расидани асар соли 1672 нишон дода шудааст, тарҷумаи «Чиҳил ҳадис»-и Ҷомиро барои худ шараф доништааст. Дар муқаддимаи тарҷумаи ҳадисҳо ӯ Мавлоно Ҷомиро «ҳазрати Мавлоно, шохсавори тариқат,» хонда, аҷзу тақсири худро бо пайравӣ ба шоирони пешин алалхусус, Ҷомӣ, рӯйпӯш кардани шудааст. Нобӣ сабаби таълифи асарашро дар, «**дастрас кардани оммаи мардуми турк ин асари гаронарзишро**» мебинад [2, 7].

Тарҷумаи «Чиҳил ҳадис»-и Ҷомиро шоири машҳури адабиёти туркзабон, Муфид бо се забон (форсӣ, арабӣ ва туркӣ) дар се рисолаи мустақил тартиб додааст. Сабаби навиштани ин рисолаҳоро Муфид дар, «**табаррукан, бо манзумаи арбаини Ҷомӣқарин**» [2, 2] гуфта, менигорад. Фарқи тарҷумаи Муфид аз дигар тарҷумаҳо дар он аст, ки ӯ дар тарҷумаи ҳадисҳо жанри рубоиро истифода намуда,

ҳар ҳадисро аввалан ба як байти арабӣ шарҳ дода, сипас ба забони туркӣ тарҷумаи онро овардааст.

Муниф шоири тавонои асри 16 турк, «Чиҳил ҳадис»-и Мавлоно Ҷомиро бо қитъаҳо тарҷума намуда, фармудааст: «Ин калимотест, ки Алӣ каррамаллоҳу вачҳаҳу аз пайғамбар ривоят намудааст ва ҳар як ҳадис ба назм тарҷума гардид» [2, 13]. Аз муқаддима ва хотимаи ин тарҷума маводе дар даст надорем.

Танҳо як нусха аз тарҷумаи туркии «Чиҳил ҳадис»-и Ҷомӣ дар Музейи Британияи Кабир мавҷуд аст, ки ба қалами Сайид Иброҳим тааллуқ дорад.

Сайид Иброҳим дар муқаддимаи муфассали тарҷумаи туркии «Чиҳил ҳадис», баъди ҳамди Худову дуруди пағамбар ва санои Абдулҳамидхон, сабаби тарҷумаи онро дар кам будани нусхаҳои китоби «Арбаин»-и Ҷомӣ, барои осонии ҳифз ва дарки маонии ҳадисҳо, ёдovar шудааст. Ӯ дар муқаддимаи асар Абдурахмони Ҷомиро «**ҳазрати Мавлоно қаддасаллоҳу сирраҳу, нодир-ул-вуқӯъ, кассир-ут-таълиф**» ва «Чиҳил ҳадис»-ашро «**лаоливу марҷон, китоби муътабар, дурр-ун-низом**» хондааст. Китоб бо анҷом ёфтани тарҷумаи чиҳил ҳадис беҳотима анҷом ёфтааст [2, 5].

Зухдӣ Тайибзода, асаре бо номи «**Зинат-ул-афъида**» навишт, ва он соли 1906 дар шаҳри Трабзони Туркия ба зевари таъб ораста шудааст. Ӯ дар ин асараш «Чиҳил ҳадис»-ҳои Ҷомиву Наворо низ, ҷой додааст. Зухдӣ дар муқаддима дар бораи Ҷомӣ ва Навой сухан ронда, «**барои касоне, ки аз забони форсиву ҷағатой (узбекӣ) бебаҳраанд, тарҷумаи туркии ин асар аз манфиат холӣ нест**», гуфта, қайд мекунад. Дар муқаддима, Зухдӣ аз мақому манзалати Ҷомӣ лаб кушода, шоирони баъди ӯро «**доначини хирмани ирфон ӯ ва соҳибфазилат**» хондааст. Сабаби дигари таълифи асарашро дар: «**Аз анфоси қудсияи Ҷомӣ табаррукан, бо камоли лаззат, баҳравар гардидан**» мебинад. «Чиҳил ҳадис»-и Зухдӣ низ мисли шоирони собиқ, аз муқаддимаи мансур, чиҳил дубайтӣ, яъне, тарҷумаи ҳадисҳо ва хотима иборат мебошад [2, 4].

Як нусха аз тарҷумаи «Чиҳил ҳадис»-и Ҷомӣ дар Китобхонаи Университети Истанбул таҳти рақами No: 1624 v. 1b-9b мавҷуд мебошад, ки мутарҷими он маълум нест. Аз сабаби намаълум будани мутарҷим, ин нусха бо номи Ло адри (Lâ-edri яъне, номаълум) номгузорӣ гардидааст. Ин шахси маҷҳулном, дар муқаддимаи мансури асараш, аз ягона нусхаи «Чиҳил ҳадис»-и форсӣ, ки дар ҳолати «варақхояш даридаву пароканда», ба дасти ӯ афтоданаҳ қайд намудааст. Таърихи тарҷумаи асар ва хотима дар ин тарҷума дида намешавад. Аз рӯйи мазмуну муҳтавои ҳадисҳо, ки баъдтар хоҳем гуфт, маълум мешавад, ки он китоби «Чиҳил ҳадис»-и парокандавараке, ки мутарҷим дар борааш сухан рондааст, моли Мавлоно Абдурахмони Ҷомист [5, 3].

Муқоисаи баъзе дубайтиҳои «Чиҳил ҳадис»-и Абдуррахмони Ҷомӣ бо матнҳои тарҷумашудаи туркӣ

Собиқаи тарҷума аз осори форсӣ ба туркӣ ба оғози адабиёти туркӣ бармегардад, зеро адабиёти турк дар марҳалаи пайдоиш, адабиёти форсиро сармашқи кори худ қарор додааст. Аксари осоре, ки намунаҳои адабиёти туркиро ташкил медиҳанд, бо андаке даҳолат аз адабиёти форсӣ таъсирпазир ва тарҷумашудаанд. Бо таваҷҷуҳ ба он ки то асри 15 тамоми китобҳои муътабари ҳадис ҷамъоварӣ ва тадвин гашта буданд ва имкони интиҳоби чиҳил ҳадис хеле зиёд буд, аммо намояндагони машҳури адабиёти турк, ба тарҷумаи «Чиҳил ҳадис»-и Абдурахмони Ҷомӣ рӯй овардаанд. Ин ҳам дар ҳолат, ки бештари онҳо аз тарҷумаҳои турки дигар шоирони пеш аз худ огоҳ буданд.

Шуарои мутарҷими нухғонаи турктабор ҳама, (ғайр аз Муфид) дар тарҷума роҳи пешгирифтаи Ҷомӣ, яъне, ба воситаи дубайтиҳо тарҷума намудани ҳадисҳоро, мавриди истифода қарор додаанд. Барои мисол:

المسلم من سلم المسلمون من لسانه و يده

(Тарҷума: «Мусулмон касест, ки мусулмонон аз забону дасти ӯ дар амон бошанд»)

Тарҷумаи Ҷомӣ: Муслим он кас бувад, ба қавли расул,

Гарчи омӣ бувад в-гар олим,
Ки ба ҳар ҷо бувад мусулмоне
Бошад аз қавлу феъли ӯ солим

Тарҷумаи Навоӣ: Kim müslemanlığ eylese da'va

Çin imes ger kılur feda canlar
Ol müselmân durur ki sâlimdür
Tilidin ilgidin müselmânlar [1, 29].

Тарҷумаи Фузулӣ: Müslim oldur ki ehl-i 'âlem ile

Sıdk ola kavli hayr ola 'ameli
Zararın görmeye müselmânlar
Ola pâkîze hem dili hem eli [3, 24].

Тарҷумаи Рихлетӣ: Müslim ol kimsedür buyurdı rasül

Ger ola câhil ü eğer 'âlim
Kanda olsa ola müselmânlar
Kavilü fi'linden ol kesün sâlîm [2, 22].

Тарҷумаи Нобӣ: Müslim ol kimsedür hakîkatde

İtmeyüp kesb-i cürm-i bîhüde
Fi'l ü kavlü yed ü lisânından
Müslimün ola cümle âsüde [2, 43].

Тарҷумаи Муфид: Müslim ana dirler ki cemî-i müslim

Şerrinden ola kavlen ü fi'len salim
Bir ferde ezâ eylemeyüp 'âlemde
Höşnüd ola cümle halk andan dâ'im [2, 37].

Тарҷумаи Муниф: Mü'min oldur ki kimse hîç andan

Nefret itmeyeler dil ü canlar
Ya elinden yahud dilinden anun
Hergiz incinmeye müselmânlar [2, 18].

Тарҷумаи С. Иброҳим: Müslim ol kimsedür bi-kavl-i Rasul

Eğer 'âmîola eğer 'âlim
Kimseyi renc-i hatır eylemeyüp
Kavi ü fi'linden olalar salim [2, 26].

Тарҷумаи Зухдӣ: Müslim ol kimsedür hakîkatde

Diler ümmî dilerse 'âlim ola
Müslimânlar elinden ağzından
Her dem anın emîn ü salim ola [2, 42].

Тарҷумаи Ло адрӣ: Müslim ol kimsedür buyurdı rasül

Câhil olsun o kimse ger 'âlim
Müslimânlar huzur u gaybetde
Kavi ü fi'linden olalar salim [5, 30].

Пеш аз он ки оид ба маҳорати тарҷумонии шоирони мазкур сухан ронем, бояд аввал муносибати онҳоро ба нусхаи аслии ва усули дар тарҷума пеш гирифташон муайян намоем. Ба ин маънӣ, вақте «Чихил ҳадис»-и Ҷомиро бо тарҷумаҳои туркии он муқоиса мекунем, мебинем, ки баъзе тарҷумонҳо ба байтҳои баъзе дубайтиҳо озодона муносибат намуда, онҳоро мазмунан тарҷума намудаанд. Ба фикри инҷониб, ин аз ҷое маншаъ мегирад, ки Ҷомӣ худ дар эҷоди байти якуми дубайтиҳо озодона рафтор намуда, дар байти дуюм бошад, маънии ҳадисҳоро бозгӯ намудааст. Масалан: Ҷомӣ дар матни ҳадиси «المسلم من سلم المسلمون من لسانه و يده» мисраи «Гарчи омӣ бувад ва гар олим»-ро изофа намудааст, ки тарҷумаи он дар асарҳои Навоӣ, Фузулӣ,

Муфид, Нобӣ ва Муниф ба чашм нарасад ҳам, дар тарҷумаҳои Рихлетӣ, Сайид Иброҳим, Зухдӣ ва Лоадри ба мушоҳида мерасад. Аммо дар ҷойи дигар мебинем, ҳама тарҷумонҳо роҳи тайнамудай Ҷомиро пеш гирифтаанд. Масалан тарҷумаи ҳадиси «يشيب ابن آدم و يشب فيه خصلتان الحرص و طول الامل» дар «Чиҳил ҳадис»-и Ҷомӣ ин тавр ба риштаи назм кашида шудааст.

Одамиро зи пирӣ афзояд,
Ҳар замон дар бинои умр халал,
Лек дар ўҷавон шавад ду сифат,
Ҳирс дар ҷамъи молу тӯли амал

Дар тарҷумаи ин ҳадис, барои обу ранги бадеӣ, равонии вазну ҳусни қофия ва ба зеҳни хонанда наздик намудани матлаб, Ҷомӣ дар ҷумлаи «يشيب ابن آدم» (Тарҷума: «**Фарзанди одам, ки пир шуд...**») санъати ташбеҳро (**умро ба бино**) ба кор бурдааст, ки Навоӣ, Нобӣ, Рихлетӣ, Сайид Иброҳим ба айнан ниғаҳ доштани ин санъат ва лафзи баъзе калимаҳои тоҷикӣ, дар тарҷумаи ин ҳадис, кӯшиш намудаанд. Масалан:

Pîr oldukça bes beni adem
Olur efzûn **binâ-yîömre hâlel** [2, 12].

Turfadur tînet-i benîâdem
Buldığınca **binâ-yı 'ömri hâlel** [2, 21].

Pîrlik ademe ziyad olsa
Gelür elbet **binâ-yîömre hâlel** [6, 34].

Ademîga egerçi vaki'dur
Kangan sayı **barca işde hâlel** [1, 23].

Аммо Фузулӣ, Муфид, Муниф, Зухдӣ ва Ло адри, содагӯйиро маъқул донистаанд. Нобӣ санъати ташбеҳро дар ин ҳадис дар дигар ҷо низ истофода намудааст:

Turfadur tînet-i benîâdem
Buldığınca binâ-yı 'ömri hâlel
Gerd hırsıyla anda tâzelenür
Rişte-i ankebüt-ı tûl-ı emel [6, 17].

(Тарҷума: «Турфа аст, тинати бани Одам, чун ба пирӣ расад бинои умраш халал меёбад, аммо бо **гарди ҳирс, риштаи анкабути** тули амалаш аз нав тоза мешавад») . Дар ин қитъа Нобӣ «ҳирс»-ро бо чизи гарддор ва «тули амал» ба хонаи анкабут ташбиҳ додааст.

Албатта, касе ки тарҷумаҳои туркии «Чиҳил ҳадис»-и Ҷомиро бо матни асл қиёсан мутолиа менамояд, бе ҳеҷ гуна дигаргунӣ «аз худ шудан»-и бисёр калимоту иборот ва ҳатто, таркибҳои яклухт ва мисраъҳои комили тоҷикиро мебинад. Барои мисол:

Дигар аз вай мадор чашми вафо,
Ҳар кӣ шуд дар ҷафо туро густох.
З-он ки ҳаргиз дубора мӯъминро,
Нагазад мор аз яке сӯрох.

Тарҷумаи Рихлетӣ: İtme andan dahi ümîd-i vefa:

Sana ola cefâda çün küstah
Mü'mini iki defa zîrâ kim

Negezed mâr ez yeki sürâh [2, 13]

Рихлетӣ ягона шоирест, ки дар тарҷумаи дубайтиҳои «Чиҳил ҳадис»-и Ҷомӣ аз дигарон бештар, кӯшиш ба харҷ додаст, ки ҳам дар лафз ва ҳам дар маъно риояи амонат намояд. Дар тарҷумаи ӯ, кас мисраи комили тоҷикӣ «**Нагазад мор аз як**

сурах», калимаҳои ва ибораҳои иқтибосшуда аз лафзи матни асл «умеди вафо, ҷафо, густох, зеро»-ро дида метавонад.

Аз мутолиаи «Чиҳил ҳадисҳо»-и ба забони туркӣ тарҷумашуда маълум мегардад, ки тарҷумонон новобаста ба гуногунии замони зиндагиашон, аз забони матлаб (форсӣ) оғаҳии комил дошта, онро бо забони мақсад (туркӣ) ба хонандаи турк расонидаанд. Албатта, на ҳама байтҳои муъҷазмақоми Ҷомӣ ба туркӣ пурра ифодаи худро ёфтаанд, дар ягон ҷо сактагии вазн ё худ нуқси қофияро намебинем. Муваффақияти тарҷумонҳои туркро дар ин мебинем, ки онҳо ба нуқтаҳои муҳими зерин эътибор додаанд:

- 1) Дубайтиҳоро бо вазни худашон тарҷума намудаанд
- 2) Ба мазмуни асар даҳлат накарда, онро қомилан нигоҳ доштаанд
- 3) Аз ҳар дубайтии форсӣ як дубайтии туркӣ эҷод карда, ифодаву ибора ва санъатҳои дилангези истифоданамудаи мусаннифро бо таровати ҳосе тарҷума намудаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ali Şir Nevâî: Hadîs-i Erba'in, Süleymânîye Ktp / Ali Şir Nevâî. - Âşir Efendi. - No: 41. - V.1b-2b.
2. Doç. Dr. Ahmet Sevgi. Molla Câmi'nin "Erba'in"ive Manzum türkçe Tercümelere / Doç. Dr. Ahmet Sevgi. - Konya, - 2000.
3. Fuzûli:Kirk. Hadis Tercümesi / Fuzûli:Kirk. - İzmir: Milli Ktp. - No:11/517(Kayıt No: 21723 v.1b-2a).
4. Karahan Abdülkadir. Islam – Türk Edebiyatında Kirk Hadis. – Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı. - 1991.
5. Lâ-edri. Erba'in / Lâ-edri. - İst.Ünv. Ktp. T.Y. - No: 1624. - V. 1b-9b.
6. Osman Özgünlü. Нусхаҳои дастхати форсии мавҷуд дар китобхонаҳои Истанбул / Osman Özgünlü.

ПЕРЕВОДЫ «АРБАИН» (СОРОК ХАДИСОВ) АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ НА ТУРЕЦКИЙ ЯЗЫК

Данная статья посвящена изучению переводов «Арбаин» Абдурахмана Джами на турецкий язык. Автор тщательно проанализировал переводы, существующие в таджикском и турецком литературоведении, имеющие большое значение в литературе. Результаты исследования могут быть использованы при составлении учебных пособий и антологий по литературоведению.

Ключевые слова: оригинал, «Арбаин», перевод, турецкий язык, текст рассказа, перевод рассказа, комментарий.

TRANSLATIONS JOMI'S "ARBAIN" INTO TURKISH LANGUAGE

The following article is the translation of Arbain(Prophet's forty hadises) into Turkish language. The author carefully checked all the translations that exist in Tajik and Turkish languages that play great role in study of literature.

Key words: original, Arbain, translation, Turkish language, retelling, translation of a story, comments

Сведения об авторе: *Джами Мухаммадрахим* - аспирант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 918-23-42-30. E-mail: jomi110283@gmail.com

ТАЪСИРИ МУТАНАББӢ БА ШЕЪРИ ШУАРОИ АҲДИ ҒАЗНАВИЁН

А.М. Ишонхонов

Пажӯишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Бояд гуфт, ки масъалаи таъсирпазирӣ ва мазомини муштараки шеърӣ Арабу Аҷам дар аҳди Ғазнавиён, ба тариқи мисол дар эҷодиёти Манучехрии Домгонӣ, Фаррухии Сиистонӣ, Ҳасан ибни Аҳмади Унсурӣ, Анварии Абевардӣ ва дигарон дар осори илмӣ-тадқиқотии баъзе донишмандони Эрон, Тоҷикистон, Ҳинд, Русия ва дигар мамолики Шарқу Ғарб то ҳаде мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Агарчанде ҷанбаҳои ин таъсир дар эҷодиёти ағлаби шуарои форсигӯ то ҳанӯз мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Бинобар ин мақолаи мазкурро ба масъалаи таъсири сабку услуби Мутанаббӣ ба эҷодиёти шуарои аҳди Ғазнавиён таҳсис додем. Абӯхилол ал-Аскарӣ дар фасли "Ҳусну-л-ахз" (Ҳусни иқтибос)-и китоби худ "ас-Синоатайн" чунин хусусияти сайри мазмунро дар адабиёти форсӣ ва арабӣ дар назар дошта, менависад: "Ҳеч гӯяндае аз маъонӣ ва мафҳуми пеш аз худ бениёз нест. Ӯ бояд маониро аз гузаштагон бигирад ва дар алфозе дигар бирезад ва дар зеваре

дигар онро биёрояд. Маонӣ миёни укало муштарак аст ва сувқиву набативу зангӣ маонии хубро дармеебанд ва тафозили мардум дар танзиму таркиби алфоз аст" [3, 197].

Илова бар он, ҳангоме ки мо дар иртибот ба масъалаи муносибати Мутанаббӣ бо шуарои форсу тоҷик таваккуф мекунем, ҷавоб додан ба суоле ҳам лозим меояд, ки чаро бештар аз Саъди Шерозӣ ва ё Манучехрии Домогонӣ ёд меравад ва аз шуарои маъруфи дигари форсу тоҷик, чун, Фаррухӣ, Унсурӣ, Анварӣ ва дигар шуарои аҳди Ғазнавиён кам ном гирифта мешавад, ҳол он ки таъсири ашъори Абӯтӣи ал-Мутанаббӣ дар ашъори эшон низ ба ҷашм мерасад. Ҳамчунин моро лозим аст, ки дар ин мақола оид ба таъсир ва мазомини ашъору сабку услуби Мутанаббӣ дар шеъри шуарои аҳди мазкур истода гузарем.

Пайваста бар ин гуфтаҳо таъкид намуд, ки яке аз шарқшиносони бузург Шлейко Владимир Казимирович дар бораи Абӯтӣи ал-Мутанаббӣ чунин ибрози ақида менамояд, ки «куллияи муҳаққикон бихоҳанд мабодии шеъри форсиро ҷиддан мавриди мутолиа қарор диҳанд, осори Мутанаббиро бихонанд» [12, 41 ҷ.2]. Дар воқеъ, таъсири мазомини ашъори Мутанаббӣ дар шуарои форсу тоҷик басо назаррас буда, ҷиҳати рушду инкшоф ва таҳаввули адабиёти форсу тоҷик нақши бориз дорад. Аз ин лиҳоз ҳар як муҳаққикро лозим аст, ки, пеш аз ҳама, дар бобати услуб ва равиши ашъори Абӯтӣи ал-Мутанаббӣ ба хубӣ ошноӣ пайдо намояд. Зеро, тавассути он сарчашмаи аслии ашъори шуарои форсу тоҷикро пайдо менамоянд.

Ҷои зикр аст, ки ишораҳои алоҳида дар бораи истикболи мазомини амсоли ашъори арабӣ ба шеъри шуарои аҳди Ғазнавиён дар мақолаҳои собиқ истода гузаштем, ки дар ин мақола чанде аз ашъори шуарои мазкурро ба риштаи таҳлил мекашем, зеро зикри роҳҳои таъсир ва дар ин ҷода кадом олимони пажӯҳишҳои илмӣ намудаанд суҳанро ба дарозо мекашад. Аз ин рӯ, дар ин мақола бевосита таъсири ашъори Мутанаббӣ ба шеъри Манучехрӣ Фаррух, Унсурӣ ва Анвариро аз назар гузаронем.

Абӯтӣи ал-Мутанаббӣ – Унсурӣ

Тибқи ахбори сарчашмаҳо дар бораи Унсурӣ метавон чунин ибрози ақида намуд, ки ӯ чун Мутанаббист. Ӯ дар сабку услуби худ ба шоири бузурги араб мутаассир шудааст. Муҳаққикони эронӣ аз қабилҳои доктор Зарринқуб ва Фурӯзонфар низ ба ҳамин ақида мебошанд. Ба қавли устод Фурӯзонфар димоғи Унсурӣ аз ду шоири бузурги араб Абӯтамом ва Аҳмад ибни Ҳусайн ал-Мутанаббӣ мутаассир гашта, ба тарзу ҳаёл ва сабки эшон парвариш ёфта, тариқаи ин ҳар ду ро ба форсӣ нишон медиҳад ва аҳёнан ашъорашонро тарҷума ҳам менамояд.

Илова бар ин, тибқи маълумоти сарчашмаҳои илмӣ метавон чунин гуфт, ки он сифатҳоеро, ки доктор Фурӯзонфар ба Унсурӣ нисбат додааст, айнан он сифоту хислатҳоро Абӯтӣи ал-Мутанаббӣ ҳам дошт.

Аҳёнан Унсурӣ абёти Мутанаббиро тарҷума ҳам намудааст. Зеро, тибқи гуфтаҳои муҳаққиқи эронӣ Манучехриён Алиризо Унсурӣ тахти таъсири байти зерини Мутанаббӣ байте иншо намудааст ва ё, ба қавли худӣ ӯ, тарҷумаи онро ба риштаи назм кашидааст:

فان تفق الأنام وأنت منهم فإن المسك بعض دم الغزال

(Махлуқот ҳама муттафиқанд ва ту ҳам аз онҳое ҳастӣ, ки анбар ҳам аз хуни охуст) [12, 28 ҷ. 2].

Ту эй шох, ар- чинси мардумонӣ,

Бувад ёқут низ аз чинси аҳҷор [4, 113].

Мутолиаи девони Унсурӣ собит месозад, ки ӯ боз яке аз мисраъҳои дигари Абӯтӣи ал-Мутанаббиро ба забони форсӣ-тоҷикӣ тарҷума намудааст. Ин худ далолат бар он мекунад, ки ӯ аз девони Мутанаббӣ бархӯрдор будааст:

بالجيش تمتنع السادات كلهم و الجيش بابن الهيجا يمتنع

(Тамоми бузургон ба лашкар паноҳ ҷӯянд,

Ва лашкар ба ибни Абиҳайҷо паноҳ орад).

Тарҷумаи байти Унсурӣ:

Гар ба разм андар бувад лашкар паноҳи хусравон,

Чунки рӯзи разм бошад ту паноҳи лашкарӣ [8, 231].

Илова бар ин, тафаккур ва тадаббур дар байти зайли Унсурӣ касро ба ҳулосае меорад, ки ӯ аз мазмуни байти Мутанаббӣ илҳом гирифтааст. Аммо ба қавли устод Абдусаттор Абдушукур, он иқтибос аз байти Мутанаббист:

واستكبر الأخبار قبل لقائه فلما التقينا صغر الخبر خبر

(Чун пеш аз мулоқот аз бузургиву афзалияти ӯ огоҳ шудем, ҳангоме ки бо ӯ вохӯрдём, эҳсоси ночизии он хабар намудем) [5, 180].

Таҳти таъсир ва пайравӣ ба мазмуни байти мазкури Мутанаббӣ Унсурӣ чунин мефармояд:

Дорад хабари ӯ ҳама кас чун-ш бубинад,
Бисёр аёнаш бияфзояд ба хабар бар [8, 368].

Хамчунин мутолиаи ашъори Мутанаббӣ ба натиҷае мерасонад, ки байти зайли Унсурӣ мутазааммин ба байти Абӯтаййиб мебошад. Зеро ҳар ду ҳам ба мушқу анбар омехта будани зулфи ёрро тасвир намуда, хеле муболиға ҳам намудаанд:

ذات فرع كأنما ضرب العنبر فيه بماء ورد وعود

(Он гесуеро, ки пиндорӣ, дар он гулобе ба анбар омехтаву ба уде сухтааст) [12, 101 қ.2].

Гар на мушқ аст, аз сӣ маъно шуд сари зулфайни ёр,
Мушқбӯй, мушқрангу мушқсою мушқбор [13, 1316 қ. 1].

Хулоса таҳқиқу тадқиқи муқоисаву муқоронаи ашъори ин ду шоири бузурги арабу аҷам суханро ба дарозо мебарад. Бинобар он, ба ҳаводорони илму адаб тавсия карда мешавад, ки чиҳати дарёфти мазмунҳои нав ба сарчашмаҳои муталлиқ ба мавзӯи мазкур рӯ оранд.

Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ – Фарруҳии Сиистонӣ

Мавзӯи таъсирпазирӣ ва мазомини ашъори Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ ба Фарруҳии Сиистонӣ бисёр ҷолиб мебозад, зеро ин ҳар ду шоир бештари қасоиди худро дар жанри мадҳ иншо намудаанд. Илова бар ин, дар сарчашмаҳои мавҷуда доир ба таъсирпазирӣ Фарруҳӣ аз сабку услуб, равиши нигориш ва ифодаи мазомини ашъори Мутанаббӣ баъзе ишораҳо рафтааст. Аз ҷумла ҳанӯз Рашиди Ватвот дар «Ҳадоиқ ус-сехр фӣ дақиқ аш-шеър» дар бобати узубату равонии ашъор ва лафзу маонӣ Фарруҳиро ҳампояи ду шоири бузурги араб - Абӯнавос ва Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ шуморидааст. Аз ин рӯ, мавзӯи мазкур ниёз ба шарҳу тафсири муфасссал дорад, ки мо дар ин ҷо чанде аз абёти ду шуоирро таҳти баррасӣ қарор хоҳем дод.

Тибқи ахбори сарчашмаҳои мавҷуда Фарруҳии Сиистонӣ ҳам чун Унсурӣ байтҳои алоҳидаи Мутанаббиро аҳёнан тарҷума намудааст. Аз ҷумла байти зерини Абӯтаййиб аз ҷониби Фарруҳӣ тарҷума гардидааст:

بالجيش تمتنع السادات كلهم و الجيش بآبن الهيجا يمتنع

(Тамоми бузургон ба лашкар паноҳ ҷӯянд,
Ва лашкар ба ибни Абиҳайҷо паноҳ орад) [1, 170].

Ба қавле, Фарруҳӣ аз Унсурӣ илҳом гирифта, он мисраъро ба риштаи назм кашидааст. Аммо новобаста бар он дар байти Фарруҳӣ калимаи «هيجا» мавриди истифода қарор гирифтааст. Ин нукта худ далолат бар он мекунад, ки ӯ аз байти Мутанаббӣ огоҳии хубе ҳам доштааст ва мазмуни байтро аз худӣ шоири араб иқтибос намудааст:

Мардумон гӯянд султон лашкаре дорад қавӣ,
Пушти лашкар ўст дар ҳайҷо ба ҳаққи кирдугор [1, 170].

Мутолиаи ашъори Мутанаббӣ ва Фарруҳӣ собит месозад, ки дар он якнавохтии мазмуни ду шоир ҷой дорад. Аз ҷумла, ба қавли муҳаққиқи эронӣ Манучехриён Алиризо, байти зерини Фарруҳии Сиистонӣ ҳаммазмун бо байти Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ мебошад:

وشيع في الشباب و ليس شيخا يسمى كل من بلغ المشيبا

(Ҷавонӣ бузургномист, ҳар касе бояд, ки ба пирӣ расад, номи шайхиро касб намояд) [12, 327 қ. 1].

Дар ҷавонӣ бузургномӣ ёфт,
В-ин аҷоиб буд з-мурд ҷавон [12, 328 қ. 1].

Чун яке аз омилҳои мӯйян намудани таъсири як шоир ба шоири дигар ин ишора намудан ба қисме аз абёт ё сарехан ишора намудан ба калимаву вожаҳои ашъори шоире маҳсуб меёбад. Чунин ҳолатро дар байти зерини Фарруҳии Сиистонӣ ҳам мушоҳида метавон намуд, ки дар он ишора ба номи Иззуддавла рафтааст. Номи ўро Мутанаббӣ низ дар чанд ҷои қасоидаш зикр намуда, ҳатто дар мадҳу ситоиши ӯ қасидаҳои алоҳида ҳам дорад:

لويته دملجا على عضد دولة ركنها له والذ

(Ман зевари шеърро ба гирди Иззуддала бастаам, ки ӯ соҳиби давлат ва падараш рукни он маҳсуб меёбад) [12, 384 қ. 2].

Ҷашни Фаридун хучаста боду ҳумоюн,
Бар Иззуддавлат он бадили Фаридун [9, 288].

Дар бораи байти мазкури Фаррухии Сиистонӣ Манучехриён Алиризо бо чунин суханон хулосаи худро баён менамояд, ки «Ироаи тарҷумаи ҳунари аз ин даста абёти арабӣ, агар мутаазир набошад, пас мутассир аст» [12, 385 қ. 2].

Хулоса, чигунае ки Рашиди Ватвот қайд намуд, таъсири ашъори Мутанаббӣ ба сабку услуб ва равишу маъонии ашъори Ҳаким Фаррухии Сиистонӣ назррас аст.

Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ – Манучехрии Домогонӣ

Аз сарчашмаҳои илмӣ бармеояд, ки таъсирпазириву мазмун ва сабку нигориши Мутанаббӣ ба ашъори Манучехрии Домогонӣ ба таври алоҳида баррасӣ нашудааст. Тибқи гуфтаҳои муҳаққиқи эронӣ доктор Сайид Аҳмад Домогонӣ дар саҳифаҳои 90-127-уми девонаш номи Абӯтаййибро ба ёд меорад. Ҳамин гуфтаҳо далолат бар он менамоянд, ки Манучехрии Домогонӣ аз Девони Абӯтаййиб ҳам баҳраҳо бардоштааст. Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки пас аз хондани ин абёти Манучехрӣ инсонӣ солимакъл дарк менамояд, ки, дар воқеъ ӯ аз ашъори шуарои араб хуб огоҳӣ доштааст. Ҳатто дар эҷодиёти ӯ дар як вақт иқтибоси таъбироти чанд шоири маъруфи араб ба чаш мерасад:

Он ки гуфт: «Озантано», он ки гуфт: «Аз-зоҳибин»,

Он ки гуфт: «ас-сайфу асдак», он ки гуфт: «аблал ҳаво» [7, 173].

Дар абёти мазкури Манучехрии Домогонӣ ибораи «Аблал ҳаво» иқтибос аз матлаби қайдаи зерини шоири араб Абӯтаййиб ал-Мутанаббист:

[18, 78]. *أبلى الهوى أسفا يوم النوى بدنى و فرّق الهجر وبين الجفن والوسن*

Мутолиаи Девони Манучехрӣ аҳён ба он абёт мувоҷеҳ менамояд, ки мазмуни абёти қасидаҳои шуарои араб маҳсуб меёбанд. Аз ҷумла, Манучехрии Домогонӣ байтеро, ки дар он Абӯтаййиб садои нохуши зоғро тасвир намудааст, ба забони ноби форсӣ-тоҷикӣ мазмуни онро басо дилнишин ба риштаи назм кашидааст:

مال كأن غراب البين يرقبه فكلما قيل هذا مجند نعبا

(Чун зоғи шум молеро муруқибат мекунад, ки хангоми шунидани ҳузури талбанда бонги хатар мезанад) [12, 274 қ. 1].

Фигон аз ин ғуроб байни войи ӯ,

Ки дар наво фикандамон навоӣ ӯ [11, 82].

Ҳамчунин дар қасидаи дигари Мутанаббӣ боз садои шуми зоғ тасвир шудааст:

فإذا السحاب أخو غراب فراقهم جعل الصياح بينهم أن يمطرا

Ҳамзамон баъзе калимаву вожаҳои абёти Мутанаббӣ дар абёти қасидаи Манучехрӣ ба чашм мерасад. Аз ҷумла Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ калимаҳои «طعان-найза задан» ва «ضراب – шамшер задан бар касе»-ро дар байти зерини худ ба кор бурда, дар он мамдуҳи худ-Бадр ибни Амморро сутудааст ва бо калимаҳои мазкур ташбеҳ намудааст:

إنما بدرٌ ورزايا وعطايا ومنايا و طعانٌ وضرابٌ

(Ҳамоно Бадр ба мисоли ҳадяҳову балоҳост ва марғҳову таъоне ва заробе) [12, 309 қ. 1].

Ин ду ибораи арабиро дар байти зерини Манучехрӣ ҳам ба ҳамон маъно метавон мувоҷеҳ шуд:

На мард таъоме, ки мурд таъоне,

На мард шаробе, ки мурд заробе [11, 118].

Хулоса, таъсири сабку услуб ва равиши Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ ва дигар шуарои араб дар эҷодиёти Манучехрии Домогонӣ рӯшану ҷолиб мебошад.

Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ – Анварии Абивардӣ

Дар бобати таъсирпазирӣ ва мазомини ашъори Мутанаббӣ ба эҷодиёти Анварӣ ханӯз Ҳусайн Алӣ Маҳфуз ва Манучехриён Алиризо ва Абдусаттор Абдушукур ишораҳо намудаанд. Чун Анварӣ бо қасидасарой дар адабиёти форсу тоҷик шуҳратёр шудааст, бегумон аз қасоиди Абӯтаййиб ҳам илҳом гирифтааст ва ҳамчунин таъсире аз ашъори ӯ ба эҷодиёташ расидааст. Ногуфта намонад, ки Ҳусайн Алӣ Маҳфуз дар китоби «Мутанаббӣ ва Саъдӣ» дар бобати таъсири ашъори Мутанаббӣ ба шеъри шуарои форсу тоҷик байти зерини Анварии Абивардиро мутассир аз Мутанаббӣ мепиндорад, зеро дар байти Анварӣ намунае аз байти зерин Абӯтаййиб омадааст:

أحاذٌ أم سداسقٌ أحادٌ لييلتنا المنوطة بالتناد

(Оҳ ин як шаб, ки чун то рӯзи қиёмат аст, як шаб аст ё шаш шаб аст ва ё шаш шаби мо дар як шаб аст) [12, 171 қ. 2].

Бесапеда дам шаби хазалон бадхоҳат чунон ки

То ба субҳи ҳашр мегӯяд: «**Уҳодун ам судос**» [6, 363 қ. 1]

Ҳамчуни муталиаи қасоиди ин ду шоир мувоҷеҳ ба асмой ҳукамой шаҳир, аз қабилӣ Афлотун, Аристотел, Батлаимус ва Сикандар менамояд, ки ҳар ду мамдуҳонашро ҳамрадифи онон ва афзал аз он мепиндоранд. Аз ҷумла, дар байти зерин Абӯтаййиб ишора ба он рафтааст:

من مبلغ الأعراب أنّي بعدها شاهدتُ رسطاليس و الإسكندر
(Мубаллиғи аъроб кист, ки ман пас аз ин Арастуву Сикандарро дидаам) [12, 581 ч. 2].

Боиси зикр аст, ки ба қавли, Манучехриён Алиризо байти зайли Анварӣ қариб ҳаммазмунӣ байти Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ:

Камина чокари илмат ҳазор Афлотун,
Кахина бандаи фазлат ҳазор Искандар [6, 94 ч. 1].

Ҷолиби диққат аст, ки Анварӣ чун Мутанаббӣ дар байти охири ин қасида мамдуҳи худро ташбеҳ ба Батлаимус додаст. Ба қавли Манучехриён, таъсири шеъри Мутанаббӣ бар Анварӣ ба гуна будааст, ки Мутанаббӣ дар байти асбақ мамдуҳро ба Арастуву Сикандар ташбеҳ карда буд. Дар ин байт Анварӣ низ мамдуҳашро бар Батлаимус ва Афлотуну Искандар тафзил дода, дар байти баъд мамдуҳро ба Батлаимус тарҷеҳ медиҳад:

و سمعت بطليموس دارس كُتِبَ متكلما مُبَدِّياً متحضراً
(Шунидам, ки Батлаимус китоби худро муталиа менамуд, дар ҳоле ки аз ғасоҳати ӯ бодиянишинону шаҳрнишинон суҳан меронданд) [18, 86].

3-шаклҳои ту оқиз равони Батлаимус,
3-ҳукмҳои ту қосир равони Бӯмаъшар [6, 215 ч. 1].

Ҷои дигар Мутанаббӣ лафзро ба гетиву маонии онро шабоҳат ба мамдуҳ медиҳад, зеро, ба қавли ӯ, мамдуҳи ӯ дар ҷаҳон назири худро надорад:

الناس ما لم يروك اشباه و الدهر لفظ و أنت معناه
(Мардум дар ҷаҳон ба мисоли ту шахсеро дарнамеёбанд, зеро лафз ҷу гетиву ту маъноӣ он) [8, 262].

Ба қавли доктор Ҳусайн Алӣ Махфуз, Анварӣ дар мазмуни байти Абӯтаййиб ҷунон месарояд, ки он гӯё тарҷумаи байти Мутанаббӣ бошад:

Эй ҷаҳон лафзу ту дар он маънӣ,
Ҳам аз ӯ бешу ҳам бад-ӯ андар [10, 26].

Ҳамчуни бояд зикр намуд, ки доктор Алӣ Махфуз дар китоби худ таҳти унвони «Мутанаббӣ ва Саъдӣ» аз девони Анварӣ чор байтеро дар мазмуни байти мазкури Мутанаббӣ овардааст.

Ҷунон ки ишора рафт, Мутанаббӣ хулқу ҳӯи волоталабӣ ва бартаригарой аз дигаронро дошт. Аз ин рӯ, дар байти зерин худро ҳамчун ганҷи бебеҳро мешуморад.

وما أنا منهم بالعيش فيهم ولكن معدن الذهب الرغام
(Агар чи бо онҳо якҷоя умр ба сар барам ҳам, ман маъдни тиллоӣ хокам) [18, 113].

Анварӣ ҳам байте дорад, ки ҳаммазмунӣ байти мазкури Мутанаббӣ:

Худ харобободи гетӣ нест ҷойи ту, вале,
Ганҷҳо наниҳанд харғиз, ҷуз ки дар ҷойи хароб [10, 27].

Дар эҷодиёти Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ эҳсосоти ишқу ошиқӣ кам ба назар мерасад, аммо дар ин бобат тасвирҳои хеле нозуку дилнишин ва борику нуктасанҷона ҳам дорад. Аз ҷумла Мутанаббӣ бо рафтани маъшуқа рафтани ҷони ошиқро дар яке аз ғазалҳои тасвир намудааст. Дар ин маврид бевосита байти «Ман худ бо ҷашми ҳештан дидам, ки ҷонам меравад» [6, 907 ч. 2]-и Анварӣ ба хотир мерасад ва он ҳаммазмунӣ байти зерини Мутанаббӣ:

ماذا الوداع وداع الوامق الكمد هذا الوداع الروح للجسد
(Ин видоъ на видои ҳузнангези ошиқ аст, балки он видои ҷон аст) [12, 261 ч. 2].

Хулоса, мавзӯи таъсир ва мазмуни Абӯтаййиб ал-Мутанаббӣ ба шеъри Манучехрӣ, Фаррухӣ, Анварӣ ва Унсурӣ мавзӯи ҷолиби диққат аст, зеро тавассути он ба маонии асилу бориқ ва ҳадафи аслии шоир расидан хеле осон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдушуқури Абдусаттор. Арабият ва адабиёти аҳди Ғазнавиён / Абдушуқури Абдусаттор. – Душанбе, 2001. – 219 с.
2. Унсурӣ Балхӣ. Девон / Унсурӣ Балхӣ; ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёкӣ. – Техрон.
3 ابو محمد الأسكرى. فى التفضيل بين بلاغتي العرب و العجم. الستطنية، 1312 هـ.
4 بديع الزمان فروز انفر. سخن و سخنوران، انتشارات خوارزمى، چاپ پنجم، تهران: شهریار، 1380.
5 برقوقى. شرح لديوان المتنبى، انتشار: دار الكتاب العربيه، بيروت 1407 هـ. مجلد 1، 2، 3، 4.
6 محمد تقى مدرس رضوى. ديوان انورى. شركة انتشارات علم و فرهنگى. چاپ دوم، ايران، 1376.

- 7 محمد دبیر سیاق. با حواشی و تعلقات و تراجم احوال و فهاریس و لغتنامه و مقابله 20 نسخه خطی چاپ دیوان منوچهری دامغانی. تهران، 1335 هـ.
- 8 محمد دبیر سیاق. دیوان عنصری بلخی. تهران، 1342.
- 9 محمد دبیر سیاق. دیوان فروخی سیستانی. تهران، 1335.
- 10 محفوظ حسین علی، منتبئی وسعدی، انتشارات روزانه، تهران 1377 هـ، 1957 م 332 ص.
- 11 منوچهری دامغانی. دیوان. کتاب فروشی زوار. چاپ چهارم، تهران، آذر. 1356.
- 12 منوچهریان علی رضا. ترجمه و تحلیل دیوان منتبئی، از شرح برقوقی (تطبیق با شروح واحدی عکبری و یازجی) جزء اول: 604 ص، و جزء دوم. 694 ص.
- 13 یاقوت الحموی. معجم الأدباء. دار المشرق، بیروت.
14. [Захираи электронӣ] www Google (www. parset.com (انوری
15. [Захираи электронӣ] www Google (www. parset.com (خاقانی
16. [Захираи электронӣ] www Google (شرح دیوان المنتبئی للواحدی
17. [Захираи электронӣ] www Google (www. parset.com (منوچهری
18. [Захираи электронӣ] www Google (منوچهری

ВЛИЯНИЕ МУТАНАББИ НА ТВОРЧЕСТВО ПОЭТОВ ЭПОХИ ГАЗНЕВИДОВ

Автор в своей статье делает попытку проследить пути влияния творчества великого ал- Мутанабби на произведения литераторов эпохи Газневидов и на основании многочисленных неопровержимых доказательств заключает, что роль поэта в дальнейшем развитии таджикско-персидской литературы неоспорима.

Ключевые слова: касида, арабская поэзия, мотив, образ, Мутанабби, Газневиды, Анвари, Манучехри, Фаррухи, Унсuri.

THE INFLUENCE OF MUTANABBI FOR THE POETS OF GHAZNAVIDS PERIOD

The article offers the admitted facts and points about the diffrents aspects of the influence of Abutayyib al- Mutanabbi's poetry concepts on the poems of the poets of Ghaznavids period and its role on the further development of the Persion-Tajik literature.

Keywords: Ode, kasida, literature, Tajik literature, concept, Mutanabbi, Ghaznavids, Farrokhi, Anwari, Manuchehri, Unsuri.

Сведения об авторе: *А.М. Ишонхонов* - аспирант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 918-47-37-66. E-mail: abdulgaforr88@mail.ru

БАРРАСИИ МУҲТАВО ВА ВИЖАГИҲОИ САБКИИ ҚАСИДАҲОИ АРАБИИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

М. Ваҳҳובה

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Дар миёни шоирону нависандагони номии адабиёти форсу тоҷик тавонмандии шигифтовари хеш осори беҳаммонанд офарида аст, ба гунае, ки шеър ба шеваи наср ва насри ба зебоии шеър дар болотарин ҷойгоҳи ҳунар қарор гирифтааст.

Чӣ тавре, ки мо бархурдорем, Саъдӣ султони муслими мулки суҳан асту дар баён аз ҳама қас пештар аст. Ҳар маъониро ба ибороте адо мекунад, ки аз он беҳтару зеботар ва маъхизтаре мумкин нест.

Дар эҷодиёти шоири бузурги номдор Саъдии Шерозӣ ашъори арабиرو низ мушоҳида қардан мумкин аст. Эҷодиёти арабии ӯ мисли эҷодиёти форсиву тоҷикиаш беҳамтоост, ҳам аз ҷиҳати маънӯву мазмун ва ҳам қолабу вазн. Аз хондани ашъори арабии ӯ қас гумон ҳам намебарад, ки ин моли шаҳси ғайри араб аст.

Ба ин ҳеҷ таъҷубе нест, зеро Шайхӣ бузургвор аввалан дар мадрасаҳои «Низомия» ва «Мустансирия»-и Бағдод, ки марказҳои илму маърифати он давра буданд таълим гирифтааст. Ӯ дар он ҷо забону адабиёти араб, аҳодису Қуръон ва калому тасаввуфро омӯхтааст, ба гуфти дуктур Ҳусайн Али Махфуз: «Олими доно ва шайхӣ аҷал буд ва дар фуруни фазоил ва одоби арабӣ ва улуми шаръӣ ва вазъу хитоба маҳорати тамом доштааст ва ихотаи комили вай бар таърих ва калом ва тафсир ва ҳадис ва ҳикмат ва татаббӯи ӯ дар амсол ва ҳикмат ва румузи назму наср ва мутолиаи давоқини шуарои араб муҳтоҷи таъриф нест» [8, 64]. Ва сониян ӯ ба сафари 40 сола баромада, бисёр кишварҳои арабиرو, ба монанди шаҳрҳои муқаддаси мусалмонӣ Маккаю Мадина, Ҳиҷозу Шом, Мисру Фаластин, Басраю Куфа, Димишқу дигар кишварҳоро зиёрат қардааст. Қасидаву ғазалҳои арабии ӯ бештар ба таърифу тавсифи илоҳӣ, ситоиши паёмбару дар марсияи хулафои араб бахшида

шудааст. Ашъори Саъдӣ аз ҳар гуна суханпардозихои сунъӣ ва лафзҳои нолозим пок аст, лафзу маънӣ ягонагии узвӣ доранд ва лирикаӣ ўро бештар образҳои зиндаю боварибахш, ташбеҳу тавсифҳои соддаю табиӣ ва таркибҳои ба зеҳни омма наздик ороиш додаанд...

Дар радифи омӯзиши илмҳои бузурги исломӣ Саъдии Шерозӣ инчунин, аз ҳикмати ривоёти халқи араб хабардор гашта, бо эҷодиёти шоирони зиёди арабизабон аз наздик шиносӣ пайдо кардааст ва ашъори зиёдеро аз осори эшон ҳифз кардааст. Байни осори Саъдии Шерозӣ абётеро дучор шудан мумкин аст, ки тақрибан ҳаштод дар сади мазмунӣ байти арабӣ мебошад. Боз байни ин осор байтҳои бисёре ба назар мерасанд, ки заминаи онҳо байтҳои арабианд.

Бо мутолиаи шеъри арабии шоир, ба ҳубӣ метавон дарёфт, ки ӯ дониши васеи қуръонӣ низ дорад. Агар бихоҳем дар бораи тавоноии Саъдӣ дар шеъри арабӣ доварӣ кунем, бояд пеш аз ҳар чиз худро аз ду тасаввур кунем: нахуст муқоисаи шеъри арабӣ бо ашъори бузургони шеъри араб, дувум муқоисаи ин шеър бо шеърҳои форсӣ. Дар эҷодиёти Саъдӣ ашъори баъзе аз шоирони арабро низ дидан мумкин аст, мисоли Мутанаббӣ, Фараздақ, Абӯтамом, Абулало ал-Маъарӣ, Исҳоқ ибни Иброҳим, Абӯнӯвос ва ғайраҳо. Таҳқиқ дар бораи шеърҳои арабии Саъдӣ ба ҳеҷ рӯй ба андозаи ашъори форсӣ набудааст. Ашъори арабии ўро мутаассифона каме аз олимони мавриди таҳлилу баҳс қарор додаанд, таъя бар асоси таълифоти эшон дар ин мақола ҳосеи қасоиди арабии Саъдии Шерозиро мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Барои вуруд ба мавзӯ, ибтидо бояд мафҳуми «қасида»-ро фаҳмид. Қасида яке аз маъмултарин шаклҳои шеър дар назми классикии форс-тоҷик, халқҳои Шарқи наздик ва Осиёи Миёна мебошад. Дар адабиёти форс-тоҷик қасида дар асрҳои IX-X дар эҷодиёти аввалин шоирони форс-тоҷик дучор меояд; намунаҳои бехтарину ба тақомул расидаи он дар эҷодиёти Рӯдакӣ ба назар мерасад. Хусусиятҳои шаклии қасида дар адабиёти форс-тоҷик инҳоянд: миқдори абёт аз 15 то 120 байт (қасидаҳои ҳаҷман зиёдтар то 200 байт низ мавҷуданд); қофиябандӣ ба тарзи аа, ба, ва, га, ва ғайра мешаванд. Нахустин байти қасидаро матлаъ ва байти охиринашро мақтаъ меноманд. Аз ҷиҳати ҳел қасида ду навъ мешавад: муқаммал ва муқтазаб.

Дар таърихи адабиёти форс-тоҷик навъҳои гуногуни қасида ба миён омадааст, ки аз ҷиҳати мавзӯ, мазмуну мундариҷа ва шакл онҳоро ба якҷанд гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: Қасидаи мадҳӣ, ҳасби ҳоли, шикоятӣ (шиқвоия), ҳаҷвӣ (ҳаҷвия), фалсафӣ (ирфонӣ), баҳория, фаҳрия, динӣ-мазҳабӣ, маснӯъ, ахлоқӣ [3,112].

Дар адабиёти араб, дар давраи пешазисломӣ шеъре, ки сохти мураккабу ҳаҷми қалон дошт ин қасида буд. Қасида аз якҷанд қисмҳои ба ҳам пайваст иборат буд. Дар қасидаҳои арабӣ саршавии қасидаро насиб мегиранд, ки дар он шоир аз ишқу ошиқии худ, рашк ва дар бораи маъшуқаи худ менависад. Қисми марказӣ ва асосии қасидаи араб ин фаҳр буд, ки шоир ба мадҳу ситоиши худ мефаромад, худро таърифу тавсиф мекард. Дар қасидаҳои арабӣ баъд аз васф ё ба ҷойи он, мадҳ дида мешуд. Асосан шоири қабилла ба мадҳи қаҳрамонони қабиллаи худ машғул мешуд ва сифатҳои бехтарини онҳоро зикр мекард. Қасида, ки ба теъдоди гуногун сохта мешавад, на камтар аз 25 ё бештар аз 100 адад аст ва қофияҳои тартибашон ба ин шарҳ мебошад қофия дар ду мисраъ, байти аввал бо ҳам яке аст ва ҳамон қофия дар мисраи дувум. Байтҳои баъдӣ то интиҳои қасида тақрор мешавад.

Қасида дар адабиёти араб ба ҳар шеъре, ки аз ҳафт байт таҷовуз кунад, иттилоъ мешавад. Бинобар ин, қасидаи арабӣ қолаб, ҷунон ки дар форсӣ «қолаби ғазал» ё «қолаби қасида» мегишем, нест, балки воҳиди шеър аст. Ғазал ҳам дар арабӣ сарфан ба «тағазул» ё «ошиқонасарой» иттилоъ мешавад, на ба қолаби ҳос, ба ин эътибор, ҷиддан марсияҳои дар 92 байт овардашуда [6,137].

Ашъори арабии шоир мутақомил бар маъонии ғинӣ ва мадҳу насихат мебошад ва зиёда аз 800 байтро ташкил медиҳад. Қасидаҳои арабии шоир аз қасоиди форсии ӯ ҳеҷ қаме надоранд, ин қасоид низ ба дараҷаи олӣ суруда шудааст. Қасидаҳои арабии ӯ қасоиди мадҳиявӣ, динӣ, марсиявӣ ва ахлоқӣ мебошанд. Як қасида муфассал дар марсияи Алмустаъсим биллоҳ бахшида шудааст. Дигаре дар танбеҳу мавъиза мебошад, ки дар он Саъдии бузургвор моро насихат медиҳад ва панду ҳикматҳои пурмазмунро пеш мегузорад. Тавассути ин қасида шоир ақидаҳои панду ахлоқӣ ва тарбиявии худро баён месозад. Сеюмин қасидаи динӣ мазҳабист, ки дар қасидаи худ Саъдӣ ба таърифу тавсифи Худованд ва ситоиши ӯ пардохтааст. Дар ин қасида бисёр Парвардигорро зебо ҳамду сано гуфтааст. Ва боқимонда қасидаҳо дар мадҳу ситоиши Соҳибдеворон яке аз бародарон Шамсиддин Муҳаммади Ҳувайнӣ ва Нуриддин ибни Сайёд гуфта шудааст.

Ашъори арабии Саъдии Шерозӣ				
	Навъи шеър	Адад	Байт	Мисраъ
	Қасида	5	170	340
	Ғазал	15	212	424
	Қитъа	10	30	60
	Муфрадот	1	9	18
	Абёти арабӣ	-	Зиёда аз 800	-

Қасоиди арабӣ			
	Мавзеъ	Байт	Мисраъ
	Дар марсияи муъминон	92	184
	Ва лаҳу айзан	9	18
	Дар танбеҳ ва мавъиза	31	61
	Дар мадҳи соҳибдевор	8	16
	Дар мадҳи Нуриддин ибни Сайёд	13	26

Қасоиди форсӣ			
	Мавзӯ	Байт	Мисраъ
	Ситоиши соҳибдевор, панду насихат, танбеҳ мавъиза, тавҳид	-	-
	Ситоиши Абубакр ибн Саъд Музафариддин Салҷуқшоҳ Шамсиддин Ҳусайн Алконӣ Амир Сайфуддин	-	-
	Дар васфи баҳор; Дар васфи Шероз; Видои моҳи шарифи Рамазон	-	-
	Ситоиши Ҳазрати Расул(а)	-	-
	Адад	1427	2854

Дар ашъори лирикии Саъдӣ, ки аз ҳар гуна суҳанпардозҳои сунъӣ ва лафзҳои нолозим пок аст, лафзу маъни ягонаи узви доранд. Ба гуфтаи худӣ: «Ин қабои санъати Саъдӣ, ки дар вай ҳашв нест...». Лирикаӣ ўро бештар образҳои зиндаю боварибахш ташбеҳу тавсифҳои соддаю табиӣ ва таркибҳои ба зехни омма наздик ороиш додаанд. Сухани Саъдӣ соддаю оммафаҳм аст. Дар ин бахш хостем баъзе воситаҳои тасвири қасоиди арабии Саъдиро баён намоем.

Яке аз қасидаҳои ўро дида мебароем:

في مدح صاحب ديوان
ما هذه الدنيا بدار مخلد طوبى لمذخر النعيم الى غد
كالصاحب الصدر الكبير العالم المنصف البر الاجل الامجد
ميزان عدل لا يجرور ولا يحيف و ما اعتدي الا على من يعتدي
بشر الينا بالرجاء بمنه و تقايض الدنيا بدولة سرمد
مهما رجوت رجوت خير المرتجى و اذا قصدت قصدت خير المقصد
مدت حياة الناس تحت ظلاله لازال في أهني الحياة و ارغد
هذا جلال الزاكيات و صفته لمحمد بن محمد بن مح
او يحسب الانسان ما سلك أهتدى لا من هداه الله فهو المهتدي

Дар мадҳи соҳибдевор. Ин дунё ҳавлии абадӣ нест ва камоли хушбахтӣ ба нигоҳдорандаи офият барои фардо (қиёмат).

Мисли соҳиби садри кабиру иззатманду номдор. Тарозуи адл хато намечунбад ва ноадолатона намекунад ва бадӣ намекунад илло ба оне, ки бадӣ кардааст.

Ба мо хабари хуш аст ба умеди меҳрубонияш ва пур мешавад дунё бо ҳукумати абадияш.

Ва гар умед кардӣ умеди неқ бикун.

Ва гар ният кардӣ нияти неқ бикун.

Дароз шуд ҳаёти мардум зери сояи ҳукмаш ва ҳамеша дар ҳаёти осоиштаву сабук буд.

Ин бузургии боигарист, ки васф кардам ба Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад.

Оё гумон мекунад инсон, ки агар солики роҳ шудаасту ў дар роҳи рост аст.

На касе, ки Худованд хидоят мекунад, пас ўст ба роҳи ростраванда.

Қасидаи мазкур дар мадҳи Соҳибдевор, яке аз бародарон Шамсиддин Муҳаммади Чувайнӣ суруда шудааст. Муҳаммад ибни Муҳаммад мулаққаб ба Шамсиддин аст. Дар оғози соли 661 амир Сайфуддини Хоразмӣ вазири хешро бикӯшт, вазорат ба Шамсиддин Муҳаммади Чувайнӣ гузашт, ки аз соли 657

ҳукумати ин шаҳр ба Атомалик бародари вай дода шуд. Ҳоҷа Шамсиддин Муҳаммади Соҳибдеворон аз бузургтарин вузуро ва аъмор ва котиби эронист ва дар аҳди худ дар кифояту тадбир ва шавкату ваҳоҳ ва ҷалоли сарвати назир надоштааст ва ба мазиди ҳикмат ва тавозеъу фазли дӯстӣ ва шеърпарвари машҳур аст ва ширинсухантарин шуарои форсӣ Саъдии Шерозӣ зикри ӯ ва бародари вай Алоуддини Атомаликро дар қасоиди хеш мадҳ кардааст ва ҷанд нафар аз бузургон, уламо ва шуарои дигари он аҳд мисоли Ҳоҷа Мусайруддини Тӯсӣ, Урмӯӣ, Табрезӣ ва дигарон ба номи ӯ ва афроди дигар ҳонадони Ҷувайнӣ китобҳову қасоид сохтаву бардохтаанд ва номи эшонро ба хайр ба ёдгор гузоштаанд. Саъдии бузургвор ин марди одилро ҳамроҳи бародараш дар қасоиди худ бисёр мадҳ кардааст. Аз номи ин қасида маълум мегардад, ки шоир ба Соҳибдеворон, яке аз бародарон бахшидааст. Дар ин қасида ӯ номи Муҳаммад ибни Муҳаммадро зикр мекунад, яъне Шамсиддини Ҷувайнӣ. Саъдӣ ӯро аз шахсоне, ки доим дар сафи боло, дар аввал меистанд шабоҳат додаст. ӯро ҳамчун шахси одил, ки ба қасе бадӣ, ноадолатӣ накардааст нишон медиҳад. Ва ӯро аз шахсоне, ки софдилу ростгӯӣ, доим нияту умеди нек дошта ва аз шахсоне, ки Худованд ӯро ҳидоят кардааст, меҳисобад. Санъатҳои маънавӣ дар асоси ба назар гирифтани маънои калима, ибора ва ҷумлаҳо сохта мешаванд. Аммо санъатҳои лафзӣ ба шакли калимаву ибораҳо асос ёфтаанд. Аз санъатҳои маънавӣ ташбеҳ, киноя, маҷоз, истиора тавсиф, тазод ва муқобала, талмех ва ғайраҳоро Саъдӣ бисёртар истифода бурдааст ва аз санъатҳои лафзӣ тарсеъ, иштиқоқ, муламмаъ ва ғайраҳоро ба қор бурдааст. Баъзеи онҳоро дида мебароем.

Ташбеҳ

ما هذه الدنيا بدار مخلد طوبى لمخدر النعيم الى غد
كالصاحب الصدر الكبير العالم المنصف البر الاجل الامجد

Дар ин байтҳои мазкур Саъдии бузургвор мегӯяд, ки ин дунё абадӣ нест ва шахсе, ки дар бораи охирати худ фикр мекунад, ӯ хушбахт аст ва ӯро ба шахси ҳамеша дар сафи аввал истода, шахси иззатманду номдор шабоҳат медиҳад. Ҳарфи «коф» адоти ташбеҳ аст.

Мисолҳои дигар:

و انما مثل الدنيا و زينتها ريج تمر بأكام و اطواد

Дар ин байт бошад, масали дунё ва зиннати онро ба шамол монанд кардааст, ки кӯҳу теппахоро гузар мекунад.

Тавсиф

كالصاحب الصدر الكبير العالم المنصف البر الاجل الامجد

Дар байти зерин сифатони Худованд чида шуда омадаанд:

عز كريم احد لا يزول جل قديم صمد لايزال

Тазод ва муқобила. Дар ин байт ҳам ду қас ба таври муқоиса ба ҳам зид омадаанд.

طوبى لطالبه تعسا لتاركه بعدا لمتخذ من دونه بدلا

Қамоли хушбахтӣ ба талабкунандаи он ва бадбахтӣ ба тарккунандаи он. Ду калима «хушбахтӣ» ва «бадбахтӣ» ба ҳам муқобил мебошанд.

Истиора. Истиора монанди ташбеҳ аст, вале дар он ташбеҳшаванда зикр намеёбад.

مدت حياة الناس تحت ظلاله لازال في أهني الحياة و ارغب

Гузашт ҳаёти инсон зер сояаш ва дар ҳаёти бехтарини озоишта аст. Дар ин байт мақсад аз калимаи сояаш ин ҳукмаш аст, яъне ҳукмронияш, дар давоми хилофаташ.

كم حزن في بلد بلقع من عليها بسحاب ثقال

Чӣ басо ғамгинест дар замини бечорагон (қаҳатӣ), ки миннат қард бар он замин бо абри вазнин, яъне мақсади шоир борони сел аст.

Талмех

هذا جلال الزاكيات وصفته لمحمد بن محمد بن محمد
مررت بصم الراسيات اجوبها كخنساء من فرط البكاء علي صخر

Дар байтҳои мазкур ба Шамсиддини Ҷувайнӣ ва яке аз шоираҳои марсиясаро Хансо, ки ба бародаронаш ғиряи тӯлоние кардааст, зикр шудаанд.

و في الخبر المروي دين محمد يعود غريبا مثل مبتدا الامر
و صان بلاد المسلمين صيانة بدولة سلطان البلاد أبي بكر

Дар ин абёт бошад аз қиссаи расули Худованд Муҳаммад(с) ва яке аз халифаҳои рошидин Абӯбакри Сиддиқ ёдоварӣ кардааст.

Таносуби калом. Шоир дар як байт калимаҳоро зикр мекунад, ки ба эътибори маъно ба ҳамдигар алоқадор бошанд ва зикри яке дигарро лозим меояд.

سبحانه من عظيم قادر صمد منشى الورى جيلا من بعدهم جيلا
ز جرت طبيبا جس نبضي مداويا اليك فما شكواى من مرض تبرى

Дар байти аввал, ки сифати Худованд омадааст, баъд аз он бузургии ӯ, ба ҳама чиз қодир будан, офарандаи мардум, баъд аз мардум калимаи насл, ҳама зикри яке дигареро лозим аст. Дар байти дувум бошад, калимаи табиб, набз, беморӣ, шикоят, табобатқунон таносуби калом шудааст.

Иштиқок.

او يحسب الانسان ما سلك اهدى لا من هداه الله فهو المهتدي

Дар байти аввал калимаҳои *المهتدي*, *هداه*, калимаҳои ҳамрешаанд ва муштоқ шудаанд.

Муламмаъ. Яке аз қасидаҳои ӯ ба шакли муламмаъ навишта шудааст, ки байте бо забони арабӣ ва байте бо забони форсӣ навишта шудааст:

ان هوى النفس يقدر العقل لا يتهدى و يعي ما يقال
خاك من و تست كه باد شمال مي بردش سوى يمين و شمال
ما لك في الخيمة مستلقيا و انتفض القوم و شدوا الرحال
عمر بافسوس برفت انچه رفت دگرش از دست مده بر محال

Шайх Саъдии Шерозӣ аз суҳансароёни номвари адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аст, ки бо эҳтиром «пайғамбари ғазал» ва «афсаҳулмутақаллим» меҳонанд. Ширинии суҳан ва баёни дилкаши суҳанвар боис шуд, ки аксари адабпажӯҳои ватаниву хориҷӣ ба таҳқиқи омӯзиши осори ӯ машғул шаванд. Аз ғазалиёти дилкаш ва «Саъдинома»-ву «Ғулистон»-аш пайдост, ки донандаи хуби забони арабӣ аст.

Намунаҳои қасидаҳои Саъдӣ ҳам аз назари сабкӣ ва ҳам забону муҳтаво бисёр ва бар асоси ин баррасӣ метавон натиҷа гирифт, ки қасоиди арабии Саъдӣ ба сабк ва услуби забони хосе иншо гардида, муҳимтарин вижагӣ ва суннатҳои қасидаҳои арабиро идома додаанд. Ин назокати қасоиди арабии Саъдӣ ба ҳаддест, ки наметавон онро аз сабки шоирони арабиасл тафовут гузошт.

АДАБИЁТ

1. Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ / Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ; бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Раҳим Мусулмонкулов. – Душанбе: Ирфон, 1974.
2. Алиакбари Деҳхудо. Луғатнома / Алиакбари Деҳхудо. – Техрон: Муассисаи интишорот ва Донишгоҳи Техрон, 1372. - Ҷ.30.
3. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт / Бобоев Ю. - Душанбе: Маориф, 1987.
4. Зехнӣ Тӯракул. Санъати суҳан / Зехнӣ Тӯракул. - Душанбе: Ирфон, 1979.
5. Куллиёти Саъдӣ / Бо эҳтимоми Муҳаммад Алии Фурӯғӣ. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1386 ҳ.
6. Никалсон Р. Таърихи адабиёти араб. Ҳавошӣ ва тавзеҳот аз дуктур Зиёуддини Сачқодӣ / Р. Никалсон. - Техрон: Ройзан, 1638.
7. Ҳанно ал-Фахурӣ. Таърихи адабиёти забони арабӣ аз асри ҷоҳили то қарни муосир / Ҳанно ал-Фахурӣ; тарҷумаи Абдул Муҳаммади Оятӣ. - Техрон: 1363 ҳ.
8. Ҳусайн Алии Маҳфуз. Мутанаббӣ ва Саъдӣ ва маъҳази мазомини Саъдӣ дар адабиёти арабӣ / Ҳусайн Алии Маҳфуз. - Техрон: Интишороти Равзана, 1377 ҳ.ш.

ИССЛЕДОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ И СТИЛЕВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ АРАБСКИХ КАСЫД

СААДИ ШИРАЗИ

Саади Ширази писал как поэтические, так и прозаические произведения и придал совершенство персидской лирической газели. Его перу принадлежат также «Арабские касыды», которые состоят примерно из 700 байтов. В данной статье автором подвергнуты исследованию содержание и стилиевые особенности арабских касыд Саади Ширази.

Ключевые слова: Саади Ширази, «Арабские касыды», содержание, стилиевые особенности, жанр касыды, персидские касыды.

STUDY THE CONTENT AND STYLISTIC FEATURES OF ARABIC OASIDAS SAADI SHIRAZI

Saadi Shirazi wrote both poetry and prose and has given the perfection of Persian lyrical ghazals. He also wrote "Arab Cassidy", which is composed of approximately 700 bytes. In this article, the author examined the content and stylistic features of Arabic qasidas Saadi Shirazi.

Key words: Saadi Shirazi, "Arab Cassidy", content, style features, genre Cassidy, Persian Cassidy.

Сведения об авторе: *М. Ваххобова* - аспирантка кафедры таджикского языка и литературы Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова. Телефон: (+992) 929-78-38-31

О СПЕЦИФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ САКИ-НАМЕ ЗУХУРИ ТУРШИЗИ

Ш.З. Суфиев

Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ

Самым представительным «Саки-наме» в персоязычной литературе Индии II половины XVI–XVII веков считается «Саки-наме» Зухури Туршизи (1537/38-1617). Это произведение принималось за своего рода эталон многими поэтами, писавшими «Саки-наме». Высокие художественные достоинства «Саки-наме» Зухури отмечают многие историки литературы, авторы антологий поэтов. Автор тазкире «Калимат аш-шуара» Мухаммад Афзал Сархуш отмечает, что он собрал более 120 «Саки-наме», написанных разными авторами, и ни один из них не достиг уровня «Саки-наме» Зухури [15, 36]. Современный индийский ученый Г.А. Горекар пишет: «Его(Зухури) «Саки-наме», написанный по образцу «Гулистана» Са’ди Ширази (1213/19-1292), является грандиозным достижением персидской поэзии. Зухури-типичный представитель зачинателей индийского стиля. Его поэтический труд верно представляет пробуждение романтизма в персоязычной литературе. Зухури играет важную роль в литературном возрождении Индии, он занимает высокое место, как среди своих современников, так и среди предшествующих мастеров» [2, 77].

Отметим, что о «Саки-наме» Зухури высказывалось и совершенно другое мнение. Лутф Алибек Азер (1722-1781) в своем тазкире «Атешкаде» пишет так: «Зухури- родом из Туршиза, имеет диван. Некоторое время был в Индии. Создал маснави в размере мутакариб под названием «Саки-наме», который, на наш взгляд, не имеет особой ценности, но, однако, славится изяществом стиля» [10, 73].

Некоторые авторы - исследователи саки-наме - ничего не говорят о художественных достоинствах «Саки-наме» Зухури. Например, Али Наки Монзави в статье «Письменные саки-наме», останавливаясь на очень многих саки-наме, констатирует лишь существование «Саки-наме» Зухури [20, 33]. При этом, Монзави отдает предпочтение «Саки-наме» Умиди Техрани. Однако такое отношение к творчеству Зухури в данном случае основано на внелитературных причинах. Монзави особо подчеркивает роль тех поэтов, творческая деятельность которых протекала в Иране (это Партави Ширази, Сидки Астарабади (УМ. 1535), Шарафджахан Казвини (1513-1553)), почти игнорируя при этом историко-литературный процесс в других персоязычных ареалах. Замалчивание роли персоязычных поэтов, творческая деятельность которых протекала вне Ирана, мы встречаем не только у Монзави, но и у ряда других современных иранских исследователей. По этому поводу в их адрес уже было высказано немало справедливых замечаний [3, 3]. Зухури Туршизи создал «Саки-наме» в 1592 году и адресовал его своему меценату и покровителю Бурхану Низам-шаху II (1590-1594) правителю Ахмаднагара. О необыкновенной популярности «Саки-наме» Зухури свидетельствуют каталоги многих книгохранилищ мира, в которых приводятся сведения о большом количестве списков, а также литографированных изданий этого маснави.

Основной причиной популярности «Саки-наме» Зухури является, на наш взгляд, красота и изящество стиля, отмечаемое во многих средневековых трудах. Но Зухури не только изысканный стилист. Поэт расширил композиционные возможности саки-наме, чрезвычайно оригинально организовав архитектуру всего произведения. Зухури распределяет свой материал по главам, как это принято в больших по объему маснави. Е Его «Саки-наме» состоит из 77 различных по объему разделов, каждый из которых посвящен отдельной теме: восхвалению весны, май-хане, посетителям май-хане, виноторговцам, кравчему, вину, сердцу, любви, шахскому пиру, танцовщикам, которые присутствуют на пиру, и т.д.

Все главы искуснейшим образом связаны между собой. Тематика каждой последующей главы подготавливается всем ходом развития мысли предшествующей главы. Например, в разделе, посвященном весне, поэт описывает ее прелести, обращаясь к кравчему с просьбой «позволить ему больше насладиться вином именно в это время года». При этом Зухури каждый раз делает акцент на пользу, которую приносит питье вина, что в конечном итоге усиливает аллегоричность образа. Призывая виночерпия помочь ему и рассеять все печали, которые происходят, как полагает поэт, от «противоречий разума» и «мудрствований», Зухури, естественным образом, переходит к порицанию аскетизма (зухд). Появление образа аскета (захида) в конце главы

подготавливает тем самым почву для полного перехода к теме аскетов и аскетизма. Ей посвящена следующая глава. Порицая аскетизм, Зухури противопоставляет аскету *ринда*. В связи с этим усиливаются мотивы вина и винопития, что в свою очередь диктует новую тему - тему питейного дома (май-хане), завсегдаем которого является сам поэт. Следующая глава посвящена постоянным посетителям май-хане. Этот композиционный прием позволяет естественным образом объединить в рамках одного маснави самые разные по тематике главы, никак не ограничивая поэта в выборе материала. Думается, что именно такая композиционная свобода как нельзя лучше подходит для лиро-эпических маснави с широким охватом материала.

«Саки-наме» Зухури представляет собой удивительно цельное художественное произведение: именно цельное, несмотря на пестроту и разнохарактерность картин, несмотря на быстрые переходы от одной темы к другой. Эта цельность обусловлена, прежде всего, постоянным присутствием самого автора: повествование ведется от его имени, и регулярные обращения к кравчему на всем протяжении произведения обеспечивают единство «Саки-наме» Зухури. Читатель ощущает во всем процессе повествования, в каждой картине, в каждом наблюдении и каждой мысли присутствие виночерпия и авторского «я».

Поэт вводит в художественную ткань повествования множество легенд и притч, служащих как бы ключом для понимания основного замысла произведения. Через легенды и притчи поэт выражает свою философско-этическую и социальную позицию. Ретроспективно-иллюстративный материал поддерживается принципом параболы: повествование удаляется от современного автору мира, от конкретного времени и места и возвращается затем к исходной точке – к развиваемой мысли, рассуждение подытоживается авторской оценкой-суждением.

Обратим внимание на одну немаловажную деталь: поэт отводит значительное место в поэме восхвалению своего мамдуха. Панегирическая часть «Саки-наме» Зухури разбита на несколько разделов, которые содержат восхваление самого шаха, его музыкантов, танцовщиц, участников шахского пира, свечи, лампы, фонаря. Поэт воспекает так же то, что может прославить его мамдуха - крепость, новый город, баню, мечеть, сад, богадельню, базар. Он превозносит шахское оружие, его саблю и пушку. Специальные разделы маснави посвящены шахскому боевому коню и слону.

Обязательным компонентом панегирика является прошение чего-либо у мамдуха. Такое прошение мы находим и у Зухури. Нужно сказать, что реально поэт ни в чем не нуждался - более того, он никогда не стремился к богатству. Поэтому Зухури специально объясняет, почему он обращается к мамдуху с просьбой:

از آن توسن خواهش کرد گرد که بدگو نگوید گدائی نکرد

*Мое своевольное желание так направлялось,
Чтобы хулигель не сказал, что я ничего не просил.*

Зухури безразличен к богатству: подчеркивая необремененность нуждой, он говорит:

توان امتحان کرد خازن کجاست نیایم ز شیرینی زر به شور
نمی‌خواهم اما تو مده به زور

Я не увлечен подарками - гордость мне не позволяет этого.

Можешь подвергнуть испытанию, спросить у казначея.

Не приводит меня в радость приятный вид золота.

Не хочу (подарков), однако ты вручаешь насильно [17, 133].

За панегирической частью «Саки-наме» следует множество притч и легенд философско-суфийского характера, которые усиливают повествовательное начало маснави.

Зухури излагает факты из жизни великого суфия -мученика Мансура Халладжа (857-922), родом из Балха, а также Ибрахима ибн-Адхама (ум. ок. 778 г.) и других исторических личностей, сопровождая изложение философско-этическим комментарием и раскрывая глубинный смысл собственной позиции. Вот один из рассказов, который следует за панегирической частью поэмы. Продавец терновника перебивался с хлеба на воду, зарабатывая себе на жизнь изнурительным трудом - сбором терновников, растущих в степи далеко за городом. Некий благородный господин, движимый высоким чувством сострадания, решает помочь бедняку и предлагает подарить ему любую вещь, которую тот выберет: осла для перевозки терновника, коня, дом или сад. Нищий продавец терновника отнюдь не теряется, когда с ним ведет беседу богатый и знатный господин. С благодарностью, восхваляя величие души господина, бедняк начинает вслух рисовать

картины своей возможной богатой жизни. Однако он отказывается от всех подарков. Его ответ звучит так:

بسان غنا در فن خود تمام
بر این نص الفقر فخری گوا

که دارم ولی نعمتی فقر نام
غلط گفتم اوراست عار از غنا

Я имею покровителя, который называется факр (бедность),

Что он, как и богатство, в своей сущности совершенный.

Считая, что он (факр) совершенный в своей сущности, подобен богатству.

Факр стыдится богатства,

В этом смысл хадиса: «факр есть гордость» [17, 135].

После этого рассказа становится очевидным, что поэт отказался от богатых подарков мамдуха, следуя принципу *факр* - добровольного отказа суфия от земных благ, так как факир, коим он себя считает, нуждается только в Боге. Термин *факр* является ключевым понятием в суфийском учении. По этому, добровольный отказ от земных благ ради блага Божьего имеет для Зухури принципиальное значение. Он на протяжении всего маснави (особенно в разделах «О восхвалении поэтического пера», «Об изъявлении благодарности поэтическому слову») подчеркивает свою полную независимость от всего материального – он нуждается только в Истине.

Зухури аргументирует свою позицию *хадисом* о *факре*. Здесь мы сталкиваемся с одной характерной особенностью стиля. Романтически высокопарный слог сменяется лаконичным афористическим языком, когда поэт, подытоживая рассказ, подчеркивает суть основной мысли. Поэт как бы перестает рисовать, чтобы констатировать. Афористичность помогает художнику с особой силой выразить философско-эстетического кредо.

Рассказ о продавце терна завершается таким образом:

منه بار تکلیف بر گردنم
مرا ناگرفتن به خاطر نهاد
ز عذرم مرنج این کرم هم بکن
تمنای باغ و سرای نبود
جواب سوالت چنان رخ نمود
عنان گیریش نیست حد زبان
که هست از تو رنگینی گفتگو
کرم کن که گویم سخن در سخن

کشد بار مهر تو جان در تنم
نهاد آنکه دادن ترا در نهاد
چو کردی کرم ز آنچه راندم سخن
مرا زان طلب مدعای نبود
بشوخی سخن برقع از دل کشود
سخنرا به جولان چو جنبد عنان
بیا ساقی ای گلبن رنگ و بو
از آن می که ریزد سخن بر سخن

Ноша твоей обиды выводит мою душу из тела.

Не накладывает на мою шею груз беспокойства.

Тот, кто вложил в твое естество (свойство) давать.

Поместил в мою память (свойство) не брать.

Поскольку ты проявил щедрость, о чем я говорил,

Не обижайся из-за моего извинения (за отказ),

Прояви благородство и в этом.

Мое прошение не преследует никаких целей.

Не было у меня желанья иметь сад и жилище.

Шутя слово сняло со своего лица покрывало,

(Потому) ответ на твой вопрос звучал таким образом.

Если вожжи слова отпустить,

Подобрать его поводья не в силах язык.

Приди, кравчий, о, бутон цвета и запаха,

Ибо беседа (наша) красноречива благодаря тебе.

Благодаря тому вину, от которого слово льется за словом,

Будь щедр, (налей), чтобы слово я сочинил за слово [17, 137].

Рассказ о продавце терна имеет существенное значение для выявления основной идеи «Саки-наме». Это как бы ключ к пониманию стилистики политематического маснави, содержащего много разделов, так или иначе связанных с восхвалением мецената поэта - Бурхана Низам-шаха II. Мастерство Зухури состоит в том, что и в этих восхвалениях он чрезвычайно изящным образом проводит суфийскую идею. Подчиняясь устоявшимся литературным канонам, поэт занимается славословием, однако его панегирик - это лишь дань уважения шаху и литературной традиции [9, 67]. Об этом свидетельствуют проводившиеся нами слова самого Зухури: «Мое своевольное выражение оформлялось так, чтобы хулиатель не сказал, что я нечего не просил». Правда, о продавце терновника рассказ можно рассматривать и как мастерское использование высоко ценимого персидской поэтикой приема *хусн-ат-талаб* (красота просьбы), под

которым «подразумевается изящно высказанная просьба о вознаграждении» [14, 123-187]. Исторические факты подтверждают эту интерпретацию: поэт следовал принципу *факр* не только на словах, но и на деле. Почти все тазкире, где приводятся сведения о жизни Зухури, приводят рассказ о том, что Бурхан Низам-шах II, прочитав адресованный ему «Саки-наме», приказал погрузить на несколько слонов золото, серебро и другие ценности, и отправил их к Зухури. Посланники шаха нашли поэта в кофейне. Когда ему сообщили о привезенном вознаграждении и попросили принять презент, он экспромтом сказал: «*Таслим карданд, таслим кардам*» - «Подарили – подарил» и тут же все дары раздал бедным и нищим [19, 85]; [5, 191-192]; [1, 330-331].

История о шахском подарке, наряду с другими легендами о Зухури, помогает раскрыть отношение поэта к суфизму. Знания о мировоззрении и образе жизни самого поэта весьма важны, так как они являются подспорьем при интерпретации поэтических произведений. Безусловно, наряду с этим глубокий анализ самого текста «дает возможность отнести исследуемый текст или к разряду суфийских произведений, ориентированных на особое прочтение, или к разряду светских, связанных с эмоциональным восприятием» [8, 192]; [16, 239]. Здесь небезынтересно отметить, что Зухури с большим количеством подробностей описывает бытовые картины из жизни своего мецената (что, кстати, усиливает эпичность его «Саки-наме»). Такая детальность в описании быта, вообще говоря, несвойственна суфийской лирике. Тем не менее, в данном случае перед нами произведение суфийской философской поэзии: «Саки-наме» Зухури насыщен жалобами на несправедливость мира, бедность жизни, сентенциями дидактико-этического характера, цель которых помочь человеку на бесконечном пути к совершенству и постижения высокой Истины. Поэт проповедует такие добродетели, как кротость, искренность, стремление помочь ближнему. Он осуждает честолюбие, чванство, зависть, стремление к материальному богатству, корыстолюбие и т.п. Маснави содержит практические советы вступившим на путь познания Истины суфиям. Автор, кроме того, наставляет своего мецената, обучая его искусству справедливого правления.

Во всех приведенных поэтом рассказах, легендах и притчах содержится призыв к настоящему суфийскому благочестивому образу жизни, как пути единения с Богом. На этом пути человек не должен стремиться к материальному богатству, так как оно не просит счастья, а напротив, порождает множество пороков и зло, ибо является основой для плотских удовольствий. С точки зрения Зухури, *факр* - это не просто бедность, но добровольное обречение себя на нищету, отказ от мирских благ. Он считает, что настоящий суфий нуждается только в Боге и эта нужда является совершенно бескорыстной.

Факр является одним из основных *макамов* (стоянок) в мистическом пути (*тарикат*), успешное прохождение которого обеспечит мистика достижения более высокого *макама* и в конечном итоге приближает его к заветной цели - постижению Творца.

Заметим, что сам Зухури всю свою жизнь занимался перепиской книг. По свидетельству источников, он множество раз переписывал «Раузат-ус Сафа» Мирханда (1433-1498) и диван Анвари Абиварди (1090-1170) [24, 93].**

В «Саки-наме» Зухури, произведении необыкновенном по охвату материала, нашлось место и темам, традиционным для поэзии. Поэт много размышляет о роли поэзии и поэтического таланта, с необыкновенным мастерством рисует картины природы. Остановимся на этих сторонах «Саки-наме» Зухури.

Два раздела «Саки-наме» специально посвящены поэзии - это главы «О восхвалении поэтического пера» и «Об изъяснениях благодарности поэтическому слову».

Поэт с особым уважением отзывается о мастерстве своих предшественников - Фирдоуси, Санай, Аттара, Низами, Са'ди, Хафиза, Амир Хусрава, Хакани, Захира Фарйаби, Камал ад-Дина Исфакхани и Джами. Их творчество оказало плодотворное влияние на развитие всей последующей литературы, в том числе и на формирование поэтического дара Зухури [23, 93]^{††}. Ведь, как известно, связь с предшествующим опытом,

** Ср. в этой связи то, что Ибрахим Адилшах II был большим поклонником «Махзан ул-асрар» Низами Ганджеви и «Раузат ус-Сафа» Мирханда [6, 67].

^{††} Заметим, что таджикский поэт XIX в. - начале XX в. Накибхан Туграл (1864-1919) создал касыда под названием «Касыда о великих» («Касыда-е бозорган»), в которой он, подобно Зухури, в иносказательной форме дает оценку творчеству почти 70 предшествующих поэтов. Поэт упоминает и Зухури. Однако отзыв Туграла опирается лишь на критические замечания Бедия (1664-1721), помещенные им в предисловии к

идея заложена в самой природе художественного творчества. Сопоставительный анализ творчества Зухури и его наиболее ценных предшественников выходит за рамки этого исследования. Отметим лишь определенную общность манеры Зухури с манерой Фирдоуси (в описаниях сцен пиршеств и сражений – базм-у разм), а также сходство в использовании легенд и притч в «Саки-наме» Зухури и в маснави таких крупных суфийских поэтов, как Санаи, Аттар, Амир Хусрав и Джами^{††}. Низами и Хафиз – две колоритные фигуры персоязычной литературы, определившие своим творчеством дальнейшее развитие саки-наме, бесспорно оказали большое влияние на Зухури. Творческое наследие великих мастеров прошлого как бы легло в основание той пирамиды, вершину которой образует поэтическое мастерство самого Зухури.

В «Саки-наме» Зухури обсуждается целый комплекс вопросов, связанных с поэтическим творчеством: формы связи литературы с духовной и материальной жизнью людей, с их эстетическим уровнем и запросами; освоение лучших традиций поэтического творчества и обогащение поэзии новыми способами художественной выразительности; поиски поэтом наиболее верных путей к разуму и сердцу народа. Зухури рассматривает поэтическое мастерство не как самоцель, а как средство донесения до людей определенного содержания. При этом, это единственно возможный способ тронуть сердце, ибо как бы ни были значимы и благородны идеи произведения, считает Зухури, они останутся холодной абстракцией, если не найдут полноценного художественного воплощения. Вопрос о поэтическом мастерстве для Зухури – это вопрос единства формы и содержания, умелое сочетание которых является необходимым условием художественного произведения. Необходимо отметить, что в традиционной арабомусульманской поэтологии ученых всегда интересовала формальная сторона поэтического произведения: редиф, кафия, вазн и образная система и поэтические приемы^{§§}.

Тема природы принадлежит к числу вечных тем в поэзии. Для того чтобы сказать что-то новое, например, воспевая красоты весны, не повторяя других поэтов, нужно высокое поэтическое мастерство. С трудной задачей описания весенних прелестей Зухури справляется с легкостью. Он изображает наступление этого времени года с удивительной тонкостью и проникательностью:

که آمد لطافت به سیر هوا	بهار است و کو ساقی جانفز
جهان کهن را مبارک نوی	صبا دم زد از معجز عیسوی
به مشاطگی آمد از دیبهبشت	عروس چمن گشت رشک بهشت
هوا را زدم ریخت افسردگی	وداع چمن کرد پژمردهگی

Наступила весна. Где дающий нам жизненной силы краевич?
Воздух стал свеж и стало прозрачно все в природе,
Подул ветерок от чуда Исы (имеется в виду воскресение Иисуса)
И старый мир обновился,
Невеста луга (цветок) стала завистью рая.
Украшателем весны стал урдибихишт.
Простилось с лугом увяданье,
Утомленность природы прошла [17, 133].

своему «Саки-наме» (в подражание ему Туграл создал свое одноименное произведение), а потому необъективны. Приведем отзыв Туграла:

Гарчи Зухури ба зухур омадаст
З-омадану рафтани у гам кирост?!
Хотя Зухури появился, но от его прихода
и ухода кто печалится?! [23, 252-259].

Необъективность оценки Туграла подтверждается еще мнением великого индийского поэта XIX в. Мирза Галиба (1796-1869), глубоко принципиального, как отмечает В.И. Пригарина, в своих литературных оценках. В своем маснави «Бад-е мухалиф» («Встречный ветер»), перечисляя персоязычных поэтов Индии, перед которыми склоняет голову (Бидиль, Хазин, Асири, Талиб, Урфи, Низири), Мирза Галиб все же особое предпочтение отдает Зухури [21, 165-166].

^{††} Бертельс Е.Э. отмечает, что «в суфийском эпосе огромное значение имеют вставные рассказы-притчи, которые в этого рода поэтических произведениях применяются уже со времен Санаи ..., по-видимому, они ведут свое происхождение от притч, которыми украшали свои беседы с самых первых времен суфизма» [12, 416].

^{§§} Однако, поэтолог XV века Азари Туси в своем трактате «Джвахиру л-асрар» впервые в истории науки о поэзии обращает внимания на смысловую сторону поэзии. См. более подробно об этом: [25, 357-362]. Вышеуказанный трактат является, по мнению Кадкани, самым ранним источником, в котором впервые Хафизу Ширази дается прозвище «*лисану л-гайб*» (обладатель языка тайн).

Поэтическое воображение Зухури преобразует природу, наполняет её особым смыслом и выявляет связи, которые не заметны обыкновенному взгляду. Поэтому современники высоко ценили его поэтический талант.

Кроме того, оригинальность поэтического таланта Зухури проявляется еще и в применении неожиданных и смелых иносказательных речевых оборотов. Поэт называет сердце «*продавцом уничижения*», от которого «*базар возбуждения приходит в оживлении*».

Интересны некоторые парадоксальные выражения, характерные поэтическому стилю Зухури: «*яд печали*», «*шелк порицания*», «*яд, полней сахара*», «*свиток любви и верности*», «*Гиппократ огорчений*».

Говоря о художественном мастерстве Зухури, нельзя не отметить одну композиционную особенность его произведения: поэт весьма оригинально включает в архитектуру «Саки-наме» газели (следуя в общем традиции включать газели в лиро-эпические маснави). По форме газели отличаются от основного текста: система рифмы газели такова: аа, ба, ва, тогда как основной текст имеет рифму: аа, бб, вв. Поэт изящно включает этот материал в конструкцию повествования. Он выбирает для газелей тот же размер, что и для основного текста, т.е. *мутакариб-е мусаммани максур*.

Закономерность включения в «Саки-наме» газелей такова: газели всегда приводятся в конце раздела, причем введение газели обязательно подготавливается в предыдущем повествовании. Например, раздел кончается такими бейтами, после которых начинается газель:

بزن یک نفس راه احوال ما	چو خواهی بگرید اثر بر نوا
غزل خوانی گر شود خوش بجاست	چو سیر مقامات منظور ماست
Если хочешь, чтобы плакали слова над напевом,	
Играй хотя бы недолгое время мелодию нашего состояния -	
Поскольку целью нашей является прохождение макамов	
Будет весьма кстати, если запоется газель [17, 41].	

Необходимо подчеркнуть, что газели Зухури традиционно имеют явно выраженный суфийский подтекст. Они, так же как и рассказы, легенды и притчи, служат усилению идейно-художественной основы «Саки-наме».

Можно было бы привести множество фактов об оригинальности поэтического таланта Зухури Туршизи. Однако, ограничившись вышепреложенными примерами, заметим, что его поэзия составляет одну из ярких страниц персоязычной поэзии.

«Саки-наме» Зухури - прекрасный образец «индийского стиля» в персоязычной поэзии. Присущие этой поэме изящество стиля, изысканная манера описания ситуации, многогранность материала были по достоинству оценены персоязычными поэтами, авторами тезкире, историками литературы [11, 269-270]; [19, 85]; [4, 3932-3975]. Характерен следующий эпизод. На одном поэтическом вечере поэты и любители поэзии проводили поэтическое состязание (*мушаира*). Разговор зашел о поэтическом мастерстве Зухури и поэт Насирали Сархинди (ум. 1696-97) с восторгом говорил о его поэзии, называя ее непревзойденной. Один из присутствующих спросил у Насирали: «Вы считаете, что поэзия Зухури стоит выше, чем поэзия Низами Ганджави?». «Несомненно», - ответил Насирали [18, 63]. Мастерство Зухури высоко ценили такие поэты, как Саиб Табризи (1601-1677) и Мирза Галиб (1796-1869). Таким образом, в процессе анализа саки-наме в персоязычной литературе Индии XVI - XVII вв. выявлено, что самым значительным произведением этого жанра является маснави Зухури Туршизи. Сохраняя внешние атрибуты саки-наме (Обращение к кравчему и музыканту, возвышенный и торжественный тон), Зухури во многом расширил содержательные и формальные границы саки-наме, вводя в ткань повествования множество новых тем, используя новые композиционные и художественно-стилистические приемы. Зухури обогатил художественную структуру саки-наме множеством рассказов, легенд, притч и газелей, служащих для передачи суфийско-философских воззрений поэта. Большое количество разделов, введенных Зухури и так или иначе связанных с восхвалением его мецената, подняли саки-наме до уровня самостоятельного лиро-эпического маснави философского-суфийско-дидактического типа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Chopra P. N. Life and Letters under the Mughals / P. N. Chopra. – New Delhi, 1976. – P. 468.
2. Gorekar M. A. Persian Poets in India / M. A. Gorekar // Indo-Iranica. – N. Y., 1963. – Vol. XVI. – № 2. – P. 61-86.

3. Hadi Hasan. Mughal Poetry: Its Cultural and Historical Value / Hadi Hasan. – University of Madras, 1951. – P.352.
4. Maasir-i Rahimi. Memoirs of Abd ar-Rahim Khan Khanan by Mulla Abd al-Baqi Nahavandi / Ed. By M. Hidayat Husain. – Vol.3. – Calcutta, 1931. – P. 946.
5. Muhammad Abd al-Ghani. M. A. A History of Persian Language and Literature at the Mughal Court with brief survey of the growth of Urdu Language [Babur to Akbar]. Part III.-Akbar. Republished by Gregg International Publishers Limited / Muhammad Abd al-Ghani. –England: Westmead, 1972. – P. 432.
6. Nayeem M.A. External Relations of the Bijapur Kingdom (1489-1684): A Study in Diplomatic History / M.A. Nayeem. – Hyderabad, 1974. – P. 496.
7. Schimmel A. The Influenct of Sufism on Indo-Muslim Poetry / A. Schimmel // Anagogie Qualities of Literature. Ed. By Joseph P. Strelka. – Pennsylvania State University Press.1971. – P. 601.
8. Sharma Sri Ram. The Religion Police of the Mughal Emperors. 3rd rev / Sharma Sri Ram. – Bombay, 1972. – P. 418.
9. Азар Лутфалибек. Капище огня / Азар Лутфалибек. – Тегеран, 1879. – 679 с. (на перс. яз)
10. Бадауни Абд ал-Кадыр. Извлечения из истории / Бадауни Абд ал-Кадыр. Подготовлен к изданию Маулави Ахмад Али / Бадауни Абд ал-Кадыр. – Калкутта, 1869. - Том 2 – 302 с. (на перс. яз.).
11. Бертельс Е.Э. «Навои и Аттар» / Е.Э. Бертельс // Избранные труды. – М., 1965. – 416 с.
12. Ватват Рашид ад-Дин. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хадаик ас-сихр фи дакаиш аш-ши'р) / Ватват Рашид ад-Дин; перевод с персидского, исследование и комментарии Н.Ю. Чалисовой. – М.: Наука ГРВЛ, 1985. – 324 с.
13. Гульчин Ма'ани Ахмад. История персидских антологий / Гульчин Ма'ани Ахмад. – Тегеран: 1348. – Т. 2. – 760 с.
14. Зотова Н.В. Текст и подтекст суфийской газели. Мир Таки Мир / Н.В. Зотова // Суфизм в контексте мусульманской культуры. – М.: Наука ГРВЛ, 1989. – 239 с.
15. Зухури. Саки-наме / Зухури. – Навал Кишор, – 1846. – 367 с. (на перс. яз.).
16. Луди Ширхан. Зеркало воображений / Луди Ширхан. – Рампур, 1842. – 463 с. (на перс. яз.).
17. Мафрухабади Абд ал-Гани. Антология поэтов / Мафрухабади Абд ал-Гани. – Алигарх, 1916. – 869 с. (на перс. яз.).
18. Пригарина Н.И. Мирза Галиб / Н.И. Пригарина. – М.: Наука ГРВЛ, 1986. – 165-166.
19. Туграл Н. Растение привязанности / Н. Туграл. – Душанбе, 1986. – 367 с. (на тадж. яз.).
20. Хекмат Али Асгар. Сарзамин-е Хинд / Хекмат Али Асгар. – Тегеран, 1959. – 930 с. (на перс. яз.).
21. Шафи'и Кадкани Гулямриза. Азари Туси и критика поэзии / Шафи'и Кадкани Мухаммад Реза // Социальные основания персидской поэзии. – Тегеран: Ахтаран, 1386. – С. 357-389. (на перс. яз.).

О СПЕЦИФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ САКИ-НАМЕ ЗУХУРИ ТУРШИЗИ

Статья посвящена анализу художественно-стилистических особенностей одного из наилучших образцов саки-наме в персидско-таджикской литературе – «Саки-наме» Зухури Туршизи. Его произведение весьма уникален. Зухури расширил композиционные возможности жанра саки-наме, чрезвычайно оригинально организовав архитектуру произведения. Он обогатил художественную структуру саки-наме множеством рассказов, легенд, притч и газелей, служащих для передачи суфийско-философских воззрений поэта. Кроме того, оригинальность поэтического таланта Зухури проявилось еще и в применении неожиданных и смелых иносказательных речевых оборотов.

Ключевые слова: саки-наме, хамрийат, стиль, манера, композиция, архитектура, кравчий, музыкант, парабол.

THE SPECIFIC FEATURES OF SAQI-NAM ZUHURI TURSHIZI

This article deals with the artistic and stylistic features of "Saqi-name" Zuhuri Turshizi - one of the best examples of saqi-name in Persian-Tajik literature. His work is quite unique. Zuhuri expanded compositional possibilities of the genre saqi-name, highly organized the original architecture of the poem. He enriched the artistic structure of saqi-name by the variety of stories, legends, proverbs and gazeles, which serve for the transition of social and philosophical ideas of the poet. In addition, the originality of poetic talent of Zuhuri were manifested also in the use of unexpected and bold allegorical turns of speech.

Key words: saqi-name, hamriyat, style, style, composition, architectonics, cupbearer, musician, parabola.

Сведения об авторе: *Ш. З. Суфиев* – ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ

АНДЕШАҶОИ ВАТАНҶОӢ ДАР НАЗМИ КӢДАКОН

Юнусова Дилрабо

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров

Чун суҳан аз боби арзишҳо, муқаддасот ва рамзҳои давлатии ҳар халқу кишвар меравад, беихтиёр ва аввалқадам муқаддас, азизу муҳтарам, ба ҷон баробар ва аз ҷон азизтар, мушобеҳу ҳамрадифи модар донишони Ватан пеши назар ҷилва мекунад. Агар Ватан набошад, дигар ҳама арзишҳо вучуд ва маънӣ надоранд. Арзишҳо,

муқаддасот ва рамзҳои миллӣ бо Ватан зебо ҳастанду мезебанд ва арзи ҳастӣ мекунад.

Ватан модари азизу меҳрубон, ғамхору навозишкор аст ва агар модари аслӣ моро таваллуд кардаю бо шири сафед парвариш намуда, нахустин ҳарфу ҳичои забонро ёд додаю роҳрав карда, аслу насабамонро ба мо шиносонидаю нахустин сифатҳои неку асили одамиро дар сиришти мо омӯзонидаю парвариш дода бошад, пас Ватан ба сарамон дасти тавоноии навозишкорашро гузошта, моро аз ҷамъи хавфу хатару офатҳо, аз ҳама гуна ҳамлаву таҷовузи аҷнабӣ эмин дошта, дар зери болҳои азимаш паноҳонида одамтар ва ба ҳайси фардои ҷамъиятӣ ва шахрвандӣ суботкор тарбият мекунад... [1, 9].

Ин ҷо мазмуну мафҳум ва моҳияти ватан, бо модар тавъаман будани он зикру баён гардидааст ва модар-Ватан гуфтани навиштан аз ҳамин сарчашма об ҳӯрдааст.

Гумони ғолиб ин аст, ки мафҳуми Модар-Ватан ва ягонагии тавъами онҳо дар як шеъри Зуфархон Ҷавҳарӣ зикру баён гардидааст:

Ватан дар асл донӣ, модари мост,
Дарахти сояандози сари мост.
Ватан мебошадат, эй ёр, модар,
Ба фарзандаш бувад ғамхор модар! [1, 10].

Абдусалом Деҳотӣ низ дар шеъри “Ба модар, ба Ватан” модару Ватанро ягона пиндошта, аз ҷумла гуфтааст:

Модари мушфиқ туйй бар насли заҳмат, эй Ватан,
Медиҳам бар ҳифзи ту гар лозим ояд ҷону тан [1, 10].

Ва имрӯз чун “Ватан” мегӯем, қабл аз ҳама, Тоҷикистони азиз ва баъд ҳамон сарзамини таърихӣ ва аҷдодии Хуросони бузургро низ дар назар дорем, ё худ мисраъҳои зерин аз “Суруди миллии Тоҷикистон” низ ба ҳамин андеша талқин мекунад:

Зи дурии замонаҳо расидаем...
Ту аз умеди рафтагони мо нишонай,
Ту баҳри ворисон ҷаҳони ҷовидонай!...

Мисраву байтҳои “Гарчи қадимӣ монанди дунё, Устоди Дониш, Момои Сино умри наве дод айёми эҳё... Аз зери ранҷу дарду маломат Халқи шарифат афрохт қомат, Бишнид олам овозу номат...” [3, 6] аз шеъри “Ҷон Тоҷикистон”-и Наримон Бақозода ба гузаштаҳои пурифтихору сарзаминҳои фарохи аҷдодии таърихӣ ва сарнавишти фоҷиабору шермардони ин сарзамини нопайдоканори дар ҳазоряки қисми ба истиқлол расидани Тоҷикистони азиз ишорат мекунад.

Қаҳрамони хурдаки Раҷаби Муслмонӣён дар шеъри “Фардо ба кайҳон парем” бо ифтихор худро аз наҷоди Ориён пиндоштааст:

Наҷоди Ориёнам,
Набераҳои Сомон [5, 91].

Дар шеъри “Суруди Модар-Ватан” Наримон Бақозода ба таърихи пурғановату “фарзона фарзандон”-аш амиқтар сар фуру бурдааст:

Модар-Ватан номи ман аст,
Бахти шумо коми ман аст.
Неку бади кирдоратон,
Зоҳир ба андоми ман аст.
Аз Оли Сомон оли ман,
Бошад Қуҳантар соли ман!
Ҳарчанд ҳамсоли шумост,
Ин тоза истиқлоли ман...[3, 13].

Наримон Бақозода дар шеъри дигараш, ки “Тоҷикистон - Модарам. Суруди аскарбачаҳои тоҷик” суруди аскарбачагони даврони озодӣ ва Истиқлолияти Тоҷикистонро ба сурату мазмуни зайл тасаввур ва иншо кардааст:

Тоҷикистон - модарам,

Ҳар ҷавонат – додарам,
Духтаронат – хоҳарам,
Хидматат – тоҷи сарам,
Ҷони ман – аз они ту,
Баҳти ман – сомони ту!
Лозим ояд, мебарам
Дарду доғатро – ба ҷон!
Рӯҳи Рустам дар танам,
Шери ин кишвар манам,
Озмояд душманат,
Қабри вайро меканам.
Иззатам, орам, Ватан,
Баҳти бедорам, Ватан,
Маҳкам аст имони ман,
Ман Ватан дорам, Ватан! [3,1].

Шоири халқии Тоҷикистон Гулназар Ватани айёми тантанаи Истиқлолият ва меҳру садоқати зодагони ин давронро тозабаҳори гулнисор, “дилбастаи равнақу баҳори Ватан” ва “Ҷони Ватан” -ро чунин зебо, самимӣ ва бо меҳру муҳаббати саршор ба қалам овардааст:

Мо тозабаҳори гулнисори Ватанем,
Дилбастаи равнақу баҳори Ватанем.
Ҳарчанд ба ҳар канор раҳ мечӯем,
Ҷони Ватанем, дар канори Ватанем.

Амри Ватан аст фарзи мо шому саҳар,
Роҳи Ватан аст тарзи мо шому саҳар.
Моро чу ҳаёти беназире додаст,
Пеши Ватан аст қарзи мо шому саҳар.

Ин ҷо Ватану фарзандон – ҳимоятгарони ояндаи Ватан дар ягонагӣ ваҳдат тасвир шудаанд, ки бисёр омӯзанда аст.

Камол Насрулло, ки яке аз ватаниясароёни мумтози даврони Истиқлолият дар шеърӣ имрӯзи тоҷик аст ва беҳтарини сурудҳои ватандӯстонаи солҳои Истиқлолият ба қалами ӯ мутааллиқанд, дар шеърӣ “Дар баҳои ҷон” ба тариқи савол ба ҳар фарди Ватан бо чунин усули дилчаспӣ “чист он?” ва саволу ҷавоб муомилаю муроҷиат карда, хонандашро ба худ қарину мушфиқ гардондааст:

Он чист, ки марзи шаъну шон аст? – Ватан!
Имону амони мо дар он аст? -Ватан!
Он чист, ки бе вай ҳама чизи олам,
Бе хусну таровату равон аст? - Ватан!...[4, 4].

Танҳо озодӣ ва Истиқлолияти миллӣ ба кӯдакони тоҷик имконият фароҳам овардааст, ки худро соҳиби ҳама сарватҳои моддию маънавию ахлоқӣ, таърихӣ, ҳоку обу рӯду дарё, кӯҳу паҳно, гулбоғу чаман ва имрӯзу фардои Ватан хонанду донанд ва аз ин дорой ифтихор кунанд.

Шеърӣ Юсуфҷон Аҳмадзода бо номи “Тоҷи дурахшон” низ яке аз беҳтарин сурудаҳои ватандӯстонаи шоирони тоҷик барои бачаҳост:

Эй Ватанам – ҷони ман,
Хори ту – бўстони ман.
Бе ту кучо навбаҳор-
Қатраи борони ман?!
Эй Ватанам – ҷони ман,
Тоҷи дурахшони ман.
Зинда ба номи ту бод,
Давлати Сомони ман [2, 164].

Дар шеъри кӯдакон ва барои кӯдакон, ки муҳофизони ояндаи Ватану марзу буми он ҳастанд, силсилашеърҳо дар мавзӯи ҳифзу ҳимоят, буду бош, кору зиндагӣ дар сафҳои артиши миллӣ, аз рӯзҳои шомил шудан ба артиш то рухсатӣ, ба захира иншо шудаанд, ки мо дар фавқ аз чунин силсилашеърҳои Қӯра Ҳошимӣ ёд кардем.

“Тоҷикистон – модарам. Суруди аскарбачагони тоҷик”-и Наримон Бақозода низ аз ҳамин қабил силсилашеърҳои ҳарбӣ - ватандӯстӣ маҳсуб мешавад. Силсилашеърҳои шоири сермаҳсул ва то кунун нашинохтаи бачаҳо Раҳмони Бобо, ки дар маҷмӯаҳои ӯ таҳти унвонҳои “Рӯзи Ғалаба” (2010) ва “Аскари Ватан” (2013) ҷамъ омадаанд, қомилан ба сарбозону наваскарон, ҳимоятгарони ҷавони Ватан, савганди аскарону афсарон, хизмати намуна ва шоиста дар сафҳои артиши миллии тоҷик ва дигар васоили хидмати аскарӣ бахшида шудаанд, ки барои наваскарон ва ҷавононе, ки минбаъд ба хидмат дар Қувваҳои мусаллаҳи Тоҷикистон шомил мешаванд, басо омӯзанда ва муфиду раҳнамо ҳастанд.

Дар шеъри нахустини китоби “Аскари Ватан”, ки ҳамноми он аст, Раҳмони Бобо садои дили ин аскари Ватанро чунин баён кардааст:

Аскари содиқ манам,
Афсари лоиқ манам.
Ватан – модари худро,
Чашми ҳақоиқ манам...
Аскар – сипари Ватан,
Аскар – писари Ватан.
Хизмат – қарзи фарзандӣ,
Ҳамеша сарбаландӣ.

Қаҳрамони шоираи соҳибзавқу хушсалиқа Латофати Кенча Ватанаш – Тоҷикистонро “Пораи боғи биҳишт”, “Ғунчае аз бӯстон”, “Ёдгор аз бостон”, “Осмони сару”, “Машғали роҳи сафед” доништа омодааст, ки дар ҳифзи обу хокаш ҷон нисор кунад:

Ғунчае аз бӯстонӣ,
Ёдгор аз бостонӣ.
Хонаи ман, остонам,
Бар сари ман осмонӣ.
Тоҷикистонам – умедам,
Машғали роҳи сафедам...

Қаҳрамони хурдакии Наимҷон Назирӣ меҳодад бузург шуда “бо шавқи афзун”-у “бо сарфарозӣ” Ватани хешро посбонӣ кунад:

Ватани худро
Ман посбонам
Сулҳи ҷаҳонро
Мададрасонам [6, 9].

Чунон ки дида мешавад, дар солҳои Истиқлолият аз тарафи шоирони тоҷик дар мавзӯи Ватану ватандорӣ, минҷумла силсилашеърҳое, ки дар онҳо зиндагии тоҷик, аскари фидоии Ватанро аз рӯзҳои омодагӣ ба хизмату шомил шудан ба сафҳои қувваҳои мусаллаҳ то рухсатӣ ба ақибгоҳ фаро гирифтааст ва то кунун дар адабиёти мо собиқа надошт, силсилашеърҳое гуфтаю суруда шудаанд, ки сарвати маънавию ахлоқии моро ғанӣ гардонида, ҳисси ба Ватани миллӣ, Ватани аҷдодию аслӣ содиқона хидмат карданро афзунтару бештару ҷиддитар мегардонад. Вале, дар байни ин навиштаҳо андешаҳои тақрор, забонзад, қамаҳамият, норавону муғлақу завқкуш низ кам нестанд ва мо аз зикри онҳо ба хоҳири наафзудани ҳаҷми мақола худдорӣ кардем.

Дар тӯли 70-80 соли садаи бист миллат ва халқи муаззами тоҷик ду бор аз саҳттарину сангинтарин озмоиши нест шудан раҳо ёфт. Умед аст, ки минбаъд ва абадулабад ин хавфу хатар мо, тоҷиконро, гиребонгир нахоҳад шуд ва миллати мо дар пешорӯйи асри умеду армонҳои нек қарор хоҳад гирифт ва ин ҳадафу ормону

орзуҳои наҷиби чандҳазорсолаи халқи мо дар “Суруди миллии Тоҷикистон” (матни Гулназар, оҳанги Сулаймон Юдаков) ба сурати зайл таҷассум ёфтааст:

Диёри арҷманди мо!
Ба бахти мо сари азизи ту баланд бод!
Саодати ту, давлати ту бегазанд бод!
Зи дурии замонаҳо расидаем,
Ба зери парчами ту саф кашидаем, кашидаем!
Зинда бош, эй Ватан,
Тоҷикистони озоди ман!...

Ба андешаи мо ин нигошта дар назми кӯдакони тоҷик аз нахустин осори қаламист, ки дар ситоишу азиздошти суруди миллиамон гуфта шудааст ва он хеле самимӣ ба анҷом расидааст. Яке аз шоирони тавонои тоҷик, ки бо илҳами саршор, бо шодмониву масаррат, бо сӯзи дил ва масъулияти ҷавобгарии шахсии хос роҷеъ ба озодию Истиқлолияти миллий, сулҳу ваҳдати тоҷикон ва рамзҳову муқаддасоти миллий бо ҷиддияти тамом бо забони шеъри ноб ибрози андеша кардааст, Шоири халқии Тоҷикистон Камол Насрулло.

Дар яке аз шеърҳои худ, ки “Парчами Тоҷикистон” унвон дорад, бо як муҳаббату самимияти хосса рангҳои парчамро ба риштаи тасвиру ташреҳ кашидааст:

Рамзи саодати мост,
Ин парчами парафшон.
Рамзи сафои миллат,
Рамзи шукӯҳи имон...
Дар ҳифзи номи кишвар,
Омодаем бо ҷон.
Дар зери парчами худ,
Бо номи Тоҷикистон [8, 2].

Дар шеъри “Шукӯҳи бахти тоҷикон” Камол Насрулло аз шукӯҳу азамат, аз дамидани субҳи озодию мурод ва гузаштаҳои ифтихормандаш шодмониву тафакхур ва ҳамватанони азизашро ба ободию бунёдкорӣ даъват кардааст:

Шукӯҳи тоза медамад
Зи тоҷу тахти тоҷикон,
Дари умед боз шуд
Ба рӯи бахти тоҷикон.

Шеъри дигаре, ки пас аз ин шеър омадааст, “Тоҷикистон, Ориёно, Ориён” ном дошта, идома ва такмили шеъри ғавқуззикр аст. Гӯё сари шоир аз ифтихору масаррат ба осмон расидаасту гуфтааст:

Бо дурахши парчами озодагон,
Бо ғуруғи тозаи тоҷи каён
Зинда гаштӣ дар вучуди тоҷикон,
Тоҷикистон, Ориёно, Ориён!
Ҳамчу нур аз озарахши бостон,
Ҳамчу ғайз аз остони ростон,
Нури адл афрӯз дар рӯи ҷаҳон,
Тоҷикистон, Ориёно, Ориён!.

Мо, тоҷикон, таърихи куҳану фарҳанги пурғановат дорем ва аз ин сарвати бебаҳои миллии худ ифтихор мекунем. Вале мутаассифона, ашхосе низ ҳастанд, ки ё бо сабаби маълумоти кофӣ надоштан ё огоҳона аз тариқи расонаҳои хабарӣ расму ойин ва суннатҳои волеи миллии моро нодида мегиранд ё тахти шубҳа қарор медиҳанд. Чунончи, дар арафаи ҷашни Наврӯз баъзе сару садоҳое баланд шуданд, ки гӯё он барои мардуми мо ойини бегона аст ва аз нигоҳи дини ислом ҷашн гирифтани Наврӯз мамнӯъ мебошад. Ин фикр мутлақо хатост ва барои раванди худшиносии миллий, ки мо мехоҳем наслҳои ҷавонро дар ҳамин рӯҳия тарбия кунем, хатари ҷиддӣ дорад.

Президенти Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмаш ин ҳаёлхомуҳо, нодидагириҳо, нотавонбиниҳо ва рашқу ҳасуди душманон бо қатъияти

тамом гуфт: «Наврӯз чашни мубораку хучастаи мо, тоҷикон ва тамоми мардуми ориёӣ буда, ниёгонамон барои ҳифзи расму русум ва ойинҳои неки он дар мушкилтарин лаҳзаҳои таърихӣ истодагирӣ карданд. Аслан Наврӯз чашне бар мабнои низоми кайҳон аст, ба ибораи дигар, расидани соату дақиқаест, ки назми кайҳон ба ҳолати эътидоли олии меояд ва нишонаи эҳёи табиат, рамзи пирӯзии неки бар бадӣ мебошад. Ин кашфиёти бузург, ки маҳсули тафаккур ва мушоҳидаҳои аҷдодони хирадманди мост, беш аз ҳазор сол қабл аз ин ба вукӯъ пайваستاаст.

Яъне ин андешаи неку созанда се ҳазор сол пеш аз пайдоиши дини зардуштӣ ва чоруним ҳазор сол қабл аз зуҳури дини мубини ислом паҳн шудааст ва тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ҳанӯз дар ҳамаи даврони бостон Наврӯз дар қаламрави 23 кишвар таҷлил мегардид» [9, 57].

Хулосаи илман асосёфта ва бо далелҳо собитшудаи Сарвари давлат ин аст: «Наврӯз ба ягон дин иртибот надорад ва дар айнаи замон ба ягон дину мазҳаб муҳолиф нест» [9, 58].

Устои равоншод Лоик Шералӣ дар рӯзгоре, ки дар мақомоти болоии давлатӣ аз номбурдани вожаи «Наврӯз» меҳаросиданд, дар шеъри «Наврӯзӣ» (1978) чунин навишта буд!

Наврӯз лола орад,
Май дар пиёла орад.
Пайғоми навбахорон
Бар кӯху ёла орад.
«Наврӯзи навбахорон бар дӯстон муборак»,
Чашни гулу муҳаббат бар бӯстон муборак.

Барои устод Лоик дар он рӯзгор «Наврӯз ҷовидон аст» ва «Аз рӯзгори дерин Зеботарин нишон аст», - гуфтан осон набуд, вале гуфт. Боз ҳам дар даврони гузаштаи таърихӣ (1981) устод Лоик дар ин ғазали пурсӯз ва зебо навишта буд:

Эй ғунҷаи хандида, Наврӯз муборак бод!
Эй чашмаи ҷӯшида, Наврӯз муборак бод!
Эй камдили тарсида, аз ишқ фурӯ бигзор,
Эй ошиқи шӯрида, Наврӯз муборак бод!

Устод Лоик омадани Наврӯзи замони Истиқлолиятро чунин истиқбол карда буд:

Шукри дидорат, бародар, зинда мебинам туро,
Рафтаҳо рафтанду ман оянда мебинам туро
Кухнарозон хандаи Наврӯзро куштанд, лек
Эй гули Наврӯзи нав, пурханда мебинам туро [11, 542].

Устод Лоик Шералӣ то замоне, ки ба пешонаи Наврӯз муҳри мамнӯи зада буданд, аз Наврӯз пуштибонӣ карду санохонаш буд ва чун аз маҳкамаи маҳрумӣ, аз бандубаст озод шуд, санохонии онро ба уҳдаи дигарон вогузошт.

Шоир хушбаёни кӯдакон Ҷӯра Ҳошимӣ омадани Наврӯзро дар шеъри «Наврӯзӣ» ҳамду сано ва шодбош гуфта, ба шеър як навъ оҳанги идона ва шодиву масаррат бахшидааст:

О, чашма ба ҷӯш ояд,
Бо шавқу хурӯш ояд.
Оҳангу тару сабзаш
Шодона ба ғӯш ояд.
Олам чу дилафрош аст,
Аз омади Наврӯз аст! [11, 1].

Ҳамин тавр, дар таркиби шеъри кӯдаки даврони Истиқлолият мафҳумҳои Ватан ва ватандӯстӣ хеле инкишоф ёфта, ба ҳайси яке аз муҳимтарин муқаддасот ва арзишҳои волеи миллӣ амику маҳкам ҷой гирифта, тавассути эҷодиёти шоирони ҷавон Темур Султон, Раҳмони Бобо, Асрори Сомонӣ, Алиҷони Сарбандӣ, Сайида, Шарифи Маҳмадёр ва ғайраҳо дар ташаккули тафаккури ҷаҳонбинӣ ва тарбияи ғоявию эстетикӣ кӯдакону наврасон ҷиддан ба қор омад, ки дар ин ҷода хидмат ва Ҳиммати адибони давр бағоят арзишманд аст. Зеро талошу пайкорҳои онҳо дар роҳи таҷассуми бадеии мавзӯи мавриди назар ба таҳкими эҳсоси худоғоҳиву ҳештаншиносӣ, ифтихор ва нағну номуси миллии насли наврас зиёда мусоидат намудааст.

Мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ чи дар адабиёти классикӣ ва чи дар адабиёти муосири тоҷик аз мавзӯҳои асосии адибон маҳсуб меёбад. Шоире нест, ки Ватанро васф накарда бошад. Ҳизмати адибони бачагонаи тоҷик дар он аст, ки дар шуури

кӯдакон ҳисси ифтихор аз ватан ва муқаддасоти онро бедор менамояд. Ҳамин рисолати адабиёти кӯдак дар мақолаи мазкур ифодаи худро ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Акбаров Ю. Мехри Ватан / Ю. Акбаров. – Душанбе: Маориф, 1989.
2. Аҳмадзода Ю. Начвои хушаҳо / Ю. Аҳмадзода. – Душанбе: Адиб, 2008.
3. Бақозода Н. Суруди Модар – Ватан / Н. Бақозода. – Анбоз, 2000. - №5.
4. Гулназар К. Дар қанори Ватанем / Гулназар К. – Анбоз, 2010. - № 9.
5. Мусулмонӣ Р. Нигоҳи офтоб / Р. Мусулмонӣ. – Душанбе, 2011.
6. Назирӣ Н. Тӯҳфаи шоир / Назирӣ Н. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010.
7. Насрулло К. Баҳои ҷон / Насрулло К. – Душанбе: ТҶБ «Истиқбол», 2012.
8. Насрулло К. Баҳои ҷон / Насрулло К. – Душанбе: ТҶБ «Истиқбол», 2012.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 26 апрел; «Ҷумҳурият», 27 апрел, 2013. - № 59-60.
10. Хошимӣ Ҷ. Наврӯзӣ / Хошимӣ Ҷ. – Душанбе: Гул-гул, 2011.
11. Шералӣ Л. Куллийт / Шералӣ Л. – Душанбе: Адиб, 2008. - Ҷ 1.

ОТРАЖЕНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКИХ ИДЕЙ В ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ

В данной статье автор рассматривает проблему отражения патриотических идей в детской поэзии на основе изучения творчества детских писателей и поэтов Таджикистана. Детская литература является важнейшим средством формирования ценностной системы подрастающего поколения и служит для формирования мировоззрения, эстетических запросов и расширения кругозора подрастающего поколения. За последние пятнадцать лет в Таджикистане образовалась совершенно новая детская литература, которая характеризуется большим жанровым разнообразием. Очень велико воспитательное значение детской литературы.

Ключевые слова: Родина, любовь к Родине, патриотизм, патриотические идеи, детская литература, содержание, таджикский язык, Навруз, Национальный гимн.

THE REFLECTION OF PATRIOTIC IDEAS IN CHILDREN'S POETRY

In this article the author considers the problem of reflection of Patriotic ideas in children's poetry based on the study of creativity of children's writers and poets of Tajikistan. Children's literature is essential for the formation of the value system of the younger generation and helps form a worldview, aesthetic requirements, and expand the horizons of the younger generation. Over the last fifteen years in Tajikistan formed a brand new children's literature, which is characterized by great diversity. Very great educational value of children's literature.

Key words: homeland, love of country, patriotism, Patriotic ideas, children's literature, content, Tajik language, Navruz, the national anthem.

Сведения об авторе: *Дилрабо Юнусова* – соискатель Худжандского государственного университета им. Б.Гафурова. Телефон: (+992) 926-06-31-37

БАРРАСИИ СОҲТОРИ РАВОИИ ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХОИ ХОЧАМАСЪУДИ ҚУМӢ (ҚАРНИ IX) ВА ХОВАРИИ ШЕРОЗӢ (ҚАРНИ XIII)

Алиакбари Шайхӣ, Маҳмуди Шайх
Донишгоҳи Паёми Нури Кирмон, Эрон,
Донишгоҳи Сиистон ва Балучистони Эрон

Достони Юсуф ва Зулайхо, яке аз куҳантарин дostonҳое аст, ки дар адабиёти форсӣ суруда шудааст. Ин дoston бо басомади 23 манзума аз қарни IV бо тафсири сураи Юсуф мансуб ба Фирдавсӣ шурӯъ шуда ва то қарни XIII бо Юсуф ва Зулайхои Ховарии Шерозӣ бо шохаву баргҳои мутафовит ба тасвир кашида шудааст. Дар ин навишта сайъ шуда то бо баррасии соҳтори ин ҳикоят дар ду ривояти Хоҷамасъуди Қумӣ ва Ховарии Шерозӣ мизони татобуқи ҳар кадом бо дostonнависии имрӯза баррасӣ шавад. Вучуди теъдоди бештари аз унсурҳои тасодуф ва воқеаҳои муҳам, адами ривояти сайри мантиқии ҳодисаҳо ва воқеаҳо дар «Аҳсан-ул-қассас»-и Ховарии Шерозӣ мубиҳ шуда, то ин манзума бо тарҳи дostonҳои имрӯза дар тазоди бештаре нисбат ба ривояти Хоҷамасъуди Қумӣ бошад ва камтар хонандаро ҷазби шунидани идомаи дoston кунад.

Қабл аз баррасии ин ду ҳикоят, бар асоси пайранг, лозим аст ба баёни мафҳуми пайранг бипардозем. Арасту таърифи сарехе барои пайранг додааст ва онро таркибкунандаи ҳодисаҳо ва тақлид аз амал донистааст. Таърифе аст кулӣ, ки мафҳуми дostonро низ дар бар мегирад. Агар нависанда бихоҳад ба саликаи худ, бо пасу пеш кардани ҳодисаҳо тартиби замони дostonро барҳам занад, ин амр, бинобар мухталифҳои иллат ва маълулӣ, риштаи ҳодисаҳои пайранг сурат гирифтааст ва

достонҳои ғайрихаттиро ба вучуд меоварад. Дар тақлид аз амал бояд оғоз, миёна ва поёне дошта бошад.

1. Унсури тасодуф ва омилҳои шигифтангез дар пайранги ривоятҳо. Тасодуф, омиле аст, ки бо пайранги достон иртиботи мантиқӣ надорад. Яъне, ҳосили матолиби қабл аз худ нест, аммо матолиб пас аз он тавҷеҳи ин тасодуф мебошад. Ин тасодуф агар бо омилҳои динӣ ва боварҳои мазҳабӣ пайванд ёбад, омилҳои шигифтангез мебошад ва чун бар асоси бовар ва эътиқодоти динӣ баромадааст, оёт ва ҳадисҳо чузъи омилҳои тасодуфӣ ба шумор намеояд. Басомади ҳоб дар ривояти Ховарии Шерозӣ баръакси ривояти Хоҷамасъуди Кумӣ, ки танҳо як ҳоб, ҳоби Юсуф ва сачдаи офтобу моҳ ва ёздаҳ ситора дар муқобили ӯро ба тасвир мекашад, аз ибтидо низ, бо ҳобҳои Зулайхо оғоз мегардад: 1. Ҳобҳои сегонаи Зулайхо ӯро овораи Миср мекунад. 2. Ҳоб дидани Молик, ки ӯро ба тичорат ба самти Канъон савқ медиҳад, то он гавҳареро, ки дар ҳоб дидааст дар Канъон биёбад. 3. Яъқуб ҳодисаи кушта шудани Юсуф ба панҷаи гургонро ба ҳоб мебинад ва аз бародарон меҳаҳад, ки Юсуфро бо худ ба саҳро набаранд. 4. Ҳоҳари Юсуф вақте мебинад падар аз рафтани Юсуф ҳамроҳи бародарон нороҳат аст, ӯ низ ғуссадор мешавад ва дар ҳоб мебинад, ки гурге чанд Юсуфро рабуданд. 5. Ҳоби Зулайхо, баъд аз маъюс шуданаш бо дидани азизи Миср, ки Юсуф нест ва умедвор шудани ӯ ба висоли Юсуф. 6. Ҳоби подшоҳи Миср дар оғози хушсолӣ. 7. Ҳазрати Юсуф, ки дар ҳоби охиринаш падар ва модарро мебинад ва он гоҳ ба даргоҳи илоҳӣ дуо намуда ва аз Худованд марғи ҳешро меҳаҳад.

Илова бар ин, каромат ва дуо низ аз мавридҳои аст, ки нақши калидӣ дар инхирофи пайранг дорад. Дар ривояти Хоҷамасъуди Кумӣ иборат аст аз: 1. Яъқуб дар фироқи Юсуф ҳамвора дуо мекунад, ки Юсуфро биёбад. 2. Пас аз дилхуш шудани Юсуф аз Молик, абри тирае, ки осмонро фаро гирифта буд, нопади шуд. 3. Зулайхо ҳамвора ба дуо, васли Юсуфро меҳаҳад. 4. Юсуф бо фиристодани пирӯҳанаш барои падар мучиби шифоҳои чашмони ӯ мешавад. 5. Юсуф ба дуо аз Худованд марғи ҳешро талаб мекунад ва бо таби ҷонҷӯ ба орзуяш мерасад.

Ривояти Ховарии Шерозӣ низ, бо вучуди ин ки аз рангу бӯи динии камтаре бархурдор аст, вале мамлӯв аз каромат ва дуо аст: 1. Ҳазрати Яъқуб бо дуо дар ҳаққи он гург тухмати хӯрдани Юсуфро ба ӯ заданд, мучиби расидани ӯ ба гумшудааш шуд. Ва боз бо дуои дигар он шугурбоне, к-аз Юсуфи гирифтори зиндонии Миср барояш хабар овард мучиб шуд, то ӯ ба ду орзуяш бирасад. 2. Аввал бачадор шавад ва дуом ба саодат ва некии поёни умр бирасад. 3. Атрофиёни Зулайхо бо дуо ва сӯзонидани испанд сайъ мекунанд, ки чашми бадро аз ӯ дур намоянд. 4. Зулайхо бо дуо ва ниёиш дар поён ба висоли Юсуф мерасад. Агарчи ин дуоҳо дар ибтидо дар муқобили бутҳо аст, аммо бо шикастани бут ва рӯй овардан бо Худованд натиҷа медиҳад. 5. Юсуф бо дуо мучиби ҷавонии Зулайхо мешавад. 6. Юсуф бо дуо хостгори висоли Зулайхо мешавад. 7. Юсуф аз Худованд марғи ҳешро талаб мекунад ва бо бӯидани себе, ки аз бихишт барояш овардаанд ба ин орзу мерасад.

2. Ҳазф дар пайранги достонҳо. Он чи дар ин ҷо мавриди назар аст, ҳазфи воқеаҳои аз достон аст, ки адами ёд накардани онҳо метавонад ба пайранги достон зарба занад. Ривояти Хоҷамасъуди Кумӣ аз зиндагии Яъқуб ва писаронаш ва марғи зудҳангоми модари Юсуф ҳангоми таваллуди Бинёмин шурӯъ мешавад ва сайри мантиқии худро то поён мепаймояд. Аммо дар поёни достон, пас аз марғи Юсуф, аз дилхурди Зулайхо бо марғи Юсуф ва поёни кори Зулайхо ҳеҷ сухане ба миён намеояд. Агарчи аз ҷобачоии тобути Юсуф баъдҳо аз Миср ба Канъон ва дафни мучаддади ӯ канори падараш Яъқуб тавассути ҳазари Мусо сухан меронад. Ин мавзӯи муҳим, ки Зулайхо бо ҳикояти фавти Юсуф ҷӣ кард, ба фаромӯшӣ супурда мешавад. Ҳамчунин бетаваҷҷуҳии азизи Миср ба утоқҳо ва тасвирҳои кашадашуда бар онҳо ба амри Зулайхо, пас аз тухмат задани Зулайхо мабнӣ бар ин, ки Юсуф қасди хиёнат ба ӯро доштааст. Ривояти Ховарии Шерозӣ он сирри мантиқиро надорад ва ҷобачой дар арқони достон бисёр зиёд аст. Бо вучуди ин, илова бар бетаваҷҷуҳии азизи Миср ва он тасвирҳо танҳо як ҳазф дар ин ривоят сурат пазируфтааст. Он гоҳ, ки арабе аз Миср ба Юсуф барои Яъқуб хабар меоварад, Яъқуб бо вучуди он ҳама гиря ва интизор чаро ҳеҷ ақсуламале анҷом намедиҳад? Ва танҳо бо дуо дар ҳаққи он мусофир ӯро бадарға менамояд.

3. Ҳодисаҳои зӯид дар пайранги ҳар ривоят. Ривояти Хоҷамасъуди Кумӣ дорои воқеаҳои зӯиди бисёре аст, ки иртиботе бо пайванди мантиқии воқеаҳои аслӣ ё фаръии созандаи тарҳ надорад: 1. Маҳоратҳо ва қобилиятҳои бародарони Юсуф. 2. Яъқуб пеш аз ҳар иттифоқе ҳамвора нигарони ҳоли Юсуф аст. 3. Аз як модар будани ҳарду бародар. 4. Матраҳ кардани мабҳаси дарс ва машқ барои Юсуф

тавассути бародарон ва роҳатӣ аз он бо ҳамроҳ шудан бо эшон. 5. Начоти Юсуф тавассути Чабраил дар чоҳ. 6. Сотеъ шудани нуре аз вучуди Юсуф ба беруни чоҳ. 7. Ба сухан омадани гурги гирифтори бародарони Юсуф. 8. Гирифтор шудани корвони Молик дар тӯфон ба иллоти тозиёна задани гуломи Молик бар бадани Юсуф. 9. Тамом шудани тӯфон ба иллоти лутфи Молик ба Юсуф ва супурдани санади фуруши Юсуф ба худаш. 10. Пиразане, ки танҳо сармояш як калофи нах аст, харидори Юсуф мешавад, то дар шумори харидорон зикр гардад. 11. Начоти Юсуф аз чанголи Зулайхо бо чилва кардани фариштае дар зоҳири Яъқуб ба ӯ. 12. Боз шудани дарҳои куфлзада ба амри Илоҳӣ. 13. Ба сухан омадани тифли ширхор барои ин ки бегуноҳии Юсуф бар азиз ошкор шавад. 14. Ғайрати Илоҳӣ ки чаро Юсуф аз ғайри ӯ тақозои начот аз зиндонро дорад ва тӯлони шудани муддати асораташ ба ин хотир. 15. Юсуф бе қайду шарт бародаронро мебахшад. 16. Шифо ёфтани чашмони Яъқуб бо ба чашм кашидани пирохани Юсуф. 17. Хушдори Чабраил ба Юсуф, ки чаро барои падар аз асп пиёда нашуд. 18. Аммома бар замин задан ва чома даридани Юсуф дар сӯғи падар. 19. Юсуф худ ба даргоҳи Илоҳӣ дуо мекунад ва марги худро металабад, ин дархост пазируфта мешавад. 20. Тавсифи зебоии Юсуф ва Зулайхо ва ғайра аз мавридҳои аст, ки ҳеҷ иртиботе бо пайранг надорад. 21. Илова бар ин, дар чанд ҷойи дoston Хочамасъуд ишора ба ахволи худ мекунад ва ба фарзандаш Муҳаммад панд медиҳад. Дар саҳифаи 141 ба тавсифи ишқ мепардозад то ба навъе ишқ ва ҳаваси Зулайхо тавҷеҳ шавад. 22. Дигар, номи шоир аст, ки дар ҷой-ҷойи дoston дар поёни баҳсҳо омада ва шоирпандӣ ва насихатеро бо хитоби худ (Масъуд) баён карда ва чун поёни ғазал хатми сухан мекунад.

Унсурҳои мутанокиз бо тарҳи дoston дар ривояти Ховарии Шерозӣ: 1. Тавсифи беш аз ҳадди Зулайхо дар оғози манзума ва баёни ҷамоли ӯ. 2. Азамати боғу коҳи падараш. 3. Чилвагарии зеборӯёни атрофаш. 4. Тасвири рифоҳи эшон дар мағриб. 5. Азами ҳукумати Мағриб. 6. Тӯлони шудани хобҳои Зулайхо ва дар ин рӯёҳо ба чунун расидан. 7. Ишора ба ишқи Лайлӣ ва Мачнун, Хусрав ва Ширин ва Фарҳод ва Ширин. 8. Дар оғози ҷавонии Зулайхо хостгориҳои зиёде аз кишварҳои мухталиф меоманд ба ҷуз Миср. 9. Тавсифи ҷамоли Зулайхо барои азизи Миср. 10. Тавсифи корвони азими фиристодашуда тавассути азизи Миср. 11. Тасвири иштиёқи бисёри Зулайхо барои дидани азизи Миср. 12. Дар муқобили майли азизи Миср бар дидани Зулайхо. 13. Паёми ғайбӣ мабнӣ бар сабр ба Зулайхо, пас аз дидани азизи Миср. 14. Умедвор шудани Зулайхо бо паёми Илоҳӣ, ки ба висоли Юсуф мерасид ва ин азизи Миср худ ҳофизи туст. 15. Нола ва ғиғои беш аз ҳадди Яъқуб барои ҷудо шудан аз Юсуф. 16. Хоб дидани Яъқуб мабнӣ бар тасаллути гургон (бародарон) бар Юсуф ва дар гудол андохтани ӯ. 17. Хоб дидани хоҳари Юсуф мисли хоби падараш. 18. Хабар додани гург аз саломатии Юсуф. 19. Хабар овардани араб аз Юсуф барои Яъқуб ва дуои Яъқуб барои ӯ. 20. Яъқуб бо дуо дар ҳаққи гурги хушхабар ва бегуноҳ ӯро ба бародараш мерасонад. 21. Яъқуб ҳангоми гирия бар Юсуф аз иттифокоти оянда хабар медиҳад. 22. Худовандро ба теъдоде аз паёмбарон ва аймаи пок қасам медиҳад, ки аз ғами дурии фарзанд начоташ диҳад. 23. Ишороти чанде, ки Ховарии Шерозӣ ба дostonи Сарв ва Тазрӯ дорад, ин дoston сурудаи Нисории Тунӣ аз мардуми Фирдавс, ки дар Гунобод сукунат дорад мебошад. 24. Бар асоси ривоятҳо, қабзи рӯҳи паёмбарон бар ухдаи Азроил аст. Аммо, дар ин дoston хабари марги Юсуфро Чабраил ба ӯ мерасонад ва ё себе, ки ба ӯ медиҳад, ӯро қабзи рӯҳ мекунад.

4. Унсурҳо ва воқеаҳои мубҳам дар пайранги ҳар ривоят. Порае масоил дар ривояти Хочамасъуди Кумӣ зикр мешавад, ки мучиби сустӣ ва заъф дар пайранги дoston аст: 1. Юсуф пас аз ҳобе, ки дар мавриди ояндаи худ мебинад, худ аз ҷавонӣ ва нишот, хобашро барои бародарони ҳасуд таъриф мекунад. Илова бар он, таъбири падарро низ бо тафсири тамом барои онҳо шарҳ медиҳад. 2. Молик, падари масири роҳ, каромати Юсуфро мебинад ва санади харидашро ба ӯ месупорад то аз балои тӯфон ӯ ва афродаш начот ёбад, чи гуна Юсуфро ба бозори бардафурӯшон мебарад ва мефурӯшад ва ҳатто санадро аз Юсуф намегирад то таслими харидор кунад. 3. Дар поёни ривоят ҳеҷ хабаре аз Зулайхо нест. Зулайҳое, ки ҷонаш ба Юсуф баста буд, пас аз солҳои интизорӣ ба ӯ расид ва ба ривояти Ховарӣ, чашмони худро дар фироки Юсуф меканад ва бар сари гури ӯ ҷон медиҳад. Дар ин ривоят, ҳузуре аз ҳазрати Юсуф нест ва сухане аз ӯ ва ё фаваши ба миён намеояд.

Дар ривояти Ховарии Шерозӣ воқеаҳои мубҳам ба қарори зер аст: 1. Рӯзе Юсуф дар зиндон тавассути марде аз Канъон хабар ба падар мефиристад ва ӯро аз авзoi худ меогоҳонад. Яъқуб пас аз огоҳӣ аз авзoi фарзанд ду ниёз ва хостаро бароварда месозад. Аммо бо вучуди он ҳама дарди ҳичрон, натавонӣ худ барои дидани фарзанд намеравад, балки ҳеҷ касеро маъмури баррасии ин мавзӯ намекунад. 2. Дар солҳои

поёнии қаҳтӣ, пас аз ин ки мардум солҳои аввал зар ва гавҳар ба Юсуф додан ва кам-кам лавозими манзил ва хонаро ба ӯ супурданд, дар солҳои баъд ҷони худро ба гарав доданд. 3. Дар охири ин ривоят ишорае ба иллати ҷудоии Юсуф аз Яъқуб зада шуда, ки ду иллат зикр мегардад, яке аз ин далелҳо ин аст, ки чун Яъқуб канизи зебо дошт, ки ҳамзамон бо ҳамсари Яъқуб соҳиби фарзанде шуд, ки масъулияти ҳарду фарзанд бар уҳдаи каниз монд. Яъқуб пас аз андак замоне барои ин ки ба фарзанди дигараш бештар шир бирасад, фарзанди ин дояро аз ӯ дур намуд ва доя ҷуръати эътироз надошт. Пас аз нолидани ӯ ба даргоҳи Худованд, то расидани фарзанди ӯ ба домонаш ва ҷалби ризоияти он каниз, Худованд фарзанди Яъқубро низ аз ӯ дур кард. 4. Ривояти дигар ин, ки чун ниёзманде аз ҳазрати Яъқуб кумак хост ва ҳазрат ба ӯ безътиноӣ намуд Худованд ӯро ба ин дард мубтало намуд.

Ҳодисаи бисёр аҷибтар, ки дар ҳарду ривоят омада ва бар ҳилофи пайранги мантиқии як дoston чилвагарӣ мекунад он гоҳ аст, ки Зулайҳо бо роҳнамоии дояи худ тасвирҳое аз худ ва Юсуф дар ҳолатҳои мухталифи ошиқона бар дару девори қаср мекашад ва Азизи Миср натавонанд монеи ӯ намешавад, балки ончунон аз атроф беҳабар аст, ки пас аз расо шудани Зулайҳо низ, ҳаргиз ин тасвирҳоро далел бар гунаҳкорӣ Зулайҳо намедонад. Бо муқоисаи пайранги ду ривояти ёдшуда аз ин ҳикояти динӣ ва таърихӣ, баррасии басомади унсурҳои мутаноқиз бо он, яъне ҷаҳор унсури тасодуф (хоб ва каромат), ҳазф аз пайранг, ҳодисаҳои зотӣ ва воқеаҳои мубҳам, ки асосан бо раванди мантиқии дoston дар тазод аст ба натиҷаи зер даст меёбем. Ривояти Ҳоҷамасӯди Кумӣ бо панҷ маврид тасодуф, як маврид ҳазф аз пайранг, бисту ду маврид ҳоидисаҳои зотӣ, ҷаҳор маврид воқеаи мубҳам, ҷамъан сиюду маврид таноқуз бо пайранг дар муқобили ривояти Ҳоварии Шерозӣ бо ҳафта тасодуф, як ҳазф дар пайранг, бисту ҷаҳор ҳодисаи зотӣ, панҷ воқеаи мубҳам, агарчи латофати камтаре аз ҷиҳати таҳайюл бархурдор аст, аммо бо сохтори достони имрӯза таносуби бештаре дорад.

Натиҷаҳои бадастомада аз ин баррасиро метавон ба сурати ҷадвали зер дастабандӣ ва ҳулоса намуд:

Ҷадвали натиҷа	Тасодуф (хоб ва карОмат)	Ҳазф аз пайранг	Ҳодисаҳои зотӣ	Воқеаҳои мубҳам	Ҷамъ
Юсуф ва Зулайҳои Ҳоҷамасӯди Кумӣ	5	1	22	4	32
Юсуф ва Зулайҳои Ҳоварии Шерозӣ	17	1	24	5	47

Чунонки ҷадвал ва натиҷаҳо нишон медиҳад, ривояти Ҳоҷамасӯди Кумӣ бо пайранг ва сохтори дostonнависии имрӯза таносуби бештаре дорад. Дар муқобили ривояти Ҳоварии Шерозӣ ба далели ҳаҷми бештаре аз унсури тасодуф ва воқеаҳои мубҳам, бо дostonнависии имрӯза дар тазоди бештаре мебошад.

АДАБИЁТ

1. Қуръони карим; тарҷумаи Оятулло Макорими Шерозӣ. – Кум: Машғар, 2008. – Ҷопи аввал.
2. Пирӣ Мусо. Сохторшиносии муқоисаи манзумаҳои Вис ва Ромин, Хусрав ва Ширин / Пирӣ Мусо. – Зоҳидон: Тафтон, 2006.
3. Қодулмулло Муҳаммад Аҳмад. Қиссаҳои Қуръон / Қодулмулло Муҳаммад Аҳмад; тарҷумаи Мустафо Замонӣ. – Кум: Пижвоки андеша, 2007.
4. Ҷомӣ Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Ҳафт авранг / Ҷомӣ Абдурраҳмон ибни Аҳмад; тасҳеҳи Муртазо Мударрисӣ Гелонӣ. – Техрон: Ахуро, 2006.
5. Зулфиқори Ҳасан. Манзумаҳои ошиқонаи адабиёти форсӣ / Зулфиқори Ҳасан. – Техрон: Нимох, 1995.
6. Шарифии Ҳусейнӣ Мирзофазлуллоҳ (мутахаллис ба Ҳоварии Шерозӣ) Юсуф ва Зулайҳо / Шарифии Ҳусейнӣ Мирзофазлуллоҳ; тасҳеҳи Аббоси Манзурӣ. – Шероз: Навид, 1990.
7. Абулқосим Фирдавсӣ. Юсуф ва Зулайҳои манзум / Абулқосим Фирдавсӣ; тасҳеҳи доктор Ҳусайни Муҳаммадзодаи Сиддиқ. – Техрон: Офариниш, 1995.
8. Кумӣ Ҳоҷамасӯд. Юсуф ва Зулайҳо / Кумӣ Ҳоҷамасӯд; тасҳеҳи Оли Довуд. – Техрон: Фирдвас, 2001.
9. Карамӣ Муҳаммадхусейн. Баррасии сохтори ду ривоят аз достони Юсуф ва Зулайҳо / Карамӣ Муҳаммадхусейн, Ҳақикӣ Шаҳин // Паҷӯхишномаи дабаиёти ғаной. – 2009. - №13. - С.89-124.
10. Мирсодиқи Ҷамол. Унсурҳои дostonӣ / Мирсодиқи Ҷамол. – Техрон: Сухан, 1997. – Ҷопи 3.

ИССЛЕДОВАНИЕ РАВОНИ “ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА” ХОДЖАМАСЪУДА КУМИ (IX в.) И ХОВАРИ ШИРАЗИ (XIII в.)

Данная статья посвящена изучению и рассмотрению схожести и различий, новаторства и заимствования в одноименных поэмах «Юсуф и Зулейха» Ходжамасуда Куми и Ховара Ширази. Также

вкратце исследована структура и сюжет поэм, выявлены общность и отличия в их структуре и сюжетных линиях и проанализированы идеи и основные образы поэм.

Ключевые слова: поэма "Юсуф и Зулейха" Куми и Ховари Ширази, поэтическое искусство, мастерство и талант, божественная любовь, мистическая любовь сравнение произведений.

THE STUDY RAVOYI "YUSUF AND ZULAIKHA" HODJAPASHA KUMI (IX CENTURY) AND HOVARI SHIRAZI (XIII CENTURY)

This article is devoted to study and discuss the similarities and differences, innovation and borrowing in the eponymous poem "Yusuf and Zulaikha" Hojamaahmad Kumi and Hovara Shirazi. Also briefly investigated the structure and plot of the poem, identified the commonalities and differences in their structure and storylines and analyzes main ideas and images of the poems.

Key words: poem "Yusuf and Zulaikha" Kumi and Hovari Shirazi, poetic art, skill and talent, divine love, mystical love, the comparison works.

Сведения об авторах: *Алиакбар Шайхи* – магистрант Университета Паёми Нур, Кирман, Иран
Махмуди Шайх – докторант Университета Сиистан и Балуджистан, Иран

ДАРАЧАИ ОМУЗИШИ ҲАЁТУ ФАЪОЛИЯТИ ҶОМӢ

Б.Б. Ширинова

Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Агар ҳамаи навиштаҳои доир ба ҳаёт ва эҷодиёти Абуррахмони Ҷомиро дар як ҷо ҷамъ намоем, чанд ҷилд мешавад ва танҳо номгӯи онҳо саҳифаҳои зиёдеро фаро мегирад, вале бо ин ҳама тадқиқи ҳаёт ва эҷодиёти шоири бузургро кофӣ шумурдан нашоёд. Зеро аксари кулли он чизҳоеро, ки то имрӯз оид ба Ҷомӣ навишта шудаанд (маълумоти тазкираҳо, феҳристҳо, муқаддимаи китобҳои дар асл ва дар тарҷума ба забони гуногун нашршудаи ӯ, мақолаи энциклопедияҳо, фаслу бобҳои, ки роҷеъ ба адиб дар таърихи адабиёт, фалсафа ва тасаввуф, китобҳои донишу дарсӣ, мақолаҳои ҷашнӣ ва амсоли онҳо), бештар такрори якдигар буда, аз иштибоҳот ва ғалатҳои гуногун низ ҳолӣ нестанд. Бо вучуди ин, ҳамаи онҳо дар асру замонҳои гуногун барои шиносандани Ҷомӣ ба мардум хизмате кардаанд.

Бунёди ҷомишиносӣ ҳанӯз дар замони зиндагии шоир гузошта шуда буд. Дар бораи хусни каломи ӯ ҳамватанани муосираш баҳсҳои бисёр мекарданд ва ин гуна баҳсҳо гоҳе дар мамлакатҳои аз ватани шоир дур (Ҳиндустон, Туркия, Шервон, Озарбойҷон, Ироқ ва ғайра) ҳам ба вуқӯъ меомадаанд, ки дар ин бора як силсила асарҳои таърихӣ ва манбаъҳои адабӣ маълумот медиҳад. Аввалин маълумотҳои бароямон пурарзиш дар тазкираҳои Давлатшоҳи Самарқандӣ «Тазкират-уш-шуаро» [1], Навоӣ «Маҷолис-ун-нафоис» [2] асарҳои гуногуни Муиддини Исфаҳонӣ «Равзот-ул-ҷаннат фӣ авсофи мадинат-ил-Ҳирот» [3], Ҳусайни Козургӯҳӣ «Маҷолис-ул-ушшоқ» [4], Қамолӣдин Биноӣ «Беҳрӯз ва Баҳром» [5] мавҷуд аст. Дар ин сарчашмаҳо оид ба шухрату мақоми адабӣ ва илмии Ҷомӣ, баъзе аз хусусиятҳои умда ва умумии эҷодиёти ӯ ва воқеаҳои алоҳидаи зиндагиаш сухан меравад. Дар арафаи вафоти Ҷомӣ ва каме баъдтар аз он доир ба тарҷумаи ҳол, ҳулку атвор ва эҷодиёти вай шогирдон ва дӯстонаш асарҳои алоҳида менависанд, монанди:

«Мақомоти Мавлавии Ҷомӣ»-и Абдулвасеи Низомӣ [6], «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин»-и Навоӣ [7] ва «такмила бар «Нафаҳот-ул-унс»-и Мавлоно Ҷомӣ»-и Абдулғафурӣ Лорӣ [8] аз рӯи шаҳодати Алишер Навоӣ роҷеъ ба шарҳи ҳоли Ҷомӣ яке аз наздикони дигари ӯ Мавлоно Аҳмади Пиршамс низ китоби муфассале нигошта будааст [9]. Бояд қайд намуд, ки ин китоб акнун пайдо буда, аз мавҷудияти он, то он ҷое, ки огоҳем, касе хабар намедиҳад. Ҳамчунин, боби махсуси асари Фаҳриддин Алӣ бини Ҳусайн Воизи Қошифӣ «Рашаҳот айн-ул-ҳаёт» [10] низ ҳукми китоби алоҳидаро дошта, ҳикоятҳои зиёди «Латоиф-ут-тавоиф»-и ӯ, «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [11] ва ғайраҳо доир ба лаҳзаҳои ҷудогонаи рӯзгор, осор ва афкори Ҷомӣ маълумоти арзанда медиҳад. Дар ахбороти муаллифони «Ҳабиб-ус-сияр» Хондамир [12] ва «Тухфаи Сомӣ» Соммирзои Сафавӣ [13] низ доир ба Ҷомӣ ва осори ӯ маълумоти тоза метавон пайдо кард. Дигар ҳама тазкираҳои минбаъдаи форсӣ, туркӣ ва арабӣ («Бобурнома»-и Заҳриддин Бобур, «Тазкират-ут-тавоиф»-и Абдуллоҳи Қобулӣ, «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ, «Риёз-уш-шуаро»-и Валоӣ Доғистонӣ, «Майхона»-и Абдунабии Фаҳруззамонӣ, «Тазкираи Насрободӣ», Музаққир-ул-асҳбоб»-и Ҳасани Нисорӣ, «Миръот-ул-ҳаёл»-и Шерхони Лудӣ, «Оташқада»-и Лутфалибеки Озар, «Шақоиқи Нуъмония»-и

Тошгиризода, «Латоиф-ул-хаёл»-и Муҳаммади Доробӣ, «Маҷолис-ул-муъминин»-и Нуруллоҳи Шаштурӣ, «Арофот-ул-ошиқин»-и Тақиюддини Авҳадӣ, «Наштари ишқ»-и Хусайнкулиҳони Азимбодӣ, «Шамъи анҷуман»-и Баҳодур, «Натоиҷ-ул-афкор»-и Қудрат, «Татоиқ-ул-ҳақиқ»-и Маъсумалӣ, «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» ва «Риёз-ул-орифин»-и Ризоқулҳони Ҳидоят, «Қомус-ул-аълум»-и Сомӣ, «Бӯстон-ус-саъха»-и Такмин, «Таърихи касира»-и Роқим, «Ҳазинат-ул-асфиё»-и Ғуломсарвари Лоҳурӣ, «Ал-фавоид-ул-баҳия фӣ тарочим-ил-ҳанафия»-и Абдулҳай Ал-Лақнавӣ, «Тазкират-уш-шуарои мутақаддимин»-и Садри Зиё ва ғайра) бо баъзе каму зиёдиҳо ва ё афзудани иштибоҳот гуфтаҳои пешиниёро нақл намуданд. Бо вучуди надоштани нуқтаҳои тоза маълумоти ин тариқ тазкираву сарчашмаҳо нуқтаи назари муаллифони онҳоро дар бораи мақому мартабаи Қомӣ дар асрҳои баъд нишон медиҳанд ва аз ин ваҷҳ ҳар кадоме арзише касб мекунад.

Тавсифи Қомиро муосирони зиёди ӯ (Навоӣ, Сухайлӣ, Ҳотифӣ, Кошифӣ, Абдуллоҳи Марварид, Масъуди Туркман, Осафӣ, Ҳилолӣ ва дигарон) низ дар осори худ ҷой додаанд, ки эътиқоду садоқати онҳоро нисбат ба устодашон ифода менамояд.

Осори Абдурраҳмони Қомӣ дар давраҳои гуногун диққати шарҳнигоронро низ ба худ ҷалб кардааст. Бар замми шарҳҳои гуногуни «Фавоиди Зиёия» ва «Нафаҳот-ул-унс», ки хеле машҳуранд, шарҳу тафсириҳои баъзе асарҳои адабии ӯ низ мавҷуданд, ки наъве аз таҳлил ва тадқиқи онҳо, хусусан забон ва санъатҳои шеърнашон иборат мебошанд. Барои мисол, «Шарҳи «Сабҳат-ул-аброр»-и Ғуломсамад ибни Ғуломмуҳаммад, «Шарҳи «Юсуф ва Зулайхо»-и Муҳаммадбоқии Суюнҷӣ, «Шарҳи «Муаммои сағир»-и Ёрмуҳаммад бинни Пирмуҳаммади Тошкандӣ, шарҳи муаллифаш номаълуми ҳамин асар [14], шарҳи «Лавоёҳ бо номи «Шарҳи лавоёҳ-ул-асрор»-и Имомиддин [15], шарҳҳои туркии «Баҳористон»-и Шоқир-афандӣ [16], шарҳи қасидаи «Луччат-ул-асрор» бо номи «Меҳчат-ул-аброр» [17]. Ҳамчунин, дастнависҳои шарҳҳои туркии «Баҳористон» ва «Сабҳат-ул-аброр», ки ба қалами Шамъӣ ва шарҳи қасидаи «Чилои-ур-рӯҳ», ки ба қалами Аҳмад Ҳамдӣ бинни Солеҳи Тобускорӣ (XIII/XIX) тааллуқ доранд, низ маълуманд [18]. Соли 1900 дар Лоҳур шарҳи дигари «Юсуф ва Зулайхо» ба таъб расидааст [19]. Аз охириҳои асри XVIII сар карда баробари ташаккули илми шарҳшиносӣ ва ба ҳукми анъана даромадани тартиб додан ва нашри феҳристҳои нусхаҳои хаттии китобҳои шарҳии китобхонаи ҷаҳон, таълифи таърихҳои адабии форс (точик), образҳои гуногун, антологияҳо, қомусҳо, нашру тарҷумаи осори фикрии бузургони фарҳангу адаби Шарқ ва амсоли инҳо осори Қомӣ низ диққати таҳқиқотчиёро ба худ ҷалб менамоянд. Аммо ҳамаи онҳо аз маншурномаҳои муҳтасаре беш набуда, обзори муфасссалашонро дар даҳаи аввали асри мо академик А.Е. Крымский дар асари машҳури худ «Таърихи Эрон, адабиёт ва маслаки дарवेशии он» [20] бо қамоли ҳавсала додааст. Арзиши ин асари А.Е. Крымский дар он аст, ки ӯ на танҳо адабии зиёдеро аз назари танқид ҷамъбаст менамояд, балки нахустин бор дар ҳусуси услуб, мақоми адабӣ, шухрати ҷаҳонӣ ва рангорангии эҷодиёти Қомӣ низ сухан меронад. А.Е.Крымский ақидаи охири шоири классики форсӣ будани Қомиро пайравӣ карда, изҳор медорад, ки дар эҷодиёти ниҳоят ғании Қомӣ, бар замми нигоришоти соф илмӣ, анъанаҳои адабии тамоми пешгузаштагонӣ бузургии ӯ бо ҳам пайваست шудааст. Аз асарҳое, ки баъди таълифи китоби А.Е.Крымский дар Аврупо роҷеъ ба Қомӣ ба вучуд омаданд, муқаддимаи тарҷумаи франсавии «Баҳористон»-ро, ки ба қалами Анри Массе тааллуқ дорад ва фасли таърихи адабии ба Қомӣ бахшидаи Эдуард Браунро [21] метавон ном бурд. Як хусусияти муштаракӣ тамоми навиштаҳои роҷеъ ба Қомӣ, ки то солҳои 1940 ба майдон омадаанд, ба истиснои асари А.Е.Крымский, он аст, ки муаллифонашон аз доираи маълумоти дар «Такмила» додаи Абдулғафори Лорӣ берун набаромадаанд ва ба сарчашмаҳо аз назари танқид нигаристаанд.

Аввалин асари муфасссал ва мустақиле, ки ба муҳит, зиндагӣ, осор ва эҷодиёти Қомӣ бахшида шудааст, ҳамоно рисолаи олими эронӣ Алиасфар Ҳикмат «Қомӣ. Мутаазамини таҳқиқот дар таърихи аҳвол ва осори манзуму мансури Хотамушшуаро Нуриддин Абдурраҳмони Қомӣ (817-888 ҳиҷрий қамарӣ)» мебошад [22], ки соли 1320/1941 барои донишҷӯи донишкадаи адабиёт нашр гардидааст. Дар саросари ин китоб муаллиф аз манбаҳои асрҳои XV-XVI, ки дар боло зикр шудаанд ва аз осори ҳуди Қомӣ иқтибосҳои зиёде оварда, барои шиносондани шахсият ва осору афкори бузургтарин устои назму насри асри XV, шухрати ӯ дар дунё хизмати шоистае кардааст. Махсусан, натиҷаҳои бадастовардаи А. Ҳикмат оид ба муҳити Қомӣ ва робитаи ӯ бо кишварҳои гуногун шоёни таъриф аст. Вале дар ин асар иштибоҳо, ихтилофҳо, ғалатҳои фоҳиш ва баҳодиҳиҳои нодуруст низ зиёданд, ки дар натиҷаи

бидуни муқоиса ва одами танқид омӯхта шудани манбаъҳо, бовар кардан ба гуфтори дигарон ва ё худ асарро надида ба он баҳододанҳо ба вучуд омаданд. Гузашта аз ин, чунон ки Е.Э. Бертельс қайд мекунад, «дар ин китоб ҳатто кӯшише ҳам карда намешавад, ки эҷодиёти шоир таҳлил гардида нишон дода шавад, ки чаро он чунин шаклҳои ба худ хос ғирифтааст ва ҳатто саволе ҳам ба миён партофта намешавад, ки шоири бузург дар назди худ чӣ вазифаҳое гузошта будааст» [23].

Соли 1948 рисолаи устод С. Айни «Алишер Навоӣ» chop шуд [24], ки дар баробари таҳқиқи ҳаёту эҷодиёти Навоӣ масъалаҳои муносибати Навоӣ бо Ҷомӣ ва мавқеи ин ду устодро дар ҳаёти мадании асар инъикос менамояд. Махсусан, мушоҳида ва дарёфтҳои устод оид ба вазъи бенизозии мамлакат, дуздӣ, ғоратгарӣҳои аҳли ҷоҳ, мастию фиску ғуҷури табақаи болои миёнаи шаҳр, дараҷаи паҳн гардидани муаммо ва сабабҳои он бисёр ҷолиби диққат буда, барои муҳаққиқони минбаъда чун раҳнамо хизмат кардаанд.

Як ҷиҳати хуби тадқиқоти Ҳошим Разӣ аз он иборат аст, ки ӯ дар баҳши ҳафтум, ки онро "Наққодии нависандагони ҳамзамони мо" меномад, обзори муҳтасари донишмандони Эрониро роҷеъ ба Ҷомӣ оварда, ба аксарияти онҳо баҳои ҳаққонӣ медиҳад. Ҳошим Разӣ гуфтаҳои М.Баҳор, З.Сафо, Ҳ.Носирӣ, А.Ҳикмат, Р.Шафақро ба оҳанги ҷонибдорӣ иқтибос карда, навиштаҳои Р. Ёсимӣ, М.Табоҳӣ, М.Табрезӣ, З.Муътан ва И.Содиқро танҳо зикр намуда, ба муқаддимаҳои ба девон, "Ҳафт авранг" ва "Нафаҳот-ул-унс" навиштаи Ҳ.Пажмон, М.Гелонӣ ва М.Таҳидипур баҳои манфӣ медиҳад, ки қомилан дуруст аст.

Ризозода Шафақ ба мақоми Ҷомӣ чунин баҳо медиҳад: "Ҷомӣ бузургтарин шоир ва адабии қарни нухум ва охири ҷуғрофии бузургӣ мутасаввифа аст, ки исми ӯро метавон дар радифи Анварӣ, Саъдӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Ҳофиз, Хайём ва Фирдавсӣ бурд ва баъд аз ӯ ҷуғрофии бузургӣ дар Эрон ва нудрат зухур намудаанд. Ҷомӣ на танҳо шеър суруда, балки дар ғунони улуми дин ваъдаву таърих низ маҳорати босазо дошта, аз ин ҳайс дар миёни дигар ҷуғрофии дорой мақоми махсусе будааст. Амир Алишер Навоӣ, ки худ аз ғузалои аср буда, дар васфи қамолоти Ҷомӣ гуфта:

Оғиз аз теъдоди авсофи қамолӣ ўст ақл,

Анҷуми гардун шумурдан қай тариқи аъвар аст?

Чунон ки мушоҳида мешавад, дар гуфтори се намоёнҳои адабиётшиносии муосирӣ Эрон се нуқтаи назар, ки ҳар қадоме тарафдорони худро дорад, ифода гардидааст. Сухани Шафақ, ба истиснои хотиматушшуаро будани Ҷомӣ, ақидаи умумиэтирофшудааст, ки дар тамоми асру замонҳо мақбули ҳамагон будааст ва имрӯз ҳам аксарияти қулли муҳаққиқони эҷодиёти Ҷомӣ дар сари ин ақида мебошанд. Аз ин гузашта, агар Р. Шафақ ин суҳанҳоро ба тариқи умумӣ гуфта бошад, муҳаққиқони эҷодиёти Ҷомӣ онро дар асоси тадқиқоти амиқӣ эҷодиёти Ҷомӣ, махсусан ҳангоми таҳқиқи асарҳои ҷудоғонаи ӯ ва ҷиҳатҳои алоҳидаи афкори ӯ ба исбот расонидаанд. Рисолаи нави муаллифи ин сатрҳо ҳам ба исботи ҳамин иттиҳоди хизмат мекунад. Аммо дар бораи хотиматушшуаро будани Ҷомӣ, ки дар бисёр асарҳо зикр мешавад, ҳаминаро гуфтанием, ки ин ақида шояд аз гуфтаи зерини шоири оламшумули немис И. Гёте дар бораи Ҷомӣ ба вучуд омада бошад. Ў меӯяд: «Азбаски ӯ тамоми хубиҳои пешгузаштагонашро мисли як бандинае ба ҳам пайваста, онро пайравӣ намуд, навад қард ва инкишоф дод ва бо як возеҳии бузург дар худ таҷассум намуд, ба наслҳои оянда роҳи дигаре намонд, ба ҷуз он ки худро пайравӣ ӯ созанд, бо он шарт, ки дараҷаи ноилшударо паст нақунанд. Ин ҳолат сесад соли тамоми идома ёфт». Ин гумони моро боз ин нуқта ба ҳақиқат наздик мегардонад, ки пешронандаи ин ақида, қабл аз ҳама, олимони ҳамаватани И. Гете Герман Эте буд. Бо вучуди он ки ин ақида низ тарафдорони зиёд дорад, қомилан ғалат буда, инкишофи минбаъдаи адабиёти форсӣ ва тоҷикиро инкор мекунад ва ба зерини шубҳа мегузорад.

Гуфтаҳои М. Баҳор, ки шоирии Ҷомиро қариб инкор менамояд ва З.Сафо, ки Ҷомиро шоири дараҷаи миёна медонад низ қарду ғалатанд. Албата, ин гуна гуфтор ҳанӯз дар замони Ҷомӣ ва асрҳои баъдина низ вучуд дошт, вале ҳамаи ин аз рӯйи ғараз гуфта мешуданд. Дар гуфтори А. Ҳикмат ҳам нодуруст паст задани Ҷомӣ дида мешавад [25]. Ҳақ ба ҷониби Ҳ. Пажмон аст, ки менависад: «Аз мутолиаи ақволи муҳолифин ва мувофиқини Ҷомӣ ба ин нуқта мерасем, ки ин шоир яке аз бузургон ва суҳанварони номии мо ба шумор рафта, қасест, ки даврони ҳаёти тӯлонии худро аз дилу ҷон сарфи ашъори илму адаб намуда ва бидуни он ки қасди моддӣ дошта ва мақомоту таъйиноти зоҳириро дар назар ғирифта бошад, дар он роҳ қадам гузоштааст. Агар мо (олимони эрониро дар назар дорад) собиқ бар ин дар асари таассуби бачо ё нобачо ӯро мардуд шумурдаем, имрӯз вазифаи дорем, ки ҳақгузори

намуда ва гиromидошти носипосихои гузаштаро бо интишор ва мутолиаи осори ӯ чуброн кунем, ки фармудаанд: бубин, чӣ меғӯяд, мағӯ, ки кӣ меғӯяд» [26].

Соли 1964 дар бисёр кишварҳо 550 солагии зодрӯзи Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ ботантанна чашн гирифта шуд. Дар натиҷа дар Иттифоқи Советӣ, Афғонистон, Эрон, Миср, Чехословакия, Полша, Ҳиндустон, Покистон ва баъзе мамлакатҳои дигар дар боиси наشري осор, тарҷума ва тадқиқи онҳо, таҳқиқи замон, муҳит, шахсият, мақом ва шухрати Ҷомӣ корҳои зиёде анҷом дода шуд, ки номгӯии он чораҷӯиҳо дар «Хроникаи чашн» ном мақолаи Валӣ Самад [27] бо камоли покизагорӣ ва диққат муфассал сабт гардидааст. Ба муносибати чашни Ҷомӣ на танҳо тадқиқотҳои доир ба Ҷомӣ то он вақт анҷомёфта ҷамъбаст шуданд, балки роҳҳои ояндаи таҳқиқи эҷодиёти ӯ ҳам муайян гардид, ки дар солҳои минбаъда, аллакай, аввалин натиҷаҳои он дастраси аҳли илм ва хонандагон шуд. Дар баробари идома ёфтани тадқиқи умумии ҳаёт ва эҷодиёти шоир, ки намунаҳои он дар маҷмӯаҳои мақолаҳои ҷашнияи ҷой дода шудаанд [28], падидаи нави аввалине, ки дар таҳқиқи эҷодиёти Ҷомӣ ба назар мерасад он аст, ки дар солҳои 1964-1978 баробари нашрҳои оммавӣ ва тарҷумаи асарҳои Ҷомӣ матни илмӣ - интиқодии як силсила аз осори ӯ - «Баҳористон», «Чихил ҳадис», «Лайлӣ ва Мачнун», се девони шоир, «Юсуф ва Зулайхо», (тартибдиҳанда марҳум М. Бақоев), «Тухфат-ул-ахрор», «Сабҳат-ул-аброр» ва «Хирадномаи Искандарӣ (таҳияи Ҳ.Тарбият) ба майдон омада, «Баҳористон», «Лайлӣ ва Мачнун» (1974) ва девони яқум (1978) ба таъъ расида, асарҳои дигар омодаи нашр мебошанд. Дар Афғонистон ҳам бо саъйи Моили Ҳиравӣ матни интиқодии «Шарҳи рубоӣҳои Ҷомӣ» ва бо кӯшиши Ваҳидии Ҷузҷонӣ матни интиқодии «Чихил ҳадис» аз ҷоп баромад. Мавҷудияти матнҳои интиқодӣ барои муҳаққиқон чун пойдевори мустаҳками тадқиқотҳои илмиашон хизмат мекунанд. Матнҳои илмӣ - интиқодии нашршудаи Ҷомӣ чи дар Иттифоқи Совети ва чи дар хориҷа баҳои баланд гирифтаанд.

Равияи дуюм, ки дар солҳои охир оид ба тадқиқи эҷодиёти Ҷомӣ ба назар мерасад, зиёд шудани таваҷҷуҳи аҳли таҳқиқ ба масъалаҳои алоҳидаи эҷодиёти Ҷомӣ мебошад, ки дар баробари мақолаҳои маҷмӯаҳои ҷашнияи Ҷомӣ дар ин бобат номбар кардани мақолаи А. Мирзоев «Абдуррахмони Ҷомӣ ва мавзӯи тарбияи фарзанд», рисолаҳои М.Рачабов «Абдуррахмони Ҷомӣ ва фалсафаи тоҷик дар асри XV» [29] ва Абдунабӣ Сатторов «Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдуррахмони Ҷомӣ» [30] кофӣ буда, ибтидои ин тарзи омӯзиши осори Ҷомӣ аз мақолаҳои А. Мирзоев «Ҷомӣ ва таҳсили илму ҳунар» [31] ва И.С.Брагинский «Ҷамъияти ҳаёли дар «Ҳафт авранг» -и Ҷомӣ» [32] шурӯъ мешавад. Хусусияти беҳтарини ин асарҳо он аст, ки муаллифонашон на ин ки доираи масъаларо васеъ мегиранд, балки саъй менамоянд, ки ба умқи он бештар ворид шаванд.

Равияи савуме, ки муҳаққиқон дар тадқиқи осори Ҷомӣ пеш гирифтаанд, ба тарзи монографӣ омӯختани асарҳои ҷудогонаи Ҷомӣ мебошад, ки ин кор аз мақолаи Е.Э. Бертелс «Тафсири Абдуррахмони Ҷомӣ ба рубоӣҳои мансуб ба ӯ» (1926) [33] шурӯъ шуда, дар рисолаи номзадии М.Шарифзода «Баҳористон»-и Ҷомӣ (1951) [34] давом ёфта буд. Аз асарҳое, ки бо ин равия дар солҳои охир ба вучуд омадаанд, монографияҳои Аббосалӣ Гулиев «Достони Юсуф ва Зулайхо»-и Абдуррахмони Ҷомӣ ва нависадаи ин сатрҳо «Достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Абдуррахмони Ҷомӣ»-ро ном бурдан лозим аст, ки дар асоси рисолаҳои номзадӣ таълиф гардида, дар онҳо, баробари муайян кардани арзиши адабии ин дostonҳо, дар хусуси муносибати онҳо бо дostonҳои ҳамноми пешин ва таъсири онҳо ба адабиёти минбаъда суҳан меравад.

Равияи чаҳоруме, ки дар тадқиқи осори Ҷомӣ ба назар мерасад, кӯшиши муайян кардани мақоми ӯ дар тамаддуни ҷаҳон ба василаи ошкор сохтани таъсиргирӣ ӯ аз эҷодиёти пешниён, мавқеи ӯ дар инкишофи адабиёти халқҳои гуногун дар асрҳои минбаъда мебошад, ки дар ин бора бо вучуди он ки ҳанӯз рисолаҳои муфассал ва монографияҳои ҷиддӣ ба майдон наомадаанд, як силсила мақолаҳои ҷудогонае навишта шудаанд, ки дар онҳо муносибати Ҷомӣ бо гузаштагон [35], таъсири ӯ ба ҳамзамонҳояш [36], ҷараёнҳои адабии баъдина ва адабиётҳои халқҳои дигар мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Таҳқиқи лирикаи шоир, сабку услуб, маҳорати нависандагӣ ва тадқиқи ҷиҳатҳои забонии осори ӯ ҳанӯз дар пеш буда, тадқиқотчиёро интизор аст.

Абдуррахмони Ҷомӣ на танҳо ба сурудани жанрҳои хурди лирикӣ мартабаи бузург дошт, балки дар эҷод намудани дostonҳои ҳаҷман калони ишқӣ, ахлоқӣ маҳорату истеъдоди комилро доро буд.

Ў дар солҳои охири ҳаёташ дар пайравии «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ ва Амир Хусрави Дехлавӣ ҳафт достони мустақил гуфтааст. Ба ҳамин тариқ, миқдори достонҳои «Хамса»-ро зиёд намуда, ба ҳафт расонидааст. Онҳоро шоир дар тӯли солҳои 1472-1486, ки 58-72-сола буд, ба риштаи назм кашидааст. Чун «Ҳафт авранг» дар тоҷики ду маъно дорад (ҳафт тахт ва ғаласитораи Ҳафтододарон) мумкин аст, ки чунин таъбирро ба қор бурд, ки ба василаи ин ҳафт маснавӣ Қомӣ сухани мавзунро ба ҳафт тахт нишонд ва то имрӯз дар осмони адабиёти мо чун Ҳафтододарон бо дурахши хос нур мепошад.

Ин ҳафт сафина дар сухан якдигаранд,
Ин ҳафт хазина дар гуҳар ҳамсанганд.
Чун ҳафт бародаранд бар чархи баланд,
Номӣ шуда бар замин ба «Ҳафт авранг»-анд.

АДАБИЁТ

1. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ; ба таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммад Аббосӣ. - Техрон 1337. - С. 546-558.
2. Алишер Навоӣ. Маҷолис-ун-нафоис / Алишер Навоӣ; тайёрловиҷи Суйима Ғаниева. - Тошкент: Ўзбек. ҒА нашриёти, 1961. - 83-84 с.
3. Муиниддини Исфизорӣ. Равзот-ул-ҷаннат фӣ авсофи мадинат-ил-Ҳирот / Муиниддини Исфизорӣ; бо тасҳеҳи Сайид Муҳаммад Козимӣ Имом. - Техрон, 1339. - С. 235-241.
4. Хусайнӣ. Маҷолис-ул-ушшоқ / Хусайнӣ. - Лакҳнав, 1313 ҳ. - С. 177-181.
5. Абдуғанӣ Мирзоев. Биноӣ / Абдуғанӣ Мирзоев. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1957. - С.245-246.
6. Абдулвасеъ Низомӣ. Мақомоти Мавлави Қомӣ / Абдулвасеъ Низомӣ. - Нухаи хаттии рақами 1430, китобхонаи давлати РСС Тоҷикистон ба номи Абӯлқосим Фирдавсӣ.
7. Алишер Навоӣ. Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин / Алишер Навоӣ. - Нухаи хатти № 206, ғанҷинаи дастнависҳои шарқии АҒ РСС Тоҷикистон.
8. Абдулғафори Лорӣ. Такмила бар «Нафаҳот-ул-унс» / Абдулғафори Лорӣ; ба тасҳеҳ ва муқобила ва таҳшияи Башири Ҳаварӣ. - Қобул, 1343.
9. Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин, 64а.
10. Алӣ Сафӣ. Раҷаҳот айн-ул-ҳаёт / Алӣ Сафӣ. - Лакҳнав, 1890.
11. Зайниддин Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоеъ / Зайниддин Восифӣ; тасҳеҳи А. Болдырев. - Техрон, 1350. - Ҷ.1.
12. Хондамир. Ҳабиб-ус-сияр / Хондамир. - Бомбай, 1271-1273ҳ. - С.242.337. - Ҷ.Ш.
13. Сомирзои Сафавӣ. Тухфаи Сомӣ / Сомирзои Сафавӣ; бо тасҳеҳ ва муқобалаи Ваҳиди Дастгардӣ. - Техрон, 1936. - С. 85-90.
14. Аълоҳон Афсаҳзод. Рӯзгор ва осори Абдурахмони Қомӣ / Аълоҳон Афсаҳзод. - Душанбе, 1980.
15. Аълоҳон Афсаҳзод. Рӯзгор ва осори Абдурахмони Қомӣ / Аълоҳон Афсаҳзод. - Душанбе, 1980.
16. Абдурахмони Қомӣ. Баҳористон, бо шарҳи туркӣ «Ҳадиат-ул-ирфон» / Абдурахмони Қомӣ. - Истабул, 1252 ҳ.к.
17. Муҳаммад Солеҳ. Меҳҷат-ул-аброр, шарҳи «Лучҷат-ул-асрор» / Муҳаммад Солеҳ. - Истабул, 1288 ҳ.
18. Насруллоҳ Мубашшири Қирозӣ. Нуриддини Абдурахмони ал-Қомӣ / Насруллоҳ Мубашшири Қирозӣ. - 1964, - С. 69-70.
19. Муҳаммад Ғӯлҳавӣ. Шарҳи «Юсуф в Зулайхо» / Муҳаммад Ғӯлҳавӣ. - Лоҳур, 1900.
20. А. Крымский. История Персии, ее литература и дервишская философия. / А.Крымский М., 1906. - Ҷ. 3. - С. 202-222.
21. Алиасғар Ҳикмат. Қомӣ / Алиасғар Ҳикмат. - Техрон, 1320.
22. Бертельс Е.Э. Навоӣ и Джами / Е.Э. Бертельс. - С. 209.
23. Бертельс Е.Э. Навоӣ. Опыт творческой биографии / Е.Э. Бертельс. - М., 1948. (Джами. Эпоха, жизнь, творчество. - Душанбе, 1963).
24. Пажмон Ҳ.Зиндагонии Қомӣ дар китоби «ДевониҚомӣ» / Ҳ. Пажмон. - 1317, - С.26.
25. Самадов Валӣ. Хроникаи ҷашн / Самадов Валӣ // Маҷ. «Абдурахмони Қомӣ». - Душанбе: Дониш,1973. - С.226-234.
26. «Қомӣ - 550-сола». Маҷмӯаи мақолаҳо (ба забони гурҷӣ). - Тбилиси, 1964. - № 5. - С. 81-83 (Инга Калдзе, 1344).
27. Мирзоев А.М. Абдурахмони Қомӣ ва мавзӯи тарбияи фарзанд / А.М. Мирзоев. - Душанбе: Садои Шарқ, 1964. - №12. - С.9-28.
28. Сатторов Абдунабӣ. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурахмони Қомӣ / Сатторов Абдунабӣ. - Душанбе: Ирфон, 1975.
29. Мирзоев А. Қомӣ ва таҳсили илму ҳунар / А. Мирзоев // Бо ёрии муаллимони ғоибхон. - Сталинобод, 1949. - С. 184-188.
30. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы / И.С. Брагинский. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1956. - С. 264-280.

31. Гулиев Аббасали. Абдуррахмони Ҷомӣ «Юсуф ва Зулайха» поэмаси / Гулиев Аббасали. - Баки, 1969.
32. Афсаҳзод Аълоҳон. Достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Абдуррахмони Ҷомӣ / Афсаҳзод Аълоҳон. – Душанбе: Дониш, 1970.
33. Бертельс Е.Э. Избранные турды. Низами и Фузӯли / Е.Э. Бертельс. - М., Изд. вост. лит-ры, 1962. - С. 281-286
34. Бертельс Е.Э. Абд-Ар-Раҳман Джами / Е.Э. Бертельс. – М., Известия АН СССР отделение лит-ры и языка, 1947. - Т.6. - Вып.6. - С. 463-474.
35. Зӯридинӯв А. Муқоисаи маснави «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдуррахмони Ҷомӣ бо «Юсуф ва Зулайхо»-и Нӯзӣ / А. Зӯридинӯв // Маҷ. Абдуррахмони Ҷомӣ-550. - С. 159-172.
36. Шӯҳанд Риштин. Паштуа адабиёт ва Ҷомӣ; Мир Ҳусайншоҳ. Ҷомӣ ва мустаҳрикин / Шӯҳанд Риштин // Маҷ. Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ. – С. 47-52.

СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

В данной статье автор рассматривает жизнь и деятельность великого персидско-таджикского поэта-мистика, суфийского шейха, теолога и философа Абдуррахман Джами, который родился в местечке Джем в семье влиятельного духовного лица. Характерной чертой творчества Джами является многожанровость. Он пользовался всеми традиционными поэтическими формами -месневи, касыда, газель, рубаи, кыт'а. Также он является автором трактатов о рифме и метрике, о музыке, о составлении шарад му'амма (искусства, широко распространенного в XV веке).

Ключевые слова: Абдуррахман Джами, жизнь и деятельность, характерная черта творчества. Многожанровость, традиционные поэтические формы.

THE DEGREE OF SCRUTINY OF THE LIFE AND WORK OF ABDURRAHMAN JAMI

In this article the author examines the life and work of the great Persian-Tajik poet-mystic. Sufi Sheikh, theologian and philosopher Abdur-Rahman Jami was born in the town of Jam in the family an influential spiritual person. A characteristic feature of the work of Jami is multi-genre. He enjoyed all traditional poetic forms-mesnevi, kasvda, ghazal, rubai, kit and. He is also the author of treatises on the rhyme and metric, about music, about the preparation of charades mu Amma (art. widespread in the fifteenth century).

Key words: Abdurrahman Jami, life and work, a characteristic of creativity. Multi-genre, traditional poetic forms.

Сведения об авторе: *Б.Б. Ширинова* - соискатель Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзаде. Телефон: (+992) 918-70-56-93

СУННАТИ ДУЗАБОНАГӢ ДАР АДАБИЁТИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ ВА ТУРКИӢ ӮЗБЕКӢ

Сайид Муҳаммад Алем Лабиб

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар садаҳои VII-X мелодӣ, ки дини ислом дар бисёре аз кишварҳои Осиё ва шимолӣ Африқо густариш ёфт ва ба тадриҷ ба ойини муштаракӣ аксарияти бошандагонӣ ин сарзаминҳо мубаддал гашт, фарҳанг ва маданияти миллатҳои гуногунро бо ҳам пайванд дод ва ба ин васила заминаи зоишӣ тамаддуни бузургеро фароҳам сохт, ки дар таърих ба номи “маданияти ислом ва араб” ё “тамаддуни исломӣ” ёд мешавад. Ин тамаддун ҳамаи арсаҳо ва шууни зиндагии мусулмононро мавриди таъсири амиқ қарор дод. Бо гузашти замон, мусулмонон дар арсаҳои мухталифи улум ва фунун дастовардҳои бузургеро насиб гардиданд, мазоҳири фарҳангии моддӣ ва маънавии бисобиқаеро эҷод намуданд ва ба ин гуна саҳми комилан арзишманд ва бузурге дар ташаккули фарҳанги ҷаҳонӣ адо карданд. Мусулмонон бо тарҷумаи дониш ва фалсафаи Юнони бостон ва интиқоли он яқҷо бо фарҳанг ва дастовардҳои илмӣ худ ба дунёи бохтар, равшанаҳои ҳикмат, санъат ва адабиётро ба рӯи мардумони бохтарзамин кушоданд. Дар ин давра равобит ва алоқи дӯстона миёни манотиқ ва кишварҳои исломӣ афзоиш ёфт, “яке аз паёмадҳои муҳими ин муносибот ва пайвандҳо ҳамоно таъсиргузори забонҳои форсӣ ва туркӣ бар якдигар, омезиш ва ихтилоти онҳо бо ҳам аст. Бавижа, пас аз рӯи кор омадани давлатҳои туркон дар минтақа, ки солиён ва садаҳои дарозе (дар Эрон,

Хуросон ва Фароруд беш аз ҳазор сол баъд аз ислом) идома ёфт, фароянди ин ихтилот ва омезиш густариш ва таъмиқи фазояндае касб намуд. Дар ин фароянд забони туркӣ бештар ба масобаи забони лашкарӣ ва ҳокимият ва забони форӣ-дарӣ-тоҷикӣ ба унвони забони адабу ирфон ва баъзан ҳам идорӣ ба кор мерафт” [24].

Дар натиҷаи омезиши фарҳангҳо, забон ва адабиёти миллатҳои мусулмон аз ғаномандии бештаре баҳравар гашт ва таъсири мутақобили он афзун бар устувор шудани рӯҳияи ҳамкорӣ, дӯстӣ ва бародарӣ миёни онҳо, самароти судманди дигаре низ ба бор овард, ки суннати шеърғӯӣ дар ду ё бештари забонҳоро метавон яке аз намудҳои он ба шумор овард. Дар садаҳои X ва XI мелодӣ, шеър ва адаби форсӣ, бо таъсирпазирӣ аз адабиёт ва шеъри араб инкишоф кард ва паллаҳои нардбони рушд ва тақомули худро мепаёмуд. Аз ин рӯ, вожаҳо, таркибҳо, иборот ва таъбирҳои фаровоне аз забони тозӣ ба форсӣ роҳ ёфт, жанрҳои шеърӣ чун қасида, маснавӣ, қитъа ва амсоли он низ ба тақлид аз адаби араб дар форсӣ ривоч пайдо кард. Шоирони форсӣ дар ваҳлаи нахуст саҳт зер таъсири шеър ва адабиёти арабӣ қарор гирифтанд. Дар ин аср ошноӣ бо шеъри арабӣ ва тақлид аз он ба шартӣ асли барои шоирони форсӣ мубаддал мегардад. Ин амр ба тарки суннати бўмӣ (ҷуз дар шеъри омиёна) тавассути шоирони форсӣ меанҷомад. Дунболаравӣ ва тақлид аз шеъри тозӣ барои шоири форсизабон ҳам дар шакл ва низ дар мазмун шарт аст. Корбурди авзони арӯзи ва қавоиди марбут ба қофия ва ороиши сухан ибтидо ба сурати ноқис, вале баъдан бо ҳарорати ҳар чи фузунтар айнан иқтибос мегардад. Дар ашъори ин даста шоирон, ҳам андеша ва маонӣ ва низ мазмин, ҳаммонандии ҳоссе бо ашъори тозӣ доранд. Аз миёни шоирони араби давраи Аббосӣ касе, ки дар мақоми аввал таъсири давомдор ба шоирони форсӣ дошт, Мутанаббӣ (متنّبى) (915 Кӯфа – 965 Нуъмония/Ироқ) буд [18, 140]. Кори ин шоирон танҳо тақлид аз шеъри тозӣ дар забони форсӣ набуд, балки онон ҳамзамон бо сароиши шеър ба забони форсӣ, ба лисони тозӣ низ шеър мегуфтанд ва ба ислтилоҳ, шоирони зулисонайн (дузабона) буданд.

Дузабона ё зулисонайн ашхосеро гӯянд, ки бо дигарон дар беш аз як забон иртибот барқарор кунанд. Ин мақула (категория) касонеро низ дар бар мегирад, ки ба забонҳои гуногун озодона ҳарф зада, хонда ва навишта метавонанд ва низ ашхосе шомили ин мақула мегарданд, ки тасаллутӣ эшон ба забони дувум маҳдуд аст. Гоҳе ин категория набудани омӯзиш ва парвариши шаклӣ (саводи навишторӣ)-ро мустасно намесозад.

Ва аммо дузабонагӣ ё зулисонайн будан дар адабиёт ҳамон тавоноии офариниши адабии як шоир ё нависанда ҳамзамон дар бештар аз як забон, ба сурати маъмул дар ду забон аст. Ин ҳамоно низоми комили муносиботи адабист, ки ба гунаи воқеӣ дар фарҳанги бадеии мардумони форсизабон ва туркизабон, бавижа ўзбекҳо ва тоҷикҳо ташаккул пазируфтааст. Пажӯҳиши раванди билингвизм (дузабонагӣ) дар заминаҳои назарӣ ва амалӣ – масъалаи муҳим дар адабиётшиносист. Дар ин мафҳум метавон дар бораи улгушиносӣ (типология)-и ин падида, дар мавриди зарурати таҳқиқ масоили эҷод ва офариниш дар ду забон сухан гуфт.

Дузабонагӣ падидаи мунҳасир ба фард ва такрорнопазир аст. Аз ин рӯ, наметавон асосмандии онро бо тобеъ сохтан ба илал (сабабҳо) ва асбоби шароити иҷтимоӣ тавзеҳ намуд. Дар ҳар рӯйдоди мушаххас, зиндагиномаи нависанда, сарнавишт ва муқаддароти вай, шароити ташаккули шахсияти офаринишии ӯ таъйин кунандааст. Метавон ду гунаи бунёдии пайдоиши дузабонагиро тафқиқ намуд: парвариши хонаводагӣ, ки дар он мумкин аст ҳамроҳ бо забони модарии шоир ё нависанда, ба забони роиҷи дигаре низ суҳбат шавад, масалан издивоҷҳои мухталат, шаклгирии шахсият дар муҳити шахрӣ, ки дар он аҳоли ба ду ё чанд забон сухан мегӯянд. Дузабонагӣ (билингвизм) аз қадимтарин замонаҳо вучуд дорад. Ин падида

махсули ниёзмандиҳои иртиботи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии мардумон дар ҷавомеи чандмиллиятист.

Тасодуми ду забон ҳамвора мунтаҷ ба он намешавад, ки яке аз ин забонҳо ба хошия ронда шавад, бал фарогарди (протсес) дарунӣ, ки дар ҳуди шахсияти офаринишгар ба вучуд меояд, аз арзиши таъйинкунанда бархурдор аст. Ба ин тартиб, сар аз ҳамон давраҳои нахустин дузабонагӣ ё зулисонайн будан дар адабиёт ба як гароиши (тамоюл) қавӣ мубаддал гардидааст.

Баррасии масъалаи дузабонагӣ мусталзими дарёфт ва таъйини қонунмандиҳои раванди тақомули адабиёт, яъне суннатгаройӣ ва навоарист. Ин амр тасбити сатҳи низоми зебошинохтии адабиёти милли, намудор сохтани мухтасоти умумибашарӣ, таъйин ва ташхиси саҳми офаринишгарони адабӣ дар адабиёти касирулмилла, наздик шудан ба дарки вижагии раванди адабии умумиро имконпазир месозад. Фардияти офариниши нависандаи зулисонайн дар ҳолу ҳавои фарҳангии муштарак, дар фароянди таъсиргузориҳои ду адабиёт ба ҳамдигар ва борварии мутақобили онҳо, дар шароите, ки офаринишгари милли дар он қарор мегирад, ташаккул мепазирад [17, 4].

Дузабонагӣ, ё билингвизми бадеӣ, ҳамчун омили муҳимме дар раванди инкишофи муносибот ва равобити адабӣ, алалқоида, дар иттиқо ба падидаҳои иҷтимоӣ-таърихӣ чиддӣ, дар натиҷаи табаддулот ва дигаргуниҳо дар зиндагии иҷтимоӣ ва адабиёт ба миён меояд [1, 2].

Аз ҷумлаи нахустин шоирони зулисонайн, ки дар давраи салтанати Оли Сомон (819-999) зиста эҷод мекарданд, метавон аз Абулҳасан Шаҳид Балхӣ (вафот: 325х.қ.), Абӯбакр Муҳаммад ибни Алиӣ Хусравиӣ Сарахсӣ (вафот: миёни солҳои 483-490х.қ.), Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Ҷунайдӣ (садаи IV ҳ. X м.) ва дигарон ном бурд.

Рафта-рафта дузабонагӣ дар адабиёти форсӣ, яъне сароиши шеър тавассути шоирони форсигӯӣ ба ду забони форсӣ ва тозӣ ба суннати устувор мубаддал гашт, то садаҳои 15 мелодӣ ва пас аз он низ тадовум ёфт. Устоди ғазали форсӣ дар садаи XIII – Шайх Саъдӣ – ғазалиёт ва қасидаҳое ба забони арабӣ дорад. Хоҷаи Шероз – Шамсиддин Муҳаммади Ҳофиз – баъдан Хотамушшуаро – Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ – ва дигарон, аз шоирони туркигӯӣ зулисонайн Навоӣ ва Ҷузулӣ низ абёт ва мисраъҳое ба забони тозӣ суруда шомили ғазалҳои худ сохтанд, ки дар девонҳои эшон метавон мушоҳида намуд.

Аз дузабонагии шоирон дар арабӣ ва форсӣ, ки бигузаре, суҳан бар сари робитаи шоирони туркизабон бо шеъри форсӣ, дузабонагӣ ё зулисонайн шудани ин шоирон ва инкишофи ин падида ба унвони анъанаи қавӣ дар садаҳои баъди то ба вучуд омадани гароиши суҳансарой ба забони туркии ўзбекӣ дар миёни шоирони тоҷик аст.

Решаҳои равобит ва ҳамкориҳои адабии мардумони Осиёи Марказӣ ба гузаштаҳои бисёр дур мерасад. Тоҷикҳо ва ўзбекҳо дар дарозии садаҳои мутамодӣ якҷо ва дар ҷавори ҳам зиста, дар сарнавишт ва муқаддароти таърихӣ, суннатҳои милли, ҳуқуқӣ ва русуми одот, боварҳои динӣ, фарҳангу ҷаҳонбинии худ ва ҳатто дар тарзи пушидани либос аз муштаракоти фаровоне бархурдор ҳастанд [6].

Ба назари И.С. Брагинский, «падидаи дузабонагии тоҷику ўзбек дар осори нависандагони Осиёи Марказӣ ба гунаи бунёдӣ аз садаи XI оғоз меёбад. Натоқи таҳқиқот дар таърихи адабиёт нишон медиҳад, ки ин суннат, яъне сароиши шеъри форсӣ тавассути шоирони турктабор ба маротиб пештар аз садаҳои XIV ва XV меравад. Ба гувоҳии манбаъҳои таърихӣ дар рӯзгори зиндагии Одамушшуаро Абӯабдуллоҳ Рудакӣ (858- 941м.), яъне дар давраи Сомониён –(солҳои 819 – 999 мелодӣ) шоири турктаборе ба исми Турк Киши Айлоқӣ (ثرك كيشى ايلاق) (Айлоқӣ – мансуб ба “Айлоқ” наздики Чоч ё Тошканди имрӯзӣ) мезист, ки ба забони форсӣ

шеър мегуфт ва аз шеърҳои вай сирф 8 мисраъ ба ёдгор монда, ки ба сабки Хуросонӣ суруда шудааст. Муҳаммади Авфӣ дар тазкираи “Лубобулалбоб”-и худ зимни ин, ки аз шоири мавсуф ба унвони “соқии шароби фазл” ёд мекунад, абёти ўро ба-дин гуна нақл менамояд:

Имрӯз агар муроди ту бар нояд,
Фардо расӣ ба давлати обо бар.
Чандин ҳазор умеди баниодам,
Тавқе шуда ба гардани фардо бар!

Родмарди-ю мард донӣ, чист?
Бо ҳунартар зи халқ гӯям кист?
Онки бо дӯстон тавонад сохт,

В-он, ки бо душманони бидонад зист***.[2, ҷ.2, 26], [10, 66-65].

Қитъаи нахусти ин шоир азбаски ораста бо суvari ҳаёл ба мафҳуми имрӯзии ин истилоҳ аст, адабиётшиноси муосири Эрон устод Шафеии Кадканӣ дар нахустин сафҳаи китоби маъруфи худ ба номи “Суvari ҳаёл дар шеъри форсӣ” онро ба унвони мисол ба ин мақулаи адабиётшинохтӣ овардааст [25, 1]. Қитъаи дувумро низ касе, ки камтарин ошноӣ бо шеъри форсӣ дошта бошад, медонад, ки мавриди писанди таъби волои шоири бузурги ғазали форсӣ дар садаи XIV – Лисонулғайб Хоҷа Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизӣ Шерозӣ қарор гирифта, ба ин ранг таборуз ёфтааст:

Осоиши ду гетӣ тафсири ин ду ҳарф аст:

Бо дӯстон мурувват, бо душманон мадуро [21, 16].

Ҳамчунон шоирае ба номи Мутрибаи Кошғарӣ, яке аз намояндагони адабиёти ўйғур дар садаи XI-XII аст, ки ба забони форсӣ низ шеър мегуфт.

Ин шоир хонум, тавре, ки аз нисбаташ пайдост, аслан аз Кошғар буда, бо Туғоншоҳ яке аз ҳокимони Фарғона издивоҷ намудааст. Замоне, ки шавҳараш вафот ёфта, Мутриба ин рубоиро дар рисои вай сурудааст:

Дар мотамат, эй шоҳ, сияҳ шуд рӯзам,
Берӯйи ту дидагони худ бар дӯзам.
Теги ту кучост, эй дарего, то ман,
Хун рехтан аз дида ба ў омӯзам [12].

Мутриба дар фанни мусиқӣ низ саромади рӯзгори худ буд [16].

Дар таърихи адабиёти форси-тоҷикӣ ҳамчунон шоирон ва нависандагонро метавон суроғ кард, ки ҳамзамон ба се забон – форсӣ, арабӣ ва туркӣ шеър месуруданд ва асар меофариданд. Пажӯҳишгари рус Л.А.Чвырь аз вучуди шоире ба номи Осимӣ дар қарни XIII хабар медиҳад, ки дар поёноби Сирдарё мезистааст. Ў ба се забон: туркӣ, форсӣ ва арабӣ шеър мегуфт [22, 288].

Ба назари профессор. А.Ю. Якубовский пешсартҳои падидаи дузабонагӣ ё зулисонайн будан дар давраи ҳокимияти Қарахониҳо фароҳам омада, ва мардумони турки Осимӣ Марказӣ «забони тоҷикӣ ва адабиёти Эронро на фақат меомӯхтанд, балки ҳуди онон дар эҷоди ин фарҳанг саҳм гирифтанд... ҳамчунон ўзбекҳо бо тоҷикҳо дар инкишофи тамоми саноеъ ва ҳунарҳо ҳамкор буданд. Дар он рӯзгор миллияти устодони ҳунар ва санъатро, ки номҳои эшон то замони мо расидааст, наметавон таъйин кард, зеро ҳамаи онон номҳои исломии яқсоне доранд» [26].

Шоирони маъруфи форсигӯе чун Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ-Румӣ, писари вай Султон валад (садаи XIII м), Шоҳ Қосим Анвар, Қабулии Ҳиравӣ (садаҳои XIV в XV) низ зулисонайн буданд ва афзун бар забони форсӣ-тоҷикӣ ба

*** Дархури тазаккур аст, ки ин қитъа дар “Ҳадоиқус-сехр”и Ватвот бидуни зикри номи шоир оварда шудааст: С. 65-66.

туркӣ низ шеър сурудаанд, вале нузҷи воқеъии он дар аҳди темуриён ҳосил гашт [19, 146].

Билингвизми тоҷику ўзбек маҳсули дӯстӣ ва ҳамкориҳои чандин садаи ин ду миллати бародар аст. Ин падида дар садаҳои XIV - XV ба раванди самарбахшии вижаи мубаддал мегардад. Бидуни тардид, пешшартҳои сиёси-таърихӣ ба пайдоиш ва инкишофи чунин пайвандҳои боҳамӣ ва равобити мутақобили фарҳангӣ мусоидат менамояд. Ба боварии пажӯҳишгарон, рӯзгори салтанати Амир Темур ва ҷонишинонаш (771- 911х.қ./1370-1506 м.) давраи эҳёи тамаддуни тоҷик буд. Дар ин давра дӯстӣ ва ҳамкорӣ миёни туркҳо ва тоҷикҳои Мовароуннаҳр беш аз пеш истехком ёфт. Амир Темур мекӯшид, то атҳои (шаҳрвандони) тоҷик ҳамкор ва ҳамнабардони вай дар тамоми футуҳот ва иқдомот бошанд. Тоҷикҳо дар умури идории давлати Темуриҳо нақши бас муҳимме ифода намуданд, бо ибтиқори донишмандони тоҷик дар Кӯксарой – дарбори Темуриҳо – китобхонаи бузурге эҷод гардид [23, 424].

Пеш аз даврони Алишер Навоӣ, дар садаи XIV ва нимаи аввали садаи XV шоирони туркигӯӣ, чун Хоразмӣ (сарояндаи «Муҳаббатнома»-1353 мелодӣ), Мавлоно Лутфӣ Ҳиравӣ (1365-1464 м.), Отоии Балхӣ, Гадоӣ ва дигарон дар паҳлуи сароиши ба забони туркии ҷағатой (ўзбекии қадим), ба форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ низ, шеър мегуфтанд [4]. Бинобар ин, метавон гуфт, ки суннати дузабонагӣ қабл аз замони Алишер Навоӣ вуҷуд дошт. Ин падида, бавижа дар осори Алишер Навоӣ ба марҳалаи олитаре аз рушди тақомул мерасад.

Аз баррасии таърихи адабиёт бармеояд, ки ин раванд ҳаргиз якҷониба набудааст. Бад-ин маъно, ки агар шоирони туркизабон ба форсӣ-тоҷикӣ шеър месуруданд, бархе аз шоирони умдатан форсигӯӣ низ, тамоюл ба сароиши шеър дар забони туркӣ нишон медидаанд.

Машҳур аст, ки Камолиддин Биноӣ, Бадриддин Ҳилолии Ҷағатой [3], Давлатшоҳи Самарқандӣ, Зайниддини Восифӣ [7] ба забони туркии ҷағатой шеър мегуфтанд. Таҳқиқоти ҷудогонае дар масъалаи пайравӣ аз осори туркии Навоӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ низ мавҷуд аст [14, 330-343].

Пажӯҳишгарон аз мавҷудияти се ғазали туркӣ-ўзбекии Ҷомӣ иттилоъ медиҳанд, ки яке аз онҳо ба гунаи муламмаъ суруда шудааст. Е. Э. Бертельс хотирнишон месозад, ки “ин муҳол аст, ки Ҷомӣ дар Ҳирот як ҷо бо Темуриҳо зиндагӣ кунаду бо шеваву лафзи онҳо ошноӣ надошта бошад [6, 175].

Навоӣ дар рисолаи «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин» худ хабар медиҳад, ки Мавлоно Ҷомӣ забони туркии ҷағатоиро ба ҳубӣ медонистааст ва аз ин рӯ, Навоӣ офаридаҳои худ ба ин забонро аз диди вай мегузaronда, назари вайро хостор мешудааст. Аммо бо зикри ҷумлаи «туркча алфоз била назмға илтифот қилмас эрдилар» (бо алфози туркӣ ба назм илтифот намекарданд), сароиши шеър ба забони туркӣ аз сӯйи Ҷомиро таъйид намекунад [13, 90].

Давлатшоҳи Самарқандӣ қасидаи муламмаъ дар ситоиш Навоӣ дорад, ки дар «Тазкират-уш-шуаро»-и вай мундариҷ аст [11, 506-509].

Дар “Бобурнома” аз Камолиддин Биноӣ низ нақл шудааст, ки мавсуф як рӯбии туркӣ дар сипосгузорӣ аз ғимояти молии Бобуршоҳ ба номи вай бад-ин сон сурудааст:

Мирзом, ки шоҳи баҳру бар бўлғусидур,
Оламда ҳунарлар била сар бўлғусидур.
Бир муҳмал учун мунча иноят бўлди,
Маъқул агар десам нелар бўлғусидур?! [8, 49].

Дузабонагӣ дар адабиёти давраҳои баъдӣ низ гом ба гом тақомул меёбад. Аммо сарфи назар аз ин, ки дар таърихи адабиёти мо пажӯҳишгарон назароти гуногуне дар мавриди маҳорати шоирони зулисонайн ва адабиёти дузабона иброз кардаанд, ҳунар

ва санъати зулисонайнӣ (тасаллут бар адабиёт дар ду ё чанд забон, офариниши адабӣ дар беш аз як забон) аз таваҷҷуҳи донишмандони ин арса ба дур мондааст.

Дар садаҳои пасин, бавижа асрҳои XIX-XX дузабонагӣ ба сатҳи навине аз рушд ва такомули худ иртиқо мекунад. Дар ин давра раванди сароиши шеър ва эҷоди осори адабӣ дар ду забони форсӣ-тоҷикӣ ва туркии ўзбекӣ бо касби мавқеъ ва вазъияти комилан дигаре ба суръат рушд мекунад. Дар натиҷа, дар сипехри адабиёт қаҳқашоне аз шахсиятҳои адабии зулисонайн падида меояд. Агар ин падида то садаи XVI вижагӣ ва мушаххасаи осори шоирони ҷудогонае буд, вале дар садаҳои XVII-XIX, дар воқеъ ёфтани шоире, ки маҳз дар як забон шеър бисарояд, хеле душвор буд ва онҳое ҳам, ки танҳо дар як забон шеър меофариданд, аз маҳбубият ва шуҳрати чандоне бархурдор набуданд. Ба ин гуна, то садаи XVIII шоирони ўзбек осори худро ба забони тоҷикӣ менавиштанд ва ҳол сар аз садаи XIX падидае комилан маъкус ба мулоҳиза мерасад. Баракс, дар ин сада ҳар шоире, алалқоида, дар ду забон эҷод мекунад» [9, 288].

Аз таърихи адабиёти туркии ўзбекӣ ва баёзҳои дарбаргирандаи сурудаҳои ҷамъи касире аз шоирон бармеояд, ки шоирони туркигӯе чун Заҳириддин Муҳаммад Бабур, Машраби Намангонӣ, Махмур, Гулханӣ, Фурқат, Завқӣ, Комили Хоразмӣ, Дилафгор ва даҳҳо шоири дигар ва ҳамчунон шоирони ҳавзаҳои адабии Бухоро ва Хўқанд аз ҳаводорон ва мураввичони адабиёти форсӣ дар меҳани худ буданд [1, 185].

Дар доираи адабии мазкур бо ташаббуси хони адиби Хўқанд – Амир Умархони Амир (1787-1822) – беш аз ҳаштод шоир ашъори худро ҳам бо забони ўзбекӣ ва ҳам бо забони тоҷикӣ месуруданд. Тазкираи “Маҷмӯаи шоирони Умархон”-и Фазли Намангонӣ, маликуш-шуарои дарбори Амир Умархон, асари Гулханӣ бо номи “Зарбулмасал”, “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҳозиқи Қайсорӣ-Ҳиравӣ, достони “Ҳафт гулшан”-и Нодири Узлат аз ҷумлаи асарҳои маъруфи марбут ба ин давр мебошанд.

Аксари суҳанварони ин давр дар рушди адабиёти форсӣ-тоҷикӣ мавқеи хосдоранд, ки Маликаи Хўқанд, завҷаи Умархон Моҳларойим Нодирабегим бо таҳаллуси Макнуна, Ҷаҳон Отин Увайсӣ соҳиби ҷаҳор девон, ки достонҳои “Воқеоти Муҳаммад Алихон”, “Шаҳзода Ҳасан”, “Шаҳзода Ҳусайн”-ро эҷод кардааст, Маҳзуна – шоираҳои зулисонайн аз зумраи онҳо мебошанд.

Онҳо дар шеърҳои тоҷикӣ аз классикони адабиёти тоҷику форс, бештар аз Саъдӣ, Ҳофиз, Амир Хусрав, Камоли Хўҷандӣ, Абдуллаҳомиди Ҷомӣ ва Мирзо Абдулқодири Бедил пайравӣ мекарданд. Аммо нуфузи ашъори Ҳофизу Бедил бар онҳо бештар буд ва шоирони ўзбекзабон кӯшиш мекарданд, адабиёти тоҷику форсро омӯхта, дар пайравии адибони классикии тоҷик ашъори хешро эҷод намоянд [1, 232].

Амир Умархон ҳам ҳамчун суҳанвари мумтоз дар маҳфилҳо ширкат мебарид ва шеърҳои мекард. Таҳаллуси шоирии ӯ Амир ё Амирӣ буда, ба ду забон тоҷикӣ ва ўзбекӣ шеър гуфтааст ва дар шеърҳои шоирӣ иқбол ёфтани худро чунин баён мекунад:

Дар мулки суҳан ёфтам иқбол, Амирӣ,

Чуз хомаи ман кист, дар ин давр нақўғу?

Амир Умархон шоири зулисонайн аст. Вале ин хони суҳанвар аз зумраи он шоиронест, ки дар ашъори тоҷикии вай эҳсоси дузабонӣ ба назар намерасад ва шоир бо рӯҳияи адибони форсизабон суҳан мегӯяд [15, 197].

Дар нимаи дувуми қарни XIX ва аввалҳои садаи XX дузабонагӣ дар адабиёт ривож ва шуҳрати бештаре касб мекунад ва дар паҳнои адабиёт шоирони зулисонайни навине падида меоянд. Сароишгарони зулисонайни маъруфи ўзбек дар ин рӯзгор иборат аз Аминхоҷа Муқимӣ (1860-1903), Зокирҷон Фурқат (1868-1909), Юсуф Сарёмӣ (1840-1912), Завқӣ (1863-1921) ва дигарон буданд. Ин шоирон мутобиқи анъанаи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ эҷод мекарданд ва иртиботи наздики дӯстона бо шоирони тоҷик доштанд. Тамоми шоирони ўзбек дар ин давр (охирҳои садаи XIX ва оғози қарни XX) ба сифати сароишгарони зулисонайн ашъори худро на

танҳо ба забони форсӣ-тоҷикӣ менавиштанд, балки шоироне чун Табибӣ, Васлӣ, Муҳӣ, Анбар Отин низ шеърҳои тартибёфта ба ду забони тоҷикӣ ва ўзбекӣ доштанд.

Дузабонагӣ дар адабиёти тоҷик низ ҳамчун мазҳари дурахшони рангорангии тафаккури бадеии халқҳо, дар нимаи дувуми садаи XIX ва рубӣ нахусти садаи XX ба марҳалаи навини тақомули худ расид. Шоирони тоҷик чун Ҳайрат, Саидахмад Аҷзӣ, Тошхўча Асирӣ, Зуфархон Ҷавҳарӣ, Абдуллоҳ Файёз, Фаҳрӣ Румонӣ ва дигарон, ки дўстони шоирони ўзбек буданд, ба забони ўзбекӣ шеър месуруданд. Дар миёни онҳо мукотибаҳои шеърӣ низ вучуд дошт [20, 15].

Дар адабиёти равшангарии тоҷик ва ўзбек, наққошони сухан, чун Возеҳ (1864-1893), Савдо (1823-1873), Кошиф (1824-1888), Асирӣ (1864-1915), Карим Девона (1878-1918), 3.Ҷавҳарӣ (1860-1945), Файёз (147-1934), Садри Зиё (1867-1932), Саидахмад Аҷзӣ (1864-1927), Маҳмудхоча Бехбудӣ (1875-1919), Садриддин Айни (1878-1954), Абдуллоҳ Фитрат (1886-1937), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ (1889-1929) ва дигарон ба ҳайси шоирони зулисонайн ба шуҳрат расиданд [1, 9]. Дар нимаи аввали садаи XX шаҳид Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ ва устод Садриддини Айнӣ ин суннати писандидаи пайвандҳои адабиро таъдвом бахшиданд.

Бо натиҷагирӣ аз он чи гуфта омад, метавон хотирнишон сохт, ки модоме ки адабиёт ва пайвандҳои адабии боҳамӣ вучуд дорад, то замоне ки миллатҳо ва ақвоми мухталиф дўшодӯши ҳам зиндагӣ мекунанд, суннати дузабонагӣ ё билингвизм дар ҳаёти маънавӣ ва фаҳангии онон нақши муҳимме ифода хоҳад кард. Ҳамаи ин падидаҳои дузабонагии адабӣ, ба масобаи рӯйдодҳои таърихии арзишманд, нақши гаронбаҳое дар эҷод ва густариши дўстӣ ва зиндагии сулҳомез миёни миллатҳо, таҳким ва таъмиқи равобити эҷодӣ ва фарҳангӣ мени онҳо ифода хоҳанд кард.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоева У.Б. Художественный билингвизм в творчестве Садриддина Айни: автореф. дис. канд. филолог. наук: 10.01.03 / У.Б. Абдуллоева. – Душанбе, 2010. – 27 с.
2. Авфӣ М. Лубоб-ул-албоб: тазкира / М. Авфӣ; ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун. – Лидан: матбааи Брил, 1903. – Ҷ. 2. – 560 с.
3. Айни К. Бадриддин Хилолӣ (рисолаи таҳқиқӣ) / К.Айни. – Сталинабад, 1957. – 207 с.
4. Асланова Ҳ. Гадойининг форсча ғазали / Ҳ. Асланова // «Шарқ юлдузи» журнали. – Тошкент, 2006.
5. Бертельс Е.Э. Таърихи адабиёти форсӣ: аз даврони Фирдавсӣ то поёни аҳди Салҷуқиён / Е.Э. Бертельс; тарҷумаи Серус Эзидӣ. – Техрон: Хирманд, 1374 х.ш./1995м. – 362 с.
6. Бертельс Е.Э. Джами. Эпоха, жизнь, творчество / Е.Э.Бертельс. – Сталинабад, 1949. – 174 с.
7. Болдырев А.Н. Зайниддин Васифӣ / А.Н. Болдырев. – Сталинабад, 1957. – 356 с.
8. Бобур З. М. Бобурнома / З. М.Бобур; нашрга тайёрловчи Порсо Шамсиев; муҳаррир Аъзам Ўктамов. – Тошкент: Юлдузча, 1991. – 357 с.
9. Брагинский И.С. Исследования по таджикской культуре / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1977. – 288 с.
10. Ватвот Р. Ҳадоиқ-ус-сехр фи дақиқ-уш-шеър / Р.Ватвот; ба тасхех ва эҳтимоми Аббоси Иқбол. – Техрон, матбааи Маҷлис, 1308х.ш.(1929 м.). – 258 с.
11. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ; ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун. – Лидан: матбааи Брил, 1900. – 642 с.
12. Деҳхудо Алиакбар. Мутриба Кошғарӣ [захираи электронӣ] / Деҳхудо Алиакбар // Луғатнома: <http://www.loghatnaameh.org/>
13. Алишери Навоӣ. Мукамал асарлар тўплами (20 томлик) / Алишери Навоӣ. – Тошкент: Фан нашриёти, 1999. – 109 с.
14. Орзобеков Р. Форс-тоҷик адабиётида Навоӣга издошлик тарихидан / Р.Орзобеков, Н.Комилов // Навоӣ ва адабӣ таъсир масалалари. – Тошкент: Фан, 1968. – С. 330 - 343.
15. Охунҷонова Н.Р. Амир Умархон – адиби зулисонайн ва суханвари мумтоз / Н.Р. Охунҷонова // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2014. – № 4/3 (137). – С. 194 -198.
16. Раҳмонӣ М. Парданишинони сухангӯӣ: (тазкираи шоир занон) / М. Раҳмонӣ. – Пешовар: Ал-азҳар, 1380х.ш. (2001м.). – 168 с.
17. Резунова Ирина Алексеевна. Проблемы двуязычного творчества в северокавказском литературном процессе и своеобразие русско - язычной карачаевской литературы: автореф. канд. филолог. наук: 10.01.02 / Ирина Алексеевна Резунова. – Майкоп, 2004. – 40 с.
18. Рипка Ян. История персидской и таджикской литературы / Ян Рипко; перевод с чешского; редактор и автор предисловия И. С. Брагинский. – М.: Прогресс, 1970. – 445 с.
19. Сафо З. Таърихи адабиёт дар Эрон / З.Сафо. – Техрон: Рушдия, 1366х.ш./1987-88м. – Ҷ. 4. – 742 с.
20. Ульмасова З.Х. Двуязычие как важнейшая форма таджикско - узбекских литературных взаимосвязей: автореф. дис... канд. филолог. наук: 10.01.03 / З.Х. Ульмасова. – Худжанд 1998. – 25 с.

21. Ҳофизӣ Шерозӣ. Девони Ҳофиз / Ҳофизӣ Шерозӣ; бо шарҳи баёни Нохид Фаршодмехр. - Техрон: Ганҷина, 1388х.ш. (2009м.). - 1010 с.
22. Чвырь Л.А. Обряды и верования уйгуров в XIX - XX вв. (Очерки народного ислама в Туркестане) / Л.А.Чвырь. – Москва: Восточная литература, 2006. – 288 с.
23. Шарифов Х. Тоҷики гумгашта боз ояд... (Назаре ба баъзе пахлуҳои таърихи ниёгон) / Х.Шарифов. – Худжанд, 2003. – 424 с.
24. Абдулҳаким Шарӣ Чузҷонӣ. Нақши шоирон ва шохони туркиҷаббор дар тақомули забон ва шеърӣ форсӣ / Абдулҳаким Шарӣ Чузҷонӣ [захираи электронӣ]: http://www.babur.org/babur/index.php?option=com_content&view=article
25. Муҳаммад Ризо Шафеии Қадқанӣ. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ / Муҳаммад Ризо Шафеии Қадқанӣ. - Техрон: Огоҳ, 1375 (1996). – 747 с.
26. Якубовский А.Ю. К вопросу об этногенезе узбекского народа/ А.Ю.Якубовский. – Ташкент: УзФАН, 1941. – 19 с.

ТРАДИЦИЯ ДВУЯЗЫЧИЯ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ И ТЮРКСКО - УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРАХ

В статье рассматривается вопрос билингвизма в литературе вообще, её сущность и условия формирования в художественной культуре того или другого народа. В частности уделяется особое внимание исторически сложившейся традиции двуязычия в персидско-таджикской и тюркско-узбекской литературах, её благотворное влияние в развитие художественных культур названных народов.

Ключевые слова: традиция, билингвизм, двуязычие, слияние культур, художественный билингвизм, художественная культура, воздействие, влияние, форма, мысль, традиционализм, инновация.

THE TRADITION OF BILINGUALISM IN THE LITERATURE OF FARSI-TAJIKI AND TURKISH-UZBEK LANGUAGES

This article evaluates, in general, the issue of bilingualism in the literature, its nature and aspects of formation in the rhetorical (art) culture of this and that nation. In particular, attention is paid to the tradition of bilingualism in the literature of Farsi-Tajiki and Turkish- Uzbek languages and their effective influence in development of the rhetorical culture of aforementioned nations.

Key words: tradition, bilingualism, confluence of cultures, rhetorical (artistic) bilingualism, rhetorical culture, influence, form, idea, traditionalism, innovation

Сведения об авторе: *Сайид Мухаммад Алем Лабиб* – аспирант кафедры таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни.
Телефон: (+992) 917-11-27-09. E-mail: alemlabib@yahoo.com

ЖУРНАЛИСТИКА

БИ-БИ-СИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА

М. Мамаджонов

Российско-Таджикский (славянский) университет

Би-би-си или Британская широковещательная корпорация (*British Broadcasting Corporation*)- эта медиакорпорация, осуществляющая как внутреннее, так и внешнее радио и телевидение, интернет сайты в Великобритании. BBC (*British Broadcasting Corporation*) была основана 18 октября 1922 года, как Британская радиовещательная компания группой предприятий как частная структура. Первая передача была произведена 14 ноября того же года. В 1927 году компании была предоставлена королевская привилегия. Сама она была национализирована правительством, хотя и осталась независимой в редакционной политике и имела широкое самоуправление.

Британская радиовещательная корпорация с самого начала создавалось как единственный в те годы вещательный институт страны. Причем сразу был заложен юридический базис, который гарантировал, что Би-би-си станет «общественной», а не за счет доходов от коммерческой рекламы. В передачах Би-би-си приоритет отдавался внутренней политике, истории и традициям страны, международным событиям и внешней политике Великобритании.

Всемирная служба Би-би-си начала работать в 1932 году. Регулярное вещание на русском языке британская служба Би-би-си начинает 24 марта 1946 года. В этот период были сформированы официальные цели и задачи международного радиовещания Би-би-си: «Давать беспристрастное освещение новостей, отражать британскую точку зрения на события, отражать в передачах жизнь Англии, ее культуру, ее достижения в области науки и промышленности. Программы должны включать оперативную и точную информацию о событиях во всем мире, а также глубокий и объективный анализ этих событий».

Британская система радиовещания для зарубежного слушателя оказала существенное влияние на иновещание многих стран мира. Характерная черта программ Би-би-си заключается в том, что самое большое место в них всегда отводится новостям и комментариям на актуальные темы. Кроме того, выпускаются развлекательные передачи, викторины, репортажи, звучит много музыкальных программ. Но главное в Би-би-си - высокая оперативность и объективность, обеспечивающие стабильную аудиторию в разных странах мира.

В 1990-е годы Всемирная служба Би-би-си, с ее вещанием общим объемом 820 часов в неделю, со 140 миллионами постоянных радиослушателей по всему миру, являлась одной из крупнейших иностранных вещательных организации. Главными целями ее деятельности провозглашены распространение новостей, освещение жизни и культуры Великобритании, достижений страны в области науки и культуры Великобритании, достижений страны в области науки и индустрии, отражение мнения англичан о важнейших проблемах современности.

После распада СССР и окончания «холодной войны» Би-би-си изменил приоритеты иностранная вещания и с 2006 года прекратила радиопередачи на 10 языках, в основном закрыты вещание на Восточную Европу и на казахском языке. После приобретения независимости отношение зарубежных стран к Таджикистану изменилось. Именно в эти годы увеличилось ежедневное вещание Би-би-си и «Озоди» в Таджикистане.

С 1993 по 2002 годов Таджикская служба не имела своих программ, а репортажи таджикских журналистов прозвучали в программах персидской службы Би-би-си. С начала 2002 году таджикская программа вышла в эфир радио Би-би-си, а 2008 году эту программу закрыли. Вместе этого начал работу сайт Таджикской службы. В связи с сокращением бюджета Би-би-си этот сайт был закрыт в апреле 2014 году.

После развала Советского Союза и становления независимого государства в Таджикистане официально работало единственное радио, радио Таджикистана (Радиои Тоҷикистон). В начале 90-ых годов на информационном пространстве Таджикистане не было ни зарубежных или независимых радио.

Таким образом, некогда считавшийся «вражеским голосом», после развала Советского Союза в конце 1991 года, Би-би-си постепенно распространяла своё влияние

на странах Центральной Азии. В 1994 году Всемирная служба Би-би-си начала подготовку по открытию новых служб для стран бывшего Советского Союза, в том числе стран Центральной Азии и Кавказа.

Следует отметить, что в 1993 году на Персидская служба радио «Би-би-си» передавала интервью с лидерами таджикской оппозиции, находившихся в Афганистане, Иране и России. Корреспонденты персидской службы Би-би-си в Лондоне брали интервью у председателя Исламской партии возрождения Таджикистана Мухаммадшарифом Химматзаде (22 декабря) и бывшего руководителя Совета Улемов Таджикистана или кази мусульман Ходжи Акбарам Тураджонзаде (27 августа, 9 октября и 3 декабря 1993 года). В то время из офиса Би-би-си в Душанбе не было технических возможностей взять интервью у кого-нибудь по телефону.

В 90-и годы Би-би-си и радио «Озоди» были единственной трибуной Объединенной таджикской оппозиции. У оппозиции не было своих СМИ, и начиная с 1993 года руководители таджикской оппозиции Ходжи Акбар Тураджонзода, Мухаммадшариф Химматзода и Саид Абдулло Нури выступали по радио Би-би-си или компания передавала их ни заявления. Кроме того, недовольные лица внутри страны, не имеющие доступа к официальным СМИ Таджикистана, высказывали свое мнение через Би-би-си или радио «Озоди».

Первой из числа зарубежных средств массовой информации агентство Персидской службы Би-би-си в 1993 году официально открыла свой офис в городе Душанбе и был зарегистрирован в Министерстве иностранных дел Таджикистана.

Стиль работы персидской службы Би-би-си сильно отличается от работы корреспондентов в местных СМИ Таджикистана. Фундаментальными журналистскими ценностями Би-би-си является правдивость, точность, оперативность, беспристрастность и независимость. Это и есть свод собственных правил Би-би-си об этических принципах и редакционных ценностях, на которых основана вся работа корпорации.

Журналист отвечает за достоверность новостей и всей собранной информации. Он обязан точно передавать и факты, и мнения людей. Чтобы аудитория доверяла журналисту необходимо всегда сохранять полную независимость при освещении событий и принятии решений. Чтобы не допускать дорогостоящих ошибок, надо знать, как работает закон и суды, что такое клевета, авторское право и частная жизнь.

Кроме того, одним из принципов Би-би-си - это соблюдение баланса во время подготовки материалов в эфир. Это значит не освещать в эфире точку зрения только одной из сторон, так как это приводит к искажению действительности. Поэтому корреспонденты при подготовке сообщения или репортажа должны соблюдать равновесие или баланс. Для этого журналист должен собирать информацию у незаинтересованных лиц, например, у полиции или свидетелей события.

На специальных курсах местных журналистов, работавших в Би-би-си, учили, что для журналистов Би-би-си точность важнее скорости. Как правило, недопустимо передавать срочную новость на основании сообщений только одного информационного агентства или информации, почерпнутой в социальных сетях.

Принцип беспристрастности означает, что корреспондент должны быть честным, открытым и объективным, когда рассматривает ту или иную историю и взвешивает все факты. Это не означает, что каждый раз, освещая ту или иную историю, надо представить все аргументы. Это не значит также, что обязательно должны выделить одинаковое время для освещения разных точек зрения.

Ни при каких обстоятельствах недопустимо, чтобы сотрудник Би-би-си получал бы личную выгоду от других организаций или интервьюируемых людей. Когда корреспондент выполняет задание редакции, Би-би-си, как правило, оплачивает транспорт, проживание и другие расходы, связанные с подготовкой материала. Корреспондент Би-би-си не может сотрудничать с какой-либо СМИ или информационном агентством.

Если информация, представляющая общественный интерес, доступна исключительно с помощью ссылки на анонимные источники, то корреспондент Би-би-си должен прибегать к принципу анонимности только в самом крайнем случае. При этом редактор Би-би-си имеет право знать, кто именно был источником информации, которую корреспондент использовал в репортаже. Когда в репортаже корреспондента участвуют дети и подростки, он должен получить их согласие или их родителей или опекунов.

Публика заинтересована в как можно более полном и точном освещении событий. Но освещая несчастные случаи, катастрофы, массовые волнения или войны, необходимо

также проявлять сострадание и избегать неоправданного вмешательства в частную жизнь. Если корреспондент хочет проинтервьюировать человека, пострадавшего в ходе несчастного случая или катастрофы или переживающего утрату, то лучше договориться о таком интервью через родных или близких этого человека.

По таким принципам старались работать местные журналисты Персидской службы Би-би-си. Но для них на первых порах привыкать к такому стилю работы было очень трудно. Потому что они воспитывались на опыте советской журналистики, и они постепенно привыкали к оперативности, беспристрастности и независимости.

Особенно для таджикских журналистов, работающих в Персидской службе Би-би-си, подготовить материалы на персидском языке было очень трудно. Так как программы Персидской службы Би-би-си были предназначены в основном для иранских и афганских слушателей, таджикский репортер во время подготовки репортажа должен был использовать иранские термины и литературный язык.

В Иране в области техники и международных отношений в основном использовали французские и английские термины, тогда как в Таджикистане использовали русские термины. Даже бытовые слова различались. Например, в материалах персидской службы Би-би-си использовались такие слова, как «дом» (домашние животные), «мег» (туман), «хасба» (тиф), «дорои» (финансовый), «худрав» (автомобиль), «момун» (мама), «бурс» (биржа), «торнамо» (интернет сайт), «вазорати кишвар» (министерство внутренних дел), «вазорати додгустари» (министерство юстиции), «мадраса» (средняя школа) и другие. Не говоря о технических и военных терминах, как «хунпораандоз» (миномет), «Орпиджи» (гранатомет), «осонсур» (лифт), «гулула» (патрон), «сатвон» (лейтенант) и другие.

Каждый раз, когда таджикский журналист готовил репортаж, сначала иранец из центральной студии Персидской службы Би-би-си через телефон долго исправлял материал и после этого журналист записывая репортаж по телефону отправлял его в Лондон. Эта процедура занимала много времени и опытный журналист, работавший долгое время в центральной газете или на радио-телевидении Таджикистана чувствовал себя учеником или полуграмотным журналистом.

Кроме того, местные журналисты Би-би-си получали в десятки раз меньшую зарплату по сравнению со своими коллегами в Лондоне, у них не было никаких гарантий безопасности, они были лишены всех социальных льгот, которыми располагают сотрудники основного офиса.

В центральном офисе Персидской службы Би-би-си в Лондоне в основном работали иранские корреспонденты. Только с 1996 по 1998 годы из душанбинского офиса Нурмухаммад Холзода проработал в центральном офисе Би-би-си в городе Лондон. В 2000 году Шавкат Раджабов (Шафакати Раджабиён) перешел на работу в центральный офис Би-би-си в Лондоне. С августа 2003 года другой сотрудник таджикской службы из Таджикистана Саймиддин Оймухаммадов поехал работать в Лондоне, и до сих пор занимает пост старшего корреспондента в центральном офисе персидской службы Би-би-си. В 2006 году персонал Персидской службы Би-би-си в Лондоне составлял 60 сотрудников, 20 из них были афганцами и 2 таджиками.

С другой стороны, большинство таджикских слушателей тоже (кроме некоторых представителей интеллигенции) не понимали язык программы Персидской службы Би-би-си и предпочитали послушать программы русской или узбекской службы. В то же время, язык программы таджикской службы радио «Озоди» («Свобода») был понятен для рядовых слушателей. Хотя, в Таджикистане программы Персидской службы Би-би-си передавались на средней волне, а программы радио «Озоди» на коротких волнах, у «Озоди» было больше слушателей.

В 1994 году в Би-би-си была создана Центрально - Азиатская служба, включающая в себе русскую службу для стран Центральной Азии, азербайджанскую, узбекскую, киргизскую и казахскую службы. У таджиков было великолепный шанс стать одной из служб в Центрально - Азиатской службы. Так как в Таджикистане шла гражданская война, новостей было предостаточно. Но некоторые местные журналисты, особенно покойный Мухиддин Олимпур, был заядлый противник этой идеи. Он постоянно твердил, что таджикский и персидский языки одиноковы, и нет никакой разницы между ними.

В мае 1994 года Бакир Муин, глава Персидской службы Би-би-си приехал в Душанбе. Господин Муин с Мухиддином Олимпуром обсудили судьбу таджикской службы Би-би-си и Олимпур согласился на работу таджикских журналистов в составе Персидской службы Би-би-си. Он всегда говорил, что таджики являются персоязычными,

таджикский и персидский язык единый. Поэтому Олимпур настаивал на деятельности таджикских журналистов в Персидской службе Би-би-си.

Потом начались трудности с персидскими терминами и выражениями, которые использовались в Иране и были незнакомы таджикским слушателям. С другой стороны, у местных журналистов Би-би-си была великолепная возможность для создания таджикской службы Би-би-си. В 1994 году в Би-би-си шли работы по созданию Центрально - Азиатской службы, в состав которой выходили узбекская, киргизская, казахская и азербайджанская службы Би-би-си.

Никто не сказал, что казахский и киргизский похожие языки, жители Казахстана и Кыргызстана друг друга хорошо понимают. Так получилась, что местные корреспонденты Узбекистана, Кыргызстана, Казахстана и Азербайджана, работая в центральном офисе Би-би-си в Лондоне, получили огромный опыт и денежный капитал. Из Душанбинского офиса только Нурмухаммад Холзода два года проработал в центральном офисе Би-би-си.

До самого закрытия таджикской программы радио Би-би-си в 2008 году, потом Интернет - сайта в апреле 2015 году Таджикская служба не было отдельной, и выходила в состав Персидской службы. В то же время, программа на дари Би-би-си для Афганистана стала самостоятельной службой, и вышла из состава Персидской службы.

В декабре 1995 году Душанбинский офис Би-би-си постигла тяжёлая утрата. Неизвестные вооруженные люди убили Мухиддина Олимпура. По данным следственных органов Таджикистана, вечером 12 декабря 1995 года вооруженная группа, в которую входили Атхам Тохиров, Насрулло Шарипов и Муртазо Хамидов, подъехал на автомашине ВАЗ-2101 к остановке магазина «Тысячи одной мелочи» напротив базара «Баракат» в городе Душанбе насильно посадила Мухиддина Олимпура в машину.

В связи с убийством Мухиддина Олимпура они с нами обсуждали возможность закрытия офиса Би-би-си в Душанбе и перехода меня и Нурмухаммада Холзаде в офис Би-би-си в Ташкенте или Алма-Аты. Господин Муин сказал, что, приехав в Лондон, они решат эту проблему. После долгих разговоров офис в Душанбе не закрыли и местные корреспонденты Би-би-си продолжили свою работу во взрывоопасном регионе.

В середине ноября 2008 года Верховный суд Таджикистана Насрулло Шарипова по статьям «терроризм», «убийство» и «создание незаконного вооруженного формирования» приговорил к 15 годам лишения свободы. По показаниям Насрулло Шарипова, приказ об убийстве Мухиддина Олимпура отдал бывший полевой командир Объединенной таджикской оппозиции Нозим Юсуфов, по кличке «Эшони Нозим», сам погибший во время войны. Ранее были осуждены еще 3 соучастника убийства Мухиддина Олимпура.

Официальные лица в Таджикистане негативно отзывались о работе иностранных агентств. Были случаи, когда руководители силовых структур республики отказывались давать информацию или комментарий по поводу каких-нибудь событий корреспонденту Би-би-си. Часто корреспондентов зарубежных агентств называли «шпионами». Даже президент Таджикистана Эмомали Рахмонов во время официальных мероприятий называл корреспондентов зарубежных СМИ «слуги иностранных господ».

Например, Президент Таджикистана Эмомали Рахмонов, выступая на 11 сессии парламента страны 14 мая 1999 года, обвинил зарубежные агентства в профессиональной некомпетентности и одностороннем освещении событий в Таджикистане. Корреспондент душанбинского офиса Би-би-си переведет слова Эмомали Рахмонова: «Особенно обращаюсь к корреспондентам Би-би-си, радио «Хуросон» и «Свобода». Вы даёте такие сообщения, что будто в Таджикистане, кроме 2-3 оппозиционеров, больше никого не существует. Ни правительство, ни парламент, ни Президент, ни 6 миллионов населения Таджикистана ничего не делают. Мы знаем, чьи заказы вы выполняете. Но, выходя за рамки общечеловеческих, международных, журналистских законов, не продавайте свою совесть. Создать конфликт в Таджикистане больше не удастся ни журналистам, ни внутренним политическим силам, ни внутренним и внешним врагам».

Представители оппозиции тоже высказывали своей недовольства освещением событий со стороны зарубежных агентств. Бывший командующий Объединенной таджикской оппозицией и министр по делам чрезвычайных ситуаций Таджикистана, генерал-майор Мирзо Зиёев в интервью корреспонденту газеты «Вечерний Душанбе» сказал: «Некоторые корреспонденты из российских информационных агентств, Би-би-си и радио «Свобода» часто передают неточные, порой совсем далёкую от истины информацию по поводу обстановки в нашей республике, которая будоражит народ, вводит в заблуждение мировую общественность. Возможно, для кого-то это интересно и даже выгодно, чтобы в Таджикистане была беспокойная обстановка и царил хаос».

Корреспонденты душанбинского офиса Би-би-си, наряду с событиями в Таджикистане, освещали события в соседнем Афганистане. После начала антитеррористической операции Америки и НАТО в Афганистане в октябре 2001 году корреспонденты русской службы Тимур Варки, узбекской службы Сироджиддин Талибов и персидской службы Мардони Мухаммад пересекли границу Афганистана, и начали передавать информацию с мест боевых действий в Афганистане.

В конце 1990-ых годов персидская служба Би-би-си уже вещала более чем 30 часов в неделю. Ежедневно (кроме пятницы), с 7.30 до 8.30 выходили в эфир программы «Чашмандоз» («Взгляд»), с 19.30 до 20.30 «Мачаллаи Осиёи Миёна» («Журнал Средняя Азия»), с 21.15 до 22.00 «Джоми джахоннамо» («Всевидающая чаша»), и с 23.30 до 24.00 звучала ночная программа Би-би-си. Кроме этого, по пятницам выходила в эфир программа «Рузи хафтум» («Седьмой день»). В общем, ежедневно от 6 до 10 минут программ радио Би-би-си составляли материалы, подготовленные местными корреспондентами в Таджикистане. Также по вторникам персидская служба Би-би-си передавала программу «Равзана» («Окошко»), 10 минуту которой посвящалось Таджикистану.

С 1 ноября 2003 года вещание программы «Журнал Центральной Азии» (Мачаллаи Осиёи Миёна) увеличился на 14 минут, а сначала 2006 года достиг 45 минут. В 15-минутной программе звучали иранские, таджикские и афганские музыка и песни. Кроме того, в программу включена аналитическая радиопрограмма «Гуфтугуи ошкор» («Открытый разговор»), посвященная политическим и социальным проблемам Таджикистана.

С мая 2001 года в Интернете появился сайт Персидской службы Би-би-си - bbcpersian.com, на пяти страницах. На сайте были размещены информация, сообщения и аналитические материалы о событиях в Иране, Афганистане и Таджикистане. Этот сайт пользовался большим успехом у читателей, ежегодно более 4 миллионов читателей открывали сайт Персидской службы Би-би-си.

В период деятельности Персидской службы Би-би-си независимые газеты Таджикистана использовали материалы радио и сайта. Особенно, еженедельники «Миллат», «Asia-Plus», «Зиндаги», «Наджот» и «Нигох» часто перепечатали сообщения, репортажи и интервью Персидской службы Би-би-си. Иногда они печатали материалы со ссылкой на Би-би-си, но были случаи использования без ссылки.

В 1990-ых годах в офисе Би-би-си в городе Душанбе работали уже 5 таджикских журналистов. В 1999 году увеличилось число корреспондентов Би-би-си в Таджикистане. В Русской службе Би-би-си в душанбинском офисе начала работу Анора Саркорова, в Худжанде на севере республики Урун Усмонов начал передавать сообщения для Узбекской службы.

Хотя в 90-е годы в Таджикистане не существовало системы «глушилок» голосов радиостанции «Би-би-си», но послушать программ Би-би-си на короткой волне было крайне трудно. В 1995 году между Би-би-си и компанией «Телерадиоком» Таджикистана было подписано соглашение о ретрансляции программ Персидской службы Би-би-си на средних волнах. И с сентября 1996 по 2004 годов программы Персидской службы Би-би-си транслировались в Таджикистане по средним волнам 1251 метров. Это дало возможность населению Таджикистана, Узбекистана и Северного Афганистана без каких-либо помех слушать программы Би-би-си. На основе соглашения между компанией «Телерадиоком» Таджикистана и Всемирной службы Би-би-си, подписанного в декабре 2003 года в Лондоне, в 2004 году программы Би-би-си на персидском, дари, узбекском, русском и английском языках начали вещание в диапазоне FM в Душанбе и Худжанде.

Но 11 января 2006 года по причине отсутствия лицензии в Таджикистане было прекращено вещание радио Би-би-си на диапазоне FM. Комитет по телевидению и радиовещанию Таджикистана назвал вступившее 1 сентября 2005 года в силу постановление правительства «Об утверждении положения об особенностях лицензирования отдельных видов деятельности» основной причиной приостановки 24 часового FM-вещания на английском, русском, персидском, таджикском и узбекском языках.

В начале июля 2008 года Центрально-азиатский вестник Персидской службы радио Би-би-си, который освещал события, происходящие в Таджикистане, прекратил свое существование. Как сообщил главный редактор Персидской службы радио Би-би-си Инояти Фони, в будущем эту миссию восполнит созданный веб-сайт Би-би-си – Таджикистан. Кроме того, до конца текущего года, по его словам, начнет работать новое

персоязычное телевидение Би-би-си. Он сказал: «Мы пришли к выводу, что с открытием персидского телевидения оно постепенно займет место радио, и поэтому сократили программы в целом в персидской службе Таджикистана и события, происходящие в нем, никогда не будут обделены нашим вниманием, и в будущем ныне существующий в персидской службе Интернет – ресурс Би-би-си «таджикский уголок» превратится в отдельный веб-сайт».

Вопрос о закрытии таджикского отделения Би-би-си возник в августе 2014 года в городе Душанбе. Глава Персидской службы Би-би-си Содик Сабох во время встречи с корреспондентами душанбинского офиса Би-би-си связывал закрытие таджикской службы с финансовыми проблемами Би-би-си. Он сказал, что ожидаются изменения во всех службах и офисах Би-би-си по всему миру. По словам Сабоха, с 1 апреля 2015 года таджикская служба Би-би-си прекратит существование и сайт bbc.co.uk/tajik закрывается.

Этот сообщение для местных корреспондентов Би-би-си не был новостью. Последние 5 лет центральный офис Персидской службы Би-би-си не уделял должного внимания таджикской службе, не решал технических проблем. Даже самое необходимое оборудование, как, например, фотоаппарат, видеоаппаратура и диктофоны, не выделялось. Постепенно персонал офиса сокращался. В 2009 году Хуршед Хамдам ушел на радио «Озоди», в 2012 году корреспондента Би-би-си в Бадахшане Курбона Аламшоева сократили. Через год по таким же предлогом уволили корреспондента Би-би-си в Хатлонской области Орзу Хамид. Из-за нехватки средств на командировки журналистов душанбинский офис в регионах Таджикистана закрылся. Все эти обстоятельства сказаться на качестве работы, особенно на оперативности и объективности освещения событий в Таджикистане.

1 апреля 2015 году Таджикская служба Би-би-си прекратила свое существование. С 1993 года местные корреспонденты Би-би-си работали в «горячих точках» Таджикистана, освещали события в период гражданской войны, мирный процесс и восстановление экономики Таджикистана после войны. В 90-х годов Би-би-си была ведущим СМИ в информационном пространстве республики. Но по причине экономического кризиса и нехватки средств Центральный офис Би-би-си в Лондоне принял решение о закрытии Таджикской службы Би-би-си. В офисе Би-би-си в Душанбе остались работать корреспонденты персидского телевидения и Русской службы Би-би-си.

ЛИТЕРАТУРА

1. Салихов Н.Н. История зарубежной журналистики / Н.Н. Салихов, А. Нуралиев, М. Султонов. – Душанбе, 2014. – С.23.
2. Артемов В.Л. Би-би-си: история, аппарат, методы радиопропаганды / В.Л. Артемов, В.С. Семенов. – Москва: Искусство, 1978. – 256 с.
3. В.В. Красных. История Би-би-си в ракурсе риторики интеллективного общения / В.В. Красных, А.И. Изотов. – Москва: МАКС Пресс, 2004.
4. И.К. Усмонов. Истории таджикской журналистики. (Таърихи журналистикаи тоҷик) / И.К. Усмонов. - Душанбе, 2008.
5. Джовид Муким. Радио Би-би-си: Вчера и сегодня (Радиои Би-би-си: Дирӯз ва имрӯз) / Джовид Муким. - Душанбе, 2006.
6. Салимзода М. История возникновения Исламской партии возрождения Таджикистана / М. Салимзода - Вестник КРСУ, 2008. - Том 8. - № 7.
7. Сборник «Журналистика в Таджикистане». - Душанбе, 2006.
8. А. Нуралиев. Истории журналистики зарубежных стран (Таърихи журналистикаи кишварҳои хориҷӣ) / А. Нуралиев. - Душанбе, 2001.
9. Ш.С. Саъдиев. Таджикистан: путь к миру и согласию / Ш.С. Саъдиев. - Душанбе, 2002.
10. И.К. Усмонов. Миростроительство в Таджикистане / И.К. Усмонов. - Душанбе, 2006.
11. С.А.Нури. Примирение (Оштинома) / С.А.Нури. - Душанбе, 2001.
12. Р. Сафаров. Политическая оппозиция и ее особенности в процессе трансформации современного таджикского общества / Р. Сафаров. - Таджикский национальный университет, 2002.
13. Шарифзода Кироншоҳ. «Мушкилоти озодии сухан» («Проблемы свободы слов») / Шарифзода Кироншоҳ. - Душанбе, 2009.
14. «Журналистика в Таджикистане». - Душанбе, 2006
15. «В поисках истины» («Дар ҷустуҷӯи ҳақиқат»). - Душанбе, 2005, - С. 252.
16. «Свобода слова в Таджикистане» (1999-2004), Отчёт НАНСМИТ.
17. Усмонов И.К. Назарияи публицистика (Теории публицистики) / И.К. Усмонов. – Душанбе: Шарки озод, 1999.
18. Усмонов И.К. Печать и международная пропаганда / И.К. Усмонов. – Душанбе: Дониш, 1990.
19. «Независимая газета». - 30 июля 1996.
20. «Народная газета». - 12 декабря 1997.
21. «Би-би-си». - 24 июля 2001.

22. «Русская служба Би-би-си». - 14 января 2009.
23. «Таджикская служба Би-би-си». - 13 декабря 2012.
24. Радио «Озоди» («Свобода»). - 26 сентября 2008.
25. «Азия-Плюс». - 27 сентября 2008.
26. «Азия-Плюс». - 7 ноября 2008.

БИ-БИ-СИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА

В настоящей статье рассматривается роль и место радио Би-би-си в информационном пространстве Таджикистана. Персидская служба Би-би-си начала свою деятельности в 1993, когда в стране шла гражданская война и работа журналистов была очень опасной. Смерть Мухиддина Олимпура, корреспондента этой компании в декабре 1995, свидетельствует об этой опасной профессии. В начале июля 2008 года таджикская служба радио Би-би-си, которая освещала события, происходящие в Таджикистане, прекратила свое существование. А 1 апреля 2015 году сайт таджикской службы тоже закрылся.

Ключевые слова: Би-би-си, информация, СМИ, Британия, гражданская война.

BBC IN TAJIKISTAN'S INFORMATION SPACE

This article about the activities of BBC Corporation in Tajikistan. BBC Persian service began its activity in Tajikistan in 1993, in period of civil war in this country. Therefore journalistic activity was very dangerous. Death Mukhiddin Olimpuri, correspondent of the company in December 1995, indicates that dangerous profession. At the beginning of July 2008, the BBC Tajik service, who covered the events in Tajikistan, has ceased to exist. And April 1, 2015 the Tajik site service is also closed.

Key words: BBC, News, information, civil war, radio, report, correspondent

Сведения об авторе: *М. Мамаджонов* - соискатель кафедры истории и теории журналистики и электронных СМИ Российско-Таджикского(славянского) университета. Телефон: (+992) 907-70-65-28. E-mail: bbc_mardan@yahoo.com

КОРБАСТИ ҚИЁС ДАР ЯК ОЧЕРКИ СИМОСОЗ

Ҷамила Раҳмонова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тӯли садсолаҳо маърифати публитсистӣ ҳислати инфироидро соҳиб гаштааст ва онро ҳар журналист, публитсист ва муҳаққиқ ба таври худ дарк менамояд. Агар баъзеҳо методи диалектикаи материалистии маърифатро бипазиранд, дигарон дар публитсистика аз усули таъсиррасонӣ бо аудитория кор мегиранд ва сеюмӣ ба адабиёт, приём ва воситаҳои тасвири он така мекунад. Махсусан, дар шароити рақобатҳои пурафзуни имрӯза талош барои «забти афкор» сурату қолабҳои мухталифро касб карда истодааст. Агар ба ин раванд ва масъала дурусттар эътибор диҳем, ин ҷо мавзӯи жанр пеш меояд. Жанр дар тамоми доираҳои маҳдуду нопайдои худ ин як усули пешкаш кардани ҳақиқат аст. Дар ин ҷо ба тавсифи назариявии жанр намередозем. Дар публитсистика қолаби жанрӣ, аллакай, чизи нав нест ва дар баробари ҷаҳорҷубаву қолаб ин ҷабҳа аз методҳои барои ташаккули афкори омма гуногун истифода мебарад, ки он аз қомебиҳои дирузаву имрӯзаи соҳаи мазкур махсуб мешавад.

Дар садсолаи гузашта чунин андеша маълум буд, ки «таъсири мутақобилаи насри мустанад бо концепсияи муносибатҳои илмӣ-сиёсӣ ҳислати хосаи осори публитсистӣ аст...». Пас он дар тамоми доираҳои илмҳои гуманитариву иҷтимоӣ дар шароити муосир (вобаста ба рақобатҳо.Р.Ҷ) бо шеваҳои мухталиф таборӯз намуда истодааст. Бо назардошти паҳлуҳо ва ҷанбаҳои ибратомӯзи очерки садсолаи гузаштаи тоҷик бояд қайд кард, ки шеваю услуб, роҳу равиш ва оҳангу қолаби аксар нигоштаҳои публитсистӣ то ҳол мондагору ибратомӯзанд. Ин ҳолат дар заминаи маҳорату ҳунари нигорандагон ҳамеша чун як дастоварду фотеҳият доиман дар таҷаллӣ хоҳад буд. Дар ин самт метавон бори дигар аз сабку услуб ва қолабу шеваи адиби шинохта Мутеулло Начмиддинов ёдрас гашт. Насри мустанад ва бадеии адиби мазкур новобаста аз дигар гаштани фазову марзҳои идеологӣ ҷолибияти худро гум накардаанд. Махсусияти тафовутдошта дар осори Мутеулло Начмиддинов ин тарзу усулҳои гуногуни инъикоси тасвири воқеии ҷаҳодису афрод ба шумор меравад. Аммо набояд сарфи назар кард, ки принципҳои тасвир дар эҷоди ӯ, махсусан дар очеркҳои портретӣ гуногун аст. Масалан, агар доир ба аломатҳои зоҳирӣ сухан ронем, шаклҳо ва мавзӯҳо манзур мешаванд, ӯ аз методҳои ба ҳам алоқаманди интиҳоби факту далел ва типикунонии воқеаҳо истифода мекунад, ҳангоми тасвири шахсҳо ба фардиқунонии иштирокчиён камар мебандад. Дар очеркҳои тасвирӣ-бадеӣ ба

монанди «Одами умри дубора», «Подоши мукофот», «Гумгашта» ва ғайра, бештар аз таассуроти нависанда нақл карда мешавад. Мақоми фард дар иҷтимо доиман ҳадафи аслии нигорандагии ӯ ба шумор меравад. Ӯ ҷаҳд мекунад, ки дар чунин очеркҳо тамоми паҳлуҳо ва омилҳои ҳосияти иҷтимоидошта фарогир бошанд. Дар ин қисмат метавон ҳамчунин очеркҳоеро дохил намуд, ки ҳадафашон кушодани моҳияти воқеа аст. Аз рӯйи объекти тасвир бошад, дар очеркҳои Мутеулло Начмидинов тамоми навъҳо, намудҳо ва типҳои очерк дучор меоянд. Чун суҳан аз боби очеркҳои портретӣ дар эҷодиёти ин адиб меравад, меҳоме, ки дар бораи корбасти усули қиёс дар як очерк ӯ чанд андешаи худро ибраз дорем.

Баъзе паҳлуҳои як очерк ӯ бо номи «Суруди одами начиб», аллакай, барои мо маълум аст. «Суруди одами начиб» дар навбати аввал очеркҳои портретӣ мебошад. Ин андешаҳо ба он вазҳ ибраз медорем, ки дар солҳои ҳафтодуми асри гузашта жанри эссе, аллакай, дар майдони эҷод мақоми худро ҷӯе мегафт. Вобаста ба ин раванд, дар очеркҳои мазкур низ то дараҷае махсусияти ёддоштӣ ба назар мерасад. Адиб ҳамчун қаламкаши моҳир дар бандубаст ва ба вучуд овардани қолаби матлабу нигоштаҳои худ маҳорати комил дорад. Очеркҳои «Суруди одами начиб» дар бораи як нафар мӯйсафеди собиқадоре нақл кардан меҳоме, ки ӯ, пеш аз ҳама, тинату ботини пок дорад. Як рисолати очерк ҳам ин ба тасвир гирифтани симои арзандаву шоистаи ҷомеа мебошад, ки «хати қашида...» дар ҳаёти ӯ барои дигарон ибратомӯз мебошад. Ҳарчанд дар ин очерк хусусияти нақлу ёддошт боло равад ҳам, вале ҳадафи аслии дар он боз ҳам бозгӯву тасвири симост. Симои Нурназари мӯйсафед дар партави қиёсҳои таърихӣ бештар равшану падидор мегардад. Сарсатри аввали муқаддимаи очеркҳои мазкур бо тасвири бадеии биноҳои навсохти замонавӣ шуруъ мешавад, ки ин саҳнаسازی хонандаро мутаваҷҷеҳ месозад. Саҳнаҳои доманаи тӯлонӣ надоранд ва дар ҳошияи онҳо матраҳ гаштани ташреҳу таҳлил рисолати публитсистикаро маълум менамоянд. Барои муассир гаштани фикру боварибахш намудани хонанда адиб аз усули қиёс кор мебарад. Ин қиёс барои хонанда нисбатан ноаён боқӣ мемонад. Зеро ҷараёну равиши бадеии асар онро дар оғӯши худ нигоҳ медорад. Агар дар сарсатри аввал барои нишон додани афзалияти замони муосир муаллиф ибораи «хонаҳои хуштарҳи нав сохташуда»-ро ба кор бурда бошад, дар сарсатри дуюм барои ночиз нишон додани ҷомеаи гузашта аз ибораҳои «хонаҳои гилин» ва «қапаю чайлаҳо» истифода бурдааст. Публитсист дар ҳама даврон дар зери таъсири фазои муайян қарор дорад. Идеологияҳо ва сохторҳо хоҳу ноҳақ дар навиштори муаллифон таъсири маълуму номаълуми худро мегузоранд. Мутеулло Начмидинов низ фарзанди садоқатманди даврони худ мебошад. Андеша ва ибороте чун «фарши пурзахи хонаҳо», «ҳасу хошоки аз қабати ҷӯбҳои сақф овезон», «бомҳои ҳаспӯш», «деворҳои ҳасин» ва амсоли он қашшоқиву даҳшатҳои замони пешазинқилобиро бозгӯ менамоянд, ки ин муддаои талаботи методи реализми сотсиалистии адабиёт ба ҳисоб мерафт. Ҳамаи ин андешаҳои манфири дар бобати ҷомеаи гузашта адиб бо эҳсоси маҳсус баён доштааст. Ва баъдан тавонистааст, ки бо пеш овардани танҳо як ибораи «рӯзгори маданияи одамон» хонандаро муътақиди андешаи худ намояд, ки «рӯзгори муосир» шоиста мебошад. Дар ин очерк хеле тӯлонӣ «ман»-и муаллиф ғафол мебошад ва ин омил мусоидат менамояд, ки қиёсҳо бештар аз забони муаллиф баён гарданд. Ин қиёсҳо аз оғоз то анҷом бештар зикри рӯзгори имрӯзаву гузашта мебошанд. Маълум, ки нишон додани афзалияти як унсур нисбати унсуре дигар дар публитсистика ҷузъи соҳанда ба шумор меравад. Ҳамчун иштирокчи воқеа табориз намудани муаллиф воқеияти очеркро дар пояи баланд нигоҳ медорад. Истифодаи муқолаҳо бо қаҳрамон бо баёни макону замон бори дигар қадом рисолати мустақилият доштани очеркҳои публитсистиро бозгӯ менамояд. Чунин ба назар мерасад, ки қиёсҳо, ки аз забони иштирокчиёни воқеа пеш оварда мешаванд, дар навбати худ як навъ ихтилоф ҳам доранд. Масалан, дар қиёси инсонии замонавӣ куҳна аз забони Пирназари мӯйсафед чунин баён мегардад:

«- Ниҳоли ин себ ҷойдорӣ, лекин пайвандаш аз Фарғона, пайвандашро дар байни пахтакуҳнаи тар оварда, исканайпаванд қарда будам, - гуфт ӯ. Ун вақтҳо одамҳо ҷудо боҳавсала буданд».

Аз аз забони қаҳрамони асл баён гаштани ибораи «ҷудо боҳавсала»-ро метавон ба сифати як ғилаи қаҳрамони куҳансол номид. Мантиқи ин баён он аст, ки одамони замонавӣ нисбатан коҳилтабиат мебошанд. Корбасти ин қиёс низ, аз ҷониби муаллиф хушк истифода нагаштааст. Муаллиф бо рисолати рӯзноманигорӣ худ дар байни ҷамъият бисёр ҷизҳоро дидаву омӯхтааст. Ҷойи инкор нест, ки ҳокимияти собиқ шӯравӣ дар даҳсолаҳои охири салтанати худ дар ҳақиқат шаҳрвандонро ба домани коҳиливу танбалӣ гирифта қарда буд. Ин ҷиҳат аз назари нависанда дур

намемонад ва ба таври хеле ҳассосу пӯшида ин дардро аз забони қаҳрамон баён намудан меҳаҳад.

Барои «ҳамоҳанг гаштан бо навои замон» адиб баъди ин интиқоди нисбатан нарма аз забони қаҳрамон боз ҳам аз усули қиёс қорбасти менамояд:

«Қитобҳо навишта шуданд, мақолаҳои бисёр ҷоп шуданд. Акнун ҳама медонад, ки ин ҷоҳо ҷӣ хел ҷо буд».

Қаҳрамони очерк дар муқолаҳои бевосита бо муаллиф қарор дорад ва дар баёни андешаҳои нисбатан мушакки мебошад. Муаллиф ба сифати рӯзноманигор аз ӯ хоҳиш менамояд, ки ёддошти хотираҳои ҷолиби худро баён намояд. Аҷиб он аст, ки мӯйсафед боз ҳам афзалияти инсонии солҳои пешро дар қиёс бо афроди имрӯза пеш меорад. Фузайли тракторчи барои як позаи плугро овардан дар солҳои сиву панҷум 24 километрро пиёдаву давида ба маркази ноҳия меравад. «Одамон ба қор ҷонфидо буданд. Ҳокимияти нава онҳоро аз ғами ризқу рӯзи халос қарда буд. Барои ҳамин он солҳо медавиданд» -, меғӯяд, мӯйсафеди Пирназар.

Муаллиф аз забони қаҳрамон натавон замонро давронҳо, балки шахсияту инсонҳоро хеле осон қиёс менамояд. Ба таври мисол ӯ дафтари қуҳнаи қории Башкин ном сарағрономи русро пеш меорад, ки дар асоси он қордониву садоқати инсонии солҳои сиёмо, ки аз мулки дур ба Тоҷикистон омада буд, нишон медиҳад. Очерки «Суруди одами наҷиб» дар қаробари ҳосияти симоофарии худ рисолати таҳқиқӣ низ дорад. Ба андешаи муҳаққиқони соҳа очерки таҳқиқӣ ҳосси публицистикаи шӯравии солҳои 60-70-ум аст. Дар ин давра публицистони тоҷик бештар ба масоили иҷтимоиву равонӣ эътибор дода, инсонро ба лабораторияи эҷодии худ табдил дода буданд. Инсон ҳамчун объекти таҳқиқ қарор гирифта, муҳимтарин проблемаҳо аз тариқи шахс ва ғайрияти ӯ омӯхтаю санҷида, манзури ҳонандагон қардониди мешуд. Маҳз дар ин давраи аввалин қадамҳо дар роҳи бунёди жанри эссе дар публицистикаи тоҷик гузашта мешуд. Аз ин рӯ, шахс дар гузашта ва шахс дар давраи қунунӣ дар қолаби нақлу ёддошт мақом меҷуст. Публицистикаи ин солҳо аз методҳои илмии маърифати инсон бо истифода аз васоити бадеӣ-эстетикӣ қор гирифта, ба соҳаи ғайри инсоншиносӣ табдил ёфт, вай бештар ба манфиати шахс, амали ӯ дар зери фалаки қардон, қустуҷуи қардӣ ва роҳҳои қардфту ҳалли мушкилот эътибори бештар меод. Вобаста ба ин таъйинот мо дар қарои бисёр очеркҳои адиб андешаҳои худро иброз доштаем. Тава дар очерки мақкур низ мебинем, муаллиф аз таҳқиқи амиқи аснод дури қуста, таҳқиқу таҳлили равониро қор фармудааст. Публицист шароити қори қаҳрамонҳо, ҳолати андешаманд гаштани онҳо ва дар асоси қиёс ба ҳулосаҳо омадани қаҳрамонон ва дар маҷмӯъ аҳли қомеаро бозгӯ қардан меҳаҳад. Саҳнасонӣ ва бадеият низ дар ин очерк истисно намебошад. Ва дар қартави он боз ҳам аз қониби муаллиф қиёсу сарфи назар қарда намешавад:

«Ҳуки ваҳшӣ қирросзанон омада ба қамин афид. Он шаб Шер ба ҳашм омада буд, меғуррид. Аспҳо дар қояшон меларзиданд. Сағҳо садо намебароварданд... Техника ҳуқҳои ваҳшӣ, гургу шағол, қалангу шерро аз қамини Ваҳш ронд»

Қиёс ва таҳлил дар очерки публицистӣ аз унсурҳои муҳими созанда ба ҳисоб меравад. Дар жанрҳои таҳлилий истифодаи шарҳу таҳлил ҳулоса қаровардани муаллифиро нисбатан осон меқардонад. Аммо дар очерк қар ин жанре, ки зинаи нахустини тақлиди жанрҳои муҳташами насрӣ ба ҳисоб меравад, истифодаи қиёс маҳорати ҳосро талаб менамояд. Мутеулло Начмиддинов дар ин қода маҳорати қомил дорад. Бандубасти фикру андеша ва дар қамини он ба қор бурдани қиёс ақсар очеркҳои ўро қолиб месозанд. Дар ҳулосаи очерки боло Пирназари мӯйсафед бо қиёси рӯзҳои гузаштаву имрӯза меғиряд. Аз қавонии қурмашаққати худ ва аз қирии ноайён ба дар омада меғиряд. Ин қиёс ҳулосақунандаи дигар қиёсҳои адиб дар ин очерк мебошад. Ва қиёси оқирин дар ин очерк ҳикматолуда низ мебошад, ки мо онро қиҳати равонӣ дар очерки солҳои ҳафтадум номида будем. Бояд гуфт, ки аз оғоз то анҷоми ин очерк қиёсҳо дар қолабу шақли муҳталиф истифода мешаванд. Воқеияти очерки публицистӣ ин вақифаро талаб менамояд ва то қадом сатҳ муваффақона истифода гаштани он ба ҳунари ниғорандагии муаллиф робита дорад.

АДАБИЁТ

1. Саъдуллоев А. Ҳосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. – Душанбе, 2000.
2. Саъдуллоев А. Рангҳои зиндагӣ / А. Саъдуллоев. – Душанбе: 2007.
3. Усмонов И.К. Назарии публицистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 1999.
4. Ученова В.В. У истоков публицистики / В.В. Ученова. – М., 1989.
5. Прохоров Е.П. Искусство публицистики / Е.П. Прохоров. – М., 1984.
6. Ученова В.В. Публицистика и политика / В.В. Ученова. – М., 1979.
7. Начмиддинов М. Одамон ва соҳилҳо / М. Начмиддинов. – Душанбе, 1979.

ПРИМЕНЕНИЕ СРАВНЕНИЯ В ПОРТРЕТНОМ ОЧЕРКЕ

Право выбора жанра для осуществления творческого замысла принадлежит самому писателю. В зависимости от таланта, требований читателя и его вкуса он волен творить в рамках того или иного жанра публицистики. В очерках таджикского публициста М.Наджмиддинова можно наблюдать различные способы отображения событий. При этом, конечно же, во всех очерках главным героем является повествователь, который проявляет свое присутствие по-разному. Преимущественное количество очерков М.Наджмиддинова составляют произведения художественно-публицистического характера. Однако писатель добился большего успеха в документальной прозе, написанной в жанрах эссе и портретного очерка. В данной статье автор рассматривает применение сравнения в портретном очерке на основе изучения работ М.Наджмиддинова.

Ключевые слова: осуществление творческого замысла, повествователь, портретный очерк, применение сравнения, таджикский публицист М.Наджмиддинов, документальная проза.

THE USE OF COMPARISON IN PORTRAIT ESSAY

The right choice of genre for the implementation of a creative idea belongs to the writer. Depending on the talent requirements of the reader and his taste he is free to create in the framework of a particular genre of journalism. In essays Tajik journalist M. Naimiddinov can observe different ways to display events. In this case, of course, all essays the main character is the narrator, who manifests his presence in different ways. The predominant number of essays M. Naimiddinov are works of art and journalistic nature. However, the writer has been more successful in documentary prose, written in the genres of essay and portrait of the essay. In this article the author examines the application of the system in portrait essay based on the study of the works of M. Naimiddinov.

Key words: implementation of a creative idea, narrator, portrait essay, the use of comparison, Tajik journalist M. Najmiddinov, documentary prose.

Сведения об авторе: *Джамила Рахмонова* – кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания Таджикского национального университета

ҚОНУНҲОИ ТАНЗИМКУНАНДАИ ҶАЪОЛИЯТИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3. Муъминҷонов

Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Воситаҳои ахбори омма дар иттилоӣ расонидан ба шахрвандон нақши басо муҳимро бозида, имрӯз пешрафти ҷомеаро бе иштироки он тасаввур намудан ғайри имкон аст. Махсусан дар асри XXI, ки онро асри иттилоотӣ меноманду барои ҳамқадами замон будан, истифодаи технологияи пешқадами иттилоотиро ба роҳ мондан, аз муҳимтарин вазифаҳои замони муосир ба ҳисоб меравад, барои таъмини ҷаъолияти босуботи он таҳкурсии мустақами ҳуқуқӣ зарур аст. Аз ин рӯ, зарурияти ҳимояи қонунии воситаҳои ахбори омма ва ҳимояи ҳуқуқи журналистон бармеояд. Махсусан, вобаста ба дастрасӣ ба иттилоот душворҳои зиёде ба миён меоянд, ки ҳалли он қабули қонунҳои танзимкунандаи воситаҳои ахбори оммаро талаб мекунад.

Баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон (9 сентябри соли 1991) вобаста ба танзим даровардани ҷаъолияти воситаҳои ахбори омма ва журналистон қонуну ҳуҷҷатҳои зиёде қабул карда шуданд. Вале дастрасу тафсир ва аз ҳама муҳим дар амал татбиқ намудани он барои умум душворӣ дорад. На танҳо доништану аз рӯйи он амал намудани журналистону кормандони воситаҳои ахбори омма, балки роҳбарону масъулини вазорату кумитаҳо, корхонаву муассисаҳо новобаста ба шакли моликиятшон ва ҳатто ҳар як шахрванд зарур мебошад. Аз ин рӯ, (дастури таълимии мазкур) мо тасмим гирифтем, ки барои фаҳмонидани нуқтаҳои муҳимтари санадҳои меъёрии танзимкунандаи ҷаъолияти воситаҳои ахбори омма ва журналистонро таҳия намоем, ки он натавон барои донишҷӯёни факултаву шӯбаҳои журналистика балки барои тамоми журналистону кормандони воситаҳои ахбори омма низ ба кор меояд.

“Нахустин қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ВАО Қонун “Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма” мебошад, ки 14 декабри соли 1990 қабул гардида буд. Қонуни мазкур дар асоси Қонуни Иттифоқи Шӯравӣ “Дар бораи

матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма” (12 юни соли 1990) ба тасвиб расидааст” [3, 6]. Бозсозие, ки дар нимаи дуюми солҳои 80- ум дар Иттиҳоди Шӯравӣ оғоз гардид, дар Тоҷикистон марҳилаи хеле муҳимро барои пайдоиши афкори нав, қолабшиканӣ дар воситаҳои ахбори омма, то ба даст овардани соҳибистиклолӣ, ба миён овард. Натиҷаи ҳамин буд, ки 14 декабри соли 1990 Қонуни Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон “Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма” қабул гардид. Дар моддаи 2-и қонуни мазкур мувофиқ ба меъёрҳои демократӣ “Матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма дар Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон озоданд. Ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ ҳуқуқ дорад фикру ақидаашро озодона баён кунад, онҳоро дар ҳар шакл дар матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма интишор намояд. Сензураи давлатӣ ва таъқиб барои танқид манъ аст” [4, 8] қабул гардида, ба дигаргуниҳои кулӣ дар соҳаи воситаҳои ахбори омма роҳ кушод. Ба гуногунандешӣ роҳи васеъро маҳз рӯкни асосии демократия озодии воситаҳои ахбори омма кушод.

Маҳз қабули ин қонун боиси ташкили рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва телевизиону радиоҳои маҳаллии хусусиву ғайридавлатӣ то ва баъд аз истиқлолият ба даст овардани Тоҷикистон гардид. Бо пайдоиш ва амалӣ намудани воситаҳои ахбори оммаи хусусӣ, мустақил ва ҷамъиятӣ дар баробари воситаҳои ахбори давлатӣ боиси ба миён омадани ҳуқуққову вазифаҳои муайяни журналистон, тартиби бақайдгирӣ ва қатъ кардани воситаҳои ахбори омма гашта, он ба тарзи қонунӣ ба танзим дароварда мешуданд. Ҳамчунин, қонунан фаъолияти воситаҳои ахбори омма муайян карда шуда, озодии суҳан ва матбуот, масъулияти журналист ва дигар кормандони воситаҳои ахбори омма, салоҳияти мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдоре, ки бо матбуот сару кордоранд, муқаррар карда шуданд.

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмон Набиев дар бораи таъсис додани Кумитаи давлатии телевизион ва радиошунавонии РСС Тоҷикистон ба Ширкати давлатии телевизион ва радиои Тоҷикистон (Қарори Совети Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1992, 20. 01.) оғози соли 1992 дар давраи ҳассосу сарнавиштсоз тағйироти ҷиддӣ дар барномарезӣ ва сохтори Ширкат ба амал наовард. Ширкати давлатии телевизион ва радиои Тоҷикистон дар доираи сохтори амалкунандаи пешина фаъолият мекард. Журналистони телевизиони Тоҷикистон баҳри рафъи бухрони сиёсӣ дар ин давраи душвор вазифаи худро ба иҷро мерасониданд. Аз рӯзҳои аввали истиқлолияти ҷумҳурӣ ихтилофи шадиди сиёсӣ миёни мақомоти ҳизби коммунист ва оппозитсияи давлат азҳоби демократӣ ва исломӣ шиддат мегирифт.

6 ноябри соли 1996 ба тариқи райпурсии умумихалқӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Дар моддаи 30-и ин Сарқонун: “Ба ҳар кас озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбори омма дода мешавад.

Таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, динӣ ва забониро бармеангезанд, манъ аст.

Сензураи давлатӣ ва таъқиб барои танқид манъ аст.

Номгӯи маълумотҳоеро, ки сирри давлатӣ доранд, қонун муайян мекунад” [5, 13] ба фаъолияти озодонаи воситаҳои ахбори омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси қонунӣ гузошт. Минбаъд ҳамин моддаи Сарқонуни Тоҷикистон асоси қабул намудани даҳҳо қонунҳои дигар бобати танзими фаъолияти воситаҳои ахбори омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид.

“Ҳадафи конститутсионӣ-сохтани давлати демократию ҳуқуқбунёд, ки яке аз нишонаҳои он дар ҷомеа беамоният фаъолият кардани ВАО-и озоду мустақил мебошад, то андозае дар қонуни ҚТ “Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ” (14 ноябри соли 1996) татбиқи худро ёфтааст” [3, 7]. Ин қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ пештар қабул гардида, боиси таъсису инкишофи телевизиону радиоҳои зиёде хусусӣ ва мустақили ғайридавлатӣ

дар Тоҷикистон гардид. Қонуни мазкур бобати пешрафти соҳаи мазкур заминаи қонунӣ гузошт.

Барои Ҳимояи моликияти ақлонӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он” (13 ноябри соли 1998) қабул гардид, ки он ҳуқуқи журналистонро ба эҷоди публитсистии худ қонуан муайян намуд. Муносибатҳои байни ноширон, таҳиякунандагон, паҳнкунандагон ва муштариёни маҳсулоти чопиро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъбу нашр” (27 декабри соли 1993) ба танзим даровард.

Муносибатҳои ҳуқуқиеро, ки дар рафти ташаккул ва истифодаи иттилооти ҳуҷҷатӣ ва ресурсҳои иттилоотӣ, ташкили технологияи иттилоотӣ, система ва шабакаҳои иттилоотии автомати гардонидашуда пайдо мешаванд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ” (6 августи соли 2001) ба танзим дароварда, тартиби Ҳимояи ресурсҳои иттилоотониро дар раванди иттилоотонӣ муайян месозад. Ҳуқуқи шаҳрвандони Тоҷикистонро ба иттилоот Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” (10 майи соли 2002) қонуан устувор гардонид, ба фаъолияти иттилоотӣ заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам месозад.

Дар муайян сохтани маълумотҳое, ки ба сирри давлатӣ тааллуқ надоранд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сирри давлатӣ” (22 апрели соли 2003) раҳнамои журналистон гардид.

Меъёрҳои ҳуқуқии байналхалқии аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон пазируфташуда низ аз сарчашмаҳои муҳимми ҳуқуқ ба ҳисоб мераванд. Мувофиқи моддаи 10-и Сарқонуни Тоҷикистон: “Санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ аз ҷониби Тоҷикистон эътирофшуда қисми таркибии системаи ҳуқуқии ҷумҳурӣ мебошад. Дар мавриди мутобиқат накардани қонуниҳои ҷумҳурӣ бо санадҳои ҳуқуқии байналхалқӣ меъёрҳои ҳуқуқии байналхалқӣ истифода мешаванд” [2, 10] зикри қонунӣ худро ёфтааст.

Эълонияи умумии ҳуқуқи башар, ки 10 декабри соли 1948 аз ҷониби Маҷмаъи умумии Созмони Милали Муттаҳид қабул шудааст, аз муҳимтарин ҳуҷҷати ҳуқуқи байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Эълонияи мазкур ҳамчун нахустин ҳуҷҷати комил дар соҳаи ҳамкориҳои давлатҳо бобати ҳуқуқи инсон то ба имрӯз аҳамияти муҳимро доро мебошад. Мувофиқи талаботи моддаи 19-и ин Эълония озодии баёни фикр кафолат дода мешавад: “Ҳар инсон ба озодии ақида ва изҳори озодонаи он ҳақ дорад; ин ҳуқуқ – озодии доштани ақидаҳо бидуни ҳеҷ мамони, озодии ҷустуҷӯ кардан, дарёфтани ва густариши иттилооту ақидаҳо аз тариқи ҳар василае ва новобаста аз марзҳои давлатиро фаро мегирад” [1, 15]. Бояд таъкид намуд, ки Эълонияи умумии ҳуқуқи башар характери тавсиявӣ дошта, меъёрҳои маҷбуркунӣ надорад ва барои аз тарафи тамоми халқу давлатҳо риоя намудан эълон шудааст.

4 ноябри соли 1950 Муоҳидаи Аврупоӣ дар бораи Ҳимояи ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосии ӯ қабул гардидааст, ки ин қонуни байналхалқӣ ба озодии воситаҳои ахбори омма бахшида шуда, барои Суди Аврупоӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон қонуни асосӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд ки Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Шӯрои Аврупо нест ва ин қонуни байналхалқӣ дар он амал намекунад, вале донишони он барои журналистони тоҷик муҳим ба ҳисоб меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1999 ба Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ Муоҳидаи байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандию сиёсӣ, ки 16 декабри соли 1966 Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид қабул карда буд, дар қатори 148 давлат ҳамроҳ гардид. Ин ҳуҷҷат аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун санади муҳимми ҳуқуқӣ шинохта шудааст. Дар моддаи 19-и он ҳуқуқи озодии сухан кафолат дода шудааст, ки он ба моддаи 19-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар наздик аст, аммо маънои озодии иттилоот дар он васеътар баррасӣ мегардад.

1. Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки ақидаҳои худро бемамониат пайравӣ намояд.

2. Ҳар як инсон ба изҳори озодонаи ақидаи худ ҳақ дорад; ин ҳақ озодии ҷустуҷӯ, ба даст овардан ва паҳн намудани ҳама гуна маълумот ва ғояро, сарфи назар аз марзҳои давлатӣ, шифоҳӣ, хаттӣ ё тавассути матбуот ё шаклҳои бадеии изҳор ё дигар усулҳо бо интиҳоби худ, дар бар мегирад.

3. Истифодаи ҳуқуқи дар банди 2 –и дар ҳамин модда пешбинишуда уҳдадориҳои махсус ва масъулияти махсусро тақозо менамояд. Истифодаи ҳуқуқи мазкур, бинобар ин метавонад аз маҳдудиятҳои муайяне иборат бошад, ки бояд тавассути қонун муқаррар карда шаванд ва иҷрои онҳо бо мақсадҳои зерин зарур мебошад:

а) барои эҳтироми ҳуқуқ ва обрӯи ашхоси дигар;

б) барои ҳифзи амнияти давлатӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ё ахлоқи аҳоли” [5, 7].

Аз ин ба хулоса омадан мумкин аст, ки озодии иттилоот қисми муҳими кафолати байналмилалӣ озодии суҳан аст, ки ҳуқуқ ба ҷустуҷӯи иттилоот, гирифтани ва паҳн намудани он медиҳад. Ҳуқуқи асосии инсон ин озодии иттилоот буда, он асоси ҳамагуна озодиҳои дигар ба ҳисоб меравад. Чи хеле дида мешавад, дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ озодии иттилоот ва озодии баёни ақида кафолат дода мешавад. Мебояд, ки ҳангоми таҳияи қонунҳои милли бобати воситаҳои ахбори омма ин нуктаи муҳим ба ҳисоб гирифта шавад.

Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 феввали соли 2010, № 86 “Консепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи телевизион ва радиошунавонӣ барои солҳои 2010 – 2015” қабул гардида, барои беҳ гардидани сифати паҳши барномаҳо мусоидат намуд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Всеобщая декларация прав человека. - Душанбе, 1999. – 24 с.
2. Конституция Республики Таджикистан. - Душанбе, 2003. – 86 с.
3. Нуралиев А. Правовые основы журналистики / А. Нуралиев. - Душанбе, 2005. – 240 с.
4. Сборник нормативно-правовых актов Республики Таджикистан в сфере средств массовой информации. - Душанбе, 2012. - 130 с.
5. Сборник нормативно-правовых актов Республики Таджикистан в сфере средств массовой информации. - Душанбе, 2014. – 408 с.

ЗАКОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН РЕГУЛИРУЮЩИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Статья посвящена анализу законы РТ регулирующие деятельности телевидение. Автор на основе законов старался показать право журналиста на получение информации, законность появления и развития негосударственной телевидение.

Ключевое слово: закон, телевидение, свобода, цензура, журналист, доступ, информации, право, автор, преследование.

LAWS REGULATING THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ACTIVITIES OF TELEVISION

This article analyzes the laws governing the activities of RT TV. The author based on the laws tried to show the right of journalists to obtain information, the legality of the emergence and development of non-state TV.

Key words: law, television, freedom, censorship, journalist, access, information, law, author pursuit.

Сведения об авторе: *Зулфиддин Муминджонов* – кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики телевидения Таджикского государственного института искусств им. М. Турсунзаде. Телефон: (+992) 93-505-14-63. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ ШАКЛҲОИ ПАЗИРОӢ ДАР МУОШИРАТИ ПУБЛИТСИСТӢ

М.Р. Ҷӯраева

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Солҳои охир дар ВАО-и Тоҷикистон дар самти истифодаи воҳидҳои семантикӣ-асной (ситуативӣ)-и пазирой тағйироти назаррас мушоҳида гардида, дар муоширати

публитсистӣ низ падидаҳои нав ба назар мерасанд. Масалан, як намуди пазиroy шаклҳои нави гуногунро пайдо намудааст, аниқтараш, шаклҳои нави пазиroy дар натиҷаи дар як қолаб иваз шудани чӯзҳои он пайдо мегарданд.

Аввалан, дар ҳоли имрӯз дар забони телевизион ва радио истифодаи воҳиди пазиroyи «дуруд» ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар таркиби ибораву ифодаҳои алоҳида маъмул шудааст:

Дуруд ба шумо, тамошобинони азиз, дар студия барномаи навбатии «Дабистони оиладорӣ» (ТВТ, 2014).

Дуруд ба Шумо, бинандаҳои азиз, боз барномаи «Дар ниҳояти рӯз» аст... (ТВТ, 2014).

Дуруд ба шумо, дӯстон ва мухлисони телевизиони «Баҳористон» (ТВБ, 2014).

Аз ҷиҳати этимологӣ калимаи «**дуруд**» дар луғати тафсирии «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дорои маъноҳои зерин мебошад: 1) дуо, ниёиш, ибодат; 2) раҳмат, лутфу марҳамат (аз Худо); 3) таҳсин, мадҳ, сано, салом дуруд гуфтан (ё кардан): а) дуо кардан, дуои нек кардан; б) салом гуфтан, таҳният гуфтан: дуруд паём додан, салому хабар расонидан; дуруд расонидан ё фиристодан.

Калимаи «дуруд» инчунин ҳангоми тафсири калимаи «салом» ҷой дорад: салом гуфтан—дар вақти вохӯрӣ ба ҳам дигар дуруд гуфтан; салом кардан—таҳният ва дуруд гуфтан (ФЗТ). Аз ин ҷо бармеояд, ки воҳидҳои дуруд ва салом—ро муродифҳои баробарҳуқуқ гӯем, хато нахоҳем кард.

Ба ақидаи мо, таҷдиди пайвастаи «дуруд» ба сифати ифодаи пазиroy дар солҳои охир ба кӯшишҳои қисмате аз муҳаққиқон ва тарафдорони асолати забон ҷиҳати ба одоби муошират баргардонидани калимаҳои аслии форсӣ-тоҷикӣ вобаста мебошад, ки дар давоми муддати зиёд бо иқтибосҳои арабӣ иваз гардида буданд. Аз ин чиз мисолҳои ВАО ва муоширати ҳаррӯзаи коммуникативӣ, ки дар онҳо ифодаи «дуруд» то ҳол баъзан дар якҷоягӣ бо ифодаи арабии «салом» истифода карда мешавад, шаҳодат медиҳанд:

Салом ва дуруд ба ҳамаи он нафароне, ки ин вақту соат айни ҳол дар назди оинаи нилгун ҳастанд. Барномаи «Лаззат» шуморо хайрамақдам мегӯяд (Лаззат.ТВС. 2013).

Салому дурудӣ бепоён нисоратон бод, бинандагони азизи шабакаи телевизионии «Баҳористон» (Офарин.ТВБ. 3.08.14).

Воҳиди пазиroyи «дуруд» имрӯзҳо бо муродифҳояш «паём», «пайғом», инчунин дар шаклҳои нисбатан тафсилёфта низ дучор мешавад:

Дуруд паёмҳои моро бипазиред, тамошобинони намоиши «Калидҷаи заррин» (Калидҷаи заррин. ТВБ. 11.02.13).

Дуруд пайғоми гарм чун кулчаҳои гарми танӯрии модар нисоратон, бинандагони азиз, меҳмонони гиромӣ ва ҳамкорони бисёрарҷманд (Лаззат. ТВС. 27.12.12).

Мувофиқи омили маводи таҳлилшаванда шаклҳои пазиroy бо чӯзҳои «дуруд» наздики 35%-и ҳамаи ифодаҳои асноии пазиroyро ташкил медиҳад, ки он аз серистеъмол будани воҳиди мазкур дар ин сатҳи одоби муошират гувоҳӣ медиҳад.

Дар натиҷаи таҳлили хусусиятҳои шаклҳои пазиroy дар забони русӣ забоншинос А.Г. Балакай ҳашт гурӯҳи асноӣ-семантикии пазиroyро ҷудо кардааст:

1.Пазиroyҳои доминантӣ (умумистеъмол, бо маҳдудиятҳои камтарини асноӣ): Здравствуйте, Добрый день;

2. Пазиroyҳои расмӣ ва пазиroyҳои услуби баланд - (ботантана, боэҳтиром, боадабона): Разрешите Вас приветствовать, Моё почтение;

3.Пазиroyҳои ғайрирасмӣ (муқаррарӣ, дӯстона, шӯҳиомез): Привет, Чао, Хелло;

4.Пазиroyҳои махсус, ки дар асноӣ мушаххаси муошират истифода мешаванд: Беседа Вам, Бог навстречу, Здравия желаю;

5.Пазиroyи тавассути шахси миёнарав: мой привет, Привет Вам (тебе (Вам) от кого-либо);

6.Пазиroyҳои услуби иншо (эпистолярные): (Добрый день, а может вечер, Посылаю (шлю) Вам (тебе) привет);

7.Нидои хурсандӣ ё тааҷҷуб ҳангоми вохӯрӣ (а, Ба, кого я вижу);

8. Чавобҳо ба пазирай (На добрый привет добрый ответ).

Агар дар така ба таснифоти гурӯҳҳои аснӣ-семантикии пазирии А.Г. Балакай шаклҳои пазирии забони тоҷикиро ҷудо намоем, пас метавонем гурӯҳҳои зерини пазириро муқаррар кард:

1. Пазириҳои доминантӣ (умумистеъмор, бо маҳдудиятҳои камтарини аснӣ): Салом, Салом алайкум, Ассаломуалайкум;

2. Пазириҳои бо эҳтиром бо маҳдудиятҳои аснӣ: Субҳ(-ат,-атон) ба хайр, Рӯз (-атон) ба хайр, Шом ба хайр;

3. Пазириҳои расмӣ ва боэҳтиром дар сатҳи баланд (ботантана, боэҳтиром, боодаб): Дуруд (баШумо), дуруду паём, дуруду пайғом, хайрамақдам;

4. Пазириҳои ғайрирасмӣ муқаррарӣ, дӯстона, шӯҳиомез): Чӣ хелӣ? Созӣ? Нағзӣ?

5. Пазириҳои махсус, ки танҳо дар аснӣ мушаххаси муошират ба кор бурда мешаванд: Ба Шумо саломатӣ меҳоям (ин ифода чанде пеш дар муоширати кормандони низомӣ пайдо гардида, он бо ифодаи русии «Здравия желаю» ҳаммаъност);

6. Пазирай тавассути шахси миёнарав: Саломӣ маро расонед. Салом гӯед. Ба Шумо салом гуфтанд;

7. Чавобҳо ба пазириҳо: Ваалайкум ассалом (салом), Субҳи Шумо ҳам ба хайр бошад.

Пазириҳои услуби иншӣ (эпистолярные) мисли забони русӣ (добрый день, амонетвечер) чандон фарқкунанда нестанд. Дар ин жанр одатан пазириҳои доминантӣ ба корбурда мешаванд: салом, ассаломуалайкум, албатта, ба баъзе истисноҳои фардӣ-услубӣ, ки ба нависандаи мактуб вобаста аст. Бинобар ин, ба ақидаи мо, ҷудо намудани пазириҳои услуби иншӣ ба сифати як гурӯҳи алоҳида мувофиқи мақсад нест.

Инчунин, ба андешаи мо, нидоҳои хурсандиву тааҷҷубро, ки ҳангоми вохӯрӣ садо медиҳанд, наметавонем ба гурӯҳи шаклҳои алоҳидаи пазирай дохил намуд, зеро онҳо як воситаи маъмули изҳори тааҷҷуб ва хурсандӣ ба ҳисоб мераванд.

Пазириҳои доминантӣ

Тавре дар боло зикр карда шуд, то айни замон ба сифати ифодаҳои пазирии хосси забони тоҷикӣ воҳидҳои *салом, салом алайкум, ассалому алайкум* эътироф карда шудаанд.

Чунин пазириҳо асосан дар барномаҳои хабарӣ ва фароғатии радио ва телевизион ва баъзан дар саҳифаҳои рӯзномаҳо вомерӯранд:

Ассалому алайкум, бинандагони ғиромӣ! Барномаи иттилоотии «Ахбор»-ро мустақиман аз шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон манзуратон мегардонем. (Ахбор ТВТ, 17.01.14).

Салом, ҳамсолон ва тамошобинони азиз! Ин астбаҳии «Як китоб» дар барномаи «Як соат» («Як соат» ТВБ, 2012).

Салом, бинандагони ғиромӣ! Барномаи «Ҳукм» аст меҳмони қошонаҳои шумо (Ҳукм. Сафина. 2012).

Яке аз падидаҳои нав ва намоён дар самти пазирай-ин шакли **Салом арз мекунем...** ба ҳисоб меравад, ки вақтҳои охир дар воситаҳои ахбори омма хеле зиёд истифода бурда мешавад:

Салом арзмекунем ба қулли алоқамандони телевизиони «Баҳористон». Шом ба хайр, дӯстони азиз, бо фарорасидани як вақти мусоиднамоиши «Як соат»-ро манзуратон мегардонем (Як соат. ТВБ.2012).

Салом арз мекунем ба шумо, дӯстон! Шабакаи «Сафина»-ро тамошо мекунад ва манзури шумо мегардад ин соат барномаи «Лаззат» (Лаззат. ТВС. 7.01.2012).

Салом арз мекунем ба шумо, бинандагони ғиромӣ ва таманно мекунем, ки ин субҳи нақӯ ба қошонаҳои ҳар яки шумо файзу баракатро арзонӣ гардонад (Субҳ.ТВТ.4.03.14).

Ифодаи *субҳ ба хайр, шом ба хайр* бар ҳилофи шакли *ассалому алейкум ва салом* бо маҳдудияти вақти истифодабарӣ фарқ мекунад.

Воҳиди **Субҳ ба хайр** ҳангоми вохӯрӣ дар аввали рӯз, яъне пагоҳирӯзӣ дар ҷойи кор, дар кӯча изҳор карда мешавад. Он бевосита баъди аз хоб бархестан, яъне маъмулан дар муҳити оила садо дода метавонад. Дар бисёр ҳолатҳои дигар ифодаи мазкурро барои бедор кардани шахсони наздик истифода мебаранд. Ин шакл таманноӣ субҳи нек ва рӯзи бомуваффақиятро ифода менамояд.

Ифодаи **Субҳ ба хайр** айни замон яке аз воҳидҳои пазирии серистеъмолтарин ва сермахсултарини барномаҳои пагоҳи рӯзии иттилоотӣ-фароғатии радио ва телевизион гардидааст:

Субҳ ба хайр! Боз «Ораз» аст тӯли ин як соат меҳмони қошонаҳои Шумо (Ораз.ТВС. 2012).

Субҳатон ба хайру шодӣ бошад...Субҳи душанбе аст, оғози барору корҳои нав (Ораз.ТВС. 2012).

Падидаи нави дигар вақтҳои охир дар истифодаи гурӯҳи асноӣ-семантикии пазирий ин аст, ки журналистони радио ва телевизион дар пайдо шудани шаклҳои нави пазирий бо ҷузъи «субҳ» маҳорати хуб нишон медиҳанд:

Субҳи зебои Ватан ба ҳар яки шумо, тамошобинони азиз, фарҳунда бошад (Субҳ. ТВТ. 21.01.14).

Ин субҳи баҳориро бароятон ба хайру шодӣ гуфта барномаи худро бо як навои баҳорӣ ҳусни оғоз мебахшем (Субҳ. ТВТ. 4.03.14).

Ин субҳи пур аз нақҳату наворо барои шумо муборак мегӯем (Субҳ. ТВТ. 2014).

Бори дигар субҳи зебои ватанро бароятон табрик мегӯем, ҳамватанони азиз! (Субҳ. ТВТ. 2014).

Баракати субҳ дар хонадонатон! (Субҳ. ТВТ. 7.02.13)

Боз як субҳи ватанро ба шумо шодбош мегӯем (Субҳ. ТВТ. 1.04.2014).

Субҳи бинандагони мо мусавфо бошад! (Субҳ. ТВТ. 7.02.13)

Нусрату зиёи субҳ дар хонадонатон, ҳамватанони азиз! (Субҳ. ТВТ. 7.02.13).

Бо дили саршор аз меҳр... ва шукргузорӣ аз истиқлоли кишвар тулӯи хуришди субҳидамро ба ҳар яки шумо муборак мегӯем, бинандагони гиромӣ! (Субҳ. ТВТ. 15.08.14).

Падидаи нави дигар дар пазирии ВАО, қабл аз ифодаи воҳиди пазирий истифодаи мисраъҳои шеърӣ вобаста ба мавзӯ ба шумор меравад:

То тавонӣ баҳра бар аз пайку паймони сахар,

Тезтар барҳез аз хобат ба ҳангоми сахар.

Барои он нафароне, ки ба шабакаи мо пайвастанд, субҳашонро ба хайр мегӯем. Салом, бинандагони азиз! Оғози барномаи «Субҳ» аст тақдим аз шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон (Субҳ. ТВТ. 8.04.14)

Ҳар азми оқилона аз субҳ мешавад сар,

Афкори фозилона аз субҳ мешавад сар,

Саъйи дурусту комил, некӣ ба рағми ботил,

Бар корҳо равона аз субҳ мешавад сар.

Дамидани боз як субҳи атромеи диёрро ба шумо муборак гуфта, бо арзи меҳру муҳаббати самимӣ барномаи бомдодии «Субҳ»-ро ҳусни оғоз мебахшем. Бо волотарин ниятҳои нек ва хушии рӯзгори шумо итминон дорем, ки чанд лаҳзае, ки дар ихтиёр аст, субҳи нақӣи Ватанро бо хушнудӣ истиқбол мегиред ва барои ин ҳамкорони мо омодаанд. Бори дигар, субҳ ба хайр (Субҳ. ТВТ. 11.03.14).

Қобили зикр аст, ки шаклҳои зикршудаи пазирийҳо дорои калимаи «хайр» мебошанд, ки он аз нуқтаи назари этимологӣ чунин маъноҳо дорад: 1)хубӣ, некӣ, муқобили шар(р) 2) нек, хуб, нағз (ФЗТ. с. 456).

Дар баробари ин шаклҳои дигари асноии пазирий ба миён омадаанд, ки ҳамчунин падидаҳои нав ба шумор мераванд:

Саломӣ пур аз муҳаббати мо нисоратон бод!

Ба арзи салом ва арзи адаб ба қулли шумо, бинандагони шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон, барномаи «Чашмандоз» тақдими шумо мегардад (Чашмандоз, ТВТ. 2013).

Ба пазирийҳои ғайрирасмӣ метавон қолабҳои зеринро мансуб донист: «**ба ҳама салом**» **салом ба ҳама**» (**всем привет** или **привет всем**). Онҳо бештар ҳангоми муоширати шифоҳӣ истифода мегардад. Ин пазирийи дӯстона ба шиносон, ҳамсолон

ва ҳамаи онҳое, ки аз ҷиҳати мавқеи иҷтимоӣ бо гӯянда баробаранд, равона карда мешавад. Айни замон дар баъзе аз барномаҳои фароғатӣ-мусиқии телевизион шакли пазирии «ба ҳама салом» «салом ба ҳама» ба кор бурда мешавад. Ба назари мо, барандагони барномаҳо бо мақсади ба муоширати озоди гуфтугӯӣ наздик намудани гуфтори худ кӯшиш намуда, бо ин роҳ дили аудиторияи худро ба даст овардани мешаванд.

Салом ба ҳамаи тамошобинони телевизиони «Баҳористон» (Калидчаи заррин, ТВБ, 3.05.14)

Бо пешниҳоди мавзӯи нав дар барномаи «Мумтоз», яъне тараннуми баҳор ба ҳамаи шумо салом мегӯем (Мумтоз, ТВС, 20.03.12).

Дар боби таҳлили воҳидҳои пазирии як фақти аҷибро ёдовар шудан хеле ба маврид аст. Бо тасодуфи нек ба мо чандин маротиба муяссар гардида, ки одоби муоширати зиндаи мардуми русро мушоҳида намоем. Бо бунёд ёфтани марказҳои бузурги савдо (супермаркетҳо) тамоюли як андоза ба одоби муоширати аврупоӣ майл намудани одоби муоширати рус ба назар мерасад. Пеш аз ҳама, сухан дар бораи асноӣ стандартҳои «Мағоза» меравад. Дар бисёр мағозаҳои калони Москва, аз ҷумла мағозаҳои аз ҷониби ширкатҳои аврупоӣ ва амрикоӣ таъсисёфта, одоби муоширати ҳатмии корпоративӣ амал мекунад. Ҳамин тариқ, фурӯшанда (кассир) – и чунин мағоза ба таври ҳатмӣ мизочро хайрамақдам мегӯяд. Дар ин ҳолат ҷавоб надодан ба кормандони мағоза нишонаи дағалии маҳз аст. Бинобар ин, чун натиҷа, харидорони доимӣ худ бо фурӯшандагону ҳазинадорон салом алейк мекунанд.

Дар яке аз бонкҳои калони шаҳри Смоленск мо шоҳиди чунин вазъият гардидем. Ба ҳамин минвол кормандони бонк–ҷавондухтарону ҷавонписарон ҳар як мизочро боистифода аз қолабҳои махсуси муайяни пазирии пешвоз мегирифтанд. Дар мисоли зерин қолаби пазириеро меоварем, ки бевосита ба ҳуди мо равона гардида буд:

Здравствуйте! Спасибо за ожидание! Меня зовут Валерия! Я смогу помочь Вам в Вашем вопросе. Пожалуйста, я Вас слушаю.- Ассалому алайкум! Барои интизориатон ташаккур! Ман Валерия ном дорам! Ман ба Шумо ва дар масъалаи Шумо кӯмак карда метавонам.

Қобили зикр аст, ки ин ибора ба ҳар як мизочи навбатӣ бо табассуми самимӣ садо меод, ки ин, дар навбати худ, муҳити табиӣи озодона баён намудани фикрро фароҳам оварда, барои ба даст овардани дили шахси бори нахуст мурочиҷатнамуда омили хеле муҳим ба шумор меравад. Муомилаи хуби Валерия то дараҷае ҳуди моро тасхир намуд, ки лотереяи бонкии пешниҳодкардаи ӯро мо рад карда натавонистем (бо чунин муомилаи нек нахаридани он хеле нобоб мебуд). Дар вақти хайрухуш мавсуф гуфтани ибораи этикетии зеринро фаромӯш накард: *Спасибо, что выбрали наш банк. Всего Вам наилучшего. До новых встреч –Барои бонки моро интихоб намуданатон ташаккур. Хуш бошед. То боздид.* Аз сабаби он ки ин мавзӯ барои муаллифи ин сатрҳо қобили тавачҷуҳ аст, мо пурсон шудем: Ин ҷо ба Шумо махсус дарси хушмуомилагӣ медиҳанд? Аниқтараш, ин саволи риторикӣ буд, банди танҳо писанд омадани муомилаи хуби онҳоро қайд кардани будам. Вале бо вучуди ин ҷавоби номбурда мусбат буд.

Рӯҷӯи мо сабабҳои иҷтимоии худро дорад: Аз рӯзи эълони истиқлолияти давлати мо, аллакай, даҳсолаи сеюм сипарӣ мешавад. Сарфи назар аз он, ки дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ муваффақиятҳои бузург ба даст оварда шудаанд, маданияти муносибатҳои коммуникативӣ ва муоширати байниҳамдигарии мо ҳоло ҳам беҳбудӣ металабад. Тавассути эҳёи анъанаҳои миллии хайрхоҳӣ, меҳмоннавозӣ, хушмуомилагию нармгуфториамон дар ҳамаи соҳаҳои иҷтимоии ҳаёти ҷамъиятӣ бояд ба фарҳангимуоширати он шахсоне эътибор дода шавад, ки бевосита дар робита бо мардум, яъне бо мизочон, зердастону шогирдон кор мекунанд. Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани дарсҳои хушмуомилагӣ дар марказҳои савдо, бонкҳо ва дигар соҳаҳои, ки дар онҳо гӯянда ва шунаванда, яъне адресант бо адресат

дар иртибот мебошад, мувофиқи мақсад хоҳад буд. Чунин тадбир дар тарбияи фарҳанги муоширати умумичамғияти нақши муҳим бозида метавонад.

АДАБИЁТ

1. Балакай А.Г. Русский речевой этикет и принципы его лексикографического описания / А.Г. Балакай. - Новокузнецк (ИГПИ), 2002. - 228с.
2. Пахомова И.Н. Новые явления в русском речевом этикете: на материале средств массовой информации: дисс. на соискание уч. ст. канд. фил. наук / И.Н. Пахомова. - Москва, 2008. - 173 с.
3. Формановская Н.И. Вы сказали: «Здравствуйте!» (речевой этикет в нашем общении) / Н.И. Формановская. - М.: Знание, 1987. - 160 с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - Москва: Советская энциклопедия, 1969. - Ҷ.2. - 690 с.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ФОРМАМ ПРИВЕТСТВИЯ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ОБЩЕНИИ

Среди всех ситуативных тематических групп речевого этикета приветствие является одним из наиболее часто используемых средств. В публицистической коммуникации, особенно на радио и телевидении наравне с традиционными формами приветствия существует ряд новых форм, большинство из которых признаны стилистически и используются.

Ключевые слова: здравствуйте, привет, Доброе утро, Добрый вечер, приветствие, публицистическое общение.

METHODS OF TEACHING OF WELCOME FORMULAS IN PUBLICISTIC COMMUNICATION

Among all situational theme groups of speech etiquette the greeting is one of the most used means. In publicistic communication, especially on radio and television on an equal basis with traditional forms of greetings a number of new formulas, majority of which recognized as stylistically raised, began to be used.

Key words: how do you do, hello, good morning, good evening, greeting, communicative interaction.

Сведения об авторе: *М.Р. Джуроева* - докторант Таджикского национального университета.
E-mail: light_angel-65@mail.ru

ИНЪИКОСИ ВОҚЕОТИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ «САФИНА»

С.Н. Гулов, Сӯҳроби Мирзоалӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инъикоси воқеоти байналхалқӣ дар васоити ахбори омма ба раванди ояндаи инкишофи ҳаёт дар қурраи замин ва муносибат миёни кишварҳову миллатҳо таъсири бузург доранд, ки ин аз ҷи гуна арзёбӣ шудани рӯйдод дар ВАО бисёр вобастагӣ дорад. Ахбори паҳнгардида на танҳо дар шинохт ва муаррифӣ, балки ба имиҷи кишварҳо низ таъсир мегузорад.

Пешниҳоди рӯйдодҳои байналхалқиро дар Телевизиони «Сафина» вобаста ба мавзӯ, минтақа ва соҳаи ахбор метавонем шартан чунин тақсимбандӣ намоем:

Ахбори мавзӯӣ. Дар ин бахш мавзӯҳои асосӣ ва доимо инъикосшавандаи барномаи «Навид» ба эътибор гирифта шудааст. Мисол: ҷангҳо, шӯришҳо, офатҳои табиӣ, сӯхтор, бемориҳои сироятӣ, муҳоҷират, иқтисодиёт, сиёсат, ҷинояткорӣ дар ИМА, мочарои Сноуден, кашфиёт, фарҳанг, адабиёт, варзиш ва ғайра.

Ахбори минтақавӣ ва ҷаҳонӣ. Дар ин бахш воқеоти он кишварҳо ва минтақаҳои олам, ки бештар таваҷҷуҳи телевизионҳои байналхалқӣ ба онҳо равона карда шудааст, инъикос мегарданд. Таҳқиқи ахбори хориҷии Телевизиони «Сафина» нишон дод, ки бештар рӯйдодҳои Афғонистон, Миср, Сурия, Ироқ, Иттиҳоди Аврупо, Русия, ИМА, Қазқоз, Чин ва кишварҳои Африқо паҳн шудааст.

Ахбори соҳавӣ. Зери ин мафҳум мо ахбореро, ки ба ягон соҳа марбут аст, дар назар дорем. Дар барномаҳои иттилоотӣ шабакаи мавриди таҳқиқ бештар ба ахбори соҳаҳои алоқаи мобилӣ, кино, фаъолияти ширкатҳои машхур, информатика, техника ва технологияи нав ва амсоли он таваҷҷуҳи бештар доранд.

Дар ҳар барномаи иттилоотӣ доир ба рӯйдодҳои муҳими ҷаҳон иттилоъ дода мешавад, вале бештар дар бораи офатҳои табиӣ, қуштор, террор, дуздӣ, бебаркӣ (дар фасли зимистон ва ё дар ҳолатҳои фавқуллода), намоишҳои эътирозӣ дар давлатҳои мухталиф ва дигар хабарҳои манфӣ ҳарф мезананд. Дар баробари ин пайдарҳамии ахбор аз рӯйи мавзӯ ё муҳимият кам ба назар мерасад.

Инъикоси рӯйдодҳои хориҷӣ дар барномаҳои иттилоотӣ «Навид» ба таври доимӣ сурат гирифта, хабарнигорон аз таҳаввулоти нав ба нави воқеа

тамошобинонро огоҳ менамоянд. Ба ин ахбори атрофи бемории эбола паҳнғашта мисол шуда метавонад.

Дар бахши ахбори хориҷии барномаи «Навид» илова ба навигариҳои кишварҳои хориҷӣ боз дар хусуси он чорабиние, ки намояндагони Тоҷикистон ширкат намуданд, иттилоӣ паҳш мегардад, аммо камтар аст ва чунин мавод бештар дар соҳаи варзиш мебошанд.

Дар барномаи «Навид» бештар навигариҳои Русия инъикос мешаванд, ки ин бесабаб нест. Зеро, муҳоҷирони тоҷик бештар ба ин кишвар сафар меkunанд ва донишони авзои ин кишвар барои мусофирони тоҷик хеле муҳим аст. Аз ҷумла, вазъи боду ҳавои ин давлат ва ин ҷиҳатро ба назар гирифта, муҳоҷирони барнома аз ҳолатҳои ногувор тамошобинонро огоҳ менамоянд. Аммо дар баъзе маврид хабари паҳнкардаи барномаи «Навид» дар хусуси ягон фалокат дар Русия боиси ташвиши аудитория мегардад. Яъне, аҳли оилаи муҳоҷироне, ки узви оилаашон дар Русия қору зиндагӣ дорад, пас аз дарёфти иттилоӣ дар хусуси чунин воқеот зуд бо онҳо дар тамос мешавад. Аз як тараф норозатии мардум ба вучуд ояд, аз ҷониби дигар ба буҷаи оилаҳо зарари моддӣ ворид мегардад, зеро арзиши зангҳо ба Русия гарон шудааст. Аммо агар дар хабар зикр шуда бошад, ки дар ҳодисаи мазкур шаҳрвандони Тоҷикистон зарар надидаанд, пас дар ин маврид муҳоҷири бахш ду амали некро ба анҷом мерасонад. Аввалан таъби тамошобинонро хира намесозад, дуюм барои ғайи ғаштани буҷаи оилаҳои муҳоҷирон саҳм мегузорад. Вале дар хабари сукути тайёра дар шаҳри Қазон аз мавҷуд будани шаҳрвандони Тоҷикистон на инкор шудааст ва на тасдиқ гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки на танҳо дар хабари мазкур дар хусуси ҳузур доштан ё надоштани шаҳрвандони Тоҷикистон иттилоӣ надидаанд, балки дар ҳодисаи террористии истиғҳи роҳи оҳани шаҳри Волгоград ва амали террористӣ дар троллейбус рӯзи дигар ҳалок шудани як нафар ва бистарӣ гардидани як шаҳрванди Тоҷикистон хабар надидаанд.

Дар хусуси ин воқеа Шабакаи телевизионии «Сафина» такрор ба такрор дар барномаҳои иттилоотии худ иттилоӣ меод, вале дар аксар маврид ахбори қабли такрор мерафт, ҳарчанд дар нашри бегоҳи рӯзи «Навид» шакли пешниҳод дигар шуда бошад ҳам.

Рӯзи 31 декабр дар сарҳати ахбори хориҷии барномаи «Навид» боз хабари воқеаи Волгоград меистод, вале ин дафъа хабар дорои иттилооти нав буда, дар хусуси маросими дафни ҳалокшудагони ду амали террористӣ иттилоӣ дод.

Аммо «Сафина» аз ҳалокати шаҳрвандони Тоҷикистон дар ин ҳодиса иттилоӣ надидааст. Ин дар ҳолат, ки дигар расонаҳо аз ҳалокати онҳо хабар додааст. Бояд ёдовар шуд, ки ҳуди ҳамон рӯзи воқеа сомонӣ сафорати Тоҷикистон дар шаҳри Маскав аз мавҷуд будани шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар миёни ҳалокшудагон ва захмиён иттилоӣ додааст. Ин фактро оҷонсии иттилоотии «Тоҷньюс» чунин тасдиқ намудааст: Сафорати Тоҷикистон дар Русия хабар медиҳад, ки дар таркиш Раҳмоналӣ Ғозиев (соли таваллудаш 25 -уми март соли 1971) ҷароҳат бардошта. дар бемористони ёрии таъҷилии рақами 25-и шаҳри Волгоград бистарӣ мебошад [4]. Вале муҳоҷирони барномаи «Навид» на танҳо ба сафорати Тоҷикистон дар Русия дар тамос нашуданд, балки аз масъулини Вазорати корҳои хориҷӣ тариқи телефонӣ пурсон нагаштанд, ҳол он ки бе сарф кардани сӯзишворӣ 100 метр масофиро тай карда, ба Вазорат омада метавонистанд. Ин амал агар иҷро мешуд эътибори шабака дар назди тамошобинонаш бештар мешуд ва дигар ин ки аз нигоҳи касбӣ низ онҳо бурд мекарданд, яъне танҳо истифодабарандаи маводи тайёри дигар шабакаҳо боқӣ намонда, худ низ илова бар он сюжет омода мекарданд. Инчунин фаъолияти Вазорати корҳои хориҷӣ инъикос мегашт ва тамошобин боварӣ ҳосил мекарданд, ки масъулини кишвараи аз тақдири шаҳрвандонаш бепарво нестанд ва аз воқеа огоҳанд.

Оҷонсии иттилоотии «Тоҷньюс» ҷузъиёти нави ин воқеаро пайгирӣ намуда, аз тақдири минбаъдаи шаҳрвандони Тоҷикистон иттилоӣ додаст: «...дар таркиши рӯзи аввал сокини 54-солаи Тоҷикистон Тошпӯлод Назаров дар ҷойи ҳодиса ба ҳалокат расид.

Аммо имрӯз боз гузориш расид, ки Раҳмоналӣ Ғозиев 42-сола, ки дар ин инфирод шадидан захмӣ шуда буд, дар беморхона ҷони худро аз даст додааст» [5].

Оҷонсии иттилоотии «Азия Плюс» дар хусуси ҳодисаи террористӣ дар Волгоград, ки 29 декабри соли 2013 ба вуқӯ омада буд, иттилои бештар додааст. Аз он ҷумла, оҷонсӣ рӯзи 30 декабр иттилоӣ дода буд, ки «шаҳрванди ҳалокшудаи

Тоҷикистон-Тошпӯлод Назаров соли таваллудаш 1960, зодаи шаҳри Турсунзода аст» [6]. Таҳқиқи воқеаи мазкур нишон дод, ки оҷонсии «Озодагон» низ рӯзи 29 декабр аз ин воқеа хабар дода будааст.

Табиист, ки ҳар як ВАО, пеш ҳама, он ахбореро пешкаши аудитория мегардонад, ки ба онҳо муҳим аст. Ва аз навигариҳои ҷаҳон он қисматеро иттилоӣ медихад, ки ба кишварии онҳо ва шаҳрвандони он наздиқӣ дорад. Аммо, бо вучуди хабар додани се оҷонсии ватанӣ ва чандин сомонии хориҷиву дохилӣ аз захмӣ шудан ва ҳалокати шаҳрвандони Тоҷикистон дар ҳодисаи террористии шаҳри Волгоград бахши иттилоотии телевизиони «Сафина» ноогоҳона ва ё махсус аз он ёдовар нашуданд. Агар ин аз ноогоҳӣ, ғайрикасбӣ будани муҳаррирон ва аз бемасъулиятии онҳо сар зада бошад, онро дар оянда ислоҳ кардан мумкин аст. Вале агар махсусан дар ин бора иттилоӣ надода бошанд, бо баҳонаи хира накардани табъи идонаи мардум, пас ин беҳурматӣ нисбат ба аудитория аст ва аз ҷониби дигар, ин амал боиси кам гаштани эътимоди тоҷикистониён ба шабакаи «Сафина» гардидааст.

Дар бисёр маврид аз тариқи барномаи «Навид» дар хусуси кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ахбори манфии онҳо инъикос карда мешавад. Дар хусуси ҷинояткорӣ, обхезӣ, садамаҳои нақлиётӣ, сӯхтор, бебарқӣ, бекорӣ ва монанди инҳо.

Ногуфта намонад, ки меъёрҳои забони адабӣ на ҳамеша зимни таҳияи ахбори хориҷӣ дар телевизиони «Сафина» риоя мегарданд. Илова бар ин калимаҳои нав ба нави ғалатиро низ ба кор мебаранд. Аз ҷумла, калимаҳои «чангалсӯзӣ», «оташсӯзӣ» ва ғайра.

Мавзӯи бекорӣ, яке аз мавзӯҳои доимии барномаи «Навид» мебошад, ки дар он аз мушкилии кишварҳои пешрафта ва абарқудрат дар ин самт инъикос мегардад. Шояд бо пахши чунин ахбор мардуми тоҷикро бовар кунонидан мецоҳанд, ки дар масъалаи бекорӣ Тоҷикистон кишвари танҳо нест, бубинед абарқудратҳо ҳам очизанд ва чунин мушкilotро доранд. Ба ибораи дигар бигӯем: «Сарватмандон ҳам мегирианд». Агар воқеан ҳам чунин бошад, пас ин гуна сюжетҳо махсусан намоиш медиханд. Мисол: Сатҳи бекорӣ ҳамоно дар кишварҳои Аврупо ва ҳамчунин кишварҳои Ташиқоти иқтисодии ҳамкорӣ ва рушд ҳамоно нигароникунада аст ва эҳтимол меравад, ки чунин вазъият то охири соли оянда идома кунад. Таҳлилҳои коршиносон нишон додаанд, ки дар 34 кишвари аъзо нимсолаи наздик шумораи шуғлҷӯён аз 8 фоизи умумӣ, танҳо ба андозаи 0,2 фоиз поён хоҳад рафт халос [7].

Бояд қайд кард, ки телевизион дар паҳн кардани иттилоӣ нисбат ба рӯзномаҳо бартарият дорад. Зеро вай метавонад тезтар ва муассиртар хабарро паҳн кунад. Аммо ин афзалияти телевизион дар Тоҷикистон чандон истифода намешавад. Ба қавли муҳаққиқ Ҷовид Муқим, барномаи «Навид»-и Телевизиони «Сафина» аз нигоҳи муҳтаво ва бандубаст аз барномаи «Ахбор»-и «Шабакаи аввал» қариб фарқе надорад. Дар ин барнома низ аксаран иттилоӣ паҳн мешаванд, ки навигарӣ нестанд ва аҳамияти ҷамъиятӣ надоранд [1, 38].

Инъикоси ғайриҷамъияти ширкатҳои машҳур ва навгонӣҳо дар иртибот ба онҳо низ яке аз мавзӯҳои асосии барномаи «Навид»-и телевизиони Сафина ба ҳисоб меравад. Дар ин гуна хабарҳо аз комёбӣ, афзоиши даромади ширкатҳо, ихтирооти нави онҳо, бахшҳои судии ширкатҳо ва ноқомӣҳои онҳо иттилоӣ дода мешавад. Сабаби пахши чунин иттилоот шояд дар он бошад, ки маҳсулоти ширкатҳои бонуфузи ҷаҳонӣ дар Тоҷикистон ҳам харидорони худро доранд ва ҳам навигариҳои ширкатҳои машҳур диққати тамошобиноро ҷалб мекунанд. Инчунин, муҳаррирони барнома мецоҳанд тамошобини онҳо беҳабар намонад, ки ҷӣ асбоби нави ихтироӣ шудааст.

Ба андешаи муҳаққиқ Ҷовид Муқим мувофиқи талаботи хабарнависӣ таҳия нагардидани хабар дар телевизионҳои Тоҷикистон, ин аз омилҳои набоштанӣ таҳсилоти журналистӣ, сатҳи пасти касбии журналистӣ, омода набудани роҳбарияти телевизион ва идораҳои иттилоотӣ ба усули нави хабарнависӣ, тичоратӣ шудани телевизион вобаста аст. Барои он воқитаҳои ахбори омма меғӯянд, ки онҳо бояд талаботи шахс, ҷомеа ва давлатро ба иттилоӣ қонеъ гардонанд. Мутаассифона, имрӯз телевизионҳои Тоҷикистон ин рисолати худро пурра иҷро накарда истодаанд [1, 43].

Гузоришҳо дар бахши ахбори хориҷии барномаи «Навид» аслан аз шабакаҳои телевизионии тавассути моҳвора паҳншаванда дастрас мешаванд. Инчунин, дар рафти омода кардани гузориш барои бахши хориҷӣ аз шабакаи интернет низ истифода мешавад. На ҳамеша дар интиҳоб, тарҷума, таҳия ва ҷобаҷогузориҳои хабар муҳаррирони бахши хориҷӣ муваффақанд. Хабарҳо то андозае ба мавқеи сиёсати

хориҷии Тоҷикистон мувофиқ таҳия мекунад, вале на ҳамеша аз диди Тоҷикистон ва манфиатҳои мардуми он инъикос менамоянд.

Шабакҳои телевизионии «Сафина» баъди ба фаъолият шурӯъ намуданаш дар фазои иттилоотии Тоҷикистон мавқеи худро пайдо намуд, зеро шабака рақиб ва ё шабакаҳои ба худ монандро надошт, яъне ҷойи холиро соҳиб гашт. Шабакҳои «Сафина» ва «Шабакҳои аввал» рақибҳои иттилоотии «Ҷаҳоннамо» нестанд, зеро дар барномаҳои иттилоотии онҳо танҳо 5-6 дақиқаи охириро ахбори хориҷӣ ташкил медиҳад, вале аз нисф зиёди ахбори «Ҷаҳоннамо»-ро ахбори ҷаҳон ташкил мекунад. Рақобат миёни ин шабакаҳо кам ба назар мерасад, зеро ҳамаи онҳо муттааллиқ ба давлат мебошанд.

Тавре аз таҳқиқ маълум гардид воқеоти байналхалқиро дар Телевизиони «Сафина» вобаста ба мавзӯ, минтақа ва соҳаи ахбор интиҳоб ва таҳия менамоянд. Аммо ахбори на ҳамаи давлатҳоро инъикос менамоянд. Масалан, ахбори ҳамсоҷишварамон Ўзбекистон умуман намоиш дода намешавад. Навигариҳои Украина ва атрофи он пахш намешавад, ки ин ба мавқеи бетарафонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати ин масъала вобаста аст. Вале аудиторияи тоҷик тавассути дигар ВАО-и кишварҳои хориҷӣ иттилоъ ба даст меоранд ва барои он ки аудиторияи мо бо иттилооти худӣ таъмин гардад ва фирефтаи ҳадафҳои геополитикии абаркудратҳо нашавад, ҳомӯшии роҳи ҳал нест.

Аз ин рӯ, барои беҳтар гаштани инъикоси рӯйдодҳои хориҷӣ дар телевизионҳои тоҷик чунин пешниҳод дорем:

- Зимни интиҳоб ва таҳияи хабарҳои хориҷӣ бояд ба муҳимияти он ба аудиторияи тоҷикистонӣ аҳамият дод.

- Ба шуъбаи ахбори хориҷии шабакаҳои телевизионҳои давлат бояд хатмкардаҳои факултет ва шуъбаҳои журналистӣ ба қор қабул карда шаванд. Махсусан, дар телевизиони «Сафина», зеро дар ҳайати эҷоди баҳши хориҷӣ мутахассисони соҳаи аграрӣ, ҳуқуқшиносӣ ва филология низ фаъолият доранд.

- Ҳар як рӯйдоди хориҷӣ, ки марбут ба тоҷикон ва тоҷикистониён аст, ҳатман инъикос гардад. Ин боиси бештар шудани тамошбинони телевизион ва афзудани эътибори он дар ҷомеаи кунунии кишвар мегардад.

- Ба журналистони телевизион, ки ба таҳияи ахбори хориҷӣ машғуланд, доир ба сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳияи ахбори хориҷии телевизионӣ машғулиятҳои назариявӣ ва амалӣ гузаронида шаванд.

- Зарурати ташкили идораи ахбори хориҷӣ дар назди Кумитаи телевизион ва радио дар заминаи муттаҳид намудани шуъбаҳои ахбори хориҷии телевизионҳои давлатӣ ба миён омадааст. Чунки онҳо дар алоҳидагӣ фаъолият доранд ва барои ба мавқеи Тоҷикистон мувофиқ пешниҳод намудани рӯйдодҳои ҷаҳон ва пешгирӣ аз роҳҳои тарғиботи дигар кишварҳо ин марказ лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Журналистикаи байналхалқӣ: маҷмӯаи мақолаҳо. - Душанбе: Озар, 2012. - 128 с.
2. Орлова В.В. Глобальные телесети новостей на информационном рынке / В.В. Орлова. - М.: РИП-холдинг, 2003. - 104 с.
3. Саъдуллоев А. Асосҳои журналистикаи телевизион / А. Саъдуллоев, М. Шоев. - Душанбе: Эҷод, 2010. - Қ. 2. - 109 с.
4. [Электронный ресурс] <http://www.tojnews.tj/barkiyai-tasalii-rahmon-ba-putin>
5. [Электронный ресурс] <http://www.tojnews.tj/volgogdar-rahmonali-ghoziev-dar-bemorkhona-jon-dod>
6. [Электронный ресурс] <http://www.news.tj/ru/news/v-volgograd-v-terakte-pogib-urozhenets-goroda-tursunzade>
7. Навид // ТВ «Сафина», 2013-2014.

ОСВЕЩЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СОБЫТИЙ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ САФИНА

Авторы статьи исследуют проблему освещения международных событий на телевидении Сафина и рассматривают её как одну из современных и требующих научного анализа. Авторы, прежде всего, дают научное определение освещения международных событий в СМИ и разделяют международные новости в информационных программах телеканала Сафина на тематические новости, региональные или иностранные, отраслевые. Также авторы статьи определяют некоторые проблемы и недостатки в освещении международных событий на Телеканале Сафина. На основе научного анализа и мнения учёных авторы предлагают пути улучшения ситуации.

Ключевые слова: Сафина, международные события, СМИ, Навид, освещение информационных программ.

COVERAGE OF INTERNATIONAL EVENTS ON TV SAFINA

The authors investigate the problem of illumination of international events on TV Safina and considers it as one of the modern and demanding scientific analysis. The authors primarily give a scientific definition of coverage

of international events in the media and shared international news in news programs on television Safina thematic news, regional or foreign, industry, and about the authors identifies some problems and deficiencies in the coverage of international events on TV Safina. On the basis of scientific analysis and opinions of scientists author suggests ways to improve the situation.

Key words: Safina, international events, Mass media, Navid, information programs.

Сведения об авторах: *С. Гулов* - доцент кафедры международной журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 93-567-60-35. E-mail: gulsang@mail.ru

С. Мирзоали – доцент кафедры международной журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-87-34-84. E-mail: suhrobjism@mail.ru

МАЗВЌИ СОХТМОН ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ БАХТИЁР МУРТАЗО

Сангимурад Шарипов

Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав

Дар публитсистикаи Б. Муртазоев мавзӯи сохтмон мақоми хоссари ишғол менамояд. Ҳарчанд адиб ба ин мавзӯ дар раванди фаъолияти эҷодии пайваста эътибор додааст, аммо дар се давра таваҷҷуҳи ӯ ба он бештар будааст. Давраи аввал ба замони шӯравӣ рост омада, ҷараёни корҳои сохтмони шохроҳи Байкалу Амур (БАМ) – ро фаро мегирад. Давраи дуюм ба бунёдкории соҳҳои истиқлолият - сохтмони «Нақби Истиқлол» ва давраи сеюм ба қорнамоиҳои сохтмони неруғҳои обию барқии «Роғун» алоқаманд аст. Адиб дар инъикос ва тасвири ин мавзӯ таҷрибаи ғани дорад, нигоҳаш тоза ва услубаш хосса аст. Ҳамчунин ҳар як давра бо вучуди хусусияти умда доштан, аз ҳамдигар фарқ мекунад. Аммо дар ин мақола ба хоҷири маҳдудияти ҳаҷм ва мушаххасияти андеша танҳо ба давраи аввал иктифо менамоем.

Бахтиёр Муртазоев ҳамчун публитсисти воқеъбину ҳақиқатнигор дар интиҳоби мавзӯ, маърифати қаҳрамонон ва услуби баён шеваи хоссари молик аст. Ҳарчанд домани мавзӯоти нигоштаҳои ӯ фароҳ ва гуногун аст, аммо тасвири чеҳраҳои қору пайкор, инсонҳои бунёдқору созанда дар асарҳои ҷойгоҳи махсус доранд. Аз ҷумла, дар очеркҳои ӯ «... тасвири қорнамоиҳои бунёдқорони иншоотҳои замони нав» [8, 290] вижаҳои хоссари соҳиб аст, ки аз қобилияти фавқуллода ва маҳорати баланди эҷодқор дарак медиҳанд. Ӯ дар интиҳоб ва шиноҳи қаҳрамонҳои мулоҳизақор, дурандеш ва ҷиддӣ буда, ба мавзӯ назари фароҳ дорад. Тавре Мурод Муродов менигорад: «Б.Муртазоев дар муносибат ба мавзӯ басо эҳтиётқор аст. Ӯ ҳамеша мавзӯро бевосита мавриди омӯзиш қарор медиҳад, ҳамроҳи қаҳрамону персонажҳои асарҳои ба мақоми ҳодисаҳо меравад, бо онҳо суҳбатҳо мекунад ва ба ин васила ҷиҳатқоро пайдо менамояд, ки барои қонданбоб шудани асарҳои мусоидат мекунад» [1, 151]. Ҷунин тарзи муносибати муаллифро мо дар аксари маҷмӯаҳои очеркҳои адиб, аз ҷумла «Боғбони гули кӯҳӣ» (1974), «Ҷонбоҳтаи Роҳати» (1975), «Қасиди бародарӣ» (1975), «Ман заминро дӯст дорам» (1977), «Ҷинор дар Солонӣ» (1981), «Эҳёи Бешканд» (1986) баръало мушоҳида мекунем.

Миёни ин маҷмӯаҳо «Қасиди бародарӣ» ва «Ҷинор дар Солонӣ» ҳосили сафарҳои мақсадноки адиб ба сохтмони азими аср аз ҷумла БАМ буда, пурра ба мавзӯи сохтмон баҳшида шудааст. Мундариҷаи маҷмӯаи «Ҷинор дар Солонӣ»-ро шаш асар ташкил медиҳад, ки панҷтои он очерк аст. Очеркҳо аз ҷиҳати мавзӯ ва муҳтаво ба ҳам қаробат доранд. Мавзӯи асосии тасвири муаллиф раванди корҳои сохтмонӣ дар иншооти маъмур мебошад. Нигоранда дар ин очеркҳо қору пайқори нафаронери мавриди инъикосу тасвир қарор додааст, ки дар ин сохтмони бузурги аср фаъолона ширкат варида, баҳри пешрафти иқтисодиёти кишвар ҳиссаи арзанда гузоштаанд. Ӯ дар шиноҳи қаҳрамонҳо ва тасвири меҳнати файзқори онҳо бисёр боандеша ва ботаҳаммул муносибат намуздааст, кӯшиш қардааст, ки тавассути роҳи усулҳои гуногун ҳислати характери қаҳрамононашро ошқор намоад, ҳаспу талошҳои онҳоро баҳри бунёдқорҳои кишвар нишон диҳад. Ҷунончи ҳуди нависанда ёдовар шудааст: «... дар ин сохтмонҳо бо онҳо, ки меҳнати қаҳрамонона меқарданд, мулоқотҳо меоростам ва қору пайқори эшонро тасвир менамурам... Дар байни ҷанғалистони анбуҳи Сибирзамин бо ҷавонони диёрам вохӯрдаам, дар ҳаймаҳои

брезентии онҳо чой нӯшидаам, суҳбатҳо, баҳсу талошҳо кардаам ва дар фарҷоми ин репортажҳо, мақолаю очеркҳоям таҳти рубрикаи «Номаҳо аз Звёздний» дар саҳифаҳои «Комсомоли Тоҷикистон» дарҷ гардидаанд» [1, 151-152].

Бахтиёр Муртазоев бо максоди ҳаматарафа омӯхтани мавзӯ, пурра фаро гирифтани фазову макон, хислату рафтор, феълу атвор ва муносибати қаҳрамонон борҳо ба мавзею макони чараёни корзори сохтмон рафта, чехраҳоеро интихоб кардааст, ки воқеан ҳам амалашон, масъулиятшон, махсусан маҳорату малакаи кориашон барои тавсиф арзанда буда, ибрати дигаронанд. Қаҳрамонҳои очеркҳои «Гулхани Ния» Руслан Урумов, дӯстонаш Таймуразу Ғиёс, сарпрораби поезди монтаж бинокорӣ Валентин Петрович Куликов, роҳбари колоннаи механиконидаи 143 Виктор Василевич Волков, «Дар он ҷое, ки рӯди баҳт ҷорист» сардори бригадаи дуредгарон Владимир Матвеев, бинокор Абдурахим Салимов, қаҳрамонҳои очерки «Чинор дар Солонӣ» Владимир Нурматов, падараш Рачаб Шокирович, саринжинери поезд Владимир Иванович Галактионов, очерки «Мероси падар» Абдусаттор Қаҳҳоров, дӯстон ва ҳамкоронаш Витя Мелников, Юра Погребной, сардори шӯбаи роҳи оҳан Сайфуллин, сардори бригадаи оҳану бетонрезӣ Виктор Бахрушев аз чунин ҳисоил бархурдоранд. Қаҳрамонҳои ин очеркҳо дар кори худ фидой буда, дар лаҳзаҳои муҳиму ҳалқунанда чун шахсони доною ғаюр тасвир шудаанд. Ба таъбири Бобо Худойдодов «Қаҳрамонони ин очеркҳо меҳнатро асоси пойдорию инкишофи ҷамъияти инсонӣ, афзоиши насли одам, асоси аз фалокатҳо пешгирии қардани ҷамъият ва аҳли башарият медонанд... Онҳо ба ҷумлаи он одамони наҷибе дохил мешаванд, ки ҳаёту мамоти худро бе хушбахтии дигарон тасаввур карда наметавонанд» [4, 12-13].

Аз ҷумла, қаҳрамони очерки «Гулхани Ния», Руслан Урумов дар сохтмони БАМ вазифаи роҳбари звенои булдозерчиёно ба дӯш дорад ва онро бо масъулияти баланд ва инсондӯстиву ҳамдигарфаҳмӣ пеш мебарад. Симои ин қаҳрамон бо нишон додани лаҳзаҳои сафарҳои мақсаднок ба мавзеи сохтмон, воҳӯриву суҳбатҳои ӯ бо зертобеон, масъулияти баланди меҳнатдӯстӣ, феълу рафтори нақў, нияту мақсади пок ҷило ёфтааст. Мавриди зикр аст, ки ба сифати қаҳрамон интихоб шудани Руслан Урумов тасодуфӣ набудааст. Муаллиф борҳо бо ӯ воҳӯрда, аз қору ғайолияташ воқиф гардида, ҳисоили ботиниашро дарк намуда, баъдан ба хулоса омадааст. Дуруст аст, ки на ҳамеша суҳбати сариҷа, мушоҳидаҳои лаҳзаина барои ошкор намудани симои қаҳрамон мусоидат менамоянд. Бисёр воқеаву рӯйдодҳо тасодуфан ва ногаҳон ба вуқӯ мепаиванданд, ки бояд ба он баҳои воқеӣ диҳем. Қаҳрамони азмаш қавӣ, воқеан ҳам арзанда ва барои ҷомеа манфиатовар ба ҳонанда таъсири бештаре дошта метавонад. Ин ҳадаф ҳамеша мадди назари публицист Б. Муртазоев қарор доштааст.

Нависанда, дар асари мазкур ҷо-ҷо аз чунин шеваи кори худ дарак медиҳад. «Сафари дуҷуми ман ба Звёздний иттифоқ афтод. Бори аввал ба ин ҷо расо як сол пеш аз ин омада будам. Ҳамон дафъа тасодуфе шуду бо яке аз аъзоёни ғайоли бригадаи комсомоли Тоҷикистон, намояндаи райони Ёвон Руслан Урумов воҳӯрда натавонистам. Ин дафъа орзу доштам, ки ба маркази БАМ-и Ғарбӣ Звёздний омада, пеш аз ҳама бо Руслан мулоқот намоям» [2, 4]. Мақсади нигоранда, пайдо қардани қаҳрамон ва ошно шудан бо ҳақиқати ҳол буд, ки тасодуфе ба вуқӯ пайваست. Ин лаҳзаро муаллиф дар ин очерк чунин тасвир мекунад: «Дар фурудгоҳи шаҳрчаи Усть-Кут, вақте ки бо ҳамсафаронам, шоирони тоҷик Мавҷуда Ҳакимова ва Мостон Шералӣ, интизори вертолётҳои деҳқадаи Звёздний будем, бо як прораби шинос воҳӯрда Русланро суроғ қардам. -Ҳо, Руслан,- гуфт прораб хушҳолона,- дар Звёздний қасе бошад, ки ёро нашиносад. Ба гапам бовар кунед, қариб ҳамаи ҷор ҳазор нафар сокинони посёлкамон ин ҷавони зиндадилро мешиносанд. Ҳоло Руслан дар колоннаи механиконидаи 143-и Звёздний роҳбари звенои булдозерчиёно аст. Қораш бад нест. Худатон рафта дурусттар мефаҳмед...» [2, 4]. Ин воҳӯрии тасодуф барои қушодани чехраи қаҳрамон мусоидат кардааст. Прораб ба қаҳрамон низ баҳои мусбат медиҳад, ки публицист шояд онро интизор набуд. Дарёфти чунин эпизодҳо дар боз ҳам муқамалтар нишон додани чехраи қаҳрамон аҳамияти хос дорад. Нигоранда ҷое қайд мекунад, ки мактубҳои зиёди муҳбири дар БАМ буда, Саидхон Абдуллоев ёро водор сохтааст, ки ин ҷавони серғайрату меҳнатдӯстро қаҳрамони очеркаш қарор диҳад. Шиносии ғайбона очеркнависро ба ин мавзӯ овард, то воқеияти ҳолро бо ҷашмони худ бинад, ғайолияту қорномаи қаҳрамони очеркашро амиқу жарфтар омӯзад ва барои тасвир заминаҳо пайдо созад. «Боре аз мактуби Саидхон огоҳ шуда будам, ки Руслан бо булдозераш як гурӯҳ бачаҳои

танкеткасаборро аз чанголи ботлоқ раҳой додааст. Ин рӯзи аввали кори бригадаҳои ҷангалбури дар километри 25-ум ба вуқӯ омадааст. Саҳарӣ ҷавонони чор бригада тракторҳои ҷӯбаширо қабул намуда, барои аз ҷӯбҳои бурида тоза кардани шохроҳ ҳаракат доштанд. Трактори бригадаи Эстония аз бошишгоҳ тақрибан сад метр роҳ паймуда, вақти гузаштан аз ҷӯйчақ оҳани зераш ба ҷизе саҳт тақон меҳӯрад. Сонӣ трактор каме ҳаракат намуда, дар ботлоқ дармемонад. Агар дар ҳамин вақт Руслан бо булдозераш омада, трактори эстонӣро аз ботлоқ кашида намебаровард, шояд онҳо хеле азият медиданд. Баҷаҳои эстонӣ баъди ин ҳодиса Русланро ҷун бародари ҷонӣ хонда буданд...» [2, 5]. Роҳнамоии дуруст ва андешаи самимии прораб нишон медиҳад, ки муаллиф дар интиҳоби қаҳрамон ҳато накардааст. Бо ин ӯ хостааст, ки кори як нафар шаҳрванди Тоҷикистонро дар симои Руслан нишон диҳад то дигарон донанд, ки ӯ ба атрофиён ғамхору дилсӯз ва кӯмакрасон аст. Муаллиф маҳз аз он хотир ба фаъолияти Руслан Урумов таваҷҷуҳ кардааст, ки қораш барои дигарон намуна буд.

Як хусусияти очеркҳои Б. Муртазоев дар он аст, ки муаллиф ҷараёни вохӯрӣ, суҳбат ва лаҳзаҳои аҷоибро хеле моҳирона ва бомаврид тасвир мекунад. Ҷунончи вохӯриву суҳбати онҳо бо қаҳрамони очерк ин тавр сураат мегирад: «...Шаби аввалини дар Звёздний буданамон ҳамроҳи Руслан ба соҳили дарёчаи Ния рафтем. Руслан дарҳол гулҳан афрӯхт. - Аз ҳамлаи хомӯшакҳо наҷот медиҳад, - гӯён ба болои гулҳани афрӯхтааш ҷӯбҳоро қала мекард Руслан. Ман ба таассуроти Звёздний банд шуда, ба ҳамлаҳои пайдарҳаи хомӯшакҳо эътибор ҳам намедодам. Имрӯз вақти суҳбат бо роҳбари колоннаи механиконидаи 143 Виктор Василевич Волков фаҳмида будам, ки бульдозерчиён Русланро ҳамчун сардори звено самимона эҳтиром мекунанд, ба суҳанонаш гӯш меандозанд. Ман дар ҳайрат будам, ки ҷавони бистсола чӣ сон ба ҷунин обрӯю эътибор соҳиб шудааст. Коргарон охир ҳар касро ҳурмат кардан намегиранд. Суҳбати мо дар гирди гулҳан, ҷи тавре ки меғӯянд, дарҳол кӯр гирифт. Руслан ҷавони хеле хушқаломест, гоҳ-гоҳ бо шеваи тоҷикони Ёвон ҳам суҳан ронда, мусоҳибаширо хурсанд мекунад, ба суҳбат як рӯҳи сабуки хушҳолӣ мебахшад» [2, 5]. Ин суҳбат аз ҷанд ҷиҳат барои шинохти қаҳрамон ба муаллиф мусоидат кардааст. Аввалан, ўро ҳамчун шахси меҳнатдӯст, дастгири мададрасон мешиносад, баъдан сирру асрори ба муваффақиятҳо расидани ӯ ошкор мешавад. Солисан, услуб ва шеваи суҳбат имкон додааст, ки нигоранда дунёи маънавии қаҳрамонширо кашф кунад.

Табиист, ки тамоми дастовардҳои меҳнатӣ ва пешравиҳои қор аз ҳамдигарфаҳмӣ ва дӯстиву мадади ҳамдигарӣ ба даст меояд. Инсон бо ҳамин амали худ метавонад диққати атрофиёнро ба худ ҷалб намояд ва онҳоро ба қорҳои созандагӣ талқин созад. Русланро низ ҳамин гуна қорҳо ба нағ оварда, меҳри ҳамдигардӯстиву шавқатро дар замиранш эҳ сохтааст. Муаллиф ҷунин лаҳзаҳоро аз забони қаҳрамон ба таври зайл ёдрас мешавад: «Мана, ба шумо як ҳодисаро нақл мекунам, ки бо ҷашми худ дидаам. Намедонам, магар бо сабаби бедикқати механизатор ҷунин ҳолат рӯй дод, ки як трактори бригадаи Литва ба лойдон афтада, дарҳол мотораш хомӯш шуд. Трактори ленинградӣ ба ёрӣ омада, он ҳам аз ҳаракат монд. Ҳамин ҳолат ба трактори эстонӣ низ рӯй дод. Ниҳоят, тракторро ни воронежиҳо расида омаду ҳама аз лойдон баровард. Ана, ҷунин мактабҳо дорад БАМ...» [2, 7].

Барои қаҳрамони очерки «Гулҳани Ния» - Руслан Урумов фаъолият дар сохтмони БАМ мактаби бузурги ҳаёту рӯзгор аст. Сохтмон ҷашмашро ба дунё боз ва ҷаҳонбинииро васеъ кард. Ҳамсафари зиндагиашро низ дар ҳамин ҷо пайдо намуд. Очеркнавис лаҳзаҳои хотирмони ҳаёти қаҳрамонро хеле дилҷасп тасвир мекунад. «Руслан дар гирди гулҳан боз як воқеаи хурсандибахши ҳаёташро ҳикоя кард, ки ӯ дар ин ҷо бахту саодати поки худро дарёб намудааст. Ҳангоми қори худ дар минтақаи 52-юм бо Таня Алфёрова ном духтараке шинос шуда, ба ӯ банди дилашро кушодааст. Таня аз Краснодар омада ошпазӣ мекард, ба ҳамаи қоргарони сарпрораб Куликов таом пухта меод. Тӯи арӯсии Таняю Руслан моҳи июли соли гузашта дар километри 25-уми БАМ, дар соҳили дарёи Лена барпо шуд. Тӯе, ки на танҳо аз ёди навхонадорон намеравад, балки сокинони километри 25-ум низ онро ҳаргиз фаромӯш намекунанд» [2, 7].

Ниҳоят муаллиф ҳулоса мекунад, ки иштирок дар сохтмони БАМ инсонро аз ҳама ҷиҳат ташаккул медиҳад. Зеро дар он тамоми фарзандони Иттиҳоди Шӯравӣ бо ҳам аҳлона фаъолият ва зиндагӣ менамоянд. Ҳамчунин ҳар ҷавонро дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ ва ифтихормандӣ ба қамол мерасонад, ки ин аз ҷанд ҷиҳат омӯзанда аст. «Аз шаб ҷанд посе гузашта бошад ҳам, гулҳани мо дар соҳили дарёчаи Ния ҳамоно

фурӯзон буд. Ман ба чехраи аз таъсири шуълаҳои гулхан сурхгаштаи Руслан дида медӯхтаму худ ба худ мегуфтам: БАМ чӣ шоҳроҳест, ки ҳамдиёри ман барин ҳазорон-ҳазор ҷавонони навхату наврӯхро ба роҳи ҳақиқӣ ва мустақили рӯзгор ҳидоят мекунад...» [2, 7]. Муталиаи очерки мазкур нишон медиҳад, ки муаллиф ҳамеша меҳнату заҳматро шарафу бузургии инсон доништа, тамоми комёбиву муваффақиятҳоро самарайи он меҳисобад. Симои Русланро пеши хонанда чун фарди баору номус ва меҳнатдӯсту комёб нишон медиҳад.

Дар очерки «Чинор дар Солони», ки қаҳрамонҳои марказиаш Владимир Нурматов ва падараш Раҷаб Шокирович мебошад, муборизаву талошҳои ҳастанопазирӣ онҳо дар роҳи ободониву бунёдкорӣ хеле муассир тасвир шудааст. Ӯ бо розигии падар ба ин соҳтмони зарбдор омада, нерӯи бунёдкор ва созандагии мардуми тоҷикро нишон додааст.

Очерк рӯҷи аҷиб дорад. Тоҷикписароне, ки ба соҳтмони БАМ мераванд, ҳамроҳи худ ниҳоли чинореро мегиранд. Ин ниҳол, ки дар яке аз мавзӯҳои соҳтмондеҳии Солони шинонда мешавад, нишонае аз соҳтмончиёни тоҷик мегардад. Ин амал, аз як тараф, аз азал ба ниҳолу боғ таваҷҷуҳ доштани мардуми тоҷикро фаҳмонад, аз тарафи дигар, нишонаи эҳтиром ба аҷдодон ва ҳурмати калонсолон аст. Ин тасвирҳо хоҳу ноҳол ба рӯҳу равони хонанда бетаъсир буда наметавонанд ва онҳоро ба корҳои ободонӣ ва бунёдкорӣ бештар ҷалб менамоянд. «...Вақте ки Владимир Нурматов дар хона бору бунашро баста ба сафар тайёр шуд, падараш Раҷаб Шокирович як бех навниҳоли чинорро ба дасти писараш дод. -Дар ҳар ҷое, ки манзил гирифтӣ, ҳамин чинорро сабзон. Чинор нишонаи қудрату бақос, -гуфт мӯсафед. -Медонам, дар он ҷо дарахт бисёр. Вале меҳоҳам, дар Шарқи Дур ҳам чинори тоҷик сабзад. Баъди коратро тамома карда ба Душанбе омаданат, дар он ҷо аз ту ёдгор монад» [2, 23].

Аввалин коре, ки Володя дар ин макон анҷом дод, иҷрои васияти падар, шинонидани дарахти чинор буд. Дарк менамуд, ки бояд инсон дар ин дунё аз худаш чизе ба ёдгор монад ва ин ёдгори дар амалҳои неку солах, хусусан тарбияи дурусти фарзанд, соҳтани пул ё роҳрав ва инчунин шинонидани дарахт, ифода мегардад. «Володя ҳам рӯзи нахустини дар деҳаи Солони манзил гирифтаниш, ки трест «Тоҷикстрой-БАМ» дар он ҷо фаъолият дошт, ҳикмати падарро иҷро намуда, чинорро дар канори дарёча ниҳол кард. Дар гирдаш аз шоҳаҳои хушк шиф баст» [2, 23]. Аз давраи наврасию ҷавонӣ Володя пастиву баландӣ ва зиндагии мардуми деҳоти гуногуни Тоҷикистонро дида буд. Ба фаъолияти ронандаҳо, ки нишебӯ фарози роҳу ағбаҳоро убур карда, мошин меронданд шавқаш афзун мегардид. Ба нотарсиву ҷасурии онҳо ҳайрон буд ва ин дар ҳаёташ ва тасаввуроташ бетаъсир намонд.

Иштирок дар соҳтмони БАМ аз ҷанд ҷиҳат барои ҷавонон манфиатовар буд. Онҳоро дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ, муттаҳидию бародархондагӣ, ватандӯстиву ватанпарастӣ тарбия ва ба камол мерасонид. Инро қаҳрамони очерки «Чинор дар Солони» Володя ба хубӣ эҳсос ва дарк карда буд. Аз ҳамин хотир, аз замоне, ки соҳтмони роҳи шоҳроҳи Байкалу Амур оғоз шуд, дар бунёди он ҳудро масъул ҳисобид. Бинобар ин, яке аз аввалинҳо шуда барои иштирок дар ин соҳтмон ариза навишт.

Ҳангоме муаллиф меҳоҳад дар хусуси фаъолияти самарабахши Володя чизе нависад, ӯ бо ҳоксорову фурӯтанӣ ҳамкораш Виктор Шалновро тавсия медиҳад. Аммо, ниҳоранда ӯро бовар мекунонад, ки тасвири қору фаъолияти ӯ танҳо ба манфиати садҳо ҷавонони дигар хоҳад буд. Бо ин роҳ муаллиф ба дунёи қаҳрамон ворид мешавад ва барои дарёфти матлаб роҳ меҷӯяд. Ин роҳ, пеш аз ҳама, мусоҳибагунае мешавад, ки нависандаро бо қаҳрамон наздик мегардонад. Ба саволи нахуст дар як баст ҷанд маротиба овардани ҳок барои соҳтмони устохонаи мошинҳо, муаллиф чунин посух мегирад: «- 60-65 рейс мешавад - кӯтоҳакак ҷавоб дод Володя. Тирчаи спидометри мошини ӯ ҳамчун симоб ларзида, каму зиёд шудани суръатро нишон медод...-Падарам меҷӯяд, ки ман ба бобоям рафтагӣ. Вай аспро дӯст медоштааст, бе асп зиста наметавонистааст. Ман бошам шавқманди мошин ҳастам, як соати умри ҳудро бе мошин тасаввур карда наметавонам...Аслан агар гӯем, одамизод бе мошин ба ҳеҷ қор қодир нест. Бе мошин ба соҳтмони БАМ ҳам ҷуръат карда намешуд» [2, 24]. Ҷойи дигар қаҳрамони очерк таъкид мекунад, ки дар соҳтмони БАМ танҳо суръати қорро техникаҳо вуъат бахшида метавонанд. Вале техника ҳам мисли инсон ба нигоҳубин ниёз дорад. Ронандаи дурандеш аз ҷанд ҷиҳат узвҳои техникии мошинро пайваста назорат ва таъмир менамояд. Мошинҳои бузург

ҳастанд, ки ин гуна корҳои сохтмонӣ зудтар ба анҷом мерасанду ба инсон чун унсури муҳим хизмат мекунанд.

Муаллиф барои хонданбоб гардонидани очерк лаҳзаҳои ҷудогонаи шодиву ғамгинии ҳаёти қаҳрамонро ба риштаи тасвир мекашад. Симои қаҳрамонро часуру нотарс, ватандӯсту ғамхор ва мубориз ба ноадолатии замон тасвир мекунад, ҷойи дигар сахву хато ва муҳокимаҳои рафтори ӯ нишон дода мешавад. Яъне, очеркнавис бо ин меҳода таъкид созад, ки ҳамаи ин воқеаҳо дар ҳаёти ҳар шахс рух доданашон мумкин аст ва онро бо қадом роҳ метавон бартараф кард. Нигоранда барои то ҷӣ андоза ба зиддиятҳои зиндагӣ тобовар будан ва ба он сабру таҳаммул доштани қаҳрамонашро нишон додан, амалҳои ӯро таҳқиқ менамояд.

Дар очерк ҳолатҳои мавҷуданд, ки лаҳзае аз қору ғайолият ва зиндагии қаҳрамонро баён кардан барои муаллиф даст намерасад. Ғоҳе чунин лаҳзаҳо аз ҷониби ҳуди қаҳрамон баён мешавад, ки ин дар очерки мазкур дида мешавад. Воқеан, барои ҳар нафар дар аввал қор то андозае мушқил менамояд. Вақте ки қорро омӯхт, иҷрои он осон мешавад. Пеш аз ҳама, ба худ боварӣ доштан, ба мушқилиҳо сабр намудан ва меҳнати софдилоне кардан инсонро ба мақсад мерасонад. «...Рӯзи якуми ба қор баромаданамон нағз дар хотирам ҳаст. Аз бачаҳо як кас гуфт, ки оё дар ин ҷо деҳқадаро то охир сохта метавониста бошем. Ҳама ба ин ҷавони дудила чашм песонида назар карданд. Ин нигоҳи бачаҳо ба ман маъқул шуд, хурсанд будам, ки аксари бачаҳои республикаамон қавирӯх ҳастанд, мувофиқи ҳамин қадар боварӣ, иззату эҳтироми халқ меҳнат мекунанд. Як ҳафта гузаштаю нагузашта ғамидем, ки ҳамдиёри дудилаамон аз ҳамлаи хомӯшақҳо тарсида ғурехтааст» [2, 27]. Сабру таҳаммули дурии ёру диёр, обу ҳоки сарзамин ва муҳити ноошно ба кас мушқил аст. Аммо қаҳрамони мо ба ҳамаи ин қаноат менамуд ва дар ин сохтмони муҳими давр ғайолоне меҳнат мекард. Медонист, ки бунёди як мавзеи нообод барои ҳар фард хушбахист. Бо мактубҳои ирсолнамудаи падару модар ва ҳамсараш ҳудро таскин мебуд.

Дар қисмати охири очерк диққати хонандаро ба ниҳоли ҷинори овардаи Володя ба Солони равона менамояд. Дар ин қори муҳим мавзеи падари Володя Рачаб Шокирович бештар падидор мегардад. Мактуби охири равонкардаи ӯ низ ҳамин нуқтаро дар бар мегирад. «Падарам боз мактуб навиштааст, ки аз ҷинор боҳабар шавад, ду-се сол осеб набинад шуд, сонӣ, албатта, маҳкам реша мегирад, хотиррасон кардааст ӯ. -Ростӣ, ки ҷинори диёрамон ҳам одам барин, - андеша меронад Володя, - соли аввал гузарад, дар ҳоки Сибир реша давонда, ба авҷ қад мекашад. Мо ҳам агар ҳамин солро гузаронем, сонӣ одат мекунем, душвор намешавад. Дирӯз ба мактуби падарам ҷавоб фиристодам. Ба вай навиштам, ки ҷинори ба ман супурдааш дар лаби дарёчаи Солони сабзида, баргу шоҳа кардааст» [3, 27]. Дар очерки мазкур Володя қаҳрамони ҷабҳаи меҳнат аст, ки дар сохтмони умумихалқии БАМ, ки бо қори ҳалолу масъулияти баланд шухратёр шудааст. Бо ин рафтор ӯ гуфтан меҳода, ки танҳо меҳнати содиқона инсонро соҳиби обрӯву иззат мегардонад.

Ба таъбири муҳаққиқон А. Саъдуллоев ва П. Гулмуродзода «Нависандагони очерк сарнавишти одамонро таҳқиқ мекунанд, ки бидуни таориф ва худхӯй қори ҳаррӯзаи ҳудро анҷом медиҳанд» [3, 30]. Қаҳрамонҳои маҷмӯаи очеркҳои «Ҷинор дар Солони» аз ин арзишҳои баланди инсонӣ бархурдоранд ва ҳар қадоме мувофиқи қобилияту маҳорати худ дар рушди ҷомеа сахмдоранд.

АДАБИЁТ

1. Муродов М. Аз замон то замон / М. Б. Муродов. - Душанбе: 2010. - 246 с.
2. Муртазоев Б. Ҷинор дар Солони / Б. Муртазоев. - Душанбе: Маориф, 1981. - 72 с.
3. Саъдуллоев А. Ҳамосаи инсонӣ қор / А. Саъдулло, П. Гулмуродзода. - Душанбе: 1995 - 64 с.
4. Худойдодов Б. Суруди одамони наҷиб / Б. Худойдодов. - Душанбе: Ирфон, 1972. - 286 с.

ТЕМА СТРОИТЕЛЬСТВА В ПУБЛИЦИСТИКЕ БАХТИЁРА МУРТАЗОВЕВА

Статья посвящена изучению освещения процесса строительства БАМ-а в публицистике Б. Муртазоева. Автор на примере сборника очерков «Ҷинор в Солони» определил способ выбора героев, их изображение с точки зрения публицистики. Также рассмотрены содержание и стиль произведения.

Ключевые слова: БАМ, очерк, изображение, лицо, работа, публицистика, герой, анализ.

A THEME OF CONSTRUCTION IN BAKHTIYOR MURTAZOEVS PUBLISITICS

This article analyses B Murtazoev is publitsistics durihg BAM 's construction. The author on the bases of analyses scetches of « Maple in Solon» collection, defined the way of choosing heroes, their introduction and their images. There is also argues the forms, context and writing style.

Key words: BAM, scatches, image, description, matter, publitsistics, hero analyses.

НАҚШИ МАЪАЛЛАҲОИ СОҲАВӢ ДАР МАҲВИ БЕСАВОДӢ (дар мисоли маъаллаи «Октябр»)

А. Азимов, Г.Додобоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Коллеҷи омӯзгории ноҳияи Ҳисор

Матбуоти миллии тоҷик дар солҳои сиёми садаи ХХ рӯ ба инкишоф ва пешравӣ ниҳод. Дар ҳамин муддати хеле кӯтоҳи таърихӣ, яъне даҳ сол рӯзномаҳо ва маъаллаҳои зиёде таъсису нашр шуда, барои пешрафти ҷомеаи навини Тоҷикистони Шӯравӣ мусоидат кардааст. Зикр бояд кард, ки рӯзномаҳо ва маъаллаҳои таъсис ёфта, ин ё он соҳаи фаъолияти ҷамъиятиро фаро мегирифтанд. Таъсир ва нуфузи матбуот дар солҳои сиём басо нишонрас ва ҷуръасир буд. Аз ин рӯ, давлат ва ҳукумати вақт барои инъикос кардан, тарғибу ташвиқ намудани мувафаксиятҳои худ ва мақсаду мароми ҳеш матбуоти гуногунсоҳа, ба мисли рӯзномаву маъаллаҳоро ба таъб расонида, аз он хуб истифода менамуданд. Маҳз дар ҳамин давра, яъне солҳои сиём рӯзномаву маъаллаҳои соҳавию маҳсус рӯ ба инкишоф намуда, бо теъдоди муайян ҷоп мешуданд.

Матбуоти соҳавӣ ва маҳсус зухуроти хосе дар системаи матбуоти хизбию шӯравӣ мебошад. Аломати муайянқунандаи он теъдоди кам, вале хоси гирандагонаш аст. Вобаста ба ин мавзӯ ва проблемаҳои он низ маҳдудтар мешаванд. Ин шеваи журналистика барои тадбиқи ҳислати ташкилотчиғии он бо тарзи доимӣ рӯйи як мавзӯ кор мебарад.

Бо ҳамин маънӣ рӯзномаҳои соҳавию маҳсус «Раҳнамои муҳбирон» (1928), «Саводи меҳнат» (1929), «Комсомоли Тоҷикистон» (1930), «Барои коллективӣ» (1930), «Деҳқони камбағал» (1930), «Пионери Тоҷикистон» (1932), «Барои маорифи коммунистӣ» (1932), «Барои коллективӣ ва камсаводон» (1932), «Барои нақлиёти сотсиалистӣ» (1932), маъаллаҳои «Инқилоби маданӣ» (1930), «Калтак» (1931), «Борҳои ленинӣ» (1932), «Барои адабиёти сотсиалистӣ» (1932), «Ҳуқуқшиноси шӯроӣ» (1934), «Октябр» (1934), «Революцияи маданӣ» (1937), «Мушфиқӣ» (1937) ва ғайраҳо нашр мешуданд.

Таъкид ба ёдоварист, ки солҳои сиёми садаи ХХ рӯзнома ва маъаллаҳои ҷумҳуриявӣ ва марказӣ барои ҳаматарафа инъикос намудани ин ё он соҳа маҳсус гардонидани шуда буданд. Ин талаботи айём ва ё вақту замон буд, ки хизби коммунист ва ҳукумати Тоҷикистони Шӯравӣ барои ҳарчи тезтар барҳам додани бесаводии аҳоли, баланд бардоштани қори муассисаҳои фарҳангӣ ва дар ин замина тарбия намудани одамон ҷорабиниҳои зиёде гузаронид. Дар қарору фармону ҷорабиниҳо масъалаи маҳвӣ бесаводӣ дар байни меҳнаткашон, баҳусус, байни калонсолон дар ҷои аввал буд. Барои дар амал тадбиқ кардани ин масъалаҳо нақши матбуот хеле калон аст. Бинобар ин нашр шудани маъаллаи «Октябр» талаботи давр ва замон буд ва он маъаллаи маҳсуси соҳавӣ буда, барои маҳви бесаводӣ ва ҷаласаводӣ ташкил карда шуда буданд.

Тавре ки маълум аст, дар нимаи солҳои сиём, аниқтараш дар солҳои 1934- 1935 рафти мубориза барои маҳви бесаводӣ дар ҷумҳури то андозае суғайрагид. Ҳаминро ба ҳисоб гирифта КМ ҲК(б) Тоҷикистон, КИМ ва Ҳукумати Тоҷикистон барои пешбурди кор ва сари вақт ёри расонидани барои маҳви бесаводӣ ва ҷаласаводӣ, ба тартиб даровардани низоми рафти ташкили кор доир ба ин маракаи муҳим ва дар як вақт омода кардану ба ҷоп расонидани дастурҳои таълимӣ нашри маъаллаи «Октябр»-ро ба роҳ мемонад. Ҳамин андешаро муаррих ва муҳаққиқ М. Р. Шукуров низ таъкид карда менависад, ки: «Дар роҳи бартароф намудани камбудии мактабҳои маҳви бесаводӣ аз соли 1934 бо тиражи калон нашр карда шудани журнали «Октябр» ва аз соли 1936 барои ҷаласаводон ба забони тоҷикӣ нашр карда шудани газетаи «Васияти Ленин» ба пеш қадами калоне буд» [2, 129].

Шумораи нахустини маъалла моҳи март соли 1934 ба таъб мерасад. Маъаллаи «Октябр» маъаллаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва бадеӣ, оммавӣ расмдор, нашрияи

Комиссариати халқии маорифи ҶШС Тоҷикистон ба шумор мерафт. Маҷалла бо ҳуруфоти лотинӣ чоп мешуд.

Нахустин муҳаррири маҷаллаи «Октябр» Қ. Абдинов буд. Ӯ бо баробари муҳаррир буданаш инчунин журналист ва публицисти хушсалиқа низ будааст. Навиштаҳои зиёди ӯ дар саҳифаҳои маҷалла тақвияти андешаҳои болост. Қ. Абдинов ба сифати муҳаррир то моҳи августи соли 1937 дар маҷалла кор кардааст. Аз моҳи августи соли 1937, аз рақами 8-9 маҷалла то охири шумораи маҷалла муҳаррири ба зиммаи Ҳилол Каримов будааст. Ӯ низ хабару мақолаҳои зиёде аз ҳаёти мактабҳо, рафти барҳам додани маҳви бесаводӣ, колхозҳо, фабрикаю заводҳо, иштироки занҳо дар корҳои ҷамъиятӣ, муаллимони пешқадам маводҳои зиёде дарҷ кардааст. Ба сифати котиби масъул дар маҷаллаи «Октябр» дар тамоми фаъолиятҳои чор нафар ба сифати котиби масъул кор кардаанд. Аз ҷумла, аз соли 1935 то моҳи март соли 1936 Т. Самадӣ ба сифати котиби масъул адои вазифа намудааст. Аз моҳи март соли 1936 то охири шумораи маҷалла Д. Ҷарор вазифаи котиби масъулро ба уҳда доштааст. В. Латифов вазифаи муҳаррири техникӣ ва мусахҳиро ба зимма доштааст.

Ҳаминро бояд таъкид кард, ки маҷаллаи «Октябр» аз дигар маҷаллаҳо бо ҷанд хусусияташ фарқ мекард. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ин расмҳои зиёди сиёҳ ва рангаи он аст. Суратҳо бо матни мувофиқ барои саводмӯзон ҳарчӣ бештар ва тезтар таъсир мекард. Дар он суратҳо лаҳзаҳои гуногуни меҳнату истироҳат, лаҳзаҳои саводмӯзии бесаводону ҷаласаводон аз мактабҳои маҳви бесаводӣ гирифта шуда, пешкаши хонандагон гардониди шудааст. Ба сифати муҳбири суратгир ду нафар суратгирон А. Самсонов ва В. Викторов кор кардаанд. Ин ду нафар дар солҳои сиёму инчунин рӯзномаҳои «Тоҷикистони сурх» ва «Коммунист Тоҷикистана»-ро низ бо сурат таъмин мекарданд. Истеъдоди хуби касбӣ доштанд. Дар маҷаллаи «Октябр» суратҳои устод Айнӣ, А. Лохутӣ, Мамлакат Наҳангова, Юлдош-командир, Алӣ Хуш, М. Турсунзода ва дигар шахсони машҳурро дидан мумкин аст, ки аз тарафи ин ду устоди суратгир ба таъби расидааст.

Маҷалла дар ҳаҷми 22 саҳифа ба таъби мерасид. Маҷалла на ҳама вақт сари вақт мебаромад. Дар шумораи №5-6-и соли 1935, ки якҷоя баромадааст сатрҳои зеринро меҳонем. «Бинобар баъзе сабабҳо мо дар соли 1935 ба ҷои 12 шумора фақат 6 шумора чоп кардем...».

Ин навиштаҳо гувоҳи он аст, ки маҷалла аз нигоҳи кадр, қоғаз, маводи техникӣ танқисӣ мекашидааст. Дар соли 1937 низ ба ҷои 12 шумора 10 шумора чоп шудааст. Гӯҳҳо бошад ду шумораи маҷалла якҷоя чоп гардидааст. Масалан шумораҳои № 2-3, 5-6, 11-12 таъби дидааст. Маҷаллаи «Октябр» дар мудати се соли мавҷудияташ ҳамагӣ 26 шумора баромадааст. Се маротиба дар шакли якҷоя ва боқӣ дар алоҳидагӣ интишор ёфтааст.

Дар саҳифаҳои маҷаллаи «Октябр» дар бораи корҳои ҷамъиятӣ, мавзӯи инқилоб, мубориза зидди босмачиҳо, бартараф кардани маҳви бесаводӣ ва ҷаласаводӣ, урфу одатҳои кӯҳна, мактабу маориф, ҳунар, илму маърифат, фаранҷипартоӣ, корҳои маданӣ-равшаннамоӣ ва ғайра сухан рафта хабару мақолаҳо, муҳбирномаву лавҳаҳо, очерку ҳикояҳо, шеърҳои таронаҳо, рубоӣю дубайтӣ, латифаҳо, ҷистонҳои зиёде чоп шудааст.

Мақсаду мароми маҷалла дар саҳифаи дуҷуми шумораи нахустини вай омадааст: «Октябр аз ҳама зиёдтар хонандагони навсаводно ба назар гирифта, бо забони сода чоп шуда, хонандагонашро бо тамоми масъалаҳои ҷорӣ ошно мекунад: ҳикоя ва шеърҳои хубтарини нависанда ва шоирони Тоҷикистон ва Иттифоқи Советиро нашр менамояд» [4]. Як хусусияти фарқкунандаи маҷаллаи «Октябр» аз дигар маҷаллаву рӯзномаҳо он аст, ки маҷаллаи «Октябр» дар саҳифаҳои худ бештар ба эҷодиёти даҳанакии халқ таъби намудааст. Маҷаллаи «Октябр», ки маҳз барои бартараф намудани маҳви бесаводӣ ва ҷаласаводӣ интишор меёфт. Аз эҷодиёти даҳанакии халқ хуб истифода намудааст. Рубоӣёт ва дубайтиҳо, шеърҳо барои тарғибу ташвиқи омӯзиши бесаводон ва ҷаласаводон, ҳамчунин хондану омӯхтани хати лотинӣ истифода гардидааст. Масалан рубоии зерин ҷавобгӯи андешаҳои болост:

Мактаб кирае дар пеши ёр меҳонам,
Ё ёри азиз дарду балот ба ҷонам.
Ё ёри азиз лотинира медонӣ чӣ?
Моро бигирӣ пешаки худ хонӣ чӣ? [5].

Дар чамъоварӣ ва омодаи чоп намудани он мухбирон А. Дехотӣ ва Алӣ Хуш хизмати шоистае доранд. Ҳар як шумораи маҷалла аз жанрҳои гуногуни эҷодиёти даҳонии халқ намунаҳо чоп кардааст.

Маҷалла шеърҳои ҳикоя ва повесту дostonҳои шоиру нависандагон С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, Ҷ. Сухайлӣ, Ҳамдӣ, Алӣ Хуш, М. Раҳимӣ, А. Дехотӣ ва дигаронро дар саҳифаҳои худ ҷой додаст. Порчаҳои «Ҷаллодони Бухоро»-и С. Айнӣ, шеърҳои А. Лоҳутӣ «Нишони Ленин», «Навбаҳори болшевикӣ», «Ҳада ба халқи муборизи Испания», «Сафари Фарангистон» ва ҳамчунин шеърҳои А. С. Пушкин, В. Маяковский, повести «Бачагӣ»-и М. Горкий дар тарҷумаи А. Лоҳутӣ ва Шарезода чоп шудаанд.

Ҳамаи навиштаҳои маҷалла зери рубрикаҳои «Дар ҷумҳурияти мо», «Дар Тоҷикистон», «Дар СССР», «Имрӯз не пагоҳ», «Ҷавонони хушбахти мо», «Фан ва техника», «Оё медонед?», «Хабарҳо аз хориҷа» ба таъбир мерасиданд. Боз як хусусияти маҷаллаи «Октябр» он буд, ки дар поёни ҳар як мақола, очерк, ҳикоя ва ғайра луғати калимаҳои душворфаҳм оварда, маънидод карда мешуданд. Забони маводҳои маҷаллаи «Октябр» хеле содда ва оммафаҳм буда ба табиати хонандагонаш наздик карда шуда буд. Барои боз ҳам ҷалб кардани хонандагонаш маҷалла гӯшаи саволу ҷавоб ташкил карда аз хонандагонаш талаб мекард, ки ҷавоб нависанд ва ҷавобҳои беҳтарини онҳоро дар маҷалла чоп мекарданд. Ин шакли гузориши масъала аз ҳамкорӣ ва ҷалби хонандагонӣ камсавод ва ҷаласавод гувоҳӣ меод. Ба ғайр аз ин навиштаҳои маҷаллаи «Октябр»-ро ба ду қисм ҷудо кардан мумкин аст. Аввалан, мавзӯи маҳви бесаводӣ ва сониян мавзӯи маданӣ-равшаннамоӣ. Маҷалла маводҳои кормандони худ ва мухбирони коргару деҳқонро аз гӯшаю қанорҳои ҷумҳурӣ чоп мекард. Мисол, К. Соҳибов аъзои колхозии «Заҳматқашон», ноҳияи Шӯробод дар як хабараш, ки бо номи «Зиндагӣ хуб шуд» менигорад: «Мо зану шӯ соли 1935 дар курси маҳви бесаводӣ хонда ҷаласавод шуда будем. Имсол ҳам дар мактаби қалонсолон таҳсил карда истодаем. Мо аз дарс ҳеҷ ақиб намонем. Ҳоло вақтамон бисёр хуш мегузарад. Писарчаи чорсола дорам. Гӯё ҳоло ман аз нав ҷавон шудам, роҳати меҳнат маро аз нав ҷавон кард» [6].

Албатта ин хабар ташвиқотӣ буда, аз тарафи кормандони маҷалла тайёр карда шудааст. Мақолаи дигаре, ки зери рубрикаи «Аз ҳар кучо менависанд» мақолае дарҷ шудааст, ки аз саводнокшавии колхозчиён дарак медиҳад:

«Тоҷинисо Саидова мактаби нест кардани бесаводӣ ва ҷаласаводӣ дар колхоз ташкил дода буд, ки ҳоло дар он 23 нафар колхозчиён ва колхозчизанон хонда истодаанд. Колхозчизанон дар мудати кӯтоҳ саводнок шудаанд. Онҳо газета ва журналҳо меҳонанд. Колхозчизан Абдурахмонова саводнок шуда, ҳоло пайваста ба хондани адабиёти бадеӣ машғул аст» [10].

Чунин хабару мақолаҳо дар маҷалла хеле зиёд ба назар мерасад. Кормандони маҷалла аз муаллимон, мухбирони коргару деҳқон хоҳиш намудааст, ки аз ҳаёти деҳот, мактабҳо, ҳаёти маданӣ-маишӣ, рафти саводмӯзӣ хабару мақолаҳо нависанд ва ин даъват бо қамолӣ майл пазируфта шудааст. Навиштаҳои зиёди онҳо гувоҳӣ ҳол аст. Дар айни авҷи маракаи рафти маҳви бесаводӣ дар шумораи аввали маҷаллаи «Октябр» дар сармақола «Дар соли 1937 яқта ҳам бесавод намонад!» чунин омадааст: «Дар мактабҳои мо ҳоло зиёдтар аз 190 ҳазор ҷаласаводон дарс хонда истодаанд. Бештар аз 200 ҳазор нафар қалонсолон бесаводии худро барҳам доданд. Вале дар соҳаи нест кардани бесаводӣ ва ҷаласаводӣ дар байни аҳолии қалонсоли Тоҷикистон аз ҷумҳуриятҳои пешқадами Иттифоқи Советӣ хеле қафо монда истодааст.

Партия ва Ҳукумати Тоҷикистон қарор кард, ки дар байни аҳолии қалонсол дар соли 1937 бесаводӣ тамоман барҳам дода шавад.

Аз тарафи Комисариати халқии маорифи Тоҷикистон барои иҷрои ин қарордод дар миқёси ҷумҳурият 3500 мактабҳо кушода шудааст, ки дар онҳо 270 ҳазор нафар бесаводон ва ҷаласаводон дарс хонда истодаанд» [7].

Маҷалла вазифаи дар пеш истодаи худро бо имкониятҳои мавҷуда иҷро менамуд. Сифати маводҳои соли охири маҷалла нисбатан хубтар барои маҷалла ҳамчун воситаи таълим бештар истифода шуда, теъдоди нашраш хеле афзун гардид. Масалан, хабару мақолаҳои «Духтари ҷупон», «Бинои театри колхозӣ», «Роҳи Ленин», «Комбинат», Мария Ершова «Қолини Имсуноӣ», фоторепортажҳои Шарезода, «Рафтори намунавии пионер Сиренко», «Мубориза барои ҳосили пахтаи 745 килодор», «Пахтаи Шариф-ака гул кард», «Қонуни асосии халқҳои озод», «Юлдош Эргашев-обмони таҷрибадор» [6]. «Дастанро фаромӯш кардам», «Фашистони Испания теплоҳои Советиро ғўтонданд», «Дар бораи касалии сурхча» [9] ва ғайра аз қабилӣ навиштаҳои беҳтарин аст.

Ҳамин тавр, маҷаллаи «Октябр» дар тарбияи маънавии ҷавонон, босаводкунии омма, иштироки онҳо дар корҳои ҷамъиятӣ, инъикоси масъалаҳои марбут ба мактабу маориф, ба омма расонидани директиваҳои қарорҳо, дастурҳо, нишондодҳои ҳизбу давлат ва ҳукумат хизмати босазое кардааст.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Марзи суҳан / А. Азимов. - Душанбе: Дониш, 2008. - 80 с.
2. Шукуров М.Р. Революсияи маданӣ дар Тоҷикистон / М.Р. Шукуров. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1957. - 339 с.
3. Шукуров М.Р. История культурной жизни советского Таджикистана / М.Р. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 494 с.
4. Октябр. 1935. - №1. - С.2.
5. Октябр. 1935. - №5-6. - С.16.
6. Октябр. 1936. - №8-9. - С.21-22.
7. Октябр. 1937. - №1. - С.5.
8. Октябр. 1937. - №5-6. - С.16.
9. Октябр. 1937. - №7. - С.27.
10. Октябр. 1937. - №8. - С.21.

РОЛЬ ОТРАСЛЕВЫХ ЖУРНАЛОВ В ДЕЛЕ ЛИКВИДАЦИИ БЕЗГРАМОТНОСТИ

(на примере журнала «Октябрь»)

Статья рассказывает о вкладе отраслевых журналов в дело ликвидации безграмотности и малограмотности среди населения страны. Авторы пытаются дать ответ на данный вопрос при комплексном анализе специализированного и отраслевого журнала «Октябрь».

Статья может быть полезна студентам, соискателям, аспирантам и широкому кругу читателей при изучении и анализе истории таджикской печати.

Ключевые слова: печать, образование, партия, редактор, корректор, письмо, очерк, рубрика, пропаганда, наука, фотокорреспондент.

THE ROLE OF INDUSTRY MAGAZINES IN ERADICATING ILLITERACY

(in the magazine "October")

Article tells about a contribution of trade magazines in elimination of illiteracy and semi-illiteracy among the population. Authors try to give the answer to this question in the complex analysis of the specialized and trade magazine "Oktyabr".

Article can be useful to students, competitors, graduate students and a wide range of readers during the studying and the analysis of history of the Tajik press.

Key words: press, education, party, editor, proofreader, letter, sketch, heading, promotion, science, press photographer.

Сведения об авторах: *Аъзамджон Азимов* - профессор кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918 67 03 20**

Гулхумор Додобоева - директор педагогического колледжа Гиссарского района.
Телефон: **(+992) 938-18-08-81**

ФЕНОМЕН РЕЧЕВОЙ АГРЕССИИ В СОВРЕМЕННЫХ СМИ

Т.Г. Хасанова

Филиал МГУ им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе

Вторая половина XX – начало XXI в. характеризуются активным развитием средств массовой коммуникации. Динамичное развитие традиционных СМИ: печати, радио, телевидения, появление новых компьютерных информационных технологий, глобализация мирового информационного пространства оказывают огромное влияние на производство и распространение слова. В новом тысячелетии повсеместно наблюдается превращение средств массовой информации в активное средство воздействия на общественное сознание. Как отмечают ученые, «в СМИ функция воздействия, убеждения начинает вытеснять остальные языковые функции, и средства массовой информации превращаются в средства массового воздействия» [1]. Вопрос регулирования общественного мнения посредством СМИ приобретает в наши дни особую важность.

Следовательно, новые тенденции в культуре речевого общения делают особенно актуальной проблему экологии современного языка, а точнее вербальной или речевой агрессии в обществе в целом и в СМИ в частности. Изучение форм и средств речевой агрессии в СМИ необходимо сейчас потому, что современное общество в своих представлениях о речевых эталонах во многом ориентируется на язык масс-медиа.

Либерализация общественной жизни и провозглашение свободы слова породили массу конфликтов, связанных с использованием продуктов речевой деятельности. Это конфликты, порожденные вербальными оскорблениями, клеветой, распространением сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию. Появляются новые понятия, связанные с новыми аспектами использования языка в СМИ: обида, оскорбление, языковой конфликт – как проявления инвективного функционирования языка, языковое манипулирование, суггестия, лингвистическая экология, речевая агрессия, проблема необходимости правового ограничения которой стоит в последнее время особенно остро.

На сегодняшний день одной из насущных задач, стоящих перед журналистами и лингвистами, которые должны быть популяризаторами экспрессивной, правильной, эстетичной речи, является формирование общественного отношения к феномену речевой агрессии. Ведь агрессивность речевого поведения журналиста может исказить картину мира адресата, негативно воздействовать на его языковой вкус, спровоцировать ответную агрессию. Незамедлительно пересмотра требует весь комплекс языковых средств, формирующих агрессивную тональность современных массмедийных текстов. Мы все были и являемся свидетелями того, как неосторожное слово журналиста может привести к необратимым последствиям, так как СМИ, неформально являясь четвертой властью, всегда представляли собой своеобразную арену политической борьбы. Однако невозможно не отметить глобальные трансформации, происходящие в языке современных СМИ.

По мнению ученых, «в любом языке всегда можно обнаружить разнонаправленные тенденции его развития (к избыточности ради его помехоустойчивости и к ее устранению; к усложнению и упрощению; к демократизации и интеллектуализации и др.). В разные эпохи, в разных сферах общения и в разных средах преобладает либо одна, либо другая из противоположно направленных тенденций» [2].

На развитие языка оказывают влияние и такие экстралингвистические социальные факторы, как межязыковые контакты, языковая политика, развитие экономики, науки, культуры, социальные катаклизмы.

По мнению большинства ученых, в постсоветский период публицистика начинает играть главную роль в формировании речевого вкуса нашего современника, выработке и становлении норм литературного словоупотребления, отодвинув на второе место художественную литературу, занимавшую доминирующие позиции в советскую эпоху. «Роль художественной прозы, поэзии становится менее значимой, так как к ним утрачивается интерес современника, который предпочитает телевидение или низкопробную «кричащую» литературу» [3].

До недавнего времени СМИ были образцом нормативности, и многие поколения людей выросли в осознании этого. Именно радиовещание, газеты, позже телевидение были, начиная с двадцатых годов прошлого века, голосом общественного мнения, остро реагировали на нарушение грамматической, стилистической правильности речи. Современная ситуация принципиально иная. С развитием перестроечных процессов, интенсификацией гласности и демократизацией жизни общества на радио и телевидение, в газеты и журналы потоком полилась спонтанная речь участников митингов и собраний, народных депутатов [4], самих журналистов. Разгар «свободы» слова совпал по времени с разгулом политических свобод: многолюдные митинги с косноязычными, но зажигательными речами, многочасовые трансляции заседаний съезда народных депутатов с речью, далекой от литературных и элементарных этических норм, ожесточение людей от политических противостояний и всеобщего дефицита. Все эти факторы всеобщего ожесточения, словесной борьбы и физических схваток на митингах и в очередях не могли не вызвать волну грубости в речи населения. СМИ же в свою очередь приняли ошибочную позицию, зеркально отражать эту грубость, что, безусловно, усилило феномен речевой агрессии.

«Прямой эфир вывел на официальный экран телевизора спонтанную устную речь с неизбежными для нее ошибками речи, что привело не только к их распространению среди населения, но и их санкционированию» [5].

Снижение уровня общей культуры и отсутствие, в силу различных причин, специального образования у новых журналистов, а также ложно понимаемая ими демократизация языка и свобода слова привели к повсеместной жаргонизации языка «Такая «свобода» речи, снятие всех речевых табу, намеренная (под флагом борьбы с

советским официозом) замена (в этих же целях) литературных слов нелитературными превратила письменную речь газет в зеркало неграмотной речи» [5].

Исследователи выделяют положительные и отрицательные результаты свободы речи в современных СМИ. К положительным следствиям относятся:

- возвращение официальной устной речи (в советский период была только озвученная письменная);
- возможность выражения альтернативных мнений различными речевыми способами;
- отказ от советского официоза и формирование индивидуальных стилей журналистов и медийных изданий, то есть более яркое, импрессивное выражение авторского "я".

Негативные результаты:

- прямой эфир и запрет цензуры освободили устную речь от ранее принятых ограничений, что привело к снижению уровня культуры медийной речи, к ее ориентации на разговорную речь и просторечие;
- общее огрубление речи, широкое распространение нецензурной лексики в разных социальных группах населения, чему в немалой степени способствовали СМИ;
- проникновение элементов неофициального общения в речь из теле- и радиоэфира изменило представление об эталоне речи;
- смешение стилей привело к исчезновению из сознания населения представления о функционально-стилевой дифференциации литературного языка;
- практическое исчезновение высокого стиля [5].

Судя по вышеприведённой классификации, произошло сближение книжно-письменного и устно-разговорного вариантов языка. По мнению ученых, мы являемся свидетелями либерализации языка, речевых норм в печати, возникновения принципиально иных стилистических стандартов в новых массмедиа, участниками информационной революции.

В конце XX века журналисты намеренно отошли от норм публицистического стиля литературного языка, и порой из-за лингвистической неграмотности используют любые средства снижения речи (просторечие, диалекты, жаргон) только ради ее снижения, что привело к своеобразной моде на проявление в СМИ особого литературно-жаргонизирующего типа речевой культуры [6].

Слияние книжности и разговорности, размывание в текстах СМИ границ официального и неофициального, публичного и обиходно-бытового общения исследователи объясняют стремлением журналистов реализовать основную стратегию современных СМИ – стратегию близости к адресату. «Считается, что, если СМИ будут говорить на том же языке, что и большинство в современном обществе, использовать те же правила общения, что в обиходно-бытовой сфере человека, тексты СМИ станут более понятными и доступными массовому аудитории. С помощью средств разговорности создается впечатление живого устного общения, имеющего место в обиходной сфере коммуникации» [7, 28].

Основные эмоциональные доминанты многих текстов современных СМИ определяются объективными общественно-политическими и экономическими процессами в обществе. Примеры использования журналистами этого образа можно найти в любой газете: «Будут ли приняты конкретные меры по *оздоровлению* экономики?» (Комсомольская правда); «Президент поставил перед нами конкретные задачи по *реанимации* промышленности» (Взгляд); «Именно транспортные неурядицы *лихорадят* наш город настолько, что требуется уже серьезное *лечение*» (Новая Газета); «Нашей *больной* экономике нужны живые деньги» (Аргументы и факты); «Дороги - *больная тема*... У меня *душа болит*, когда еду... (Вечерний Душанбе); «Ситуация такова, что многим предприятиям ни кредиты, ни другие финансовые *инъекции* уже не помогут» (Комсомольская правда) и т.п.

Исследуя проблему речевой агрессии, необходимо отметить одну из главных тенденций современной журналистики - интеллектуализация текста и/или речи, когда читателю (слушателю) необходимо пользоваться специальными знаниями при восприятии и интерпретации текста. «В газетных публикациях автор не просто передает какую-то вещественную информацию, но главным образом оценивает ее, формулирует проблемы, с ней связанные, дает прогноз развития событий и предлагает наиболее удачные, с его

точки зрения, пути решения заявленной проблемы. Эти задачи требуют от автора и читателя совершения сложных умственных действий» [7].

Для интеллектуализации текста чаще всего авторы прибегают к такому явлению иронии как весьма распространенному способу косвенной оценки. «Ироническая модальность газетного текста объясняется критическим осмыслением действительности, преобладанием негативного отношения ко многим сторонам современной жизни. Чаще всего ироническому осмеянию, насмешке подвергаются действия властей разных уровней, политических партий, реже конкретных чиновников и политиков. Иногда при помощи иронии ведется скрытая полемика, но опять в основном с обобщенным субъектом или с всеобщим мнением о жизни общества» Второй распространенный способ интеллектуализации публицистического текста – метафоризация: изменение реалий вызвало к жизни целый ряд новых метафор (на основе известных источников), с помощью которых журналист дает социальную оценку общественных явлений и событий.

Таким образом, к новым тенденциям в развитии публицистического стиля современных СМИ относятся демократизация и интеллектуализация текстов СМИ, усиление личностного и диалогического начала, стилевое смещение, связанное с активизацией влияния разговорной речи (городского просторечия), актуализацией жаргонной и просторечной лексики, рождение новых и гибридных жанров.

Для современных СМИ особенно характерны пафос, гипертрофированная функция воздействия, усиление авторского начала. Характерная примета времени – жесткость и субъективность оценок. Иронический характер оценки приобрел повседневный характер. Объекты возможной иронии самые разные: отдельный человек, политическое движение, часть общества, государства, черты национального характера [8].

В настоящее время речь уже не идет о культурно-просветительской функции средств массовой информации: «на первый план выходит деятельность, которую можно назвать рекламно-информационной. Задача выживания в условиях рынка, жесткой конкуренции вынуждает искать новые способы обратить на себя внимание читательской аудитории, причем для этого привлекаются любые средства вплоть до прямого эпатирования и апелляции к низменным инстинктам» [9].

В результате повсеместно наблюдается феномен речевой агрессии, которая проявляется в жестком, подчеркнутом средствами языка выражении негативного эмоционально-оценочного отношения к кому-, чему-либо, нередко нарушающем представление об этической и эстетической норме, а также в перенасыщении текста вербализованной негативной информацией, что вызывает у адресата негативное впечатление.

Современная публицистика в её «масс-медийной» реализации немыслима без выражения авторского «я», без эмоционально-оценочной составляющей текста. При этом человеческая психология такова, что для социума более актуальной является констатация негативных явлений и оценок, поскольку «хорошее» воспринимается как норма, не требующая специального словесного выражения. Вместе с тем журналист должен помнить о праве читателя на получение не только живой, интересной, интригующей, но и достоверной информации, выраженной в такой форме, которая демонстрирует языковой вкус автора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ильясова С.В. Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы / С.В. Ильясова. - Москва: Флинта, 2009. - С. 11.
2. Сиротинина О.Б. Положительные и негативные следствия двадцатилетней «свободы» русской речи / О.Б. Сиротинина // Проблемы речевой коммуникации. – Саратов, 2008. – Вып. 8. - С. 5.
3. Беглова Е.П. Семантико-прагматический потенциал некодифицированного слова в публицистике постсоветской эпохи: автореф. ... д-ра филол. наук / Е.П. Беглова. – М., 2007. - С. 22.
4. Ремнева М.Л. Язык и культура / М.Л. Ремнева // Русский язык: исторические судьбы и современность: II Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы. - М., 2004. - С. 23.
5. Сиротинина О.Б. Положительные и негативные следствия двадцатилетней «свободы» русской речи / О.Б. Сиротинина // Проблемы речевой коммуникации. – Саратов, 2008. – Вып. 8. - С. 6, 10.
6. Костомаров В.Г. Наш язык в действии / В.Г. Костомаров. – М., 2005.
7. Кормилицына М.А. Некоторые итоги исследования процессов, происходящих в языке современных газет / М.А. Кормилицыной, О.Б. Сиротининой // Проблемы речевой коммуникации: Межвуз. сб. науч. тр. - Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2008. - Вып. 8. - С. 28, 30.
8. Шапошников В.П. Русская речь 1990-х годов. Современная Россия в языковом отображении / В.П. Шапошников. - М., 1998. -С. 156.
9. Кузьмин П.В. Язык периодической печати: культурные традиции и современная социокультурная и экономическая ситуация / П.В. Кузьмин // Социальные варианты языка IV. - Н. Новгород, 2005. - С. 56

ФЕНОМЕН РЕЧЕВОЙ АГРЕССИИ В СОВРЕМЕННЫХ СМИ

В статье рассматривается явление вербальной агрессии в современных СМИ. Подвергается анализу язык журналистов через призму социокультурной сферы.

Ключевые слова: агрессия, речь, публикация, социум, СМИ, нормативность.

PHENOMENON OF VERBAL AGGRESSION IN MODERN MASS-MEDIA

This article searches the phenomenon of verbal aggression in modern mass-media. Language of journalists through a prism of social and cultural spheres is exposed to the analysis.

Keywords: aggression, speech, the publication, society, mass-media, normative.

Сведения об авторе: *Т.Г. Хасанова* - кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры лингвистики Филиала МГУ им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе. Телефон: (+992) 93-510-11-16

ЧАНД ЧАҲОНИ ЯК ЛАВҲА

Чамила Раҳмонова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кароматулло Мирзоев нависандаи камолёфтаи тоҷик аст, ки барои ҳар як хурду калони кишвар шинос аст. Асарҳои ӯ бӯи зиндагӣ доранд. Ин аст, ки хонанда бошавку завқ ба мутолиаи асарҳои ӯ рӯ меорад. «Дар орзуи падар»- дар дилу дидаи ҳар як пиру барно ҷо ёфта, ба нависанда шуҳрату мақоми ҳосса бахшид. Бинандаи ин филм гумон мекунад, ки маҳорати комили нависанда танҳо дар ин асари ӯ ба назар мерасад. Аммо ин фикр ба кулӣ хатост. Кароматулло Мирзоев адибест, ки на танҳо ҳар як асари ӯ, балки ҳар як ҳарфи ӯ ба зиндагии воқеӣ пайванди амиқ дорад. Дар пояи воқеияти ҳаёт ба офариниш сару қор доштани адиб ба ӯ имкон медиҳад, ки аз равшанӣ ҳоссе ба олами ботинии инсон назар андохта тавонад. Қомеъии мазкур ба асарҳои ӯ умри дарозро мебахшад. Тамоми нигоштаҳои адиб сарфи назар аз ҳаҷму андоза ва паҳлуҳои фарогир аз ин шева бархурдор аст. Дикқати моро як лавҳаи адиб ба худ мекашад, ки ҳанӯз солҳои ҳафтодуми асри гузашта бо номи «Боғи Файзали» дар саҳифаҳои рӯномаи «Тоҷикистони советӣ» ба таърифи расида буд. Аз наشري ин лавҳа анқариб чил сол гузаштааст. Мақсади таъкиди боло ин аст, ки мероси публитсистӣ низ умри ҷовид дошта метавонад ва барои ҳамагон низ мусаллам аст, ки аксар нигоштаҳои публитсистӣ вобаста ба маҳорату ҳунари дурбинии муаллифони ҳамагӣ умри ҷандруза доранд. Аммо он муаллифе, ки аз утокҳои қорӣ газета сар карда, бо истеъдоди табиӣ худ ба зинаву мартабаҳои баланди эҷодӣ мерасад, бегумон асари бақодорро навишта метавонад. Андешаи мазкур ба нависандаи бузурги рус М.Шолохов марбут аст, ки журналистикаро мактаби нахустини ҳар як адиби шинохтаи муосир дониста буд. Кароматулло Мирзоев низ фарзанди рӯнома буд ва пайванди ногусастанӣ то имрӯз бо рӯнома дорад.

Лавҳаи «Боғи Файзали» пояи воқеӣ дорад ва дар баробари ин олуи фалсафаи ҳос мебошад. Дар бораи жанри лавҳа андешаҳои гуногун вучуд дораду яке онро моли адабиёт, дигаре асари публитсистӣ ва сеюмӣ аз лавҳа чизи нави ихтироъ қардан меҳаҳад. Ҷойи инқор нест, ки «лавҳаҳои беадресу беному бемақон» дар ҳақиқат на он лавҳаест, ки онро дар публитсистика суроғ менамоянд. Типӣ шудани қаҳрамонону воқеоту ҳавадис маълум, ки рисолати адабиёт аст. Публитсистика бошад, қаҳрамони аниқ, мақону номи воқеӣ ва замони мушаххасро мепарадад. Ҳосиятҳои мазкур дар лавҳаи «Боғи Файзали» ба пуррагӣ эҳсос мешавад. Аммо воқеият гуфта, маънои онро надорад, ки муаллифи асари публитсистӣ аз лирикаву офариниши зебо дур бошад. Баръакс сухани зебову пероста ҷузъи аслии бунёди асари диниш ба ҳисоб меравад. Оғози ин лавҳа низ аз ҳунари баланди сухангустарии ин адиби шинохта гувоҳӣ медиҳад: «Имрӯз Мунисаҳола бармаҳал аз хоб хеста роҳи боғи писарашро пеш гирифт. Ӯ пас аз ҷанг қариб ҳар пагоҳ ба боғи Файзали рафта меояд. Ҳамаи дарахтону ниҳолони он барои модар азизанд. Ӯ ҳаёл мекунад, ки ҳар гоҳе ба боғи писараш медарояд долу дарахт ба сӯи ӯ сар ҳам мекунад, ба модар салом медиҳанд».

Дар ин қисмати кӯтоҳ се ҷумлаи аввал воқеияти оддиро ифода мекунад. Ҳаракати қаҳрамони воқеиро нишон медиҳанд. Аммо ибораҳои «долу дарахт ба сӯи ӯ сар ҳам мекунад» ва «ба модар салом медиҳанд» таҳайюли зебои муаллиф аст, ки бо воқеияти боло пайванди амиқ пайдо мекунанду хонандаро ба олами афкори рангин мебаранд. Дар қисмати ташреҳии лавҳа муаллиф ба таърих (бунёди боғ дар солҳои пеш аз ҷанг) муроҷиат мекунад, номи мақони мушаххасро (ҷамоати Роҳатии райони Ленин) пеш меорад. Барои таъкиди андешаҳо аз усули қиёс истифода бурда, (боғи Араб, боғи Раҳим, боғи Урок ва ғ.) хонандаро ба анъанаи қадимии мардуми таҳҷой шинос мегардонад. Файзалии шонздаҳсола ҷӯй

меканад, кор мекунад, захмат мекашад ва боғ бунёд мекунад. Чанги хонумонсӯз оғоз мешаваду дар қатори 45 нафар мардони деҳа ӯ низ ба ҷанг меравад. Адиб тобеъ ва садоқатманду вассофи идеологияи замон нест. Барои тамоми асарҳои ӯ он хусусият хос аст, ки дар онҳо муаллиф тамаллуку хушомад намегуянд. Дар ин лавҳа низ на ба Гитлер лаънат мегуянд на ба ҳокимияти пуркудрати замонаш сано мекунад. Танҳо оддӣ сода мегуянд, ки «Ҷанг тамоми шуд, даҳ нафар баргаштанд. Аз дигарон хати сиёҳ омад. Аз номи Файзали ҳам». Адиб хеле муассир тасвир менамояд, ки чи гуна модар бо аламу озори марги фарзанд боғи писарро бо меҳнати дастони худ обод мекунад. Модар бо дарахтон роз мегуянд. Меҳри фарзанди набударо ба ниҳолони шинондаи ӯ мебахшад.

Ҷиҳати муҳими дигар дар ин лавҳа он аст, ки оҳанги иҷтимоӣ дар он хеле таъсирбахш тараннум мегардад. Пиразан Анорбегим дар ҷанг ду писараш - Аҳмадхону Мачидро аз даст додааст. Модар ҳаёливу ақлгумкардааст. То охири умр ҷойгоҳи ҳар ду писарашро дар пахлуяш меандозаду пагоҳӣ онҳоро меғундорад. Ба ҳар тӯю маъракаи деҳа рафта ҳаққи писаронашро пурсида ошу насибаи онҳоро ба хона меорад. Самараи ин ҷангро «захми яқумраи дили модарон» медонад.

Ягона модари зиндамонда аз байни он чилу панҷ нафар модарони дигар, ки фарзандонашон ба ҷанг рафта буданд, ҳамин модари Файзали – Мунисахола аст. Хонанда гумон мекунад, ки оғозу анҷоми лавҳа ҳамин боғи ҳамин доғи модар аст. Аммо маҳорати қомили нависанда хонандаро ба олами дигар раҳнамун месозад. Саҳнаи бадеии дигар ба хати кашаи дар ин лавҳа самти нав мебахшад. Модар ба ҳаёли писар аз хоб бедор мешаваду сӯйи боғи писараш мешитобад. Имшаб Файзалиро дар хоб дида буд. Чун ба боғ наздик мешавад воқеаи аҷибро мебинад: Шахсе чанд ниҳоли решақан дар даст аз боғ берун шуда истодааст. ӯ дузд аст ва модар ӯро таъқиб кардани мешаваду аз пасаш медавад. Аммо ба бутае пешпо хӯрда меафтад. Шахси ношиноси дузд афтидани модарро мебинаду аз роҳ бозмеистад ва назди модар меояд. Модар низ асозанон ба дузд наздик мешавад. Муродбеки дузд назди модар гунаҳкорона сар ҳам мекунад ва хомӯшу лол дар муқобили суҳанони Мунисахола чун ҳайкал қарор мегирад. Муродбек дузд аст. Аз боғҳо ниҳолҳоро қанда бурда мефурӯшад. Моли амволи колхозро дуздидаст ва хангоми дуздаш фурӯшандаи мағозаро ҳам зада маҷруҳ кардааст. Ба ҳама қор қодир аст, аммо ҳозир дар назди ин модар зору нотавон мебошад. Модар ба ӯ мегуянд: «Файзали ба синну соли ту норасида ба ҷанг рафта, ватанро, ҷавонии тӯро ҳимоят кард. Имшаб ба хобам даромад, ки ба боғи ӯ дузд даромадааст. Дузд Муродбеки ҳамсоя будааст. Ту ҷавону сикату боқувват, зӯр. Қасалу бемор нести. Гӯй, ки барои одамон чӣ қорӣ хайр кардӣ? Ақаллан ягон ниҳол сабз кардӣ?»

Муродбеки аз суҳанони ин модар пушаймон ниҳолҳоро бурда ба ҷойҳояшон мешинонад. Ҷазову сазое, ки аз давлат барои ҷинойтҳояш гирифта буд ӯро ислоҳ карда натавонистанд. Аммо суҳанони модари Файзали дар ҷанг қурбонгашта ӯро ислоҳ месозанду ба колхоз ба қор мебарояд. Меҳнати ҳалол мекунад. Дар ин монологи кӯтоҳе, ки муаллиф пеш меорад, унсӯри муҳими тарбияи афроди ноқобилу пасттинатро мебинем, ки барои онҳо ҳама чиз бетафовут мебошад. Саҳнаи пешовардаи муллии лавҳа як ҷузъиёте аз ҳаёти воқеии одамон аст.

Дар лавҳаи боло, ки дар саҳифаи рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ», ки чил сол қабл ҷоп шудааст, омилҳои таъминкунандаи лавҳаи публицистӣ пурра ба назар мерасанд. Дар ин лавҳа характер, образ ва тасвири зебо ҳаст. Дунёи ботинии қаҳрамонон бозгӯ мешавад. Конфликтозӣ хеле хуб ба роҳ монда мешавад. Қисмати ташреҳиву таҳлилий дар он хуб таъмин аст. Мавқеи муаллиф то ҳаде аз қанор ба мушоҳида расад ҳам, вале оҳанги иҷтимоии замон тараннуми шоиста дорад. Дар ин лавҳа чанд қаҳон бозгӯ мешавад. Орзуҳои Файзалии ноқом, ҳалок гаштани 35 нафар ҷавонмарди деҳа дар ҷанг, ҳолати зору рикқатбахши Анорбегим, ҳоби дидаи модар, тинати Муродбеки дузд ва оқибат ба зиндагиву меҳнати ҳалол дода шудани ҳама аҳли ҷомеаи Муродбекҳо.

Дар лавҳаи боло чунин ба назар мерасад, ки маҳорати баланди эҷодкории нависанда публицистикаву адабиётро бо ҳам омехта сохтааст. Зеро дар баъзе қисматҳои он муаллиф ба ҳулосабарории амиқ дода намешавад ва бисёр ҷизҳо ба қазовати хонанда воғузор карда мешавад. Тавре дар боло ишора кардем, ин ҳолатҳо услуби ҳосси адиб аст, ки пойбанди шадиди мавқеҳои идеологӣ намебошад. Ба забони дигар ин ҳалқияти баланди нависандаву публицист аст, ки дар ҳама сангарҳо бо мардум будан меҷӯрад. Аз зиндагӣ дур будан намеҷӯрад ва дар ин самт дар таъия ба донишҷову таҷрибаҳо аз усулҳои хос қор мегирад.

Лавҳаи «Боғи Файзали» қолабиву тақрору обшуста нест ва дар пояи баланди маҳорати Қароматулло Мирзоев бунёд шудааст, ки то ҳол бо гузашти солҳо қиматашро аз даст наводааст.

АДАБИЁТ

1. Гулов С.Н. Поэтика современного таджикского очерка: автореферат дис на соис. учен. степени канд. фил. наук. – Душанбе, 1997. - С. 4.
2. Одамони сарбаланд. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1963. - С.35-44.
3. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. - С. 18.
4. Бушмин А. Наука о литературе; Озеров Ю. Тревоги мира и сердце писателя; Суровцев Ю.В. В мире писательской публицистики.
5. Горький М. О литературе / М. Горький. – М., 1955. - С. 754.

6. Рубашкин А. Прямая речь. Очерки о советской публицистике / А. Рубашкин. – М., 1987. – С. 49
7. Одамон ва соҳилҳо. – С. 179.
8. Мирзоев К. Нишони зиндагӣ (Қиссаҳо, ҳикояҳо, ёдномаҳо) / К. Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 1993.

НЕСКОЛЬКО ОТТЕНКОВ ОДНОГО ЭПИЗОДА

Эпизод – это часть литературного произведения, обладающая относительной самостоятельностью и важнейший конструктивный элемент. Эпизод раскрывает характер героя, его мировоззрение, и его душевное состояние. В публицистике иногда конкретная картина природы, небольшой эпизод становятся выразителем трогательного душевного состояния. В данной статье автор рассматривает использование данного литературного элемента в художественных и публицистических произведениях современного таджикского писателя и публициста Кароматулло Мирзоева.

Ключевые слова: эпизод, самоанализ, оригинальность подхода писателя к фактам.

SEVERAL SHADES OF ONE EPISODE

The episode is part of a literary work with relative independence and critical design element. The episode reveals the character's personality, his Outlook, and his state of mind. In journalism sometimes specific picture of nature, a small episode become the exponent of the pathetic mental state. In this article the author considers the use of this literary element in fiction and nonfiction works of modern tajikskogo writer and publicist, Karomatullo Mirzoev.

Key words: episode, introspection, the originality of the approach of the writer to the facts.

Сведения об авторе: *Джамила Рахмонова* – кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания Таджикского национального университета

ПОЛЯРИЗАЦИЯ И НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИИ В НОВОСТНЫХ ТЕКСТАХ

(на примере печатных СМИ Таджикистана)

К. Мухтори

Таджикский национальный университет

Для современной науки по теории коммуникации очень ценные идеи мы обнаруживаем в работах по дискурсивному анализу медиатекстов. Междисциплинарный анализ материалов СМИ дает возможность раскрыть различные аспекты жизни и отношения в обществе. По ним можно охарактеризовать общество, ее политическое, экономическое, социальное положение.

Хотя подобный подход еще был использован, в основном начиная с 70-х годов XX века, особенно в работах голландского ученого Теуна ванн Дейка [3], но время от времени получает популярность и расширяется круг дисциплин интересующиеся анализом медиатекста [4, 8]. Но в центре всех научных дисциплин находится медиалингвистика, являющаяся очень молодой наукой, занимающаяся дискурсивным анализом медиатекстов [4].

Основываясь определенным количеством исследований имеющие междисциплинарного характера, в том числе в области медиалингвистики, мы обратили внимание вопросу объективного и субъективного освещения информации в новостных текстах таджикских СМИ. Надо отметить, что в Таджикистане после развала советского союза, после приобретения независимости появилось огромное количество неправительственных газет. В настоящее время их общее количество по данным Министерство культуры, которое занимается официальной регистрацией всех видов СМИ, превышает 400 по всей стране [www.pressa.tj]. Их разделяют на правительственные, партийные, общественно-политические, частные, отраслевые, корпоративные, детско-юношеские.

Нами были выбраны в качестве правительственной газеты орган Правительство Республики - «Джумхурият» (Республика), неправительственные – общественно-политические газеты «Озодагон» (Свободные) и «Азия-плюс». Газеты «Джумхурият» и «Озодагон» издаются на таджикском языке, а газета «Азия-плюс» на русском.

Очевиден, что по международному, а также по таджикскому этическому кодексу журналиста и соответствующих законодательных актов [7] журналисты и СМИ призваны дать объективную оценку происходящему и обеспечить правдивой информацией членов общества, но порою, к сожалению, практика свидетельствует об обратном. То есть на сегодняшний день иногда общественное мнение создается «по заказу». Такого мнению

придерживаются некоторые исследователи СМИ, в том числе, Т. ванн Дейк [3], П. Бурье [1], Е.Л. Доценко [5], Е.Г. Дьякова [6], Т.Г. Добросклонская [4] и др.

Еще в 70-ые годы советский психолог А.У. Хараши отметил, что: «Всякое сообщение есть, помимо всего прочего, сообщение коммуникатора о себе — о своих личных качествах, притязаниях, об уровне своего самоуважения и самооценки, о степени своей заинтересованности предметом сообщения, о своей общей компетентности в избранной им тематической области и, наконец, о *действительных мотивах своей деятельности*, о лежащих в ее основе *личностных смыслах*» [8, 87]. Если это учесть, то можно представить, сколько избыточных эмоций сохраняются в одном новостном тексте, которое проходит через первого источника, журналиста, редактора, канала передачи, представляемом читателю.

Все эти эмоции, и к тому, позиция органа издания могут выразить определенное положительное, отрицательное (иногда тревожащее) или же «успокаивающее» - нейтральное, отношение к происшедшим. Создается полюс к информации или к событию, к участникам, людям, местностям и т.п. со стороны СМИ, или же у читателя подсознательно появляется такое отношение. Исходя из этого, такого способа оформления и передачи материала мы называли «поляризацией» и «нейтрализацией» информации. Соответственно, издание может добавить слова, выражения, увеличивающие в положительную, или отрицательную сторону значения происходящего или же его нейтрализовать, то есть не обратить особого внимания тем или иным деталям события.

Для этого приведем одну информацию, представленную двумя различными изданиями. Неправительственная газета «Озодагон»:

Заголовок: *Нахуствазир барои аз ному президент сухан кардан ба Нью-Йорк рафт. – Премьер-министр полетел в Нью-Йорк, чтобы произнести речь от имени президента (подстрочный перевод).*

Текст: *Қоҳир Расулзода, нахуствазири Тоҷикистон субҳи имрӯз, 20 сентябр ҷиҳати иштирок дар кори иҷлосияи 69-уми Маҷмааи умумии Созмони миллати муттаҳид ба шаҳри Нью-Йорки Амрико рафт. Қоҳир Расулзода дар иҷлосияи мазкур аз номи райиси ҷумҳур суханронӣ хоҳад кард...* («Озодагон».-20 сентября 2014г.). – *Қохир Расулзода, премьер-министр Таджикистана, сегодня утром 20 сентября полетел в Нью-Йорк в целях участия на 69-ой Сессии ООН. Қохир Расулзода будет произнести речь от имени президента Республики Таджикистан...*

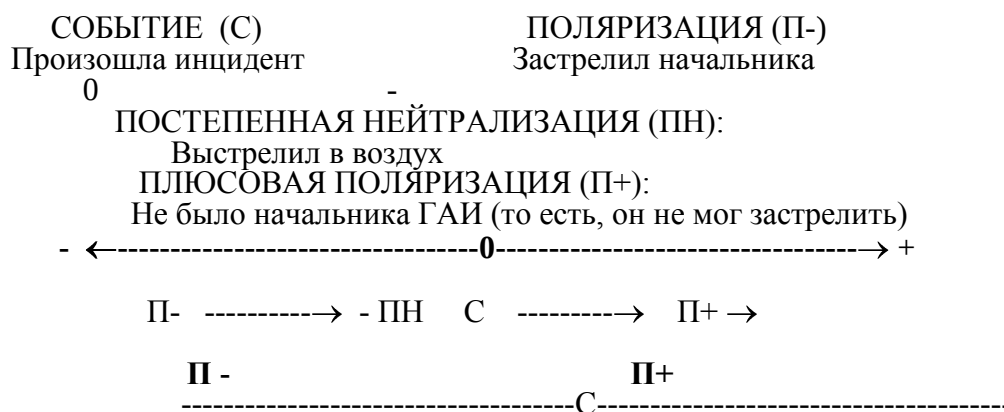
Как видим, в заголовке особо подчеркивается, что **премьер-министр будет произнести речь от имени президента**, это мысль подтверждается и в тексте сообщения.

В данном случае чувствуется положительная поляризация информации в сторону премьер-министра, увеличения его роли в государственной структуре. На первый взгляд, для образованного читателя, это не имеет особого значения, но в таджикской культуре привыкли видеть в таких высоких мероприятиях международного, межгосударственного уровня только первое лицо страны, то есть президента. Для простого читателя это значит очень многое.

Правительственная газета «Джумхурият» опубликовал данную новость под другим заголовком и по завершении данного визита: **Заголовок:** *Натиҷаҳои сафари кории сарвазири мамлакат ба Нью-Йорк - Результаты рабочего визита премьер-министра страны в Нью-Йорке.* («Джумхурият».-23.09.2014).

Содержание тот же, но здесь только не говорится о выступлении премьер-министра. Информация в какой-то степени *нейтрализована*.

Когда в октябре месяце 2014 года произошла инициатива - в горных дорогах Таджикистана, совершил правонарушение сын бывшего главы железных дорог Таджикистана Амонулло Хукумова Р. Хукумов, газета «Озодагон» эту информацию опубликовал под заголовком **«Рустам Хукумов сардори БДА-и Айниро паррондааст»** («Озодагон».-14.10.2014). - **Рустам Хукумов застрелил (паррондааст – якобы застрелил) начальника ГАИ Айнинского района**. На правительственной газете «Джумхурият» об этом ни чего не была опубликована. Газета «Азия-плюс» опубликовала эту информацию под заголовком **«Замначальника ОМВД Айни: Рустам в ярости выстрелил в воздух»** («Азия-плюс».-15/10/2014). Как видим, если в газете «Озодагон» событие поляризуется увеличением эксклюзивности информации, то «Азия-плюс» ее нейтрализует и в заголовке и в самом тексте. См. на таблицу.

Когда говорим о поляризации информации, по сути, простая информация без эксклюзива сегодняшнему читателю не интересна, не привлекает его внимания и естественно, когда информация касается событий, которые далеко от нас, без эксклюзива она нам не интересна, не приемлема, а наоборот когда события ближе нам, и может иметь непосредственное или опосредованное отношение или влияние на нас, некоторые СМИ стараются для нашего успокоения их нейтрализовать, а некоторые во избежание неосторожности воздерживаются лишних комментариев.

Газета «Азия-плюс» в данной статье приведет комментарии двух источников, которые противопоставлены друг другу, но и сначала, и в заглавие приводит именно успокаивающую, положительную информации. Но в продолжении текста от имени второго источника приводит противоположную информацию: *Между тем, «АП» источники в правоохранительных органах Согдийской области утверждают, что Рустам Хукумов выстрелил из пневматического оружия в начальника ГАИ Айнинского района, после чего скрылся с места происшествия.*

Но даже и в этом случае, она воздерживается обострить ситуацию таким выражением: *выстрелил... в начальника*. И конечно, есть разница между выражениями **выстрелил в начальника** и **застрелил начальника**

Когда в 2003 году в городе Душанбе взорвалась машина, не далеко от здания МЧС республики, то разные СМИ передавали эту информацию по разному. Радио «Свобода» передала, что не далеко от Президентского дворца прогремел взрыв и возможно это был теракт, газета «Озодагон» сообщила, что не далеко от здания МЧС республики прогремел взрыв, а правительственное радио – Радио Таджикистана передавало, что в восточной части столицы прогремел взрыв из за якобы не исправности газового оборудования в багажнике автомашины. Очевидно, что цель правительственного канала заключалась в том, чтобы люди не волновались, не паниковали, они верили в том, чтобы в республике, в городе все спокойно. И конечная цель всех этих каналов держать под свой контроль пульс общества и этим манипулировать общественным мнением.

Анализируя появления термина манипуляция, Е. Доценко пишет: «...расширился круг явлений, к которым стал относиться термин «манипуляция» — речь шла уже не столько о качествах отдельных политических лидеров, сколько о деятельности целых институтов и государственных образований. Он используется применительно к средствам массовой информации и политическим мероприятиям, направленным на программирование мнений или устремлений масс, психического состояния населения и т. п. Конечная цель таких усилий — контроль над населением, его управляемость и послушность» [5, 45].

Иногда в заголовке создается сильная поляризация, а в тексте идет постепенное «разряжение»:

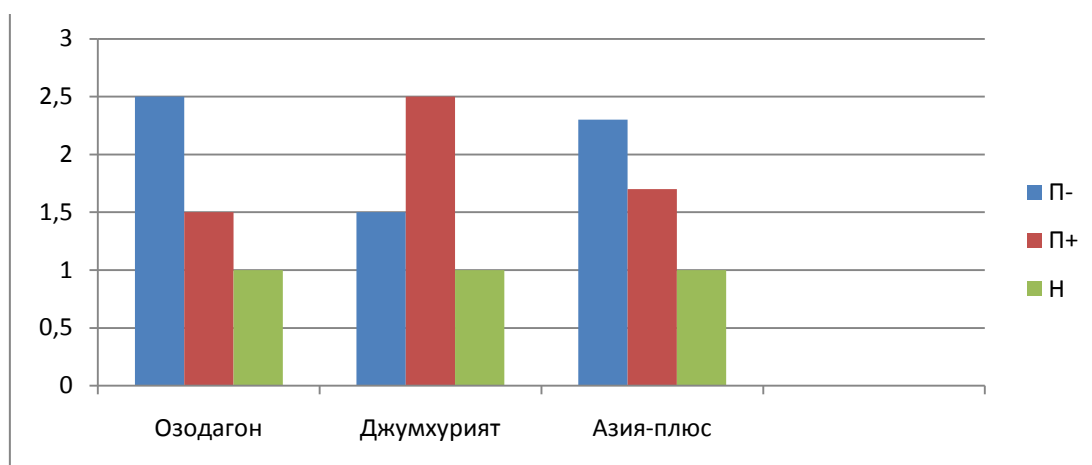
Сильная поляризация: *Пятилетняя Осия найдена убитой. Основная версия – маньяк?* (заголовок); **Постепенное разряжение:** *Пропавшая в Душанбе 8 августа пятилетняя Осия найдена мертвой* спустя пять недель в Гиссарском районе. **Постепенное разряжение:** *Причины смерти* девочки пока не обнародованы (текст сообщения) – то есть не известно, ее убили или же причина смерти другая?; **Постепенное разряжение:** *Родители пропавших полтора года назад Малики и Сабины, ровесниц и*

соседок Осии по дому, не теряют надежды найти своих детей (текст сообщения) («Азия-плюс». -25.09.2014).

Подобный подход не одобряется, когда речь идет о судьбе детей – несовершеннолетних. Это несовместимо, во-первых с этическими нормами журналистской деятельности, не смотря на то, что такой подход читателя ставит в ожидании: *Причины смерти девочки пока не обнародованы.*

Анализ материалов данных изданий показывает, что минусовая поляризация гораздо больше, чем плюсовая поляризация событий в неправительственных газетах. На пятибалльной шкале (способом контент-анализа, по 10 заголовков из каждой), по каждому СМИ источнику можно наблюдать соотношение плюсовой и минусовой поляризации, а также нейтрализации следующим образом:

Таблица №2

Неправительственные газеты, функционирующие в свободном рынке, чаще всего нуждаются в покупателе, а правительственная газета финансируется за счет правительства, если с одной стороны, ее роль заключается в другом, в призыве к единству, с другой стороны она не нуждается в покупателе.

Уместно отметить, что в создании поляризации и эксклюзива информации лексико-грамматические единицы языка играют очень большую роль. Из вышеприведенных примеров легко можно наблюдать, что подобную обстановку создают именно такие слова как: *сухан мекунад – произносит речь, таркиш – взрыв, кушташуда – убитая, парронд – выстрелил / застрелил* и т.п., создающие минусовую (отрицательную) сторону поляризации и в подобных текстах, как интересно, отрицательные формы слов создают плюсовую сторону поляризации: *не обнародованы, не теряют надежды, накушит – не убил, набуд – не был.*

Такой подход иногда свидетельствует о не устойчивой, не достоверной почве позитивной поляризации, о которой мы намерены остановиться в последующей работе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бурдые, П. Общественное мнение не существует / Пьер Бурдые // Бурдые, П. Социология политики. – М.: Socio-Logos, 1993. – С. 161–177.
2. Ворошилов, В. В. Конфликт в журналистском отражении / В.В. Ворошилов. - СПб., 1993.
3. Дейк, Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ванн Дейк. – М., 2000. - 308 с.
4. Добросклонская, Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ / Т.Г. Добросклонская.-М., 2008.-201с.
5. Доценко, Е. Л. Психология манипуляций. Феномены, механизмы, защита / Е.Л. Доценко. – М.: Че Ро, Изд-во МГУ, 1996. – 344с.
6. Дьякова, Е.Г., Трахтенберг, А.Д. Массовая коммуникация: модели влияния. Как устанавливается повестка дня? / Е.Г. Дьякова, А.Д. Трахтенберг. - Екатеринбург: Гуманитарный университет, Институт философии и права УрО РАН, 2001. - 129 с.
7. Сборник нормативно-правовых актов республики Таджикистан в сфере средств массовой информации. – Душанбе, 2014. – 200 с.
8. Харащ, А.У. Смысловая структура публичного выступления / А.У. Харащ // Вопросы психологии. - 1978.- № 4.-С.84-95.
9. Ясавеев, И.Г. Конструирование социальных проблем средствами массовой коммуникации / И.Г. Ясавеев.- Казан, 2004.- 200с.

ПОЛЯРИЗАЦИЯ И НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИИ В НОВОСТНЫХ ТЕКСТАХ

(на примере печатных СМИ Таджикистана)

В статье анализируются способы создания общественного мнения в СМИ на примере таджикской периодической печати. Автор предлагает свои методы анализа на основе междисциплинарного анализа материалов СМИ. Он старается определить позиции автора и издания к предлагаемым информациям к вниманию читателей. По его мнению неправительственные СМИ в основном создают минусовые (негативные) поляризации к событиям, а правительственные в основном позитивную поляризацию к происходящим. При этом, речь идет только о событиях внутри страны.

Ключевые слова: медиатекст, новости, поляризация, нейтрализация, общественное мнение.

POLARIZATION AND NEUTRALIZATION INFORMATION IN THE NEWS TEXT (for example, the print media in Tajikistan)

The article examines how to create public opinion in the media as an example of the Tajik periodical press. The author offers his analysis methods based on an interdisciplinary analysis of media materials. He is trying to determine the position of the author and publication to offer information to the attention of readers. According to him non- media basically create negative polarization of the events, and the government generally positive polarization to the scene. In this case, we are talking only about the events inside the country.

Key words: media texts, news, polarization , neutralization, public opinion.

Сведения об авторе: *Кутбиддин Мухтори* - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой печати ТНУ. Телефон: (+992) 93-502-04-91; E-mail: mkutb@mail.ru

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСИ

НИЗОМИ ФЕЪЛ ДАР «ДАСТУРИ СУХАН»-И МИРЗОҲАБИБИ ИСФАҲОНӢ ВА МУҚОЙСАИ ОН БО «ЧАҲОР ГУЛЗОР»-И ҲОҶА ҲАСАНИ НИСОРӢ <i>Д. Ҳоҷаев, Ҳусрав Н.</i>	3
БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКӢ ВА ГРАММАТИКИИ ФЕЪЛҲО ДАР ЗАБОНИ ҒАЗАЛ <i>М. Саломов</i>	8
КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ-ГАР ДАР «ЁДДОШТҲО»- И С. АЙНӢ <i>Санавбар Низомова</i>	14
КОНСТРУКЦИИ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ <i>ТАВОНИСТАН</i> В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ С ВЫРАЖЕНИЕМ ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ <i>Г.Толибова</i>	16
СТРУКТУРНОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ТЕРМИНОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ПРОЦЕССЕ НОМИНАЦИИ <i>Г.Ф. Саъдиева</i>	19
ФУНКЦИИ ПРЕДЛОГОВ В СИСТЕМЕ ЧАСТЕЙ РЕЧИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА <i>Н. Раджабов</i>	23
ОБРАЩЕНИЕ В РУССКОМ РЕЧЕВОМ ЭТИКЕТЕ <i>Ш. Мирова</i>	26
КЛАССИФИКАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ <i>З.Д. Пулотова</i>	29
СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ИНФИНИТИВА В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ <i>А.А. Бойматов, А.А. Исоков, Р.К. Фузайлов</i>	32
РАБОТА НАД РУССКИМ УДАРЕНИЕМ В ТАДЖИКСКИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ <i>Р.Н. Бабаева</i>	35
ВИДЫ СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗИ В СТРУКТУРЕ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ <i>З. Р. Юсупова, Н.Ш. Ишанкулова</i>	37
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЦВЕТ КОЖИ ЛИЦА ЧЕЛОВЕКА <i>Ш.Р. Хасанова</i>	43
КЛАССИФИКАЦИЯ НУМЕРАЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ <i>Т. Тагоева</i>	46
ЗАБОНШИНОСИ ДАР АҒФОНИСТОН ВА ПАЙВАНДИ ОН БО РАЖИМИ ИЛҲОМ <i>Мунири Баҳром</i>	52
ДАСТУРНАВИСИИ ИЛМӢ БАР АСОСИ НАЗАРИЯИ ЗОӢ-ҒАШТОРӢ <i>Ғуломризо Аскарӣ</i>	55
АҲАМИЯТИ СУХАН ВА ҚОЙҒОҲИ ОН АЗ ДИДҒОҲИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ <i>Х.Н. Табаров</i>	60

ШАРҲИ РЕАЛИЯҲОИ «МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ»-И МАВЛОНО ЧАЛОЛУДДИНИ РУМӢ ТИБҚИ ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ Р.НИКОЛСОН <i>О.Ш. Иқболов</i>	64
К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ОНОМАСТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ СУФФИЙСКОЙ ПОЭЗИИ <i>Сафина Абодуллоева</i>	69
ВОЗНИКНОВЕНИЕ ОМОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ <i>Ч. Давлатова</i>	75
ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ-ЗАБОНШИНОСИИ НОМҲОИ КИТОБҲОИ МУҚАДДАС ВА КОРБУРДИ ОНҲО ДАР «ҚАСАС-УЛ-АНБИЁ» <i>Э. Давлатов</i>	77
МЕСТО И РОЛЬ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ИСКОННО ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛЕКСИКЕ ПОЭЗИИ ИКБОЛА <i>Х. А. Окилова</i>	81
БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МАҚСАД ДАР АШЪОРИ КАМОЛИ ХУҶАНДИ <i>В. Абдулазизов</i>	85
КАЧЕСТВЕННЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В РОМАНЕ Л.Н. ТОЛСТОГО «ВОЙНА И МИР» <i>Ш.Р. Хасанова</i>	90
<u>АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ</u>	
ЛУҒАТИ МАНЗУМИ АБӢНАСРИ ФАРОҶӢ <i>Мисбоҳиддини Нарзикул</i>	93
МАВҶЕИ БАЪЗЕ ТАСВИРҲОИ ОШИҚОНАИ ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ БАДАХШОН <i>Лоло Давлатбеков</i>	97
РИСОЛАИ «МАШОРИБ-УЛ АЗВОҚ»-И МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ- АЗВОНИ НОДИРИ ИРФОНӢ <i>К. Қодиров</i>	101
ЖАНРОВО - ТЕМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЧЕТВЕРОСТИШӢЙ ЛОИКА <i>С.Н. Кудратова</i>	105
АНДЕШАҲО ДАР ПЕРОМУНИ ТАДВИНИ ДЕВОНИ ШАЙДОИ ХУҶАНДИ <i>Мавлуда Неъматова, Муътабархон Бобоева</i>	111
ВЛИЯНИЕ УКОРЕНИВШИХСЯ ОБЫЧАЕВ И НРАВОВ НА УСТОИ ОБЩЕСТВА В РОМАНЕ «ПАЛАТАИ КУНДЖАКИ» («УГЛОВАЯ ПАЛАТА») ФАЗЛИДДИНА МУҲАММАДИЕВА И «БЕСКОНЕЧНОЕ НЕБО» («САРА АКАШ») РАДЖЕНДРЫ ЯДАВА <i>М.А. Нурова</i>	114
СУРУДҲОИ МАРБУТ БА БАҲОРУ НАВРӢЗ ДАР ФОЛКЛОРИ ТОҶИКОНИ КУНДУЗИ АФҶОНИСТОН <i>Саид Орифи Ориф</i>	118
ҶИЛВАҲОИ ЗАБОН ДАР НАСРИ МУОСИРИ ТОҶИК (ДАР МИСОЛИ ҚИССАИ «САДОЕ АЗ ХИЛВАТ») <i>С. Тоҳирзода</i>	121
НОСИРИ ХУСРАВ ВА ҚАСИДА	

<i>Муҳаммад Ҳиммат Кӯҳсорӣ</i>	125
МАСЪАЛАҲОИ ХЕШТАНШИНОСӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ САФАРМУҲАММАД АЮБӢ <i>Темур Ҳафизов</i>	128
ХУРШЕД ВА ИНСОННАМОӢ ДАР «КАШФ-УЛ-ЛУҶОТ ВА ИСТИЛОҶОТ» - ИСУРИ БАҲОР <i>Насрин Қосими Тахта Чӯб</i>	132
БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ САБКИ АДАБИИ ШУАРОИ МОВАРОУННАҲР ДАР АСРИ XVI <i>Ҷамила Ғафурова</i>	137
ЗАМИНАҲОИ РӢӢИШИ МАҶОЗҲО (ДАР МИСОЛИ АШӢОРИ ҲОҶӢ ҲУСАӢН) <i>С. Аброров</i>	142
САБКИ ШЕӢРИ ХАЛИЛУЛЛОҲИ ХАЛИЛӢ <i>Бехрӯз Назармуҳаммад</i>	152
ҲИКОЯ ҲАМЧУН ЖАНРИ ХУРДИ БАДЕӢ <i>Ғазлиддин Акрамов</i>	158
НАМОЯНДАГОНИ ХОНАВОДАИ ИМОДИ КОТИБИ ИСҒАҲОНӢ ВА АҲБОРИ МАСОДИРИ МУӢТАБАР ДАР МАВРИДИ ОНҲО <i>Марҳабо Раҷабова</i>	164
ҲАКИМ КАРИМ ВА ҒАӢОЛИЯТИ ЭҶОДИИ Ӣ <i>РаҷабалӢ Додихудоев</i>	171
ЭҶОДИ МУҲАММАСИ ТАРҶЕӢБАНД ДАР АДАБИЁТИ ШИҒОҲӢЮ ХАТТӢ <i>Дилшод Ҳакимов</i>	175
ИНӢИКОСИ ХОБИ ОРИФОН ДАР МАСНАВИИ МАВЛОНО <i>И. Низомов</i>	178
РОҶЕӢ БА ОМӢЗИШИ АШӢОРИ УРДУИ МУҲАММАД ИҚБОЛ <i>Ҳабибулло Раҷабов</i>	181
СИМОИ ҲАКИМ ФИРДАВСӢ ДАР ПАЖӢӢӢИШҲОИ АКАДЕМИК АБДУЛҒАНӢ МИРЗОЕВ <i>Сағринисо Муҳаммадиева</i>	187
ҶОӢҒОҲИ НОСИРИ ХУСРАВ ДАР ТАКОМУЛ ВА ТАШАККУЛИ ЗАБОНИ ҒАЛСАҒАИ ҒОРСӢ (ТОҶИКӢ) <i>С. Сулаймонов</i>	193
КАӢҒИЯТИ ҚОРБУРДИ МАСАЛ ДАР ШЕӢРИ ҚАӢСАР АМИНПУР <i>Али Восӯи ЧӯйборӢ</i>	198
ЖАНРИ ҲИКОЯ АЗ НИҒОҲИ МУҲАҚҚИҚОНОН ВА ҚОРБАСТИ ОН ДАР АДАБИЁТИ КӢДАКОН <i>Моҳира Турсунова</i>	201
НАЗАРЕ БА ЧАНД ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ ЯҚ БАӢТИ ҲОҒИЗИ ШЕРОЗӢ <i>Ш.К. Сангинова</i>	207
«ЧИХИЛ ҲАДИС»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ВА ТАРҶУМАҲОИ ТУРКИИ ОН <i>Ҷ. Муҳаммадраҳим</i>	210

ТАЪСИРИ МУТАНАББӢ БА ШЕЪРИ ШУАРОИ АҲДИ ҒАЗНАВИЁН <i>А.М. Ишонхонов.....</i>	216
БАРРАСИИ МУҲТАВО ВА ВИЖАГИҲОИ САБКИИ ҚАСИДАҲОИ АРАБИИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ <i>М. Ваҳҳובה.....</i>	221
О СПЕЦИФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ САКИ-НАМЕ ЗУХУРИ ТУРШИЗИ <i>Ш.З. Суфиев.....</i>	226
АНДЕШАҲОИ ВАТАНХОӢ ДАР НАЗМИ КӢДАКОН <i>Юнусова Дилрабо.....</i>	232
БАРРАСИИ СОҲТОРИ РАВОИИ ЮСУФ ВА ЗУЛАЙҲОИ ҲОҶАМАСӢУДИ ҚУМӢ (ҚАРНИ IX) ВА ҲОВАРИИ ШЕРОЗӢ (ҚАРНИ XIII) <i>Алиакбари ШайхӢ, Маҳмуди Шайх.....</i>	238
ДАРАҶАИ ОМУӢЗИШИ ҲАЁТУ ҲАӢОЛИЯТИ ҚОМӢ <i>Б.Б. Ширинова.....</i>	242
СУННАТИ ДУЗАБОНАГӢ ДАР АДАБИЁТИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ ВА ТУРКИИ ӢЗБЕКӢ <i>Сайид Муҳаммад Алем Лабиб.....</i>	247
<u>ЖУРНАЛИСТИКА</u>	
БИ-БИ-СИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА <i>М. Мамаджонов.....</i>	255
КОРБАСТИ ҚИЁС ДАР ЯК ОЧЕРКИ СИМОСОЗ <i>Ҷамила Раҳмонова.....</i>	261
ҚОНУНҲОИ ТАНЗИМКУНАНДАИ ҲАӢОЛИЯТИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН <i>З. Муъминҷонов.....</i>	264
УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ ШАКЛҲОИ ПАЗИРОӢ ДАР МУОШИРАТИ ПУБЛИТСИСТӢ <i>М.Р. Қўраева.....</i>	267
ИНӢИКОСИ ВОҚЕОТИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ «САФИНА» <i>Гулов Сангин Нурович, Сўҳробӣ Мирзоалӣ.....</i>	272
МАВЗӢИ СОҲТМОН ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ БАҲТИЁР МУРТАЗО <i>Сангимурод Шарипов.....</i>	276
НАҚШИ МАҶАЛЛАҲОИ СОҲАВӢ ДАР МАҲВИ БЕСАВОДӢ (ДАР МИСОЛИ МАҶАЛЛАИ «ОКТЯБР») <i>А. Азизов, Г.Додобоева.....</i>	281
ФЕНОМЕН РЕЧЕВОЙ АГРЕССИИ В СОВРЕМЕННЫХ СМИ <i>Т.Г. Хасанова.....</i>	284
ЧАНД ҶАҲОНИ ЯК ЛАВҲА <i>Ҷамила Раҳмонова.....</i>	288
ПОЛЯРИЗАЦИЯ И НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИИ В НОВОСТНЫХ ТЕКСТАХ (на примере печатных СМИ Таджикистана) <i>К. Мухтори.....</i>	290

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Мухаррири масъул: **М. Ибодова**
Масъули баҳши филологӣ: **М.Набиева**
Мухаррирон: **Ш. Абдуллоева, О. Ашмарин**

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редактор серии филологических наук: **М.Набиева**
Редакторы: **Ш. Абдуллоева, О. Ашмарин**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, устои 61
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 61
Телефон: 227-74-41 E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Сайт ТНУ: tnu.tj